mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

Dr BLAU LAJOS.

HUSZADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R.-TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1903.

A M.-Zsidó Szemle huszadik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

Lap

Bató J. Lipót, Ó-Buda ... 270
Dr. Blau Lajos, Budapest ... 45, 71, 137, 332, 352, 354, 358
Dr. Bernstein Béla, Szombathely ... 99
Dr. Frisch Armin, Budapest ... 296
Gerő Attila, Budapest ... 86, 187, 290, 387
Dr. Grünhut Lázár, Jeruzsálem ... 65, 151, 274
Dr. Guttmann Mihály, Budapest ... 14, 121
Dr. Kiss Arnold, Buda ... 75, 184, 186, 248, 338
Dr. Kolbach Bertalan, Kaposvár ... 37
Dr. Krausz Sámuel, Budapest ... 49
Dr. Löwy Ferencz, Nagy-Atád ... 146, 331
Dr. Löwy Mór, Temesvár ... 140
Mandl Bernát, Budapest ... 265
Patai József, Zs.-Ujfalu ... 188, 293, 361
Singer Charles, London ... 45
Dr. Schwarz Gábor, Zágráb ... 172, 388
Urbach Henrik, Budapest, ... 57, 157
Dr. Vajda Béla, Losoncz ... 276
Dr. Venetianer Lajos, Ujpest ... 263
Dr. Weisz Miksa, Budapest ... 347
Dr. Wellesz Gyula, Nagy-Bittse ... 148, 368, 401

TÁRSADALOM.

FAJ ÉS NEMZET A TÖRTÉNELEM VILÁGITÁSÁBAN.

Semmi sem találékonyabb a gyülöletnél, alkalmazkodó képessége pedig páratlanul áll. A fajelmélet alapja az állattenyésztés tanulmányozásából származik, innen átvitték az emberekre és több emberfajt statuáltak. Ez régibb keletű »tudomány.« De a fajelmélet mai alakjaiban, mint politikai fogalom, a gyülölet szüleménye, természetesen a zsidógyülöleté. A XVIII. század »felvilágosodása« a vallást kiküszöbölte az elnyomásra feljogosító motivumok közül, a zsidógyülölet markából kivették a fütyköst. Keresett tehát más okot, még pedig multjához híven, népszerűt és közérthetőt. Körülnézett és nyomban megtalálta. Darwin tanai a fajok kiválasztásáról és a létérti küzdelemről elég népszerűek voltak a természettudományokban; úgyszintén a »nemzeti állam« a politikában. Heureka! A zsidó külön faj, a létért küzd — természetesen erősen, mert erről mindenkor gondoskodtak —, a »nemzeti« állam pedig a fajelmélet alapján nem veheti be.

A régi gyülölet új bőrbe bújt, de azért a régi farkas maradt. Maga gondoskodik róla, hogy félre ne ismerjék: a zsidógyülölet az egész világon kigombolta új köntösét és megmutatta régi fegyverzetét — a vallást. Ez a nemzetközi párt, miután kissé megerősödött, az összes államokban kiadta már a jelszót az egy akol és egy pásztorról. A 30 éves háború nem tudta eldönteni, hogy melyik vallás az igazi, 354 év mulva újra meg kellene próbálni — gondolja a fekete sereg. Elölről kell kezdeni és meg kell mutatni, ki a legény a csárdában? A ki a placzon marad, az majd egyedül mulat. Toleránczia, humanizmus, igazságosság elavult jelszavak az ősi gyülölet

zászlótartóinál. Egy faj, egy nemzet, egy vallás stb. Hogy ez hová vezet? arról egyelőre hallgatnak. És mi is hallgatunk ez alkalommal a végső következményekről, csupán a legnépszerűbb argumentumról, igazában ürügyről, a nemzet fogalmáról kivánunk megszólaltatni egy elfogulatlan tudóst, ki a jelen politikájától távol áll és a mult eseményeit a történetiró éles és az igaz tényeken kivül más ok által nem befolyásolt szemmel nézi.

Meyer Eduárd, Halléból az imént a berlini egyetemre meghivott tanár, a jelenkor legnagyobb történetirói közé tartozik. Munkái világhirre tettek szert. Legujabban kis füzetet tett közzé e czimen: »Zur Theorie und Methodik der Geschichte.« (Halle, 1902.) Ebben a tömött és eszmegazdag előadásában a nemzetekről és nemzetiségekről is szól és a 31—34. lapokon szóról-szóra a következőket mondja:

»Das Gleiche gilt von dem Versuch, als die massgebende Einheit des geschichtlichen Lebens die Nation und ihre Entwicklung hinzustellen, auch das ist nichts als eine Rückwirkung der von der Nationalitätsidee beherrschten Geschichte des XIX. Jahrhunderts auf die Theorie . . . .

Auf die Frage der Nationalität will ich wenigstens in Kürze noch eingehen. Die Nationen sind in der Geschichte nichts weniger, als etwas Gegebenes und Ursprüngliches, sondern ein Product, und zwar ein sehr fortgeschrittenes und complicirtes Product der historischen Entwicklung. Das lehrt schon ein Blick auf das gegenwärtige Europa: alle Nationen, die es in Europa giebt, sind sehr späte historische Erzeugnisse, entstanden unter der Einwirkung der mannigfachsten und darunter nicht selten sehr äusserlicher Ereignisse, wie Erbtheilungen u. ä., so z. B. Spanier und Portugiesen. Für die Entstehung der französischen und der deutschen Nation ist in erster Linie grundlegend die zufällige Thatsache, dass die Familie Lothars ausgestorben und damit das Zwischenreich weggefallen ist. An die unendlich complicirten und nichts weniger als »nothwendigen« oder »gesetzmässigen« Vorgänge, welche dazu geführt haben, dass im Verlaufe von Jahrhunderten eine Anzahl ostgermanischer Stämme zu der Nation der Deutschen verschmolzen sind, und dass umgekehrt die Niederländer sich als besondere Nation von ihnen abgetrennt haben, braucht hier nur erinnert zu werden. Alle diese Ereignisse sind zufälliger Art; und doch sind aus ihnen erst die modernen Nationen erwachsen. Die Nationalität beruht auch keineswegs nothwendig auf der Einheit des Volksthums, der

ursprünglichen Homogenität oder nahen Verwandtschaft einer oder mehrerer Menschengruppen in Sprache Sitte, Religion u. s. w., sie ist durchaus nicht, wie man in der Regel glaubt, einfach ein gesteigerter Ausdruck derselben, wobei die ursprünglich unbewusste Einheit durch den Fortschritt der Entwicklung bewusst geworden wäre, im Gegentheil, die meisten Nationalitäten umfassen die verschiedensten Volksthümer in sich. In der Regel allerdings ist die Nationalität, weil sie von einer bestimmten Menschengruppe ausgegangen ist und diese auch volksthümlich mehr oder weniger einheitlich war, auf der Basis eines bestimmten Volksthums erwachsen, dem sie, wenn sie erstarkt ist, die Alleinherrschafft namentlich auf sprachlichem Gebiet zu verschaffen strebt. Aber auch dieses Volksthum ist keineswegs nothwendig dasjenige, welches eine der wichtigsten Wurzeln der entstehenden Nationalität, den staatlichen Verband, geschaffen hat: in England sind die romanischen Normannen, in den romanischen Ländern die herrschenden Germanen von dem unterworfenen Volksthum absorbirt worden. Aber auch der Staat ist keine nothwendige Grundlage der Nationalität: die Italiener und die Deutschen waren längst eine Nationalität, als sie noch ganz verschiedenen Staaten angehörten und das Gleiche gilt von den jetzt nach politischer Unabhängigkeit strebenden Nationalitäten, die in Oesterreich-Ungarn, der Türkei, England einem nicht nationalen Staate angehören. Das typische Beispsiel für die ausserordentliche Complicirtheit des Problems bietet England. Im vereinigten Königreich bestehen noch jetzt nicht weniger als sechs oder sieben verschiedene Volksthümer. Engländer, sächsiche Schotten, Waliser, Gaelen, Juden, englisch redende und keltisch redende Iren... Aehnliche Verhältnisse finden wir übrigens bei allen modernen Nationen, auch wenn wir von den halb oder ganz in sie aufgehenden Juden völlig absehen; so in Frankreich (Nordfranzosen, Provengalen, bretonische Kelten, Basken), in Spanien (Castilier, Aragonesen und Katalanen, Basken), in Deutschland (Hochdeutsche, Plattdeutsche, Friesen.) Umgekehrt sind Angehörige desselben Volksthums, die dieselbe Sprache sprechen, darum durchaus noch keine Nation; so Schweizer und Deutsche, Engländer und Nordamerikaner. Die letzteren sind trotz der sprachlichen Einheit eine von den Engländern gesonderte Nation, *weil sie eine sein wollen. Damit ist das entscheidende Moment ausgesprochen. Die Nationalität beruht auf dem Willen, d. h. auf der Idee. Eine Nationalität bilden diejenigen Menschengruppen, welche nach irgend einer Richtung hin eine Einheit sein und sich an solche bethätigen wollen: die Activität gehört dazu, durch sie unterscheidet sich eben die*

Nationalität vom Volksthum.... Unter den Völkern des Alterthums sind nur drei zu voller Ausbildung der Nationalität gelangt: die Juden (kaum die Israeliten), die Iranier und die Griechen. Aber nur bei den Iraniern hat das Nationalgefühl neben dem religiösen zugleich einen politischen Ausdruck gewonnen, *das jüdische ist ausschliesslich religiös*, das griechische — denn etwa vom VII. Jahrhundert an darf man ohne Zweifel von einer hellenischen Nationalität reden — ist rein culturell. Daneben erwächst aus der politischen Einigung all der verschiedenen, nach Sprache und Abstammung grundverschiedenen Völker Italiens eine vierte Nationalität, die der Italiker. Aber durch die Entwicklung der römischen Weltherrschaft ist diese nicht mehr zur Perfection gelangt. Und trotzdem ist sie als Idee so stark gewesen, dass die ganze Entwicklung des modernen Italiens von der Renaissance an bis in die Gegenwart auf ihr beruht.

Es ist daher falsch, wenn man in den Nationen die Einheit der Geschichte sucht und aus ihren Schicksalen die Normen der geschichtlichen Entwicklung abstrahiren will. *Eine selbstständige nationale Geschichte giebt es überhaupt nicht, vielmehr bilden alle die Völker, welche politisch und culturell in dauernde Verbindung getreten sind, für die Geschichte so lange eine unauflösliche Einheit, bis etwa diese Verbindung durch den Verlauf der historischen Entwicklung wieder gelöst wird.* Und von dieser einen allgemeinen Geschichte sind die Geschichten der einzelnen Völker, Staaten, Nationen nur Theile, die man wohl zum Objecte eine Sonderdarstellung machen, aber niemals isolirt für sich ohne ununterbrochene Berücksichtigung des universellen Zusammenhangs betrachten kann. Grundlage und Ziel aller Geschichtsforschung und aller historischen Arbeit auch im begrenztesten Detail kann immer nur die Universalgeschichte sein.«

A történetiró a történelmi tények alapján tagadja, hogy az európai nemzetek a közös származás, vér, faj, vallás, szokás stb. alapján váltak volna nemzetekké és a nemzet kriteriumát a közös törekvésben, czélban és akaratban látja. Mindenki olyan nemzetiségű, a milyennek vallja magát. Hazánkban ez régóta elismert elv, hisz a leghangosabb hazafiak közül azok, kik a zsidókat nem tudják eléggé ócsárolni, magyar voltukat csupán az előbbi elvre alapíthatják. Akárhány van, kinek már neve árulja el idegen vérét, de még inkább gyülölködése. Ha tehát magyarnak idegen vérből is születni lehet — a milleneum alkalmával tett hivatalos kijelentés szerint — minő alapon vonják kétségbe a zsidó magyar volt-

tát? Egyébiránt mindaz, a mit Meyer az európai nemzetek keletkezéséről megállapít, fokozott mértékben áll a magyar nemzetről, a mi nem szorul külön bizonyításra.

Az ókor nagy ismerője, kinek ókori történetéből eddig 5 kötet látott napvilágot és a ki nevét ezeken kivül a két kötetes »Forschungen zur alten Geschichte« és a »Die Entstehung des Judenthums« cz. könyve által tette hiressé, kompetensebb megitélője a zsidóságnak, mint a mi kedves felebarátaink, kik ismereteiket a kis kátékból és a saját vezérczikkeikből merítik. És mit mond az ókori zsidókról? Azt, hogy nemzeti öntudatuk már az ókorban kizárólag vallásos tartalmú volt. Más helyen régebben a sokat ócsárolt talmudból bizonyítottuk ugyanezt, a nélkül hogy sejthettük volna, hogy valaha történetiró a zsidóságra vonatkozó pogány és egyéb forrásokból eredő történelmi tények alapján ugyanerre a meggyőződésre fog jutni. És erős meggyőződésünk, hogy az igazság győzni fog a hazugság és a szeretet a gyülölet fölött. El fog jönni az a kor, melyben az embereket nem fogják a szeretet nevében — agyonütni.

AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET JUBILEUMA.

Az országos rabbiképző-intézet szűkkörü, úgyszólva családias jellegü jubileumot ünnepelt 1902. november 1-én, az intézet 25 éves alapításának évfordulóján. Hivatalosak csak a vezérlő-bizottság tagjai, a pesti izraelita hitközség és a pesti Chevra Kadisa elnöksége és az intézeten képesített rabbik voltak. Az ünnepet megelőző napon a vezérlő-bizottság tagjai közül az intézetben megjelentek *Schweiger* Márton elnök, Dr. *Simon* József titkár, Dr. *Kohn* Sámuel, Dr. *Kayserling* M., *Polják* Lajos pesti rabbik, *Kohner* Zsigmond, *Boschán* Jakab, hatvani *Hatvany* József, *Schreiber* Ignácz (Bécs), gelsei *Guttmann* Vilmos és *Leopold* Sándor (Szegszárd). Dr. *Kohn* Sámuel melegen üdvözölte a tanári kart és a vezérlő-bizottság nevében a két legrégibb tanárnak, *Bloch* Mózes és Dr. *Bacher* Vilmosnak értékes ajándékot adott át. Közvetlenül ezután az intézet növendékei üdvözölték tanítóikat.

Szombaton (november 1-én) ünnepi Istentisztelet volt az intézet templomában, melyen a vezérlő-bizottság említett tagjai, az intézetből kikerült számos rabbi és óriási közönség vett részt. Bloch Mózes megható héber imája után Dr. Bacher Vilmos, ki az intézet megnyitásakor is az ünnepi szónok volt, nagyhatásu beszédet mondott. Az Istentisztelet után az intézet nagytermében a volt növendékek nevében Dr. *Neumann* Ede nagykanizsai, és a dunántuli rabbiegyesület nevében Dr. *Steinherz* Jakab, székesfehérvári főrabbi üdvözölte az intézetet, kiknek *Bloch* M. és Dr. *Bacher* V. feleltek.

Bár az intézet a házi ünnep jellegére való tekintetből sem hitközségeket, sem magánosokat nem hivott meg, sőt volt növendékeinek, a rabbiknak is puszta értesítést küldött, melyben mint egyetlen programmpont az ünnepi Istentisztelet volt felemlítve, számos rabbi, igazi lelkesedéstől vezéreltetve, fáradságot és költséget nem kimélve, személyesen jelent meg. Kik akadályozva voltak, sürgönyileg vagy irásban fejezték ki jókivánságaikat. Az intézet egykori növendékei közül, kik világi pályákon működnek vagy más tanulmányok felé fordultak, számosan jelentek meg az intézetben és kifejezték jókivánságaikat. Az orsz. tanítóképző-intézet üdvözlő feliratot nyujtott át, a bécsi szeminarium nevében Dr. Schwarz rektor sürgönyözött, ugyszintén a boroszlói és a berlini rabbiképzők. Az alkalmat megragadta sok rabbi és hitközség, hogy az intézet iránt érzett szeretetüknek kifejezést adjanak. A tanári kart a ragaszkodás eme spontán megnyilatkozásai nagyon meghatották és az üdvözlőkhöz hálás köszönő levelet intézett.

Az ünnep jellegéből folyt, hogy az Istentisztelettel befejezést nyert. A felrándult rabbik azonban felhasználták az alkalmat, hogy közös ügyeiket megbeszéljék és elhatározták, hogy az orsz. rabbi-egyesület rég vajudó ügyét dülőre viszik. Az összejövetel eredménye az, hogy Dr. Neumann Ede megbizást kapott a szükséges előkészületek megtételére. A jelen volt rabbik valamennyien csatlakoztak a megalkotandó egyesülethez. Schweiger Márton a vezérlő-bizottság lelkes elnöke megragadta az alkalmat és az ünneplők számára fényes estélyt adott.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az izraelita magyar irodalmi társulat decz. 10-én Dr. Weinmann Fülöp elnöklete alatt tartott választmányi ülésén *Dr. Bánóczi József* titkár felolvasta jelentését a társulat működéséről, különösen hangsúlyozva azt, hogy a szellemi fellendüléssel az anyagi pangás áll szemben. Kevés a tag és sok a hátralék. Székely Ferencz pénztáros előterjeszti a zárszámadást és a költségvetést és számszerűen illustrálta a deficitet. A megindult eszmecsere folyamán *Dr. Weinmann* és *Dr. Bacher* felvilágosításaiban a felszólalók megnyugodtak. Lényegileg a kiadások redukálásában állapodtak meg, mit azzal fognak elérni, hogy egyelőre csupán az Évkönyvet adják tag illetményül. A közgyülés 1903 január hó 21-én délután 5 órakor lesz az izraelita hitközség dísztermében. Főtárgyát a választások fogják képezni. A Társulat az idén az Évkönyv mellett tagilletményül a biblia 3-ik részét fogja adni. A bibliafordítás ügye ismét jelentékeny lépéssel haladt előre és a 4. résszel be lesz fejezve. Az 1903-ik év folyamán a Társulat Dr. Acsády szerkesztésében közre bocsátja az okmánytár első kötetét, melyben csupa latin nyelvű okmányok foglaltatnak, köztük vagy 70 uj. A társulat irodalmi pályazatára egy mű érkezett be, mely még birálat alatt áll A zsidók történetére kiirt pályázat meddő maradt. Az igazgatóság javaslatára a választmány elhatározza, hogy újra kitűzi és a mutatvány és tervezet benyujtására 1903 okt. 15-ét tűzi ki határidőül.

*

A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judenthums«, melyről utolsó számunkban hírt adtunk, 1902 nov. 2-án Berlinben megalakult. Elnökké Dr. Philippson tanár, titkárrá Dr. Lucas választatott meg. A felhivás aláírói alkotják az ideiglenes bizottságot, a mely magát belátása szerint ki fogja egészíteni. Az alakuláskor 100 tag jelentkezett, Philippson brüsseli bankház 4000 márkát ajándékozott és egy frankfurti alap jövedelméből állandó évi 800 márkát ajánlott fel. A bizottság természetesen első sorban az anyagi eszközöket akarja előteremteni. E czélból német praktikus gondolkozással a hitközségekhez, rabbikhoz és magánosokhoz felhivást küldött

szét. Hogy milyen lesz az eredmény? az a jövő titka. Minthogy a németeknek mindenre van pénzük, — pl. az egy év előtt alakult »Hilfsverein der deutschen Juden« már 100,000 márkára és 3000 tagra tett szert, — kedvező eredmény várható. A programm változatlanul az, melyet az első felhivás kifejtett. Ennek csak egy pontja van, a mely se nem érthető, se ki nem vihető. Hogy akarják a zsidóságról szóló tudományt az egyetemekre vinni? Azt a néhány nagyczímű intézetet, melyekben a zsidó tudomány menedéket talált, is alig képes a zsidó lelkesedés fentartani, honnan kerüljön tehát elő akár csak egy egyetemi tanszék dotácziója, melynek magasságától a leglelkesebb hitrokon háta is borsódznék? Kár illyen nagyzolással az ügy komolyságát veszélyeztetni. Egyébiránt már más alkalommal kifejtettük, hogy minő veszély fenyegetné a zsidóságot, ha a biblia után a többi zsidó irodalom is gazdát cserélne. Erre még gondolni sem szeretünk. Dr. Maybaum, berlini rabbi, józan magyar gondolkozással azt javasolta, hogy első sorban a meglevő rabbiszemináriumok méltó ellátására teremtsék elő a szükséges pénzt. De a többség az ismert zsidó közmondás szerint úgy gondolkozott, minthogy kenyérre nem telik, zsemlyét kell venni. Reméljük, hogy reményeiben nem fog csalatkoni.

*

Báró Bánffy Dezső, volt ministerelnök, 1902 nov. 8-án Kolozsvárott a felekezetek jogegyenlőségéről nagy beszédet mondott, melyből kiemelünk néhány részletet, melyek benünket is közelről érdekelnek. A feléledt reakczióból, a mely unosutalan a »zsidót« emlegeti, a protestánsok-történelmi tapasztalatok által élesített ösztöne kiérzi azt, hogy a zsidó után a protestáns következik. Az igazságtalanság nem szokott megállani; ha lehet egyet elkövetni, lehet kettőt is, sőt százat is. Ha a leggyengébbet szabad elnyomni, akkor a gyengébbet általában nemcsak szabad, hanem el is fogják nyomni. Semmi sem szaporább, mint a jogtalanság, az egyik szüli a másikat és meddő sohsem marad. Az általános érdekű részek a következők:

»általában jogosult az aggodalom és feltétlenül jogosult azon megindult mozgalom, mely azt kívánja, hogy az 1848-ik évi XX. t.-c. 2-ik §-a értelmében a vallásfelekezetek között a tökéletes jogegyenlőség és viszonosság elvei az egész vonalon őszintén és igazságosan végrehajtassanak«.

»hajtassék végre őszintén és igazságosan az 1848. XX. törvényczikk 2-ik §-a és mentessék fel a nem katholikus polgárság — mely autonomiával járó költségekkel úgy is tulságosan meg van terhelve — minden jogtalan adóztatás alól: jogtalan pedig minden adóztatás, mely régi elavult kiváltságokon és előjogokon alapszik és így ellenkezik az ország ujabb jogrendjével és törvényeivel.«

»De ma is ott vagyunk, a hol harmincz év előtt; az egyenlőség és viszonosság rendezve nincs, a törvényben biztosított jogok csak részben vannak végrehajtva; a Deák által gyászosnak jelzett felekezeti ellentét, hogy ne mondjam vallásháború, már vívja toll- és szóharczát.«

»Rendezni kell tehát mind e kérdéseket; hiszem is, tudom is, hogy illetékes tényezők most már eljöttnek látják az utolsó órát; a rendezés remélem el sem marad, de arra szükséges hogy mi, kik magunkat — és méltán — a mellőzötteknek tartjuk, ne nézzük tétlenül a helyzetet, hanem jogaink, törvények által is biztosított igényeink kielégítésére fölemeljük szavunkat. Szükséges, hogy míg egyfelől még eme kérdésekben sem viszszük be az országos nagy pártpolitikát egyházi életünkbe, addig mindnyájan, de vezérférfiaink is belássák, hogy országos, vagy pártpolitikai tekintetekből felekezeti érdekeinket áldozatul hozni vagy második helyre helyezni nem szabad«.

»Ebből a szempontból kell állást foglalnunk az 1848-iki XX. t.-cz. 3-ik §. végrehajtása kérdésében is. Ezen 54 év előtt alkotott törvény 3-ik §. sem nyert még teljes végrehajtást; az állam által a felekezetek részére, különböző czímek és ujolag alkotott törvények alapján nyujtott segélyek nem tekinthetők, az 1848-ik évi XX. törvényczikk 3. §-a tökéletes végrehajtásának«,

»az érvényben levő törvényeknek akarunk, az ők [katholikusok] törvényt tisztelő segítségükkel, Deák Ferencz szellemében, érvényt szerezni, minek következtében elérnők azt, hogy a tökéletes egyenlőségnek és viszonosságának megfelelő méltányos és törvényszerű elbánásban részesüljünk, hogy az állam az 1848 XX-ik t.cz.-ben lefektetett elvek alapján jóvátegye a lezajlott szomorú multnak hibáit és tényleg léptesse életbe a jogegyenlőség és viszonosság már nagy és sérthetetlen elveit«.

»Ha a mult századokban jónak mutatkozott kath. egy-

házi és iskolai czélokra országos vagyonból alapítványokat tenni, a 20-ik századnak el kell ismerni az ujabbkor jogos követelményét, mely a haza más vallású polgárai részére is arányos mértékben kész egyenlő jogot és igazságot szolgáltatni.«

»Az ujkor nem ismerhet büntetendő eretnekeket, sem vallásos meggyőződésük miatt lefokozott alsóbb rendű teherviselőket, hanem csak egyenjogú honpolgárokat. Sajnosan tapasztaljuk, daczára az 1895 évi, a vallás szabad gyakorlatáról szóló, XLIII.-ik t.cz.nek, hogy a kath. vallásra áttért egyének előnyben részesíttetnek, állásokba helyeztetnek el.«

»A jogegyenlőség és vizsonosság elvének, de az 1848-ik XX. t.cz. 3. §-nak megsértése nyilvánul abban is, hogy a vallás-oktatás terén mindenütt kedvezve van a katholikusoknak. Törvény ellenére állami kath. vallástanárok vanak alkalmazva és javadalmuk állami költségvetésből fedezve, míg a nem katholikusok sok kérés és közbenjárás után nyerik csak meg, hogy vallásoktatóik némi csekély jutalomban részesüljenek. Apró elhullatott morzsák ezek: ez nem a törvénynyel biztosított tökéletes jogegyenlőség és viszonosság.«

»Kivánnunk kell, hogy midőn saját autonomiánkhoz hiven ragaszkodunk, a tökéletes egyenlőség és viszonosság nagy elvére tekintettel, az önkormányzati jog minden törvényesen bevett vallásfelekezetnek megadassék, természetesen az állam magasabb érdekeinek sérelme nélkül és úgy, hogy az állami dotació és teljes autonomia között látszólag mutatkozó incompatibilitás kikerülhetése érdekéből, mindenek előtt az egyházak vagyoni kérdése az egyenlőség és viszonosság elvei szerint rendeztessék és megszüntessék azon sem a méltányossággal, sem az osztó igazsággal meg nem egyeztethető állapot, hogy egy ugyanazon hazának polgárai, a kik egyenlően viselik az állam terheit, a javak osztásánál megkülönböztettessenek, némelyek gazdagon teljes állami ellátásban részesítessenek, mások pedig kegyelem kenyérre szorittassanak, nyilt sérelmére az 1848. XX. t.-cz. 3-ik §.-nak.«

»Megnehezült az idők járása felettünk.« Aggódva nézünk körül és kérdjük, vajon remélni lehet-e, hogy törvényben biztosított jogaink kivívása érdekéből fölemelt szavunk nem hangzik-e el hiában? De bármiként legyen, úgy, miként az idők alakultak, ugy, miként a nem is hazai földön megindult áramlat nem kényszerít, résen kell lennünk, ügyelnünk és követelnünk. A törvényben biztosított jog nem veszhet el, e jogért azonban küzdeni kell.«

*

Dr. *Mezey Ferencz* Berlinben sulyos operácziónak vetette alá magát és szerencsés felgyógyulása alkalmából hazatérése örömére tisztelői és barátai fényes bankettet rendeztek, melyen *Boschán* Jakab, a Chevra Kadisa elnöke egy felköszöntőben adott kifejezést azon örömnek, mely felekezeti ügyeink barátait eltölti, hogy ez ügyek ily kipróbált és nagy tevékenységü erőt visszanyertek. Dr. Mezey Ferencz, kit a szeretet spontán és hatalmas nyilvánulásai nagyon meghatottak, feleletében megköszönte a szives ünneplést és azt mondotta, hogy a nap eseményét kiveszi a személyi kapcsolatból és az eszmei magaslatra kivánja emelni. És inter pocula egy nagy igazságot mondott ki, melyet ily világosan még nem formuláztak. Azt mondotta ugyanis, hogy a zsidó felekezet saját munkásait, kik buzgalmukat, tudásukat, jellemüket szolgálatába állították, eddigelé nem méltányolta, hanem a szombati ima álláspontján állt: »Kik a község ügyeivel foglalkoznak, az Isten fizesse meg jutalmukat.« Azt látja, hogy a felfogás ez irányban kezd megváltozni. A nagyszámú társaságban zsidó szokás szerint sokat beszéltek és keveset — ittak.

*

Folyóiratunk zárta után olvastuk a hírt, hogy *Dr. Chorin Ferencz,* volt országgyülési képviselő, a főrendiház tagjává lett kinevezve. Az új főrend néhai *Chorin Áron* aradi főrabbi unokája és felekezeti ügyeink iránt mindenkor érdeklődött. 1871-ben lett először megválasztva orszgy. képviselőnek és ezen minőségében nagy tevékenységet fejtett ki, különösen mint az igazságügyi bizottság tagja, mint a mentelmi bizottság előadója és később elnöke. A közgazdaság terén szintén kiváló érdemeket szerzett és az új összeférhetetlenségi törvény folytán a szatmári mandátumról lemondott, választói sajnálatára, kik városuk diszpolgárává választották meg. Dr. Chorin a magyar közélet nagy munkásságu tagja.

*

Dr. Schwarcz Miksa, az egri status quo hitközség rabbija élte delén rövid szenvedés után meghalt, árván hagyva családját és hitközségét. A korán elhunyt pap kiképzését az o. rabbiképző intézeten nyerte, hova ennek megnyitásakor lépett be és honnan 1888-ban bocsáttatott el. Előzőleg több jesivát látogatott és több társával együtt mint a megváltóra várt a rabbiképző megnyitására. Az egri hitközség, melyet a régi rabbik hosszu éveken át zajossá tettek, 1887 végén a rabbiszemináriumhoz fordult és a tanári kar ajánlatára megválasztotta Dr. Schwarcz Miksát, ki hitközsége bizalmára méltónak mutatkozott, mert közel 15 évi müködése alatt egyetértésben élt községével, megszüntette a belső egyenetlenségeket és a békét megszilárdította. Midőn kitartó munkájának gyümölcsét élvezhette volna, ragadta el a halál. Kik ismerték, mély sajnálattal értesültek a jószivü és lelkes férfiu váratlan elhunytáról. Aldás a jámbor emlékére.

*

A román gyászdal még mindig hangzik, fájdalom, egyre erősebben. A kivándorlás szakadatlanul tart és minden jel oda mutat, hogy az amerikai és angol felszólalás egyelőre hatástalan marad. Az évek során át tartott izgatás folytán az izgatók és izgatottak oly foku gyülöletbe izgatották belé magukat, hogy nemcsak a szivüket, hanem az eszüket is megmételyezték. Saját népük anyagi és erkölcsi kárára haladnak tovább azon az uton, melyet megszoktak és a mely népük és államuk romlására vezet. Nagyon tévednek a románok és jó szomszédjaik, ha azt hiszik, hogy az »idegenek« üldözése a zsidóknál meg fog állani. Az emberben felköltött bestia éhségét nem fogja a martalékul odavetett zsidó kielégíteni. A gyülölet telhetetlenebb az éhségnél és a nép rendszeresen aláásott erkölcsi érzéke a köz- és magánélet minden terén mérges gyümölcsöket fog teremni. Az oláh államművészek, kik szelet vetnek, vihart fognak aratni, a mely őket is el fogja sepreni. Ezt az egyszerű igazságot az összes a zsidófalást tűrő népek saját bőrükön tanulják meg. Az osztrák és a franczia példa elég hangosan szól, hogy az antiszemitizmus opiuma minő bomlasztó méreg, a mely az államszervezet minden erébe elhat, hova bevezetni könnyü, de honnan kivetni nehéz. Gyengébb szervezetü népek az e fajta krizist nehezen és csakis erőik megbénulásával állják ki. Az emberszeretet nemcsak a sabeket sajnálja, melyeket a vakgyülölet üt, hanem azt az erkölcsi és anyagi veszteséget, melyet az elnyomó szenved. A gyülölet mindig rombol és sohasem épít.

*

Sváb Károly főrendiházi tag magyar nemességre emeltetett és a gavosdiai előnevet kapta. A kitüntetés a közpályán régi idő óta működő férfiut ért, ki felekezeti ügyeinknek szintén buzgó munkása és pártfogója. Több tisztsége mellett az orsz. izraelita ösztöndíjegylet elnöke, melyre a mindinkább rosszabbodó közviszonyok mellett egyre sulyosbodó feladatok teljesítése vár.

TUDOMÁNY.

EUCLIDES ELVESZETT MUNKÁJÁNAK HÉBER NYELVEN FENMARADT TÖREDÉKEI.

Ábrahám bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete, mint adalék Euclides *Περὶ διαιρέσεων βιβλίον* czimű elveszett könyvéhez.

I.

BEVEZETÉS.

1. Ábrahám bar Chijja élete és munkásságának rövid vázlata.

Ábrahám bar Chijja hannászi, ki nem zsidó iróknál Abrahám Judaeus, még gyakrabban pedig Savasorda[1]) név alatt fordul elő, élt a XII-dik század első felében. Születési évét nem tudjuk, irodalmi működése 1136-ig terjed.[2]) Életére vonatkozólag csak kevés adatunk van. Hazája volt Spanyolország, de megfordult Délfranczia-országban is, a hol nagyobbszerű irodalmi működést fejtett ki. Hires zsidó mathematikus, csillagász és bölcsész volt és fontos helyet foglal el nemcsak a zsidó tudo-

[1]) Hibás átírása ez arabs szónak: صاحب الشرطة, a mi annyit jelent, hogy az őrség főnöke. Elvétve előfordul e czim zsidó iróknál is, v. ö. David Qimchi commentárját Jeremiás 9, 23; továbbá Nachmanides האמונה והבטחון cz. munkájában 12. f. צחבא וישורטא. A czimet különféleképen magyarázzák; a valószinüség a mellett szól, hogy ő tényleg magasabb hivatalt viselt; különösen megerősíti e véleményt az a körülmény is, hogy ő geometriát irt az akkori földmérők számára, kiket kiméletlenül gáncsol a geometriában való hibás tudásuk miatt.

[2]) V. ö. »The Jewish Encyclopedia s. v. Abrahám bar Hiyya«; זצ״ל hibás, mert az említett kéziratban זק״ל van. Hogy mi a különbség, v. ö. S. J. L. Rapoport 10. jegyzetét a ספר הגיון הנפש XLVIII. o. — Graetz, Geschichte d. Juden VI, 120 l. az 1065-diki évre teszi A. b. Ch. születési évét, de nem idéz semmi forrást. V. ö. Steinschneider, Hebräische Bibliographie, V.

mányok történetében, de a tudományok fejlődésében általában, egyrészt az által, hogy utmutatásaival és fordításaival hozzáférhetővé tette az európai tudósok számára az arabsoknál akkor virágzásban lévő exact tudományok legjelesebb munkáit, másrészt saját héberül irt munkái is gyakoroltak befolyást a mathematika és csillagászat fejlődésére, a mit munkáinak teljes és kivonatos latin fordításaiból lehet következtetni.

Á. b. Ch.-nak eredeti munkái a következők:

1. יסודי התבונה ומגדל האמונה. (»Az értelem alapjai és a hit tornya«). Ez encyclopedikus munka, mely az arithmetika, geometria, optika, astronomia és muzsika fogalmait, szabályait stb. ismerteti. E munkából eddig csak töredékes részletek ismeretesek. [Mss. De Rossi 1170; Berlini könyvtár 224; Müncheni könyvtár 36; és hamis czim alatt Ms Bodleiana 1268, 7. szám.]

2. חבור המשיחה והתשבורת. Geometriai munka. Steinschneider nézete szerint[1]) két recensió létezik e munkából; az első a Cod. de Rossi 1170-ben, a hol az említett »Encyclopediához« tartozó bevezetés után következik, és Cod. München 256., e bevezetés nélkül; a második recensió: a vaticáni könyvtár 400. sz., Cod. München 299. és Párizs Orat. 160. Miután én a két müncheni codex alapján, mely e két recensiót tartalmazza, állapítottam meg a helyes eredeti szöveget, oly csekélynek találtam az eltéréseket, hogy nem tarthatom két külön recensiónak, hanem inkább a másolók önkényén és olykor szakértelmük hiányán alapuló eltéréseknek. És az a körülmény, hogy a 299. codexben rendre el vannak hagyva a nagyobb és bonyolódottabb bizonyítékok, az is csak önkényes elhagyása a bizonyítékoknak, a mi abból magyarázható, hogy a praktikus életben csak a tételre volt szükség, a bizonyítékot pedig fölöslegesnek és a gyakorlati czéloknak meg nem felelőnek tartották, a mihez a másolás nehézkessége is hozzájárult; hiszen az Euclides-kiadások közt is vannak olyanok, a melyek csak a tételeket tartalmazzák, de a bizonyításokat nem. Lehet mondani, hogy e két codex kiegészíti egymást, de a közösen meglevő részek teljesen egyenlők, a miből tehát az következik, hogy maga a szerző csak egy ilyen munkát irt.

[1]) Zeitschrift für Mathematik u. Physik XII, 1.

Ezzel kapcsolatban el kell döntenünk azt a kérdést is, hogy vajjon lehet-e e munkát az említett encyclopedia egyik részének tekinteni. Steinschneider annak a sejtelemnek ad kifejezést, hogy egyik recensio része lehet az encyclopediának. De most, midőn ismerjük az egész munkát, egészen határozottan mondhatjuk, hogy ez egy különálló munka, a melyhez az encyclopediának semmi köze sincs. Mert elsősorban e geometriában a szabályok és tételek egy speciális, a földmérő czéljai- és eszközeinek megfelelő szempontból vannak tárgyalva, a mint ezt a 2-dik pontban kifejtem, és így nem lehet része egy encyclopedikus tudománysorozatnak; de azonkivül sem illeszkedik jól az említett bevezetéshez, mely »De Rossi 1170«-ben van, mert az megegyezik, Steinschneider szerint, legalább részben a müncheni 36. számu codexben tartalmazott részlettel, már pedig azon részletet pontosan összehasonlítottam és úgy találtam, hogy e két munka nem tartozhatik össze. A mi e munkára vonatkoztatott dátumot illeti, t. i. 1116., nincs elegendő okunk kételkedni benne, mert maga az a körülmény, hogy nem említi e munkát későbbi müveiben és nem vonatkozik rá, nem bír elegendő bizonyító erővel, mert ez csak szük körnek irt alkalmi munka, melyben a geometria szándékosan megv[illegible]tatott, népszerűsített és megcsonkított módon van kifejtve.

A »Jewish Encyclopedia« értesítése szerint e munka már 1895-ben jelent meg a »Mekiczé Nirdámim« kiadványainak XI-dik kötetében. Ez hibás adat, mert az említett XI. kötetben e munkának csak előszava és vége van meg mutatványul. Az előszava különben már ezenkivül is megjelent héber folyóiratban: Hammagid 1858, 186. o., a vége pedig Steinschneider מישנת המדות-ában, Hebräische Bibliographie VII.

3. צורת הארץ (a föld alakja), csillagászati földrajz és csillagászat. Münster Sebestyén (1546.) kiadta e munkának kivonatos héber szövegét latin fordítással. A teljes munka csak 1720-ban jelent meg. Egy másik kivonatos latin fordítás van Schreckenfuchs Osvaldtól, melyet Münster jegyzetekkel látott el.

4. חשבון מהלכות הכוכבים (a csillagok pályáinak kiszámítása), folytatása az előbbi munkának, mely néhány kéziratban Ábrahám ibn Ezra jegyzeteivel van ellátva. A kéziratokat illetőleg

v. ö. Zeitschrift f. Mathematik u. Physik XII. 1. Steinschneidernek Abraham Judaeus czimü czikkét 14. o.

5. לוחות הנשיא, vagy egyszerüen לוחות, táblák, úgy is nevezetnek Albattani táblái, mert a szerző az arabs astronomust, Battanit követi. E műnek több kézirata el van látva Abr. ibn Ezra jegyzeteivel.

6. ספר העבור (mathematikai és technikai chronologia). Ez a legrégibb héber munka, mely a kalendarikus számításokat tárgyalja. Nem foglalkozik kizárólagosan a zsidó naptárral, hanem ismertet más naptárakat is, különösen pedig a muhammedán és juliusi naptárt. Különösen érdekes erre nézve a 9-ik fejezet. Naptári táblázataiban csak a juliusi naptárra van tekintettel. E munkát Filipowski H. adta ki Londonban, 1851-ben.

7. הגיון הנפש a lélek szemlélődése, ethikai munka, kiadta Freidmann E. Lipcsében, 1860-ban, a szerző életrajzával és Rapoport S. J. L.-nek e munkára vonatkozó becses levelével.

8. מגלת המגלה astrologiai munka, csak kéziratban van meg (Ms. München 10[3].)

Ábráham b. Chijjának egyik legfőbb érdeme abban áll, hogy közvetítette az európai tudósokkal, az exact tudományok legjelesebb termékeit, melyek akkor kizárólag az arabs műveltség birtokát képezték. E czélnak kétfélekép s[illegible]ölt, először tolmácsa volt a fordítóknak, különösen Plato [illegible]artinusnak, másrészt pedig maga is fordított. A részletekre vonatkozólag még igen sok kétely és bizonytalanság van; a legtöbb ide vágó kézirat nem képezte még a mélyreható szakszerü tanulmányozásnak tárgyát. Megnehezíti a pontos adatok megállapítását az a körülmény is, hogy a XII. században számos zsidó fordító élt, kit Ábrahámnak híttak. (V. ö. Jewish Encyclopedia s. v. Abraham bar Hiyya).

2. Ábrahám bar Chijja geometriájának rövid ismertetése.

Ábrahám bar Chijja geometriája, melynek szövegét kritikailag megállapítottam és sajtó alá rendeztem, és a melyből itt egy fejezetet közlök, több kéziratban van meg,[1]) de több-

[1]) Cod. Vatican. 400. (sok kihagyással); Codex Paris. Orat. 160[4] (az ujabb katalogusban 1048); Cod. de Rossi (Parma) 1170.

nyire töredékesen; teljesen csak a Cod. München 299-ben (eltekintve a nehezebb bizonyítékok kihagyásától) és majdnem teljesen a Cod. München 256-ban van meg. E két kódex, melyet Steinschneider mint két recensiót tüntet fel, alapul szolgált nekem a helyes szöveg megállapításában.

E két kódex pontos leirását közli Steinschneider a müncheni könyvtár katalogusában.[1]) Csak egy észrevételem van, hogy a Cod. 256 72-dik lapja után hiányzó lapokat megtaláltam ugyanazon kódexben, csakhogy rossz helyen vannak bekötve, t. i. 103—110. lapot bezárólag.

A geometria héber czíme חבור המשיחה והתשבורת és némely kéziratban ספר התשבורת és ספר חכמת השיעור.

A helyes és eredeti czím kétségkivül az első; e mellett szól az egész munkának a tartalma, mert a geometria itten nem elméleti, hanem gyakorlati szempontból van tárgyalva,[2]) bizonyítják ezt még a latin fordítások czímei: Liber Embadorum, Liber de Areis, melyek תשבורת-nek hű fordításai.

A könyv útmutatóul akar szolgálni azoknak, kik földbirtokok fölmérésével foglalkoznak, vagy a kik hivatva vannak földek és mezők osztására vonatkozó kérdésekben jogilag dönteni. Ez a körülmény, mely eddig kikerülte az e munkával foglalkozók figyelmét, különös és speciális jelleget kölcsönöz

[1]) Die hebräischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München, beschrieben von Moritz Steinschneider. München, 1875.

[2]) משיחה talmudikus kifejezés, mérőzsinórt jelent (Szukká 37 ר מאיר; אומר אפילו במשיחה Kélim 21. fej. בחוט ובמשיחה. — A földmérő משוחאה-nak neveztetik. Érubin 22 תשבורת ישאין המשוחות ממצין את המדות arabsból származik, ﻣﺴﺢ gyökből, mely I. és II. conjug.-ban az araszszal való mérést jelenti. A. b. Ch. mint az első arabs héber mathematikus, ki nagyobb szabásu munkákat irt és kinek müveit Maimuni is használta (V. ö. Freimann és Rapoport הגיון הנפש) nagy érdemet szerzett magának a héber mathematikai terminusok megállapítása körül. Rendszerint héberből veszi kifejezéseit, és csak nagy ritkán és kikerülhetetlen esetekben kölcsönöz az arabsból. תשבורת etymologiája nem egészen világos és igazolható, mert az arabs irodalomban, a mennyiben ez nekünk eddig ismeretes, nem fordul elő mint terminus technikus a területmérésre, Maimuni sem használja misna kommentárjában. (V. ö. Bamberger: Maimonides Commentar Kilajim III. f. 37. o. Charisi יכל אלו הענינים מבואיים למי שיש לו חלק בחכמת המדות והתשבורת — eredetiben: והדה אלמעאני כלהא ביינה למן שארך פי עלם אלהנדסה). E kifejezés nagyon gyakori a későbbi auctoroknál.

neki, mert egyedül áll a maga nemében. Nem lehet földmértannak nevezni, mert nem foglalkozik a földmérés technikai oldalával és nem ad útmutatást a mérésnek gyakorlati kivitelére, de másrészt a közönséges értelemben vett geometriának sem lehet nevezni, mert a geometriának belső alakja és a tételek kifejtésének módszere teljesen meg van változtatva és módosítva, úgy hogy kizárólagosan a földmérők igényeihez alkalmazkodik. Valamennyi számítás és constructió úgy van választva és kidolgozva, hogy ne kelljen szöget mérni, mert a szöget nem lehet a mezőn pontosan lemérni, minélfogva a szögmérés akkor általában nem volt még bevezetve a földmérőknél. Ez meglehetősen nehézkessé teszi a szabályok kifejtését és bizonyítását, de másrészt érdekes a mélyen gondolkodó és teljesen magára hagyott mathematikust megfigyelni, hogy mikép teszi alkalmassá e czélnak a geometria anyagát, és hogyan segít magán ott a hol a meglevő bizonyítások egész rendszerét el kell hagynia, és az adott föltételeknek megfelelővel pótolnia. A praxis elveinek követése révén oly tételek megállapításához jut, a melyek más szempontból is érdekesek. Ő például felhasznál három geometriai tételt (melyek Euclides második könyvéből vannak véve), a vegyes másodfokú egyenletek megoldására és különféle példát, egyenletet és egyenletrendszert fejt meg ügyesen saját módszerével.

A geometria négy részre vagy fejezetre oszlik. A felosztás tartalmilag meg van okolva, de nem szimmetrikus és a fejezetek nem egyenranguak. A II. fejezet a tulajdonképi mértan, mely körülbelül kétszer olyan nagy mint a többi három fejezet együtt, és több részre oszlik.

Az I. fejezet tartalma: Definitiók és bevezető tételek:

A mennyiség fogalma; a pont, vonal (egyenes és görbe), felület (sík és görbe) és test; a szög és nemei; a párhuzamosak; átló és átmérő; a kör és alkotó részei; a háromszög és nemei; a háromszög két oldalának összege nagyobb a harmadik oldalnál, szögei = (180°) = 2R; a négyszög és nemei; a sokszögek; az egység; a szám; a szorzás; a négyzet és gyöke; a köb és a köbgyök; az arány; a vonal négyzete és a vonalak szorozata;

$$(a+b)^2=a^2+2ab+b^2;\ \left(\tfrac{a}{2}+x\right)\left(\tfrac{a}{2}-x\right)+x^2=\left(\tfrac{a}{2}\right)^2;$$

$$(a+b)\,b+\left(\tfrac{a}{2}\right)^2=\left(\tfrac{a}{2}+b\right)^2;\ a^2+x^2=2ax+(a-x)^2;$$

$$\left(\tfrac{a}{2}+x\right)^2+\left(\tfrac{a}{2}-x\right)^2=2\left[\left(\tfrac{a}{2}\right)^2-x^2\right];$$

$$(a+b)^2+b^2=2\left[\left(\tfrac{a}{2}\right)^2+\left(\tfrac{a}{2}+b\right)^2\right];\ ^{1)}$$

ha két húr metszi egymást, a metszetek szorzata egyenlő; párhuzamosak párhuzamosak közt egyenlők; hasonló háromszögek, négyszögek és sokszögek; két háromszög vagy egyenközény ugyanazon vagy egyenlő alapon és két párhuzamos közt; egyenlő magasságu háromszögek és egyenközények aránya egymáshoz.

A II. fejezet tartalma: területmérés és számítás; ez több részre oszlik:

a) az egyenközény kiszámítása: szabályok, feladatok (Pythagoras tantétele); a másodfokú egyenletek körébe tartozó egyenletek és egyenletrendszerek megoldása geometriai alapon, számos példa;

b) a háromszögek kiszámítása, különböző nemei szerint részletezve: szabályok és példák;

c) a ferde négyszögek kiszámítása: a trapéz és nemei és a ferdényded;

d) a kör és részeinek kiszámítása. Az átmérő aránya a kerülethez (a közönséges használatban $\pi = 3\frac{1}{7}$, az astronomiában $\pi = 3\frac{17}{120} = 3{\cdot}1416$); a kör háromszöggé alakítható át vékony szálakra való osztása által; más átalakítás; területszámítás és vele kapcsolatos feladatok megoldása; a körszelet és körczikk; az ellipsis területe (csakis területe, egyéb semmi, és az is csak eredményképen van elmondva); húrtáblázat, melyben az átmérő 28 részre van osztva;

e) lejtős síkok kiszámítása. (Szerző azon elvből indul ki, hogy a termésre nézve mindig csak a vízszintes síkba eső

[1]) A képletek szavakba vannak foglalva, de a rövidség kedveért választottam algebrai kifejezéseket; meg kell jegyeznem továbbá, hogy a tételek mind Euclidesből vannak véve, csak a bizonyítások, a már említett tendenciánál fogva teljesen eltérnek, és azért a szakember különös figyelmét érdemlik.

terület jöhet tekintetbe, és azért a lejtős síkot redukálni kell vízszintes projectiójára.) A sokszögek mérése.

A III. fejezet osztási feladatokat tartalmaz, melyeknek bővebb elemzését adjuk a 3. pontban.

A IV. fejezet tartalma a szabályos testek mérése és köbtartalmuk kiszámítása.

3. A III. fejezet tartalma és viszonya Euclidesnek az osztásokról szóló könyvéből talált két arabs töredékéhez.

Ábrahám bar Chijja geometriájából, melynek eredeti szövegét kéziratok alapján megállapítottam és sajtó alá rendeztem, közlöm itt a III. fejezetet, mely a sík idomok osztásáról szól. E fejezetet különösen azért választottam, mert azt találtam, hogy Ábrahám bar Chijja ezt Euclidesnek oly munkájából merítette, mely elveszett és csak két arabs fragmentumból ismerik. Euclidesnek egyik magyarázója, Proclus,[1]) kétszer tesz említést az I. könyhöz irt commentárjában Euclidesnek egy munkájáról, mely feladatokat tartalmaz. A könyv czíme: *Περὶ διαιρέσεων βιβλίον.* E munka, mint Proclus leirásából látszik, különféle geometriai ábrák osztásáról szól, és a geometriának gyakorlati alkalmazásához tartozó feladatok gyüjteményeként iratott.

E munka ismeretlen maradt az európai tudósok számára egészen a XVI. század második feléig. John Dee talált 1563-ban egy hasonczimű arabs kéziratot, melyet latinra lefordított. Dee e kéziratot Euclides munkájának tartotta, daczára annak, hogy Machometus Bagdadimus szerepelt benne mint szerző. E munka felvétetett az 1702-ben megjelent Gregory-féle Euclides-kiadásban.

A mult század közepe táján talált Woepke, egy mathematikus, ki arabs tanulmányokkal is foglalkozott, még egy arabs kéziratot, mely két munkát tartalmaz Euclidestől: egy értekezést az emeltyűről és az idomok osztásáról. Eredményeit

[1]) V. ö. Ofterdinger L. F. dr. Beiträge zur Wiederherstellung der Schrift des Euclides über die Theilung der Figuren. Ulm, 1853, és Cantor M. dr. Vorlesungen über Geschichte der Mathematik, I. kötet.

közzétette a Journal Asiatique-ban, Paris, 1851 (szeptember, október). E kézirat 36 tételt tartalmaz, de bizonyítékokat nem hoz.

A két kézirat közt levő különbség lényegesen abban áll, hogy mig Dee kézirata a tételeket csak általánosan tárgyalja, addig Woepke kéziratában csak speciális esetek vannak, de vannak itt a végén olyan tételek is, a melyek Dee-ben hiányoznak. (V. ö. Ofterdinger a bevezetésben.)

Ábrahám bar Chijja szintén e könyvből merítette geometriájának III. fejezetét, úgy mint egész munkáját Euclidesből vette; [1]) de úgy mint egyebütt, saját czéljainak megfelelően formulázza a tételt és bizonyítékát, úgy itt is, saját nyelvén, saját módszere szerint adja elő az osztások eseteit; mindig szem előtt tartja, hogy földmérőknek szól, kik csakis könyvéből ismerkednek meg a geometriával, és csakis a földmérés szempontjából. A bizonyítékok itt is úgy vannak választva, hogy nem kell szöget mérni, mert — mint előre bocsátottam — földmérésnél akkor még nem alkalmaztak szögmérést. Bizonyítékaiban egyszer idézi Euclidest, de nem jelöli meg közelebbről a helyet.

Ofterdinger fent említett munkájával összevetve utalok a megegyező és eltérő helyekre, melyek Ábr. b. Ch. geometriájának III. fejezete és a két arabs fragmentum közti összefüggést feltüntetik, és a melyek Euclides eredeti munkájának reconstruálásához fontossággal birnak.

Fejezetünk 1. §-a megegyezik Oft.-nek I. tételével. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Ofterdinger alapul vette Dee kéziratát, melyben a tételek általánosan vannak tárgyalva, míg Woepke speciális tételeket hoz, a melyek, mint Ofterdinger sejti, megelőzték a kérdések általános formulázását. Abr. b. Ch. szintén csak speciálizál, de nála ez szorosan hozzá tartozik az egész munka czéljához és szerkezetéhez; neki pl. nincs szüksége a háromszöget csúcsánál több mint két részre osztani, mert a gyakorlatban ki van zárva, hogy a háromszögalaku mező csúcsánál több mint két tulajdonosnak birtoka foglaljon helyet.

[1]) Az egész munka kiadásában, mely remélhetőleg nemsokára meg fog jelenni, kimutatom pontosan Ábr. b. Chijja viszonyát Euclideshez.

2. §. = Oft. III. tételével. A bizonyítás teljesen eltér, mert földmérésnél nem alkalmazható ezen construálás, csak a direct lemérés. Itt Ábr. b. Ch. az Euclidesből idézett tételt, t. i. VI. 19-t nem szószerint hozza, hanem a később és nálunk is szokásos formába foglalja; míg Euclidesnél az van, hogy hasonló háromszögek kétszeres arányban vannak egymáshoz mint az azonnevü oldalak, idézi Ábr. b. Ch., hogy: hasonló háromszögek ugy aránylanak egymáshoz mint a megfelelő oldalak négyzetei, a mi annál is inkább érdemel figyelmet, minthogy Ábr. b. Ch. itt Euclides tételét idézi.

3. §. = Oft. II. — Itt már más rendbeli eltérés is van, mert Ábr. b. Ch.-nál a szerkesztés sokkal elegánsabb és rövidebb, és noha csak két részre való osztást tartalmaz, általánosítható akármilyen arányban való osztásra, a mint könnyen lehet kimutatni.

4. §. A háromszögnek három részre való osztása olyképen, hogy mindegyik résznek egyik határa a háromszögnek egyik oldala. Ez a feladat hiányzik mind a két töredékben, de minthogy a felsorolt esetek egyikébe sem sorolható, minthogy ez továbbá az osztásnak egyik lényeges esetét tárgyalja, ennélfogva tekinthetjük egyik kiegészítő tételnek. E tétel általánosítására vonatkozólag még visszatérünk.

5. §. hiányzik. De ezen oszthatósági eset nem speciális, mert csak összetétele az 1. és 2. §-nak. Ábr.-nak csak praktikus szempontból van rá szüksége, kérdéses mindenesetre, hogy a feladatok ilynemü összetételei nem-e voltak az eredeti könyvben is, melyből Ábr. merített.

6. §. más esete a 4. §.-nak.

7. §. nem tartalmaz osztási feladatot, csak csoportosítja a négyszögeket az osztás szempontjából, még pedig három osztályba: egyenközények, deltoidok és ferdénydedek.

Az osztást ő elvből nem terjeszti ki a felosztandó terület oldalainak számát meghaladó részekre, mert őt csak gyakorlati szempontok vezérlik.

8. §-nak második része = Woepke 6.

9. §. a deltoidnak osztása egy szögből. A töredékekből hiányzik, de speciális esetnek lehet tekinteni Woepke 14-ből; feltünő mindenesetre, hogy a töredékekben a deltoid általában nem szerepel. V. ö. Oft. VII. tételét.

10. §. a deltoid másféle osztása; szintén hiányzik, de megoldása összeesik az általános négyszög két részre való osztásával, mely Woepke 14-ben van.

11. §. = Oft. IX., Woepke 16.

12. §. = Oft. IX., Woepke 16.

13. §. = Oft. IX., Woepke 16.

14. §. speciális esete Oft. VIII. tételének.

15. §. speciális esete Oft. VII. tételének.

16. §. szintén Oft. VII-nek speciális esete, mely azonban Woepkenél sem fordul elő.

17. §. szintén Oft. VII-nek speciális esete, mely Woepkenél sem fordul elő.

18. §. összetett feladat, melyben Oft. IX. és VII. tétele (Woepke 15) jön alkalmazásba.

19. §. más speciális esete VII-nek.

20. §. a deltoidnak 4 részre való osztása; hiányzik a fragmentumokban.

21. §. összetett feladat, Oft. VII., IX. és I. tételéből.

22. §. Woepke 28-nak speciális esete.

23. §. Woepke 28. általánosságban.

24. §. = Woepke 29.

Vannak azonkivül Dee-nél olyan tételek, melyek Ábr.-nál nem fordulnak elő, de ezen körülményből nem lehet semmit sem következtetni, mert ezen tételek egytől egyig olyan természetüek, hogy nem érdeklik a földmérőt, a mint ezt könnyen lehet kimutatni. V. ö. IV—VI. és X—XX. tételeket.

Jegyzet: A héber szövegben [ ] közt oly részletek vannak melyek a müncheni 256. sz. códexben, M-ben hiányzanak, [*] közt pedig, a mi a müncheni 299. sz. codexben, Mn-ben nincs meg.

Szeretett mesteremnek, nagyságos dr. Goldziher Ignácz tanár úrnak mély köszönetemet fejezem ki e helyen szives utbaigazításaiért, nem kevésbbé készséges közbenjárásáért, mely lehetővé tette nekem az említett kódexek használatát.

II.

Ábrahám bar Chijja geometriája III. fejezetének eredeti szövege.

השער השלישי
בפירוש עניני החלוקה.

וכשהשלמנו בשער השני דרך מדידת הקרקעות השטוחות והשבון משיחתם על חלופי צורתם ותמונתם וכארנו *a* הענינים האלה בראיות *b* אותות וטעמים שאדם יכול להבין בהם דרך המדידה והשבונה, אנו באים בשער השלישי הזה לפרש דרך חלוקות הקרקעות השדות והבתים בין השותפים ובין היורשים על הראוי לכל אחד מהם על טעמו ורצונו, ונתן לכל חלוקה טעם וראיה שתהיה מבארת את הענין, וכללות שיהיו התלמידים סומכים עליהם ולומדים מהם כאשר עשינו במדידה. ונתחיל מן הקרקעות המשלשות ואדביק עליהם דרך חלוק המרבעות ושאר התמונות.

דרכי חלוק המשלשות.

א.

§ 1. אם יהיה הקרקע במשלש ואתה רוצה לחלק אותו בין שני שותפים או אחים, ויהיה ראש המשלש עומד בין קרקע שני החולקים אותו כדי שיהיה חלק כל אחד מהם עם קרקעו האחד בצד אחד, אתה חולק את תושבת המשלש בינתים ומוציא קו מנקודת הראש אל נקודת מחצית התושבת ויהיה המשלש נחלק לשני חלקים שוים. כגון משלש אבג אשר ראשו נקדת א ותושבתו בג אתה מחלק קו בג לשני חלקים שוים על נקודת ד ומוציא קו מן א אל ד ויתחלק המשלש לשני משלשים שוים, והם משלש אדב ומשלש אדג מפני ששני המשלשים האלה תושבתן שוה, וקומתן שוה, וכל שני משלשים שיהיו על הענין הזה הם שוים בשעורם כגון הצורה הזאת (צורה 1)

ב.

§ 2. ואם היה מצר אחד מן החולקים כנגד הראש אשר עליו א ומצר השני כנגד התושבת אשר עליה בג ואתה צריך לתת לכל אחד חלקו כנגד המיצר שלו כדי שיהיה חלק האחד כנגד קו בג וחלק השני כנגד הראש אשר עליו א ואתה צריך מפני זה להלק כל אחד מצלעי אב ואג לשני חלקים עד שיהיה מרובע הצלע כלו כפלים ממרובע החלק הגדול מחלקיו. כגון שתהיה חולק קו אב לשני חלקים על נקודת ד וקו אג לשני חלקים על נקודת ה ויהיה מרובע אד מחצית מרובע אב וכן מרובע אה מחצית מרובע אג, ותוציא קו מן ד עד

ה׳ ויהיה המשלש נחלק לשני חלקים שוים החלק האחד משלש אדה׳ והחלק השני קטומת״ דהבג׳.

ודרך השבון המרובעים האלה הוא שתהיה לוקח מאורך הקו מנקודת א׳ אשר הוא הראש ה׳ חלקים מז׳ בו פחות חצי עשירית השביעית ומשהו. והכלל המסור לזה שתהיה לוקח מן הקו צ״ט פחות משהו מן ק״מ חלקים בו. כאלו היה צלע אב ז׳ אמות ויהיה קו אד׳ מהם ה׳ אמות פחות חלק אחד מב׳ חלק באמה; וצלע אג היה ארכה עשרה יהיה קו אה׳ ז׳ וחלק אחד מ״ז באמה. על החשבון הזה אתה חולק את שתי הצלעות האלה ותוציא קו מן החלק האחד אל השני, ויחלק המשלש לשני חלקים שוים מפני שקו הד׳ אשר הוצאת יהיה נכוחי״ לתושבת גב׳, ומפני זה יהיה משלש אהד׳ דומה למשלש אגב׳ כי זויותן שוות; וכל שני משלשים שהם דומים זה לזה ידוע הוא כי הקשת משלש אל משלש היא כהקשת מרובע צלע הראשון אל מרובע הצלע השני המתחברת״ אליו בהקשה, כאשר ביאר איקלידס בספרו;״ ומרובע צלע אב׳ ממשלש אבג׳ כפלים ממרובע אד׳ ממשלש אהד׳ ושתי הצלעות האלה מתחברות בהקשתן; וכן היא הקשת מרובע אג׳ אל מרובע אה׳. ומפני זה יהיה משלש אבג׳ כפלים ממשלש אהד׳. ויראה לך קטומת בדהג׳ היא שוה למשלש אהד׳ ונחלק המשלש בהם לשני חלקים שוים על הענין אשר ציינו (צורה 2)

ג.

§ 3. ואם יהיה לאחד מן החלקים מצר במקצת צלע אחת מצלעי המשלש ויבקש לקחת את חלקו מן מצרנו, כגון משלש אבג׳; ועל צלע אב׳ ממנו מצר על נקודת ד׳ ויבקש בעל המצר הזה להיות המחיצה יוצאה מנקודת ד׳ כדי שיהיה לוקח חלקו *a* מתחלת המיצר אשר לו.

ואתה בא ומדוד מתחלת הצלע עד נקודת המצר ואם אתה מוצא זה על המחצית אין אתה צריך להשבון אחר, אבל אתה מוציא את המחיצה מנקודת המצר אל ראש המשלש ויחלק המשלש לשני חלקים שוים, ואם לא תהיה נקודת ד׳ במחצית צלע אב׳ אתה צריך לחלק בה את המשלש על ענין אחר.

ונשים על דרך משל צלע אב׳ מן המשלש הזה י״ב׳ וצלע השנית י׳ וצלע אג׳ השלישית ט״ו ונשים נקודת ד׳ אשר היא המצר רחוקה מנקודת ב׳ על אב׳ שתי אמות וישאר קו אד׳ י׳ אמות ויהיה מחצית צלע אב׳ על נקודת ז׳ ויהיה קו אז׳ ו׳ כי כן מסרנו צלע אב׳ כלו י״ב׳ ובין מדת קו אז׳ אשר הוא המחצית ובין קו אד׳ ד׳ והן שתי חמשיות קו אד׳; ואתה קח מצלע אג׳ הנדבק אל אד׳ שתי חמשיותיו מצד ג׳ אשר הוא הראש על נקודת ה׳ יהיה קו גה׳ ו׳ כי כל צלע אג׳ היה ט״ו׳ אמה. והוצא את המחיצה״ *b* מנקודת ד׳ אל נקודת ה׳ ויהיה המשלש הזה נחלק לשני חלקים שוים, החלק האחד משלש דאה׳ והחלק השני

a) Mn להקה.
b) Mn המחצה.

מרובע *a* נפתל׳ דהגב׳ (צורה 3) ואילו היה המיצר אשר הוא נקודת ד׳ נופל לצד אחד עד שיהיה אד׳ ב׳ לא היית מוציא המחיצה *b* אל צלע אג׳ אבל אל צלע בג׳ והיית לוקח מצלע בג׳ אשר הוא י׳ אמות שתי חמשיותיו על נקודת ה׳ מנגד נקודת ג׳ ויהיה קו גה׳ בצלע בג׳ ארבע אמות ותוציא המחיצה *b* מנקודת ד׳ אל נקודת ה׳ כי המחיצה בדמיון הזה היא יוצאה לעולם אל הצלע הנדבקת אל החלק האריך; אם יהיה החלק האריך בד׳ אתה מוציא המחיצה אל צלע בג׳, ואם יהיה האריך אה׳, אתה מוציא המחיצה אל צלע [*אג׳]. ואתה מתחיל למדוד את ב׳ החמשיות מנקודת ג׳ אשר היא הראש. ואל הנקודה הזאת היתה המחיצה יוצאה אלו היה המיצר נופל על מחצית צלע אב׳. וכמדת מרחק המיצר מן המחצית אתה מתרחק מנקודת ג׳ אשר היא הראש כאשר בצורה הזאת. ואתה יכול להבין הענין הזה ואם *c* לא הייתי מדמה אותו *d* במספר, אלא שאני זכרתי *e* את המספר להקל על הלומד ולהקריב הענין אל לב *f* המעיין אותו.

והאות [על הענין הזה מן] החלוקה שהיא אמת יתברר לך אם אתה מוציא שני קוים מנקודת ז׳ [אשר היא מחצית קו אב׳] על נקודת ג׳ ונקודת ה׳ [כאשר תראה בצורה השנית] (צורה 4) ויהיה בצורה הזאת קו זה׳ נכוחי לקו גד׳ מפני *g* שהקשת גה׳ אל גא׳ כהקשת דז׳ אל דא׳ כי קו גה׳ שני חומשי *h* גא׳ וכן קו דז׳ שני חומשי דא׳. וכל שני משלשים אשר על תושבת אחת וחם *i* בין שני קוים נכוחיים [המשלשים האלה] שוים הם] זה לזה; ומכאן נאמר כי משלש גדו׳ [״בצורה הזה] שוה למשלש גדה׳ מפני שהם על תושבת אחת והוא קו גד׳ ובין שני קוים נכוחיים והם קוי זה׳ ודג׳. ואם אתה מוסיף על כל אחת מהמשלשים האלה תוספת אחת והיא משלש גדב׳ יהיה [כל משלש] גבז׳ שוה לנפתל גבדה׳. ומשלש גבז׳ חצי משלש אבג׳ מפני שנקודת ז׳ בחצי צלע אב׳; ומפני זה יהיה נפתל גבדה׳ אשר הוא שוה לו מחצית משלש אבג׳ כאשר מסרנו למעלה.

ד.

§ 4. ואם יהיה קרקע המשלש לשלשה בעלים ואתה צריך לחלקו ביניהם וכל *j* אחד מהבעלים מבקש את חלקו מנגד צלע אחר מצלעי המשלש ויהיה [המשלש הזה] משלש אבג׳. ואתה בא וחלק אחד מצלעי המשלש לשני חלקים שוים [כאלו היית מחלק אב׳ על נקודת ד׳ והוצא קו מד׳ אל ג׳ ויחלק

a) Mn משלש.
b) Mn המחצה.
c) Mn אם.
d) Mn add. והוא ו׳.
e) Mn למען שאני לא אזכור.
f) Mn מלב.
g) Mn נכוחי.
h) M. חמשיות.
i) M. הם.
j) Mn לכל.

המשלש לשני חלקים שוים] ואחר כך מדוד מקו גד *a* שלישיתו מגד נקודת ד אשר על התושבת ויהיה החלק הזה *b* קו דה. והוצא מנקודת ה שני קוים אל נקודת [*א ונקודת] ב ויתחלק המשלש לג׳ חלקים שוים והם משלש גדא גהב אהב כנגן הצורה הזאת (צורה 5).

והאות על החלוקה הזאת מפני שקו בד שוה לקו דא, יהיה המשלש גדא שוה למשלש גדב; ועוד מפני שקו דה הוא שלישית קו דג יהיה משלש אהד שלישית משלש אגד שהוא מחצית משלש אבג ישאר משלש אהג שלישית משלש אבג. ועל הענין הזה יתבאר לך כי משלש גהב כמו כן שלישית משלש אבג, ויהיה המשלש הזה נחלק לשלשה חלקים שוים על צלע מהצלעות השלשה חלק אחד.

ה.

§ 5. ואם יהיה אחד מהבעלים מבקש את חלקו על צלע אחת ושני הבעלים רוצים לקחת מנקודת דראש כנגן משלש אבג, יבקש האחד חלקו על צלע בג *c* ושני הבעלים הנשארים מבקשים להוות המחיצה ביניהם יוצאה מנקודת א אשר הוא ראש המשלש.

ולענין הזה אתה מחלק כל אחת מצלעי אב ואג לשני חלקים שאינם שוים עד שיהיה *d* מרובע הצלע כל׳ כרבוע החלק הגדול מחלקי׳ פעם אחת וחצי. כנגן חלק אד ודב בצלע אב וחלק אה והג בצלע אג ויהיה מרבע אד שני שלישי מרובע אג, ותוציא קו מן נקודת ד אל נקודת ה ויחלק המשלש לשני חלקים, האחד הצועה* והיא קטומת *e* בדהג, והיא שלישית המשלש [והחלק השני משלש אדה והוא שני שלישי המשלש] מפני שמשלש אדה דומה למשלש אבג כאשר בארתי לך בצורה השנית מן השער הזה. — והקשת משלש אל המשלש הדומה לו כהקשת מרובע צלעו אל מרבע הצלע הדומה לו; ומרובע צלע אב מן משלש אבג הוא אחד וחצי ממרובע צלע אד מן משלש אדה; ומפני זה יהיה משלש אדה שני שלישי משלש אבג וישאר קטומת *e* בדהג שלישיתו.

ואם תחלק קו דה לשני חלקים שוים על נקודת ז ותוציא קו מן ז אל א יחלק *f* משלש אדה לשני חלקים שוים והם משלש אדז ומשלש אזה ויהיה משלש אבג נחלק לשלשה חלקים שוים שהם שני משלשי אזה ואדז ונקטם *g* בגדה כאשר בצורה הזאת (צורה 6).

ודרך חילוק הצלעות האלה על הרבוע [הזה] הוא [*על החשבון הזה] [שתהיה לוקח ה׳ חלקים מששה בגדר* מרובע הקו כלו׳ פחות עשירית השתות.

a) M. add. שהוא קומת המשלש את.
b) M. נחלק.
c) M. rep.
d) M. יהיה.
e) M. נפתל.
f) Mn חלק.
g) Mn ונפתל.

כנון מ״ש חלקים מס׳ חלק בגדר כנון] שיהיה *a* צלע אב ו׳ אמות וכשאנו מחלקים אותה לשני חלקים עד שיהיה מרובע הצלע [כלו] אחד וחצי ממרובע אחד מהחלקים. אנו משימים החלק הזה ה׳ פחות עשירית באמה; ויהיה מרובע הצלע כלו כ״ו [*אמה] ומרובע החלק הזה ב״ד אמות בקרוב מעט.

וכן אם אנו משימים [אורך] הצלע השנית ט׳ אמות יהיה החלק האחד ממנו ז׳ אמות ושלש עשריות וחצי עשירית באמה ומרובע החלק הזה נ״ד בקרוב מעט, ומרובע הצלע כלו פ״א אמה אשר הוא אחד וחצי מן מרובע החלק [*הזה]. והכלל אשר זכרתי לך *b* יהיה שמור בלבך לחשבון הזה.

ו.

§ 6 ואם לא יהיו הבעלים שוים בחלקם מן הקרקע, אבל יהיה לאחד מהם מחציתו ולשני שלישיתו, ולשלישי שתות, וכל אחד מהם מבקש לקחת חלקו כנגד הצלע הסמוכה אליו ויהיה הקרקע הזה כמשלש אבג. ואתה בא ומדוד מצלע אב אשר כנגד [בעל] המחצית שלישיתה והוא בה ותוציא קו מן נקודת ה אל נקודת ג שהוא הראש; *c* וחלק קו גה לשני חלקים שוים על נקודת ד ותוצא קו מן ד אל א ואל ב, ויהיה משלש אבג נחלק לג׳ חלקים. החלק האחד הוא מחציתו והוא משלש אדב והחלק השני שלישיתו והוא משלש אדג; והחלק השלישי שתותו והוא משלש בדג כאשר [נראה] בצורה הזאת (צורה 7). ואתה יכול להבין האות על החלוקה הזאת, מהאותות אשר פרשנו למעלה על החלוקות אשר עברו [כי] ידוע הוא, כי משלש גבה בצורה הזאת היא שלישית משלש אבג; ומחצית משלש גבה הוא משלש דבג והוא שתות משלש אבג. וכמו כן משלש גאה הוא שני שלישי משלש אבג; ומשלש אדג הוא מחצית גאה הנזכר והוא בודאי שלישית משלש אבג וכן משלש אדה שלישיתו; וכשאתה מוסיף על המשלש הזה משלש בדה אשר הוא שתות משלש אבג יהיה כל משלש אדב חצי משלש אבג, כאשר סדרנו לך.

ואם תרצה לחלק המשלש על החלוקים האלה על ענין אח׳ *d* אתה יכול לחלקו וכן אתה יכול לחלקו לד׳ חלקים ולה׳, אלא שהספיק לנו חלוק המשלש אל מספר צלעותיו [לא יותר]. ואנו פוסקים בכאן לחלוק המשלשות.

דרכי חלוק המרובע.

§ 7. והמרובעות לענין החלוקה נפרדים ל״ מינים: מהם מרובעות שכל אחד מאלכסוניהם [10] חולק את השני לשני חלקים שוים, ומהם מרובעות שהאלכסון

a) M. נשים על.
b) M. add. לענין הזה כי גדר שני השלישים הוא חמשה חלקים מששה בגדר המרובע פחות עשירית השתות והוא מ״ט בגדר.
c) M. ראש המשלש.
d) Mn. צורה אחרת.

האחד משני האלכסונות חולק את השני לשני חלקים שוים [ואין השני חולק לב׳ חלקים שוים אבל לחלקים שאינם שוים] ומהם מרובעות שכל אחד מאלכסוניהם חולק את השני לשני חלקים שאינם שוים.

ואני מפרש דרך חלוקת [*הקרקעות] המרובעות בשלשת מיניהם לשני חלקים לג׳ ולד״ ואיני *a* מוסיף בחלוקתם על ד׳ חלקים כמנין הצלעות כאשר עשיתי במשלשות אשר חלקתי אותם לשלשה חלקים כמספר צלעיהם; והמבין יכול להוסיף על החלוקים האלה אם יראה. *b*

חלוק המרובע לשנים.

א.

§ 8. אם יהיה הקרקע הנחלק בין שני הבעלים מרבע נצב הזויות[11] אשר כל אחת מאלכסוניו חולק את השני בנתים, אתה יכול לחלקו לשני חלקים שוים מאיזה זוית שתרצה מזויותיו באלכסון היוצא ממנה אל הזוית אשר כנגדה בקרן השנית וכן מאיזה נקודה אשר אתה אוחז על כל אחת מצלעיו אתה יכול לחלק ממנה לשני חלקים שוים; וכן אם יהיה המרובע מוצב הזויות ארוך,[12] או מעויין[13] או דומה למעויין[14] וכל מרובע נכוחי הצלעות *c*[15] מנהג אלכסונו אחד הוא. ואתה יכול לחלקה מזויותיו *d* ומנקודה אחת שהיא על אחת מצלעותיו. כגון מרובע נכוחי אשר עליו אבגד יעל צלע אב ממנו נקודת ה׳, ואינה *e* על מחצית [הצלע] אבל רחוקה מן החצי ב׳ אמות ואתה רוצה להוציא מנקודת ז קו שיהיה חולק את [מיובע אבגד] לשני חלקים שוים תהיה מוציא על קו גד נקודת ה׳ רחוקה מן החצי ב׳ אמות, והתחל למדוד מן הזוית אשר כנגדה על ראש האלכסון ההוא עד שיהיה אז כמדת *f* חד׳, והוצא קו מן אל ה׳ ויהיה המרובע נחלק [בקו הזה] לשני חלקים שוים שהם נפתל בזחד ונפתל אזגד. — והאות על החלוקה [הזאת] אם אתה מוציא אלכסון אד ויהיה חולק את קו זה על נקודת ט ויהיה קו זה נחלק בנקודה הזו על שני חלקים שוים ויהיה משלש הטד שוה למשלש אטז ומפני זה יהיה מרובע אזגה שוה למרובע זחדב וכן יהיה האות אלו היית מוציא אלכסון גב [*יהיה הענין אחד כדרך האות הזה] [וזאת היא הצורה] (צורה 8).

ב.

§ 9. ואם לא יהיה המרובע נכוחי, אבל האחד מאלכסוניו חולק את השני [*לב׳ חלקים שוים] בנתים, והשני חולק אותו לשני חלקים שאינם שוים כגון מרובע אבגד, אלכסון בד חולק את האלכסון גא לשני חלקים שוים על נקודת

a) M. והוספתי.
b) M. לחפצו ולרצונו.
c) Mn מרובע המרבעות.
d) M. add. ואם אתה רוצה לחלקו.
e) Mn שאינה.
f) Mn כמנין.

ה׳, ואלכסון גא חולק את אלכסון בד על שני חלקים שאינם שוים. ואם אתה חולק את המרבע הזה מזוית ב אל זוית ד׳ או מזוית ד אל זוית ב אתה חולק אותו לשני חלקים שוים באלכסון בד ויהיו חלקיו משלש אבד ומשלש בגד, כי קו בה חולק את משלש אבג לשני חלקים שוים *a* מפני שקו אה שוה לקו הג, וכן יהיה קו דה חולק את משלש אדג לשני חלקים שוים [ויהיה כל משלש אדב שוה למשלש גדב כאשר בצורה הזאת] (צורה 9).

§ 10. ואם תרצה לחלק המשלש הזה מזוית א או מזוית ג [*לא יהיה האלכסון מא עד ג] חולק אותו לשני חלקים שוים מפני שאינו חולק את אלכסון בד לב׳ חלקים שוים. [*ואתה מפני זה מחלק אלכסון בד לב׳ חלקים שוים על נקודת ז בצורה השנית (צורה 10) והו יודע כמה[הא שיעור הז מכל הד וקח השיעור הזה מקו גד. ואם אתה מוציא המחיצה מנקודת ג, ויהיה השיעור הזה קו גח והוצא קו מזוית א אל נקודת ח ותהיה מחלק את המרובע לשני חלקים שוים. ואנו משימים כל אחד מצלעי אב וכג י״ אמות וג׳ המישיות מאמה, וכל אחד מצלעי דג, אד ט״ו אמה ויהיה אלכסון בד י״ז אמה וג׳ המישיות מאמה והוא נחלק באלכסון גא האחר לשני חלקים שאינם שוים והם בה הד, ויהיה הד מהם י״ב אמה. ואם אתה מחלק את האלכסון הזה לשני חלקים שוים על נקודת ז יהיה קו זד ט׳ אמות פחות המישית האמה וקו הז יהיה ג׳ אמות והומש אמה. אם אתה לוקח *b* מקו גד חלק כשיעור הז מן הד יהיה ד׳ *c* כגון קו גח [אשר הוא] ארבע אמות; הוצא *d* קו מן *e* א אל ה ויחלק המרובע *f* לשני חלקים שוים, שהם משלש אחר ונפתל אבגח, כאשר בצורה הזאת. *g*

והמופת על החלוקה הזו, אם אתה מוציא קו אז וקו גז יהיה משלש גזב ומשלש אזב שניהם יחד מחצית נפתל אבגד, ושני המשלשים האלה שוים לנפתל אבגח, מפני שקו זח נכוחי לקו אג ומשלשי גזח ואזח כל אחד מהם שוה לחברו, מפני שהם על תושבת אחת ובין *h* שני קוים נכוחיים; וכל משלש גטח ואזט [יהיו] שוים זה לזה; ואם אתה מוסיף משלש גטח על נפתל גזאב, או תוסיף עליו משלש אזט יהיה הענין אחד; וגראה *i* לך כי נפתל גזאב [שוה לנפתל גראב; ומפני שנפתל גזאב חצי נפתל גראב] כן *j* הוא *k* נפתל גראב מחצית נפתל גראב אשר היינו רוצים לחלקו [כאשר בצורה הזאת] (צורה 10)

a) M. add. ויהיה משלש אדג לב׳ חלקים שוים.
b) M. חולק.
c) M. כינ.
d) M. והוצא.
e) Mn. add. ה׳ אל.
f) Mn. המשלש.
g) Mn. add. אשר אצייר לך.
h) M. מבין.
i) Mn. ויראה.
j) M. וידוע.
k) M. add. כי.

ג.

§ 11. וכן אתה מחלק כל מרובע שאין אחד מאלכסוניו חולק את השני לשני חלקים שוים אם אתה מבקש להחלקו מזוית אחת מזויותיו [כאשר עשיתי בזאת הצורה] ואם תהיה החלוקה על דרך אחרת, כאלו היה בנפתל הזה המרובע *a* יוצאה מנקודת ה אשר על *b* צלע אב[אשר בצורה אשר אצייר לך] (צורה 11) ואנו בענין הזה מחלקים ראשונה [*את הנפתל] מנגד זוית ב מן קו אב כאשר למדת מן הצורה [הנקדמת] ותהיה החלוקה משלש בגד ונפתל אבדו, אשר נחלק בה הנפתל בקו בז היוצא מזוית ב; ואנו מוציאים בצורה הזאת קו מן ז אל נקודת ה, ואם הקו הזה יהיה נכוחי לקו גב אנו מוציאין קו מנקודת ה אל נקודת ג ויהיה הנפתל נחלק בינתים בקו הג; ויהיה נפתל אהגב שוה למשלש הבג כאשר בצורה [הזאת] הראשונה [מענין הזה].

והמופת על החלוקה הזאת מפני שהם [*שני קוים נכחים], [הן נכוחי לקו בג, יהיה כל משלש בגז אשר הוא חצי הנפתל שוה למשלש בגה מפני שהם בין שני קוים נכוחים] ויהיה מפני זה משלש בגה מחצית הנפתל.

§ 12. ואם לא יהיה קו הז נכוחי לקו בז אנו מוציאים מנקודת ב אשר בזוית הנפתל קו שיהיה נכוחי לקו הז כגון קו בח, וכול יהיה הקו הזה יוצא בתוך הנפתל וכול יהיה יוצא חוצה מן הנפתל; ואם יהיה יוצא בתוכו כאשר בצורה [הזאת] (צורה 12) אנו מוציאים קו מנקודת ה אל נקודת ח *c* ויחלק הנפתל בינתים על שני נפתלים שוים שהם נפתל אהדח ונפתל הבגח. כי ידוע הוא כאשר מסרנו למעלה, כי משלש הבג הוא חצי הנפתל, ומשלש בחז שוה למשלש בחה אשר הם [על תושבת אחת] וכין שני קוים נכוחים. ואם אתה מוסיף על כל אחת מהם משלש בחג [יהיה] משלש זבג שוה לנפתל הבגח [*ויהיה מפני זה נפתל הבגח] מחצית הנפתל הגדול ומחצית השנית נפתל אהדח, כאשר מסרנו לך [בצורה השנית הזאת] (צורה 12)

§ 13. ואם יהיה הקו יוצא חוצה מן הנפתל כגון קו בח כצורה השלישית (צורה 13) נוציא קו גד עד שיגיע אל ח. ונוציא מן ח קו שיהיה נכוחי לקו הג והוא קו חט, ונוציא קו מן ה אל ט ויתחלק בו הנפתל לשני חלקים שוים האחד משלש הטב, והשני מחומש *d* אהטגד.

והמופת על החלוקה הזאת מפני שקו הז נכוחי לקו בח יהיה משלש [*בזח שוה למשלש בחה, וכן יהיה משלש] חהט שוה למשלש גחט מן משלש בזח ותוציא משלש חהט מן משלש בחה ישאר משלש בחט *e* הנמנה עם זה ועם זה [הוצא מהם משלש בטח] וישאר לך *f* משלש בגז שוה

a) Mn. המחצה.
b) Mn. אל.
c) M. add. ויחלקו אם הקו הזה יהיה נכוחי לקי גב נוציא מנקודת ב.
d) Mn. משלש.
e) Mn. add. בהט ומשלש בגח שוה עם משלש בטה ומשלש.
f) Mn. נשאר.

למשלש בהט ומשלש בגז חצי הנפתל [*וכן יהיה משלש בהט מחצית הנפתל] [כאשר בצורה השלישית הזו.]

ואתה יכול להוציא בצורה הזו השלישית (צורה 14) מן נקודת ח קו נכוחי לקו גה אם אתה יודע שיעור הג מן גז ותקח כשיעור הזה מקו זל לעכח ב ויהיה השיעור הזה למ והוצא הקו מנקודת ח עד מ כגון קו *a* חטמ יהיה הקו הזה נכוחי [לקו גה מפני שמשלש זמח אתה מוצא בו קו] גל, ושיעור גח מן גז כשיעור למ מן לז, ונודע לך שקו חט נכוחי לקו גה כאשר מסרנו לך.

חלוק המרובע לג׳ *b* חלקים.

א.

§ 14. אם יהיו המרובעות נכוחות *c* הצלעות ואתה רוצה להחלקם לג׳ חלקים שוים מצלע אחד מצלעותם כגון מרובע אבגד אשר כל צלעותיו נכוחיות ותרצה לחלק אותו מנגד צלע אב *d* אתה חולק את הצלע הזה לשלשה חלקים שוים על שתי נקודות [*ה ז וחולק הצלע הנכוחי לו והוא גד לג׳ חלקים שוים על ב׳ נקודות ח ט ומוציא שני קוים מן ה אל ח ומן ז אל ט ויתחלק *e* המרובע לג׳ חלקים שוים והם מרובע אח והט וזב [*בצורה הזאת אשר מרובע אח שוה למרובע הט ואל מרובע זד] מפני ששלשתן על תושבת שוות ובין שני קוים נכוחיים [*שווים] (צורה 15)

§ 15. ואם תהיה רוצה להחלקו מזוית א אתה מוציא בצורה הזאת [אשר אצייר לך] קו מזוית א אל נקודת ט [אשר הוא] על שני שלישי קו גד, ויהיה המשלש אגט שלישית המרובע; ואחר כן אתה חולק אטבד הנפתל הנשאר מן המרובע לשני חלקים שוים מן זוית ב כאשר למדת למעלה בקו בח ויהיה מרובע אבגד נחלק לשלשה חלקים. [*שוים.] החלק האחד משלש אגט [והחלק] השני [משלש] אחב [והחלק] השלישי נפתל בחטד כאשר בצורה הזאת. (צורה 16) ואתה מבין כל אותותיה *f* ואיני צריך לפרשן.

ב.

§ 16. ואם לא יהיה המרובע נכוחי הצלעות כגון מרובע אבגד אשר אין אחד מאלכסוניו חולק את השני לשני חלקים שוים אתה מוציא *g* שני אלכסוני אג ובד ויהיה האחד חולק את השני על נקודת ה. ואם יהיה דה חצי הב כאשר בצורה הזאת יתבר לך כי משלש דגא שליש [המרובע] ומשלש אגב שני שלישיותיו; ותחלק אחר כך המשלש הזה אשר הוא משלש אגב

a) M. בקו.
b) M. בג׳.
c) M. נכוחיות.
d) M. אבג.
e) M. add. זה.
f) Mn אותן.
g) Mn ונוציא.

לשני חלקים שוים על איזה ענין שתרצה מאשר הראיתיך למעלה ויתחלק המרובע לד׳ חלקים שוים.

§ 17. ואם לא יהיה קו דה שליש קו דב אבל יהיה יותר משלישיתו או פחות משלישיתו נשים שלישית בד קו *a* בן כאשר בצורה אשר אצייר לך *b* ונדע כמה הוא הלק בן מקו בה ונקח כחלק הזה מן קו בג על נקודת ח ותהיה הקשת בח אל בג כחקשת בן אל קו הב; ונציא המחיצה *c* מן א עד ח כמו קו אח ונהיה חולקים מן הנפתל שלישיתו במשלש אבח ולשני שלישיותיו נפתל אחגד; ואם תחלק את הנפתל הזה בינתים ותחלק זה הנפתל *d* לשלשה חלקים שוים. (צורה 18)

והמופת על זה אם תוציא קו זח וקו זג תראה כי משלש אזב שליש משלש בדא, ומשלש בגז שליש משלש בגד; ומפני זה יהיו משלש אזב ובגז שניהם שליש מרובע אבגד. ושני המשלשים האלו שוים למשלש אבח; מפני שמשלש זחג מן האחד שוה למשלש אחז מן השני, מפני *e* שהם בין שני קוים נכוחים [על תושבת אחת] ויהיה מפני זה משלש אבח אשר הוא שוה לשניהם שליש מרובע אבגד וישאר נפתל אחגד שתי שלישיותיו. ואתה יכול להלק את הנפתל הזה לשני חלקים שוים על איזה ענין שתרצה מן חצורות אשר למדת למעלה ויחלק בו מרובע אבגד לשלשה חלקים [*שוים] כאשר מסרנו לך.

ג.

§ 18. ואם תרצה להלק] המרובע לשלשה חלקים *f* מנקודה אחת על צלע מצלעותיו כגון נקודת ט *g* אשר על צלע אב מן מרובע אבגד הוי ראשונה מוציא שלישיתו מזוית א בקו אג אשר בצורה האחת או בקו אח בצורה האחרת *h* וישאר לך משלש אבג או נפתל אבגח שני שלישיותיו כגון הצורה הזו (צורה 19 וצורה 20) ותהיה אחרי זאת מחלק את המשלש הזה או את הנפתל הזה לשני חלקים שוים כאשר למדת למעלה ויחלק לך כל משלש אבגד לשלשה חלקים שוים.

חלוק המרובע לד׳ חלקים.

א.

§ 19. אם יהיו המרובעות נכוחיות בצלעותן אין אתה צריך *i* בחלוקה לארבעה חלקים שוים אל שום טורה *j* מפני שכל אחד מאלכסוניהם חולק את

a) Mn בקו.
b) M. הזו השנית.
c) Mn המחיצה.
d) Mn המשלש בקו לשני.
e) Mn בגלל.
f) M. add. מהמרבע.
g) M. add. אל.
h) M. בג או אח.
i) M. מוקק.
j) M. צורה.

השני *a* לשני חלקים שוים; ואם אתה מוציא בהם שני אלכסוניהם תחלוק אותו *b* לארבעה חלקים שוים שהם משלשים.

כגון מרובע אבגד אשר צלעותיו נכוחיות אם אתה מוציא שני אלכסוניו שהם קו אד וקו בג ונפגשו שני הקוים יחד על נקודת ה וחולקים המרובע לארבעה חלקים שוים כל אחד מהם משלש; *c* והם אבה, בדה, גדה, גאה, כאשר בצורה הזאת (צורה 21)

ב.

§ 20. ואם יהיה האלכסון האחד חולק את השני בינתים *d* ואין האלכסון השני חולקו אותו בינתים *e* כגון מרבע אבגד אשר אב בו שוה לקו אג הנדבק אליו ואינו שוה לקו גד אבל קו גד שוה לקו דב אשר הוא נדבק אליו *f* ויהיה מפני זה האלכסון היוצא מן א עד ד חולק את המרובע לשני חצאין, ואין האלכסון היוצא מן ב עד ג חולקו להצאין *g* אבל [חולק אותו] לחלקים שאינם שוים. ואנו בצורת [המרבע] הזה מוציאים אלכסון אד לבדו וחולקין את קו האלכסון הזה בינתים על נקדת ה ומוציאין ממנו שני קוין אל זוית ב ואל זוית ג ויחלק המרובע הזה לד׳ חלקים שוים כגון *h* הצורה הזאת (צורה 22)

ג.

§ 21. ואם לא יהיה אחד מאלכסוניתיו חולק את השני בינתים בכל הצורות הנפתלות אנו חולקין את הנפתל לב׳ חלקים שוים כאשר הראיתיך למעלה אצל משלש ונפתל כגון נפתל אבגד [אשר] יחלק למשלש אחד ולנפתל אבגח; ואנו חוזרין אל משלש אחד וחולקין אותו לשני חלקים *i* שוים משלש אהד [דחה; וכן אנו חוזרין לנפתל אבגח ונחלק אותו לב׳ חלקים שוים משלש אזב] ונפתל בגזח, ונמצא הנפתל מחולק לארבעה חלקים שוים, שהם [*ני] משלשי אדה דהה, אזב ולנפתל בגזח כאשר תראה בצורה אשר מסרתי לך *j* (צורה 23)

ואתה יכול לחלקה על צורות אחרות אם אתה זוכר *k* לכל הטעמים אשר עברו בחלוקות *l* המשלשות והמרובעות אשר הראיתיך דרך חלוקתן. ונתברר לך

a) M. חברו.
b) Mn. תהיה מרבע מחלק המרובע.
c) M. משלשים.
d) M. המרובע לבד בחציים.
e) M. להצאין.
f) M. add. ואינו שוה לקו אד אבל קו גד שוה לקו דה במשלש.
g) Mn. עושה כן.
h) M. בעדות.
i) Mn. במשלש.
j) M. הזו.
k) M. מבין.
l) Mn בחלק.

חלוקת הצורות אשר כל צלעותן קוים *a* ישרים ומעגן חלוקתן אתה [*יכול] להלק הקרקעות אשר [יש] להם חמש צלעות או שש, כשאתה מחלק אותם אל בקעות *b* משלשים או מרובעים.

---

§ 22. ואם יהיה לך בקעה אשר יש בה קו אחד עגול ושאר הצלעות ישרות; כגון בקעת אבג [אשר אני מצייר לך] אשר שני צלעי [אב ובג] בו על קוים ישרים וצלע אג [בו מקצת עגולה וקורין לבקעה הזו בקעה מקוטעת.[a] ואם אתה רוצה להלק הצורה הזאת לשני הלקים נוציא בה קו אג] הישר ונחלק אותה בינתים על נקודת ה ונוציא ממנה עמוד עומד על קו אג עד שיגיע אל קשת גא על נקודת ז; ונוציא קו מן ב אל ה ויהיה המקוטע הזה נחלק לשני הלקים שוים בקו בהז, אם *c* יהיה הולך על ישר אחד [כגון] הצורה הראשונה (צורה 24)

או בקו בה הז] אם אינו על ישר כאשר בצורה הזאת (צורה 25)

§ 23. ואתה יכול להלק הצורה השנית על דרך אחרת; והוא שתוציא קו מן ב עד ז ויהיה הקו הזה עובר על אהטג על נקודת ט; ותדע הקשת טה אל הא ותקח מקו אב כהקשת הט אל הא *d* [ונוציא קו מן אל ה ויהיה המקוטע נחלק. לב' הלקים שוים שהם מקוטע זהא וגפתל בהגז כאשר בצורה הזאת (צורה 26)

והמופת *e* על הצורה הזאת מפני שמשלש זהה ומשלש בהה אשר [יהם] בין שני קוים נכוחיים הם שוים זה לזה ויהיה [משלש אהז שוה למשלש אבה עם] מקטע אהז, חצי מקוטע אבג [כאשר בצורה הזאת.] צורה 26)

---

§ 24. וחלוק הצורות העגולות אין בהם קושי *f* ולא דבר שהוא צריך לפירוש אם אתה מחלק אותן מן הציר הנקרא מרכז *g* כגון עגולה אשר על הקו הסובב לה נקודת אבג ומרכזה ד; ואתה חלקת את הקו הסובב ל' הלקים שוים שהם קשת אב וקשת בג וקשת גא. — ואם אתה מוציא קו מנקודת ד אשר הוא הציר *h* לכל אחד מני' נקודות אבג תהיה חולק את העגולה. [*הזאת] ל' הלקים שוים שהם ['כגון] מקוטעי דבא, דגא, דבג כגון *i* הצורה הזאת (צורה 27)

---

a) Mn שוים.
b) Mn חלקים.
c) M. כן.
d) M. add. והוא בא עד שיהיה בז, זג כאשר בצורה הזו השלישית.
e) M. והעדות.
f) M. add. וחומרא.
g) M. מנקודת חמרכז.
h) M. המרכז.
i) M. כאשר.

וכן אילו *a* היית מחלק את הקו הסובב לד' חלקים או לה' [חלקים], והיית נוהג בו המנהג הזה, היית מחלק את [*העגולה] לחלקים ההם.

ואנו פוסקים [*והותמים] שער החלוקה ומתחילין בפירוש [*דרך] מדידת הגופות וכל דבר שיש לו אורך [ורוחב] ועומק בעזרת האל [*ומתחיל שער הרביעי בזה].

(Vége köv.)

Budapest. GUTTMANN MIHÁLY.

SUEZKINT VON TRIMBERG.

Adalék a középkori zsidók irodalomtörténetéhez.

»Demueteklich sol sin min gank,
Unt selten me gesingen hovelichen sank,
Sît mich diu herren scheident von ir guote.«

»Alázatos legyen ezentul járásom és ritkán hangozzon ezentul énekem, mióta birtokuktól elzavartak az urak.« Mennyi lemondás e három rövid sorban! Mintha ma felhangzana valamelyik zsidó költőnk panasza a mellőzés miatt, mely éri, mert »dar zuo so bin ich geborn, diu schult diûn' ist niht min« zsidónak született, önhibáján kivül.

A bevezető verssorok mutatják, hogy középfelnémet költő termékei. A XIII. században Németországban német nyelven dalol keresztyén urak udvarházaiban zsidó Minne-énekes, lantos. Nem uj felfedezés ez; nem én kutattam fel e középkori irónkat valamelyik régi kéziratban, tud róla a zsidó történet és irodalom, és mégis uj lesz előttünk, szokatlan jelenség, hogy az unalomig elcsépelt »sötét« jelzővel megbélyegzett középkorban voltak német udvarok, a melyekben zsidó véreink mint tudósok, orvosok és költők csak ugy megfordultak, mint ama spanyolországi mór udvarokban, melyeknek dicsőségét zengi a zsidó történelem. De míg a spanyol zsidóknak nem héber nyelven irt verseit és irodalmi termékeit hitsorsosaik arra méltatták, hogy fennmaradjanak, addig a német zsidók egyoldalu rabbinikus irodalmi termékenysége kiszoritotta a németül irt müvek emlékét is.

A véletlen[1]) tartotta fenn számunkra az egyik németül

---

a) M. אם.

[1]) A XIII. század végén Rüdiger von Manesse 140 Minnesänger elszórt verseit gyüjti és gyüjteményébe a zsidó Suezkintot is fölveszi. —

iró zsidónak énekgyüjteményéből ama nehány verset, melyre büszkék lehetünk, mert tanubizonyságot tesznek, hogy a német irodalom első virágzási korában, a Minnesang művelői között is vala zsidó.

A költő élete és versei.

I.

A würzburgi püspök uradalmához tartozott Trimberg is, költőnknek születési helye; itt végezhette elemi tanulmányait a héberben, foglalkozott a szentirással- és a kor szellemében valószinüleg a rabbinikus irodalommal is. Mint férfi egyéni hajlamát követve az orvosi pályára lépett; ez volt az egyetlen hivatás, melyet középkorban is betölthettek a zsidók. Az orvos előtt megnyíltak Trimberg polgári házai is; eljárt bizonyára a körüllakó nemesek curiáira is, és bizonyára itt sajátitotta el a kor irodalmi nyelvét, a középfelnémetet; barátai körében alkalma nyilt Minne-dalokat hallani, megpróbálkozott ő is, és bizonyára zengett is a nők dicsőségére, az udvari szokásokról, a vallásos érzelem fejlesztéséről.[1])

Würzburg, a mely a kerületében fekvő kisebb városokra minő pl. Trimberg irányt adó és irányt jelző volt, a XII. században és a XIII. század elején már irodalmi középpontja volt a dalt kedvelő frank tartománynak; különösen pártolói a Minnesang-nak a hennebergi várőrgrófok és a püspök. Hiszen Würzburgban élt sokáig Walther von der Vogelweide, később Konrad mester is; Trimbergbe való volt Hugó is (mh. 1309). a híres didaktikai mű: »der Renner« szerzője, a ki később Bamberg mellett tanítóskodott. Több mint bizonyos, hogy ily

Tudtommal említik gyakran e költőt, de verseit magam is csak hat évvel ezelőtt láttam először von der Hagen: Minnesänger. Manessische Handschrift. Leipzig, 1838. II. köt.

[1]) v. d. Hagen eml. munkájában III. 2. a nő dicsőitése, I. 1. a valódi nemességről, 2. a becsületről zeng; III. isten dicsőitése, I. 3. IV. 1. vallásos tartalmu. — Szerelmi dalokat, minők a »Taglieder« *családos* zsidótól a XIII. században nem várhatunk. — A német irodalomtörténet irói éreztetik, hogy Süszkind zsidó; v. d. Hagen, l. e. IV. k. 536 l. uzsorásnak mondja, Goedecke (Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I. 254 l.) csak azért idézi S. egyik versét, hogy leszólhassa a költőt.

művelődési áramlat hatás nélkül a frank zsidókra sem lehetett, és legkevésbé vonhatta ki magát ezen befolyás alól az orvos ur, ki itt-ott versben kérte az urak támogatását.

Az urak bőkezüségét megénekelni és azáltal kegyüket kérni a Minnesinger egyik ismertető jele és sehogysem a zsidó költőnek külön hibája; még a nagy Walther von der Vogelweide is II. Frigyes császárhoz fordul:

Könyörüljön rajtam! Nézze, mily szegény vagyok én,
ki oly gazdag vagyok dalban.....

A keresztyén előkelőbb patiensei kegyére pedig rászorult, mert nagy családja volt; mint orvos nem nézhetett valami lealázó mellékfoglalkozás után, minő az üzérkedés, az uzsora; dalért vagy dalban az uraknak pártfogását kérni, nem volt szégyen; keresetforrása a dal a legtöbb Minne-dalnoknak.

És valóban költő volt Züszkind. Ha a Manesse-féle kéziratban közölt dalok nem is a legkiválóbbak, van még e kevés között is gondolat, eszme, hasonlat, mely fölér von der Vogelweide-ével is, mely trimbergi Hugó versei mögött sehogysem áll. Igazán kár, hogy csak kevés maradt ránk. Még von der Hagen is, a ki nem szivesen látja a zsidót a Minnesinger között, azt vallja róla: »er zeigt überall Sinn und Geschick; weder Sprache, noch Ausdruck würden den Juden verraten.... Seine fünf jambischen Weisen sind kunstgerecht gebaut und ihre Teile binden meist die Schlussreime. Messung und Reime sind ziemlich gut. Alles ist umso billiger zu beurteilen, als die Manessische Sammunng allein uns seine Gedichte aufbehalten hat u. z. nur als Nachtrag von der spätern, schlechtern Hand, welche so manches Schweizerisches hineingebracht hat, wie die Lesarten weisen.«

A költő azonban nem soká élvezhette kiváltságos helyzetét; lehet, hogy a korszellem megváltozott és hogy a zsidót látva benne, az urak elfordultak tőle; lehet, hogy egy Begenot[1]) nevü befolyásos ember ellenségévé lesz, lemond ábrándjairól,

[1]) her Bigenot von Darbian
der ist mir vil gevaere. (V. 1); itt a név lehet personificatiója az inségnek, t. i: Bigenot (inség) és synonym Darbian-nal (töje: darbani szükölködni); de lehetséges, hogy megörökitése egy Begenot nevü ellenesének. A név Begenot előfordul egy Spanheim János gróf oklevelében (1239-ben.)

lemond a keresztyén körökben divatos szokásokról, le a viseletről.

Unt wil mir einen langen bart
lan wahsen griser hare,
ih wil in alter Juden [Art] leben,
mich hinnan vür wert ziehen,
Min mantel der sol wesen lank,
tief unter einem huote..... (V. 2.)

*

II.

Valódi nemesség.[1])

Ki nemes dolgot cselekszik, azt nemesnek tartom én,
Mert nemessé még az oklevél maga nem tesz;
Hiszen magunk is látjuk, hogy tövisen nő a rózsa.
Megint, hol a nemes származáshoz hiba és vétek vegyül,
Ott a nemesnek ruhája nem több cifra rongynál;
Nem jó a lisztnek, ha a buza közé sok konkoly vegyült.
Hol nemes nemest mível,
Ott a nemesség mindig tündököl;
De hol rosszat végez,
Ott (mintegy) jó épületfát széjjelhasít.
De a ki nem nagy nevü,
De röstelli a bünt,
Ki szenvedélyét megfékezni tudja,
Azt nemesnek vallom, ha születésére nézve nem is az.

*

A becsület.

Jobb ír nem készült soha,
Mint melyet én megfontolva, ajánlok,
Jó a hibák okozta sebekre és a szégyen ellen:
Különféle fűszerrel kevertessék,
Kellékei hűség és lelki tisztaság, jóság és erény,
Mint por tegye ez orvosságot élvezhetővé a mértékletesség.
Ezen orvosság neve: becsület,
Jobb minden ételnél,
Vele elkerülöd a szégyent, a bajt,
Nem szokott az oktalan birtokában lenni:
A kiben mindig lakozik,
Az ment minden főbűntől.
Boldog, kinek teste ez orvosságnak tartója,
Igaz dicsérete, nagy neve virágzik majd és gyümölcsöt terem.

*

[1]) Versben majd hivatottabb fordítja e dalokat; itt prózai, itt-ott szabad fordításban mutatom be a középfelnémet verseket.

Emberszeretet.

Ha lisztje van a gazdagnak, a szegény hamuval él;
Ezt tartsd eszedben, ha bölcs vagy, ez tanácsom ím:
Ne engedd, hogy a szegény gyülöljön, a helyett, hogy barátod.
Eljön tán az idő, mikor reá szorulsz,
Azért ne légy, te gazdag, a szegénynyel szemben kemény,
Ellenkezőleg jót tégy vele, nehogy szívtelenségedről emlékezzen.
Mint nem becsülik meg a szamarat,
Pedig mindig lovaglásra használják;
Szolgálatait, ha kivánják,
Bizony meg nem tagadja tőlük.
A gazdagok vagyona nem létezne,
Ha a szegénynyel szemben kötelezettség nem volna;
Ugyan ki is dolgozna, ha szegény ember nem volna!
Jó bizony olykor a háncs is, hogy vele zsákot bekössenek.

*

A hitves.

Férjének koronája a derék hitves,
Szépséges teste dicsére válik;
Boldog az a férfi, ki szive jóságát élvezheti!
Az kétségkívül boldogan töltheti vele éveit,
Ugy otthon mint a világ előtt minden bűntől ment.
Magasztos sorssal van megáldva e nő,
Fénye nem alszik el sötét éjjelen;
Nagy dicsérete mindent fölülmúl.

*

Isten és az emberi sors.

1.

Isten nagysága.

Uram, királyom! dicső istenem! Mily nagy a te hatalmad!
Te világítasz nappal, és ránk küldöd az éjjelt;
Tőle van a világnak sok öröme és vígsága.
Uram királyom, összes tiszteletünk nem oly dicső,
Mint mikor ragyogó napfénynyel diszíted a nappalt,
Az éjhez meg holdad fénye illik;
Az eget felékesíted a csillagokkal;
Ezek szépségénél szebbet ki adhat neked?
Van neked sok ajándékod, mi nem mulandó.

*

2.

Az ember.

1. Ha meggondolom, hogy mi voltam, öreg napjaimban mi vagyok,
S mivé kell válnom, minden örömöm elmulik;
S mily gyorsan tünnek tova napjaim!

S nem-e siralmas helyzet, nem sohajt fakasztó baj,
Hogy nap nap után a haláltól rettegnem kell,
A haláltól, mely nemsokára férgek társaságába elvisz?
Mikép lehetek jókedvü,
Ha mind ezt meggondolom?
Ha az én szivemre kevésbé vigyázok,
Lelkem amott az égben
Bánattal telt leszen,
Mert bünömben oly jól éreztem magam:
Mindenható Uram! Telve vagy kegyességgel,
Segíts, hogy lelkem előtted kegyelmet leljen!

*

2. Bármily jó sora is van az embernek e világon,
Ha arra gondol, hogy tőle meg kell válni,
Hogy vége az enyészet, bizony mélyen szomorkodhat;
Haláltól nem óvja meg barátság, vagyon, semmi ősi név,
Nem bölcseség, erő; a halálba kell menni,
Nem kereshet ellene, nem tant, nem óvó szert.
Egy nekromanta sem
Tud bölcs tanácsot itt,
Hogy megmeneküljön a haláltól,
Még ha oly szent is, minők a próféták.
A nagy bizonytalanság miatt
Mélyen szomorkodom,
S mert senki sem tudja még, hová jut a lélek,
Ha a halál legyüri a testet, hogy élettelenné lesz.

*

3.

A gondviselés.

Sok embert a (szükség) tanít szerénységre,
Ha szerénytelen volna, belátása azt parancsolja neki,
Hogy kerülje a rosszat.
Szivesen kísérlené meg nem egy a rosszat,
S nem távozna tőle sem isten, sem ember átkára,
Ha (szíve) feje nem késztetné arra, hogy jót tegyen.
Ha volna szarva a szamárnak,
Leszurná az embereket,
Ha haragját követhetné a krokodilus,
Életben senkit sem hagyna;
Ha farkason állna a vásár,
Sok juh pusztulna el;
Tolvaj azt szeretné, hogy zárt ajtó ne legyen,
Rossz ember, hogy elvesszen a derék.

*

A gondolat hatalma.

Gondolatot senki sem tagadhat meg sem halottól (sic), sem
Legfőbb ezért a gondolat minden tettünkben. [bölcstől,
Az embernek szive és esze is,
Arra van rendezve,
Gondolatok még kövön, acélon és vason keresztülhatnak,
Nem mély gondolat, de gondolat kell, ha kezed munkába áll;
Ha nem is látták addig a gondolatot magát,
Működését megérzik;
A gondolat gyorsabban járja végig a világot,
Mint szemünknek pillantása;
A gondolat bősége vagyont szerez, inkább mint a szerelem
Ugy tanít a történet, [(minne),
A gondolat minden sasnál magasabban szállhat.

*

A költő sorsa.

1.

Kérelem.

Hogy dolgozom és mégsem keresek,
Az mély bánatot okoz nekem;
Darbiani Bigenot ur (szükölködés és inség)
Sok bajt szerez nekem.
Sirnak is keservesen gyermekeim,
Sovány betevő falatjuk;
Ritkán jóllaktak ők,
Hogy örömük lett volna.
Házamban Dünnehabe ur (a szük pénzü)
Alkalmatlankodik,
Bizony keserves egy legény ez a világon:
Ti jótevőim! Szabadítsatok meg e gaz fickótól;
Erőmet lankasztja, megfoszt kenyértől s ruhától.

*

2.

Mellőzés.

Keservesen szólt a farkas:
»Miből éljek én,
Ki táplálékom folytán
Kitaszított vagyok;
Pedig erre születtem én, nem önhibám ez.
Sok embernek jó sorsa van,
Bár nyiltan álnokoskodik
S nyiltan vagyont halmoz
Vétkes módon;

Több rosszat cselekszik az, mint mikor én kis libát rabolok.
Nincs nekem pénzem, aranyom,
Hogy érte ételt vegyek;
Ragadoznom kell, hogy meg ne haljak éhen.
Az álnok a maga nemében
Ártalmasabb, mint magam vagyok, és még ártalmatlant játszik.[1])«

*

Lemondás.

Balgák utján jártam,
Igaz, hogy művészetemmel.
De hogy az urak támogatni nem akarnak engem,
Kerülni fogom bizony udvaraikat,
Hosszú szakált növesztek majd,
Oszülnek szálai,
Öreg zsidóként élek én,
Máshová költözöm.
Köpenyegem hosszu lészen,
Mélyen, kalap alatt rejtve (arcom)
Alázatos legyen járásom,
Nemesi udvarnak szóló dalt nem zengek,
Mióta telkeiktől az urak elzavartak.

*

E kevés vers mind, a mi trimbergi Suezkintról ránk maradt; csekély, de elég értékes adalék ugy a zsidó irodalom- mint müvelődéstörténethez. Vajha megszüntetné már a zsidó történetírás a memorkönyvek és martyrologiák felkutatását, fátyolt borítana a véres politikai multra, és keresne országos és városi könyv- és kéziratgyüjteményekben bizonyítékokat arra, hogy mily szerepe volt a zsidóságnak a középkori és ujkori (XVIII. századig) nemzeti irodalmak terén.

Kaposvár.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

[1]) Lehetséges, hogy éreztették vele származását és szemére lobbantották hitsorsosainak foglalkozását, az uzsorát; kötelességének tartja, népét megvédelmezni e mese alakjában, rámutatva, hogy a német zsidót a társadalom ugy kényszerítette az uzsorára, mint a farkast ragadozásra a természet. — Másrészt azt is mutatja, hogy a zsidó, bármennyire is törekszik keresztyén embertársaihoz simulni, mégis csak zsidó a szemükben, kit erényei daczára is kevésbbé tűrnek meg, mint a gonosz hitsorsost; hiába: a farkas is farkas maradt, bár nem kétszínü bár természettől utalva van keresetére.

A DEBRECZENI REF. KOLLÉGIUM ÉS A LONDONI ZSIDÓK 1767-BEN.

Emanuel Mendes da Costa (1717—1791) kiváló angol természettudós volt, ki sokat írt a természetrajz minden ágáról, de különösen ismerte a fossiliák tudományát és a mineralogiát. Tagja volt a londoni királyi társulatnak (Royal Society of London) és öt éven át (1763—1767) titkára. Ugy látszik, hogy erős zsidóérzésü férfiú volt, és bár nem élt a vallásos törvények szerint, összes tudós barátai tudták, hogy melyik felekezetnek tagja. Nagy levelezést tartott fenn Európa minden részében élő tudósokkal és zsidóérdekü levelek egész halmaza maradt utána, melyet most a British Museum kéziratgyűjteményében őriz.

Tudományos levelei közé vegyült egy Mező János, debreczeni születésü magyar embertől eredő levél, a mely a magyarokat talán érdekelni fogja. 1767. október 17-éről van keltezve és tartalma a londoni zsidókhoz intézett felszólítás, hogy a Magyarországon üldözött protestáns tanárokat segélyezzék. A levél nagyon hibásan van írva, és olyan embertől ered, ki angolul csak beszélni szokott, de nem írni. Ez okból az angol eredetihez egy lehetőleg szó szerinti fordítást csatolunk. A szóban forgó kézirat száma a British Museum katalogusában Ad 28,539 f. 290.

At Mr Almonds facing ye white horse Inn, King Str. Westm^r^ Octr 17th 1767.

S^r^

I could not took this Liberty if the Revd Dr Samuel Chandler when in Life did not promissed to me that whenever opportunity offers he w^d^ speak to you in behalf of the poor persecuted protestants proffessors of Debreczen in Hungary whose printed Memorial I include here for your Perusal. It was Duty to do this before if Illness & Lamness did not prevented it my Undertakeings; The Letter End of the year 1764 I went to Scotland by His Grace the L^d^ A^r^ Bp of Canterbury's Approbation, in order to promote that lawdable Charity for the above mention^d^ Professors Supports, but I had no Success in Scotland at al; Then I went to

Ireland whoer I had a good Success Receving near above 300 £ from the Judges, Clargy, & the University of Dublin.

When I arrived at London with this good news also I waited at Lambeth whoer & His Grace ye Lord Ar: Bp of Canterbury generowsly give 10 £ 10 s ann. while his Grace is a Life toward the Support of that Sinking Seminary. The Bless Dr Chandler Likewise Contributed 10 £ 10 s more to it as well as the Earl of Bute 50 £, which altogather, with that money the Bishop & the two Universities Collected befor it is deposited in the Bank of England for ever according the forsaid professors Desiere only ye Interest of which money remitted them yearly. Their Capital is but 1000 £ in ye stocks & its Interest is but 30 £ p^r ann. to support 4 professors of all Common Necessaries of Life; I have the original of their Suplication to shew if call for. As I am authoriz^d as their agent & Collector I beg S^r in their Name that you will Comisserate their Hard Case & Recomend their pityfull Condition to your own poeple & Brethren & good sons of Abraham whom god almighty hes been pleased & Blessed with Influence in order to Contribut Something privatly amongs themself for this poor Seminaries Support. Not fail that god Almigthy will return it to you twofold, which will be the prayers of your petitioners Dc & now beg Leave,

Sr Your most ob^et & most Humble
Sarv^t to Comand John Mezo
= Native of Debreczen in Hungary =

Magyarul:

Almond urnál, a Fehér Ló szálló átellenében, King Street, Westminster 1767. okt. 17.

Uram! Nem bátorkodtam volna Önt megszólítani, ha az imént elhunyt Reverend Dr. Chandler Sámuel nem igérte volna meg, hogy a szegény üldözött protestáns tanárok ügyét, kiknek kérő levelét mellékelem, Ön előtt alkalmilag szóvá teszi. Ez már elébb megtörtént volna, ha betegség és bénulás nem akadályoztak volna meg. 1764 vége felé a canterburyi érsek beleegyezésével Skóciába mentem, hogy az említett jótékony czélt előmozdítsam, de itt nem mentem semmire.

Onnan Irlandba utaztam, hol szerencsésebb voltam, mert a birák, a papság és a dublini egyetem 300 fontnál többet adományoztak. Midőn innen Londonba érkeztem, felkerestem a canterburyi érseket, ki oly nagylelkü, hogy a pusztulófélben levő szeminárium fentartásához 10.10.0 £-al járul hozzá. Bute gróf pedig 50-el. Ez az összeg, ugyszintén a püspökök és a két egyetem gyűjtései, az említett tanárok kivánsága szerint, az angol bankban helyeztettek el. A kamatokat majd évenként utalványozzák ki nekik. A tőke állampapirokban 1000 fontra rúg, és a csupán 30 fontot kitevő évi kamatot négy tanár támogatására kell fordítani. Mint meghatalmazott képviselőjük arra kérem, hogy szerencsétlen helyzetüket vegye szivére és ajánlja ügyüket saját népe és testvérei, Ábrahám kegyes fiai jóakaratába, kiket a Mindenható befolyással áldott meg, hogy magán uton, egymás közt gyűjtsenek e szegény szeminárium támogatására. A Mindenható bizonyára kétszeresen fogja visszafizetni.

Alázatos szolgája

Mező János
debreczeni honos.

Dr. Chandler Sámuel (1693—1766), kiről Mező János beszél, presbyterianus theologus volt, kit kortársai jól ismertek a toleranczia és saját kora keresztény rationalismusa védelmére közzétett iratai révén. Széles szemkörrel biró férfiú volt. Leydenben tanult, és midőn onnét visszatért, London egyik községe pappá választotta (először Peckham és azután a régi zsidó-negyed). Mendes da Costával bizonyára intim viszonyban állott és talán Chandlernek köszönhette részben titkárrá való választását (1763.) a királyi társulat által. A British Museum kézirat-gyűjteményében még létezik egy levél (Ad 28,536 f. 36), mely 1763. jan. 10-én kelt és Chandlerhez a régi zsidónegyedbe van czímezve, melyben Mendes da Costa arra kéri, hogy támogassa őt, hogy az üresedésben levő titkári állást a királyi társulatnál elnyerje. Mendes da Costa azt írja Chandlernek, hogy személyesen kereste volna fel, de vallásának szabványai atyjának (Ábrahám, másképp John Mendes da Costa) imént bekövetkezett halála folytán megakadályozzák ebben.

A bizonyosság, hogy a fent teljesen közölt levél Emanuel Mendes da Costához van intézve, nem egészen tökéletes, minthogy neve nem fordúl benne elő, és nincs semmi czím a levél hátára írva, a mint az ebben az időben szokás volt. A leveleket általában úgy hajtották össze, hogy a levél külső oldalára kerüljön a czím, minthogy borítékokat nem használtak. De azért a következőkkel bizonyíthatjuk, hogy a levél Mendes da Costához van intézve:

1. A levél Mendes da Costa papirjai közt található, ezek pedig majdnem valamennyien vagy tőle valók, vagy hozzá intéztettek.

2. A levél fejére Mező neve iratott, az irás hasonlít Mendes da Costáéhoz, de ennek kézírása jelentékeny változásokon ment át.

3. Biztos, hogy Emanuel Mendes da Costa ismerte Dr. Chandlert és lekötelezettje volt és természetesnek mutatkozik, hogy Mezőt hozzáküldte. Azon zsidók száma, kikkel Chandler barátságban állhatott, ebben az időben (1767.) nem lehetett nagy és a levélből az is világos, hogy a zsidó község egyik kiváló tagjához van intézve.

4. Emanuel Mendes da Costa bizonyára az egyetlen zsidó volt Londonban, kinek európai hire volt. Sok nyelvet tudott, és féltuczat nyelven levelezett és igy természetesen egy idegen, mint Mező, nála jó helyen járt.

De azt hiszem, hogy a levél érdekessége magában a tényben rejlik, hogy ily levelet ebben az időben zsidóhoz egyáltalában intéztek. Nagyon örűlnék, ha valamelyik olvasó Mezőről és ügyéről felvilágosítást tudna adni.

London. *Singer Charles.*

Mező János személyéről és az általa képviselt ügyről a következők adnak felvilágosítást:

Mária Terézia kormánya 1752-ben megtiltotta Debreczen városának, hogy a debreczeni kollégium tanárainak a reformáczió óta adott fizetést továbbra is adja. A kollégiumnak tőkéje nem lévén, megszünés fenyegette, tanárai pedig koldusbotra jutottak volna. Ebben a nyomasztó helyzetben a kollégium nem adta föl a harczot, hanem kötelességének tudatában az angol reform. államegyház fejéhez, a canterburyi érsekhez folyamodott segélyért, hogy a kollégium életét megmentse.

Igy keletkezett az angol alap, mely ma is megvan az az angol bankban, 61,000 koronát tesz, melynek kamatai ma is folynak a kollegiumnak.

Mező János a debreczeni kollégium akadémiai tanszakának nem volt hallgatója, mert az ezen hallgatókról vezetett névsorban neve nem fordúl elő. De nincs kizárva, hogy a gymnasium 6 osztályát a kollégiumban végezte. A gymnasiumi tanulókról abban az időben még nem vezettek névsort. Hogy miképen került Angliába, és mi volt későbbi sorsa, arról a debreczeni kollégium levéltára nem ád felvilágosítást, de az bizonyos, hogy teljhatalmu megbizott volt és hogy kötelességét buzgón teljesítette, a mint a közölt levélből és a velem szivességből közölt levéltári adatokból kitűnik. Ezeket a levéltári közléseket Balogh Ferencz debreczeni hittanár és kollégiumi levéltárnok urnak köszönöm, ki ezeket Nagytiszteletű dr. Erdős József theol. akad. dékán úr közbenjárására hálát érdemlő előzékenységgel kikereste.

A debreczeni levéltárból nem állapítható meg, hogy Mező János levele mily eredménynyel járt a londoni zsidók közt. De abból a tényből, hogy a tőke 1767-ben még csak 1000 fontra rugott, holott később több mint kétszer akkorára emelkedett, az következik, hogy a gyűjtés 1767 után még erősen folyt, és igy nincs kizárva a lehetőség, hogy a londoni hitrokonok szintén adakoztak. E feltevés mellett szólana az az általános tapasztalat, hogy a zsidók mindenha és mindenhol az elnyomottakkal éreztek és ily irányu kérelem elől sohasem zárkóztak el.

Budapest. Dr. Blau Lajos.

AZ ESZTERGOMI SZENTKÉP EGY RÉGI ZSIDÓ KÖNYVBEN.

Egy régi hitvitázó könyvben, mely ép azért, mivel a zsidó álláspontot védi és a kereszténységet támadja, még mindig nem látott nyomtatásban napvilágot és csak kéziratban van meg, szó van többek között a kereszténységben Európaszerte elterjedt Mária-kultuszról és ez alkalommal a könyv szerzője megemlíti az esztergomi Mária-képet is.

A könyv szerzője Jona *Rapa*,[1]) akiről mindössze csak annyit tudunk biztosan, hogy Olaszországban élt, még pedig valószinüleg Vercelli városban, amit azért tesz fel J. B. De Rossi,[2]) a jeles bibliographus, mert oly gyakorlatot ir le Rapa, amely csak Vercelliben divott az egyházban. De Rossi különben az egyetlen, a ki Rapáról egyáltalán beszél; a már meglehetősen gazdag ujabbkori zsidó irodalomban nem találok egyetlen értekezést vagy tárgyalást sem a szerzőről, sem a munkáról.[3])

De Rossi a munkát הגדה czimen ismeri, e czim onnan ered, mivel a szerző bámulatos elmésséggel és rendkivül nagy ügyességgel a kereszténységgel való polemiáját a Peszachhaggada alakjába öltözteti; könnyü ebből elképzelni, hogy a tárgyalás, mely azonkivül még könnyed héberséggel, rimes prózában, a megszokott bibliai és talmudi szólásmódok travesztiájával folyik, nagyon mulatságos. A munkának van azonban más czime is, t. i. ספר פלפול על זמן זמנים זמניהם, az időről, időkről, az ő[4]) időikről való vitatkozás műve,[5]) a mi meglehetősen kacskaringós és homályos czim, ha csak föl nem teszszük, hogy Rapa ezzel Dániel 7, 25 szavait akarta utánozni. A magyar *idő* különben nem felel meg egészen a זמן szónak, mely egyuttal ünnepi időt, ünnepet is jelöl, és amit azért emelünk ki, mivel a munka csakugyan ünnepről, t. i. a keresztény nagyhétről és a husvétról értekezik.

Az eddigiekből már kitünik, hogy a munka megvan 3 kéziratban: 1. a De Rossi-féle, jelenleg pármai kéziratban; 2. a Neubauer által leirt Bodleyan kéziratban; 3. abban a kéziratban, melyet én használtam, mely kézirat néhai Kaufmann Dávid tulajdonát képezte és melyet én özv. Kaufmann Dávidné asszony szivességéből használhattam. Egy kézirat Steinschneider birtokában van (Hebr. Bibliogr. VIII. 150.), melynek variánsait ismerem.

[1]) Nyilván az a név, melyből aztán Rapaport lett; l. »Oesterr. Wochenschrift« 1890. nov. 21. »Das Centennar Rapoports.«

[2]) Bibliotheca Judaica Antichristiana, Parma 1800, p. 94 no. 135 a munka szerinte satirica et infamissima.

[3]) Érdekes, hogy Ben Jacob אוצר הספרים no. 899 helyesen nevezi ugyan a munkát, de az utalás עיין הגדה hibás, mert ott nem találni róla semmit. A kéziratokról l. Steinschneider, Letterbode. XII, 80.

[4]) T. i. a keresztények.

[5]) Ezt a czimet adja Neubauer, Catal. of Hebrew Ms. col. 706 no. 2221,13; l. a pótlékot is.

A Kaufmann-féle kézirat olasz-zsidó modoru héber cursiv irásban 26 sürün beirt quart-oldalt tartalmaz; czime פלפול על זמן זמנים זמניהם, habár a papir le van szelve, világosan olvasható; azonkivül a czim mellett más kézirásban és egészen elhalványult tintával meg van mondva a szerző is: שהיבר הדיר דיל כמר יונה רפא מעיר קול ן, mely adatban csak a város nevét nem tudom biztosan olvasni; ha olvasatom helyes, akkor Rapa Casale-ből való, nem Vercelli-ből, de nem lehet tudni, vajjon megbizzunk-e az utóbb hozzákerült adatban? Nem lévén járatos kéziratok olvasásában, a kézirat korát nem birom megállapítani, de azt gondolom, lehet vagy 300 éves.

Magának a műnek kora kitünik a következő passzusból: תם מה הוא אומר מה זאת אשר אנחנו פה זה כאלף ושלש מאות ושמנים שנה ומעלים בלבנו שנא הניחו לי ולו ולהם כי הוא אבילות ישנה. E szerint az exilium már 1380 esztendő óta tart, e számhoz hozzáadva Jeruzsálem pusztulásának évét + 70 = 1450, amely évben tehát a munka iratott. Hazánk az Anjou királyok uralkodása után és a Hunyadi kor kezdetén akkor már elég ismeretes lehetett a nyugati országokban.

A munka vége felé találjuk a Mária-kultusz hibáztatását. E darab igy hangzik:

»Ez az asszony és ez a természete. A legtávolabbi országoktól a szigetekig nagy a neve a népek között és minden városban, nyelvben és népben tömjént hoznak nevének, a cselekedeteiből és helyről vett név szerint. Arczczal földre borulnak az *atecai* asszony előtt *Spanyolországban*, mondván, hogy az elhárítja az üszköt és sárgaságot és jeget. És hogy szeretet legyen férj és feleség között, azt mondják, hogy czélszerü (מסוגל) fogadalmat tenni az *Almeida*-beli asszonynak, mely *Portugálban* van. Térdet hajt a *Tarangon*-beli asszonynak a nép, mely *Burgundiában* van, és leborul azelőtt, mely *Vich* völgyében van, a nép, mely *Cataloniában* van. Leborul azon asszony előtt, mely a *Sandomir*-féle palatinatusban van, az egész lengyel királyság, és imádkoznak mind a *magyarok* ahhoz az asszonyhoz, mely Esztergom határaiban van. *Milan* herczegségben uralkodóvá tették azt az asszonyt, mely *Caravaggio*-ban van, miután megcsonkitották (?) azt, mely *Voral*-ban (Vorarlberg?) volt; most pedig megszentelték a *Piemont*-beliek, mert önekik jutott osztályrészül. Van még egy *Piemont*-ban, az nagyra

vitte és hire jár minden országban; azt jobban tisztelték és magasztalták mind a szomszédnőknél és az nagyobb a kicsinyek közt levő nagynál is, ez az *oropapai* asszony, közel *Biella*-hoz, és az a hegyen székel magasan, magasan. És ha e három nem tett szert olyan névre, mint az elsők, melyek nagyok a népek közt, fejedelemasszonyok az országokban: az asszony *Lagit*-ban, mely a nizzai grófságban van, valamelyik területében, és az asszony *Mondovi*-ben — nem magában Mondoviben, hanem valamelyik külvárosában vagy falvában — és a harmadik, mely *Monferato*-ban van — azaz, mely a *Cerea* (?) hegyen van, az egyre terjedt elől és hátul... Találtatott irásban a *lorettoi* asszonyról, hogy egy izben, Barbarossa (császár) idejében, mind a népek attól rettegtek és féltek, hogy Algir királya, ismaelita kalózfejedelem hirtelen találna támadni; és igy mindnyájan az erősített városokba futottak és megmenekültek: ekkor megparancsolta a pápa, és kivettek onnan ezüstöt, aranyat és edényeket.... Már pedig ha a korábbi években ilyen hatalmasan állt itt ez a nő, mennyivel inkább ebben az időben. Az *atecai* asszonyról pedig és annak kincseiről azt mondják, hogy a spanyolok megszámlálták, hogy az *indiai* kereskedő-társaságok kezében van neki egy millió aranya és hogy évi jövedelme, amely minden oldalról befoly hozzá, több mint 10.000 (?) arany, ezüst és gabona.«

Eddig a szöveg. Látjuk, hogy Rapa jól tájékozódott a Mária-kultuszban és hogy valóságos kis lajstromot nyujt héber nyelven, melyről a nagytudományu keresztény auctoroknak, kik egy tuczat »Atlas Marianus« nevezetü művel igyekeztek halvány fogalmat nyujtani a Mária-kultusz óriási elterjedéséről, még csak sejtelmük sem volt. Azon számos legendából itélve, melyekben a Mária-kultusz kapcsán a zsidóknak is jut dicstelen szerep, alkalmasint a zsidók nemcsak ismerték és látták a Mária-kultuszt, hanem szenvedtek is általa;[1]) igy tehát nem csoda, ha egy zsidó szerző oly epés hangon tárgyalja ezt a kultuszt, mely őszerinte nagy eltévelyedés.

[1]) L. Mussafia, Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Classe, Band CXIX, 1889, 1—66). E Mária-legendákban igen sokszor csuful járnak a zsidók.

Most sorra veszszük a szerző által említett madonnaképeket.

1. אשת אטוקייא בספרד. E nevet csak *Ateca* spanyolországi várossal tudom identifikálni, habár a városnak héber átirása nem felel meg egészen. Azt ugyanis, hogy a szerző egészen exakt legyen a maga értesítéseiben, nem lehet követelni. Könyvek és idő hiányában még nem tudtam megállapítani, vajjon Atecában csakugyan volt-e hires madonna-kép.

2. אלמידא אשר בפורטוגאל egész bizonyosan Almeida, hires erősség Spanyolország ellenében, több csatának a szinhelye. Máriaképről e városban nem találtam semmit.

3. טורנון nyilván Tarancon, habár a héber szó talán *Tarragona* is lehetne, de mivel Tarancon mellett van mai napig is Nuestra Sennora de los Riansares bucsuhely, arra gondolok.

4. ויק Vich cataloniai város; madonnaképet nem ismerek benne.

5. פאלאטינטו דסאנדומיר palatinatus vagyis nádorság volt Lengyelországban ép ugy, mint Magyarországban; lehet különben, hogy az olasz szerző *palatinato* szóval élt a *vajdaság* értelmében, mert *Sandomir* egy hasonnevü vajdaság fővárosa; jelenleg orosz uralom alatt, kormányzóság a neve. A sandomiri madonnaképről sem birtam megtudni semmit. Lengyelországban hires a Jasnagórán (egy hegynek neve) Czenstochauban[1]) levő Máriakép, melyről a legenda azt állítja, hogy Szt-Lukács festette volna.

6. ומתחן האונגרי כלם אל האשה אשר בגבולי סטרינגייה. Lengyelország és Magyarország e zsidó szerzőnél is egymás mellé kerültek, mint a világtörténelemben; a nyugati szerző különben a két országot a Jagellók korában joggal egymásmellé állíthatja. Esztergomot a latin nevén: *Strigonium*, *Strigonia*, ismeri; az irodalom emberei a középkorban csakis e néven ismerhették.[2]) A magyart is jobban latinos névvel — Ungarus — mint olaszosan — Ungherese — nevezi. A kérdéses Máriaképet nem magába Esztergomba teszi, kanem Esztergom vidékére, ami a keresést nagyon megnehezíti. Hogy Esztergom vidékén volt egy csodatevő Máriakép, abból is lehet sejteni, hogy az esztergomi

[1]) Ott nemrég zsidózavargások voltak.

[2]) L. Kohn, A zsidók története Magyarországban, I. 7. 8.

fényes bazilika mai napig is Máriának és boldog Adalbertnek van szentelve; 1396 óta volt különben Esztergomban egy Mária-kápolna, melyet több falu adományából Kanizsai János érsek alapított; ez idő szerint a Bakács-kápolna, mely azonban későbbi eredetü, képez hires bucsájáró [1]) helyet. Ezek csak általános tekintetek: pontosan ráutalni arra az esztergomvidéki madonnaképre, melyre Rapa gondol, nem tudok. Hogy a Regnum Marianum-ban több ilyen madonnakép volt és van, az nem lehet kétséges. A *rosa mystika* nevü kegykép, mely ma, 1697 óta a bécsi Szt-István bazilikába van, azelőtt Pötsch [2]) helységben volt: Pötschid = Pecsenyéd, Sopron m. Hires magyarországi madonnaképek ezenkivül még a Fertő melleti, mely 1233 óta ismeretes és melyet 1661-ben ujítottak meg; továbbá a Mária-völgyi Pozsony mellett, 1330 óta; a sasvári (Sassin Mária-Schossberg) 1564 óta stb. Hazánkbeli tényeket oly ritkán találunk a zsidóirodalomban, hogy Rapának ez igénytelen adatát is szivesen registráljuk.

7. קאראוויי Caravaggio, Milán herczegségben (בדוכסות מילאן).[3]) A caravaggio-i madonnaképet említi az a kis összeállítás is, melyet én e tekintetben használhattam, azonban ugy, hogy e madonnakép kultusza csak a 16. században kezdődött volna, a zsidó szerző most arra tanít bennünket, hogy e képet legalább már az ő korában, a 15. század derekán, használták.[4])

8. A caravaggio-i madonnát akkor kezdték tisztelni, miután megcsonkították azt, mely Voral-ban volt (אחרי אשר חסרו אותה שבוראל). E szavak értelmében nem vagyok egészen biztos; lehet, hogy az értelme az: miután nélkülözniök kellett azt, mely Voral-ban volt. Ez utóbbi esetben valami történeti eseményre kell gondolni, melynél fogva a milanoiak nem mehettek bucsura Voralba. E Voralt hajlandó vagyok a mai Voralberg osztrák tartománynyal azonosítani; e tartomány közel fekszik Piemonthoz és szerzőnk ismerhette; a régi időben különben inkább

[1]) Mindezt l. e müben: Memoria Basilicae Strigonensis anno 1856... consecratae, Pest 1856, p. 6. 7.

[2]) Igy van a »Marienwallfahrtsorte« czimü czikkben, Wetzer u. Welte's Kirchenlexicon, 2. kiadás Freiburg i. Br. 1893, VIII, 853.

[3]) Milano a szerző korában herczegség volt: ép 1450-ben jutott ott uralomra a hires Sforza család, miután az előbbi herczegi család kihalt.

[4]) Wetzer u. Welter's Kirchenlexicon, VIII, 856.

olasz jellegü volt mint most. Hogy melyik madonnát érti a szerző, nem tudom; Tirolban igen sok és igen régi madonnaképet ismerünk, de nem Voralban.

9. »Most megszentelték azt (a voralit) a Piemont-beliek הפיימונטים, mert nekik jutott osztályrészül«. Megint egy specialis helyi esemény, melynek mivoltát nem birom kimutatni; Talán a *torino*-i madonna della consolata.

10. Aztán még egy Piemontban. Ezt igen nagynak és hiresnek állítja a szerző. Közelebbi neve *oropai madonna*; a szerzőnél található אשת אורופפא nyilván tollhiba אורופא *Oropa* helyett; Oropa csakugyan a felsőolaszországi, az alpesek aljában levő *Biella* városhoz van közel, mint a szerző helyesen állítja (וקרובה לביאילה). Az oropai madonnát a hiresek közt sorolja föl az általam használt katholikus lexicon is.

11. A madonna Lagit-ban, mely a nizzai grófságban fekszik (האשה דלאגיט אשר בקונטדו די ניצא). A Lagit nevü helységet nem ismerem. A *contado di Nizza* 1362-től fogva Savoya-hoz tartozott, tehát a szerzőnek szükebb olasz hazájához; Nizza tudvalevőleg csak 1859 óta tartozik Francziaországhoz. Ezen franczia Nizzán kivül, mely sokszor előfordul a középkori zsidó irodalomban, némelykor említtetik az olasz Nizza is: Nizza della Paglia (l. Gross, Gallia Judaica, Paris 1897, p. 394), de szerzőnk nem erre gondol.

12. והאישה דמונ[ד]ויי Mondovi a régi sardiniai királyságban, Felső-Olaszországban, közel Nizzához. Nem magában Mondoviban — igy folytatja a szerző [1]) — hanem egyik falvában; minthogy ez nagyon kis helység lehet, a külföldinek nehéz a pontos meghatározás. Egy marseille-i zsidó 1434 és 1436-ban egy-egy orvostani müvet másolt Mondovi-ban (Gross, i. h. p. 383: מונדאויאו, מונדאביאו), ott tehát szerzőnk idejében laktak zsidók.

13. A harmadik piemonti madonna az, mely Monferratoban van (מונפירטו); ez a קריאה nevü hegyen van. Habár a hegy neve még magánhangzókkal is el van látva, még sem tudom biztosan identifikálni; leginkább tekintetbe jön *Cerano* nevü falu e vidéken, mely talán hasonnevü hegyről kapta a nevét; más helység *Cerea* Verona tartományban.

[1]) A második helyen korrektül van irva a városnév.

14. לוריטו Loreto vagy Loretto, a hires bucsujáróhely Ancona közelében, állítólag a *Casa santa* birtokában. 1295 óta hires e hely, a mi szerzőnk tehát jól tudhatta. A loretoi Madonna gazdagságáról mesés dolgokat beszél a szerző, melyek azonban nagyjában bizonyára egyeznek a valósággal. Ép ily gazdagnak állítja az atecai madonnát is, és talán történeti értékkel bir az az állítása, hogy az *indiai* kereskedelmi társaságok révén nyerte e gazdagságot.

Ez a kis héber Atlas Mariaus nagyon megérdemli a figyelmünket. Most még sok pontot kénytelen voltam felderíttetlenül hagyni, de remélem, hogy más alkalommal még visszatérhetek a tárgyra.

Csak a szerző honára nézve nyertünk biztos támasztékot, azt t. i. hogy mindenesetre Felső-Olaszországból való; innen van, hogy a legtöbb hely, melyet említ, e vidéken fekszik. A szerző, Jona Rapa,[1]) egykor, midőn a zsidó polemikus iratokat nem fogják zár alatt tartani, még nevezetességre fog szert tenni.

Budapest. DR. KRAUSZ SÁMUEL.

[1]) A Rapaport-családról értekezve, Brann (Oesterr. Wochenschrift i. h. 394. l.) felsorolja a Rapa nevüeket, 1450-ben találván Németországban, néhány évvel később Itáliában, az első férfiakat e néven, a mi szerzőnket azonban nem ismeri, igaz, hogy ez nincs kohen-nek jelezve.

FOLKLORE.

RABBI AKIBA LEÁNYA ÉS ENNEK MOSTOHA-ANYJA.[1])

Reb Akívě vúr enáděn fin Ka*l*bě Svíě. Reb Akívě's êrst vajb iz erkrankt, hot zi gěspírt děn szof, hot zí děr tochter běczěvúě gělozt: »Min hasztam vill zěch děr fúter nemmen ěnander vajb, zolsz děch fort fíren in majn dêrěch gěmilěszchěszúděm věhachnúszěsz orchěm«. In zí vúr dě hauszfěrvalterěn in hot azoj gěfírt noch dě mitersz villěn. In Reb Akívě hot zích gěnimměn a vajb, iz zí najdis gěvorěn, vajl zi hot zích gědenkt, zí wet noch ír chaszěně ouch in hausz blajběn, in hausz a búchěr nemmen, in dusz vajb vet ferstószěn vern. Hot zi zěch gojměr gěvén, zí imczibrengen. Jéděn zontag iz gěkimmen ajn veser, in frajtíg hot er zí haim gěbrácht (in Reb Akívě vúr de ganczě voch abvézěnd in dí jěsívě). Ví er iz gěkimmen, hot zi ím gězugt, zi vetn zêr belojnen, venn er íre zach ausztrugěn vet. Frír hot zi'n besvórěn, er zo*ll* nist eppěsz etplekken (sic!). Frajtig zo*ll* er dí ves nist brengen, in Reb Akívě vet brauchěn di rajne ves, vet zí dí majděl czi ém sikken, zo*ll*

[1]) Jelen elbeszélést szóról-szóra írtam le Glück Sámuel, szerencsi lakos diktátuma után, és így hű képet ad egyuttal az ottani vidék zsargon kiejtéséről.

Az átírásban az I. M. I. T. által elfogadott magyar átírást használtam. Egyes különös hangok jelzésére azonban, melyek a magyarban nincsenek meg, következő jelekkel éltem: a = német a, csak au-ban ou-hoz közeledik; ě = a sva mobile-hez közel álló tompa e-hang, pl. a német »gegeben« utolsó szótagjában; ê = hoszszú, nyílt, nem éles e-hang, pl. a német »Ehre« első szótagjában; ch = rendesen alhangú hangzók mellett torokhang = ח, éleshangzók mellett inyhang = כ, mint pl. a német »Dach«, »dicht«; ha azonban éles vagy magas hang mellett is erős-torokhangképen hangzik, akkor *ch* által jelöltem; *l* = a lengyel ł-hez közelálló tompább l-hang.

er zí nemmen, in imbrengen. In er hot zích internimmen, zí imczibrengen. Er hot geviszt, zi vet kimmen, iz er avek gëgangen, in venn éměcz vet kimmen, zo*ll* měn sikkěn czi éměn in děn va*l*d: »er iz gangen, holcz hakkěn a bisz*l*«, věkén have. Vi zi kimmt, zugt er ír: »Zollszt vissen, dí gészt nist mêr ahajm, dí miszt dú starběn«. Frégt zí: »»Fěr vúsz?«« Zugt er: »Di hoszt nist czi frégěn«. Bét zí: »»Lo měch vénigsztěnsz vidě zugěn!«« Zugt er: »Jo!« Nuch dě vidě zugt zí: »»Vúsz hoszt dě děfin, venn dí měch mit dě hakk hargěszt, lo měch vénigsztěnsz mit dír auf jeněm barg arauf, veszt dí měch arinterstojszěn, in ích ver nist huběn azoj ě sendlěchěn tojt.«« Er iz ajnfarstannen darauf, in hot zí arinter gestojszěn, zenen ír ubgěrisszěn gěvoren hend in físz in iz intěn lígěn geblíběn, in hot smerczlěch gěvajnt in gejammert. Iz foríber gěfúrěn a jíd mit zajn zín, a hauzírer, hoběn zí gěhêrt fin vajten a jammer in zenen fin dě strúsz nuchěn kol gěgangen. Ví zě hoběn zí gězén, hoběn zé zí ajngěvikkělt in a lajlěch, in aufn vúgěn gěnimměn, in mit zích gěfírt. Aúfn vég hoběn zě ír nasszě ímslég aúfgělégt, czi erlajchtern. Esz vúr ober zěr vajt fin derhajm, in esz vúr freitig, zi hoběn ober gehat kěficzasz hadêrěch, in zenen noch auf saběsz ahajm gekimmen. Zi hoběn zě in bett gěgěběn, in úngěfangen czi flégěn mit hajlmittlěn, umslége, erkvikkungen. Di anděre voch zeněn zě víder veg noch zéer gěseft, Měn hot gězén, az zí iz a jidis kind, zi hot ober nist entplekkt, vêr zi iz, in fin ví zí iz. In dêr voch hoběn zí zêr maczlíěch gěvén. Auf saběsz zenen zí vider czirikk gěkimměn, in dí andere voch hoběn zí noch fíl mêr maczlíěch gěvén, in in einige mónát hoben zí zích zêr běrajchert; hoběn zí gězén, az esz iz a bezinděrě hasgóchě prûtisz gěvén, vajl zí hoběn mit ír a miczvě gětún. Langszam hot zí zich erhólt, bisz zí hot kajne smerczěn gěhat. Zi vúr a grojszě melímêdesz, a czeníě, zêr klíg, in a zeltěně jěfasz toj'ěr. In der zín hot zich ferlíbt in zí, in hot baj zích entslosszěn, zí czi nemmen, in hot dúsz fertraut zajne eltern. Zaj vúrěn dagégen, er hot ober nist ûbgěloszt végěn dí haczlúche in íre miděsz tojvesz, kinder kenn zi huběn, er vill zí czi a vajb. Zajn fúter hot ír děn aúftrag (sic!) gěmacht, hot zi ajngěvilligt, nor venn er ajnvilligt in draj tenúim: erstěnsz miz êê svêrěn, er zoll zí ní frégěn auf ír stamm in ire majnszě; czvájtěnsz, az dusz

êrstě júr darf êr nist avek kimmen fin hausz fin ír; drittensz, nuchěn júr zoll êr avek fin hausz, zěch zíchěn a rebběn czi lerněn tojrě, in dort avek blajben czvaj júr in dě jěsívě, dernúch zoll er víder kimměn aúf ajn júr, in víder aúf draj júr rěczúfěm in dě jesíve gén, in dernúch zoll êr gěseftěn machen, in derhajm zajn ví friěr. Er hot ír czígěsvóren, in hot zí měkaděs gěvén. Er iz doch gancz proszt gěvén hot zí'n gělêrnt in ajngěprégt jirěsz-sumájim, in hot'n madrěch gěvén auf allerhand jidise zachěn. In zí iz meüběrěsz gevóren, in czin júr hot zi a zín gebúrěn, vájikru smoj Mojsě. Děnúch iz er avek, zíchěn a jěsívě. Er hot zoj lang gěrajzt, bisz er iz gekimměn aúf Czfasz czi Rěb Akívěn. In er hot zěch bajněm gěmelt, az er hot noch nist gělernt, Rěb Akívě zoll'n gén a mělaměd, er vet beczúlěn. Er hot haszmúdě gěhat, in hot maczlíěch gěvén in lernen, in iz ojlě majlě-majlě gěvén, bisz er hot a haszúgě gehat czim lernen. In Rěb Akívě hot'n úngěhojběn zêr měkarěv czi zajn, êr iz gekimmen czi zajn síěr, czi zajn lerněn, in un ajněm Frajtěg hot'n Rěb Akívě gelúděnt czvisěn mêrěrě chěsívěm czi zích auf sabbesz, in hot'n zêr měkarěv gěvén. Fin Rěb Akívě děsz vajb hot gězén a nájěn talměd, hot esz ír aufgěfa*ll*ěn, hot zi něm auszgefrégt, in zěch mit'n in a smíz arajn gěloszt. Moczě-saběsz, núch havdúlě hot er — biz Rěb Akívě hot zěch majchěn gěvén, avek czi gén in dě jěsívě — ferlangt fin Reb Akívěsz vajb papír, a bríf czi srajběn fer zajn vajb. Rěb Akívě hot auch csívěsz gěsríběn, hot er děn bríf dort geloszt, měn zoll'n czizammen auf dě poszt gěběn. In czvaj-draj mónat hot er antvort běkimmen fin derhajm, iz esz gěkimmen czi dě rebběczěn. Zi hot'n ibergěběn děn bríf, in gěfrégt, vúsz měn srajbt. Zugt er: »Majně eltern zennen 'gězind, majn vajb iz gězind, majn kind iz gězind«. Frégt zí, fin vanněn zí iz. Fin vannen? Er hot nist gěkennt gěvúr vêrěn fin ír. Zi hajszt Marjěm, a krip, in dí gancze majnsze. Iz zí epěsz zêr iberrast gěvórěn. Ví der veser iz frajtěg gěkimměn, frégt zí, ojb er hot zí gěhargět? in auf vúsz fer árt? Hot er erczélt, vusz er hot mit ír gětún. Frégt zí: Ví vajsztí, ojb zi iz gestorben? Zugt er: Ní, venn ír hend in físz úngerisszen zennen dort gebliben, iz kajn süm méglichkajt, zí zoll in lěben geblíběn zajn. Hot zí doch sojn ferstannen, az zí iz Reb Akívěsz tochter; iz zí zêr dersrokken, az ěsz kenn

ĕrausz kimmen, in hot úngĕfangen czi trachtĕn tachbűlĕsz, zí fin der velt czi saffĕn. In der czajt iz upgĕloffĕn dí czvaj júr, in er iz vider a júr derhajm gĕblíben, zi iz vider mĕübĕrĕsz gĕvórĕn, in hot vider a jingĕl gĕhat, in er hot'n a núměn gĕgébĕn Joszĕf. Dernúch iz ĕr víder czirikk czi lernen aűf draj júr. Deműlsz iz er sojn a talměd chúchĕm gĕvén, in hot alsz mĕr hiszkarvĕsz gĕhat baj Rĕb Akívĕ, in hot zích gĕfírt bĕdĕrĕch hajúsĕr, in Rĕb Akívĕ hot'n fin nun an beaűftragt, jéden sabbĕsz baj něm czi zán. In dĕ rebĕczĕn hot gĕlégĕnhajt gĕzícht, immer mit'n ne*ch*nĕsz bidvúrĕm czi zajn, vi zí zét ausz, gĕvúr czi vĕren, er zoll zĕch nist merken. Ví er hot zí gĕfinnen? Hot er derczélt. Iz doch sojn bajnĕr búrer gĕvén, az esz iz dĕ tochter. Noch fir vochĕn hot er vider a bríf ahajm gesríbĕn, er hot'n gĕloszt, baj der rebbĕczĕn, in hot zí gĕbétĕn, zi zoll'n beferdern. Dí rebbĕczĕn hot ober dĕn bríf aufgĕmacht, in gĕlézĕn. Esz iz ka grojsze nafkĕ-minĕ nist gĕvén, grísz, in az er iz gĕzind, in az er hot angĕordĕnt a mĕlaměd fern eltern kind. Hot zí zajn bríf fernicht, in hot in zajn númen a brif gĕsribĕn: Ahűvi úvi! Ich bin a talměd chúviv bajn rebĕn, nor majn rebbĕ iz a bál riĕch-hakojdĕs, er vajsz, az majn vajb iz nist fin szitrĕ dĕkdisĕ, in venn ích vill mích mĕkarĕv zajn, miz mĕn zí mit dĕ kinder majmĕszĕn, vet er mĕkürĕv zajn, in vet hubĕn a gedillĕ mit allĕn aűf der velt. — Der fúter hot aufgĕmacht dĕn bríf, ober er vúr a proszter mencs, in hot nist gĕkennt lézĕn, hot er dĕn mĕlaměd gerífĕn, der iz zĕr iberrast gĕvorĕn; er hot zích gĕfasszt, in hot nist bald fúrgĕlézĕn, zondern ví gĕvénlĕch: er iz gezind, in er vart ách czi hĕrĕn, in kĕdojmĕ zachen; dann hot er czígĕnimmĕn dĕn bríf in vekgĕlégt. Dí rebbĕczĕn hot gĕvart dí antvort, ojb mĕn hot sojn mĕkájĕm pszak gĕvén, hot ze zích nuchgĕfrégt, vúsz nájesz iz, in ví er gĕzúgt hot, az mĕn iz gĕzind, hot zĕ nist gĕviszt, vúsz dúsz iz. Gajt zí in srajbt an anderĕn bríf: Ich kenn nist dervajl a tikĕn húbĕn — — mĕn zoll zí avadé veksikkĕn in de midbúrijĕsz mit dĕ kinder, in mĕn zoll zaj hargĕnen, vúrĕn der rebbĕ tit bĕfélĕn, zí iz a machséfĕ. Hot mĕn vider dĕn mĕlaměd gĕrifĕn czin lézĕn, hot er gĕzén, az esz iz nist kán púsĕt, vúrĕn der bríf vúr noch strenger, hot er mĕgallĕ gĕvén. Iz der fúter arajn gĕgangen: »Zollszt visszĕn, dajn mann hot azoj in azoj gĕsríbĕn, dí miszt

gĕhargĕt vĕrĕn. Zí hot nist gĕzugt gúr nist. Hot mĕn gĕnimmen czvaj gojĕm, zajne mĕsorszĕm, in zekk, in hot zí mit de czvaj kinder aűf a vúgĕn gĕlégt, mĕn zoll zí in tífĕn vald fírĕn, in imbrengen, in derfar vellĕn zaj bĕlojning hubĕn. Auf'n vég zugt zĕ czi di gójĕm: Hĕrcz ún, ích bin in enkere hend, ecz vecz nist spéter derfin chĕrútĕ hubĕn, légcz mích níder mit dĕ kinder in mitĕn vald, ĕch ho doch nist czi esszĕn in czi trinken, vell ích doch imkimmen, in ecz zencz marvíĕch, az ecz brengcz mĕch nist im mit dĕ ajgĕnĕ hend. Zaj hobĕn ajngĕzén, in hóbĕn zí arup gĕlégt, in zí hot noch zĕr re*ch*t gĕbétĕn, vénigsztĕnsz a biszl lift czi machĕn, kdaj zí zoll nist derstikkĕn. Der greszere Mojsĕlĕ vúr sojn fír-finf júr alt, in hot úngĕfangen czi rajszĕn dĕn zakk, bisz er iz arausz gĕkrochen. Zugt dĕ mitter: »Zé dĕch im, tomer gĕfinsztĕ epĕsz czi esszen, in a qua*ll* czi trinkĕn. Iz er gĕgangen zíchĕn, in hot gĕtroffĕn a qua*ll*, in far grojsz szimchĕ hot er zí*ch* snell ariber gĕbojgĕn in fallt in vasszer arajn. Chaptĕn áner ún, in brengt'n czirikk czi zán mitter, in zugt: »Venn nist ích, hett dajn zín dertrinkĕn gĕvórĕn«, in hot'n zakk aufgĕmacht, in hot zí ahín genimmen, in hot zí arángĕvorfĕn in vaszszer, in zugt: »Mahér amojd al raglĕchu, vĕkach esz sné bunĕchu, velĕch el ajnser ojmar loch.« (ומהר עמוד על רגליך וקח את שני בניך ולך אל אשר אומר לך.[1]) In er hot gĕnimmen a bajtl gelt in hot ír dúsz gĕgébĕn in dí hand in zugt czi ír: »Glajch vet kimmen a kozak mit kamellĕn (min hasztam a kozak, vúsz er hot bastellt), zollszt dích bedingen mit émen, er zoll mit dír in der anderer stút arajn, in morgĕn frí im najn úr zoll er dí*ch* ahín stellĕn. Morgĕn im czén úr vet dort ferliczitírt vĕrĕn a grojsz palaszt mit a gít fin a princzeszszĕn, vúsz iz gĕstorbĕn dort, dí zolszt mitliczitírĕn, in dĕn hechsztĕn prajsz czízúgĕn, in zollszt esz kaufĕn, in fin dém gelt drangábĕn, in dich ferpflichtĕn, in czén tug czi dekkĕn dusz ibrige.« Élijĕ-Hanúvĕ hot zĕch finer verabsídet, in alcz iz ír azoj ajngĕtroffĕn. Der kozak hot zĕ in stút gĕfírt czi der czajt, in zi hot auf dĕ liczitacziún dĕn palaszt gĕkauft. Men hot ír alsz ibergĕgébĕn, in zí hot zích jídĕs ajngĕvertsaft, in grojsz gĕfírt, ví zí gĕvojnt vúr findi czĕvúĕ fin ír mitter.

[1]) »Állj hamar lábadra, vedd két fiadat és menj, a hová mondom neked.« A nemre persze nincs tekintettel.

Der gresszĕrer jing iz arimgeloffĕn, in hot getroffĕn in dĕ vand a gĕhajm-tír, iz er gĕloffĕn czi dĕ mittĕr, in hot ír dúsz gĕzugt; zi hot gĕzícht inter dĕ slisszĕl in hot dort gĕfinnen a grojszen ojczer — hot zí sojn gĕhat czí baczúlĕn. — Der fúter fin dĕm jingen mann hot gĕsríbĕn, az mĕn hot gĕtún, ví er hot gĕhajszĕn, in dí rebĕczĕn iz sojn bĕrúhigt gĕvén, in hot'n bríf aveggĕtún. Núch dí draj júr iz der jinger mann ahajm gĕfúrĕn czin vajb, er hot ober ka vajb in ka kinder nist gĕtroffĕn. Frégt er, ví zi zennen, er vajsz doch nist fin gúr nist? Vajzt mĕn ém dĕ bríf, iz'n doch gĕvórn zájer bitter, in er hot zĕch gojmĕr gĕvén, az er lozt iber in fúter; in er vúr doch sojn a talmĕd-chúchĕm, in hot sojn gĕhat a haszúgĕ, in er hot mĕkabĕl gevén a tsívĕ, gúlĕsz ná-vĕnad arim czigén nor lĕchĕm czar czi esszĕn, in ví er ajn nacht nec*h*tigt, dĕ andĕre nacht nist czi nec*h*tigĕn. Inn er iz gĕgangen mikfarlĕkfar, méïr-lĕïr, mimidbĕr-lĕmidbĕr mit andĕrĕ úrĕmĕ lajt, er hot ka geld nist gĕnimmen, in iz zĕr úngĕrisszen gĕvórĕn, nor aufn vég hot er alcz ojszĕk gĕvén bĕtojrĕ, auszĕnvénig, biz er iz úngĕkimmĕn mit andĕre orchĕm in ír stút, vúrĕn zí hot doch sojn a sem gĕhat, in Orchĕm zenen czi ír híngĕczojgĕn fin dĕ ganczĕ velt. Dort iz a eksztrĕ hachnúszĕsz-orchĕm-szalón gevén, in zí hot núchgĕzén, ojb alsz gĕhĕrig iz, núchtĕn hot zí fertajlt czédúkĕ. Der mann iz ách gĕvén arú gĕzeczt in a viukl un der zajt, in er hot a stikl brojt gĕgesszĕn, in a biszl vasszer gĕtrinkĕn, in gĕlĕrĕnt fin epĕsz szfúrĕm, vúsz er hot mitgĕhat. Zét zĕ'n dort ziczén, gét hin cziněn, in hot'n gĕvellt gĕbĕn gelt. Er vúr ober czizammgĕczojgĕn, in hot nist emúl aŭfgĕblickt. Ví zí zét, az er iz azoj ferbittert, frégt zí, fer vúsz er kimmt nist esszen? Zúgt er, er hot sojn gĕgesszĕn, in iz vajter gĕblíbĕn bĕtropĕczt. Auf amúl erkennt zĕ, az esz iz ír mann, in iz araufgĕloffĕn in ír czimmer, in hot a grojszĕ szimchĕ gĕhat, al-kol-púnĕm, er iz doch sojn dú! In zí gét czirik czi ém: zi hot czvaj kinderlĕch, in a mĕlamĕd, ín vász nist, ojb zí hobĕn a tachlĕsz, oder nist, in er zoll zĕ ferhĕrĕn, ojb zaj kennen; in git ém czvaj dukatĕn in hand, er zoll zaj kecsektetni. Er folgt, in tit, ví zí gĕhajszĕn hot, in zugt ĕr (=ihr): »Der eltĕrer kenĕt sojn gĕbrauchĕn a beszszerĕn mĕlamĕd.« Zugt zí: »»Tomer hesz-tí gĕbliben far a mĕlamĕd? Ich vill jenĕm bĕfrídigen in bĕczúlen far a ganczĕn zĕman,

in ech vell'n mĕfájĕsz zajn mit noch mĕr««. Er hot zĕch iberklĕrt, in iz ajnferstanen. Iz er gĕgangen in zeczt zĕch níder czí dĕ kinder in frégt zĕ: »Vie hászti?« »»Mojsĕ««. — »In dí?« »»Joszĕf««. Hot esz'n zĕr bajn harcz gĕrisszĕn, in er hot úngĕhojbĕn zĕr czi vajnen. Zenen dĕ kinder arintĕr gĕloffĕn czi dĕ mitter, in hoben ír ferczélt. Kimmt zí arauf in frégt'n, vúsz dúsz iz? Hot er ír derczélt, az er hot ách zochĕ czvaj zín gĕhat, in er vász nist, ví zaj zenen ahín gekimmĕn. Hot zí nĕm gĕtrajszt,in hot nĕm auszgĕrett. Núch a púr túg, kimmt zi in zugt: »Hĕrt nor, majn jíd, ír hot nist kajn váb, ích ho kán mún, lomer zích nemmen, vúrĕn ech brauch ĕ talmĕdchúchĕm, ví ír zajt«. Iz er arausz gĕloffĕn, vúrĕner hot zĕch nist gĕvellt mĕjáchĕd czi zajn mit ír. Hot zí zĕch nĕm akégĕn gĕstellt: »Ich vill doch al-pí-hatojrĕ!« Zugt er: »»Ich vajsz doch nist, ojb majn vajb iz gĕstorbĕn?«» Zugt zi: »Frég dĕn rebbĕn im an éczĕ, er iz doch a bál riĕch hakojdĕs!« Zúgt er: »»Esz iz doch ober a mĕha*l*ĕch ráv!««» Zugt zí: »Ich ho a púr ekvipázsĕn in gelt, dí vellsz dích zeczĕn in ajne, in ich auch in a andĕre mit dí czvaj kinder, in az der rebbĕ vet maszkĕm zajn, vell mĕr dort gojmĕr zajn«.

Rĕb Akívĕ hot dúsz alcz margĕs gĕvén, in in mittĕn lernen zugt er auf ajnmúl:[1]) »Talmídaj, boj-i lĕkabbél pné chaszni ü-vitti«. (Alle talmídĕm hobĕn gĕvisszt, az zí iz vekgĕkimmen, in er hot zĕch nist visszĕn gĕmacht.) Iz dĕ ganczĕ jĕsívĕ akégĕn gĕgangen. Dé lajt hoben doj gĕzén a grojsze machnĕ czizammĕnkimmen, in ví zí hot'n fúter derzén, iz zí arauszgĕspringĕn, in arimgĕfallĕn, in gĕkist; in der mann hot nist gĕvisszt, vúsz esz tít zĕch. Zugt Rĕb Akívĕ:[2]) »Chaszni táchasz isti, hiné bitti, zojsz istĕchu!« Hot er doch gĕglajbt. (az der rebbĕ zúgt!) Zugt zajn vajb czi Rĕb Akívĕn: »»Tátĕ ví azoj zoll ích arán gajn czí dĕ mitter?««» Zugt er: »Dí zollst arángajn bĕszájvĕr púnĕm jufĕsz«. In vi dĕ mitter hot zĕ derzén, hot zĕ ausz gĕrifen: »Marjĕm! dí bisztúsz?« Zúgczí: »»Jo!«« In far srekkĕn hot dí stífmammĕ bĕkimmĕn a harczspringen, in iz gĕstorbĕn. Dernúch hot Rĕb Akívĕ gĕzúgt far dí talmídĕm, vusz kajnér hot nist kan pajrĕs gĕvisszt:

[1]) »Tanítványaim, jőjjetek fogadni vőmet és lányomat!«

[2]) הנה בתי, זאת אשתך, תתי תחת אשתי »Vőm feleségem helyett, íme lányom, ez a te feleséged!«

»Mit dí grojsz czědúkě, vúsz zi hot gětún, in der ájěn horě, vúsz dě mitter hot in ír machněsz gevén, hot a grojsz grider gěmacht in der famaljě sel majlě. Zi hot auf ír měkatrěg gěvén, az esz iz nist lismó. Hot Seměszbúrěch gemizt brengen auf zí a niszújěn, ojb zí vet nist měgalě zajn, bisz esz vet zěch allajncz měvarěr zajn«.

In Czfasz iz noch jecz ě hausz, vúsz esz iz meküběl fer Kalbě-Sviě'sz hausz, in dort zenen alte kiszvé jad, in auf ajnem iz dé gancze majnsze úngesriben.

(Fině is měhéměn, vúsz dé majnszě gěhêrt hot baj Reb Has Méléch fin Brezně (Nagy-Berezna) fin'n êrěcz-jiszrúěl-jíděn.)

Tartalma: Rabbi Akíba második felesége mostoha lánya ellen bérel orgyilkost, ki egy hegyről letaszítja; de bár végtagjai leszakadnak, még sem hal meg. Egy arra menő házaló zsidó fölveszi, ápolja, e miatt minden üzletében áldást lát, fia pedig megszereti és elveszi a csonka lányt, mely feltételül szabja, hogy férje egy egész évig nála maradjon, azután pedig egy évig Jesivában tanuljon, megint jőjjön haza egy évre és ujra menjen három évre tanulni. Ugyis teszi. Az első és a harmadik évben két fia születik és ő Rabbi Akíba házába kerül, a ki szorgalma miatt igen megkedveli. A rabbi felesége meggyőződik a férj leírásából, hogy felesége nem más, mint mostoha leánya és ujra ellene tör. A tanítvány nevében levelet ír annak apjához, hogy öljék meg feleségét gyermekeivel, mert boszorkány. Maga Éliás próféta megmenti azt, visszaadja neki egy forrás vize által teste épségét és nagy vagyont szerez neki. Férje övéinek elvesztén kétségbeesik, világgá megy és mint koldus jut feleségéhez, a ki fölismeri, gyermekei tanítójává fogadja és kéri, hogy vegye őt el feleségül. Férje előbb meg akarja tudni, nem él-e még felesége, azért együtt mennek R. Akibához, a ki neki feleségét, az ő lányát, bemutatja. A mostoha anyjának pedig ennek láttára szíve meghasad. (Sok itt az anakronizmus és az ellentét. Második felesége R. Akibának nem is volt. Hogy Száfet városa szerepel, ez azt mutatja, hogy e monda a középkorból származik, mert csak Nachmanidesz óta, ki itt gyarmatot alapított, lett fontos.)

Budapest. URBACH HENRIK.

IRODALOM.

A JERUZSÁLEMI SZANHEDRIN ÉS A NAGY BÉTH DIN.

(Büchler Adolf, Das Synedrion in Jerusalem und das grosse Beth-Din in der Quaderkammer des Jerusalemischen Tempels. Wissenschaftliche Beilage des IX. Jahrberichtes der isr. theologischen Lehranstalt in Wien 1902. 240. S. 8°. Verlag: die Anstalt.)

Méhszorgalommal dolgozott értekezés van előttünk, a mely az idevágó teljes, úgy zsidó mint nem zsidó irodalomnak lehető átkutatása alapján egész új és a tudósok által eddig elfoglalt álláspontról eltérő eredményekre jut. Némely pontban igazat kell adnunk a szerzőnek, más ellen kifogást lehet tenni. Mi itt a dolgozatot meg akarjuk birálni, a mennyire ez egy megbeszélés keretében megengedhető.

A mi itt legelőször szóba jöhet, az a látszólagos ellentét, a mely a jeruzsálemi főtörvényszéket illetőleg a források között uralkodik. Mert Josephus szerint (Bell. V. 4. 2.) a *βουλή* minden esetre a templom körén kivül esett, mig a talmudi tudósítások szerint a koczka-köves kamara a nagy szanhedrin üléstermül szolgált. Schürer (Geschichte d. jüd. Volkes II. 211.) úgy akarja az ellentétet kiegyenlíteni, hogy a לשכת הגזית-t a Xystosba (גזית = *ξυστός*) helyezi, a melynek közelében volt még Josephus szerint is (i. h.) a tanácsterem. Ennek ellenében Büchler bebizonyítja, hogy a kérdéses csarnok minden esetre a templom belső előudvarában volt (5. s köv. l.). Még a *βουλή* fekvését illetőleg sem egyezik Schürerrel (15. l.). De ez az ellentét csak addig forog fenn, mig Josephusnak (és az evangeliumnak) szanhedrinjét azonosítjuk a koczka-kamarában székelő בית דין-nel. De ha Josephust úgy értjük, hogy oly hatóságról szól, a mely

a főtörvényszékkel *egyidejűleg* a לשכת הגזית-ban volt: az ellentétnek még látszata is eltünik. A szerzőnek feladata volt annak a kimutatása, hogy tényleg létezett egyidejüleg, egymás mellett, különböző helyen két hatóság. (33. s köv. l.).

Az egész munka a következő fejezetekre oszlik. Bevezetés; I. A koczka-kamara a nagy szanhedrin gyülekező helye. II. A templom koczka-kamarájában lévő hatóság. (1. E hatóság különbözése a szanhedrintól; 2. a nagy beth din; 3. a koczka kamarában levő beth din joga.) III. A jeruzsálemi nagy beth-din elnökei (1. I. Gamliel. 2. Simon, I. Gamliel fia. 3. Hillel, a beth-din elnöke és a nászi czim. 4. Semáje és Abtaljon . . .) IV. A főpap állása a templomban és a népben. (1. a főpap politikai állása, 2. a főpap a szanhedrinben.) Hozzá egy függelék.

Csak néhány megjegyzés. A mi a לשכת הגזית-t illeti, Büchlernek határozottan igaza van, hogy a templom belső előudvarában feküdt és nem azon kivül. De épen oly igazságtalan Schürer ellen a *βουλή* fekvése ügyében. Ez — mondja Schürer — Josephus szerint (i. h.) az u. n. Xystos közelében feküdt és pedig tőle keletre a templomhegy felé. Mivel Bell. II. 16. 3. szerint a Xystosból közvetlenül egy hid vezetett a templomhegyre, ezért a *βουλή* valószinüleg a templom hegy keleti határán keresendő. Mindenesetre a felső városon kivül esett . . . Ez ellen Büchler a következő ellenvetéssel él: Mindenek előtt figyelembe veendő, hogy a Xystos a felső városban (?) volt és a templomhegytől egy híd választotta el, hogyan mondhatjuk tehát a kamaráról (helyesebben a tanácsteremről), mely a templomhegyen feküdt, hogy a Xystoson terült el. (16. l.). De ki állította, hogy a Xystos a felső városban feküdt? Schürer egy szóval sem említi, mert nem is tehette. A Xystos fekvését illetőleg ugyanis Josephus kétséget nem enged. Bell. II. 16. 3. azt mondja: »Agrippa . . . a népet a templommal híd által összekötött Xystosba összehivta . . . . és a hasmoneusok palotája előtt, a mely a Xystoson túl a felső város kapuján feküdt, a következő beszédet tartotta. . . .« E szerint a Xystos a templomhegy és a hasmoneusi palota között feküdt. Így is van a fekvése feltüntetve Williams-, Krefft-, Tergussen-, Thrupp-, Lewin-, Sepp-, Menke-, Warren-, Furrer- és Schiknél (v. ö. C. Zimmermann, Restaurirte Stadtplätze des alten Jerusalems, IV. tábla). Josephus e helyét idézi Schürer. Hogy is képzelhető a Xystos a felső városban? Ha tényleg úgy volna, a »Xystoson túl« kifejezésnek nem volna semmi értelme. Mert ha a nevezett palota a felső város határán állott, akkor a »Xystoson túl« való állás önönmagától értetődik. Azonkivül még meg kell gondolnunk, hogy Josephus a Xystos fekvésével akar bennünket megösmertetni. Azonban Büchler felfogása szerint a fődolgot t. i. hogy a felső városban feküdt, kifelejtette volna és a helyett a legszélsőbb határt jelöli meg.

Ha pedig Bell. V. 4. 2. azt mondja: »A felső város északi részén az u. n. Hippikus-toronynál kezdődve, a Xystosig terült el (hol volt tehát a Xystos?), azután a tanácsteremhez csatlakozott és a szentély nyugati csarnokánál végződött,« akkor a tanácsterem vagy a templomi hegyen és pedig nyugati részén, vagy legalább ennek közvetlen közelében feküdhetett. (V. ö. Zimmerman i. h.). Ha az, hogy Jeruzsálemben egy 71 tagú szanhedrin és ép annyi tagból álló Beth-Din működött már önmagában véve is valószinütlen, úgy az a föltevés teljesen tárgytalanná lesz annak a megfontolásával, hogy két egyenrangú felső törvényszék aligha lehetett volna egymás mellett.

E feltevésnek bizonyítására semmit sem találhatunk. Ellenben a misna és R. Jószé, kit maga Büchler is »jól értesült«-nek ösmer el, világosan ellene szól. A misna (Szanh. 11, 2) így tudósít: 3 hatóság volt ott (Jeruzsálemben); az egyik a templomhegy bejáratánál, a második a templom előudvar bejáratánál, a harmadik a koczka-kamara. Az utóbbi tudvalevőleg a nagy szanhedrin volt. Milyen hatóság volt az előbbi kettő, arról nincs szó a misnában, de a barajthában (Szanh. 88 b.) R. Jószé nevében utána van pótolva. Ugyanis az van ושני בתי דינין של עשרים ושלשה. אחד . . . A tosziftában (u. o. 7. fej.), a mely a barajthától vétetett, azt olvassuk: ושני בתי דינין של שלשה היו בירושלים אחד בהר הבית Ugyanezt az olvasatot nyujtja Toszifta Chagiga 2. fej. azzal a toldással: של שלשה שלשה. Tehát a sajtóhiba ki van zárva. A tosziftának a beszédmódja בירושלים אחד בהר הבית ואחד úgyis nehéz és így fel kell tennünk, hogy az eredeti olvasat következőképen hangzott: ושני בתי דינין של שלשה היו ושני בתי דינין של עשרים ושלשה" אחד היה בהר הבית . . . Így tehát a tószifta és a barajtha kiegészítik egymást. Hogy háromtagu Beth-din létezett a városban (úgy a felsőben mint

az alsóban), az több mint valószinü. Mert nem tehető fel, hogy az enyém és tied oly gyakran megismétlődő kérdéseiben az ügyfeleknek minden esetben a templomhegy felé kellett volna menniök. Egy nagy szanhedrinről azonban sem a misnának, sem R. Jószének nem volt tudomása. Nyilván nem létezett, különben épen helyén lett volna a megemlítése. Ennek az ellentmondásnak, a mely szerző tanulmányának kiinduló pontja volt, a legészszerűbb magyarázata Bacher-é (idézve a 18. l. lennt). A *βουλή* Josephus napjaiban más helyen lehetett, mint rendesen, ha a felső törvényszék legalább egy nehány évvel a szent városban történtek előtt a koczka-kamrából kivándorolt. (Lásd u. o. 42. l.). A mit Büchler ez ellen felhoz, hogy t. i. a הגיות (más olvasat szerint חנות) mint a nagy Beth-Din későbbi székhelyének a *βουλή* fekvésével való azonossága nincs bebizonyítva, az nem állhat meg, mert e kettő azonossága szükségszerűen felteendő. Mert ha a nagy, élet-halál ügyekben ítélkező סנהדרין még közvetlenül a háboru előtt is a szanhedrin kamarában tartotta üléseit (42—47. l.) és e koczka-kamarában levő Beth Din a *βουλή*-val nem volna azonos, akkor Büchlernek három főtörvényszéket kellene megkülönböztetni, nem pedig kettőt, még pedig: a *βουλή*-t, nagy szanhedrint a לשכת סלהדרין-ban és a nagy koczka-kamarából kivándorolt Beth-Dint, a mely állítólag csak kultuszkérdésekkel foglalkozott, a melynek későbbi tartózkodási helye azonban ismeretlen! Egy Büchlernél (17. l.) idézett helyen mondja Josephus (Bell. VI. 6. 2.). »Titus a külső előudvar nyugati oldalán állapodott meg, itt ugyanis a Xystoson innen (tehát nem a várostól; hol feküdt tehát Xystos?) kapuk voltak és egy hid, mely a felső várost a templommal összekötötte . . .« Nem-e azonosak a kapuk a הגיות-el? Mire szolgáltak volna különben. A templom nyugati oldalán levő nagy Beth-Dinről a Szifré (Numeri 116. szám) is tud (Büchler 21. l.).

Különben Büchler (18. l.) a 42. lapra utal. Azt hinnők, hogy ott Bacher alaposan meg van czáfolva, a mit azonban nem találunk.

A részletekre vonatkozólag a következő megjegyzéseim vannak: 3. lap. Mert ezek... a Josephussal megegyező... hireit az evangeliumnak veszik alapul, a mi kétségkivül igaz. Nagyon általánosan van mondva. Véleményem szerint alkalomszerü

jegyzetek több tárgyilagos igazságot tartalmaznak, mint a szándékos történetirás. A talmud első sorban törvénykönyv, melynek főczélja a szóbeli tant megmagyarázni, nehéz életbevágó kérdéseket megoldani. Történelmi eseményeket csak alkalomadtán említ. Ellenben Josephus hivatásos történetiró, ki olvasói tetszését akarja elnyerni. Nem adott-e elbeszélésének subjectiv szinezetet? S az evangelisták nem engedtek-e meg maguknak magyarázatokat? A rabbiknál ez a kérdés nem tehető fel, mert a legtöbb esetben az elmondás nem a főczéljuk. Minek adták volna elő a történeteket hamis alakban? Talán az olvasó tetszésére számítottak?

18. l. fennt: » E kapuknál lévő épületnek nyomára sem akadunk sehol — tudomásom szerint.«

De hisz Josephus beszél róla? Avagy e tekintetben nem mérvadó? Különben ha egyszer megengedjük, hogy a nagy Beth-Din a koczka-kamarából kivándorolt, úgy a helyiség is a mellett szól, hogy csak a templomhegy keleti oldalán telepedhetett le, mivel egyedül ott maradt alkalmas szabad tér, a mely elválasztotta a (felső) várost a templomhegytől. Vajjon »épületek«, kapuk, vagy הגיות — mint a bölcsek hagyományozzák — voltak-e, az már egészen mellékes. Valami csak volt, mert szabad ég alatt aligha tartották üléseiket. A kelet mellett tanuskodik az idézett Szifré is. Minden esetre az אחורי בית לפרכת nem szó szerint veendő.

30. l. »Tényleg elbeszéli R. Jósze b. Halaftah . . .« Erről már volt szó.

U. i. »Közvetve arra az eredményre jutunk, hogy a templomhegyen három kamarában volt a hatóság; és pedig a keleti kapun . . . Biráe, a belső előudvar keleti kapuján belül a Parhedrin — vagy Boleutin-kamara és a déli oldalon . . . a koczka-kamara.« V. ö. Rasi, Szanhedrin 86[b] (a misnában). De nem szabad elfelejteni, hogy a két előbbi סנהדרי קטנה. Az egyik valószinüleg a פתח הר הבית-on levő, büntetőjogi kérdésekkel foglalkozott, a másik kultusügyekkel, főleg a templomot illetőleg, mig az általános הוראה a koczka-kamarából indult ki.

36. l. »A nagy Beth-Din a koczka-kamarában . . . . olyan kérdésekkel foglalkozott . . . a melyek . . . a tisztítóvizre és a mezőszél-re vonatkoztak.« Mintha ezek olyan gyakori kérdések lettek volna és egyszersmind a legfontosabbak is a zsidóságban,

hogy miattok külön hatóságot kellett volna behozni, hogy reggeltől estig, szombati és ünnepnapot sem véve ki, folyton ülésezzen! És a סנהדרי קטנה, a mely halálos ítéleteket is hozott, ne lett volna feljogosítva a tisztító vizről dönteni?! Igy nem lehetett a dolog. Én inkább úgy képzelem, hogy a kérdések csak akkor hozattak a koczka-kamara elé, ha a többi tanító nem tudott dönteni.

39. l. Ehez tekintetbe veendő lett volna Friedmann, Szifré Dr. 152. 9. jegyzet. A R. Hillel (12. század) által nyujtott olvasat eléggé bizonyítja, hogy ב״ד הגדול בירושלם alatt לשכת הגזית értendő. És joggal, mert az a hely, a hol a ב״ד üléseit tartotta, a היל volt, a mely nem tartozott a templomba. Ez nem kerülte el a szerző figyelmét sem.

40. l. . . . »Hogy a halálos ítéletet hozó legfelsőbb törvényszék . . .« Ilyeneket a סנהדרי קטנה is hozott, v. ö. Szanh. מ״א מ״א. Vagy az a hatóság csak a vidéken volt erre feljogosítva és nem a fővárosban (l. u. o. a jegyzetet)?

41. l. . . . »Hogy a nagy szanhedrin Jeruzsálemben, mely halálos ítéleteket hozott, . . . különbözött a koczka-kamarában levő nagy Beth-Din-től.« E szerint három felsőbb törvényszék létezett: egy Jeruzsálemben, egy a Parhedrin-kamarában (42. l.) és a nagy ב״ד a koczka-kamarában! Melyekkel azonos a *βουλή*?

46—47. l. »Inkább . . . a Parhedrin lehetett . . .« A hozzávaló jegyzetben: »Akkor természetesen nem lehet a *βουλή*-t . . . a városban minden bizonyíték nélkül Schürer-rel a szanhedrin megnevezésének feltüntetni.« De ha a *βουλή* is más hatóság és a szanhedrin is más hatóság volt, akkor általában nincs ellentmondás. Mi volt akkor különben? Létezet tehát valóban egy harmadik hatóság is? Nem mondta-e szerző maga fent (36. l.), hogy Josephus szanhedrinje büntető ítéleteket is hozott? Tehát akkor a szanhedrinnel azonos volt.

49. l. »De Numeri 5. . . . mutatja, hogy itt . . . a paphoz utasított eljárásról van szó.« A pap beavatkozása csak a ב״ד ítélete után kezdődött.

50. l. . . . »hogy Szifre Num. 12. a Beth-Dinről nem tud . . .« Szifré Num. 7 egy analog esetről szól, a melynél Semaja és Abtaljon közreműködtek. Nem tartoztak-e ezek a ב״ד-hez? Tehát a Szifré igenis tudott a ב״ד-ről.

50. l. »Ezek . . . kizárólag az áldozati kultuszt érintő pontok . . .« Miért voltak akkor ez ülések a csarnoknak azon részében, a mely a היל-ben feküdt, a mely nem volt szent? Nyilván azért, hogy a terem mindenki számára hozzáférhető legyen. Tehát a hatóság az egész nép számára volt életbe léptetve.

146 és 178. l. Tekintetbe kellett volna venni Grünhut »Noch einmal der Rüsttag« (Zeitschr. für wissenschaftliche Theologie 1898. II. füzet 293. l.). Bárha véleményem szerint a szerző theoriája a fődologban nem tartható, műve elolvasásra méltó. A részletekben nyujtott uj eredmények sokkal szembeszökőbbek lennének, ha szerző leirási módja tömöttebb volna.

Jeruzsálem. DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A HÉBER BIBLIA UJ KIADÁSÁNAK LEHETŐSÉGE ÉS SZÜKSÉGE.

(Prof. Dr. Kittel R., Ueber die Notwendigkeit und Möglichkeit einer neuen Ausgabe der hebräischen Bibel. Studien und Erwägungen. Leipzig 1902).

Jakob ben Chajim óta, ki a rabbinikus bibliát kiadta, egyetlenegy önálló bibliakiadás sem jött többé létre. A későbbi edicziók in ultima analysi Jakob ben Chajimra mennek vissza és Ginsburg egyenesen ezt a bibliát nyomatta le, melyet semmitmondó jegyzetekkel diszített fel. Minthogy az összes klaszszikusok, sőt a LXX és Ujtestamentom is »kritikai« kiadásokban kerülnek forgalomba, érthető annak a kivánságnak a keletkezése, hogy a héber biblia hasonló köntösben kerüljön az olvasó kezébe. A kérdés csak az, hogy mikép teremtessék meg ily kiadás. A héber bibliakéziratok nem szolgáltatnak variánsokat; az ez irányu gyüjtemény teljesen értéktelen, mert az eltérések nyilvánvaló iráshibák. A tény t. i. az, hogy a zsidók példátlan gonddal őrizték meg szent irataik szövegét, ugy hogy 2000 év óta nem szenvedett szót érdemlő változást. Variae lectiones nem lévén, tényleg bizonyításra szorul, hogy uj kiadás szükséges és lehetséges-e? Kittel mindkettőnek bebizonyítására vállalkozik.

Az uj kiadás szükséges voltát szerinte nem kell ugyan

bizonyítani, de azért mégis összeállítja a maszórából azokat a tényeket, melyek a szöveg változásairól szólnak. Ez alkalomból a genizáról is beszél és azt mondja, hogy csak a zsinagógai kodexek semmisittettek meg, azaz rejtettek el, ha hasznavehetetlenné váltak (6. lap). Ide iktatjuk a 10. jegyzetet, a melyben több tévedés van. »Es kann freilich immer noch die Frage erhoben werden, was mit den privaten Codices geschehen sei. Jene Vorschrift gilt nur für die zum synagogalen Gottesdienst bestimmten und erklärt hinreichend, weshalb es von dieser Art keine alte Handschriften giebt. Warum aber besitzen wir auch von der andern Art nur relativ so junge Handschriften? Die Antwort wird lauten: weil man auf ältere, massoretisch nicht vollkommen korrekte Manuskripte wenig Wert legte, sie deshalb untergehen liess, vielleicht auch absichtlich vernichtete. Zum Theil mögen auch die wechselvollen Schiksale der Judenschaft die Schuld hieran tragen«. Nincs e tekintetben különbség zsinagógai és magán példány közt, utóbbiakat is korrektül kellett irni; megsemmisíteni semilyet sem volt szabad.

Helyesen állítja, hogy a maszoréták munkája, már a hangjegyek és hangjelek feltalálása előtt kezdődött, mert a mi olvasásunkat már Jeromos és Origenesnél is találjuk. Origenesről azt állítja (10. lap, 22. jegyzet), hogy jobban tudott héberül mint Jeromos. Jeromos ugyanis némelykor kiemeli, hogy a héber szó konzonansai szerint többfélekép olvasható, holott Origenes ezt nem teszi. Ebből K. azt következteti, hogy J. nem volt biztos benne, hogy mikép kell olvasni. Különös következtetés. A tény az, hogy Origenes héber nyelvismeretei távolról sem közelitették meg Jeromoséit és hogy a Hexapla második hasábját, mely a héber szöveg görög átirását adta, nem ő készitette, hanem vagy készen találta, vagy pedig zsidóval csináltatta (Lásd Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 69—72). Kittel azt is bizonyítja, hogy »dass zur Zeit des Origenes die jüdische Synagoge bereits eine feststehende Aussprache ihres heiligen Konsonantentextes besass, und dass somit die Massora als die Wächterin über der richtigen Fortpflanzung des heiligen Textes bereits existierte« (10. lap). Hát a III. század előtt nem volt? Talán valamelyik Luther fedezte fel számukra a héber szöveget? K. mint sokan a jelen-

kori viszonyokat átviszi a régi zsidó állapotokra, megfeledkezvén arról, hogy a zsidók a saját bibliájukat mindig olvasták és tanulták. Egyébiránt döntő bizonyíték az egyféle olvasás mellett az a tény, hogy a tannák sohasem vitatkoznak egyes héber szavak felett (talán Én. Én. 1, 2 דדיך felett).

A 2. fejezetben a szöveghibák forrásainak tárgyalásában első helyen az irás változását említi. A régi nézeteket tálalja fel. Természetes, hogy והניחו להדיוטות (Szanh. 21, b) szerinte is (17. l.) a szamaritánusok, holott *Tanulmányainkban* (63) bizonyítottuk, hogy הדיוטות a köznépet jelenti (v. ö. Kaufmann-Gedenkbuch 54). Az utóbb említett helyen megczáfolt nézetet, mely szerint a zsidók már a Makkabeusok előtti korban a quadrátirást használták, a 15. lapon adja elő. Pedig maga említ egy adatot, a mely e nézet helytelen voltáról tanuskodik. A kairói genizában talált Aquila-töredékekben a tetragrammaton óhéber betűkkel van irva (18. lap). Ebből K. maga azt következteti, hogy az ilyen fordítások oly kéziratból folytak, mely óhéber irással volt irva, vagy legalább a tetragrammaton volt ily betükkel irva. E szerint K. is feltételezi, hogy óhéber betűs szövegek még Aquila korában léteztek és hogy ilyenből fordított! Kérdés azonban, hogy Aquila miért fordított ily kéziratból? Ha pedig ezt tette is, miért nem irta a tetragrammatont quadrátirással? A mi felfogásunk szerint, melyet a fent idézett helyeken kifejtettünk, hogy t. i. a népirás még a II. században is az óhéber (phöniciai) volt, semmi nehézség nincs. A görög zsidók a quadrátbetűket nem ismerték, sőt a tanulatlan palesztinaiak sem, számukra óhéber betükkel kellett irni.

Különös okoskodás a következő. K. előadja nézetemet — munkámat csak egyszer említi más helyen, — hogy huzamosabb ideig óhéber és quadratbetűs példányok vegyesen voltak forgalomban. Időszámításunk elején az utóbbiak az előbbieket ugyan már kiszorították, de Aquila még mint »Nachzügler« ilyenből fordított. Igy magyarázza K. az óhéber tetragrammatont a görög fordításokban. De nemcsak Aquila fordításában voltak ily tetragrammok. Még különösebb a következő: »sehr wohl denkbar ist aber auch der Fall, dass Aquila durch seine Art, das Tetragramm zu schreiben, uns nur von der Sitte Kunde giebt, den heiligen Namen allein — nicht

den ganzen Text — in alterthümlicher Schrift zu geben, um ihn vor den profanen Augen eines Nichtjuden zu schützen, der etwa die geläufige jüdische Schrift sich aneignen konnte, die ältere aber nicht mehr verstand. Diese Erwägung würde darauf führen, dass zu Aquilas Zeiten jene ältere Schrift nur noch den Charakter eines Kuriosums besessen hätte, das zwar einzelnen noch zugänglich, der Masse aber, und besonders Fremden verschlossen war« (21. lap). Ferde okoskodás. A nemzsidó szemétől nem kellett az istennevet óvni; a nemzsidó inkább ismerte az óhéber, mint a négyzetes irást, mert a zsidó nép is jobban ismerte és mert nem volt kizárólag zsidók irása. Ha pedig ez az irás Aquila idejében már kuriozum volt, akkor hogy használhatta Bar-Kochba érmein? Igaz, hogy K. maga is említi ezt az ellenvetést (50. jegyzet), de azért csak nem veszti el czáfoló erejét.

A szóelválasztásról (29 s köv.) megjegyzendő, hogy apró irásnál a betücsoportok (szavak) nehezen ismerhetők fel. A régi példányok pedig ilyenek voltak, a mint »Az óhéber könyv«-ben (71. s köv.) bizonyitottuk. Más hibák a matres lectionis hiányából keletkeztek, melyekre K. példákat idéz a LXX-ból.

Dolgozata 2. részében K. azt fejti ki, hogy lehetséges azt a szöveget helyreállitani, a mely 300 ante létezett. A fő segédeszköz a LXX lenne. Érdekes fejtegetésekkel találkozunk pl. a párhuzamos helyekről, recenziókról, a vokálisokról, a metrumról. Mindezek hozzájáruljanak az uj szöveg létrehozásához. De e fejtegetések végeredményben negativok; mind oda lyukadnak ki, hogy mit nem szabad a szövegbe felvenni. K. tulajdonképen a maszoretikus szöveg mellett van és jól bizonyitja, mily nehéz más szöveget az általa ajánlott segédeszközökkel előteremteni. A gyakorlati nehézségek, azokat is, kik K. álláspontján vannak, arra utalják, hogy a maszoratikus szöveget kisérjék emendáló javaslatokkal, azaz szélesebb alapokra építsék fel a Graetz »Emendationes«-eit.

K. azt mondja, hogy a héber kéziratokban az Én. Én., Siralmak, sőt Ézsaiás is stichosokba van irva (71). A kéziratokat nem ismeri, csak Kennikott kiadásából látja. A Ginsb. által leirt kéziratok ezt az irásmódot nem ismerik, de az ókorban talán a próféták is versekbe voltak irva (Óhéber Könyv 115. l. 3. j.) K. a versfelosztásról is beszél: idevágó kutatá-

saimat nem ismervén, a régi nézetet vallja, mely szerint a talmud kisebb verseket ismer, mint a maszóra (75). Ez nem helyes.

A részletekben többféléről kellene még beszélni, pl. a sorhosszuságról, melyet »Az óhéber könyv«-ben megállapitani törekedtünk, de birálatunk amugy is elég hosszura nyult és befejezzük ama kivánsággal, vajha a kritikusok mind ily tartózkodó meggondoltsággal tárgyalnák a biblia kérdéseit, mint K., ki a Haupt-féle szivárványbibliában a Krónika könyvét dolgozta ugyan fel, de azért több nyilatkozatából kivehető, hogy nem kerülte el figyelmét az a sok és sulyos aggodalom, melyek ezen vállalkozás ellen tudományos szempontból felmerülnek. — 11. lap 26. j. Zunz G. V. 1832 (nem 1833) jelent meg.

Budapest. B. L.

AZ ISTEN-EGY.

Merengő lelkem lobbanó fény mellett
Illanó regéket álmodásban kerget, —
Tündérpillangók száz virágra szállnak,
Bübájos rózsák országában járnak;
Titkos varázslattal hárfa peneg ottan,
Csábító lejtéstől a föld meg-megdobban,
Csudaszép lengésben árnyak ölelkeznek,
Leventék, leányok bűvös táncot lejtnek —
Erdők sürüjében halk kaczagás támad
Holdsugaras éjjel halványabbra sápad,
Csupa zengés, dallam meseföldön minden,
Boldog, akit álma odaröpít innen —
Mesék lágy hangjára menekül a bánat,
Itt hagyunk a földön minden gondot, árnyat.
Ám az álom gyakran riasztóra válik,
Hol a benső reszket, hol a lélek fázik:
Haragos csatáknak vérföldjére röppen,
Elragad viharba, mitől a szív döbben,
Föltárja az éjfél feneketlen mélyét,
Villámmal zúdítja mennyköveknek fényét:
Fegyverek csatáznak, haldoklók hörögnek,
Seregek rohannak, koporsók dönögnek —
Porba roskad sokszor a legtisztább zászló,
Mig diadalt hirdet a gonosz csatázó.
Igaz ügy védői: délczeg, hős vitézek

Vérrel teli sírba holthalványan térnek —
Hü anyáknak szive érettük hasad meg,
Boldog arák lelke érettük szakad meg;
Trombiták harsannak, dobok rivalognak,
Fölpezsdül a vére ifjak és aggoknak;
Hazudik az ösz haj: nincsen ott aléltság,
Hol veszélyben, vészben a lelki szabadság,
Zsarnok erö gyüjti seregeit össze,
A pokol leküldi kinzóit a földre —
Támadnak a fényre, az oltárra törnek,
Az egy Isten nevét káromolni jönnek:
Máglya s kinzóvasnak van nagy aratása,
Vérnek, forró könnynek nincsen apadása —
Küzdenek az Urral bömbölö bálványok,
Isten népét irtja bösz, dühödt csatájok;
Sötét éjszakával ekkép ví a hajnal:
S gyöztes lesz az éjfél rémes diadallal,
Elüzi a napfényt a hegyek ormáról,
Alkonyi pirt kerget a sötétlö tájról,
Csillagot elolt már barna, bús felhövel,
Jár az égnek boltján egész temetövel,
Úr lesz a sötétség — meghalt minden fény már,
Győzelmesen terjeng a fekete éj már —
Akkor pirkad lassan messze láthatáron,
Kél a tüz, a láng a széles nagy világon:
Kergeti az éjjelt, szakítja palástját,
Ostrommal veszen be ormot, völgyet, bástyát.
Áldott tüz a fényláng — Isten a szitója,
Lankadás, sötéttöl ö az, aki ójja,
Ö az, aki gyujtja pernyedö szilánkját,
Büszke lobogásra készti hervadt lángját.
Chanukamécs lángja! rész vagy te is abból,
Im a te fényed is ama tüzben lángol —
Te is azt hirdeted fennen sugárzással:
Gonosz és a szentség mint harczolt egymással.
Bübájlatos szóval regét mondasz nékünk:
Hogy az Úr kezében ami javunk, éltünk —
Bálványképek mikép multak el örökre,
De a mi oltárunk szent az mindörökre.
Csatazajlást hallunk — hadi vészkiáltást,
Leveretést, zsoltárt, tompa, bús sóhajtást —
Hös ifjaknak képe föltündöklik nékünk,
A sivár jelenben vigaszt töled kérünk, —
Chanukaláng! regés idöidbe szállok,
Mikép álomrózsák varázslatán járok:
Fénylö látományid közül csak egy képet
Bájosban a bájost, szép közül a szépet

Hadd mondjam el mostan regélö ajakkal,
Szívhevítö, forró, hárfázó szavakkal.
Chanukaláng! — tudod — élt egykor egy asszony:
Hét fiunak anyja dalt most hadd fakaszszon —
Hét fiunak anyja: egykor karcsu Mirjam
Martyrtörténetjét engedd hogy elsírjam.
Chanukaláng! fényes! add kölcsön a lángod,
Szivemböl szivekbe hadd szálljon az álmod!

*

I.

Oh nem mese, de bánatos való,
Bár hösregébe, mondába való
A lant komor, borús melódiája:
Mirjam, Boëtos höslelkü leánya,
Alakja égi, fellegekbe nö
A szomoruság márványszobra ö.
Lelkét vihar, szivét a bú dajkálta,
És jutalmát az Úr kezéböl várta.
Oltárra tette minden drágaságát,
Vesztett reményt és boldog ifjuságát.
És alig csöndült el a nászi ének
Már puszta lön a kedves, enyhe fészek.
Szerelmes hitvestársa: Józsua,
A büszke főpap: Gamala fia
Vad harczban esett el az Úr nevével,
Az egy Istenért vérezö szivével;
»Az Isten egy« — ez haldokló szava
»Átkom reá, ki szent nevét tagadja!«
Hös férjéért Mirjam könnyét letörlé
Borús napjait bús gondokban örlé —
S mi megmaradt vigasz gyanánt szivének,
Hét hü fia: mind délczeg, deli, szépek;
Nevelte öket apjok szellemében,
Ringatta bölcsön és ringatta térden:
És belevéste serdülö szivükbe
Hogy apjuk lelke: lelkeiknek tükre,
És átkozott, és kárhozatba megy:
Ki megtagadná, hogy az Isten egy!
Ekkép tünének gondba, siralomba
Sivár napok, sivár esztendök sorba:
És Mirjam haja megfakult fehérre,
Csak a szeme égett még a régi fénybe.
És ujra jött a véres idök árnya,
S a háborunak viharmadár szárnya
Kerengett zordon-félelmetesen,

És suhogott borzalmas — rémesen —
És belevájta karmait kajánul
Szivébe Izraelnek álnokul.
Szuronyt szegeztek, ijjakat vetének,
Halált hirdettek zsidók nemzetének.
Halál reá! ki hü marad az Egyhez,
Ne jusson soha semmiféle kegyhez,
Bitófa legyen makacs lelke bére!
Máglyák tüzében serczegjen a vére!
Vért látott a nap, vért az esti csillag,
A hajnalfény is véresöre pirkad.
A harczban veszett hajlottestü agg,
Az ifju hőssel törött, roskatag —
S az ellenállást vérözönbe fojtá,
A szent tüzet a máglyatüzzel oltá
Antiochus zsarnok szenvedélye —
Népünk bakója, Izrael veszélye.
Kemény parancsa: bálvány imádása,
Ki nem hajol: sírját magának ássa —
S hol szentelt lángban ég az oltármárvány:
Az Úr házát megfertőzi a bálvány.
Sikoltó szótól lesz hangos a csarnok,
Szent hajlékában trónt emelt a zsarnok.
Száz vértanuja támad az irásnak,
Sirokat bár poroszlók egyre ásnak.
Mirjam fölött is beborult az égbolt,
S hol béke s csittult fájdalom honolt:
Házára ujra gyászfátyol borult,
Szelid szeméből könnye egyre hull;
A vérese így csap le az erdők mélyén
A fékevesztett viharoknak éjjén
A csalogánynak védtelen fészkére,
S mig vájja-vájja fiókái testét,
Búgó sirással igy zokogja vesztét.
Anyamadárnak meghasad a szive
Ha néma lesz, ha üres lesz a fészke.
Igy Mirjam is. A zsarnok őt hivatja,
— Emlékben maradt hős férje és atyja —
Boëtos lányát, s főpap hitvesét,
Az Ur papjának szent szerelmesét
Antiochus trónusánál várják:
Vérreleső, vérszomjazó kányák.
Reárivallt a gőgös király durván —
És szemeiből villámait szórván
Parancsa kemény, éget mint a tüz,
És fájdalomba, őrületbe üz:
»Három napig vár rátok a bálvány,

Három napig templomom kitárván:
Fiaidat áldozatra hivom —
Ha késnének: halálra felirom!«
S hiába csúszik térdein szép Mirjam,
Hiába zokog szivtépően, árván —
Hiába tépi őszhaját szálakra,
Hiába önti könnyeit patakba —
A kegyelem, mit Antiochus adhat,
Kegyetlenebbet hóhérnál sem kaphat:
»Ám úgy legyen« — így osztja rút kegyelmét,
Mely összezúzza, megbontja az elmét —
»Csak *egy* fiadat várom áldozatra
Szerezzen egy irgalmat számotokra.
A hét közül csak egy tagadja Istent,
S én megbocsátok számotokra mindent.
Csak egy kiáltsa: nincsen Úr az égben —
Kegyelmem néktek: hogyha látom térden.
Ám gyorsan mulik három éjjel s nappal,
S ha szembeszálltok hatalmammal, daczczal:
Máglya várja hét fiadat — s téged
Elpusztítom konok nemzetséged!«
S mikéntha járna lázálomba' mélyen
Tövises úton, sziklás meredélyen —
S lelkébe hasgatna ezer tövis, tüske,
Egyre jobban bántva, egyre jobban üzve —
Száz kínos gondolat marczangolja, tépi,
Fájdalomtól szivét meghasadni érzi:
Melyik lesz hitszegő? melyik legyen gyáva?
Melyik csap majd ostort hős apja sirjára?
Simon-é? az első? büszke boldogsága?
Rajongó halálig, — sas a bátorsága?
Juda-e, vagy József? Jochanan vagy Dávid,
Mind a hét az Úré, izig, vérig, szálig?
Elborult a lelke, — szeme csillagára,
Sürü, sötét köd szállt bársony pillájára —
Fölsikolt a gyötrött, anyai szív sírva,
— Mi vagyon az égbe' felöle megirva?! —
Fölsikolt hü Mirjam: »légy én Uram! vélem!
S ájulásban rogy le meginogó térddel.
Gyötrelem! kinlódás! nem találsz más helyet,
Mint a legszentebbet: az anyai szivet?!

II.

Fekete éjjel. Kisértetek járnak —
Sejtelmes zsongás, halk zsibongás támad;
Rohanó csillag — kinek a csillaga?

Mohón nyeli el a sötét éjszaka.
Gyötrelmes gondok messze üznek álmot,
Borongó emlék — se szeri, se számok —
Osonnak lopva. Kinozzák a lelket,
Giládban rájuk balzsam nem teremhet.
Ébren van Mirjam. Ébren vad fájdalma,
Imádság, sóhaj vigaszt nem hoznak ma.
Termete görnyedt. Az a magos termet,
Amelynél Isten nem teremtett szebbet:
Remegő nádszál így borúl a földre,
Villámtól sújtva így vagyon megtörve.
Szemének könnye elapadt már régen,
A nap tüze így hamvad az éjben.
Bübájos arczát — hódító varázs —
Mit elrabolni nem tudott csapás,
Sem kor, sem gond, sem dúló fájdalom:
Karjára hajtja ott az asztalon;
Hiába lobog körülötte gyertya,
A hétkarú, a péntek este bája —
Hiába jönne szombat esti angyal
Lelketderítő, balzsamos dalokkal,
Ma enyhet nem hoz semmisem,
Vigaszt nem nyujthat senkisem.
Kinozza, bántja Mirjam lelkét emlék,
— Száz esztendőre belőle kitelnék —
Mit anyaszive szenvedett csak két nap:
Ily szenvedéshez örök gyász tapad.
Két nap rohant a siető időbe,
— Ah végigéli kínját bús képzelme —
Hogy Antióchus kiadta parancsát,
Hallállal hal, ki nem féli hatalmát.
S bár majd megszakad szive, az az árva,
Zokog, sikong — mint gyászdalokban hárfa —
Bár össze vagyon gyermekivel forrva
Mint sarkcsillaggal az egeknek orma,
Mint sziklák róla kibugygyanó árral,
Mint éjszaka a tőle eredt árnynyal —
Habozni Mirjam nem tudott sokáig,
— Istenhez hű a szive mindhalálig —
S megátkozá vad, haragos szavakkal
Ki szembeszállni nem mer a halállal,
Ki elfeledné, hogy az Úr az Isten,
Hozzá fogható égben, földön nincsen.
Megátkozá, — de szive mélyén halkan
Reménynek fénye szendén ki-kilobban —
Hátha mégis — akadna egy köztük?
Hátha mégis — végzet van fölöttük?

Talán az egyik megtagadja apját
Mert szereti, mert imádja az anyját.
Talán az egyik — hét közül a gyöngébb
Bár hősök, mégis mind a hét oly gyöngéd —
A rút bálvány elé hajlik majd teste,
Hogy testvérei életét megmentse?
Óh áldás érje — átok ne foganjon,
Az anyai szív inkább meghasadjon,
Minthogy beteljék az a rémes átok,
Ha átkozott is — legyen mégis áldott.
Így küzködött az anyai szív benne,
— Száz vértanunak kinok kínja lenne —
Viaskodott hitével gyönge lelke:
Amitől félt, azt várta és remélte.
Ragadja emlék. Úgy is lőn, mint várta:
Lelkét átoknak, viharnak kitárta
Simon az első.
A legidősebb hét fiu között, —
A halált látta testvéri mögött,
Anyját a máglyán tudni nem akarta,
Az élő Istent inkább megtagadja.
Három nap volt kitüzve áldozatra:
Az elsőn indult Simeon az útra.
Elindult gyötrött, fájdalmas kebellel
Tagadni Őt, ki egy a földön s égben.
Nem tartá vissza gúny, szitok és átok,
— Mit összegyülni feje fölé látott —
Aggastyán szidta, — utján nő és gyermek
Bogáncsot, tüskét mind utána vetnek.
Ő ment előre. Ám mentén az útnak,
— Syriai útak merre összefutnak:
Kicsiny temető. Apja nyugszik ottan
Szent harczok után; csöndesen, halottan;
Siralmas imát — hallga! sirja mellől
Törött sóhajtást hoz a kóbor szellő.
Egy lányka sír ott. Fuldokló fohászszal
Az ajkán hangzik szivettépő gyászdal:
»A fiad meghalt; lásd kis unokádat,
A hűtlen helyett uj gyermeked támad,
Jiszgadal vejiszkadas semé rabbó
Érted sirok szent aggastyáni, nagyapó.
És ölbe kapja Simon kicsiny lányát,
És átöleli a sir korhadt fáját,
Meg-megcsuklik görcsös zokogása:
»Egy az Isten — nincsen neki mása!«
Siró gyászdal visszahozta ujra

Az egyenes, a bűntelen útra.
Így járt hős Juda. Ő is utnak indult,
Ám útja felén ő is visszafordult —
A menny köve, az égnek villámlása,
Haragos égbolt, csillagok hullása:
Száz kínhalál meg nem riasztná gyáván —
Ám elé állott kis fia az útján:
Daczos, büszke fő — akáresak az apja,
Villámló nézését az apjától kapta:
»Százszor átkozott, ki Istent káromolja!«
Harsányan, bátran apjához kiáltja.
»Az Isten egy!« felelte Juda törten,
És úgy tértenek vissza mind a ketten.
Jochanan, József mindhiába mentek,
Hatan úton voltak, s hatan visszatértek,
»Egy az Isten!« ezt a szent sóhajtást
Nem felejték — s meg nem tagadhatták.
És Mirjam is sirja: — most hogy az emlék
Súlyos terhével reánehezednék —
»Legyen hát áldott örökre Isten,
Aki halálba, máglyára intsen —
Örömest megyek, — hozzád betérek,
Ki nélkül itten annyit sem érek
Mint ág nélkül, elsodort levél:
Ki haláloddal özvegygyé tevél!«
Esti fohászát rebegi csöndben,
— Talán ez estén utolsó esten,
Lobog a péntek esteli gyertya,
S hangzik az éjben Mirjam fohásza:
»Én Uram! Isten! megváltóm nincsen,
Sem fenn az égben, sem földön ittlenn,
Vértesid jöjjenek őrizetemre,
Boritsd a halált árva szivemre —
Te vagy a szirtem! én Uram! Isten!
Megváltóm nékem Kivüled nincsen!«
Ekkor nyilt az ajtó. Rajta belépett
A legutolsó. Mirjam szeme fénye,
Hét testvér között legbüszkébb reménye.
Orczája hamvas; karcsu pálma teste —
A csönd nyomasztó. Mirjam vár rettenve,
Szivébe gyül ujra minden vád keserve.
Ám Dávid szólal: »Anyám utolsónak,
Áldozni megyek a pogány bálványnak.
Arám még nem enyém, — gyermek sem tart vissza,
Hitszegő én leszek. Megyek az utamra.
Imádkozz anyám; villám ne érjen —

És ha elérne: kár nem lesz értem.
Sír zokogva Mirjam. A legszentebb angyal.
Pirkad künn a reggel. Mosolyog a hajnal.

III.

Szerelmes párom, — piros az ajkam,
Nárdus a csókom, — és csupa balzsam;
Hajolj fölébem, — szídd ki a lelkem,
Ragadj a mennybe magaddal engem.
Hintem a rózsát hüs nyoszolyámra,
Mámort lehell majd füszeres ámbra, —
Ölelj halálig. Halálba várlak.
Óh nem eresztlek. Karomba zárlak.
Óh csak ne menj el. Pogány elébe.
Meg ne hajoljon kedvesem térde.
Szerelem hamvad idegen tüzben —
Óh csak ne menj el. Óh csak ne üzz el!
Galamb a párját el soh'se hagyja,
Fecske a fészkét meg nem tagadja,
Látod! az özet meglövik sziven,
S párja halálba követi hiven;
Légy a galambom, légy az én özem,
Átokba, szennybe ne menj el tőlem.
Légy az én fecském. Csókodat várom,
Ne hagyj el engem én édes párom!....

*

Arája: Ráchel, tüzszemü hive
Hiába kéri: jégcsap a szive;
Hiába átok — hiába gúny is,
Anya és testvér hiába sír is:
Keményen Dávid, mint szikla bérczе
Indul az útra, bálvány elébe.

IV.

Zsibong a város; nagy ünnepre készül,
Pogánynak ritka öröm jut részül:
Fölvirradt immár harmadik hajnal,
— Zokog az égben mindegyik angyal —
Apai hithez hütlen ma lészen:
Kit szembeszállni ezernyi vészben
Hitéért várta hős nemzetsége —
Ma lép majd Dávid bálvány elébe.
Szombatra virradt. Az Úrnak napja,

Mikor a zsoltárt Istennek papja
Zengi dalával legbensőbb hévvel, —
Hűtelen Dávid akkor lesz éppen.
Forrongó méhkas az egész város,
— Öröm örülettel ekkép határos —
Viszik a bálványt ki a tágas térre,
Állítják magasra, — templom elébe;
Tanuja légyen: asszony, gyermek s vének
Juda vesztének — bálvány győzelmének,
Repkény s borostyán fonódik köréje
Bissusruhás papok borulnak eléje.
Sistergő lángban izzik tátott szája,
Rakják a rőzsét pattogva alája.
Telve rogyásig minden pad és állvány,
Körülrajongva áll a pogány bálvány.
Maga Antiochus díszben ül trónján,
Tekint a tömegre komor — mogorván.
Egy kicsiny csoport: zsidó vértanuk, —
Halkan morajlik szomoru daluk, —
Kezük kötözve. Oda hurczolák,
Hogy népük kinját, gyalázatát hallják.
Közöttük Mirjam. S egész háza népe.
Ráchel zokogva. S Dávid hat testvére.
Rájuk kegyelem vár. Átkos kegyelem,
Nincs a pokolban kinzóbb gyötrelem.
Zordon az égbolt. Mintha éjfél lenne.
Felhők gyülekeznek, gomolyognak benne.

*

Zsivaj most elül. Jő Dávid közelgve.
Szive háborog. Hullámzik a keble;
Belső tusában viaskodik véle
Gyötrelmes gondja, szörnyű szenvedélye
Sápadt az arcza, — lépte ingatag,
Görnyedt a teste, — hajlott, roskatag.
Oltárra lép. Körül tekint vadul,
— Az üzött vad ekképen szilajul —
Üvöltő tömeget pillant meg szeme,
Forog a föld, forog az ég vele;
És mintha szivét ezer tőr átjárná:
Szeme reáesik Ráchelre, Mirjamra.
Testvérit látja. A vértanuk hadát,
Hallja az öszsolozsmák dallamát —
S szivében gyúl csapongó mámor,
És mintha övezné ezernyi tábor:
Mind büszke harczos. Vértesek hada,

Kiket harczolni látott erős Syria —
Miképha újra sírokból kelnének,
És védelmére köréje gyülnének —
Miképha döngne körülötte pajzsuk,
És csatatűzben lobogna az arczuk, —
Termete délczeg. Egyenes lesz újra,
És mennydörgéshez lesz hasonló hangja.
Kiált és harsog. Zúg szava a térben,
A kard pengéje csattog ily keményen —
S mivelhogy bűn az áldozót zavarni,
S pogány törvény tiltja szavába vágni —
Szavát meg nem akasztja senki,
És vallomását Dávid igyen zengi —
Sikoltva hosszan, búgva, fuldokolva
Belekiált a pogány zsoltárokba:
»Hódolni jöttem bálvány teelébed,
Hogy zengjem hired, neved, dicsőséged.
Hogy megtagadjam apám hitvallását.
Hitét, szivét, Izrael szent szokását.
Nos halljad im! te eltünsz mindörökre
Mocsárba, bűnbe, sodorva fertőbe —
De múlhatatlan él az örök Isten,
Kit el nem adok semmiféle kincsen —
A te neved a feledésbe megy,
De mindörökké egy az Isten — egy!
Dicsérjed lelkem Istent mindhalálig,
Akit szivem, akit a lelkem ábit,
Néped meghal — és eltünik a bálvány,
De öröklétnek, örök szentség szárnyán
Az én nemzetem hervadatlan él —
Halljad: az Isten egy! Smá Jiszroél!«
És visszhang gyanánt Mirjam hat fiával
Sikoltja együtt vértanuk karával:
És szavuk felhat magasságos égig,
Zúgva zsong a tágas téren végig:
»Egy az Isten! neve megszentelve,
Szent a földön, szent a nagy egekbe!«

V.

Szombat éjjelen máglyatűz kigyúllad,
És halálhörgés gúnykaczajba fullad;
De túl siralmon, máglyatűz haláján,
Rémes kinoknak sűrü sötét árnyán
Fennensikolt, s az ég felé kereng:
»Smá Jiszroél! a mi Urunk az egy!

*

Zsidó ifjak! kik ünneplésre gyültök,
A mécses lángján multaknak örültök —
Kik szerelmesek vagytok szent hitünkbe,
És szent tüzet ültettek sziveinkbe:
Ha hittörés szomoru idejében
A pernyét nőni Izrael szivében,
A közönyt és a gyáva hitszegést látjátok,
Gyulladjon lángra ujra szent fáklyátok!
Vegyétek által apátóknak álmát,
Szent tóránk köré hervadatlan pálmát
Én ifjuságom! ti fonjatok ujra,
Ti vagytok hisz' népemnek sziklavára —
S mig szivetekben él az élet lángja,
S mig rá nem borul a halálnak árnya:
Hirdessétek fennen: örök, egy a Isten!
Más Urunk az égben, sem a földön nincsen!
Hirdessétek: hogy az Isten egy!
Mindörökké, mindörökre egy!

Budapest. KISS ARNOLD.

FELESÉGEMNEK.

A lantomon legtöbbször hymnust zengtem
Zsoltárokon gyült fel költészetem
S hymnusra ihletül ma ujra lelkem
Rólad én drága hü szerelmesem.
Éltemnek fénye, lelkem jobbik mása
Rólad kit hitvesemnek szánt az Ég...
Életczélunknak te vagy a varázsa
S az életczélunk: az eszményiség!

Oh mennyit szenvedénk a múltban érte
Az ifjuságunk milyen bús vala.
De aztán hogy egymásra leltünk végre
Egymásba ömlött lelkeink dala.
S az élet kietlen bús vadonában
Elpanaszoltuk egymásnak bajunk
Hogy mert szentül hiszünk oh Adonájban
Tüskés mesgyéken azért haladunk.

Mert szent hitünknek eszményi vezetnek
S lelkünk nem ösmer rút megalkuvást
Itten csúfoltak, ottan kinevettek
S mi tűrtük a sok kinos tüszúrást

Zsidó fiu, zsidó leány! magasba
Kapaszkodnának... mily bohó dolog
S pályánkon milliószor megakasztva
Küzdtünk, mig szivünk lelkünk zokogott.

S küzdünk tovább! Kezünk egymásba tettük
Örökre összefüztük életünk
Sohsem magunk — mindég csak azt féltettük
Hogy eszményeinktől eltévedhetünk
S e küzdelmek közt, hogyha ránk köszönte
A Péntek-est e legszebb ünnepünk
S a kimerítő, gyötrő gond-özönbe
Ha büvös enyhén meg-meg pihenünk;

S én serleget ragadok oszt kezembe
Megtöltöm borral, mit a haza ád
És ezredéves énekünket zengve
Dicsérem az egy — örök Adonájt
S ha olykor titkon húll a serlegembe
Egy könny, mit serkent ádáz gyülölet,
Vérző szivvel gondolok gyermekemre
Hogy rá is vethetnek ezért követ —

Hogy ártatlan lelkét is éri majd vád
Mert Istene egy és hite — zsidó,
S gunyolják őt is, mint az anyját, apját
S rémít ezer sok ily bús vizió;
Reád tekintek édes feleségem
Jó és balsorsom hü osztályosa
Bús kérdőn: »Mondd hiszel-e még eszményben
Legyek tovább is mondd a harczosa?«

»Válasszunk éles tán rózsásabb mesgyét,
Melyen babér és hirvirág terem
S ne ébresszük fel gyermekinknek lelkét
Hogy életük könnyebb és szebb legyen?

Visszasugárzik hü szemednek lángja
S búzdítva szólsz a költővel: Tovább!
Mit ér a lét, ha nincsen ideálja
Inkább töltsük borúsan el sorát.
S csak öntsük át gyermekeink szivébe
Mindazt, miért mi küzdénk, szenvedénk
Csak bízzanak az őseink hitébe
Mint nagy apáink — mint elhalt szülénk!

A zsidónak — mondám oszt — ez a sorsa
Hitünknek ez örök rendeltetés.
Elől kell állanunk a csatasorba,
S mégis ritkán érhet kitüntetés.
Az érdemrendünk mi szivünkbe hordjuk
Azzal, hogy érzelmünk fenköltt, nemes. —
És az is édes, hogyha panaszoljuk —
Mert élni csak eszmékért érdemes.

Mit ér a hit, ha csupán puszta forma —
Ha nem hatja át szived, lelkedet.
Hit nélkü lenn vergődünk csak a porba
S a köznapiság gondja eltemet.
Mily szörnyü volna gyermekünk, bú, bajba
Ha érzenék, hogy hittel — hitlenek —
Elcsüggednének minden kis kudarczra
S tehernek tudnák a zsidó nevet.

Nincs igazam, mondd édes feleségem?
Biztassuk egymást, hogyha csüggedünk!
Ha tévelygetünk olykor a sötétben —
Izzón gyúladt fel hitszövétneknünk —
E szövétneknek te vagy földi fénye —
Én hitvesem — füzd kezembe kezed —
Mult keserveinknek legyen reménye, —
Hogy ránk egy boldogabb jövő nevet.

Eljő a kor — majd gyermekink megérik —
Ábrándos lánykám, virgoncz kis fiam —
Hogy a zsidónak lelkét is megértik —
Mely ott lüktet a zsoltáraiban. —
Ki tudja tán mi gyermekeink lesznek
Kiknek lelkéből új tavasz derül.
S biztos lesz fészke minden nép-eresznek.
S nem lesz madár — mely hontalan repül.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

IRODALMI SZEMLE.

Egy előző számban említettük, hogy *Halevy I.* Dóróth Harisonim cz. munkáját Bacher, Epstein és Elbogen bírálták. A legsulyosabb kifogást Bacher tette, kiemelve azt, bogy H. a két talmudon kívül a talmudi korra nem ismer forrást. Hogy H. a részletekben itt-ott tévedt, nem nagy baj, ez oly baleset, a mely minden szerzőt ér, ki önállóan kutat. Nem feltünő tehát az sem, hogy Rappoport, Frankel, Grätz és Weiss tévedtek, mit H. és előtte mások már kimutattak. Az uj csak az, hogy H. ezekből a tévedésekből nagy esetet csinál és nem tudja eleget szidni a »német tudományt«. A pamphletszerüség az, a mi mozgásba hozza a zsidó irodalom lusta vérét. És Elbogen, előbb flórenczi, most berlini szemináriumi tanár, fiatalos hévvel rá ment a lépre, mit már utolsó füzetünkben helytelenítettünk. Most *Kottek H.* felel Epstein és Elbogen birálataira »Fortschritt oder Rückschritt in der jüdischen Wissenschaft« cz. iratban (Frankfurt a M. 1902) és kilátásba helyezi, hogy Bacher kifogásait is meg fogja czáfolni. Minthogy K. rabbi Homburg v. d. H.-ben, hol Halevy tartózkodik, kétségtelen, hogy a szerző hivatott tolmácsa. Egyébiránt mond ilyesmit. Ugy látjuk, hogy E-t jól czáfolja. Epsteint szerző nem igen ismerheti, mert különben nem beszélne vele lóhátról. E. t. i. a legélesebb eszü kutatók közé tartozik és van olyan *charef* mint Halevy és bámulói. Reméljük, hogy lesz még alkalmunk H. munkájával behatóan foglalkozni.

*

Dr. Ginzig J. a »Haeschkol« cz. héber nyelvü gyüjteményes munkából 1902-ben a 4-ik kötetet adta ki (*Krakó.* Ára 1·25 forint, kapható szerzőnél Loschitzban és könyvkereskedésekben). A 295 lapból álló, terjedelmes kötet tartalma igen változatos felekezeti érdekü közleményeken kivül tudományos dolgozatok is helyet foglalnak benne. Ezek a következők: *Dr. Rubin S.* a kabbala tiz szefirájáról ir. Nem resteljük bevallani, hogy ezt a mystikus fejtegetést első olvasásra nem értjük világosan. Szerző e szakról sokat dolgozott és nem lehetetlen, hogy munka anyagából némi homályosság ragadt reá. Becses dolgozat *Buber* Salamoné, a mely a

zolkiewi rabbik életrajzait állítja össze abéczé sorrendben. Terjedelmes dolgozat és a jelen rész csupán folytatás. *Lazar* S. M. a szent föld őslakóit irja le. *Reggio*-nak Luzzatóhoz intézett három levele érdekes tudományos kérdéseket fejteget (pl. a misna traktátusainak sorrendjéről). *Brainin R.* Halevy József, nagyhirü párisi orientalista életrajzát adja és Halevy néhány héber versét közli. *Epstein A.* egy lelvélben Dr. Grünhut L. kitünő munkatársunk a Jelamdénura vonatkozó néhány állitását czáfolja. A kötetet több birálat zárja be.

*

A Mekize Nirdamim folyó évben (18. évfolyam) a mult évben megkezdett munkák befejezését fogja adni. Azonkívül R. Jehuda Barcelóni Széfer Haittimját teljesen fogják a tagok megkapni. Nézetünk szerint helyesebb, ha a társulat minden évben csak befejezett munkákat ad. Az évi jövedelem kereken 4500 korona, a kiadás valamivel több volt.

*

Newton Homer C. a nagy feliratgyűjteményekből összeállította a Vespasianus és Titusra vonatkozó inscriptiókat (The epigraphical evidence for the reigns of Vespasian and Titus. A »Cornell Studies in classical philology» XVI. száma. Ithaca, New-York, 1901.) A 366 felirat közül csak 14 vonatkozik a zsidó háborúra, de ezek igen jelentősek, a többi pedig hiteles adatokat szolgáltat a két császárról, kik a zsidó államot megsemmisítették és a zsidó nép szétszórását nagyban eszközölték. Érdekes, hogy az egyik felirat (9. lap; CIL. VI. 944) azt mondja, hogy Titus előtt Jeruzsálemet soha senki nem foglalta el: quod ,. . gentem Judaeorum domuit et urbem Hierosolymam omnibus ante se ducibus, regibus, gentibus aut frustra petitam aut omnino intemptatam, delevit«. Persze hizelkedés, de azért jellemző. Érdekes, hogy a talmud ismert elbeszélésében Jochanan ben Zakkai azt jósolja Vespasiannak, hogy császár lesz, mert kisebb ember Jeruzsálemet nem veheti be. Azt az Isten nem engedi. A felirat hasonlót mond: soha senki be nem vette. A legfontosabb emléke a Titusziv, a mely részben még fennáll és a mely Titus halála után készíttetett. Egy feliraton meg van nevezve Euschemon, a ki az első zsidó-adó egyik behajtója volt. A félsekelt ugyanis a templom elpusztulása után a római

fiscusnak kellett fizetni. Ez az Euschemon a Flavius nevet viseli és kívüle még többen, Josephus tehát csak a közszokást követte, midőn a Flavius nevet felvette. A többi felirat a zsidó háború harczosainak jutalmairól szól. A nemzsidó vonatkozású emlékek igazolják Joch. b. Zakkai jóslását, hogy Jeruzsálemet csak hatalmas uralkodó hódíthatja meg.

*

Wildeboer G. 1889-ben holland nyelven megirta a kánon keletkezésének történetét, a mely 1900-ban 3. kiadásban látott napvilágot. Az irat külső sikere, hogy 1898-ban angol, 1901-ben német és franczia nyelvre lett lefordítva. A franczia kiadás, a mely először a »Revue de Theologie et de Philosophie«-ban bocsáttatott közre, szemeink elé kerülvén, néhány szóval ismertetjük. Futólagos átlapozásból is látjuk, hogy W. az idevágó irodalmat szorgalmasan tanulmányozta, de iratunkat »Zur Einleitung in die H. Sehr.« nem ismeri és az irodalom közt sem említi. Szerző ugyan már 1889-ben adta ki iratát, de az uj kiadásoknál és fordításoknál felhasználhatta volna a régi hibák kijavítására. W. 4. lap azt mondja, hogy az Ótest. könyveinek nincs külön összefoglaló neve. Említett iratunk elején kimutattuk, hogy a legrégibb név a ספרים *βιβλία* biblia és hogy más összefoglaló nevek is vannak. *Diatheke*-ről (5. lap) »Zur Einleitung« 19 uj informácziók vannak. A szerző és köztem annyi pontra nézve van nézeteltérés, hogy azoknak felsorolására se terünk, se kedvünk. Igy pl. sehol sincs szó maszorétikus értelemben »nagy és kis, régi és későbbi hagiographiákról« (8. lap) A próféták talmudi sorrendje (10. lap) a külső nagyságot követi (Óhéber könyv 47). Az anyag 117. lapon lényegileg ugyanaz, a mit az olvasó előző számunk tudományos rovatában talál. A héber szavakban sok a sajtóhiba, melyeket technikai okokból nem sorolhatunk fel (4, 5, 7, 8, 34, 42, 44, 64. lapokon egy vagy több). 10. l. lent: Kóhelethet Szukkóth 3. napján olvassák a zsinagógában. 65. lap Levy, Neutest. Wörterb. (Neuhebr.). A munkára, a mely nagy közönségre tett szert, talán még visszatérünk.

*

A babylóniai zsidóság a 3-ik század óta a diasporában egyre nagyobb jelentőségre emelkedett, míg végre a palesz-

tinai zsidó lakosság üldözés által történt elgyengülése folytán a vezérszerepet vette át. A mai zsidóság a babyl. talmud neveltje. Kulturájukat és irodalmukat Fürst ismertette a mult század negyvenes éveiben. Talmudjukról sokan és sokat irtak. Történetöket is elbeszélték a történetirók az egész zsidóság történetének keretében. Monographiák sem hiányzanak egyes amórákról és egyéb thémákról. De a babylóniai zsidók teljes történetét az amórák korában először *dr. Funk S.* beszéli el »Die Juden in Babylonien 200—500.« művében, melyből az 1. rész az imént került ki a sajtó alól (Boskowitz s. a.). Hat fejezetben csoportosítja az anyagot, melyek közül legérdekesebb az első, a mely a művelődési viszonyokkal foglalkozik. Ez az ismertetés csak vázlat, sok érdekes tény hiányzik. Nem elég szabatos a hagyomány gyűjteményeinek leirása. Pl. 87. lapon a halákha szót igy értelmezi »trockene Mittheilung des überlieferten Halachastoffes ohne jede Erklärung«. Ugy látszik, hogy F. Hoffmann iratát »Zur Einleitung in die halach. Midraschim« nem tanulmányozta eléggé, mert egyéb pontoknál sem beszél a kellő világossággal és szabatossággal. — 92. lapon sajtóhiba, hogy R. Chiszda 209-ben halt meg. — 96. lapon Kalla (כלה) nem »Schlussvorträge«, hanem a *corona*, tehát az összes tudósok és tanulók előtt tartott előadások. Igy értendők a »jarché kalló« és »résé kalló« kifejezések. — Különös lapsus a következő: »so dass er (Rab) von seinem Sohn Chanina sagen konnte: Chanina begnüge sich mit einem Mass Johannis-brod« (55. lap.) A 3-szor — Ber. 17 b; Taanith (nem Meg.) 24 b; Chullin 86 a. — előforduló közismert helyen ez áll: R. Jehuda mondá Rab nevében: Minden nap égi hang (bath-kol) indul ki a Choreb hegyéről és azt mondja: az egész világ Chanina fiam érdeméből táplálatik, Chanina fiam pedig megelégszik hétről-hétre egy mérő szentjános kenyérrel«. Szó van Chanina ben Dószáról, kit az Isten fiának nevez.

*

Müller L., Aus fünf Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte der jüdischen Gemeinden im Riess (Augsburg 1899). Ebben az iratban igen sok érdekes adat van felhalmozva és ügyesen csoportosítva a zsidók történetéhez 1400—1900 terjedő időszakból, melyek mind az archivumokból merítvék.

A keresztény szerző a zsidó ügyekben jól van tájékozva és a községek (Nördlingen, Oettingen, Wallerstein stb.) belső életét is szakavatottsággal tárgyalja. Az igazságszerető férfiura vall, hogy a középkori gyilkolásokat és rablásokat a maguk nevén nevezi. Érdekes, hogy a zsidókat bűvészeknek tartották. A deggingeni krónikában 484. lapon egy házégésről (1612) azt mondja: »Ein Jud von Wallerstein, mit Namen Itzing, warf etwas in das Feuer, und versicherte Leib und Leben zu verlieren, wenn es weiter kommen sollte. Es bliebe auch dabei« (171). »Löw ben Ascher stammte aus Minsk und fungirte zu Metz 1765—85. Er machte sich durch eine unter dem Titel Schaagath Arjeh (Brüllen des Löwen) herausgegebene Sammlung von Rechtsgutachten über den Ritualcodex bekannt, die so volksthümlich wurde, dass man ihren Verfasser selbst Rabbi Schaaguth-Arjeh nannte« (177. l. 1. j.). Persze nem nevezték Rabbi S. Arjénak és nem következik ebből, hogy a munka nagy népszerüségre tett szert, mert minden szerzőt könyvéről neveztek el. — Érdekes, hogy már a 17. században beszéltek katholikus és lutheránus zsidókról. Persze nem mai értelemben, mert a sacheroló régi zsidók nem üzték a vallásserét. Oettingenben két herczeg székelt, az egyik kath., a másik lutheránus volt. Mindkét herczegi ágnak voltak zsidai és az uruk után nevezték őket katholikusoknak és lutheránusoknak. Nem engedték, hogy egy zsinagógában végezzék az Istentiszteletet. »Man nannte kurzweg die eine die katholische, die andere die lutherische Judenschule.« Hivatalos iratokban előfordul: »in der lutherischen Synagoge« (185. Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten II 363). — Wallensteinban a 18. században szokás volt, hogy a rabbi Peszach, Sabuóth és Szukkóth ünnepeken a tórával kezében mindenkinek saját helye előtt külön mi sebbéracht csinált. Midőn a Saagath Arje fia Aser Löw 1789-ben pappá választatott, az almemorról az egész községre egy közös mi sebbéracht csinált. E fölött később a község két pártra szakadt és a kormány a régi szokás mellett döntött (177). A zsidók nemcsak most viszik vallásügyi veszekedéseiket a kormány elé. — Tanulságos a Hofjuden és Hoffactoren leirása. — »Seit unvordenklicher Zeit besassen die Juden für ihre Todten einen eigenen Friedhof, der alten Brauch entsprechend wohl zunächst ihrem Gotteshaus lag« (203). Ilyen

szokás a keresztényeknél létezett, de nem a zsidóknál. — A zsidó nevekhez is figyelemre méltó adalékokat szolgáltat M. műve végén adott lajstromban.

*

»Am Anfang des Jahrhunderts« a czíme egy népszerü iratok gyüjteményének, a melyben a XIV. szám az okkultismusnak van szentelve: *Becker J.*, Aberglaube und Mystik im 19. Jahrhundert (Berlin 1902). Bár a zsidókról nincs szó, az irat zsidó szempontból is érdekes. Az astrológiáról és alchymiáról, melyek zsidó körökben is szerepeltek (az előbbi még most is szerepel), nem szólunk, hanem a jóslásokról és a meszszelátásról. A csodarabbik idevágó remekelései nem egyebek, mint a mit a nemzsidóknál más egyének (»Hellseher«, spiritisták stb.) véghez vittek. Sőt az ujchaszidismus elméleti alapja is összefüggésben lehet a kor általános mystikus hitével. Pl. a szellem és a lélek közti különbséget a zsidó mystikában is találjuk (רוח és נשמה). Behatóbb összhasonlítás érdekes tényeket hozna napfényre. Pl. egész biztos, hogy az elméleti okkultismusban még mai napig élnek kabbalistikus elemek, melyek a 15. és 16. században hatoltak be Európában nemzsidó körökbe.

*

Franco M., »Les sciences mystiques chez les juifs d'Orient« cz. irata (Páris 1900) adalék a keleti zsidó folklorehoz. A kabbala, az elméleti és gyakorlati egyaránt, keleti termék. A gyakorlati kabbala népbabona tudós köntösben és a Keletről jött az orosz-lengyel zsidókhoz, kik között a Best (baal sém tób) iskolaalapításra használta fel. Franco főanyagát 3 multszázadbeli kéziratból merítette ugyan, de részben saját tapasztalatait közli, részben pedig a kézirat is népies (nem tudós) babonát nyujt. A spiritismusról szóló fejezet (12—16) bátran elmaradhatott volna, mert nem spiritismusról hanem a bibliai angyalokról s egyebekről beszél. Kár, hogy F. a neveknél nem közli a héber eredetit. Érdekes pl. egy idézési formula (Beschwörung), melyben Salamon király Maïmon Ben-Sanját idézi (16. lap). Minthogy Salamon király Maimontól azt kérdi, mivel lehet a beteget gyógyítani és Maimonides orvos volt, valószinű, hogy a Rambam szellemét idézik. Franco leirja a jósló kört, a précantét (spanyol szó=gyógyítás kézfeltevéssel). A közölt spanyol formula igen érdekes. »Urianus«

szóból képezett abracadabra nem annyira érdekes, mint az a tény, hogy a zsidó varázslásban Titus, Augustus, Papa (pápa), Roma, Balthazar, Adrianos és Faraó szerepelnek. Titus és Hadrianus nevek valószinűvé teszik, hogy a zsidók nagy üldözői mint gonosz szellemek szerepelnek. A talismánoknak külön alfabétájuk van. Az a benyomásunk, hogy ez az ábéczé, melyet pl. a Raziélben is találunk, nem egyéb, mint a régi héber (phöniciai) irás elferdítése. A babona igen konzervativ! A keméa szót F. *κήμεῖα* (sic) szóból származtatja és ez azonos az alchymiával (!). Szó van még a chiromantiáról, az astrologiáról, jövendölésről stb.-ről. F. végül általános következtetéseket von le az előadott tényekből.

*

A parsismus és a zsidóság viszonyát egymáshoz egész irodalom tárgyalja és a nézetek messze eltérnek egymástól. Némelyek szerint a zsidóság befolyásolta a parsismust, mások szerint a parsismus a zsidóságot, ismét mások semmi függő viszonyt nem tételeznek fel. Nézetünk szerint ezt a kérdést előbbre lehetne vinni, ha vizsgálat tárgyává tennék, hogy mennyivel áll a babyloniai zsidóság közelebb parsistikus nézetekhez, mint a palesztinai? A fő érintkező pontok az angelo- és daemonologia és az eschatologia. Az utóbbiról majdnem egyidejüleg 2 nagyobb munka jelent meg, melyek közül csak az egyik került szemünk elé, a melynek czíme: »Die Verwandtschaft der jüdisch-christlichen mit der parsischen Eschatologie« (Göttinga 1902) és szerzője *Böklen F.* Könyve javarésze nem az eschatologiával, hanem a lélek sorsával foglalkozik. Benyomásunk B. és mások ellenére az, hogy a parsismus a zsidóságot befolyásolta. A halálangyallal való intim közlekedés nem genuin zsidó felfogás (l. az analógiákat Böklen 11 s köv.) és a מת בנשיקה sem. Érdekes pl. az, hogy a népek (görögök, perzsák stb.) kárhoztatják a tulságos gyászolást. Ugyanezt találjuk a talmudban Rab nevében, csak a megokolás más. Sok egyéb párhuzammal lehetne még szolgálni.

*

A Vulgata legnagyobb ismerője, ki hihetetlen nagyszámu kéziratot kutatott át, *Berger Samuel* meghalt és hagyatékából a franczia Akadémia iratai között közre bocsátja iratát, a mely a latin bibliakéziratokban található előszavakról szól:

Les préfaces jointes aux livres de la Bible dans les manuscrits de la Vulgate. Mémoire posthume (Páris 1902). A bevezetésben B. elmésen és érdekesen beszél a biblia függelékeiről és ezek fontosságáról általában. Áttér ezután tárgyára és ismerteti Jeromos, Cassiodor (röviden) ebbeli tevékenységét. A spanyolok Isidor de Sevilla hatása alatt állanak és az utolsó pap is tisztában van az Ó-Testamentom, Apocryphák és Evangeliumok fogalmával. »Vivant entre les Juifs et, plus tard, les Arabes, obligé de connaître la Bible et d'en savoir faire usage, l' Espagnol vivait certainement dans une intelligence de la Bible supérieure à celle des autres chrétiens de l'Europe, et il le devait, si insuffisants puissent ils être, aux travaux de saint Isidore de Séville« (23. lap). Érdekes az is, hogy a Zsoltár görög szövegét átirták latin betükkel és két-három fordítást adtak mellé (24). Látjuk, hogy a Hexapla példája még a X. században is hatott. Az irat II. részében B. áttekintést nyujt az előszókról, közölvén bekezdő szavaikat. A kis irat tulajdonképen a régi bibliabevezetéseket irja le és szép adalék az isagogikához.

*

Oefele T. báró a »Der alte Orient« cz. gyüjtemény 4. évfolyamának 2. füzetében »Keilschriftmedicin in Parallelen« czimü iratot tesz közzé, melyben nagy általánosságban vázolja az őskori orvostudomány rendszerét. Meglepő az az állítása, hogy ugyanaz az orvostudomány uralkodott az egész világon: Babyloniában, Egyptomban, Chinában, a görög-római világban és Európában a 15. századig. Winkler szellemében főkép a babyloniakat tartja e tudomány megalapítóinak. A medicát rendkivül maradinak deklarálja, a mely az általános felfogásnál 1000 évvel hátrább van. Ha e két állítás helyes, akkor a talmudi adatokra az orvostudomány történetében elsőrendű szerep vár, mert a talmudisták Bábel területén éltek és az egyedüliek, kik közvetlenül a babyloni kulturából merítettek, vagyis ők az egyedüli örökösök. A kérdésről csak akkor lehet majd biztosan itélni, ha az ékirati anyag teljesen meg lesz fejtve. Már most konstatálható, hogy »a talmud kritikus napjai« a babyloniakra mennek vissza. Sőt biztos, hogy a középkori zsidó kalendárium bölcsesége szintén ebből a forrásból ered.

*

Dr. Grünhut L., kitünő munkatársunk *Likkutim* cz. gyüjteményéből megjelent a 6. füzet (Jeruzsálem—Frankfurt 1902.), a melynek tartalma: 1. Töredékek a Jalkut Ha-Machiriből Misléhez. 2. Jelamdénu-részletek Genesishez. 3. Megjegyzések a Likkutim IV. és V. füzetéhez Buber Salamontól. A Jalkut Hamachiri Mislére vonatkozó ama részét, melyet G. az V. füzetben kiadott, megbeszéltük e helyen. Az újabb töredékről ugyanazt mondhatjuk. A főnyereség a szövegkritikát illetné, ha a variánsok összeségének vizsgálatából megállapíttatnék ezek értéke és alkalmazhatósága. Feltünő, hogy ismeretlen midrasok alig kerülnek elő. Ebből talán az következik, hogy az agádának meghatározott állománya volt, melyből az összes gyüjtők merítettek. A régi Jelamdénut G. idézetekből rekonstruálja és a jelen füzetben a Genesis Jelamdénuját adja az első két szakaszhoz. A Jelamdénukérdés tudvalevőleg a bonyolultabbak közé tartozik és a végleges megállapodásig sok tinta fog még folyni. G. serény munkálkodásával a midrasirodalom barátait nagy hálára kötelezi.

*

Jahn G., »Beiträge zur Beurtheilung der Septuaginta. Eine Würdigung Wellhausen'scher Textkritik« cz. iratában (1902), főkép azt a birálatot czáfolja, melyet W. szerző Eszter kommentárjáról a Göttig. Gelehrten Anzeigen 1902. évfolyamában irt. Bevezetőleg azonban azt az elvi kérdést fejtegeti, hogy szabad-e használni és mily mértékben a LXX. a héber szöveg kijavítására? Jahn azon kevesek közé tartozik, kik Thenius hivei és a LXX. szövegét a maszorétikus szöveg fölé helyezik és ebből uj héber szöveget rekonstruálnak. Ez az eljárás már azért sem helyeselhető, mert nincs megbizható LXX. szöveg. Van-e a LXX-nek maszórája? Jobban tisztelték-e, helyesebben értették-e a görög bibliát használó községek a szent iratokat, mint a palesztinai zsidók a héber bibliát? Van-e még példa arra, hogy 2000 év romlásának kitett fordítást megbizhatóbbnak tartsanak, mint az isteni gondossággal megőrzött eredetit? Száz okot lehet a héber szöveg ősibb és hivebb volta mellett felhozni. Jahn is érzi ezt és azt mondja, hogy a szóferim a héber szövegen irányzatosan dogmatikai okokból változtattak. Jellemző, hogy Geiger Urschrift

jéről ebben az összefüggésben sem szól. Nem ismeri? Az igazság azok részén lesz, kik a LXX. olvasást csak imitt-amott helyezik a maszor. szöveg felé. Egyébiránt a bibliakritikusok retroversioi a héberbe rendszerint nagyon szerencsétlenek. Jó bizonyiték erre az ujonan fölfedezett héber Szirach, melyből pontosan megállapitható ezen visszafortitási kisérletek értéke. Még egy dologra kell figyelmeztetni ez alkalommal. A tudósok veszekedéseit nem helyeseljük, legkevésbbé a zsidó tudósokéit. Ha ilyesmi megesik, akkor a keresztény tudósok mindjárt készek az itélettel: ilyenek a zsidók. Az Ewald és Lagarde káromkodásairól persze nem vesznek tudomást. Ezekhez csatlakozik most Jahn, kinek Wellhausen és Praetorius elleni kifakadásai örökre diskreditálnák a zsidókat, ha Jahn zsidó lenne.

*

Eusebius egyháztörténete zsidó szempontból is felette fontos mű, nemcsak azért, mert az őskeresztény ség zsidókból rekrutálódott, hanem azért is, mert szektákat említ, melyek a Jézus messiás voltában való hiten kivül életmódjukban telivér zsidók voltak és továbbá az egyház elválása a zsidóságtól e műből is megismerhető. Különben is számos részlet van benne, a mely a zsidó vallás és történet némely pontjaira fényt derit. Érdekes pl. a varázslókról szóló értesítés. A mű eredetije, mint ismeretes, görög, de már korán, talán még a szerző korában, syr nyelvre lett fordítva, a mely szintén ki van adva. Hogy a syr szöveg a görög kiadásnál felhasználható legyen, *Nestle E.* lefordította németre (Die Kirchengeschichte des Eusebius, aus dem Syrischen übersetzt. *Lipcse* 1901.) A szolgailag hű fordítás, a mely a Harnack és Gebhardt által kiadott »Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur« czimü gyűjteményben látott napvilágot, czéljának aligha felel meg teljesen, mert igen homályos. A ki syrül tud, nem szorult rá, a ki syrül nem tud, alig használhatja. Nagyjában azonban megérthető és ugyanezért nem felesleges munka.

TANÜGY.

A TALMUDTORÁK ÉS A TALMUDTANULÁS.

(המדריך, Auswahl talmudischer Stellen, von Abraham Singer, Rabbiner in Várpalota und Wilhelm Singer. Pressburg. 1902. Erster Band, II. Auflage. Ára 2 korona.)

E folyóirat utolsó számában érdekes czikk szólt a talmudtórák tananyagáról. Helyesen fejtegeti, hogy első sorban a tórát kell a tanulóknak alaposan megismerni, de azután szükséges volna, hogy a hagyományos irodalomba vezessük be őket; ámde hogy és miként?

»A misna — úgymond a czikkíró — alkalmasnak mutatkozik, de czélszerűtlen. A gyermek itt a hagyományos fejlődés első korszakát ismerheti csak meg, tehát azt, ami tőlünk ma legtávolabb esik, arra pedig nincs idő, hogy a fejlődés további fokaival is megismertessük.« Azért, mint szerencsés eszközt, ennek a pótlására, Rási magyarázatának tanítását ajánlja a czikkíró.

Én azt hiszem, ha ismerte volna a czímben kitett munkát, ezt nem mondta volna. Mert valóban nem kivánhatunk megfelelőbb, kitünőbb kézikönyvet ép a mai talmudtórák számára, mint azt a talmudi szemelvények kiadását, melyet az igen t. szerzők részben immár második kiadásban bocsátanak rendelkezésünkre. Ez a könyv teljesen alkalmas arra, hogy rövid idejü tanfolyamokban bevezesse a gyermeket a hagyományos irodalom őserdejébe, a talmudba. És midőn a gyermek felfogásához mérten tiszta fogalmat nyújt neki arról, mi tulajdonkép a talmud, megmutatja neki, ha kell, a hagyomány fejlődését, amit Rási szentírásmagyarázatának előadásával, minden előnye mellett sem érhetünk el.

SCHEIBER GYŰJTEMÉNY

A Hamadrich valóságos compendium és nem szemelvények kiadása, a szemelvényes munkák rendes sablonja értelmében, mert a tudós szerzők, ha meg is őrzik hűen az eredeti szöveget teljességében, annak szavaival nyújtják a kivonatokat, mégis nem csekély fáradsággal és körültekintéssel, úgyszólván feldolgozzák az anyagot, melyet könyvükbe felvesznek. A lap alján levő helymutató élénken állítja ezt szemünk elé, midőn látjuk, hogy az egy tárgyra vonatkozó részleteket néha csak egy oldalon 8—10 traktatusból szedik össze; de — ami kiváló érdemük — kerek egészet csinálnak belőle és ügyes összeállításukkal néha egészen elfeledtetik, hogy tulajdonképen száz meg száz darabkából rakták össze a képet, mely sikerült mozaik összhangzó egészét mutatja.

Állításunk igazolására mutatványt kellene közölnünk, minthogy azonban ez több okból lehetetlen, magára a munkára utalunk mindenkit, aki komolyan foglalkozik talmudtórák tananyagával, illetve talmudtórák vezetésével vagy alapításával.

Ezzel pedig foglalkoznia kell minden modern rabbinak, mert tudnia kell, hogy a vallásos élet hanyatlása első sorban a vallásos tudás hiányának folyománya; itt tehát nem használ a prédikálás, hanem a tett, amely pótolni igyekezik a multnak bűnös mulasztásait.

A rendes hittanításon kívül, melynél a fősúly szintén a héberre fektetendő, de a melynek nagyon is szűk keretében számbavehető eredményt a tanulók többségénél el nem érhetünk, minden hitközségben kell tanfolyamokat létesíteni, a melyekben a héber tudásban bővebb és alaposabb kiképzést nyerhessenek az arra hajló tanulók. Jól tudom, hogy ez nem mindenütt megy könnyen és simán, de okkal-móddal, előbb vagy utóbb meg lehet és meg kell teremteni.

Az így keletkezett talmudtórák lesznek egyedül biztos melegágyai azoknak a mindinkább ritkuló palántáknak, melyek a modern zsidó-községek fenmaradásáért és virulásáért kezeskednek, a vallásos tudásu és meggyőződésü tagok kisebb-nagyobb tömegének.

Hogy ezeknek a talmudtóráknak tananyagát nem szoríthatjuk sablonba, az természetes, hisz nagyon is változó lesz a helyi viszonyok és fejlődési körülmények szerint. De mind-

egyiknek oda kell törekedni, hogy a talmudtóra régi fogalmának megfelelően ne csak tórát, de talmudot is taníthasson; hogy legyenek továbbra is olyan hitközségi tagok, akik nemcsak hírből, de saját tapasztalatukból tudják, mi az a talmud.

Ezt a szent czélt szolgálja a legjobban a *Hamadrich*, mely anyagának megválasztásával, csoportosításával, a halachanak agadával való tarkításával, a könnyebbről a nehezebbre való haladásával, szerencsés megoldása a nagy tudást és kitartó munkát, úgy mint helyes paedagogiai érzéket igénylő vállalkozásnak.

A Hamadrich kezünkbe adja az eszközt arra, hogy szakithassunk a régi sablonnal, mely a talmudot tanulni kezdőknél az eredményt koczkáztatja, mert a gyermeki észnek és felfogásnak meg nem felelő módon, jobban mondva teljes módszertelenséggel akarja a kezdő tanulót árkon-bokron keresztül bevezetni a talmud sürűjébe. A Hamadrich eleget téve a paedagógiai követelményeknek, megfelelő tankönyvet képez a talmudtórák számára, hogy a gyermekkel az egyedűl helyes úton haladjunk a talmudtanulásban. A Ham. tehát nem akarja a talmudot maga eredeti alakjában és nagyságában kiszorítani, ami helyes sem volna, hanem ellenkezőleg az útat egyengeti annak eléréséhez, és ennek a czélnak kitünően megfelel.

Az első kötet I. része tíz fejezetbe, perekbe beosztva nagy és fontos anyagot ölel fel, mellyel a gyermeket a vallásos élet kellő közepébe viszi és nagykörü, igen szükséges vallásos ismeret birtokába juttatja. Az I. perek: A talmudtóra, a jó tett jutalma és a rossz büntetése; a II. Ünnepek és bőjtnapok; a III. Imák; a IV. Áldásmondatok; az V. Megilló és tóraolvasás; a VI. Sátorosünnep és a vele összefüggő parancsolatok; a VII. Szombat és chanukka; a VIII. Szombat és ünnep között levő összefüggés és eltérés; a IX. Peszách-ünnep, kiddus és havdolo; a X. Peszácháldozat és egyéb áldozatok. Megelőzi ezeket bevezetésül az Ábót misnáinak kivonata a tannaitákra vonatkozólag.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a czímek nem fedezik a fejezetek tartalmát, amint ez talmudi részeknél könnyen érthető és így még többet nyújtanak, mint a czímből következtethetnénk.

A szöveget természetszerűen magyarázat kíséri végig.

Ez a magyarázat szerzőknek szintén kiváló érdeme, mert amig egyrészt világos és egyszerű, másrészt teljesen alkalmazkodik a könyv tervéhez és módszeresen nyújtja azokat az ismereteket, melyek nemcsak a talmud szövegének, de keletkezésének és szerkezetének megértéséhez vezetik el a tanulót. Eleinte csak Rási helyét foglalja el, később toszáfótból is közöl kisebb részeket.

A munkán végigvonúl a sztírási helyek fejezet és vers szerint való pontos megjelölése és a nemkülönben nevezetes és értékes utalások, a későbbi helyről az előbbiekre, szó- és tárgyi utalások, melyek folytonos ismétléssel élénkítik föl a gyermek emlékezetét.

A második kiadás, mely előttünk van, jóval bővebb az elsőnél, melyen egyébként is változtat és javít. Némely fejezetet, pl. a III. és IV-et teljesen átdolgozták a szerzők, másokba betoldtak vagy elhagytak belőlük, mindenütt a könyvnek előnyére.

Csak egyet szerettünk volna úgy látni, mint az az első kiadásban volt, a magyarázat Rási-betüinek nagyságát, ami kezdőknél igen fontos. Az egyébként jó kiállításu, tiszta nyomásu könyvnek előnyeit ez nagyban emelte volna. Úgy szintén jó lett volna az átmenet kedvéért a bevezető Abót-részleteket pontozott szövegben adni és a Rási-alfabetát is összeállítani legelől, összevetve a négyzetessel, mert nem minden gyermek ismeri már, mikor esetleg a Hamadricht megkezdi.

Ezek azonban apróságok, melyek nem érintik a munka lényegét; ez minden tekintetben nagybecsű és híven szolgálja kitűzött czélját. Külföldön, német, török, orosz, palaestinai talmudtórákban — tudomásunk szerint — használják is tankönyvül, és nagyon kivánatos volna, hogy hazánkban is minél nagyobb tért hódítana a talmudtanulás biztosabb eredménye érdekében.

A legmelegebben ajánljuk mindazok figyelmébe, kik kezdő tanulókat akarnak bevezetni a talmud hatalmas, szövevényes belsejébe; igaz hálával fognak eltelni az érdemes szerzők iránt, akik ily kiválóan hasznos és a mellett — ami szintén fontos — olcsó tankönyvet nyújtottak.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Grunwald M.*, Juden als Rheder und Seefahrer. *Berlin* 1902. — *Dr. Venetianer L.*, Libanoni koszoru Kossuth-beszéd. *Marmaros-Sziget* 1902. — *Perles F.* Zur Erklärung der Psalmen Salomos. *Berlin* 1902. (Külön lenyomat az Orientalistische Litteraturzeitung 5. évfolyamából). — *Barth J.*, Wurzeluntersuchungen zum hebräischen und aramäischen Lexicon. *Lipcse* 1902. — *Dr. Schönwalld K.*, Juda ibn Tibbon terminológiája vallás-bölcsészeti művek fordításában. 1. rész. *Budapest* 1902. — *Radácsi Gy.*, Warga Lajos emlékezete. *Sárospatak* 1902. — *Epstein A.* A Halákhóth Gedólóth. Berditsev 1902. (héber nyelven a Hagóren III. kötetéből). — *Dr. Eisler M.*, Beszéd Kossuth Lajos születési évfordulójának ünnepén. *Kolozsvár* 1902. — Emléklapok. Főt. *Dr. Schnitzer Á.* komáromi főrabbi ur 40 éves rabbiságának emlékére 1902. évi junius hó 29-én megtartott jubileumi ünnepségekről. Összeállította *Krausz Mór* komáromi segédrabbi. *Komárom* 1902. — *Dr. Grünhut L.*, Sefer Ha—Likkutim. Sammlung älterer Midraschim u. wissenschaftlicher Abhandlungen. Sechster Theil. *Jeruzsálem—Frankfurt* 1902 (héber nyelven).

Uj tanárok. *Dr. Elbogen J.* a berlini *Lehranstalt* és *Dr. Chajes H. P.* a flórenczi *Collegio Rabbinico* tanárává választatott meg.

Dél-Afrika kormányzója. Milner Alfréd, a kiküldözött román zsidók felsegélyezésére a délafrikai czionisták elnökéhez saját adományakép 600 koronát (25 fontot) juttatott.

Zsidók Koreában. Orosz, lengyel és román zsidók sok hányattatás után Koreába is eljutottak és a körülbelül 300 családból álló bevándorlottak Soul és Masampoban laknak. A »pogány« koreaiak a zsidókat szivesen látják, mert némely kereskedelmi ágat felvirágoztattak és uj iparágakat honosítottak meg. Soulban már községet alapítottak.

Statisztika. 1901-ben felekezetnélkülivé lett 10 zsidó. Az utolsó 6 évben 2156 tért ki, zsidóvá lett 519. Kétharmada (1430) római katholikus lett. A születések száma a zsidóknál

a legkisebb az összes felekezetek között, ugyszintén a halálozások száma. Az összes lakosság 4·9 százalékát teszik ki, a születések közül azonban csak 4·4 százalék esik rájuk. A halálozások közül 3·3 százalék esik rájuk. Szaporodásuk 1897 óta állandóan csökken. Ezeket a jelenségeket a német zsidóknál már régebben figyelték meg. A zsidó népiskolák az utolsó évtizedben 578-ról 503-ra estek le, mi részben az államosítások következménye. Az 503 iskolát 31,281 gyermek látogatta, az összes zsidó tanköteles gyermekeknek több mint negyedrésze. A középiskolák tanulói közt 22·60 % volt zsidó (13,550). A főiskolákon 26·88 % volt hitsorsos (2491). Érdekes, hogy a kereskedelmi iskolákban a zsidók a tanulóságnak csak kisebb felét alkotják. — Olaszországban 43,500 zsidó lakik. A legnagyobb zsidó-község a római: 7800 lélekkel; Turin 4300, Livorno 4050, Flórencz 2100, Velencze 3800, Ferrara 1740, Milano 1680.

Lorm Hieronymus ismert német költő és iró, 81 éves korában Brünnben meghalt. Családi neve dr. Landesmann Henrik volt. Irodalmi tevékenysége már azért is bámulatos, mert 60 év óta vak és süket volt.

Ösztöndijegyesület. Ez az egyesület az utolsó évben 13,960 koronát osztott ki és fennállása óta 684 hallgatót 200,460 koronával támogatott. Az utolsó választásnál elnökké: *Sváb Károly* főrendiházi tag, alelnökké: *Dr. Kohn Sámuel*, titkárokká: *Dr. Simon József* és *Dr. Stiller Mór*, pénztárnokká: *Deutsch Jakab* és ellenőrré: *Müller Vilmos* választatott meg. A választmány tagjai: *Adler Lajos, Dr. Baron Jónás, Dr. Baumgarten A., Bloch Mózes, Dr. Chorin F., Deutsch Sámuel, Deutsch Sándor, Dr. Ehrenhaft R., Dr. Goldziher Ignácz, Dr. Goldzieher Vilmos, Dr. Kayserling M., Kohner Zsigmond, Dr. Körössy J., Dr. Mandel P., Dr. Mezei Mór, Pollák Jakab, Dr. Réthy Mór, Schweiger Márton, Dr. Schweiger Zs., Dr. Somogyi M., Sternthal Adolf, Dr. Stiller Bertalan, Dr. Weinmann Fülöp, Dr. Witmann Ferencz, Dr. Tihanyi M.* Számvizsgálók: Adler Lajos, Baumgarten A., Sternthal Adolf.

Pályázat. A szatmárnémeti »Status quo ante« izr. hitközség 1903. julius 1-től kezdődőleg a rabbiállást betölti. Ezen állásra csak oly magyar honos pályázhat a ki jó magyar hitszónok és a középiskolákban a hitoktatást teljesíti, a javadalmazás a próba szónoklás után fog megállapíttatni. A pályázatok kellően felszerelve 1903. Január 15-ig Cs. Mayer Károly hitközségi elnök czimére küldendők. Szatmár, 1902. november 9-én. *Az elöljáróság.*

TÁRSADALOM.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A német községi élet a mostoha államjogi helyzet daczára igen eleven és szép gyümölcsöket terem. Nincs ugyan országos nyugdíjintézet a hitközség alkalmazottjai számára — a rabbik is csak az utolsó évben létesítettek ilyet a maguk körében — de részben pótolta ezt a Gemeindebund az által, hogy minden községi alkalmazott számára rendkivül előnyös biztosítást eszközölt ki a *Victoria* társulatnál és a dijak egy részét saját alapjából fedezi. Ugyanez az egyesület kidolgozott egy »Normalvertrag«-ot, a mely ugy a tisztviselők mint a községek érdekeit kielégíti és a melyet legtöbb község magáévá tett. A rabbik befolyását is erősítette. Persze nem nélkülözi a komikumot, hogy keresztül kellett vinni a községeknél ezt a szabályt: »Bei Verhandlungen über religiöse Angelegenheiten ist der Rabbiner zuzuziehen.« Érdeme azonban az, hogy a rabbik véglegesítését a legtöbb községnél kieszközölte és napirendre tüzte a kerületi rabbiságok alakítását. A német zsidóságnak nagyszabásu közös intézményei vannak, melyekről alkalmilag megemlékeztünk. Az idők jele, hogy a Gemeindebund fekete könyvet készített, a mely nem más, mint egy lista ama professionátus koldusokról, kik a támogatásra nem érdemesek. Ez egy kicsit sok. Ez csak akkor volna némileg igazolva, ha az érdemeseket eltartanák az érdemteleneken megtakarított összegek segélyével. De még akkor sem zsidó eljárás. A kézmű és ipar terjesztése tekintetében most arra törekednek, hogy a különféle egyleteket közös eljárás czéljából központosítsák.

*

A magyar képviselőházban ki- és bevándorlási törvényjavaslatokat tárgyaltak és fogadtak el, melyről e helyen azért kell megemlékeznünk, mert ez alkalommal nagyon szidták a galicziai zsidókat, azokat is, kik még nem vándoroltak be és azokat is, kik már bevándoroltak. A lányomnak szólok, a menyem is értsen róla. Ugyanez időtájt *Visontai* Soma interpellált a román zsidók ügyében, azt kérve, hogy a magyar kormány az amerikai példát kövesse, hisz Magyarország szomszédállam, melynek határaira a kiküldözöttek nyugtalanítók. A kormányelnök azt felelte, hogy Románia a berlini szerződést betartja, minden vallásu polgár egyenjogu (!), Magyarországon pedig a román zsidók *őrizet alatt, mintegy lecsukott kocsikban utazhatnak csak át!* Szóval a ki- és bevándorlás a törvény, jog és igazság örök elvei szerint szabályozva van. Mit szólnának a katholikusok, ha pl. Romániából kiküldöznék hitsorsosaikat vallásuk miatt és ha bevándorlott katholikusok miatt a többiek hazafiságát ostromolnák? Igaza volna annak a különcznek, a ki azt mondta, hogy a zsidó hazafisága mélyebb, mint a nemzsidóé, mert ez utóbbi hazájában édes anyját szereti, a zsidó pedig mostohaanyját. Ha a deklamáló hazafiak csak egy évig pertraktáltatnának mint zsidók!

*

Courcelle Maurice megirta Lord Beaconsfield, az ismert angol államférfi életrajzát (Disraëli, Páris 1902). Kaufmann G. boroszlói egyetemi tanár e mű birálatában következőleg nyilatkozik: »Sein jüdischer Ursprung hatte ihm die Laufbahn sehr erschwert, und wie sein Name so erinnerte auch seine Erscheinung ganz besonders stark daran. »Avec son profil accusé, son teint olivatre, ses cheveux couleur de jais, son regard mélancolique perdu dans l'infini, sa voix profonde aux tonalités étranges, il apparaissait comme le descendant d'un de ces législateurs d'Israel dont l'Histoire Sacré nous a transmis l'ineffaçable image.« Und dieser Typus der nicht zur Gesellschaft zählenden jüdischen Rasse, dieser Sohn von Isanc d'Israeli wurde 1848 »le leader des gentilshommes d'Angelterre.« Um dieselbe Zeit marschirten die stolzen und auf die Juden verächtlich herabschauenden Junker Preussens unter der Führung des kleinen Juden Stahl.

Mit Stahl hat Disraeli sonst wenig Ähnlichkeit, eher könnte man ihn mit Lassalle vergleichen.« (Deutsche Litteraturzeitung 1903. évf. 357.). Ez alkalomból megjegyezzük, hogy Stahl találta ki az államvallást és az ezzel kapcsolatos privilegiumokat. A keresztény kisebbségre alkalmazta azt, a mit mint zsidó saját felekezeténél tapasztalt. Sokan azt állítják, hogy a zsidó aristokrata természetü. Disraeli és Stahl példája — a dii minorum gentiumról, milyenek hazánkban is vannak, hallgatunk — ezt a felfogást igazolná. De másrészt a proletárság vezérei közt még több zsidót látunk. Igazság szerint tehát csak az állítható, hogy a zsidóból minden lehet — keresztlevéllel.

*

A zsidók fölött befellegzett az ég és nemcsak az élő, hanem a holt zsidókat is megfosztják érdemeiktől. Miután Harnack meztelenre vetkőztette a Jézus és apostolai korabeli zsidóságot, az uj Harnack, t. i. Delitzsch Frigyes az őskori zsidóság nimbusát tépte foszlányokra: az egyistenség sem a zsidók lelkéből fakadt, hanem a babylóniaktól vették át, sőt a négy betüs istennév, Izraél-Juda eme specziális istenneve, szintén kölcsönvétel. Mózes törvényei, melyek régebben Egyptomból származtak, most a babylóniak birtokába mennek át, szóval a zsidóknak nem marad semmi. Az európai népek nem a zsidó szellem előtt hódoltak meg, hanem az évezredek óta romok alatt heverő ékiratok előtt, melyeknek megfejtése egy félszázad óta annyi tudós izzadságába került és kétségbeejtően kétséges. A zsidó tudósok miatt az assyriológusok bátran állíthatnak mindent, mi szivüknek jól esik, mert a zsidóság még a bibliának sem állított igazi tanszéket. Nem lehet, sok a süket, a vak stb., a tudománynak semmi gyakorlati haszna, stb. A német zsidóknak azonban a Harnack felolvasásaitól még minden csontjuk fáj és érezték, hogy valamit tenni kell. És tettek is: a »Verein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens« gyülést tartott és — protestált. Az assyriológiához ugyan egy kukkot sem értenek, de azt tudják, hogy a »Deutsche Orientgesellschaft«, a mely a Keleten ásatásokat rendez és Delitzschnek anyagot szolgáltat, zsidó pénzzel dolgozik és a világért sem küldene ki zsidó tudóst. Erről persze nem szóltak, hanem

az ékírati bizonyítás ellen erélyesen tiltakoztak. Kétségtelen, hogy a zsidók e szellemi harcz teréről is véres fővel távoztak volna, ha az assyriológia egyuttal a kereszténység alapítói és terjesztői lábai alól nem huzta volna ki a talajt és ha a régi franczia szabadelvüség egy félszázad előtt nem adott volna egy zsidó assyriológusnak kenyeret. Megszólaltak rendre a keresztény assyriológusok és pozdorjává törték Delitzsch érveit. Jules Oppert, a franczia zsidó akadémikus, így jó társaságba került és egy amerikai tudós, ki az európai vallásos igazságokat még nem ismeri, az általa rendezett ásatásokról január 17-én Berlinben tartott felolvasásában egyenesen kijelentette, hogy elképzelhetetlen, hogy Izraél a babylóni halottas kamrából vette volna monotheizmusát. Sőt megszólalt maga a német császár és ismert ötletességével keményen megleczkéztette a »jó professort.« Ily körülmények között a »Bibel und Babel« kérdés megszünt a zsidó monotheizmus és a zsidó biblia kérdése lenni, Delitzsch tehát félreértett szavait megmagyarázta és tagadta, hogy tagadta volna a monotheizmus zsidó eredetét. A zsidó felekezeti lapok pedig nem jelentették, hogy a Babel és Bibel felolvasások hatása alatt berlini zsidók a keresztviz elé állottak. A vihar elmult, a semmittevés édes, marad minden a réginél, a mig megint jön a bábeli zavar.

*

Az éppen röviden leirt eseményekből látható, hogy a történelmi tények mily biztonságban vannak, ha a zsidóság multját kedvező szinben mutatják. E törekvésekkel szemben feljegyzésre érdemes, ha keresztény tudós elfogulatlanul szemléli a történelmet és a suum cuique elvét vallja. Ilyen tudós *Iwan von Müller*, a klasszikus ókor kézikönyveinek ismert kiadója. A bajor tudományos akadémiában 1902. deczember havában a Hohenstaufok művelődési viszonyairól tartott előadásában első sorban arra utalt, hogy a zsidó-arabs kultura a román-germán kulturára átalakító hatással volt és a klaszszikus latin irodalomismeret helyébe a dialektikát tette. Más szóval ez annyit jelent, hogy az európai népeket az önálló gondolkodásra, a bölcselkedésre szoktatta. Ez persze nem uj tény, nemcsak zsidó történikusok, hanem Schleiden is konstatálta egy külön iratban, de azért figyelemreméltó, mert manapság a zsidó történetből a kulturát is ki szeretnék sajátítani. Az olvasót bizonyára meglepi az a tény, hogy II. Frigyes császár évi fizetést adott egy zsidó tudósnak, hogy zsidó-arabs művek ismeretét közvetítse.

*

Wechselmann Ignácz lovag február hó 18-án meghalt és vagyonának nagyobb részét humanistikus czélokra hagyományozta. Az elhunyt műépitész a sokat ócsárolt »idegen zsidók« szülöttje volt és fiatal korában vándorolt be hazánkba. A magyar föld, mely az idegenekre csodás átalakító hatással van, W-t is »beolvasztotta.« Szive magyar lett és vagyonából 3 millió 400.000 koronát a vakoknak és tanítóknak testált. Egy millió 400.000 koronából vakok intézete állítandó fel oly módon, hogy a növendékek fele zsidó és fele keresztény legyen. Két millió korona hasonló felosztásban tanitók nyugdijának kiegészítésére jut, azaz oly tanítók kapnak éltük végéig 200 vagy 400 koronát évente, kik 25 év óta működnek. E két nagy alkotáson kivül kereken 100.000 koronát különböző vallásos és jótékonyczélokra hagyományozott. E fejedelmi alapítványokkal Wechselmann lovag nevét arany betükkel irta be az emberiség jóltevői sorába, melyben annyi zsidó név ragyog és emlékét örök áldás kiséri.

*

Löwy Mór földbirtokos f. év február havában elhunyt és vele a régi idők egyik jámbor lelkü zsidója szállt sirba. Vallásunkhoz való hű ragaszkodásának egyik emléke biblia-alapítványa, melyet néhány év előtt létesített: 100.000 koronát adott át a pesti izr. hitközségnek, hogy ennek kamataiból 200—300 koronás ösztöndijakat adjon oly középiskolai tanulóknak, kik a szentirásban jártasságot tanusítanak. Szándékát, hogy ezt az alapítványt megkétszerezze, végrendeletében megvalósította, melyben még több intézményről emlékezett meg. Áldás emlékére.

*

Több izben sokféle vonatkozásban panaszoltuk fel azt a siralmas állapotot, melyben a zsidóság tudománya leledzik. Rámutattunk az egy emberöltő óta beállott és egyre rohamosabbá váló hanyatlás okaira és azon veszélyekre, melyek

a modern zsidóságot fenyegetik, ha szellemi téren vereséget szenved. Ha a zsidóság vallásos ügye a tudomány mezején elveszti a csatát, nincs hatalom többé, a mely a lejtőre került felekezetet az örvény elől feltartóztassa. Ha a londoni zsidó misszió-társaság egy szép napon millióit zsidó koldusok kelepczébe kerítése helyett a zsidó irodalom mivelésére fogja fordítani, oly veszedelmes ellenféllé alakul át, a milyenhez hasonlót a zsidó történet nem ismer. Harnack felolvasásai, melyek a német zsidóságba bombát vetettek, végre felnyitották a német zsidók szemeit, kik eleddig azt hitték, hogy felekezetet puszta rachmóneszszel örök időkre fenn lehet tartani. Már említettük, hogy a németek, miután tudományunkat évtizedekig valósággal lábbal tiporták és mulasztásaikkal a kiveszés felé terelték, most más utra tértek és végre anyagi áldozatoktól sem rettennek többé vissza. Hangulatukat tükrözteti az alábbi czikk a mely *Dr. Philippson Martin* professzor tollából ered és a melyben ki van jelölve a helyes ut, a melyen a zsidó szellemi szegénységen, persze hosszas és kitartó munkával, segíteni lehet. Az alábbi idézetet az »Ost und West« ez idei első számából veszszük át:

»Az érzelmi antisemitizmusból természetes, de mérges gyümölcsként kinőtte magát a tudományos antisemitizmus. Részint betegesen tulhajtott nemzetiségi érzésből, részint a tudomány és irodalom terén mutatkozó zsidó versenytől való félelemből iparkodnak ugy egyetemi tanárok, mint nem czéhbeli irók, kik tényleg vagy csak állitólag tudósok, hogy a zsidó nemzetiséget alsóbbrendűnek, a kulturális munkára képtelennek, vagy pláne károsnak tüntessék fel. Ugynevezett »szabadelvü« keresztény theológusok, kik egyházuk sajátságos dogmatikájának teljes elvetése után tényleg a zsidóság hit- és erkölcsbeli álláspontjára jutottak, ezt az anyavalláshoz való visszatérésüket nem akarják, vagy nem tudják bevallani. Ezért fedezik föl a zsidóságnak soha nem létezett torzképét, hogy vele szembe állíthassanak egy épúgy sohse létezett, magacsinált, stilizált és idealizált kereszténységet. De ezen irók és filozófusok, történészek és theológusok között vannak nagy jelentőségü, terjedelmes és alapos tudásu férfiak is. Fényes gondolatok nagy bősége, a kifejezés ritka ereje és szépsége fölött rendelkeznek. Nevük minden néposztály és felekezet közt

nagy tekintélyü; kijelentéseiket a napisajtó terjeszti és dicsőíti. Ily módon impozáns és döntő befolyást gyakorolnak, csalképeik, a tudományosság minden fényével és a nyelvi alaknak minden varázsával sok ezret győznek meg, nemcsak a keresztény, hanem még a zsidó műveltek közül is.

Mit állíthatunk ezzel szembe egy fél század óta, a tizenkilenczedik század első feléből való nagy szellemi előharczosaink elhunyta óta? Egy szegényes zsidó tudományt, mely — néhány dicső kivételtől eltekintve — régi sirkövek kibetüzése, helyi okmányok vizsgálata, rég letünt grammatikusok és deczizórok kutatása körül foglalatoskodik. Szentirásmagyarázat, tudományos bibliakritika, vallásbölcsészet, nagy stilü történetirás, sajnos, parlagon hevernek nálunk. Itt állunk szegényen és gyámoltalanul nemcsak szellemi hősök, hanem másod- és harmadrangu irók támadásaival szemben is. Az igaz tudomány éltető és teremtő napja sem át nem világítja, sem át nem melegíti többé közösségünket, mely szellemi elszáradásnak indul. És ennek oka nem a modern zsidóságnak ürügyül felhozott hiánya intellektuális erőben, mert hol van az általános tudománynak, a technikának, az irodalom és művészetnek valami tere, hol a zsidók, a külső viszonyok nehezen latba eső kedvezőtlensége mellett is, dicsőségesen be nem váltak volna? Hanem a zsidó tudományért való érdeklődésnek hiánya és az anyagi eszközök kimaradása, melyek az egyesnek lehetővé tennék, hogy ezt a zsidó tudományt ápolhassa. Ezen segíteni kell. Az elmult év november havában összejött Berlinben egész Németországból és a szomszéd országokból sok kiváló zsidó theológus, tudós, iró és egyéb vezető személyiség, hogy a zsidó tudomány előbbrevitelére és fejlesztésére egyletet alapítsanak. Valóban, már nagyon is sok »egyletünk« van, de ez az egy nagyon is szükséges, hogy létező, de hiányos intézményeket kiegészítsen és a mellett igazán ujat és jelentőset alkosson. Zsidó tudósoknak hathatós anyagi támogatás által lehetővé akarja tenni a tiszta zsidótudomány ápolását, a vallásoktatás és a gyakorlati lelkipásztorság egyre szélesbedő feladataira való tekintet nélkül. Iratokat akar kiadni, melyek szigoruan tudományos talajból nőttek és nem annyira kicsinyes részletkutatásokat, mint inkább a nagy vonásokat Izraél történetében, működését az emberi fejlődésen belül és ennek számára a vallásbölcsészetet

és vallástant, a szentirásmagyarázatot és a héber nyelvtudományt tárgyalni fogják. A zsidó főiskolákon a tanszékek számát gyarapítani, a meglevőket pedig gazdagabban javadalmazni akarja. Folyóiratot akar közrebocsátani, mely a zsidóság tudományos törekvéseinek központjává váljék. Igen magas jelentőségü, de nagy nehézséggel is járó feladatok ezek, melyek csakis összes hitrokonaink legélénkebb részvéte által oldhatók meg. Az egylet persze nem táplálja azt a hiu reményt, hogy a zsidó tudományt mint valami uj Hefaisztosz Zeüs fejéből egy kalapácsütéssel hozhatja napvilágra. Hanem utat akar egyengetni fajunk természetes tehetségének, hogy a zsidóságot ezen tudomány czéljához vezérelje. Vagyonos hitsorsosaink a jótékonyság feladatait eddig mindig nyitott kézzel oldották meg; itt a »zsidó szív« eleget tett, sőt néhol majdnem túl sokat is — de most arról van szó, hogy közösségünk *szellemi* érdekeiért, legszentebb javainkért a zsidóságnak, sőt azt mondanók, minden egyes önérzetes zsidójának belső jelentőségeért és külső érvényesüléseért némi áldozatot hozzanak. Egy oda irányuló felhivás nem maradhat hatástalan oly időben, mely minden közösségnek feladatait ép oly tisztán felismerni, mint az ellentétek éles voltát, melyeken belül és melyek ellen magunkat fenn kell tartanunk!«

*

Istenem, de nagy baj lehet, ha már a fizetésre ráfanyalodnak és a zsidó tudománynak keleti képzelettel tanszékeknek minősített állásait gazdagabban akarják dotálni. *Steinthal H.*, a német zsidóság kimagasló tudósa, kiben az idealizmus a tudományt is felülmulta, a »Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums« negyedszázados jubileumán tartott ünnepi beszédében azt panaszolta sajátos szellemességével és humorával, hogy a tanárokat szűkkeblüen fizetik. A sír szélén álló 76 éves tanár elhaló hangját a süket fülek nem hallották meg. Wellhausen, Harnack, Delitzsch, ez a szentháromság mutatta meg a német zsidóknak a keresztet, melyben nem győznek. A vezetők észbe kaptak és most arra az utra térnek, melyen a többi felekezetek haladnak. Egy emberöltő szomorú tapasztalatai tanították meg őket arra, hogy nem minden intézet alkotás és hogy a czim nem teszi a főiskolát.

*

Bátran állítható, hogy komoly emberek, kik a zsidók iránt nem pusztán szivük gyülölsége révén érdeklődnek, nem hisznek ma már a zsidók gazdagságáról szóló mesében. De honnan keletkezett ez a dajkamese? Mi táplálta a multban és mi táplálja a jelenben? Első sorban bizonyára a zsidókra oktroyált kizárólagos foglalkozások: pénzkölcsönzés és kereskedés. Mikor a nép a zsidóval összejött, pénzről volt szó; mert ha nem volt pénz a zsidónál, nem jött össze vele. Minthogy a zsidó kezén több pénz forgott, azt hitték, hogy tényleg gazdag. De van még más, még pedig szintén külső oka. A zsidó nemcsak ma, hanem régebben is sokat adott a »világra«. Már a talmud is előirja, hogy a ember egyék-igyék tehetségén alul, ruházkodjék tehetsége szerint és tisztelje feleségét tehetségén felül. Keleti fényüzés. A zsidó nő külső megjelenésében rendszerint a felsőbb körök után indult és e tulajdonsága révén a gazdagság látszatát keltette, a mi a zsidókra hol kellemes, hol kellemetlen volt. Midőn II. József császár, a felvilágosodott uralkodó, a zsidók helyzetén könnyítő türelmi rendeletet kiadta, titkos körlevelet intézett a hatóságokhoz, melyben tervét közölte és véleményt kért. Az egyik pont a zsidók külön ruházatára vonatkozott. A morva helytartóság imént napfényre került jelentése erre a pontra nézve 1781. aug. 9-én a következőt mondja: »Von dem Unterschied in der Tracht ist es in Mähren längst abgekommen, so zwar, dass ausser den verelichten Juden, welche ihrem Gesetze nach Bärte tragen, zwischen jüdischen und christlichen Manns- und Weibspersonen in der Tracht gar kein Unterschied wahrzunehmen ist und *besonders die Weiber und Töchter der reichen Juden gleich dem Adelsstand einhergehen*«. Ez a luxus mai napig divik.

*

Az izraelita magyar irodalmi társulat uj programmpontja: a vidéki felolvasó esték rendezése az idei tapasztalatok után nagy sikerrel valósíttatott meg. A nagyobb városok nemcsak felolvasókat kértek, hanem a költségek részbeli fedezésére is vállalkoztak. A közalap, a mely a vidéki felolvasások czéljaira bizonyos összeget bocsátott rendelkezésre, nem lévén kénytelen az összes költségeket fedezni, annál több felolvasó este rendezését teszi lehetővé. Folyó évben Miskolczon, Székesfehérváron és Nagy-Kanizsán tartattak felolvasások.

*

A kitérések az utóbbi években egyre szaporodnak és oly mértéket öltöttek, a mely a legnagyobb aggodalomra szolgáltat okot. A német zsidóság nincs recipiálva és társadalmi helyzete sem kedvezőbb és mégsem veszít aránylag annyi lelket, mint ma már a magyar zsidóság. Minthogy a keresztlevél előnyei Németországban jelentékenyebbek még, mint nálunk, kétségtelen, hogy az ijesztő számot nálunk részben a könnyelműség okozza. A baj ellen védekezni kell és mozgalom indult meg egy »Hivek Egylete« alapítására, a mely utak és módokról gondoskodnék a további elharapódzás megakadályozására. Ezt az eszmét természetesen helyeseljük és az egylet pártolását a legmelegebben ajánljuk, de egyszersmind kivánjuk, hogy az eszközök megfontolással és körültekintéssel választassanak meg, ugy hogy a czél elérésére alkalmasak legyenek. Jelenleg az eszme még a forrás stádiumában van, de már is számosan sorakoznak zászlaja köré.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT KÖZGYÜLÉSE.

Három esztendő elmulván, a nevezett társulat az alapszabályok előirása szerint január hó 20-án d. u. 5 órakor közgyülést tartott, a melyen ugy a fővárosi, mint a vidéki tagok nagy számban jelentek meg. *Dr. Weinmann Fülöp* elnök a közgyülést a következő nagyhatásu beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt uraim!

A legszivélyesebben üdvözlöm Önöket, kiket a társulatunk iránti érdeklődés a mai közgyülésre egybegyüjtött.

Társulatunk kormányzatában Önöket alapszabályaink értelmében igen fontos feladatok illetik; hiszen Önök hivatva vannak arra, hogy itéletet mondjanak a társulat vezetőségének szellemi működése és anyagi sáfárkodása felett; és hivatva vannak arra, hogy kicseréljék a társulat jövő vezetőségét. Bizom abban, hogy jóindulatu méltányossággal fognak itélkezni, és szokott bölcseséggel eszközlendik a választást.

Társulatunknak hasznos voltát e körben bővebben bizonyítani felesleges. Mi mindannyian hiszszük és valljuk, hogy ha a kicsinyeknek iskola és hitoktatás kell, amint kell is, ugy a nagyoknak tudomány és irodalom kell. Mi mindannyian ugy vagyunk meggyőződve, hogy társulatunknak ethikai alapja van, és hogy társulatunk a tudományt és irodalmat szolgálja.

Társulatunk a legszélesebb rétegekben terjeszti vallásunk és népiéletünk multjának dicső történetét; ez által buzdítólag hat vallási érzésünkre, nemesítőleg és javítólag felfogásainkra és társadalmi nézeteinkre. Társulatunk feltárja mult irodalmunknak eléggé meg nem becsülhető kincseit; ez által már eddig is oly irodalmi műveket hozott létre, még pedig magyar nyelven, magyar érzéssel irott műveket, melyek a magyar tudomány és a magyar irodalom valóságos gazdagodását jelentik. Csak vak előitélet, vagy szándékos elferdítés, avagy az ügy mélyébe be nem hatoló felületesség állíthatja, hogy itt felekezeti elkülönítésről kell szólni. Többféle út vezet az erkölcs nemesítése, a vallási érzet megerősítése, az irodalom és tudomány terjesztése felé; az eléretni kivánt czél azonban mindenkor csak szépnek és üdvösnek mondható.

A napirend folyamán előterjesztendő jelentésekből Önök külömben is bővebb tudomást fognak szerezni társulatunk működéséről; ezuttal tehát én csak egy ténykörülményre kivánom szives figyelmöket felhivni. Arra a ténykörülményre ugyanis, hogy társulatunk fennállása óta először nyert hagyományt a pályadijak kitüzésére. Néhai Kunewalder M. Fülöp ur 8000 koronát hagyományozott nekünk azzal a rendeltetéssel, hogy örök időkön át a kamatok öt évről öt évre pályadijul kiirassanak, váltakozva, egyszer egy, a fiatalabb mindkét nemü izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést ébresztő és hatványozó elbeszélésre, másodszor pedig egy a felnőtt, mindkét nemü izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést hatványozó irodalmi műre. Áldott legyen a bőkezü adakozó emléke. Bizom abban, hogy ez a példa buzdításul fog szolgálni másoknak is arra, hogy végakaratukban felekezetünk eszményi czéljainak megvalósításáról ily módon megemlékezni fognak.

Most pedig felkérem a titkár urat, legyen szives jelentését előterjeszteni.

Dr. *Bánóczi* József titkár erre a következő jelentést olvasta föl:

Tisztelt közgyülés!

Fönnállásunk óta harmadszor tartjuk ma rendes közgyülésünket s a kilencz év, mely a Társulat alapítása óta elmult, hangos tanubizonyság amellett, hogy hivatásunkat megbecsültük, czéljainkat magasra tüztük s amelyet közönségünk reánk bizott, a zászlót, el nem ejtettük, hanem kitartó küzdelemmel és lelkes erőfeszítéssel fennen lobogtattuk a fejlődés és haladás utján.

Ez uton való biztos előmenetelben nagy hasznunkra volt a megváltozott keret, melyet *uj alapszabályainkban* nyertünk. Működésünk azóta gyorsabb és többoldalu, kapcsolatunk a közönséggel elevenebb és közvetlenebb.

De mert egy irodalmi társulat értékét legelső sorban szervezetének nem kitünő volta, hanem érvényesülése, nem a vezetők jóakarata, hanem munkássága szabja meg: azért a lefolyt évek eredményeiről csak emezeknek feltüntetésével adhatni képet.

Ez a kép, működésünk képe, pedig olyan, hogy önérzettel mutathatunk ép ugy részleteire, mint az egészre.

Kiadványainknak az Évkönyv állandó kötete. Kilencz jelent meg eddig, több mint 250 czikkel, melyet száznál több iró és költő, tudós és publiczista irt. Mekkora bősége a szellemi erőknek! Ha az Évkönyv egyebet nem tett volna, minthogy előttünk e gazdagságot revelálta, már akkor is rendkivüli szolgálatot tett. Mert az irók mind magyarok, nemcsak az itthonlévők, hanem a külföldiek is. Ebből mérheti meg mindenki, mily buzgó részt kér a zsidó a nemzeti munkából; ebből érthetni meg azt is, mennyire összeolvadt már felekezetünk a magyarsággal, ha belőle a hazai szellemi életnek annyi munkása emelkedik ki. Még nincs negyven éve, hogy e hon bennünket egyenjogu polgárai közé emelt s a várakozások, melyeket ehhez Kossuth és Deák, Eötvös és Vörösmarty és e nemzet annyi nagy fia csatolt, ime, legnagyobbrészt teljesedtek. És nem kell megujítanunk a szent fogadalmat, hogy teljesedni fognak ezután is. Társulatunk megléte és munkássága már magában ily fogadalom.

Évkönyvünk társkötetei is hozzájárulnak hatásunk mélyitéséhez. A Szentirás fordításának eddig megjelent három része tartozást ró le a felekezet és a magyar irodalom iránt. A »Talmudi Életszabályok« és »Philó jelentése« két értékes munkát ültet át héber és görög eredetiből irodalmunkba. A »Zsidók története Sopronban« példát ad a helyi monografiák tudományos feldolgozására. Az »1848/49-iki Szabadságharcz és a Zsidók« egységünket mutatja a nemzeti érzelmekkel és aspirácziókkal. A »Zsidók története Budapesten« értékes adalék fajunk és a főváros történetéhez. A »Zsidóság szervezete az Európai Államokban« végül valóságos hiányt pótol jogtörténeti irodalmunkban.

Tizennyolcz kötet! Egy egész kis könyvtár kilencz év alatt! Ha kérdik tőlünk, tisztelt Közgyülés, milyen szellemben éltünk az alapszabályok által reánk ruházott hatalommal, hogyan sáfárkodtunk a Társulat erejével és az Önök bizalmával: e 18 kötet a mi válaszunk.

De e 18 kötet nemcsak azt mutatja, hogy élünk és dolgozunk, hanem azt is, hogy szükség van ránk, — szükség nem külön felekezeti, nem külön nemzeti szempontból, hanem mind

a kettőből egyformán. Vannak kérdések, feladatok, melyek egyenesen ránk várnak, mintegy erkölcsi kötelességül ránk hárulnak, ránk, az Izr. Magyar Irodalmi Társulatra: a Szentirás fordítása és ismertetése, a zsidó nép és a zsidó irodalom története, a magyar zsidók története s az ide tartozó kutfők kiadása s azok a szinte kimerithetetlen kérdések, melyek a zsidó vallás- és erkölcstan megvilágítását czélozzák s összeségükben a Társulat szellemi erejének állandó próbái lesznek.

Kiadványaink mellett nagy megelégedéssel utalhatunk hatásunknak egy másik erős tényezőjére: a *felolvasásokra*, melyek 1899. ősze óta rendesen és váratlan sikerrel folynak. Eddig 29 estén 79-en olvastak fel s a közönség és a felolvasók érdeklődése tán még inkább növekvőben van. Ma rendezi Társulatunk 30-ik felolvasó estéjét. Ha valaki Onök közül, tisztelt Uraim, e közgyülésünk befejeztével innen átmegy hitközségünk nagy disztermébe, igaz lelki örömmel lesz tanuja a tódulásnak és zsufoltságnak, mely intézményünk diadalát hirdeti. Legjobbjaink tartottak tőle, hogy nem lesz elég felolvasó s nem lesz elég közönség s kétkedve várták és örömmel üdvözölték a tapasztalat döntését.

E kitünően bevált intézményünknek csak az volt a hiánya, hogy kizárólag a fővárosra határozódott. A vidékre kiterjesztésnek nyomós akadály állta útját: nem birtuk a költségeket. Ekkor közbelépett a Magyar Izraelita Közalap, mely 600 korona évi szubvencziót ad, hogy a *vidéki felolvasásokat* szervezzük. Mult tavaszszal Debreczenben volt az uj kezdemény első térfoglalása oly teljes sikerrel, hogy a küszöbön álló folytatás elé nagy bizalommal nézünk. Az óhajtott sikerért hálánk a Közalapot fogja illetni.

Működésünk harmadik ága azon ösztönzésben áll, melyet *pályakérdések* kitüzésével gyakorlunk. Ha ez nagy irodalmaknak is gyakori és hasznos eszközük, mennyivel inkább rászorultunk mi, kiknek fejlő viszonyaink között kötelességünk a munkát nemcsak irányítni, hanem kezdeményezni és ébrentartani is. Eddig öt pályakérdést tüztünk ki: három teljes sikerrel járt s a koszoruzott művek megjelentek kiadványaink között: »A Soproni történet«, »A Budapesti zsidók története« és »A zsidóság szervezete«. Kettő függőben van: a zsidó irodalom és a zsidó nép története. Külön hálával kell fölemlí-

tenem Tenczer Pált, ki két pályakérdésre gyüjtés utján összehozott elég jelentékeny dijat ajánlott fel.

Arra is van gondunk, hogy kiadványaink több helyre ingyen jussanak el: az összes hazai közművelődési egyleteknek jutalomkönyvekül való kiosztásra; több felekezeti közintézetnek hasonló czélra; továbbá fegyháznak és börtönnek, kórháznak és szegény egyletnek; végül az összes zsidó szemináriumoknak, hazai nyilvános könyvtáraknak, Akadémiának, Muzeumnak. A Szent István Társulattal s a Protestáns Irodalmi Társulattal cserevíszonyban állunk. Azt hiszszük, hogy *kiadványaink terjesztésének* módja jól összevág a fölvilágosítás és tudásterjesztés azon hazafias és humánus szellemével, melyet kötelességszerüen ápolunk.

Nem szabad azonban ez ünnepélyes alkalommal sem megfeledkeznem a kép árnyékáról: szellemi haladásunk nem nyugszik elég biztos anyagi alapon. Megalakulásunk óta egyetlen alapító tagot nyertünk, pártfogó tagot is csupán egyet, pártolót mindössze csak ötöt. Rendes tagjaink száma is inkább fogyott, mint emelkedett. De nem folytatom és nem részletezem a panaszt. Inkább kifejezem abbeli reményemet, hogy nemsokára nem lesz az országban módosabb község, mely tagjaink között helyet ne foglalna, hogy nem lesz chevra, sem nőegylet, melyet át ne hatna a meggyőződés, hogy nemcsak szegénygyámolításra van a zsidóság utalva, hanem irodalomra is.

Honfitársaim, hitrokonaim! sorakozzunk! Fajunk értékes tulajdonságait akarjátok az elmulástól megóvni? Csak irodalommal lehet.

Gyorsabban akarjátok a fejlődő nemzedéket előkészíteni a korszakra, midőn az egységes zsidóság független szervezetének élvezetében jobban tudja majd munkálni a saját és a köznek érdekeit? Csak irodalommal lehet.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat a hazai zsidóság egyik legnagyobb alkotása és fejlesztője, legáldásosabb vivmánya és tényezője.

Becsüljük meg!

A gyülés a lelkes jelentést nagy tetszéssel tudomásul vette és *Beck Dénes* indítványára közfelkiáltással választotta meg a két elnököt és a választmányi tagokat. Elnökökké meg-

választattak: *dr. Weinmann Fülöp* kir. tanácsos és *dr. Bacher Vilmos* tanár.

Budapesti választmány (A kinek neve csillaggal van jelölve, uj tag.): dr. Acsády Ignácz, dr. Balassa József, dr. Halász Frigyes, *dr. Heller Bernát, dr. Kayserling M. *dr. Kiss Arnold, *dr. Kohner Adolf, dr. Kőrösy József, dr. Krausz Sámuel, Lenkei Henrik, dr. Marczali Henrik, dr. Mezey Ferencz, dr. Mezei Mór, dr. Munkácsi Bernát, Pollák Lajos, dr. Radó Antal, dr. Réthy Mór, dr. Schiller Zsigmond, Schill Salamon, Stern Ábrahám, Sternthal Adolf, *dr. Schächter Miksa, dr. Stiller Bertalan, dr. Stiller Mór.

Vidéki választmány (A kinek neve csillaggal van jelölve, uj tag.): dr. Büchler Sándor Keszthely, Elfer Jakab Heves, dr. Eisler Mátyás Kolozsvár, Friedländer Gyula Deés, dr. Kecskeméti Lipót Nagyvárad, dr. Kelemen Adolf Nyiregyháza, dr. Klein József Kassa, dr. Klein Mór Nagybecskerek, *dr. Koritschoner Lipót Pápa, dr. Löw Immánuel Szeged, dr. Löwy Mór Temesvár, dr. Neumann Ede Nagykanizsa, dr. Perls Ármin Pécs, dr. Pillitz Benő Veszprém, *Reichmann Ármin Debreczen, Schreiber Ignácz Győr, Schwarcz Jakab Csáktornya, *dr. Schwarcz Mór Győr, Seltmann Lajos H.-M.-Vásárhely, dr. Sonnenfeld Bernát Vágujhely, dr. Vajda Béla Losoncz, *Wechsler Ármin Nagyvárad, *dr. Wellesz Gyula N.-Bittse.

Számvizsgálók: Adler Lajos, Breitner Zsigmond L., Deutsch Sámuel, Fleischmann Ede, Wolfner József.

Az uj tagokkal megerősödött választmány remélhetőleg ujult erővel fog törekedni a társulat felvirágoztatására.

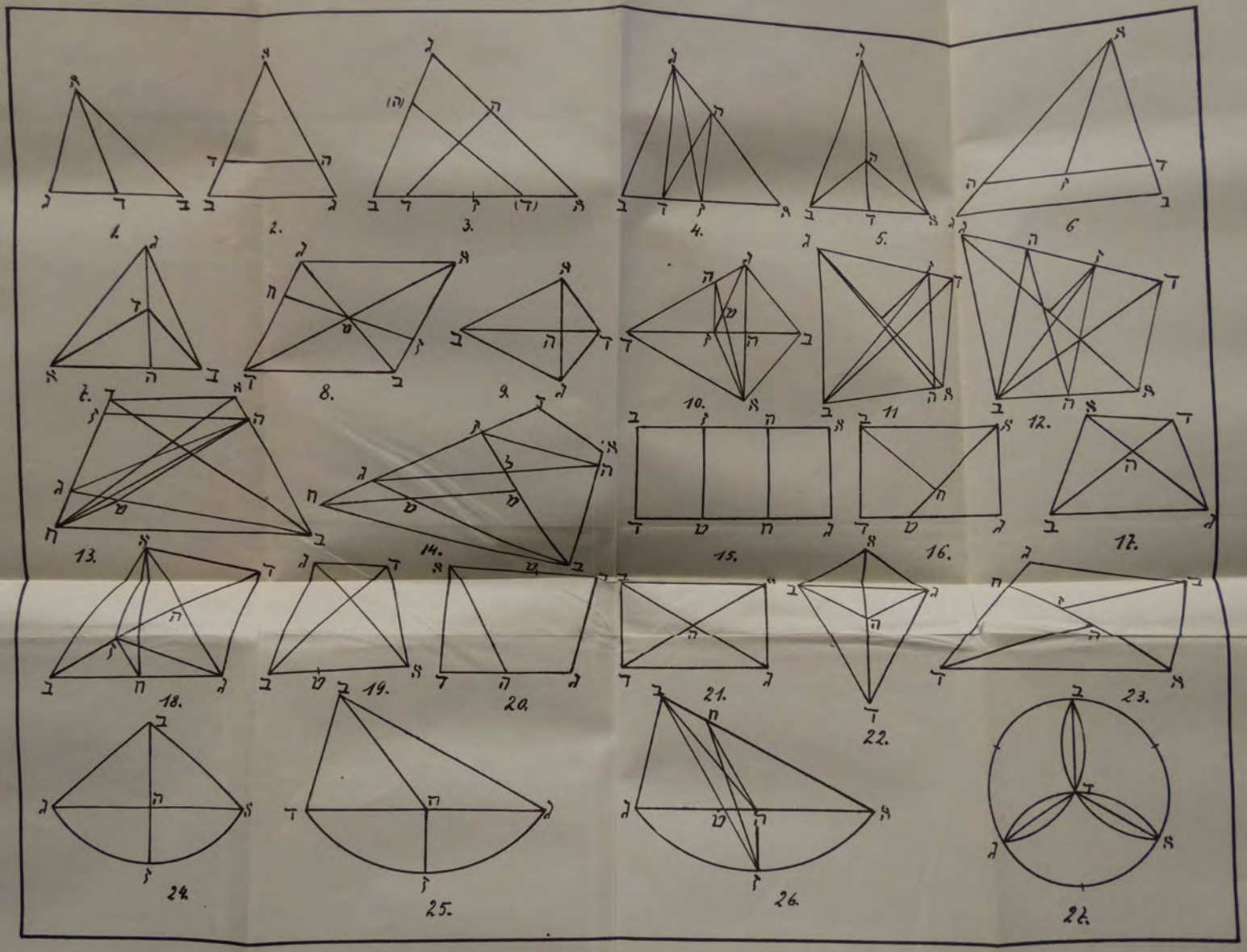
1.
2.
3.
4.
5.
6
7.
8.
9.
10.
11
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24
25.
26.
27.

TUDOMÁNY.

EUCLIDES ELVESZETT MUNKÁJÁNAK HÉBER NYELVEN FENMARADT TÖREDÉKEI.

Ábrahám bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete, mint adalék Euclides *Περὶ διαιρέσεων βιβλίον* czimű elveszett könyvéhez.

(Folytatás és vége.)

III.

A megelőző héber szöveg magyar fordítása.

III. FEJEZET.

Az osztások magyarázatáról.

Miután befejeztük a második fejezetben a sík mezők mérését és területük kiszámítását különböző ábráik és alakjaik szerint és miután megvilágítottuk e tételeket oly bizonyítékokkal, okadatolásokkal és magyarázatokkal, hogy belőlük mindenki megértheti a mérésnek és kiszámításának módszerét, akarjuk most e harmadik fejezetben kifejteni a rétek, mezők és házak felosztásának a módszerét társak és örökösök közt, mely szerint kiki az őt megillető részt kedve és kivánsága szerint kapja, és megadjuk majd minden osztásnak különkülön a maga okát és bizonyítékát, a mely megmagyarázza a tételt és szabályt, hogy a tanítványok bizhassanak bennük és tanulhassanak belőlük, úgy a mint azt tettük a mérésről szóló fejezetben.

Kezdjük a háromszögű mezőknél és hozzájuk csatolom majd a négyoldaluak és más idomuak felosztásának a módját.

A háromszögek osztásának módjai.

a)

1. §. Ha a mező háromszögü és te osztani akarod két társ vagy testvér közt, a háromszög csúcsa pedig mindkettejük birtoka közé esik és mindenki kívánja a maga részét,

hogy birtokával együtt legyen egy oldalon, akkor oszd el a háromszög alapját a közepén és huzzál vonalat a csúcs pontjától az alap felező pontjáig, és a háromszög el lesz osztva két egyenlő részre. Például, legyen e háromszög אבג, melynek csúcspontja א, alapja בג; oszd el בג vonalat két egyenlő részre ד pontban, és húzzunk egyenest א-ból ד-ig, akkor a háromszög eloszlik két egyenlő háromszögre, még pedig אדב és אדג háromszögre, mert e két háromszögnek egyenlő alapja van és magasságuk is egyenlő, már pedig minden ilyen két háromszög, mely e tulajdonsággal bír, egyenlő területü. Lásd az ábrát. (1. ábra).

b)

2. §. Ha azonban az osztozkodók egyikének a határa a csúcs mellett van, mely א-val jelöltetik, a másiknak a határa az alap mellett, vagyis בג mellett, és neked adnod kell mindenkinek oszályrészét a maga határa mellett: az egyiknek a részét אב vonal mellett, a másiknak א csúcs mellett, akkor el kell osztanod a szárak mindegyikét, אב-t és אג-t oly két részre, hogy az egész szár négyzete kétszer akkora legyen, mint a nagyobbik résznek a négyzete.

Péld. elosztod אב vonalat (2. ábra) két részre ד ponton, úgyszintén אג-t ה pontban úgy, hogy אד négyzete fél akkora legyen, mint אב négyzete, és אה négyzete fél akkora, mint אג négyzete; húzzál vonalat ד-től ה-ig és akkor eloszlik a háromszög két egyenlő részre, ez egyik részt képezi אדה háromszög, a másikat דהבג trapéz.

E négyzetek kiszámításának a módja pedig a következő: Te veszed א pont, vagyis a csúcs felől az egész vonalnak öt hetedrészét, kisebbítve azt a hetedrésznek fél tizedével és még egy csekélységgel, a szabály pedig arra, hogy veszed a vonalnak $^{99}/_{140}$-ét kivonva belőle egy csekélységet. Legyen אב oldal 7 öl, akkor אד vonal egyenlő 5 öl kivonva belőle $^{1}/_{20}$ öl; úgyszintén legyen אג oldal hosszúsága 10, akkor אה 7 és $^{1}/_{14}$ öl. Ilyen számítás utján oszthatod e két oldalt, és egyenest vonsz az egyik osztóponttól a másikig, és a háromszög eloszlik két egyenlő részre. Mert הד egyenes, melyet vontál párhuzamos בג alappal, és azért hasonló lesz אהד háromszög אגב háromszöghöz, mert szögeik egyenlők; és tudjuk két hasonló háromszögről, hogy az egyiknek az aránya a másikhoz olyan, mint az előbbi egyik oldalának a négyzete az utóbbiban megfelelő oldalnak a négyzetéhez, a mint Euclides megmagyarázta a könyvében; de אב oldalnak a négyzete אבג háromszögből kétszer akkora, mint אד négyzete אהד háromszögből (e két oldal pedig megfelelő az arányosságra nézve); úgyszintén aránylik אג négyzete אה négyzetéhez. Azért אבג háromszög kétszer akkora mint אהד háromszög, és világos, hogy בדהג trapéz egyenlő אהד háromszöggel; a háromszög tehát el van osztva két egyenlő részre, a mint feltüntettük az ábrában (2. ábra).

c)

3. §. Ha az osztozkodók egyikének a határa a háromszög egyik oldalának bizonyos részéig terjed és az kivánja a maga részét határa mellett; pl. legyen az a háromszög אבג; בא oldalán kezdődik a határ ד pontban, és a határbirtok tulajdonosa akarja, hogy a mesgye ד pontból vonassék olyképen, hogy megkaphassa osztályrészét határbirtokának kezdőpontjától számítva, akkor kezdd meg a mérést az oldal elejétől és folytasd a határ végpontjáig; ha az a pont az oldal felére esik, akkor nincs szükséged további számításra, csak meghúzod a mesgyét a határpontból a háromszög csúcspontjáig és a háromszög osztva van két egyenlő részre; ha azonban a ד pont nem esik אב oldal közepére, akkor a háromszög osztását más módon kell végezned.

Legyen p. o. a háromszögnek אב oldala 12, a második oldal 10 és a harmadik, אג, 15. Vegyük fel ד-t, a határpontot אב oldal ב pontjától 2 ölnyi távolságban, akkor אד vonal lesz 10 öl. Legyen továbbá אב oldal felező pontja ז, akkor אז vonal egyenlő 6, mert adatunk értelmében egész אב = 12. אז vonal, vagyis az oldal fele és אד vonal közti különbség = 4; ez אד vonalnak $^{2}/_{5}$ része. Vedd most אג oldalnak, mely אד mellett van, $^{2}/_{5}$ részét, ג-ből vagyis a csúcsból számítva egészen ה pontig, akkor גה vonal = 6, (mert az egész אג oldal = 15 öl). Vond a mesgyét ד pontból ה pontig, akkor a háromszög eloszlik két egyenlő részre, az egyik rész דאה háromszög és a másik rész דהגב ferdényded négyszög. (Lásd a 3. ábrát).

Ha azonban a határpont ד a másik oldalra esik úgy, hogy אד = 2, akkor a mesgyét nem אג oldalra vonod, hanem בג oldalra, és veszed בג oldalnak, (a mely 10 öl) $^2/_5$ részét ה pontban ג ponttól számítva, (a בג oldalon lemért גה vonal = 4 öl), és vonod a mesgyét ד pontból ה pontig. E példában a mesgye tehát mindig arra az oldalra vonatik, a mely a nagyobbik szelet mellett fekszik; ha a nagyobbik szelet בד, akkor vonod a mesgyét בג oldalra, ha pedig אד a nagyobbik szelet, akkor vond a mesgyét אג oldalra; a $^2/_5$-öt pedig mindig ג ponttól vagyis a csúcstól kezded lemérni; és épen e pontba (t. i. a csúcspontba) jutna a mesgye, ha a határpont אב oldal közepére esnék, mert a határpontnak az oldal felező pontjától való távolságának mértéke arányában kell távolodnod a csúcsponttól, ג-től, a mint ezen ábra mutatja. (3. ábra).

E tételt megérthetted volna a számokkal felhozott példa nélkül is, de én említettem a számot, hogy könnyítsek a tanulón, és hogy közel hozzam a dolgot a gondolkodó szívéhez.

Ezen osztás módjának bizonyítása világos lesz előtted, ha vonsz két egyenest ז pontból (a mely אב egyenesnek felező pontja), ג pontra és ה pontra, a mint a második ábrában látod (4. ábra), és vonsz még egy egyenest ד ponttól ג pontig. Ez ábrában זה egyenes párhuzamos גד egyenessel, mert גה úgy aránylik גא-hoz, mint דא-hoz, (mert גה egyenes גא-nak $^2/_5$ része, úgyszintén דא-nak $^2/_5$ része); továbbá két háromszög, melynek közös alapja van és két párhuzamos közt fekszik egyenlő területü; ennélfogva mondhatjuk, hogy גדז háromszög egyenlő גדה háromszöggel, mert ezek közös alapon fekszenek, t. i. גד vonalon, és két párhuzamos egyenes közt, זה és דג közt. Ha most e háromszögek mindegyikéhez hozzáadod ugyanazt a területet, pl. גדב háromszöget, akkor az egész גבז háromszög egyenlő גבדה ferdénydeddel. Ámde גבז háromszög אבג háromszögnek a fele, mert ז pont אב oldalnak a felező pontja, és így גבדה ferdényded, a mely egyenlő vele ugyancsak fele אבג háromszögnek, a mint fent is mondottuk.

d)

4. §. Ha a háromoldalu mezőt fel kell osztani három tulajdonos közt, és mindegyik a háromszög más-más oldalánál kéri a maga osztályrészét.

Legyen a háromszög אבג. Oszd el a háromszög egyik oldalát két egyenlő részre, mint például אב oldalt ד pontban (5. ábra) és vonj egyenest ד pontból ג ig, akkor a háromszög el van osztva két egyenlő részre, azután mérd le גד vonalnak harmadrészét ד pontból számítva, a mely az alapon van, ez lesz דה egyenes. Vonj ה pontból két egyenest א és ב pontokhoz, akkor a háromszög el van osztva három egyenlő részre, t. i. גהא, גהב és אהב háromszögekre.

Bizonyítás ezen felosztáshoz: Minthogy בד egyenes egyenlő דא egyenessel, ennélfogva גדא háromszög = גדב háromszöggel; továbbá, minthogy דה egyenes harmadrésze דג egyenesnek, ennélfogva lesz אהד háromszög harmadrésze אגד háromszögnek. Ekképen bebizonyosodik neked, hogy גהב háromszög ugyancsak harmadrésze אבג háromszögnek, minélfogva az egész אהב háromszög harmadrésze אבג háromszögnek, mert hiszen אדה és בדה háromszögek mindegyike hatodrésze אבג háromszögnek. A háromszög tehát el van osztva három egyenlő részre és mindegyik rész külön oldalon van.

e)

5. §. Ha a birtokosok egyike kéri a maga részét az egyik oldalon, a másik kettő pedig kivánja a csúcspont mellől. Pl. אבג háromszögből kéri az egyik a maga osztályrészét בג oldalon, a másik kettő akarja, hogy a birtokuk közt huzandó mesgye kiinduljon א pontból, a mely csúcsa a háromszögnek.

Ennek czéljából elosztod אב és אג oldalt külön-külön két egyenlőtlen részre olyképen, hogy az egész oldal négyzete másfélszer akkora legyen, mint a nagyobbik rész négyzete. Legyen אד és דב rész אב oldalon; אה és הג rész אג oldalon; legyen továbbá אד négyzet אב négyzetnek kétharmada és אה négyzet אג négyzetnek kétharmada. Huzzál egyenest ד ponttól ה pontig. és a háromszög két részre van osztva, az egyik rész sávot képez, t. i. בדהג trapéz, és ez a háromszögnek harmadrésze; a másik rész אדה háromszög, és ez a háromszög $^2/_3$-át teszi, mert אדה háromszög hasonló אבג háromszöggel, a mint magyaráztam neked e fejezet második ábrájában. A hasonló háromszögek egymáshoz való aránya pedig egyenlő a megfelelő oldaluk négyzetének az arányával. De אב oldal négyzete

אבג háromszögből $1^1/_2$-szer akkora, mint אד oldal négyzete אדה háromszögből; ennélfogva אדה háromszög אבג háromszögnek $^2/_3$-át teszi, és marad harmada בדהג trapéz. Ha most דה egyenes elosztatik két egyenlő részre ז pontban és vonunk egyenest ז-ből א-ig, akkor eloszlik אדה háromszög két egyenlő részre, אדז és אזה háromszögekre. Igy tehát elosztatott אבג háromszög három egyenlő részre, t. i. אזה és אדז háromszögekre és בגדה trapézre, a mint ezt mutatja ezen ábra. (L. a 6. ábrát).

Az oldalaknak e négyzetes arányban való elosztása a következő számítás szerint történik: Veszed $^5/_6$-át az egész vonalnak, mint a mely négyzetgyök gyanánt tekinthető, kivonva belőle $^1/_6$-nak tizedrészét; veszed tehát $^{49}/_{60}$-ad részét a gyöknek. Pl. legyen אב oldal 6 öl. Ha mi azt osztani akarjuk oly két részre, hogy az egész oldal négyzete $1^1/_2$-szer akkora legyen mint a részek egyikének a négyzete, akkor veszszük az egyik részt 5 kevesebb $^1/_{10}$ öl nagyságban, és akkor az egész oldal négyzete 35 öl, és e résznek négyzete 24 öl csekély különbséggel. — Hasonlóképen, ha a másik oldalt 9 ölnek veszem, akkor az egyik rész 7 öl és $3^1/_2$ tized öl; e résznek a négyzete 54, csekély különbséggel; az egész oldal négyzete pedig 81 öl, a mi $1^1/_2$-szer akkora, mint a résznek a négyzete. A szabályt, melyet adtam ennek kiszámítására, őrizd meg emlékedben (szívedben).

f)

6. §. Ha a tulajdonosokat nem illeti meg egyenlő rész a felosztandó birtokból, hanem az egyiknek jár a fele, a másiknak a harmada és a harmadiknak a hatodrésze, és mindenki kéri a maga részét azon az oldalon, a mely hozzája közel, a mező alakja pedig אבג háromszög.

Akkor mérd le a harmadrészét אב oldalnak, a mely oldal azon tulajdonos birtoka mellett van, a kit a mező fele illet meg, az lesz בה; vonj egyenest ה ponttól ג pontig (a hol a csúcs van) és oszd בה egyenest két egyenlő részre ד pontban és vonj egyenest ד-ből א-ba és ב-be, akkor אבג egyenes eloszlik 3 részre: az egyik rész a [háromszög] fele, t. i. אדב háromszög; a másik rész a harmada, t. i. אדג háromszög; a

harmadik rész a hatoda, t. i. בדג háromszög, mint látni való ezen az ábrán (7. ábra).

Ezen osztásra vonatkozó bizonyítást kiveheted azon bizonyításokból, a melyeket fent kifejtettünk azon osztásoknál, a melyek előzőleg fordultak elő. Mert ismeretes, hogy נבה háromszög ez ábrában $^1/_3$-ad része אבג háromszögnek, és נבה háromszögnek a fele דבג háromszög, és az אבג háromszögnek a hatoda; és e szerint נאה háromszög אבג háromszögnek $^2/_3$-a; אדג háromszög pedig az említett נאה háromszögnek a fele, és így világos, hogy אבג háromszögnek a harmada, úgyszintén harmada אדה háromszög; ha most e háromszöghöz hozzáadod בדה háromszöget, a mely אבג háromszögnek az $^1/_6$-od része, akkor az egész אדב háromszög אבג háromszögnek a fele, a mint ezt kifejtettük neked.

Ha e háromszöget más módon akarod elosztani ilyen viszony szerint, az is lehetséges.

Úgyszintén oszthatod 4 vagy 5 részre, de mi nekünk [theoretikai szempontból] elég a háromszögnek annyi részre való osztását tárgyalni, mint a hány oldala van, nem pedig többre.

Itt befejezzük a háromszög osztását.

A négyszög osztásának módjai.

7. §. A négyszögek felosztásuk szempontjából négy nemre oszlanak: olyan négyszögekre, melyekben az átlók mindegyike osztja a másikat két egyenlő részre; olyanokra, a melyekben az egyik átló osztja a másikat két egyenlő részre, de a másik nem osztja az előbbit két egyenlő részre, hanem két egyenlőtlen részre, és végre olyanokra, a melyekben mindegyike az átlóknak osztja a másikat két egyenlőtlen részre.

Én ki fogom fejteni a négyszögű mezők 2, 3 és 4 részre való osztását, mind a 3 neme szerint, de nem terjeszkedem ki az oldalak számánál, vagyis négynél több részre való osztásnak a kifejtésére, épen úgy, a mint a háromszögnél is csak az oldalok száma szerint, vagyis 3 részre való osztását tárgyaltam; a ki pedig ezt jól megértette, szaporíthatja a felosztandó részek számát ha akarja.

A négyszög osztása két részre.

a)

8. §. Ha a két birtokos közt felosztandó mező derékszögű négyszög, melyben mindegyike az átlóknak osztja a másikat a közepén, akkor eloszthatod két egyenlő részre szögeinek bármelyikéből akarod, az átlóval, mely belőle kiindul a szemben levő szög csúcspontjáig; úgyszintén oszthatod akármely pontból, melyet felveszel bármely oldalon két egyenlő részre. Úgyszintén ha a négyszög hosszúdad és derékszögű (t. i. téglalap), dülény, dülényded vagy bármely egyenközény, ugyanazon szabály áll átlóiról, és felezheted a négyszöget vagy szögeiből, vagy oldalainak valamely pontjából. Pl. adva van אבגד egyenközény és אב oldalon ז pont, a mely nem az oldal felező pontjában van, hanem a féltől 2 ölnyi távolságban, és te ז pontból egyenest akarsz vonni, a mely אבגד négyszöget két egyenlő részre osztja, akkor kikeresed גד egyenesen ה pontot a felétől való 2 ölnyi távolságban, lemérvén azt azon szög felé, a mely szemben van, az átló csúcsánál, úgy, hogy אז = חד; ha most egyenest vonsz ז-ből ה-ig, akkor a négyszög ezen egyenes által két egyenlő részre van osztva בוחד és אזגה ferdénydedre.

A bizonyítás ezen osztásra: Ha meghuzod אד átlót, akkor osztja זח egyenest ט pontban, még pedig két egyenlő részre, és így חטד háromszög = אטז háromszöggel, minélfogva אזגה négyszög = זחדב négyszöggel. Így volna a bizonyíték, ha meghuznád גב átlót, és ez a hozzá tartozó ábra. (8. ábra).

b)

9. §. Ha a négyszög nem egyenközény, hanem olyan, hogy az átlók egyike osztja ugyan a másikat két egyenlő részre, de a másik az előbbit elosztja 2 egzenlőtlen részre, mint pl. אבגד négyszög, melyben בד átló osztja גא átlót 2 egyenlő részre ה pontban, de גא átló elosztja בד átlót 2 egyenlőtlen részre. (9. ábra).

Ha elosztod e négyszöget ב szögből ד szög felé vagy ד szögből ב szög felé, akkor elosztod 2 egyenlő részre בד átlóval, és e részei lesznek אבד és בגד háromszögek; mert בה egyenes elosztja אבג háromszöget két egyenlő részre, mert אה egyenes = הג egyenessel; úgyszintén elosztja דה egyenes אדג háromszöget 2 egyenlő részre, és így az egész אדב háromszög = גדב háromszöggel, a mint látható ebben az ábrában.

10. §. Ha azonban א vagy ג szögből akarod elosztani a négyszöget, akkor az א-tól ג-ig huzott átló nem osztja 2 egyenlő részre, mert nem osztja בד átlót 2 egyenlő részre. Azért oszd el בד átlót 2 egyenlő részre ז pontban, a 2. ábra szerint (10. ábra) és tudd meg, hogy הז hányadrésze הד-nek és végy el ilyen arányban גד egyenesből; ha ג pontból számítva vonod a határt és גח vonal lesz az a mérték, akkor vonj egyenest א szögből ח pontig, és elosztottad a négyszöget 2 egyenlő részre.

Vegyük אב és בג oldalak mindegyikét 10 ölnek és $^3/_5$ ölnek, továbbé דג és אד oldalak mindegyikét 15 ölnek, és legyen בד átló $17^3/_5$ öl, a mely a másik átló, גא által 2 nem egyenlő részre oszlik, בה és הד-re, és legyen הד rész 12 öl. Ha elosztod ezen átlót 2 egyenlő részre ז pontban, akkor זד egyenes = $9-^1/_5$ öl, הז pedig $3^1/_5$ öl. Ha veszel גד egyenesből olyan részt, mint הז a הד-ből való, akkor az 4, mint pl. גח vonal, mely 4 öl; vonjál egyenes א-ból ח-ig és a négyszög eloszlik két egyenlő részre: אחד háromszögre és אבגח ferdénydedre, a mint ebben az ábrában van.

A bizonyíték ezen osztásra: Ha meghuzod אז és גז egyenest, akkor אזב és גזב háromszögek együttvéve = אבגד ferdénydeded felével; de e két háromszög = אבגח ferdénydeddel, mert זח egyenes párhuzamos אג egyenessel, גזח és אזח háromszögek tehát kölcsönösen egyenlők, mert közös alapjuk van és két párhuzamos közt fekszenek, és így גטח és אזט háromszögek is egyenlők egymással; ha tehát ennélfogva hozzáadod גטאב ferdénydedhez גטח vagy אזט háromszöget, az teljesen mindegy; így tehát bebizonyosodik neked, hogy גזאב ferdényded = גחאב ferdénydedhez; minthogy azonban גזאב ferdényded = גדאב ferdényded felével, ennélfogva גחאב ferdényded épen úgy felét képezi גדאב ferdénydednek, a melyet épen osztani akartunk, a mint ezen ábrán van.

c)

11. §. Épen úgy oszthatod ketté mindazon négyszögeket is, a melyekben az átlók egyike sem felezi a másikat, ha a szögek egyikéből akarod azt osztani, a mint ezt tettem ezen ábrában. (10. ábra).

Ha az osztás másképp kivántatik, mint pl. ha ez ábrában a mesgyének ה pontból kell kiindulnia, a mely pont אב oldalon fekszik; lásd az ábrát, melyet most rajzolok neked (11. ábra); akkor mi ebben az esetben elosztjuk előbb a ferdénydedet ב csúcsból, mely אב vonal végén van, még pedig úgy, a hogy ezt az előbbi ábrában tanultad; בגז háromszög és אבדז ferdényded képezik a részeket, a melyekre a ferdényded ב szögből kiinduló בז vonal által ketté oszlott. Mi most ez ábrában egyenest húzunk ז pontból ה pontig. Ha e vonal párhuzamos גב vonallal, akkor egyenest húzunk ה pontból ג pontba és אהגד ferdényded = הבג háromszöggel, hasonlóan ahhoz, a mit az előbbi ábra tüntet fel.

Bizonyítás ezen osztáshoz: Minthogy הז egyenes párhuzamos בג egyenessel, ennélfogva lesz בגז háromszög, a mely a ferdénydednek a fele = בגה háromszöggel, mert 2 párhuzamos egyenes közt fekszenek, és így בגה háromszög = a ferdényded felével.

12. §. Ha azonban הז egyenes nem párhuzamos בז egyenessel, akkor huzunk ב pontból, a mely a ferdényded egyik csúcsában van הז-hoz párhuzamos egyenest, בח-t. Lehetséges, hogy ezen egyenes a ferdénydeden belül huzható, a mint ezen ábrán van (12. ábra), akkor huzunk egyenest ה-ból ח-ig és a ferdényded osztva van két egyenlő ferdénydedre, t. i. אהדח és הבגח ferdénydedre; mert ismeretes a fent mondottakból, hogy זבג háromszög a ferdénydednek a fele, továbbá, hogy בחז háromszög = בחה háromszöggel, mert közös alapon és 2 párhuzamos közt fekszenek; ha a háromszögek mindegyikéhez hozzáadod בחג háromszöget, akkor זבג háromszög = הבגח ferdénydeddel, és ennélfogva הבגח ferdényded a nagy ferdénydednek a fele, a másik fele pedig אהדח ferdénydeg, a mint megállapítottuk neked a második ábrában (12. ábra).

13. §. Ha az egyenes a ferdénydeden kivül esik, mint pl. בח egyenes a harmadik ábrában (13. ábra), akkor meghosszabbítjuk דג egyenest, a mig ח-ig jut, azután huzunk egyenest ה-tól ח-ig és ה-tól ג-ig, azután huzunk ח-ból הג-hez párhuzamos egyenest, és az lesz חט; huzunk végre egyenest ה-ból ט-ig és ezáltal eloszlik a ferdényded 2 egyenlő részre, az egyik הטב háromszög és a másik אהטגד ötszög.

A bizonyítás ezen osztásra: Minthogy הז egyenes párhuzamos בח egyenessel, ennélfogva בזח háromszög = בחה háromszöggel, ugyszintén egyenlő החט háromszög גחט háromszöggel, mert két párhuzamos, גה és חט egyenes közt fekszenek. Ha levonjuk גחט háromszöget בזח háromszögből, továbbá החט háromszöget בחה háromszögből, akkor marad בחט háromszög, a mely az egyikhez és a másikhoz is tartozik; vond ki belőlük e בטח háromszöget és marad neked בגז háromszög = בחט háromszöggel; de בגז háromszög = a ferdényded felével, minélfogva בחט háromszög is a ferdényded fele, a mint e harmadik ábrában látod.

De vonhatsz e harmadik ábrában (14. ábra) ח pontból גה-hoz párhuzamost, ha tudod, hogy mily nagy חג-nz-hez képest és lemérsz זל egyenesnek épen annyiadrészét ב pont felé; legyen e hosszúság למ.

Vonj most egyenest ח pontból מ-ig; kapod חטמ egyenest, és ez párhuzamos גה egyenessel, mert זמח háromszögben találod גל egyenest, גח pedig annyiadrésze גז egyenesnek, mint לז-nak; így tehát bizonyossá válik neked, hogy חט egyenes párhuzamos גה egyenessel, a mint megadtuk neked utasításunkban.

A négyszög osztása három részre.

a)

14. §. Ha a négyszögek egyenközények és te egyik oldalból akarod 3 egyenlő részre osztani, mint pl. אבגד négyszög, melynek oldalai párhuzamosak, és te אב oldalból akarod elosztani, akkor oszd el ez oldalt három egyenlő részre 2 ponton, ה és ז-on, és oszd el a vele párhuzamos oldalt, גד-t szintén 3 egyenlő részre 2 ponton, ח és ט-on; vonj most 2 egyenest, ה-ból ח-ig és ז-ból ט-ig és akkor ez ábrában a négyszög osztva van 3 egyenlő részre: אח, חט és זד négyszögekre, hol אח négyszög = חט négyszöggel és = זד négyszöggel, mert mind a három

egyenlő alapon, és 2 egyenlő és párhuzamos egyenes közt fekszik. (15. ábra).

15. §. Ha azonban א szögből akarod osztani, akkor vonjál egyenest a most rajzolandó ábrában (16. ábra), א szögből ט pontig, a mely גד egyenes $^2/_3$-ad részében fekszik, akkor אגט háromszög a négyszögnek harmadrésze. Azután oszd el אטבד ferdénydedet, a mely visszamaradt 2 egyenlő részre ב pontból בח egyenessel, a mint fent tanultad és akkor אבגד négyszög 3 egyenlő részre van osztva: az egyik rész אגט háromszög, a másik rész אחב háromszög és a harmadik rész בחטד ferdényded, a mint ezen ábra mutatja.

A bizonyításokat tudod (az eddigiekből), és nem szükséges azokat magyarázni.

b)

16. §. Ha a négszög nem egyenközény, mint pl. אבגד négyszög, melyben az átlók egyike se osztja a másikat két egyenlő részre, akkor huzd meg a két átlót אג-t és דב-t, és oszsza az egyik a másikat ה pontban. Ha הב דה fele, a mint ez ebben az ábrában van (17. ábra), akkor világos, hogy דגא háromszög a négyszögnek $^1/_3$-ad része és אגב háromszög $^2/_3$-a; elosztod aztán e háromszöget, t. i. אגב háromszöget 2 egyenlő részre, a mely módon akarod (azon módok közül, a melyeket fent mutattam neked), és a négyszög el van osztva 4 egyenlő részre.

17. §. Ha azonban דה egyenes nem $^1/_3$-ad része דב egyenesnek, hanem több vagy kevesebb a harmadnál, akkor legyen בד harmada בז egyenes, a mint a most rajzolt ábrán van (18. ábra), és tudjuk meg, hogy בז hányadrészét képezi בה egyenesnek, és vegyünk ilyen arányban egy rész בג egyenesből ח pontban úgy, hogy בח aránya בג-hoz olyan legyen, mint בז aránya הב-hoz; vonjuk azután a mesgyét א-ból ח-ig, akkor elosztottuk a ferdénydedet harmadára, אבח háromszögre és két harmadára אחגד ferdénydedre; ha most e ferdénydedet ketté osztjuk, akkor az egész ferdényded három egyenlő részre van osztva.

A bizonyítás erre: Ha זח és זג egyeneseket vonod, akkor látni fogod, hogy אזב háromszög בדא háromszögnek a fele, és

בגז háromszög בגד háromszögnek a fele; azért lesz אזב és בגז háromszög együttvéve = אבגד négyszög harmadrészével; de ezen 2 háromszög = אבח háromszöggel, mert זחג háromszög, mely az egyiknél van = אחז háromszöggel, mely a másikból való, mert 2 párhuzamos közt és egy alapon fekszenek; lesz tehát ennélfogva אבח háromszög, mely mindkettővel egyenlő [אזב és בגז háromszöggel] אבגד négyszögnek a fele és marad 2 harmada, אחגד ferdénydeded. E ferdénydedet eloszthatod két egyenlő részre a mily módon csak akarod a fent tanult ábrák közül, és úgy el van osztva אבגד négyszög 3 egyenlő részre, a mint megadtuk az utasítást.

c)

18. §. Ha pedig el akarod osztani a négyszöget 3 egyenlő részre, valamely, az oldalak egyikén felvett pontból, pl. ט pontból, a mely אבגד négyzet אב oldalán van, akkor mérd le előbb a harmadrészét א szögből אג vonallal (a mely az egyik ábrában van), vagy אח vonallal (a második ábrában) és marad $^2/_3$-a, vagy אבג háromszög, vagy אבגח ferdénydeded alakjában, mint ebben az ábrában látható (19. és 20. ábra); azután oszd e háromszöget vagy ferdénydedet két egyenlő részre, a mint fent tanultad, és eloszlik az egész אבגד négyszög három egyenlő részre.

A négyszög osztása négy részre.

a)

19. §. Ha a négyszögek egyenközények, akkor a négy egyenlő részre való osztás nem jár semmi nehézséggel, mert az átlók mindegyike osztja a másikat két egyenlő részre; ha tehát meghuzod két átlóját, akkor elosztottad 4 egyenlő részre, a melyek mind háromszögek. Pl. אבגד négyszög, melynek oldalai párhuzamosak; ha meghuzod 2 átlóját אד és בג egyenest, akkor e két egyenes ה pontban találkozik, és elosztja a négyszöget 4 egyenlő részre, melynek mindegyike egy háromszög, nevezetesen אבה, בדה, גדה és גאה háromszögekre, mint ebben az ábrában (21. ábra).

b)

20. §. Ha az egyik átló osztja a másikat két egyenlő részre, de a másik az előbbit nem felezi, mint pl. אבגד négyszög, melyben אב = אג-vel (mely mellette van), de nem = גד-vel, hanem גד = a mellette lévő דב vonallal, és azért az א-ból ד-ig menő átló osztja ugyan a négyzetet 2 egyenlő részre, de a másik átló, mely ב-ből ג-ig megy, nem osztja két egyenlő, hanem 2 egyenlőtlen részre, ilyen alaku négyszögben meghuzzuk csak אד átlót, és elosztjuk az átlót a közepén, ה pontban, és vonunk belőle 2 egyenest ב és ג szögekhez, és akkor a négyszög 4 egyenlő részre van osztva, mint pl. ebben az ábrában. (22. ábra).

c)

21. §. Ha az átlók egyike se osztja a másikat a középen, mint ez a ferdénydedeknél általában van, akkor elosztjuk a fedénydedet 2 egyenlő részre, (a mint ezt fent mutattam), háromszögre és ferdénydedre, mint pl. אבגד ferdénydedet, mely 2 egyenlő részre oszlik: אהד háromszög és אבגה ferdénydedre; azután visszatérünk אהד háromszögre és elosztjuk 2 egyenlő részre: אחה és דהה háromszögekre. úgyszintén visszatérünk אבגה ferdénydedhez és elosztjuk 2 egyenlő részre: אזב háromszögre és בגזה ferdénydedre, és akkor a ferdénydedet osztva találod 4 egyenlő részre, úgy mint אדה, דהה, אזא háromszögekre és בגזה ferdénydedre, a mint látod az ábrában, melyet adtam neked. (23. ábra).

Feloszthatod [a négyszöget] más alakokra is, ha emlékszel mindazon szabályokra, a melyek előfordultak a három- és négyszögek osztásánál, a hol megmutattam neked az osztások módszerét. De világossá vált neked az egyenes vonalu idomok osztása általában és az eddig tanult osztási esetekből következtetve, képes vagy elosztani mezőket, a melyeknek 5 vagy 6 oldaluk van, mert csak el kell osztani három és négyszögü rétekre.

---

22. §. Ha olyan rét van előtted, melynek egyik vonala körív, a többi vonalai pedig egyenesek, mint pl. באג mező, (melyet most felrajzolok neked), melynek 2 oldala: אב és בג

egyenes vonalak, de אג oldala körív, azt csonka síknak nevezzük, és ha osztani akarod ezen ábrát két egyenlő részre, akkor meghuzzuk benne az אג egyenes vonalat, és ה pontban ketté osztjuk; onnan merőlegest huzunk אג egyenesen, a mig érinti גא körívet ז pontban és azután vonunk egyenest ב-ből ה-ig. akkor e csonka ábra el van osztva בהז vonallal 2 egyenlő részre; e vonal vagy egy egyenesben van, mint pl. az első ábrában (24. ábra), vagy nincs egy egyenesben, mint pl. a következő ábrában (25. ábra).

23. §. De eloszthatod a második ábrát más módon is, még pedig úgy, hogy egyenest vonsz ב-ből ז-ig, mely egyenes ט pontban megy át אהטג egyenesen; tudd meg azután טה arányát הא-hoz és végy אב egyenesből oly arányu darabot mint הט : הא; vonjunk egyenest ז-ből ח-ig és a csonka ábra osztva van 2 egyenlő részre, t. i. זהא csonkára és בחגז ferdénydedre, mint ezen az ábrán látható. (26. ábra).

A bizonyítás ehhez az ábrához: Minthogy זהח és בחה háromszögek, melyek 2 párhuzamos közt fekszenek, egyenlők egymással, ennélfogva אהז háromszög = אבח háromszöggel és אהז csonka részszel együtt, tehát = אבג csonka ábrának felével, mint ezen az ábrán van. (26. ábra).

---

24. §. A köralaku ábrák osztásában nincsen semmi nehézség és semmi, a mi magyarázatra szorul, ha az osztást a középpontból végzed. Legyen pl. adva egy kör, melynek kerületén אבג pontok vannak, és középpontja ד; ha elosztottad a kör kerületét 3 egyenlő részre: אב, בג és גא körivekre, akkor csak huzni kell egyeneseket e kör középpontjától ד-ből e három ponthoz és e kör osztva van 3 egyenlő részre: דבא, דגא és בגד csonkákra [= körczikkekre], mint ezen az ábrán. (L. a 27. ábrrát).

Épen úgy, ha elosztanád a kör kerületét 4 vagy 5 egyenlő részre, és alkalmaznád rá az előbbi utasítást, akkor elosztanád a kört ugyanannyi (egyenlő) részre.

Itt bezárjuk az osztásról szóló fejezetet, és átmegyünk Isten segítségével a testek mérési módjainak a kifejtésére, és mindarra, a minek hosszúsága, szélessége és mélysége van, és megkezdjük a negyedik fejezetet.

IV.

Jegyzetek a héber szöveghez.

[1]) כללות = szabályok. Különös Ábr.-nál a כלל szónak többese, mely számos helyen, a nőnemü többes raggal van képezve.

[2]) קטומה = trapez; nevezi úgy, mert megcsonkított háromszögnek képzeli, a mint közvetlenül látni a 2. ábrában, így magyarázza maga a szerző a II. fejezetben. A kifejezés misnai; v. ö. Áruch s. v. קטם.

[3]) נכוחי = párhuzamos, mert נוכח irányt jelent és így נכוחי egyirányu; két egyenes, mely egy irányban halad.

[4]) המתחברת = megfelelő; hasonló háromszögeknél ugyanazon szögekkel szemben fekvő oldalok; a megfelelő oldal azért neveztetik מתחברת צלע-nek, összeilleszkedő oldalnak, mert hasonló háromszögeket lehet egymásra olyképen fektetni, hogy a kisebb háromszög két-két szára teljesen beleesik a nagyobbiknak két-két szárába.

[5]) Eucl. elemei VI, 19.

[6]) מחיצה = mesgye, mely két területet választ el egymástól. Csak a gyakorlati földmérésnél alkalmazott kifejezés, a mikor két terület közt látható határt kell huzni. Az Mn. codexben következetesen מחצה van מחיצה helyett; úgylátszik, hogy tévesen מַחֲצָה-t olvasott, mely felet jelent a mathematikában szokatlan מחיצה helyett. A másoló nem lévén mathematikus, nem a tárgyi összefüggésből állapítja meg a helyes szöveget, csak hozzávetőleges sejtelme szerint, a mit a codex számos helyén vettem észre.

[7]) מרובע נפתל vagy egyszerüen נפתל oly négyszög, mely nem egyenközény és nem trapez, tehát a deltoid is נפתל. Ferdénydeddel fordítottam; meg kell azonban jegyeznem, hogy a szerző akármilyen négyoldalu szabálytalan sík idomot נפתל-lal jelöl még akkor is, ha egy oldal körív.

[8]) רצועה = keskeny hosszúkás terület, mert a szíj alakjához hasonlít.

[9]) נדר = négyzetgyök; direct átirás az arabsból جذر.

[10]) אלכסון átló, de jelenthet átmérőt is. (A kifejezés már a talmudban fordul elő.)

[11]) נצב הזויות = derékszögű, mert נצב = merőleges.

[12]) מרובע נצב הזויות ארוך = téglalap, mert egyik oldala hosszabb mint a másik.

[13]) מעויין = rhombus; bibliai kifejezés ferde és fonák jelentésben.

[14]) דומה למעויין = rhomboides.

[15]) מרובע נכוחי הצלעות = egyenközény.

[16]) בקעה מקוטעת kimetszet síkság, מקוטע olyan területet jelent, melynek határai két egyenes és egy körív, azért nevezi a körczikket is מקוטע-nak.

Budapest. GUTTMANN MIHÁLY.

PESZACH-ESTE 1800 ÉV ELŐTT.

A peszach-haggáda, mint ismeretes, a Mekhiltából és egyébünnen vette több részletét. Ebből a tényből biztosra vehető, hogy az az elbeszélés, mely szerint öt hires tudós Bené-Berakban »egész éjjel beszélt az egyptomi kivonulásról, mig tanítványaik jöttek és figyelmeztették őket, hogy elérkezett a reggeli sema-olvasás ideje«, szintén valamely midrasból vétetett, habár ma már nem mutatható ki a forrás. A toszafisták is idézik ezt a helyet és megvan a Machzor Vitryben (ed. Hurvitz 295; cf. ugyanott 20. jegyzet). Az elbeszélés formája és tartalma magán viseli a történeti jelleget. Szokásos volt a tudósoknál, hogy ezt az estét nagyobb társaságban egymással beszélgetve töltsék [1]), mert a tószifában (Peszáchim végén, ed. Zuckerm. 173.) hasonló történetet találunk. »Megtörtént, hogy Rabban Gamliel és a vének ültek Boethosz ben Zunin házában Lyddában és egész éjjel foglalkoztak a peszach törvényeivel, míg a kakas szólt, *akkor felemelték az ablakfüggönyt, összegyülekeztek* és elmentek a béth hamidrasba« [2]). Minthogy R. Eliezer Lyddában és R. Akiba Bené Berakban élt (Szanh. 32 b.), világos, hogy az említett két esetben az Eliezer, illetőleg Akiba székhelyén gyülekeztek. Az egyik esetben jelen volt a patriarcha II. Gamliel, kinek székhelye Jabne (Jamnia) volt. Nem tételezhető fel, hogy a patriarcha székhelyén nem gyülekeztek volna ilyen alkalomra. Biztos, hogy a gyülekezés sorra járt és csupán azért említik a szóban forgó két esetet, mert ekkor egész éjjel elbeszélgettek. A tószifta Sabbath 3(4), 3 (p. 113) azt beszéli, hogy Bené-Berakban Akiba és Eleazar ben Azarja ünnepkor a fürdőbe mentek izzadni. Minden valószinűség szerint peszachkor történt, midőn az Akiba székhelyén gyülekeztek. Föltehető, hogy a tudósok már jóval, talán 30 nappal peszach

[1]) Lásd tószifta Peszáchim végén és Mekhilta Bo végén (Friedmann 23 a.): R. Eliezer azt mondta, hogy tudósok éjfélig foglalkozzanak a peszachchal. Eliezer elbeszélésünk tudósainak egyike.

[2]) Az aláhuzott szavakat az עטור בכורים szerint fordítottuk. Szempontunkból nem lévén jelentőségük, nem kutatjuk tovább.

előtt gyülekeztek évrről-évre más helyen és ilyenkor vitatkoztak egymással mindenféle kérdésekről.

De visszatérünk tárgyunkhoz. A Bené-Berakban összegyült öt tudós Eliezer, Józsua, Eleázar ben Azarja, Akiba és Tarfon volt. Itt névleg vannak felsorolva, míg a másik elbeszélésben csupán »Gamliel és a vének« említtetnek. Ebből látszik, hogy hivatalos jellegű összejövetel volt és ép ezért a »vének« mindent kifejezett. Minthogy Lyddában volt Eliezer (ben Hyrkanosz) iskolája, ki Jochanan ben Zakkai legelső tanítványa és Akibának tanítója volt, minden kétségen felül áll, hogy a lyddai összejövetel előbb történt, mint a benéberaki, a hol Akiba tartott iskolát. Itt még II. Gamliel jelen volt, a bené-beraki összejövetelkor talán már nagyon öreg volt vagy nem is élt. Valószinűnek is látszik, hogy valamenynyien — Eliezer is — túlélték az ifjusága óta gyenge Gamliélt (Berákh. 15 b.), mit egyébként is lehetne bizonyítani, mert a Bar-Kochba-féle lázadást nem érte meg. De ezt csak feltevéskép mondjuk, mert lehetséges, hogy a lyddai összejövetel akkor történt, midőn Eliezert már kizárták az iskolából (l. erről Weiss, Dor Dor Ve-Dorsov II. 86.) és ebből érthető volna, hogy nem az ő, hanem a Boethosz házában jöttek össze Lyddában. Biztos, hogy ezt a körülményt azért emelik ki, mert különben azt hitték volna, hogy az iskolafő házában történt az összejövetel, a minthogy biztos, hogy Bené-Berakban Akiba házában töltötték az estét.

E sok sejtés után áttérünk a legfontosabbra, a mely miatt e czikket irjuk. A törvény azt mondja, hogy peszach-este a peszach törvényeiről kell beszélni. A lyddai összejövetelnél szintén a peszach törvényeiről beszéltek egész éjjel. Ez érthető, mert e törvényekről el lehet beszélgetni és még inkább vitatkozni akár az egész peszach-ünnepen át. De a bené-beraki összejövetelnél »beszélgettek egész éjjel az egyptomi kivonulásról.« Mit beszélhettek, hisz az egész bibliai részletet elmondhatták egy óra alatt! Erre azt lehetne felelni, hogy a biblia szövegét magyarázták. De illik-e erre a מספרים szó? Nem kellett-e volna igy kifejezni: והיו דורשים? A peszach-haggadában utána következő, Berákhóth misnájából vett részletben — mintha figyelmeztetnének bennünket — valóban magyarázatra a שדרשה szó fordul elő. Hogy nem magyarázatról van szó, bizonyítja az is, hogy elbeszélésünket megerősítésül idézik a következő parancsra: »Ha mindnyájan bölcsek, értelmesek, vének volnánk, ha mindnyájan tudnánk a tórát, mégis kötelességünk beszélni az egyptomi kivonulásról. A ki sokat beszél az egyptomi kivonulásról, dicséretet érdemel.« Mi az a sok, a mit az egyptomi kivonulásról beszélni lehet? Az egész elbeszélés megvan Mózes második könyvének néhány fejezetében és lényegében magában a haggadában.

De maga a haggáda szolgál ujjmutatással, hogy miről beszélhettek. A haggáda ugyanis az Isten dicsőítése mellett csupán azt mondja el, hogy Izráel *mikép szabadult a különféle veszedelmekből, nemcsak Egyptomból.* »Az [az Ábrahámnak Isten által tett igéret] segített őseinknek és nekünk. Nem csak egy támadt fel ellenünk, hanem minden generáczióban törnek ránk, hogy elpusztítsanak bennünket.« Így érthető az is, hogy: »mindenki köteles úgy tekinteni a dolgot, mintha ő vonult volna ki Egyptomból.« Világos, hogy ha minden korban törnek Izráelre, minden korban meg is van a megváltás. Minthogy pedig az embernek az az ütés fáj, melyet ő kap és nem az, melyet hetedik vagy hetvenedik őse kapott, világos, hogy az egyptomi elnyomás alatt a saját elnyomatásukat és a kivonulás alatt saját kivonulásukat értették. Akiba és társai 70 és 132 között éltek, tehát abban a korban, midőn a zsidó nép még napról-napra várta a nemzeti feltámadást és minden perczben készen volt a római elnyomó ellen, ki országát elpusztította és a lakosságát mindennap zsarolja, fegyvert fogni. Tudjuk, hogy Akiba nemcsak vallásos, hanem nemzeti vezér is volt. Korának Kossuth Lajosa, ki beutazta a zsidó világot és szónokolt, hogy keljen fel a nép. Ebből a helyzetből érthető, hogy milyen egyptomi kivonulásról beszéltek egész éjszaka és úgy elmerültek beszélgetéseikbe, hogy tanítványaiknak kellett őket figyelmeztetni a reggeli semaolvasás kötelességének beálltára. Az egyptomiak rég meghaltak, utódaik a légynek sem ártanak, az egész történet minden gyermek előtt ismeretes, mi tehát az érdekfeszítő benne? A rómaiakról azonban, ezekről az élő, zsarnok, zsaroló pogányokról lehetett egész éjszaka beszélni. Itt gyilkoltak, ott raboltak; zsinagógát lerombóltak, bálványoltárt építettek; az adó miatt az egyik község börtönbe került, a másik ott hagyta az ősi falut. Mikép lehetne

a római Fáraó vasjármát lerázni, a nemzet szabadságát kivívni? Ilyenfélékről hetekig is elbeszélgethettek a vallásukban és nemzetiségükben egyaránt sértett és megalázott tudósok és hazafiak.

A haggáda régi alkotó elemei világosan a rómaiakra utalnak. Lában rosszabb mint Fáraó, mert Fáraó csak a férfiakat akarta kipusztítani, Lában pedig az egészet. Lában, az arameus, Róma, melyet Edomnak neveztek. De különösen feltünő az egyptomi csapások sokszorosítása. A biblia csak 10 csapásról beszél. Jószé kiszámít 50-et, Eliezer 200-at, Akiba 250-et. Kéjelegnek e csapásokban és szokott rövidségükkel ellentétben még a számvetést is megcsinálják: »ebből látod, hogy Egyptomban 50 és a tengernél 250 csapás érte őket.« Ez a kéjelgés csak úgy érthető, ha a rómaiakra gondoltak. Az egyptomiak kikaptak, a rómaiak is ki fognak kapni. Ezeknek a hunczutoknak 10 csapás talán meg sem árt. Majd kapnak 50, 200, 250 és talán még több csapást. A legtöbbel persze Akiba kecsegteti őket. A Mekhilta olvasása közben gyakran jutnak az egyptomiak helyett a rómaiak eszünkbe, sőt megtörténik, hogy átmenet nélkül a rómaiakról kezd beszélni, miből látszik, hogy az agadista elméjében a rómaiak forogtak

Az ókorban peszach este a társaság (chabura) az ünnep törvényeivel és a zsidók helyzetének megbeszélésével mulatott. Ünnepi haggadánknak ősi törzse e két elemből áll, a többi középkori toldalék.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

A »TÖRVÉNY« KÉRDÉSÉHEZ.

Egyike azon, sajnos, még mindig ritkaság számba menő keresztény tudósoknak, theologusoknak, a kik a rabbinikus (misna, talmud és midrás) irodalmat is ismerik és azt ujtestamentomi s egyéb őskeresztény kortörténeti tanulmányaiknál, kutatásaiknál nagyobb mértékben — habár még mindig nem kellőképen, elegendőképen — tekintetbe, számba is veszik: *Spitta* Frigyes, strassburgi tanár s a »Zur Geschichte und Litteratur des Urchristenthums« czimü nagyaránytu mű (1893

óta folytatólag) szerzője. Ezen mű II. kötetében (Göttingen, 1896) Spitta első helyen a »*Jakab ap. Levelét*« vizsgálja és magyarázza meg igen alaposan és behatóan,[1]) s ezen folyóirat olvasóit bizonyára érdekelni fogja, hogy Spitta itt arra az eredményre jut, hogy ez az uj-testamentomi irat egyáltalán nem keresztény, hanem zsidó eredetü és jellegü irodalmi termék.[2]) De még jobban talán — egyelőre, miután ehhez a kérdéshez kétségtelenül még sok szó fér — a commentárnak egyes fontosabb részletei.

Igy pl. ehhez a vershez: »Ámde az, a ki betekint a szabadságnak tökéletes Törvényébe, és megmarad abban stb.«, 1, 25 (cf. 2, 12: »Ugy szóljatok, és ugy cselekedjetek, mint kik megitéltetnek a szabadságnak Törvénye által«), a hol Spitta (54. s köv. l.) a kérdéses kitételt: »*a szabadságnak Törvénye*« (= *νόμος ὁ τῆς ἐλευθερίας*) a következőképen magyarázza: »Es wird hierdurch das *jüdische Gesetz* denen anderer Völker gegenübergestellt, wie es in der hellenistischen Litteratur, besonders bei Aristeas und Philo, gern geschieht ... In der schon oben citirten Stelle aus der Rede Eleazars an Antiochus 4 Macc. 5, 24—26 wird auf die Naturgemässheit der Forderungen des jüdischen Gesetzes hingewiesen ... Den Zwang, ein solches Gesetz zu übertreten, bezeichnet Eleazar deshalb als *τυραννικόν*. In derselben Schrift wird 14, 2 mit offenbarer Anspielung an den stoischen Satz: *οὐ μόνον δὲ ἐλευθέρους εἶναι τοὺς σοφούς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας* (Diog. Laert. Zeno c. 64), ausgerufen: *ὦ βασιλέων λογισμοὶ βασιλικώτεροι καὶ ἐλευθέρων ἐλευθερώτεροι.* Die *λογισμοί* aber, die Aeusserungen des ver-

---

[1]) A munkálat különlenyomatban is megjelent ily czimen: *Der Brief des Jakobus*, untersucht von ... (ugyancsak Göttingen, 1896), és mi a következőkben ezen kiadást használjuk és idézzük.

[2]) »Der Brief beansprucht gar nicht«, igy mond Spitta végül (238. l.), »von Jakobus, dem Apostel oder »dem Gerechten«, verfasst zu sein, und von einem Unterschieben des Briefes kann bei dem oben geschilderten Hergang seiner Aufnahme in den Gebrauch der christlichen Gemeinde nicht die Rede sein. Wo finden sich nun Gründe, welche unserer Ansicht von dem jüdischen Ursprung dieser Schrift hindernd im Wege stehen? Weder die Kenntniss desselben von Seiten des Irenäus u. s. w.« Nézetéhez Spitta — képzelhetjük — még ma is ragaszkodik; l. »Untersuchungen über den Brief des Paulus an die Römer« (Zur Gesch. u. Litt. d Urchr. III. 1. Hälfte, Göttingen, 1901) 189. s köv. l.

nünftigen Willens, welche die Herrschaft über die Affekte besitzen, werden als die dem göttlichen (mosaischen) Gesetze entsprechende sittliche Lebensform hingestellt. Besonders reich wird dieser Gedanke ausgeführt bei Philo, quod omnis probus liber, 7, Mang. II, 452: ... *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων, παρ' οἷς μὲν ἂν ὀργὴ ἢ ἐπιθυμία ἤ τι ἄλλο πάθος ἢ καὶ ἐπίβουλος κακία δυναστεύει, πάντως εἰσὶ δοῦλοι, ὅσοι δὲ μετὰ νόμου ζῶσιν ἐλεύθεροι, νόμος δε ἀφειδής κ. τ. λ.* Diese Anschauung ist auch die der *späteren jüdischen Schriftgelehrsamkeit*, wie sich z. B. aus Pirke Aboth 6, 2 ergibt: »Ferner heisst es in der Schrift (Exod. 32, 16): Die Tafeln sind ein Werk Gottes und die Schrift eine Schrift Gottes eingegraben auf den Tafeln. Du sollst aber nicht חָרוּת (eingegraben), sondern חֵרוּת (Freiheit) lesen; denn niemand ist frei, als der ein Zögling der Thora ist« (ישאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתו״ת).

Igen helyesen. Mert hiszen ott van mindjárt (Pirke Aboth 6, 1) R. *Meïr* következő tétele: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה... מרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה... ונותנת לו מלכות וממשלת etc. Már pedig hogy ő is (R. Meïr) — csak ugy mint R. Josua b. Lévi [1]) — nem holmi *külső* »királyságról« (ékességről, díszről [2]), »hatalomról« és szabadságról [3]) szól, hanem amarról a *belső*, szellemi és erkölcsi fölényről, hatalomról és szabadságról — azt hiszem, egészen világos.

Ide tartoznak továbbá még olyan helyek mint Jalkut, Mislë 8, 15: בי מלכים ימלכו היה ר׳ שמעון ב׳ אלעזר או׳ מי גדול הממליך או המולך... כל עצמם של שני כתרים הללו כתר כהונה וכתר מלכות אין באים אלא מכתרה של תו׳ שנא׳ בי מלכים ימלוכו הוי או׳ כל מי שזוכה לתו׳ מעלה עליו הכתוב כאלו שלשתן מונחין וזוכה לכולן (cf. Jóma 72 b: א׳ ר׳ יוחנן שלשה זרים הן etc. és Maim. Pirke Ab. 4, 12-hez); Gittin 62 b (Jalk. u. o.) מנא לן דרבנן איקרו מלכים דכתיב בי מלכים ימלכו

[1]) A Spitta által idézett hely szerzője. Ez tudvalevőleg (III. századbeli) amoráus volt, R. Meïr pedig (II. századbeli) tannaita, R. Akiba legkiválóbb tanítványa.

[2]) Pl. ugy mint Pirke Ab. 4, 12: שלשה כתרים הן כתר תו׳ כתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן; Sabb. 88 a: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע... לכל אחד וא׳ מישראל קשרו לו שני כתרים ה. h.

[3]) Hogy ez a kettő: egyfelől »királyság és hatalom« (מלכות וממשלת), másfelől »szabadság« (חירות), alapjában véve egy és ugyanaz, csakhogy az első a másodiknak *fokozása*, a legjobban mutatja a stoikusok ama kifejezése: *οὐ μόνον δὲ ἐλευθέρους εἶναι τοὺς σοφούς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας.*

Vajjon ismerték-e a mi talmudi szerzőink a görögök (4 Macc., Philo s a stoikusok) ebbeli nézeteit és hasonlatait? Nem lehetetlen; de valószinübb, a mint láttuk, hogy ők ugyanazokat a nézeteket és hasonlatokat egyenesen a bibliából (Péld. 8 14 s köv. vv.; v. ö. Zs. 118 [119], 44., 45., 46.) merítették. —

Igen érdekes és szellemes Spitta következő értelmezése is. 2, 5—11: »Halljátok meg, szerelmes fiaim, avagy nem választotta-é az Isten e világnak szegényeit, hogy lennének gazdagokká a hitben és örökösivé az országnak, melyet igért azoknak, a kik őt szeretik? De ti megvetettétek a szegényt! Avagy nem a gazdagok nyomorítanak-é meg titeket...? Avagy nem káromoltatik-é általuk ama szép név, a melyről neveztettetek? Igen, hogyha a *királyi Törvényt* cselekeszitek, *az Irás szerént: Szeressed a te felebarátodat, mint tennen magadat:* jól mivelitek *(Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν καλῶς ποιεῖτε).* De ha személyt válogattok: vétkeztek, és megfeddettek a Törvénytől, mint annak megrontói. Mert valaki az egész Törvényt megtartandja, vétkezendik pedig egy dologban, az egész Törvénynek megrontásában bünös stb.« Ezt Spitta igy magyarázza (66. s köv. ll.): »Die herbe Charakterisirung der Reichen in V. 6 u. 7 sieht fast darnach aus, als ob Jakobus sie von der allgemeinen Rücksichtnahme ausschliessen wollte, die der Fromme jedem Menschen schuldig ist. Dem könnten die Leser das Gebot der Nächstenliebe entgegenhalten. Jakobus begegnet einem solchen Einwande in V. 8—11. Der in der jüdischen Theologie herrschenden Betrachtungsweise von grossen und kleinen Geboten folgend und offenbar die entschuldigende Rede seiner Leser aufnehmend, bezeichnet er die Forderung Lev. 19, 18: *ἀγαπήσεις τὸν πλησίον κ. τ. λ.* als *νόμος βασιλικός.* Aus der Reihe der übrigen tritt dieses Gebot als ein König aus seinem Gefolge hervor. Man wird sich also vor allem vor diesem Gebote zu verneigen haben, und wer das gethan hat, braucht es wohl mit dem Gefolge der kleineren Gebote nicht zu genau zu nehmen. Diesem Gedanken begegnet Jakobus in höchst beachtenswerther Ausführung.

Schön handeln sie, wenn sie dieses Gebot durch Erfüllung zur Vollendung bringen. Aber neben diesem Gebote steht im Gesetz (Lev. 19, 15) ein anderes, das fordert, kein Ansehen der Person zu üben ... Wenn die Leser (nun) durch ihr Verhalten gegen die Armen dieses (letztere) Gebot übertreten, so thun sie — gleichviel ob sie den *νόμος βασιλικός* erfüllt haben — Sünde und werden von dem Gesetz als Übertreter des göttlichen Willens überwiesen. Dieser Wille ist nämlich eine Einheit. Wer das ganze Gesetz hält, sich aber an einem Gebote versündigt, der ist aller andern mit schuldig geworden u. s. w.« Végül még: »Man bringt ganz fremde Gedanken ... in die Ausführung des Jakobus, wenn man behauptet, das Gebot der Nächstenliebe komme hier als die Einheit, die *Summa des Gesetzes* in Betracht; *in der Erfüllung dieses Gebotes sei die der anderen schon mit beschlossen.* Von dieser Ansicht, mit der die Leser sich mögen getröstet haben und die z. B. einen Vertreter an *Hillel* hatte, sagt Jakobus das gerade Gegentheil. Er gibt seinen Lesern zu, dass sie den Reichen gegenüber das Gebot der Nächsten-, ja, der Feindesliebe erfüllt haben. Aber anstatt nun nachzuweisen, dass sie es den Armen gegenüber gröblich verletzt haben, erinnert er an die anderen Gebote, die neben dem von der Nächstenliebe stehen und die sie mit diesem noch lange nicht erfüllt haben. Ja, die Verfehlung gegen das kleine Gebot Lev. 19, 15 macht die Erfüllung des grossen Lev. 19, 18 wirkungslos. Wohl kommt auch für Jakobus das Gesetz als eine Einheit in Betracht. Diese wird aber gestört und geschädigt, wenn irgend ein beliebiges der Einzelgebote, in deren Reihe das von der Nächstenliebe eine Nummer ausmacht, verletzt wird ...« [1])

[1]) Spitta itt a következő helyeket idézi: Pirke Ab. 2, 1: »Übe ein geringes Gebot eben so gern wie ein schweres (= הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה); Midr. Deb. r. C. 6 (לא תהא אי' הואיל ומצוה זו גדולה אני עושה אותה ששכיה מרובה וכו'); Sabb. 70 b: »Wenn einer alle thut, eines aber übergeht, ist er aller einzelnen schuldig (= עשאן כולן בהעלם א' חייב על כל אחת ואחת). Ez az utóbbi hely azonban nem ide tartozik, mivelhogy ott egészen másról van szó. Ép ugy nem a további idézetek: Pesikta f. 50, 1: Omnis, qui dicit totam legem in me recipio praeter verbum unum, hic sermonem dei sprevit et praecepta ejus irrita fecit (L. Sífrë ed. Friedmann 33 a: אמר כל התו' כולה אני מקבל חוץ מדבר זה דהו כי דבר ה' בזה) és Sanh. 89 a: ואפי' אומר כל התו' כולה מן השמים חוץ

Jakab tehát, e szerint a magyarázat szerint, elismerné ugyan a felebaráti szeretetről szóló parancsolatnak (Lev. 19, 18) kiválóságát, elsőbbségét, felsőbbségét, nevezvén azt, eléggé találóan, »királyi törvény«-nek (*νόμος βασιλικός*); de nem ismerné el, hogy az egyszersmind a »Törvénynek Summája« — ugy, a mint azt, Spitta szerint, első sorban Hillel tanította (Sabb. 31 a: דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושא.)

Tényleg ugy áll a dolog, hogy ugy *Tobith K.* (4, 15: *ὃ μισεῖς μηδενὶ ποιήσῃς*), mint *Philo* (Euseb. Praep. ev. VIII 7, 6: *ἃ τις παθεῖν ἐχθαίρει μὴ ποιεῖν αὐτόν*) [1]) csakis Hillel tételét variálják. Spitta azonban itt is ráutalhatott volna még R. *Akiba* (mint a »spätere jüdische Schriftgelehrsamkeit« egyik legkiválóbb s legrégibb képviselőjének) ismert tanítására: ואהבת לרעך כמוך זו כלל גדול בתורה (Szifrá, Ked., a helyhez; jer. Talmud, Nedar. 41 c; Ber. r. C. 24).

Tudvalevőleg különösen *Güdemann* [2]) az, a ki bebizonyította, hogy ez a tétel nem ugy értendő: »a Törvénynek (egyik) nagy alapelve«, hanem igy: »a Törvénynek *legnagyobb* alapelve; továbbá, hogy R. Akiba is — ugy mint Hillel [3]), Spittával szólva, a »Törvénynek Summáját« *kereste* és találta fel abban a parancsolatban: szóval, hogy a két formula, tartalomra, teljesen megegyezik. S ugyancsak Güdemannál olvassuk még a következőket is: »Wenn nun gefragt wird, worin die »Versuchung« seitens des Schriftgelehrten [4]) bestanden habe, so ist zu antworten, dass das Bestreben, das Judenthum auf eine oder wenige Formeln zu bringen, den Anhängern der Zelotenpartei gewiss nicht genehm war. Sie mochten in derartigen Versuchen Connivenz gegen die, wie wir heute

(מפסוק זה ... זהו כי דבר ה' בזה); Bamidbar r. C. 9: »Unser Lehrer hat uns gelehrt: der Ehebrecher und die Ehebrecherin übertreten alle zehn Gebote« (= למדתנו רבינו הנואף והנואפת עוברין שאלו תלמידיו לר' הונא ... על עשרת הדברות etc.)

[1]) Idézve pl. *Holzmann*-nál, Hand-Commentar z. N. T. I, 13. (Tübingen und Leipzig 1901), Máté 7, 12-hez (224. l.). H. azonkivül még Jéz. Sir. következő versét is idézi: 31 (34), 15: *νόει τὰ τοῦ πλησίον ἐκ σεαυτοῦ.* Aligha joggal.

[2]) »Nächstenliebe«, Bécs, 1890, 12 s kk., 23 s kk. ll.; v. ö.: *Bacher*, Ag. d. Tann. (Strassb. 1884), 7, 285, 419 s k. l.

[3]) S mint Jézus, Máté 22, 36 s kk. vv.; l. Güdemann u. o. 20 s köv. l.

[4]) Máténál 22, 35: *πειράζον αὐτόν.*

sagen würden, liberale Richtung erblicken; andererseits ist ja nicht zu leugnen, dass jede Generalisirung leicht das Einzelne verflüchtigt. Der Ungebildete, der »Am haarez«, mochte, wenn er von wenigen Fundamentalsätzen sprechen hörte, sich gerne einreden, dass diese allein, wie *Hillel* und nach ihm *Jesus* sich ausdrückte, das »ganze Gesetz« ausmachen, die Aufforderung aber, das »Andere« als »Commentar« zu betrachten, mochte er leicht in den Wind schlagen. Von diesem Gesichtspunkte etc.«

Látnivaló ebből, hogy Spittának szóban forgó magyarázata nemcsak szellemes, hanem hogy annak — néminemü alapja is lehet.

Temesvár. DR. LÖWY MÓR.

TALMUD-MIDRÁSI GÖRÖG SZAVAK.

1. שימה.

Hogy a talmud-midrási idegen szavak eredetének és valódi értelmének kipuhatolásánál mily könnyen megtévesztethetnek a rokonalaku vagy rokonhangzásu szók, arra érdekes példa e szó: שימה. *Cant. Rabb.* I, 17 a következő megjegyzést fűzi II. M. 21,1 ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם szavaihoz: מה שימה זו אינו נגלית לכל אדם כך הם דברי תורה. Már a מ״כ commentár figyelmeztet, hogy a שימה szó a תשים bibliai kifejezésre vonatkozik; *Levy* (Neuhebr. u. Chald. Wörterbuch IV. 547 s. v.) szintén utal e czélzásra, de tovább nem kutatva, azonosítja סימה = kincs szóval és a fönti helyet igy fordítja: »so wie der Schatz nicht Jedermann bekannt ist etc.« Eltekintve, hogy a talmud valószinüleg nem ismeri azt a babonát, hogy a rejtett kincs fölvetődik,[1]) נגלית nem = bekannt ist, hanem = mutatkozik, nyilvánul. Különben sem hoz más példát, hogy שימה azt jelentené: kincs.

Tanch. Buber ויצא, 24 azt olvassuk, hogy midőn Jákob szülőföldjére készült visszatérni, aznap Lábán Jákob lábán מצא שימה. Mit jelent ez? Azt semmi esetre sem, hogy Lábán kincset talált Jákob lábán.

[1]) De ismeri. Lásd Szanh. 110 a: נתגלתה לקרח. *(Szerk.)*

Nézetem szerint itt is, az előbbi példában is idegen szóval van dolgunk, mi a commentátorok és szótárirók figyelmét elkerülte, mert rokonalaku és hangzásu a sémi eredetü סימא vagy סימה szóval, mely csakugyan kincset jelent. A fönti két példában azonban a שימה és שימא = *σῆμα* = *jel, jegy, irás.* Igy aztán érthető, miért mondja Lábán Jákobnak: »sejtem, hogy az Örökkévaló megáldott engem a kedvedért«; mert — a midrás szerint — *titkos* (varázs-) *jegyet* látott Jákob lábán. Hasonlóképen jól érthető e magyarázat segélyével R. Simon hasonlata: ép ugy mint a *jel* (jegy, vagy irás) nem mindenkinek nyilvánul meg (valódi értelmében), azonkép a tóra szavai sem.

2. אנפטי.

Tanch. Buber וישב, 2: יצאו ונצא לאנפטי שלו. *Buber* e. h. 3. jegyz. azt hiszi, hogy hibásan van irva és אפנטי-ra korrigálja, mely szerinte = *ἀπαντῶν* = entgegen. A szövegből azonban kitünik, hogy e szó csakis névszó lehet, mert birtokosragja van: אנפטי שלו. (Ugyanigy Jalk. 983 és Cant. Rabb. 1, 12-höz.) *Levy* (Neuhebr. u. Chald. Wörterbuch I. 145 s. v.) követi e nyomot a betüáthelyezést illetőleg és a szir אפנטא és görög *ἀπάντησις* szóból származtatja, mely = Entgegenkommen übrtr. Gegenwart; érdekes azonban, hogy az *összes* felhozott példákban ugy fordítja: *entgegen. Krausz* (Lehnwörter s. v.), ki ismeretes szorgalmával és pontosságával állítja össze az előforduló helyeket és olvasatokat, szintén elődei nyomán marad; szintén az אפנטי olvasatot, az *ἀπάντησις* eredetet fogadja el és ugy fordítja: Entgegengehen.

Pedig a betücsere önkényes és megokolatlan. Buber a fennidézett helyen, hol e szó háromszor fordul elő, kiemeli, hogy *az összes kéziratokban* אנפטי van. Ugyanezen olvasat van a Tanchuma *összes* helyein (שמות 24, בשלח 11 és אמור 30), a Jalk. idézett helyén és 988-ban és Peszikta R. 21 f, tehát a legtöbb helyen. Nézetem szerint az אנפטי olvasat a helyes, mely szó a görög *ἔνβαδον* = alap, *terület* szóból származik és e jelentés az összes helyekre illik is. Megerősíti e nézetemet, hogy Jalk. Eszt. 1058 tényleg אנבטי olvasatot mutat, a mi elkerülte Krausz figyelmét, ép ugy mint a Buberét a Tanchuma oxfordi kéziratának az általa a szöveg mellé fölvett igen helyes magyarázó jegyzete »(בּ תחום«).

E szóval azonosítom אמבטי szót is I. R. 68, 9-ben, hol לשאולה (Zsolt. 9. 18) kettős helyragja ugy magyaráztatik, hogy a gonoszok leszállnak לאמבטי התחתונה שבשאול az alvilág legmélyebb területére, vagy magyarán: a pokol fenekére.

3. אנטין.

Szánhedrin 91 a olvassuk, hogy Ketúra fiai bevádolták Izraél fiait Nagy Sándornál, hogy ezek jogos örökségükből kizárták őket. Ben Peszísza válaszában I. M. 25, 6-ra hivatkozik, mely szerint Ketúra fiait ajándékokkal elégítette ki Ábrahám még életében אב שנתן אנטין לבניו בחייו. E helyen a talmud marginális jegyzete szerint az *Áruchban* גיטין, a *Jalkutban* pedig לקיטין van. *Levy* (Neuhebr. u. Chald. Wörtb. I, 20 s. v. (אגיטין) szerint az Áruch לנטון-t olvas, ő pedig a ל elvetésével אַנְטִין olvasatot fogad el, mely = *Legat*, Schenkung, Vermächtniss. *Krausz* (Lehnwörter s. v.) megjegyzi, hogy a kiadásokban אנטין van, de ő a לנטון olvasatot fogadja el. Nem veszi azonban tekintetbe ő sem, hogy a szentirás szerint Ábrahám csak ajándékot adott Ketúra fiainak és igy a hasonlatban sem lehet szó örökségről, a mit az atya még életében adott, a mi különös is volna.

Nézetem szerint אנטין nem más mint a görög ἀγαθόν = *vagyon, jószág*. A talmud idézett helye pedig szól egy atyáról, ki vagyonát még életében szétosztotta fiainak.

Nagy-Atád. DR. LÖVY FERENCZ.

IZSÁK B. MÓZES ÓR ZARUA ÉS AZ ESZTERGOMI ZSIDÓK.

Izsák b. Mózes, az Ór Zarua szerzője, a ki sokat utazván, Magyarországon is járt és müvében a budai s esztergomi meleg forrásokról szól, egy döntvényében (O. Z. I. 40 a.), melyet egy Jákob b. Izsák nevü tudóshoz intézett, a következő, a 13. századbeli esztergomi zsidók viszonyait jellemző esetet tárgyalja.

Egy Matiszjahu nevü ember, a ki gondatlanságból megölt egy gyermeket, mint hitközségi előimádkozó akar alkalmaztatni, a mit a megölt gyermek atyja meg akar gátolni.

Ebben az ügyben fordul nevezett Jákob b. Izsák a nagy tekintélyü bécsi tudóshoz, Izsák b. Mózeshez, megkérdezve őt, vajjon alkalmazhatja-e a hitközség Matiszjahut előimádkozónak?

A kérdés elveszett és csak a feleletből reconstruálható. Izsák b. Mózes hosszabb válaszában tagadja az atya ama jogát, hogy Matiszjah alkalmaztatását megakadályozza, mert ez a hitközség dolga. Utóbbi annál is inkább fogadhatja שליח צבור-nak, hisz M. tettét megbánva lakóhelyéről távozott, a mi önkéntes számüzetésnek minősíthető. Igaz ugyan, hogy a hitközség, melybe költözött, tisztelettel bánik vele, de azért lakóhelyének változtatása megfelel a bibliai törvény rendelkezésének, hogy a ki gondatlanságból embert ölt, a kijelölt menedékvárosba fusson. [גלה] הלכך זה מתתיהו נמי שהודיע שבעבור זה המאורע אע"פ שנהגו בו בני אדם טרינום (?) בכבוד הוי גלות מעליא.

A responsum annyiban érdekelhet bennünket, hogy a szóban forgó hitközség, mely Matiszjahut előimádkozónak akarja, valószinüleg az *esztergomi*. אדם טרינום ugyanis értelmet nem ad és a kéziratban eredetileg איסטרינום állhatott. Izsák Ór Zárua járt Esztergomban és ezen a néven említi a várost. I. 101 a אני המחבר איקלעתי לארץ הנר לבודן ולאוסטרינום. A zsidók E. nem latin — Strigonium — hanem magyar nevét használták. A kiadó vagy a kézirat másolója az ismeretlen helynévvel nem sokat törődött, így lett אדם טרינום-ból איסטרינום két szó, a ו vav-ból ד daleth.

Maga az eset is elég érdekes. Jellemzi a magyar zsidó hitközségek állapotát a XIII. század elején, melyről Eliezer b. Izsák prágai rabbi Juda Hachaszidnak igen zord képet fest (I. 40 b). הנה ברוב מקומות שבפולין ורוסיא ואונגרין שאין שם לומדי תורה מתוך דוחקם וישוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו והוא להם ש"צ ומורה צדק ומלמד בניהם.

Lengyel-, Orosz- és Magyarországban nincsenek tudósok és azért minden jött-ment embert alkalmaznak kántortanítónak. Eliezer b. Izsákról tudjuk, hogy járt Oroszországban (Ór Zarua IV. 128. b.) és ezen állítása helyszini tapasztalatokon alapul. A magyar viszonyok ilyen megitélése sem túlzott, mutatja a Matiszjahu esete. Hogy róla szó esik, bizonyítja azt a nagy szükséget, melyet az akkori hitközségek alkalmas emberekben szenvedtek. Talán nem puszta találgatás, hogy M. mint tanító ölte meg a gyermeket és azután akart

előimádkozó lenni. A gyermek apja protestál, felszólalását azonban az idegen hitközség nem tartozik respektálni. Más lett volna a helyzet, ha magában a hitközségben akad egy ember, a ki az előimádkozó ellen bármi okból tiltakozik. Szimcha b. Sámuel speieri tudós döntését, hogy egyes ember is megakadályozhatja valakinek előimádkozóvá való alkalmaztatását, követték a rajnamenti hitközségek annyiban, hogy a kisebbség kivánságait is tekintetbe vették. Juda Hachaszidnak nézete, hogy a ש״ץ-t egyhangulag válassza a község (אין נכון לתתמנות ש״צ אלא בהסכמת כל הצבור). Mózes b. Chiszdai Taku, a כתב תמים szerzője, a ki Regensburgban lakott, egy határozott esetben, a mikor Chizkia b. Jákob — a Hagahoth Aseri-ben gyakran intézett מהר״ח — az atyja utódja akart lenni Magdeburgban, valószinüleg ש״ץ, és a tudós ifjút nehányan nem akarták alkalmazni, a kisebbségnek nyujtott eme előjogok ellen igen élesen szólalt fel, de általában követték Szimcha b. Sámuel döntését és az előimádkozó alkalmaztatásának egyik főfeltétele volt, hogy az egész községnek kedvelt embere legyen. A zsidóközségek belszervezetének eme érdekes fejezetéről l. OZ. I. 41 b, a kis א״ז idézve ב״י-ban Tur Orach Chajjim 53-hoz, Agur 904.

Responsumunk abból a szempontból is érdekes, hogy egy Jákob b. Izsák nevü magyar tudóst említ. Izsák Ór Zárua בר אוריין זבר אבהן-nak nevezi őt. Lehet, hogy az esztergomi hitközségnek rabbija volt.

Egy másik, magyar vonatkozásu megjegyzés az Ór Zaruában a következő. I. 141 a אותם דנים מלוהים שמביאים בעגלות מאונגר״יאה לאוסטר״יא (?) כ״ז שאינם רואים באותה עגלה דג טמא . . . מותרים.

Magyarországból Ausztriába sózott halat hoznak szekereken. Ha egy ilyen szekéren tisztátalan (tiltott) halat nem találnak, a halak élvezete meg van engedve. Jellemző kortörténeti adata a magyar kereskedelmi kivitelnek. Magyarországnak neve itt nem ארץ הגר, hanem אונגר״יאה Hungaria; nehezebben határozható meg az אוסטר״יא név. A XIII. század elején az Ostmark Austria neve ritkán fordul elő, hogy pedig ezt érti a szerző, azt mutatja az összefüggés. Lehet, hogy valami irás-hiba forog fenn.

Nagy-Bittse. DR. WELLESZ GYULA.

MIKOR VOLT TUDELAI BENJAMIN ARÁBIÁBAN?

Ezen középkori turista (élt a 12. században), ki három földrészt utazott be, Európát, Ázsiát és Afrikát, saját nevével czimzett munkájában (מסעות ר׳ בנימין) tette közzé utirajzait. Ascher Londonban 1840-ben más tudósok közreműködésével e munkából kritikai kiadást rendezett. Utazásai idejének megállapítását megkisérelte előbb Lebrecht, az említett kiadás egyik munkatársa, a második részre nézve, még pedig később Grätz, története VI. kötetének 10. jegyzetében, ki mindenesetre egészen más és maradandóbb eredményekre jutott. Szerinte r. Benjáminnak jelenléte Isfahanban 1170—71-re esik. Ez utóbbi nézet, mint tovább ki fogom mutatni, a helyes.

Az Ascher-féle kiadás 84—87. l. közli Benjámin Singar perzsa szultán szerencsétlen csatáját a ghusok ellen. A מסעות ב נימין munkájának három kézirata van előttem. Mind a háromban azt olvassuk, hogy a szerencsétlen hadjárat 15 évvel azelőtt indíttatott (már t. i. mielőtt B. Isfahanban volt). Minthogy pedig azon háboru 1153 körül (Graetz i. h.) viseltetett, ennélfogva B. a nevezett városban 1168 körül tartózkodhatott (1153 + 15 = 1168). Ez azonban lehetetlen. Mert máshelyen említést tesz egy pusztító földrengésről, mely a Tripoli nevü szir várost *azon napokban* (בימים ההם) sujtotta, tehát vagy mialatt Szirián keresztülutazott, vagy közvetlenül odaérkezte előtt (ed. Ascher 27. l. és köv.) Hogy mikor volt ez a földrengés, arról a kiadók nem szólnak. De megtudjuk azt más helyen. Értem Schwarznak »Das heilige Land« czímü munkáját, 38. l. Tripoli leirásánál 1170-re teszi azon szerencsétlenség dátumát. Ha mindjárt föl is teszszük, hogy ezen elemi esemény már 1170 elején történt, és ha fölteszszük azt is, hogy B. még ugyanazon évben érkezett Arábiába, akkor is az 1168-iki évet anachronismusnak kell tekinteni. Mert hogyan beszélhet ebben az évben olyan földrengésről, mely csak két évvel később támadt? Azonkivül nem valószinü, hogy ő azt a hosszu és nehézkes utat, Tripolistó! Isfahanba, vidékeket, melyeken olykor télen nem is lehet utazni, oly rövid idő alatt bejárta volna, és a mellett időzhetett volna emlék-

jeleknél, sírdomboknál, történeti helyeken és számtalan községben. Hiszen mindenhol letért az egyenes útról.

Ő tehát legkorábban 1171 kezdetén lehetett Isfahanban, tehát 18, nem pedig 15 évvel Singarnak a ghusok elleni ütközete után (1153 + 18 = 1171). És tényleg Ascher kiadásában az olvasat 18 év és nem 15, a mi helyes is. A hibás 15-ös szám alkalmasint olvasási tévedés folytán csuszott be. Eredetileg talán יח volt, és a másoló יה-nek olvasta; minthogy ez azonban egyszersmind Istennév is, azért helyesebbnek vélte a számot szavakkal kiirni. Hogy a másolók semmi könyvet nem hagytak sértetlenül, az eléggé ismeretes.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

FOLKLORE.

A PRIMITIV SÉMI VALLÁS A JELENKORBAN.

(*Curtiss Samuel Ives*, Primitive semitic religion to-day. A record of researches, discoveries and studies in Syria, Palestine and the sinaitic peninsula. *London* 1902.)

Az előttünk fekvő mű szerzője 20 évig készült a szent föld beutazására, mig végre sikerült neki 1898—1901 három izben bejárni az ókori világtörténet egy-egy szinhelyét. Az angol-amerikai protestánsok a Kelet majdnem minden nevezetes pontján missióházat tartván fenn, az ótestamentom professzorának a helyzete könnyü volt. Minden oldalról támogatva, sikerült neki a különféle faju és vallásu nép gondolkodását sok tekintetben kifürkészni. Észleleteiről naplót vezetett, adatai tehát hitelesek és nem a megbizhatatlan emlékező tehetség termékei. Egyébként is, mint leirja, nagy óvatossággal járt el az anyag megszerzésében, melylyel az ó- és ujtestamentom eszmevilágát kivánja uj világításba helyezni. Álláspontját eléggé jellemzi az, hogy az istenfia fogalmat abból a sémi néphitből magyarázza, mely szerint égi lények földi asszonyokkal érintkezhetnek (242. lap s máshol).

Ezen álláspontból érthető, hogy az »ótestamentom«-ot, sok szokását és eszméjét szintén a mai néphit alapján magyarázza 19 fejezetben. Az első 5 fejezet tulajdonképen előkészületeinek és utazásainak leirása és kutatásmódjának megokolása. A 6—19. fejezeteknek tartalma: Fogalmak az istenről; helyi istenségek; istenített emberek; physikai viszony ember és isten között; erkölcsi viszony ember és isten között; a magaslatok és a szent siremlékek; papok és »szentek«; fogadalmak és évi ünnepek; az áldozás intézménye; a vér használata; megváltás és vérfrecskendezés; az áldozás jelentése; az áldozás helyei;

befejezés. Ehhez járul 7 érdekes függelék és több index. Hogy az angol terjengős előadás mellett is mily gazdag anyag van a 277 lapból álló műben összehordva, mutatja már a bibliaindex, melyben majdnem minden bibliai könyv több helylyel szerepel, különösen Mózes I. és II., Sámuel és a Királyok könyvei.

*

Minthogy minden könyvet első sorban a szerző álláspontjából kell megitélni, a részletekről nem igen vitatkozhatunk. Ha azok a népek, melyeknek szokásaival és gondolataival Curtiss a héber bibliát kapcsolatba hozza, zsidók és őslakók volnának, állításai és következtetései szilárd alappal birnának. De nemcsak nemzsidók, hanem nem is őslakók, mert közismert tény, hogy nincs a földnek olyan pontja, melyen a népesség oly alaposan felkavartatott, mint a szóban forgó területeken. Az egymást követő világhódítók nemcsak az országokat hódították meg, hanem a népességet is felriasztották. Az assyrek gyökerestől tépték ki az ősnépeket és helyükbe másokat telepítettek. A babylóniak, a perzsák, a görögök, a rómaiak, az arabok, a keresztes vitézek, a törökök szintén keverték a népességet. A prófétai képpel mondhatjuk, hogy »a bor nem maradt a seprün« és Akiba, a sokat utazott irástudó, már 1800 év előtt mondhatta, hogy Szancherib fölkavarta a népeket és nem ismerhetők fel többé. A legszembeötlőbb példát a zsidók szolgáltatják, kik közül hirmondó sem maradt az ősi földön, mert a jelenleg ott lakó zsidók főkép a 13. század utolsó negyede óta vándoroltak be ujra. Közismert tény, hogy Syriában és Palesztinában már az ókor óta nincs többé nemzeti élet. Ily körülmények között elvi aggodalmak merülnek fel, vajjon megengedhető-e, hogy az ezeken a területeken élő lakosság — népről szólani nem is szabad — anyagot szolgáltasson a rég letünt Izraél physikai életének és szellemi világának felderitésére? Sok itt a látszat és a véletlen, melyeket a »sémi« bő köpönyeggel letakarni nagyon bajos.

*

Ezen általános kifogáson kivül a részletekben is elég sok az erőltetett analógia és értelmezés. De ezekbe belé nem mehetünk, hanem rátérünk oly pontokra, melyek zsidó szempontból érdekesek. A szokás minden népnél felette hatalmas tényező. A talmud azt mondja: »A szokás megdönti a törvényt« (מנהג עוקר הלכה). Érdekes, hogy Curtiss szó szerint ugyanezt mondja a syrekről és arabokról: »To the Arab or Syrian custom is mightier than right« (65). A talmud tehát nem tett egyebet, mint engedett a sémi népeknél általános népakaratnak.

Napfelkeltekor a következő imát mondják: »Menedéket keresek a nagy Istennél a Sátántól... Szabadits meg a rosztól stb.« (68). Ez egészen ugy hangzik, mint a mindennapi reggeli ima. Minthogy ez az ima »elől van«, tehát azon imák között, melyek régi időkben nem tartoztak az istentisztelet imáihoz, hanem a felkelés és az ima közötti időben alkalmilag mondattak el (nem egyszerre), valószinünek látszik, hogy a szóban forgó zsidó ima is *napfelkeléskor* mondatott el. — Palesztinában és Syriában még sok naptemlom (perzsa) romjai láthatók. Az Antilibanonban van egy, mely ugy van elhelyezve, hogy onnan a felkelő nap első sugarai felfoghatók (105). Nevezetes, hogy a szentélyben (Jóma misna) az áldozati kultusz megkezdése előtt a napot lesték és pirkadáskor a megfigyelő elkiáltotta magát: barkaj (fény). A szentélyben a napot tényleg reggeltől számitották és nem estétől, a nap tehát a nap és nem a hold felkelésével kezdődött. Minthogy az időszámitás a hold szerint igazodott, kétségtelen, hogy a szentély szokása perzsa befolyás alatt keletkezett. Talán a Cyrus és Artaxerxes alatt visszatértek (Zerubabel, Józsua, Ezra, Nehemia), kik a második templomot felépitették és a kultuszt ujra berendezték, honositották meg a szóban forgó szokást.

A chaszidizmus és csodarabbiság keleti termék. A nagy kofta a 18. században fehér ruhában járt és csodákat müvelt, mint a csodarabbi. Mai napig szokásban van, hogy a »rebbe«-nek czédulát adnak be, melyre a kérelem »bakóse« fel van irva. Sőt a holt »szent« siremlékébe is bedobják a »quittl«-t. A »veli«, a mint Curtiss leirja, ilyen szent. Különösen érdekes a következő. A mohamedánok azt tartják, hogy Ábrahám Berzeh-ben, Damaszkus közelében született. E helyen van egy emlékmű, hova imádkozni járnak. *A falra egy iv papiros van kiteritve, melyen a látogatók felszólíttatnak, hogy bajaikat irják fel a szent*

(veli) *számára* (81). — A zsidó néphit azt tartja, hogy az ördögök asszonyokkal érintkezhetnek, sőt magam hallottam, hogy egy bizonyos, névvel nevezett család ilyen eredetű. A család fekete volt és Ujhely tájékán élt (állítólag). Ez a hit szintén chaszid körben élt és támpontot a talmudban talált, mely szerint a sédim esznek-isznak, szaporodnak és meghalnak. Curtiss 112. s köv. ll. beszél arról a sémi néphitről, hogy szellemek egyesülnek emberekkel. Különösen érdekes az érintett szempontból a következő: »Van egy ember Nebkben, kiről az egyszerü nép azt tartja, hogy egy dsinnek (ördögnek) a fia« (116), persze csak az atyja volt »dsin«. — A »kappóreslógen« nem ősi szokás, aligha lesz 400 évnél idősebb. A szokás czélja az, hogy az állat élete váltsa meg az ember életét. Hasonló szokásról értesít bennünket Curtiss 207. s köv. l. »that is, the soul of the animal in the place of the soul of the man«. Curtiss ezt halott lelkekért hozott áldozatról mondja. A mavalik emirje azt mondta: »Ha valakinek drága lova döglik meg, azt mondják neki: ne boszankodj, megváltott téged« (209. fent). Ha kár esik, a zsidók manapság hasonló gondolkozást árulnak el. Curtiss persze még több példát idéz, melyekre a talmudban található analógia.

A betegségeket a megszállás okozza, vagyis a betegbe belebújt az ördög. Az ujtestamentom tudvalevőleg erről több példával szolgál. A gyógyítást a szellem kiüzése által (exorcismus) eszközlik a szent emberek és a seikhek. Egy asszony megijedt és elvesztette beszélő képességét. Azonnal hozattak egy seikhet, ki elhozta varázskönyveit és tüzet gyújtva megkezdte az eljárást és a következő párbeszéd keletkezett közte és a szellem (meggyilkolt ember lelke) közt:

Seikh: Ki vagy?

Szellem: (az asszonyból) Zsidó vagyok.

Seikh: Hogy kerültél ide?

Szellem: E helyen ölettem meg.

Seikh: Hova való vagy?

Szellem: Nablusba.

Seikh: Mikor ölettél meg?

Szellem: 12 év előtt.

A hosszú párbeszéd vége, hogy az eltévedt lélek egy kis seben át kiüzetik (152). A megölt ember lelke a talmud szerint is addig bolyong, mig nincs megboszulva. A Karmel tövében levő khudde siremléket az összes felekezetekhez tartozó emberek, közöttük zsidók is, felkeresik bajaikban (203).

Hogy az embert érő bajok büneinek büntetései általános felfogás, mely ellen már Jób szerzője sikra szállt, ki azt vitatja, hogy a szerencsétlenségből nem szabad azt következtetni, hogy a sújtott egyszersmind bűnös is. A syr nép szerencsétlenség láttára első sorban arra gondol, hogy az ez által sújtott ember bűnt követett el (127). A talmud az általános néphitet fejezi ki, midőn azt mondja: »Ha szenvedések érik az embert, kutassa cselekedeteit« (Berákhóth 5 a). De magasabb felfogást tanusít, midőn folytatólag azt mondja: Ha bűnt nem talál, baja (isteni) szeretetből eredő szenvedés.

»Némelykor a férj fogadalmat tesz, hogy ezüstben fizeti meg a gyermek súlyát, ha a szent egy fiuhoz segíti«. Ilyen esetek előfordulnak (157). Hasonlót találunk a talmudban. Végül utalunk még a keleti sütőkemencze (tannur) leirására (187. l., 2. jegyzet). Ezt a kemenczét a talmud sürün emlegeti. — 151. lap, 3. jegyz. Genesis helyett olvasandó Jeremiás.

Behatóbb tanulmányozás mellett a megbeszélt műből még sok felvilágosítás meríthető. A keleti utleirások általában sok becses anyagot szolgáltatnak a talmudi reáliák megismeréséhez, de, mint sok egyéb, ezek is kiásatlan kincsek maradnak. Az utleirók nem ismerik a talmudot, a talmudisták még kevésbbé az utleirásokat. Nem harber Rambam.

Budapest. B. L.

ABÚHA DI-SÁMUEL.[1])

(Csodarabbi történet.)

In Apt hot gĕvojnt a grojszer ormer mann. Er hot zĕch mĕfarnĕsz[2]) gĕvén, az er iz gĕvén a mĕsilĕch,[3]) venn ajner brauch epĕsz. Emúl hot er zĕch czerkrígt mitn vajb, in zí

[1]) A kiejtésre nézve utalok a M. Zs.. Sz. januári füzetében megállapított fonetikára.

[2]) מפרנס = fenntartotta magát.

[3]) משלח = küldöncz, ki mindenféle küldetésben eljár.

hot a klúlĕ [1]) arausz gĕlozt: »De rí*ch*ĕsz [2]) hetn dĕch sojn gĕnímmĕn! »In der mún iz nélĕm [3]) gĕvorĕn. Núch czvaj-draj tég iz dĕ isĕ czim »Apter« [8]) Reb Avrúm Jĕsíĕ Hersl. Hot er gezugt: »Der Ajberster vet sojn helfĕn. A púr tég arim mach í*ch* chaszĕně, veln doj a szach rabéjĕm [4]) zajn, veln mer sojn helfĕn, imjercsĕm.« [5]) Denn er vúr der zúkĕn hador,[6]) zenen allĕ baj ém czizammgĕkimmĕn. Aufn chaszĕně-tug iz ĕ grojszer ojlĕm [7]) gĕvén, ĕsz vúr sojn czím bĕdekkĕn, in er ajlt zĕch nist. Hot ajner dĕn rebĕn gefrégt, far vúsz men gét noch nist czím bĕdekkĕn, zugt er: »Mĕr vartmĕr aufn rebbĕn Reb Szrúlcsĕ.« [8]) Iz dort gĕvén a jinger mann mit zajne lajt, hot ĕsz zaj gĕerrt, az mĕn vart ĕzoj lang, hot er dĕn rebbĕn noch a múl gĕfrégt. Zugt der rebbĕ:

»Ech vel ënk derczajlĕn a majnszĕ.[9]) Kojdĕm [10]) velĕch ënk a kasĕ [11]) frégĕn. Avűhĕ dĕ-Smil! [12]) Hot denn dĕ gĕmúrĕ [13]) nist gĕviszt, ví er hot gĕhajszĕn? Velĕch ënk dĕ majnszĕ derczajlĕn, fĕr vúsz er hajszt Avűhĕ dĕ-Smíl:

Avűhĕ dĕ-Smíl vúr ĕ grojszer talmĕd-chúchĕm [14]) in jirĕsz-sĕmájĕm,[15]) anúdĕm-gúdĕl,[16]) auszerdém a grojszer chúchĕm [17]) in kúrĕv-lĕmalchĕsz.[18]) Bajn kajzer iz er gĕvén a ojhĕv-

---

[1]) קללה = átok.
[2]) רוחות = szellemek, démonok.
[3]) נעלם = eltünt.
[4]) רבנים = rabbik.
[5]) אם ירצה השם = ha Isten ugy akarja.
[6]) זקן הדור = a nemzedék véne, kiválója.
[7]) עולם = világ, közönség.
[8]) ישראל = R. Izrael, más néven: »der Rizsĕner«, később: »der Szadĕgirer« városa után. »Rizsĕn és »Apta« Oroszországban, »Szadagora« galicziai város.
[9]) מעשה = történet.
[10]) קודם = mindenek előtt.
[11]) קושיא = nehézség, kérdés.
[12]) אבוה דשמואל = Sámuel atyja.
[13]) גמרא = gemára, talmud.
[14]) תלמיד חכם = tudós.
[15]) יראת שמים = istenfélő.
[16]) אדם גדול = nagy férfi.
[17]) חכם = bölcs.
[18]) קרוב למלכות = a kormánykörökhez tartozó.

néměn, [1]) in er hot zajĕr fíl finĕm gĕhalten, in er hot gĕhat mĕrĕrĕ mĕdínĕsz [2]) intern kajzer.

Amúl iz Avűhĕ dĕ-Smíl mit andĕrĕ monar*ch*ĕn czin kajzer gelúdĕnt gĕvén, in ojbĕn-ún lében kajzer iz der placz angĕvízen gĕvén fer ém. Di kiszríjĕm [3]) hobĕn nĕm zêr mĕkanĕ [4]) gevĕn. Hot er ferczajlt zajn grojsz chochmĕ in tachszíszĕ milchúmĕ [5]) (zajně krígszpléner). Ajner fin dikiszríjĕm hotn kajzer gĕbétĕn, er zollĕn mitgébĕn, bisz er zajn milchúmĕ macht, in er iz czifrídĕn gĕvén. In Avűhĕ dĕ-Smíl iz mitn gĕgangen, esz vúr ober a meha*lĕch* ráv.[6]) In er hot maczlíĕch [7]) gĕvĕn, in ajngĕnimmen dĕ milchúmĕ. Hot ern gefrégt, mit vúsz er zolln belónen? In hotn arajngĕfírt in dĕ saczkammer, er zoll zĕch nemmen, vúsz er vill; er hat ober nist gevo*ll*t nemmen, vajl er iz gĕsikt. Hotn der mélĕ*ch* noch a sajlĕ gĕfrĕgt: [8])

»Dort íz a biksz fin go*l*d, vúsz der fúter hot jĕrisĕ [9]) gĕlozt, in mĕr zemĕr gĕvén czvaj bríder, hot er ém dĕ mĕlí*ch*ĕ [10]) gĕlozt, in mír in majn svesztér czi ajn zo*l*chĕ sa*ch*tl, vúsz a zoj fíl vêrt íz, aví dĕ mĕlíchĕ. Í*ch* hob mĕr *ch*aszĕně gĕhat, in ho mit ír bĕkimmen majn mĕdínĕ. In ĕch vász nist ad hajom,[11]) vúsz dúsz batajt, in vúsz in dĕ biksz iz.«

Iz Avűhĕ dĕ-Smíl ahín, in ví er hot dĕ biksz aufgĕma*ch*t, hot er drin gĕzén a spígĕl, in drin hot er gezĕn aszídĕsz.[12]) Ober dĕ biksz iz noch svêr gĕvén, hot er noch gezí*ch*t, bisz er hot gĕfinnen, az auf der anderer zajt iz drin gĕvén a tajerer stajn, vúsz zêr a grojszĕn vêrt hot. Hot der mélĕch a grojsz szimchĕ [13]) gĕhat. Hot er finĕm mélĕch a bakúsĕ [14])

---

[1]) אוהב נאמן = hű barát.
[2]) מדינות = tartományok.
[3]) קסריים = császárok.
[4]) מקנא = irigyelték.
[5]) תכסיסי מלחמה = sztratégia, hadi tudomány.
[6]) מהלך רב = nagy út.
[7]) מצליח = sikerrel járt.
[8]) שאלה = kérdés.
[9]) ירושה = örökség.
[10]) מלוכה = királyság, kormány.
[11]) עד היום = mai napig.
[12]) עתידות = jövendőt.
[13]) שמחה = öröm.
[14]) בקשה = kérés.

gĕbétĕn, er zo*ll*n mitgéběn czi vajzĕn zajn kajzer, in czirik czi sikĕn.

In ví Avŭchĕ dĕ-Smíl iz ahajm gĕkimmĕn, in dĕ kajzerĕn hotn stajn gĕzén, hot zĕ gĕvinst czi huben dĕn stajn, in iz erkrankt fer bĕgírdĕ, vajl men hotn gĕmizt czirik sikĕn. In dĕ doktojrĕm hobĕn gĕzugt, az zí vet nist auszhaltĕn. Hot mĕn a pszak-din [1]) gĕmacht, az dén miz mĕn cziriksikĕn, nor Avŭhĕ dĕ-Smíl miz fersaffĕn a zo*lch*ĕn stajn. Iz doch gĕvén a pikíĕ*ch*-néfĕs [2]) fer jídĕn. In dĕ sveszter fin dén mélĕch hot ách e zo*lch*ĕn stajn gĕhat, zí hot ober zêr vajt gevojnt. Hot Avŭhĕ dĕ-Smíl masbíĕ [3]) gevén an únen,[4]) in iz híngĕfúrĕn czi ír, in hot ír biksz aufgĕmacht, in hot ír gĕvizĕn dĕn spígĕl, in hot ír gĕzugt: »Vúsz dĕ vilsztír in zínn arajn nemmen, veszti in dém spígĕl zén.« Hot zí gĕvellt zén, vúsz dí czukunft fin Avŭhĕ dĕ-Smíl vet zajn, hot zí gĕzén, az der zín vet zajer grojsz zajn; hot zí gĕvellt, esz zo*ll* zajn fin ír, hot zí ém tojvéĕ [5]) gĕvén. Hot er gĕbétĕn dĕn sa*ch*tĕl, in zĕ zo*ll*n géběn bezinnungsz-czajt bisz czi frí. In er iz gĕgangĕn in gúrtĕn, in úbend hot er víder a únĕn masbíĕ gĕvén, in iz auf der nacht ahám gĕfúrĕn. In dí nacht vúr lel-tĕvílĕ [6]) fin zajn vajb, in er hot mit ír gojmer [7]) gĕvén zajn za*ch*. In dĕn stajn hot er fer dĕ kajzerĕn gĕgéběn, in czi frí iz er sojn czírik gĕvézĕn. Hot er czi dĕ malkĕ gĕzugt: »Mír sajnt, dí hoszt*ích* tojĕ [8]) gĕvén.« In ví zi hot in spígĕl gĕzén, hot zí sojn dúsz nist gĕzén. Ni majlĕ,[9]) hot zí sojn finĕm nist ferlangt.

In dĕ frí brauch er sojn ehám czi fúrĕn, in er hot nist gĕvelt mêr masbíĕ zajn a únĕn, in der vég hot gedauert a púr chĕdósĕm.[10]) In mĕn hot gĕzén, az zi iz mĕibêrĕsz,[11]) hot

[1]) פסק דין = itélet,
[2]) פקוח נפש = életveszély, veszedelem.
[3]) משביע = megeskette.
[4]) ענן = felhő.
[5]) תובע = követelte, felszólította, hogy jöjjön haza.
[6]) ליל טבילה = a rituális fürdőzés utáni éjszaka.
[7]) נומר = elvégezte.
[8]) טועה = tévedsz.
[9]) ממילא = természetesen.
[10]) חדשים = hónapok.
[11]) מעוברת = terhes.

mĕn zí min-hasztam [1]) chojsĕd [2]) gĕvén, az zí hot mĕzanĕ [3]) gĕvén, hot mĕn zí gĕvelt dan [4]) zajn. Czi biszlĕ*ch* iz Avŭhĕ dĕ-Smíl úngĕkimmĕn. Hot er gĕzugt: »Loměr vartĕn, bisz dí najn chĕdúsĕm ausz zenen, in dernúch loměr czirik ra*ch*ĕnen, ojb esz kimmt ausz jene lel-tĕvílĕ, vúsz *ích* bin baj ír gĕvén.« In vajl Smíl iz fin dêr lédĕ [5]) gĕbúrén, hot menĕn gehajszĕn Avŭhĕ dĕ-Smíl.«

Azoj hot der »Apter« derczélt. Dervajl iz der »Rizsĕner« [6]) (jeczt »Szadĕgirer«) úngekimmen auf zajn kicsĕn. Hotn der »Apter« gĕfrégt, fer vúsz er hot zoj lang gezámt. Hot er gĕzugt: »Majn fêrd hot a féler bĕkimmen, hobĕch dĕ chĕszídĕm nochĕn ander fêrd gĕsikt, hobĕn zé ánsz gĕbrĕngt fer draj ránĕs. Dúsz iz ober nist dúsz, vúsz *ích* bĕdarf: majnsz hot tauzĕnd finĕf hindert gĕkoszt, in hot ách a féler bĕkimmĕn. Endlĕch hobĕn zé fĕr czvaj tauzĕnd ránĕs a simmĕl gĕbrĕngt, vúsz iz takĕ git, dêr hot insz arausz gĕczojgĕn fin a*ll*ĕ blotĕsz.« [7]) (Vúsz mĕn hot gĕdarft, hot er a*ll*esz arausz gĕslept.)

In der jíd, vúsz iz nélĕm gĕvorĕn, iz úngĕkimmĕn fin dĕ timĕsz,[8]) ví er mĕsikĕ [9]) vúr.

Ez keretes elbeszélés. Kerete a következő:

Pörlekedés közben kiszalasztja az asszony azt az átkot, hogy a gonosz szellemek vigyék el az ő férjét, és ez tényleg el is tünik a menyecske nagy bánatára. Mit is tehetne egyebet! A városi csodarabbihoz járul, hogy az ő segítségével elveszett férjét visszaszerezze. A jámbor rabbi vigasztalja, hogy majd az Isten megsegíti, csak várjon más napig, mikor a rabbi házában menyegző lesz és erre majd sok más csodarabbi collegája is eljön. A lakzi napján már minden kész, még csak a »Rizseni«-re, arra a híres csodarabbira várnak; a közönség türelmetlenkedik, a házi gazda pedig addig avval a mesével

[1]) מן הסתם = valószinüleg, természetesen.
[2]) חושד = gyanusították.
[3]) מונה = házasságot tört.
[4]) דן = törvényt ülni felette, vagy kivégezni.
[5]) לידה = születés.
[6]) Kit fent Reb Szrúlcsĕ-nek nevezett. L. 8. j.
[7]) Lengyel szó = sár, héber többesraggal ellátva.
[8]) טומאות = tisztátlanság, sötét hatalmak.
[9]) משוקע = belemerült.

mulattatja a népet, hogy miért nincs a talmudban a híres Sámuelnek apja saját nevével megnevezve, hanem mindig csak ugy idézik, hogy »Sámuel apja«? Végre megérkezik a várvavárt »Rizseni«, de persze ennek is el kell mondani, miért késett oly soká az uton? Az oka egyszerü, de ezen dicső mester szájában a legegyügyübb dolog is nagy fontosságot nyer. Lova ugyanis utközben kidőlt, mire ő jámborait más lóért küldte. Ezek azonban nem igen értik a lókupecz mesterségét, mert csak egy 3 forintos paripát hoznak, kibe a lélek csak hálni jár. Ő azonban, a »Rizseni«, vagyis mostani lakhelye szerint, a »Szadagorai«, ki roppant fényüzéséről híres, csak nem használhat 3 frtos lovat, mert ha az ő 1500 pengős lova is tönkre ment, hogy birná ki az ilyen szegény pára? Hoztak is végre egy 2000 frtos lovat, mely aztán igazán kitünő is volt, mert őket minden posványból kihuzta. A posvány pedig nem egyéb, mint a tisztátlan gonosz szellemek, kiknek hatalmától menekülniök sikerült. És igy előkerült az elátkozott férj is a perlekedő asszony örömére.

Ez az egész keret elég jelentéktelen, csak a misztikus homály, mely az egészen átvonul, kölcsönöz neki némi érdekességet. Továbbá fényt derit a csodarabbiknak ezen fontos hivatáskörére, hol oly sikerrel működnek, hogy a nyilvántartást a rendőrséggel együtt feleslegessé teszik.

Az Abúha di-Sámuel-ról szóló monda pedig ősrégi és kétségtelen, hogy a Kr. u. 3—4 századra megy vissza. A Toszafisták röviden említik [1]) még pedig a jeruzsálemi talmud nevében. Valamivel bővebben idézi R. Áser [2]) e helyen és szintén a Jerusalmira hivatkozik. Tehát kétségtelen, hogy a jeruzsálemi talmudból származik, bár a mi példányainkban nem maradt nyoma. [3])

A monda főhelye a kahirai R. Simeontól származó Halachoth-Gedóloth cz. művében található. [4]) E szerző, ki Kr. u. 900 körül élt, valószinüleg a Jerusalmi eredeti szövegét idézi, a mint azt e darab nyelvezete, stilusa és sajátságai is

[1]) Kiddusin 73 b. vox מאי איכא.

[2]) ראי"ש Kidd. 4. fej. 7. p.

[3]) ה"ג ed. Hildesheimer, 338 l., 65. jegyzet és glossza az idézet Toszáfoth mellett.

[4]) ה"ג סוף הלכות גיטין ed. Hildesheimer 337. l., 4. sor alulról.

mutatják. Elég érdekesnek találom, hogy e helynek magyar fordítását ide igtassam:

»Nem gyanusítjuk (az asszonyt), mert hátha férje jött titkon az éjjel, mint Sámuel apjával is megtörtént, ki istennév segítségével jött feleségéhez haza. Mert mikor Sámuel apja nyugatra [1]) ment, médiai nő találta őt, ki a madarak nyelvét értette. Azt mondta neki a nő: »Jer hozzám és én adok neked sok aranyat, mert tudta, hogy nagy ember származik majd tőle. Erre [2]) elfutott előle és istennév segítségével otthon termett feleségénél ezen éjjel és megint elment. Végre híre kelt, hogy teherbe esett. Törvényszék elé idézték és botbüntetéssel sujtották. És Sámuel mondta anyjának méhében: »Félrefordítom fejemet, hátha érne engem a bot hegye és fájna«. Félre is fordult anyja méhében, de a bot hegye igy is érte.

A mondának jelen alakja azonban, melyet Szerencsben jegyeztem föl, számos elemmel bővült, mely a csodarabbik chaszideus környezetére vall. Magában a mesében sok dolog csak homályosan van érintve, de nem akartam az eredeti nyelven és stiluson lényegesen változtatni, és inkább a tartalom bővebb kifejtése által pótolom a hiányokat.

Sámuel atyja igen jámbor tudós volt, de bölcsesége és társadalmi állása által is kivált. Mint több tartomány ura és a császárnak meghitt barátja gyakori vendég volt a császári udvarban. Egy ilyen udvari lakomán föltüntek az ő sztratégiai ismeretei az egyik királynak, ki őt a császártól elkérte, hogy az ő háboruit viselje. Vele is ment és háboruit szerencsésen be is fejezte. De nem akart semmiféle jutalmat elfogadni, mert ő csak a kötelességét teljesítette, midőn császárja küldetésében eljárt. A királyi kincstár minden drágasága nem csábítja. Még egy szivességre kéri a király, hogy magyarázza meg, ha olyan bölcs, hogy mit jelent azon arany doboz, melyet örökségül kapott és melynek valami mesés értéke van. Mert mikor a király atyja meghalt, egyik fiának hagyta koronáját, másik fiának és leányának pedig egy-egy ily arany dobozt, azon megjegyzéssel, hogy ezek is

[1]) = Palesztinába.

[2]) Abúha di-Sámuel.

annyit érnek mint az országa. De eddig még nem is tudták kinyítni, és igy nem is tudják, mi van benne. (Tartományát pedig csak házasság utján nyerte.) Sámuel atyja azonban ki is nyitotta, meg is magyarázta, hogy mire való a benn levő tükör, hogy t. i. benne mind annak a jövendőjét lehet látni, a mit az ember csak az eszébe vesz. De miután a tükröt kivette, érezte a doboz nehézségéből, hogy valaminek még benn kell lenni. És meg is találta, hogy a doboz alulról is nyilik, és benne volt egy rendkivül nagy és értékes drágakő. Erre kikérte magának, hogy e drágakövet haza vihesse és császárjának megmutathassa, aztán majd vissza hozza. A király szivesen egyezett bele. De mikor a császárné e követ meglátta, annyira megkivánta, hogy veszélyesen belebetegedett. Az orvosok kimondták, hogy ha a követ meg nem kapja, nincs remény felgyógyulásához. Erre a császár megparancsolta, hogy ha már Sámuel atyja megigérte, hogy visszahozza a követ, hát vigye, de meg kell neki szerezni egy másik ép olyan drágakövet. De nem volt sehol ilyesmi csak az illető király nővérénél, ki szintén oly dobozt örökölt, de nagyon messze lakott. Tekintettel arra, hogy baj érheti az egész zsidóságot, ha a császár haragját le nem csillapítja, megengedi magának a jámbor Abúha di-Sámuel, hogy csodát miveljen, mert csakis a legnagyobb veszélyben szabad az égtől csodát várni. Megesket egy felhőt és ez gyorsan elviszi az illető királynéhoz. Neki is megmagyarázza a doboz titkát, melyben megvan a kő is, a tükör is; de most baj van. Mert a királyné tudni akarta Abúha di-Sámuel jövőjét és látta a tükörben, hogy egy fiu fog tőle származni, ki igen kiváló ember lesz. Azért kivánta a királyné, hogy az a születendő nagy ember az ő fia legyen, azaz tőle szülessék. E követelésre a jámbor tudós reggelig kér meggondolási időt és kéri egyuttal magának a dobozt is. Éjjel a dobozzal ugyanilyen alkalmatossággal, felhőben, utazik haza és feleségéhez közeledik. A császárnénak is átadja a drágakövet és visszarepül a dobozzal, persze most is felhőben. Reggel avval jön a királynéhoz, hogy ugy látszik, a királyné tévedt. És a királyné a történtek után nem is láthatta többé a tükörben, hogy Abúhától nagy ember fog születni. A királyné erre eláll kivánságától és Abúha di-Sámuel lassan hazafelé indult, most már nem felhőn, mert már nem volt rá okvetlenül szüksége.

Utazott is nehány hónapig. Közben látták felesége állapotát és be is panaszolták. Férje pedig ki időközben megérkezett, azt mondta, hogy ne bántsák, mert a gyermek tőle való és bizonyítékul megmondta, hogy a gyermek mely napon fog születni. És igy is volt. A született gyermek a hires Sámuel lett. Ez esemény óta apját mindig csak »Sámel apjának« nevezték.

Budapest.

URBACH HENRIK.

IRODALOM.

A »JEWISH ENCYCLOPEDIA« HARMADIK KÖTETE.

(Funk and Wagnalls New-York és London 1902.)

A zsidó encyclopédián serényen dolgoznak és rövid félévvel a 2. kötet megjelenése után a 3. is kikerült a sajtó alól. Valóságos meglepetés, ha meggondoljuk, hogy a Pauly-féle klasszikus és a Hauk-féle protestáns encyclopedia 2—3 évben halad előre egy-egy kötettel. A munka nehézségei pedig aránytalanul súlyosabbak a zsidó műnél, mint az emlitetteknél. Ez utóbbiaknál ugyanis csupán uj kiadásról van szó, az előbbinél pedig egészen uj munkáról. A klasszikus irodalom és a protestáns theológia évszázadok óta buzgó kutatás tárgya, ugy hogy majdnem minden tárgyról van monografia és uj szempontok, legalább egy encyclopedia czéljaira, alig találhatók, tehát minden készen áll és csak a kezet kell érte kinyujtani. Az állam és társadalom ezrivel alkalmazza a szaktudósokat, kiknek a tudomány mivelése kizárólagos életczéljuk, mely körülmény folytán nem annyira a munkatársak megszerzése, mint inkább kiválogatása okoz gondot, ha a bőségben való duslakodás gondnak nevezhető. Ily kedvező kilátások mellett a zsidó encyclopedia nem indulhatott meg. Tervezői és kiadói a feldolgozásra kerülő anyagot ugyszólván maguk teremtették meg és az alkalmasabb munkaerőket maguk fedezték fel. Bámulatos kitartást, leleményességet és körültekintést tanusítanak és kitünően vannak tájékozva. Minden jelentékenyebb czikkre hivatott irót keresnek és rendszerint a leghivatottabbat »fogják meg«. Az encyclopedia szerkesztői szükség esetén talán a holtat is feltámasztanák, hogy irja meg a czikket.

A nagy igyekezet és a tény, hogy a 4. kötet máris készül és hogy az összes czikkek ki vannak osztva, kétségtelenné teszi, hogy az egész mű rövid pár év mulva elkészül. Az egyik, még pedig nagyfontosságu szakra, a talmudra megnyerték szerkesztőnek *Dr. Schechtert*, az amerikai rabbiszeminárium nagyhirű igazgatóját, ki a haladott kora miatt visszavonuló Jastrow helyére lép. *Dr. Hirsch G. Emil* szintén uj és agilis szerkesztő. Megtörténik minden, ami a mű előrehaladásához szükséges és a kiadóczég az Encyclopedia befejezésének határnapjául 1905. deczember 1. tüzte ki. Bajos ily dologról jósolni — az egész munkán 660-an dolgoznak, 8000 lapból fog állani és 2000 illustrácziót fog nyujtani — de tekintve azt, hogy a módszeres és rendszeres eljárás folytán az egész anyag tényleg be lesz szorítható 12 kötetbe, a nevezett dátum betartása nem tartozik a lehetetlenségek közé. Egyébiránt a zsidóság, amely oly soká várt, várhat egy-két évvel tovább.

A mű fontosságáról a zsidóság szempontjából folyóiratunkban több izben szólottunk és épp ezért ez alkalommal csupán az előttünk fekvő III. kötetet akarjuk bemutatni, amely a Bencemero—Chazanuth közé eső czikkeket öleli fel. A gyönyörüen kiállított kötet 700 lapon 1236 czikket nyujt, melyeket 180 kép diszít és összesen 165 iró, tudós, művész stb. dolgozott rajta. A képek mindenkit meglepnek, nemcsak a reproductiók sikerült volta, hanem a szakszerű és ügyes megválasztás folytán is. Megkapó mindjárt a czimkép: Jeremiás Jeruzsálem romjain (Bendemann). Az izlés különböző és mindenkinek más-más tetszik, de mindenki fog e kötetben eleget találni, amiben gyönyörködhetik.

A különböző szakmák, mint pl. a biblia, a talmud, a történet, a bibliografia, a theológia gazdagon vannak képviselve, de a leggazdagabb a modern biografia. A vezető szerkesztő Dr. Singer, e szak képviselője, abból a helyes szempontból indult ki, hogy inkább kerüljön be az Encyclopediába kettő, kit ott nem keresnek, mint hogy kimaradjon egy, kit ott hiába keresnének. Ez a generositás már azért is helyén van, mert nincs teljes zsidó biografikus mű, ugy hogy

az Encyclopedia ezt is pótolja. Különösen uj a modern olvasó előtt sok orosz név; egész uj világ tárul fel a nyugat-európai zsidók előtt, kik nem is sejtették eddig, mily gazdag szellemi élet virágzik az elnyomott, a nyilvános iskolákba csak korlátolt számban bebocsátott orosz hitrokonok között. Körülbelül 10.000 életrajz lesz az egész műben. Meglepő, hogy aránylag mily sok a zsidó iró, művész és általában a szellemi munkás.

A jelenkori zsidóság egyéb szempontokból is bőven van ismertetve. Nincs valamire való zsidó község, melynek szakszerű történetét és jelen állapotát dióhéjban ne közölné. Már ezért is jó tájékoztató a hitközségek és vezetőik számára és csak sajnálni lehet, hogy az angol nyelv az érdekelt körökben nincs kellőleg elterjedve. A liturgiára is nagy súlyt vetettek és kótákban mutatják be a nevezetes zsidó énekeket. Különösen megragadta figyelmünket a *cantillation* czikk (537—549). Bő történelmi bevezetés után 8 oldalon kóták mutatják, hogy minden egyes accentust hogy éneklik az askenaz és szefard zsidók (Európában, Marokkóban, Egyptomban és Syriában, Bagdadban) a jelenkorban és hogy énekelték 400 év előtt az askenazok. Külön-külön van feltüntetve a pentateuchus, a haftára, Eszter, Ruth stb., még pedig igen ügyes és áttekinthető módon (Francis L. Cohen, London). Bátran állítható egyébként, hogy alig van zsidó problema, melyről az Encyclopedia ne iparkodnék felvilágosítást adni, ugy hogy minden egyes megtalálja benne azt, mire kiváncsi. Nem ok nélkül nevezték némelyek modern Móre Nebuchimnak és a modern talmudnak, mert ugyanazt a czélt szolgálja a megváltozott viszonyoknak megfelelőleg, mint a nevezett nagy alkotások a maguk korában.

A részleteket tekintve, zavarban vagyunk, hogy mit emeljünk ki? Legczélszerűbbnek véljük, ha előbb tekintet nélkül a szakmára az abéczé sorrendet követve kiirjuk a terjedelmesebb és felfogásunk szerint fontosabb vagy sikerültebb czikkeket. Ezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy más irányban érdekelt olvasó nem találhat szemében érdekesebbnek és fontosabbnak általunk nem említett czikkeket, mert az Encyclopediára joggal alkalmazható Ábóth traktátus mondása: »Forgasd, forgasd, mert minden benne van.« A szorosabb

értelemben vett rég mivelt tudományos szakok mellett nem feledkeztek meg pl. a folkloreról és a zsidó statisztikáról és az elhanyagolt zsidó reáliákról sem, mint a következő felsorolás mutatja:

Benet Mordechai; Beni-Israel (6 szép illustráczióval); Benjamin J. Ph.; Benveniste (23 egy családból, Kayserling tollából); Bequest (a haldokló adományozása zsidó jog szerint); Berab Jakob; Berdiczewski; Berechia Ha-Nakdan (kitünő czikk); Berenice; Berera (talmudi jogszabály); Berlin; Berlin Isaiah (Isaia Pick); Berlin Saul; Berliner Abraham; Bern; Bernays (apa és két fia); Berr Michel (1. franczia ügyvéd); Bessarabia; Bet Din; Bet Hillel and Bet Shammai; Bet Hamidrash; Betrothal (eljegyzés, gyönyörü illustr.); Bible Canon; Bible Editions (szép illustr.); Bible Exegesis (Bacher); Bible Manuscripts (szép illustr.); Bible Translations; Bibliography; Bibliomancy; Bigamy; Binding (könyvkötés, szép illustr.); Binding and Loosing (אסור ומותר); Birds (madarak); Birthday (születésnap); Births (születések); Bismark (zsidó vonatkozásban); Black Death (fekete halál); Blasphemy; Blind és Blindness (vakság, érdekes statisztikai adatokkal); Blood Accusation (vérvád Stracktól); B'nai Brith (zsidó páholy); Bodleian Library; Body in Jewish Theology (test felfogása a zsidó theologiában); Bohemia; Bokhara (érdekes illustrácziókkal); Bologna; Bomberg Dániel (héber könyvek hires keresztény nyomdásza); Book-Collectors; Book-Plates (ex-libris, szép illustr.); Book-Trade; Bordeaux; Borders (könyvszélek); Botany (Löw); Brandes Georg; Bread (kenyér); Brest-Litovsk (orosz); Brill Samuel Löw; British Museum (héber kéziratai); Brotherly Love (testvéri szeretet); Brüssel (szép illustr.); Buber Salomon; Bucharest; Budapest (nagy czikk); Bulgaria; Burial (temetés, szép illustr.); Burnt Offering (áldozat); Buxtorf; Byzantine Empire (Krausz); Cabala (terjedelmes czikk); Caesar (a zsidók nagy barátja volt); Cain; Calendar (kimerítő); Calf Golden (arany borju, kimerítő); Califs; Calumny; Camel; Canaan; Candlestick (lámpa; illustr.); Cantillation (az accentusokról, kótába szedve valamennyit); Capital Punishment (halálbüntetés); Captivity; Caro Josef (Sulchan Áruch), de Castro család (Kayserling); Catacombs; Catalogues of Hebrew Books; Catechisms; Caucasus

(érdekes illustr.); Cemetery (illustr.); Censorship of Hebrew Books (illustr.); Ceremonics and the Ceremonial Law; Chaldea; Charity (jótékonyság és intézetei); Chastity.

E felsorolás alkalmából megjegyezhetjük, hogy a használhatóság szempontjából kivánatos lenne, hogy minden kötet végén ott legyen a feldolgozott czikkek lajstroma. Ily lajstrom mellett az érdeklődő azonnal megtudná, hogy meg van-e az általa keresett czikk és ily módon az esetleges hézag könnyen konstatálható lenne. Még fontosabb az, hogy az ismeretek bizonyos köréről szóló czikkek szembe tünnének és az elolvasás czéljából fáradság nélkül kijegyezhetők volnának. Ez a külsőség épen ily sokoldalu műnél bir jelentőséggel, mert csak természetes, hogy az egyeseket más-más ismeretkör érdekli. A polyhistorok már szűkebb tudomány területein is ritkák, mint a fehér holló. Igaz, hogy a mű befejezése után teljes index fog mellékeltetni, de addig az örvendetes időpontig még sok víz fog a Dunán lefolyni és még akkor is kényelmesebb, ha ez a szómutató minden egyes kötetben található, mintha az utolsó kötethez van mellékelve.

Ha már most ezen kitérés után visszatérünk az egyes czikkekre, fölösleges kijelentenünk, hogy a január második felében kezünkbe került kötetet nem olvastuk elejétől végig. De a próbák, melyeket a Magyarországra vonatkozó és egyéb bennünket első sorban érdeklő részletekkel tettünk, az Encyclopedia alaposságáról és szakszerüségéről igen kedvező véleményt keltenek. A szerkesztők azon helyes eljárást követik, hogy lehetőség szerint olyan munkatárssal iratják meg a czikket, aki a helyi viszonyokkal teljesen ismerős. Ugy látjuk, hogy ezt az eljárást minden országnál követik. Az általános érdekü, ugyszólván nemzetközi disciplináknál természetesen nem a feldolgozó hazája, hanem szakavatottsága jön tekintetbe, akár zsidó, akár keresztény az illető. Oly liberalismust tanusítanak, hogy pl. a legtöbb bibliai czikkeket keresztény tudósokkal iratták meg, sajnos a legszélsőbb irányhoz tartozókkal. Ugy látjuk, hogy a jelen kötetben ez irányban némi mérséklés állott be. A Palesztina földrajzi czikkeit pl. mind Buhl irta kitől nemrég a »Georgraphie des alten Palästina« jelent meg. Itt megemlíthetjük, hogy a Jewish Encyclopedia távol áll a hasonló vállalatok szükkeblüségétől. Katholikus vagy protestáns encyclopedia a világért sem venne fel szent sorai közé modern zsidót, bármily érdemei legyenek az encyclopédiában feldolgozott tudományszakok körül; a zsidó encyclopedia valláskülönbség nélkül registrálja az érdemes férfiakat. A keresztény bibliamagyarázók, héber grammatikusok stb. mind belékerülnek.

Mesteri czikkek nézetünk szerint azokból, melyeket már elolvastunk, a következők: Bible Exegesis; Bibliography; Bibliomancy; Blood Accusation; Book Collectors; Botany; Cabbala; Catalogues of Hebrew books; Censorship of Hebrew books s mások. De vannak olyanok is, melyek feleslegesek, vagy tulságosan terjedelmesek. Nem tudjuk pl. belátni, mire valók a talmud egyes traktátusairól szóló hosszabb czikkek — a jelen kötetben Berakot, Bezah — miután a talmudról ugyis lesz összefoglaló czikk? Mire való a tartalom egyes pontjainak kiemelése, miután ezek más összefüggésben ugyis előkerülnek az illető tárgygyal foglalkozó czikkben? Sőt alkalmas arra, hogy a laikusban a traktátus tartalmáról ferde képzeteket keltsen, mert azt hiheti, hogy a modern könyvek mintájára csupa ilyenféle tárgyról van benne szó, holott az igazság az, hogy minden traktátusban mindenről lehet szó. A talmudistákat a féktelen associatio idearum jellemzi. Az ilyen fogalmak, mint pl. Berera (בריירה) szintén vagy kimaradhattak vagy puszta definiczióra szorítkozhattak volna.

Ily nagy munkánál természetes, hogy helytelenségek is becsusznak. A sajtó- és egyéb apró hibákról (pl. Meshaloth Shualim, Mishlot helyett) nem szólunk. Helytelen, hogy המקרא annyi mint canon (150 b lent). Fürst hozta forgalomba azt a nézetet, hogy *mikra* mint az arab korán »a kiválóan olvasandót« jelenti. Ebből a csirából kel ki a mag, hogy mikra = kánon. De ezt a régi keletü nézetet már megczáfoltuk (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 8. lap). A szóban forgó czikk nemcsak fölösleges, minthogy a folyóiratunk olvasói előtt ismeretes »A héber bibliakánon« cz. czikk előzi meg, hanem hibás is. Pl. azt mondja: »Baruch and Lamentations formed one book with Jeremiah« (151. a közepén, cf. még 151 b lent). A zsidóknál Baruch könyve sohsem képezett kanonikus könyvet. De hagyjuk ezt. *Theodor*, ki a Beresith rabbát kiadja, azt mondja 64 b: »A mű

nevét »Berésith Rabba« a Genesis elején levő *nagyobb* midrastól kapta, ámbár eredetileg e részlet nevét a R. Hosája régibb és rövidebb midrásával szemben viselte.« Ez nagyon mesterkélt. Nézetünk szerint az egész Rabba nevét az ókori könyvterminológia mintájára nagy terjedelmétől nyerte. Ez volt a »nagy« midras a többi »kis« midrassal szemben (Óhéber Könyv 73, 4). Ha a Jalkut 500 évvel előbb szerkesztetik, ez kapta volna a »nagy« nevet. Broydé a biblia kéziratokról gyenge ismertetést ad; említeni kellett volna a Ginsburg által kiadott 18 faksimilet. Téves az, hogy a levélalaku, tehát a mai könyv már a 4. században divatba jött volna (178 a). Vannak ugyan adatok, hogy kodexek (mai könyvalak) már 250 körül léteztek, de divatba legkorábban az 5. században jöttek. A héber bibliáknál pedig, melyekről szó van, a tekercsalak legalább a talmud utáni korig uralkodott. Ugyanis a talmud és midras sohasem említi a kodexalakot. — Ha a tórában hibát találnak, a 178/a lent említett esetek többségében nem kell a példányt »eltemetni«, mert kijavítható.

De most már csakugyan elérkeztünk minden kritikus végső állomásához, a hibakereséshez és itt az ideje, hogy ismertetésünket befejezzük. A modern zsidó tudomány nyelve eddig a német volt, melynek ismerete nélkül nem lehetett mozogni. A Jewish Encyclopedia most az angol nyelvet is a zsidó tudós nélkülözhetetlen eszközévé avatja. Sőt mindenki, ki zsidó ügyekről és problemákról gyors tájékozást kiván, az Encyclopediához fog nyulni.

ÉVKÖNYV.

(Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Budapest, 1903.)

Rossz idők járnak újabban a kritikusokra, mióta egy költőíró egy elterjedt berlini lapban a vonal alatt keményen visszavágott nekik és egyszer legalább megtorolta a sok gúnyt, iróniát, elítélést és kivégzést, a mivel napról-napra érdekesség után epedő olvasó közönségüket kielégítik. Jó magamat, mikor elolvastam az idei Évkönyvet, nem szállta meg sem a *Harden* epés malicziája, sem *Kerr* megnevettetésre irányuló

komédiázó kedve, sőt hol gyönyörködtem a derüs és borus valódi zsidó életet visszatükröző és zsidó szellemtől áthatott elbeszélésekben, hol fenséges áhítatot, templomi hangulatot ébresztettek bennem a vallásos gondolatoktól átszőtt költemények, hol elmélyedtem a bő idézeteken felépülő, a felvetett kérdés egész terjedelmét felölelő, alapos buvárlatról és széles látókörről egyaránt tanuskodó és mindamellett sima és könnyed stilban irott tudományos dolgozatokba. A régi irók ereje nem lankad, alkotó képességük nem gyengül és soraikat mindig felfrissítik újabb társak és gyarapítják a munkások számát. Megnőtt főleg a költők gárdája, valamint csökkent a tudós dolgozatok száma, de ez nem ád okot aggodalomra, míg a »Társulati közleményekből« azt a benyomást nyerjük, hogy a Társulat a zsidó tudomány napszámosait megjutalmazza, munkájukat meg is fizeti, anyagi támogatással is serkenti és buzdítja az idealistákat, a kik eddig »a szivükben érzett szent tűztől« indíttatva munkálkodtak a tudomány mezején. Csak 25 éve, hogy a zsidó tudomány megszólal magyar nyelven, az előbbi kisérletek gyermekhalállal multak ki — mint *Peisner Ignácz* rövid visszapillantásában olvassuk — és ma már szép könyvtárral dicsekedhetik, ámbátor olvasó közönséget kellett magának teremtenie és anyagi pártolásra alig számíthatott. Az utóbbi anomalián is törekszik segíteni a Társulat és bizonyára még nagyobb lendületnek viszi a magyar zsidó tudományt, mely, a szerénykedésnek is van határa, a rabbiszemináriumban született és ápoltatott, felcserepedett és utját vette a magyar községekbe. Zsidó tudást, öntudatot, érdeklődést terjesztett a szeminárium kiképezett rabbijai révén Magyarország zsidó községeiben, megmagyarosította azokat, fellendítette a hitoktatást, az ifjúság nevelését, létrehozott vallásos és jótékony intézményeket és ez által, a mi természetes folyomány, ha nem is lehet statisztikailag bebizonyítani, utját állta a tömeges kitérésnek. A szeminárium 25 éves jubileuma alkalmával ezen érdemeit *dr. Kecskeméti Lipót* örökíti meg, egyszersmind vázolja ez intézet beléletét, mely minden növendékében és hallgatójában kiolthatlan nyomot hagyott hátra. Különös egy iskola az, gimnázium és főiskola, egymás mellett ül a 14 éves fiú és a 24 éves doktor, nivellálódik benne a bocher és bocherféle lesz a gimnazista, mind rabbi akar lenni,

a matura után meg az egyetem három fakultását rohanják meg, némelyik a technikán próbálkozik meg, és igaz a mi igaz, mindegyik, ha elkészül és csak egyszerü morenu-ig jutott el, a hitközségi elnökségre pályázik. A szeminariumi humorból is ad ki egy kis kóstolót, de telnék belőle vaskos könyvre is és a szeminariumi *Murger* könyve nem volna érdektelen, szintelen olvasmány. Talán soká is maradtam a tárgynál, pedig ki se merítettem K. czikkét, de magam is ott töltöttem ifjúságom legszebb napjait, a hála érzete köt az ottani tanárokhoz és nehezen tarthatom fel az ifjú emlékek felbugyogó árját.

De kezdjük elülről.

Kossuth születésének 100. évfordulójára *dr. Eisler Mátyás* összeállítja a régi »Pesti Hirlapból« K. beszédjeiből és »Irataiból« viszonyát a zsidósághoz. A zsidó vallást inkább hírből ismerte, de annál jobban a bibliát, a melynek hasonlatai, gondolatai és szónoki fordulatai gazdagítják nyelvét. A zsidók vallását reformálandónak tartja, moráljukat nemesnek és fenköltnek. Elítéli a zsidógyülöletet, melynek okát középkori hagyományban és a gazdasági versenyzésben leli fel. Eleinte sürgeti az emanczipácziót, de szemben a közhangulattal és az alsó tábla ellenzékével azt fájó szivvel elejti 1848-ban. De 1849-ben törvénybe iktatja és Turinból is többször védelmére kel. Igen aktuális *dr. Pap Dávid* statisztikai adatokon felépülő fejtegetése, a mely oda konkludál, hogy a galicziai zsidó bevándorlás réme mese, a melylyel a közvéleményt — a zsidót is, tévutra vezetik, mert a magyar zsidóság mostani száma nem üti meg a természetes gyarapodásnak megfelelő nagyságot, minthogy évente vagy 1600 lelket veszít a kivándorlás révén. A leginkább a földmívelők és munkások osztályából kikerülő többi kivándorlókkal szemben az 1600 zsidó is nagy számnak tünik fel, de úgy látszik a valóságban még nagyobb. P. ugyanis így számít: 1890-ben volt 707 ezer zsidó, 10 év alatt született 273.000, meghalt 138.000, tehát 707.000 + 135.000 = 842.000, tényleg volt 1900-ban 827.000, kivándorolt 15.000. Hol vannak a bevándorlók? Elenyésznek, vagyis benne vannak a születések és halálozásokban. Ez mégis nehezen hihető el. Kiragadok egy adatot, Mármarosban 10 év alatt a szaporodás kerek számban 11.000 lélek (45-ről 56-ezerre). Ez sem invázió, de itt látható

a galicziai bevándorlás nyoma. Akármily meggyőzők is P. adatai, mégis kiváncsiak vagyunk arra, hogy a hivatalos statisztika mire támaszkodik, midőn zsidó beözönlésről beszél.

Ismeretes, hogy a művelt francziák nem igen járatosak a geografiában, de hogy olyan költő mint Victor Hugó, a bibliát annyira felületesen ismeri, az ember nem hinné el, míg *dr. Heller Bernát* idevágó czikkét el nem olvasta. Hogy Zádok szájában lealacsonyítja a zsidó vallás tanait, ép olyan mint mikor II. Vilmos az egész bibliát elveti, csak a kinyilatkoztatás isteni voltát menti meg, hogy másnak isteni eredetét megóvja. A zsidóságot ócsárolni, a kereszténységet meg dicsőíteni, régi módszer, melyet eddig csak *Harnack* nem tett magáévá. A talmudról Hugó még kevesebbet tud, s ezt már nem rójjuk fel hibának, a mint hálával elismerjük, hogy felemelte tiltakozó szavát a zsidók elnyomatása ellen. A politikus Hugó védte az emberi jogot, a költő félreismerte a zsidóságot. Szép feladatot tüzött maga elé *dr. Venetianer Lajos*, az »am-hoórecz« jellemzését. Nem a mainak, hanem a talmudkorabelinek történetét adja. Kifejti mint változott az »am hoórecz« fogalomköre a századok folyamán, és rengeteg adatokat idéz a talmudból, melyekből az látszik, hogy az így nevezett egyén mindennek tartatott, csak nem tisztességes embernek. Honnan van ezen ellenszenv, megvetés, sőt gyülölet ugyanazon nép egy rétege ellen? V. megkisérli megfejtését. Az »am-hoórecz«-ben látja a nemzetietlen, a hagyomány szertartásait mellőző szadduceus-pártot és utódait a templom elpusztulása után. A Hadriáni háború után is irtóztak még a világfi am-hoóreczt̄ől. Ez a magyarázat igen elmés, de a felhozott adatok daczára nem elégít ki. »Szolgálni a tudóst« nem jelenti a tudóst megilletö tisztelet megadása, hanem »hosszúidejü tanulást«, mint Rasi is ugyanott magyarázza, és mint kiviláglik eme talmudi nyilatkozatból: »Azóta gyarapodott a viszály Izraelben, mióta a tanítványok nem szolgálták eléggé mestereiket« (Szanh. 88 b.) A halákha tehát az maradt, hogy az alapos ismeretek hiánya jellemzi az »ám-hoóreczt«. Paraszt, világfi, vallástalan, (a szertartásokra nézve) tanulatlan, intelligenczia nélküli »am-hoórecz«. Természetesen a sajátos zsidó szempontból, *a mely ily néprétegget nem tarthatta fenn a zsidó-*

ságot és azért irtózik tőle, szidja, de nem mint a magyar paraszt a németet. Ez ugyanis hiszi, hogy minden bajnak a német az oka, az »am-hoóreczt« szidja pedig a tudós, a tanult zsidó, mert ez egy néposztály megszaporodásától félti a vallása vesztét. Volt-e a szadduceusoknak oly nagy pártjuk, mint a mekkora az »am-hoóreczek« tömegei voltak? Eddigi adataink szerint nem, V. éppen ebből bizonyítaná az ellenkezőt, nagy párt volt, néppárt, de a farizeusok, vagyis a hasmoneusok pártja még nagyobb részét a népnek egyesítette táborában. Ha nem is tudunk V. fejtegetésével egyetérteni, elismerjük érdemét, hogy iparkodott bevilágítani régi történetünk egyik homályos pontjába.

Az ó-zsidó iskoláról értekezik *dr. Bacher Vilmos*, de e tárgy keretében áttekintően vázolja a hagyománykorabeli zsidóság egész fejlődését. Szembeállítja a zsidó művelődést az akkori görög és római szórakozó és mulattató kulturával. Kimutatja az iskolának jelentőségét, a közoktatás fejlődését a II. templom idejében, Jósua ben Perachja (B. olvasása Jósua b. Gamala helyett) és Simon b. Sétach ebbeli tevékenységét, a tannák és amorák pedagogiáját. Szól a tanítás tárgyáról és helyéről, az iskolamesterekről, a kik tanítók, bírák, rabbik és előimádkozók voltak egy személyben, a kikről szintén variálható az ismert mondás, hogy a »Schulmeister-ek tartották fenn a zsidóságot«, a midrás is elismeri érdemöket, rájuk alkalmazván Dániel e versét: »a tömeget igaz útra terelők [אלו מלמדי תשובה] tündökölni fognak, mint a csillagok.« Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az ó-zsidó iskolákról szóló adatok nagy részét feldolgozta egy magyar tanító, a ki kevés méltatást nyert szorgalmas munkájáért (Singer Izrael, S.-A.-Ujhely). *Meller Simon* bizonyítgatja, hogy a Sixtus-kápolna harmadik csoportjának első képében Lemeh történetét kell látni és nem Noé áldozását, a mi jobban illeszkedik be a képekben ábrázolt bibliai történetek sorrendjébe. Végül e sorok írója a horvát levéltárakban talált okmányok alapján leirja a zágrábi zsidók kalamitásait a mult század első felében és horvát zsidóknak egyenjogusításuk érdekében folytatott küzdelmeit.

A szépirodalmi dolgozatok közül első helyen említjük *dr. Ágai Adolf*-ét. Magyaros, virágos nyelvezetével meséli el

apjának küzködését Pesten, a kinek a kolerajárvány (1830) idejében végre szive vágya teljesült, medikus lett, és a vidéken felvette a harczot e borzasztó ellenséggel, mig a felbőszült néptömeg meg nem szalasztotta. Érdekesen szövi be Porzó (bocsánat, Ágai) az akkori pesti egyetem jellemzését és a 30-as évek viszonyainak rajzát. Mint kaczérkodnak most a párisi nationalisták a zsidókkal, kiket a Dreyfuss-pör idején ki akartak pusztítani, P. Bourget mystikus irányu L'Etape cz. regényéből is kimutatja *Balkányi Mihály*. A kis szatócs üzletecskéből tengődő és Dolfi fiáért takarékoskodó Száli nénit a zsidó életből ragadta ki *Gerő Károly* tolla. Ki ne ismerne rá a zsidó proletár Dolfira, ki az anyának összes reményeit megcsúfitja, és mikor végre megházasodik, melamed és dijnok lesz, inségbe kerül családjával együtt, a melyben az öreg anya vén napjaira cseléd dolgokat végez. Szétfoszlott remények, határtalan anyai szeretet és feláldozás, kimeríthetlen forrása az elbeszélőnek. Az okkupáczió élményeiből ragad ki érdekes mozzanatot *Tábori Róbert*. Megható annak a szabad ég alatt megtartott jomkipuri istentiszteletnek leírása, a melyet hirtelen megszakít trombitaszó, a milyen érzéssel teli a Pinto-családnál töltött szombat rajza. Egy régi magyar nótáról, mely felhangzik zsidó ünnepélyen Debreczen vidékén, elbeszélget *Pásztor Mihály*. Elmondja, a mit megtudott szerzőjéről, a nagykállói rabbiról, a ki a pusztai juhász furulyájának mélabús melódiájából a zsidóság mult bánatát és jövő reményeit hallotta kihangzani. A kis község hivatalbeli embereit mutatja be nem minden humor nélkül *Hajdu Miklós*, az abszolutisztikus hajlamu ros-kakoholt, a halottak tisztességes eltemetéséről és az élő holtakról (ama mondás szerint »a szegény olybá vétetik, mint a holt«) gondoskodó gábé-t, a versengést e hivatalok elnyeréseért és a kölcsönös szeretetet és testvériséget, mely ezen (az ideál szót alig ismerő) idealisták között uralkodik. Végül *Lengyel Laura* keresztény leányba szerelmes zsidó ifjú által levélben mondatja el, hogy szülei csendes resignácziója kiűzte még mindig szerelemtől bevülő szivéből a kitérés gondolatát, a mire a leány zsidó hitre tér át. Az életben ilyen is előfordul.

Röviden ismertetem a verseket. A könny könnyíti az élet súlyát, a Titusiv Izrael 18 százados elnyomatását jel-

képezi, de örök Istene túlélte Róma bálványait *(Radó Antal)*. A földön elterülő elvérzett Abelen Ádám megismeri a halált *(Pásztor Árpád)*. Nagiára verseiből fordít hármat *Patai József*. A gázai költő még mindig nem talált oly méltatásra, melyet megérdemel. Minden gyöngysorból kisugárzik költői lelkülete és gondolatgazdagsága, a miket szépen ültetett át magyarra a fordító. *Kiss Arnold* a hithez való hű és tántoríthatlan ragaszkodásról dalol. A haldokló rémlátomásáról és végre megtéréséről az Istenhez elmélkedik *Sebestyén Károly*. De Vigny Mózes költeményét fordítja *Gábor Andor*, *Löwy Ferencz* 2 töredéket a zsidó sibillákból. Tartalmuk a bálványok semmis voltának bizonyítása a teremtő Istennel szemben, a ki morálra és jóságra tanítja az embereket. Szép versecske a *Kisteleki Edeé* is a sohasem alkonyodó éjfeli napról, a mely talán az örök életet sejteti. Az aranyborju történetét dolgozza fel *Dénes Tibor*. A kitűnő verseléssel és rithmussal szemben csak egyes triviális kifejezéseket hibáztatunk (aljas söpredék), a bibliai frazeologia is ügyesen van felhasználva. Ugyancsak e hibája van *Heves Kornélnak* is. Köszörüli szerszámját a cirkumcizióra. Áron bácsiját kissé hihetetlen tulajdonságokkal gazdagítja, midőn sírásának is megteszi. Megható *Feleki Sándor* három meséje: péntek este sárkalácsot tesz az anya után elárvult leányka az apa elé a terített asztalra; az egymást gyülölő két testvér, gazdag és szegény, anyjuk sirján békül ki; az árva gyermek tél idején keszkenővel takarja be anyjának sírhalmát. Korda Gyuri jámbor zsidó jogász, évek multán a fővárosban elveszti vallásos érzületét és abbahagyja jámbor szokásait. Elvégezte tanulmányait, doktorrá lett, felavatásához eljő az anyja is. Ennek jötte feléleszti benne régi vallásos érzését, és emlékezteti istenfélő életmódjára, megtéríti és ismét jó zsidóvá idomítja át. Ezt szépen versbe szedte Lenkei Henrik.

Nem válhatok el az Évkönytől, hogy meg ne emlékezzem annak szerkesztőjéről, *dr. Bánóczi Józsefről*, a kinek buzgalmáról tanuskodik ez az Évkönyv is, mint több elődje, melyek mellé büszkén sorakozhatik.

Zágráb. Dr. Schwarz Gábor.

KEGYELET FORRÁSA.

(ספר ארח כל אדם) Súlyos betegek és haldoklók körül, temetéseken, gyászolók meglátogatása és vigasztalása, halálnapok évfordulója alkalmával és a sirok látogatása, valamint járványok idején mondandó imák, könyörgések és fohászok. A »Pesti Chevra Kadisa« megbizásából és hitközségünk főtiszt. rabbinátusa jóváhagyásával a befogadott héber imádságok nyomán szerkesztette *Halász Nátán*, a pesi izr. hitközség elemi és polgári leányiskolájának igazgatója. Budapest, 1902. A Pesti Chevra Kadisa tulajdona.

A pesti Chevra Kadisa bizalmi férfiainak egyik gyülésén [1]) az a kivánság hangzott el, hogy a Szent Egylet, a mely oly példásan teljesíti a hivatása körébe tartozó feladatokat, szeretetének éltető melegéből azoknak az élőknek is juttasson, a kik nem annyira anyagi, mint inkább erkölcsi támogatásra, lelki táplálékra szorulnak. Az utóbbit pedig a legalkalmasabb módon úgy nyujthatja a Chevra, hogyha a מעבר יבוק s más ilynemü művekhez hasonló tartalmu *héber-magyar* könyvet szerkesztet. Ebben aztán — a héber nyelvhez nem értők is — hazai nyelvünkön megtalálhatják mindazokat az imákat és fohászokat, a melyekből, ha baj és bánat éri őket, vagy ha súlyos csapásokat mér rájuk a Gondviselés, vigaszt meríthetnek, enyhülést találnak bennük szivük fájó sebére, és megnyugvást lel bánatos lelkük.

Ezt a kivánságot a Chevra Kadisa körültekintő elöljárói méltányolták és ily könyv kiadását elhatározták. Ezen elhatározásra a Chevra vezető férfiait első sorban az indította, hogy belátták, hogy ilynemü céltudatosan és szakszerűen szerkesztett munka kitünő szolgálatot tehet a vallásos érzület felkeltése és ébrentartása tekintetében. Az utóbbi, korunk zilált vallási viszonyainál fogva, némileg a Chevra hivatása körébe tartozik. Szomoruan tapasztaljuk, hogy a modern szellem hervasztólag és bomlasztólag hat a zsidó vallásos-életre és érzületre. A zsidóság élete köré ősi hite által font erénykoszorút, a melyet évszázadok viharai elsodorni és felbontani nem birtak, a szabadság és felszabadulás néhány évtizede alaposan megzilálta. A hitbeli hagyományokhoz, vallási törvényekhez és szabványokhoz való ragaszkodás tünedezik, a hithűség kötelékei

[1] L. a »Kegyelet Forrása« bevezetését.

lazulnak a zsidóság körében. Csak egyetlen tér van, a hova ez a bomlasztó szellem nem férkőzött, a hol, a mint erről e sorok irójának meggyőződést szerezni számtalanszor alkalom nyílott, még megnyilvánul a vallásos érzület és a szokásszentesítette hagyományokhoz való ragaszkodás; a különféle *gyaszeseteknél*. A bánatdúlta szív és a meggyötört lélek fogékonynyá tesz a vallás tanai iránt. Ezt az alkalmat a vallásos érzület szikrájának lángragyújtására, a hagyományos tanok és vallási szabványokhoz való ragaszkodás erősbítésére felhasználni czélja annak a könyvnek, a melyet fenti czím alatt *Halász Nátán*, a pesti izr. hitközség elemi és polgári iskolájának érdemes igazgatója a Chevra Kadisa megbizásásából szerkesztett. Halász kitartó szorgalmával, szakértelmével és alapos tudásával a reá bizott feladatot nagyon szépen oldotta meg és a magyar-zsidó liturgiai irodalmat becses munkával gyarapította.

Mielőtt még a könyv egyes részeihez megjegyzéseinket füznők, röviden ismertetjük a tartalmát.

A ספר ארח כל אדם »Kegyelet Forrása, a mely 463 oldalas kötetet képez, három részre oszlik. Az első rész, a mely a három közül a legterjedelmesebb (271 oldal) hat szakaszból áll.

I. szakasz »*A betegek látogatásáról*« (בקור חולים). Ennek első fejezetét tanulságos rövid fejtegetés előzi meg, a melyben szerző talmudi idézetek kapcsán bölcseinknek nemes és fenkölt gondolkodásra valló, a beteg látogatására és támogatására vonatkozó utbaigazításait és rendelkezéseit foglalja össze. Igazi emberszeretet nyilatkozik meg a talmudnak szavaiban, a melyek szerint az izraelita kötelessége nem csak a felekezetéhez tartozó, hanem más hitü betegeket — különösen ha szegények — látogatni, támogatni, sőt elhunytuk után még kegyeletesen eltakarítani is, ha nincs, a ki eltemetésükkel foglalkozzék (Gittin 61a).[1])

Ezen szakasz egyes fejezetei a beteg által mondandó különféle fohászokat és zsoltárokat, valamint a bünvallomást tartalmazzák. Az imádságok közé, a melyek e szakaszban vannak, a szerző nem vette föl a קן שמונה עשרה a röviditett 18

[1]) מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום Kár, hogy ezen talmudi hely a szerző figyelmét kikerülte, mert nagyon szépen beleillett volna fejtegetésébe.

benedictiót, pedig ez oly imarészlet, a melyet a betegek tényleg mondani szoktak.

II. szakasz (42—63. old.) *A betegért való könyörgések.* (תפלות בעד החולה). Ennek a szzkasznak felirása egyuttal első fejezetének a tartalmát jelzi. Ezen szakaszba felvette szerző a *szülői áldást*, a melyet az apa, vagy az anya erejének fogyát érezvén, gyermekeinek oszt, továbbá azokat az imádságokat, a melyekben a nehéz betegségből felépült meggyógyulásáért otthon és a nyilvános istentiszteleten Istennek hálát ad.

III. szakasz. (65—147. oldal). *A haldokló körül követendő eljárásról* (דיני נוסס). Világos csoportosításban, áttekinthetően felosztva, megtalálni e szakaszban a haldokló körül szem előtt tartandó intézkedések összefoglalását, a kimuláshoz közel levő és haláltusáját vivó betegnél, valamint elhalálozása után végzendő imádságokat, továbbá a gyászolók mihez- és maguktartására és a ruhák megszaggatására קריעה vonatkozó vallási előirásokat.

IV. szakasz. (148—168. oldal.) *A halottnak temetőbe kisérése* (הלויית המת). A kegyeletes végtisztesség megadásával összefüggő szertartások ismertetését és a temetés alkalmával mondandó imádságokat foglalja magában ez a szakasz.

V. szakasz. (169—228. oldal). Ennek a szakasznak 11 fejezetében a szerző a különféle gyászszertartásokat és a gyásszal kapcsolatos vallástörvényeket, halálozási évfordulóra, sirkőavatásokra, halottak megemlékezésére (mazkir), templomi gyászünnepekre vonatkozó hagyományos szokásokat és idevágó imádságokat állította össze. Befejezését a járvány idejében mondandó könyörgés képezi.

VI. szakasz. (228—271. oldal). *Héber imák a temetőben* תחנות בבית הקברות. Rövid fejtegetés vezeti be a hatodik szakaszt, a melyben szerző szentirási versekből a lélek halhatatlanságát bizonyítja. A bizonyítékok közé Halász a 16. zsoltár 9—11 verseit felvenni elfelejtette. Ebben a szakaszban vannak a héber nyelvü imák és könyörgések, melyek különböző alkalmaknál és különféle esetekben a temetőben, a síroknál, mondandók.

II. rész. *Talmudtudósok és a halottak eltakarításával foglalkozók részére* ללומדים ולמתעסקים עם המתים.

A mint ezen második résznek, a mely jóval rövidebb az elsőnél (82 oldal), már a czíme is mutatja, a benne foglaltakat

nem a nagy közönség számára, hanem talmudtudósok, első sorban azonban a halottal hivatásszerüen foglalkozók, a chevra alkalmazottai részére szolgálandó utmutatásul és utbaigazításul pl. a halott szertartásos mosdatásánál (טהרה) és öltöztetésénél irta a szerző. Ezen kivül a második rész a hirneves, elhunyt pesti rabbiknak és rabbi-ülnököknek sírköfeliratait és a halottak exhumálására vonatkozó vallástörvényeket tartalmazza.

Az utóbbi nagyon aktuális théma, mert tudvalevőleg most, egyelőre csak szórványosan, végeztetnek a régi vácziuti (Lehel-utczai) temetőben az exhumálások.

Függelék, a mely rövid tájékoztató az izraelita temetkezési és kegyeleti ügyekről, a »Pesti Chevra Kadisa« alapszabályai nyomán zárja be a második részt.

III. rész. Ebben a (110 oldalas) részben tisztán magyar nyelven, egyes héber benedictiókat kivéve, sulyos betegek és haldoklók körül, valamint minden, a gyászszal kapcsolatos alkalomnál, továbbá sirok látogatása és járványok idején mondandó imák, könyörgések és fohászok foglaltatnak. Ezenkívül (a 84. oldaltól végig) egyes minden napra, szombatra, újévre és engesztelő napra szóló imádságokat is tartalmaz.

A »Kegyelet Forrása« ezen ismertetéséből is kitünik, hogy ez a könyv nemcsak felöleli mindazt, a mi hasonló irányu müvekben, a melyek a szerzőnek munkája szerkesztésénél mintául szolgáltak, található, hanem tartalmának gazdagságánál és rendszeres összeállításánál fogva felül is mulja azokat. Növeli a könyv értékét, hogy — az első és második részben — a szakaszok és fejezetek élén a megfelelő vallási rendeletek és szokások héber nyelven és magyar fordításban áttekinthető alakban össze vannak állítva. Előnyére válik a műnek az is, hogy szerző a héber imádságok fordításánál nem ragaszkodik a betühöz, hanem arra törekszik, hogy azok az átültetésben is tetszetősek, kerekdedek, de egyuttal az eredeti szöveg értelmének megfelelőek legyenek. Nagyjában ez sikerült is neki. De egyes helyeken [1]) oly szabad a fordítás, hogy a héber szöveg tartalmától elüt. — Pl. Ezt a mondatot: ״ ישלח לך רפואה שלמה עם כל שאר חולי ישראל״ igy fordítja (18. o.) Isten küldjön neked *és minden hozzá fohászkodónak* mihamarabb teljes gyógyulást. Sokkal helyesebb e mondat második részének a fordítása a 39. oldalon . . . . . minden *fájdalomgyötörte betegnek* mielőbb teljes gyógyulást.

[1]) Az idézett példákon kivül l. m. 43, 45 old. és még m. h.

A 102. zsoltár 21-gik versének fordítása sem sikerült: לשמוע אנקת אסירלפתח בני תמותה nem fordítható ilyképen: *hogy feloldozza a lebilincselteket és meghallgassa a halál fiainak jajgatását* (26. oldal). A 80. oldalon ugyanezt a verset már helyesebben fordítja, »hogy meghallgassa a békóba vertek nyögéseit, hogy megkegyelmezzen a halálra szánt fiainak.« [1])

Nagyon helyesen járt el szerző, a mikor a héber imákat nem régi alakjukban vette fel könyvébe, hanem kihagyván a meg nem felelő részleteket, szakértelemmel a lényegest kiválasztván, azokat némileg átalakította és megröviditette. Csak azt sajnáljuk, hogy szerző két imát oly mondattal toldott meg, a mely a hozzá füződő fogalomnál fogva sehogy sem illik oda, mert homlokegyenest ellenkezik zsidó felfogásunkkal. Az apa sírjánál elhunytának első évében mondandó könyörgésben és a szülők sirján haláluk évfordulóján végzendő imádságban 233. és 235. oldal) a föld *siralomvölgynek* van feltüntetve. מיום צאתך מעמק הבכא és אולי חטא ״ לפניך בלכתו בעמק הבכא. Pedig szerző tudja, hogy vallásunk nem tanítja azt, hogy földi életünk siralomvölgyben folyik le, s épen azért megfoghatatlan előttünk, hogy miért füzte azt a toldalékot ehhez a két szép imádsághoz.

Sajnáljuk továbbá azt is, hogy szerző ezen kitünő és becses munkája szerkesztésénél nem volt mindig tekintettel a pesti Chevra Kadisánál a temetkezés körül dívó egyes szokásokra, [2]) és hogy az imákat, jelesen a sírkőfelavatás és évforduló alkalmával mondandókat, nem úgy csoportosította, a mint azokat a pesti zsidó közönség mondani szokta.

[1]) E vers második felének megfelelőbb fordítása »hogy feloldozza a halálra szántakat« (t. i. a végzet alól).

[2]) Pl. szerző azt mondja (160. oldal), »hogy a *hozzátartozók mindegyike* néhány lapát földet hány a sírba sülyesztett koporsóra«, Chevranknál pedig — régi szokás alapján — és épen kegyeletes tiszteletből, az dívik, hogy a gyermekeknek és unokáknak a szülő, illetve nagyszülő koporsójára földet dobniok nem szabad. A מי ״ imát nálunk csak akkor kezdik mondani, a mikor a koporsót a hant teljesen takarja, nem pedig a mikor az elföldeléshez fognak. — S még több ilyen példát sorolhatnánk föl.

A harmadik részben található tisztán magyar nyelvü, az első sorban nőknek való imákról a legnagyobb dicséret hangján szólhatunk. Az imák, fohászok és könyörgések majdnem kivétel nélkül mind igen szépek. Van bennük költői lendület, természetes és meleg, szívhez szóló és megindító hang vonul végig rajtuk. Rövidek, de a mellett velősek, és telve vannak fenkölt és magasztos vallásos gondolatokkal; tartalmuk mindig alkalomszerü. Az imák szép és választékos magyarsággal vannak megirva.

A »Kegyelet Forrása« külső kiállítása nagyon szép, a nyomása tiszta és világos. Az elérendő czél mégis azt kivánja, hogy a formátum kisebb legyen, és a részek külön-külön kötetben adassanak ki. A héber szöveg szintén némi korrekturára szorul még. A vaskos, körülbelül 470 oldalas kötet mindössze három koronába kerül.

Budapest. Dr. W. M.

A DERÉK HITVES.

(Példabeszédek könyve 31. fej. 10—31.)

A derék nő értéke a
Drága gyöngynél többet ér,
Bizvást bízhat benne férje
S hiányt nem lel semmiben.
Jót cselekszik, s rosszat nem tesz
Sírnyiltáig sohasem.
Pergeti az orsót kedvvel,
Dolgos kezén munka ég.
Viharvetett vándorhajó
Nem pihen meg sohasem —
Igy a hitves meg nem lankad
Kenyérszerző gondjain.
Künn az éjjel vad sötétben
Hinti még árnyait,
S alvó házban már a hitves
Lábujjhegyen csöndbe jár,
Gondoskodik háznépéről, s
Szolgálóknak dolgot ád.
Takarékos és a vagyon
Keze alatt nőttön nő.
Csüggedi karral meg nem roskad —

S ereje a szerelem,
Tudja jól, hogy jót cselekszik —
S lángja lobban éjjel is.
Rokkát forgat, s meg nem pihen
Guzsalyon a két keze,
Megkönyörül érző szívvel
Nyomorulton, szegényen,
És az éhes nem távozik
Küszöbéről éhesen.
Jeges eső, téli szélvész
Hadd csatázzék odakünn,
Meleget tart hajlékában
Szivetkötő szerelem,
Hideg ellen megvédi a
Háza népét gyapju, len,
Ám a keblet benső fagytól
Hűség őrzi odabenn.
Egyszerü az öltözéke,
Bár biborra tellenék,
Gyermekeit öltözteti —
Minek neki a selyem?
Ismeretes férje neve
A tanácsban messzire,
Hír kiséri, ugy nevezik:
»Derék nőnek hitvese!«
Szerezménye fölöslegét
Nemes czélra szenteli,
A nyomornak véres sebét
Enyhitgeti meg vele.
Ez hatalma, ez a bája —
És ha majdan alkonyul:
Mosolyogva várja majd
Az eljövendő elmulást.
Bölcseségre és tanácsra
Nyitja mindig ajakát,
S mint a szinméz kaptárba
Nyelvén ömlik a szeretet.
Éber szeme megvigyázza
Háza minden rejtekét,
Nem vágyódik renyheségben
Ölbe tenni kezeit.
Fölállnak hát magasztalva
Hitvese s a fiai,
Dalba fognak, s igy dicsérik,
Énekelik tetteit:
»Asszonyok közt, büszke nők közt

Ismeretes nem egy hős —
De közöttük, mint te édes,
Nincsen egy sem oly erős —
Minden szépség, minden bűbáj
Elmulandó, hervatag,
Hű szerelmet egyedül az
Istenfélő nő arat.
Adjatok hát néki abból:
Mit vetének kezei,
Hadd dicsérjék, magasztalják
A kapukban tettei!«

Budapest. KISS ARNOLD.

ELI CZIÓN.

Siratóra hívlak Czión jajgass!
Vigasztalót mai nap ne hallgass!
Olyan vagy, mint bús menyasszony gyászban,
Kinek ifja sírba hullott nászban.

Templomodért ejtsél sűrű könnyet,
Romokká lett — népünk bűne végett,
Fölverte a pogány hordák szitka,
Szent küszöbét vad bojtorján birta.

Lantos költők lánczokba verettek,
Rabul ejtve gyászdalokat zengtek —
Patakokban ömlött népünk vére,
Jámboroknak szenvedés lett bére.

Elnémult a daltól hangos utcza,
Rejtekeit gyönge asszony bújta, —
Elhagyatott tantermekben éjjel
Bölcsek sirtak tanácstalan, tétlen,

Gyászba borult szentélyednek éke,
Oltáraid baglyok menedéke —
Mirhaillat, áldozatok füstje
Zsolozsmával nem szállt föl az égre.

Koronás fők szomoru bilincsben,
Ugy keresték, hol vagyon az Isten?
Ékköveik szétszórva a földön,
Várt reájuk síri sötét börtön.

Rajta Czión! ne tartsd vissza könnyed!
Bánat illet a mai nap téged!
Legfeketébb gyászba borulj mára,
Harczaidnak rabság lett az ára.

Legjobbjaid az utczán hevertek,
Temetetlen sírhelyet nem leltek,
Csecsemőt sem kimélt meg az ellen,
Meg sem is szánt az anyai mellen.

A magasból jaj be mélyre estünk,
Ellenségnek prédájává lettünk,
Káröröммel gúnyolódtak rajtunk,
Mikor bútól vonaglott az ajkunk.

Ránk zúdult a népeknek haragja,
Mint hullára hollóknak csapatja,
Elhagyott a mi Istenünk bennünk,
Mert a hitét semmibe se vettük.

Nagy siralmad Czión föl-fölhangzott,
Amikor a sebed nagyon sajgott,
Ezer holttest feküdt nagy halomba,
Rajtuk által törtek templomodba.

Panaszolkodj mint a temetőbe,
Szent tóradat sodorták fertőbe,
Könnyek között hivogasd az Istent,
Hogy vegye le rólad a bilincset.

Siratóra hívlak Czión! jajgass!
Vigasztalót mai nap ne hallgass!
Olyan vagy, mint bús menyasszony gyászban,
Kinek ifja sírba hullott nászban.

Budapest. KISS ARNOLD.

ZSIDÓ LÁNY DALA.

(Violámnak.)

Az arczomon kelet bűbája
A szivem forró, mint a láng
Lelkem olyan, mint tündér-gálya
Szeldelve mese óczeánt
Vágy vágyat kerget ábrándomban
Eszményekért kél mind a hány
Mint czédrus-zúgás Libanonban
Fenkölt a szép zsidó leány.

A hitregék minden varázsa
A lelkemben még megmaradt
S mint alvó tűz felgyúlt parázsa
Uj fényre kél — uj vágyra kap.
S a fénysugárzás szerteárad
S hol fényre lel ott egyesül
Ajkam dalva most, hogy hazádnak
Légy híve rendületlenül!

Magyar zsidó lány, óh milyen szép
Kettős keleti eredet.
Kettős gyönyör lesz ime ekkép
A magyar haza-szeretet.
S ha vágy űz vágyat ábrándomban
Most minden vágy tiéd hazám
Mint fenyves zúgás Kárpátokban
Oly fenkölt a zsidó leány.

Az arczomon kelet bűbája
A szivem forró mint a láng
Lelkem olyan, mint tündér-gálya
Szeldelve mese óceánt.
Libanontól — Kárpát hegyéig
A lelkem egy nagy csapzó szárny
Így repülöm az éltem végig
Én hű magyar, zsidó leány.

Budapest. GERŐ ATTILA.

NAGARA DALAIBÓL.

I.

Sárral dobál ellenségem...

Sárral dobál ellenségem,
Nyilt sebemre mérget ád,
Azt hiszi, hogy eltépte már
Reményeim fonalát.
Nehéz jármot tesz nyakamba,
Szivem szakad majd bele;
Nem látja, hogy kivirágzik
Büszke törzsöm vesszeje!

Kegyetlen, rút erőszakkal
Támad reám ellenem,
Kifoszt, kinoz irgalmatlan
S menekvésem nincs nekem.
Lobogóját lobogtatja,
S testemen lép át vele;
Nem látja, hogy kivirágzik
Büszke törzsöm vesszeje!

Nézd, teremtőm, fogy az erőm,
Mig lelkemnek kínja nő,
És elnyomóm nem könyörül,
Szive olyan mint a kő.
Beköltözik szép hazámba,
Mely myrrhával van tele;
Nem látja, hogy kivirágzik
Büszke törzsöm vesszeje!

Záporként hull könnyem árja,
S lelkemből bús dal fakad,
Ha látom, hogy népem szive
Járma alatt megszakad.
Népem szenved s ellenének
Felhők között jár feje;
Nem látja, hogy kivirágzik
Büszke törzsöm vesszeje!

II.

Lelkem, szállj...

Lelkem! szállj Isten fényes trónusához,
Repülj a magas égre fel!
Zengj áhitatos dalt az Úr nevének
És meghatóan esdekelj:
»Óh alkotó!
»Adj már enyhet
»Nemzetednek,
»Kit ártatlanul nyomnak el!
»Veled büszkélkedik hü szive,
»Mert Néked esett osztályrészül,
»Óh sújtsd le hát sok ellenségét,
»Ki életére törni készül!
»S az ürmös poharat,
»Mit fiaidnak ad,
»Mely méreggel van tele,
»Üríttesd ki vele;
»És vess már néped gyötrelmének véget.
»Térj vissza velünk szép hazánkba
»És ajkunk újra dallal áld majd Téged.«

»Izráel, drága néped, büszkeséged
»Hő vágytól égve epedez.
»Add vissza néki édes szép hazáját
»És bánatának vége lesz!
»Az elpusztult
»Büszke várba
»Száll a vágya,
»Hol lelke mindig révedez...
»Kimérhetetlen, mint a tenger,
»Emésztő bűja, szenvedése,
»A titkos kétség dulja szivét,
»Hogy szentélyébe visszatérsz-e?!

»Bús lelke messze száll,
»De vigaszt nem talál.
»Az égre tekint fel,
»Sehonnan semmi jel,
»Hogy megváltod hű néped, büszkeséged!
»Térj vissza velünk szép hazánkba
»És ajkunk újra dallal áld majd Téged.«

»Óh váltsd meg népedet,
»Kit minden sérteget.
»Adj néki nagy erőt
»A nemzetek előtt,
»Hogy lesujthasson minden ellenséget.
»Térj vissza velünk szép hazánkba
»És ajkunk újra dallal áld majd Téged.«

Zs.-Ujfalu. PATAI JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

Az orsz. rabbiképző-intézet könyvtárának birtokában van egy arabs kézirat, a mely a 12 kis prófétához egy névtelen fordítást és kommentárt tartalmaz. Ebből a kéziratból folyóiratunkban dr. Klein Dezső és dr. Friedmann Armin egy-egy részletet közzétettek. Most *Heisz A.* ugyancsak e kéziratból disszerált e czimen: »Eine anonyme arabische Uebersetzung und Erklärung der Propheten Zephanja, Haggai und Zecharja« (Berlin, 1902). H. szerint a kommentár 1195-ben iratott és valószinüleg a Keleten, nem Spanyolországban. Sok helyen használja Szádját és ezért neki is tulajdonították, de H. ugy látja, hogy több helyen Abulvaliddal és Ibn Ezrával egyezik, tehát ezeket felhasználta.

*

A »Jerusalem« cz. héber folyóiratból a 2. füzet szokott érdekes tartalommal jelent meg, melyből kiemeljük a következőket: A palesztinai helységnevek felsorolása és azonosítása (kitünő dolgozat); a XV. századbeli palesztinai rabbik és tudósok betürendes névsora; a szamaritánusok Józsuakönyve héber nyelven. A bibliamagyarázatok a keleti szokások alapján most is találók. A kiadó *Luncz M. A.* nagy tervvel lép a nyilványosság elé, ki akarja adni a pal. talmudot, rövid magyarázatokkal és indexekkel. A jeruzsálemi rabbik helyeselték, a tervet, a mely főkép tudományos (nem halákhai) czélokat szolgálna. Minthogy Luncz eddig még minden tervet megvalósitott, remélhető, hogy ez a legnagyobb is sikerül. *Sellin* bécsi tanár kiásott egy kanáanita oltárt, a mely 0.45 méter hosszu és széles és 0.90 méter magas (Jerusalem VI. 166). Azt hiszszük, hogy ez az oltár eldönti azt a sokat vitatott kérdést hogy a pal. rőf (אַמָּה) mily hosszu volt? Nem lehet véletlenről szó, hol 3 mérték adja ugyanezt a számot — 45 cm. —, mert a magasság sem egyéb, mint kétszer 45 cm. A rőf bonyolult, vagyis bonyolitott kérdéséről l. Nowack, Archäologie I. 199—201.

*

Grossberg M. több kéziratos munkát adott ki az oxfordi könyvtár kézirati kincseiből. »Sefer Hoazmim« (ספר העצמים) a czime egy valószinüleg Ábrahám Ibn Ezrától származó iratnak, a mely homályos módon tárgyal metaphysikai és astrológiai kérdéseket. A munka második felében két levél van Abrabaneltől és még egyéb apróságok. A 47. lapon mód ajánltatik annak megtudására, hogy mikor és mennyi eső lesz az évben. Egy másik füzetben »Chaczi Menasse« (חצי מנשה), ugyancsak *London* 1901, szerző londoni, oxfordi, leydeni és müncheni kéziratokból exegétikai megjegyzéseket közöl a tórához. Több exegéta idéztetik — pl. József ben נוחון — és több érdekes magyarázat található. Pl. Vajéseb elején (33. lap) azt mondja, hogy az a szó, a mely ki van pontozva felső pontokkal *törlöttnek* tekintendő. Idéz targumot, midrast s ebből a szempontból is bizonyos fontossággal bir. Grossberg a végén saját megjegyzéseivel kiséri R. Jonathan (Lunelből) kommentárját Horájóthra. G. már sok kéziratot nyomatott le, kár, hogy nem ad pontos felvilágisitást forrásairól és minden bevezetés nélkül nyomatja le másolatait.

*

Heyk E., »Monographien zur Weltgeschichte« cz. gyüjteményében látott napvilágot *Bezold C.* könyve: »Ninive und Babylon« (Bielefeld és Lipcse 1903.), a mely gyönyörüen van kiállítva és 102 képpel diszítve és kötve 4 márkába kerül. Bezold a legujabb kutatások alapján ismerteti 14 fejezetben

az ásatások menetét, az assyr-babyloni birodalom történetét egészen (539 ante) Cyrusig, ki a perzsa főuralom alá hajtotta a világbirodalmat, ismerteti a vallást, az irodalmat, tudományt stb. Az előadás higgadt, az állítások nem merészek, hanem meggondoltak, de azért a hatás, melyet az assyriologia felfedezései az olvasóban keltenek, nem marad el. Nincs szükség reklámra.

Néhány példával illusztráljuk, hogy az assyr-babyloni élet ismerete mily felvilágosítást adhat a zsidó irodalomnak. A talmudban a tanuk aláírását valamely okmány alá »lepecsételés« szóval fejezik ki. Pl. a getnél עידי חתימה, בפני נחתם stb. Az aláírás = pecsételés. Ezt megértjük, ha az ass.-bab. szokásra gondolunk, mely szerint a tanu nevét pecsétjével nyomta az okmányra. Bezold 73. l. ezt mondja.

Berákhóth 56 s köv. lapokon valóságos álmoskönyvvel találkozunk, a milyenek a kujundschiki leletből, Sardanapal könyvtárából kerültek elő (Bezold 82a). A zsidó irástudók már az első-második században elitélték azt a babonát, a mely rosz oment látott abban, ha egy szarvas keresztezte az utat stb. Hasonlót találunk már az assyreknél, kik oment láttak abban, ha a hiéna keresztezte az utat (B. 80a lent). Az egész omenfejezet olyan ismerős előttünk, azt a szellemet leheli, mely a zsidó babonát is átlengi. A részletek ismerete után a kettő közötti viszonyt közelebbről lehet majd meghatározni.

*

Berakhja Hanakdan két kéziratos munkáját adta ki *Gollancz H.* »The ethical Treatises of Berachya son of Rabbi Natronai Ha-Nakdan being the Compendium and the Masref. With 3 facsimiles« (London 1902). G. bevezetésében Berakhja korát a 12. századba helyezi és ezzel eldönti azt, hogy B. meséiben nem használta Marie de France mesegyűjteményét. A dolog velejében nem fontos, ha nem használta Marie de Franceot, más nemzsidó forrást használt. Ez ebben a korban nem volt szokatlan. Berakhja maga azt mondja: »Minthogy éppen a lélekről beszélünk, kinyitom némelyeknek a fülét azzal, a mit egy könyvből nyelvünkre fordítottam, hogy tudassam az emberekkel azt, a mit eddig nem hallottak« (ed. Gollancz, héber rész 52. lap, 10. sor). 47. lap 5. sora: »Mindezt a görögök bölcseségéből tanultam, melyet a népek lefordítottak nyelvükre, én pedig az idegenek kezéből tisztává tettem és könyvbe helyeztem.« B. tényleg elég sűrün idézgeti Aristotelest és a filozófusokat. A szabadabb felfogás abban is mutatkozik, hogy a Példabeszédeket és a Prédikátort így idézgeti: a bölcs mondja.

Az első mű, melynek czíme sincs, tiszta compilatió. Főkép Száadja gáon Emunóthja, Bachja Chóbóth Halebabóthja és Gabirol ethikai művei forrásai. A második mű, a Maczref pedig az elsőnek a kivonata. Nem csoda, hogy nem akadt eddig kiadó és Gollancz szintén kelleténél többet tett, midőn oly fényes külső kiállításban bocsátotta közre ezeket, ellátva fordítással s minden jóval. Nem helyeseljük, hogy G. a héber szöveget pusztán nyomatta le, a nélkül hogy a bibliai és talmudi helyeket megjelölte volna. A fordításban szintén csak a bibliai helyek vannak megadva, a talmudi és egyéb forrásokat külön tábla mutatja be. 114. lap lent (héber rész) hiányzik a forrás a 359. lapon. Szó van arról, hogy az ember ne tanuljon azért, hogy חכם vagy רבי-nak neveztessék (v. ö. Nedárim 62/a). A részletekben némely dolog még tisztázandó. Érdekes, hogy a Berakhjától származó részletek egész más, még pedig tisztább és szebb héberséggel vannak írva, mint az idézetek, melyek a két munka kilencztized részét teszik. Gollancz B. még kéziratban heverő munkáit is ki fogja adni, persze ép oly fényesen, mint az előttünk fekvő kötetet. Lelkesedése a legnagyobb dicséretet érdemli. Nem hiszszük, hogy a felekezet lelkesedéséből ily fényes kiállításu könyv költségei kitelnének. Mióta ezt irtuk, megjelent Jacobstól a Jewish Encyclopédiában egy czikk Berakhjáról.

ORSZÁGVILÁG.

A KOLERA A SZENT FÖLDÖN ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

Az 1902. év októberének első negyedében, a mikor még itt nagy a hőség, a szent városnak, valamint a szent földnek lakosait az a Jóbhir töltötte el rémülettel, hogy Gázában, az egykori filiszteus városban a Földközi-tenger partján kitört a kolera. Mindenki tudatában volt annak, hogy a hir megmegvalósulása esetén rendszabályoknak életbeléptetése minden esetre szükséges lesz, de kétségbe vonták általában vajjon igaz-e a hir. Közhiedelem szerint a dögvész Egyiptomból Gázába, az Egyiptomhoz közel fekvő városba hurczoltatott be. De ez két okból hihetetlennek látszott. Először, mert Egyiptomban a pestis dühöngött, tehát onnan a kolera át nem származhatott a szentföldre. Másodszor, mert a palesztinai határ Egyiptom felől vesztegzárral volt elzárva. — Ezalatt két orvos utazott Gázába, hogy a valódi tényállásról jelentést tegyenek. És ezek meghazudtolták a hirt, a mely azonban nem szünt meg, hanem inkább tovább terjedt az egész országban. Ez egy másik orvosi bizottság kiküldetését tette szükségessé és ez tényleg konstatálta a kolerát. Gaza erre rögtön vesztegzár alá helyeztetett. A zár egyik következménye az volt, hogy az élelmiszerek, a melyeket leginkább e város szállít, megdrágultak. Ehhez járult, hogy az üzleti élet pangásnak indult és a pénzárfolyam sülyedt.

Hogy Jeruzsálemben nem volt kolera beteg, az most már bizonyos. De azok az emberek, a kik minden éven más és más szerencsétlenséget kürtölnek ki, nem mulasztották el a kedvező alkalmat a tiszta valóság miatt. Százával mentek a táviratok a szélrózsa minden irányába, a melyek azt a nagy szerencsétlenséget kürtölték világgá, kogy a kolera kitört a szent városban. De ez nem akkor történt, a midőn már konstatálták a vészt, hanem már az első hirnél. Amerikába szóló levelek naponkénti 400 halálesetről tudtak. Itt megvalósult

bölcseinknek a mondása: הרוצה לשקר יחזיק עדותו. Sajnos e sorok irója akarata ellenére kezére járt ezeknek. Európai vendéget vártam, a kinek még októberben kellett hazulról elutaznia. Hogy hirem biztosan otthon találja, telegrafáltam neki. Ártatlan szavaim így akaratom és tudtomon kívül a hazugságot betetézték.

E viharra áldásthozó eső következett, még pedig pénzeső, a mely még most is tart. Ez magában véve nem volna baj, mert az emberek szegények és segélyezésre szorulnak. De eltekintve a szörnyű visszaélésektől, a melyeket a szegények pénzénél követnek el és mellőzve a napról-napra felszinre kerülő lopásokat és sikkasztásokat, a melyekről a világ nem tud, mégis meg kell egyszer nyilvánosan róni a kézzelfogható durva hazugságokat, a melyeket a szent falak őrzői felhasználnak és a melyekhez a »gáonok« és »szent földi fejedelmek« beleegyezésüket adják.

Az igazi tényállás nem ismerése a pénzt adó külföldnek ösztökélés volt ujabb gyűjtésekre, melyek a várakozásoknak megfeleltek. Londonból 2000 frank, Amsterdamból 15,000 frank, Berlin-Frankfurtból 15,000 frank és 150 zsák liszt; Bécsből 1000, Párisból 12,000 és Amerikából 40,000 frank. Azonkívül befolyt több kisebb és nagyobb összeg, a melyeket nem akarok felsorolni, mivel azokat nem tudom pontosan megjelölni.

Érdekes az a válasz, a melyet a grand rabbin Zadoc Kahn irt a beküldött táviratokra. Többek között ezt irja: »Ha valaki nálatok himlőbeteg lesz, akkor mindjárt az a hir van elterjedve: a szent földön himlőjárvány tört ki; ha egy gyermek megbetegszik vörhenyben, akkor mindjárt vörhenyepidémia van stb. A szent város úgy látszik nagyon gazdag. Mert minden egyes esetben valóságos leveleket táviratoztak. Vajjon nem mennek-e mostanság elég gyorsan a levelek?«

Csak 1903. január 8-án tudták meg az igazat Európában. »Die Jüdische Presse« akkori száma közölte a jeruzsálemi német császári konzulnak, a német zsidók segélyegyletéhez intézett és 1902. deczember 12-ről keltezett levelét, a melyből a következőket veszszük ki: »Jeruzsálem eddigelé . . . a vésztől meg lett kimélve. A többi helyen, a hol kitört a kolera, most már úgyszólván teljesen megszünt. A palesztinai zsidók közül csak a tiberiásiak kaphatták meg nagyobb szám-

ban. De sokat kell szenvedniök . . . a vesztegzár miatti drágaság folytán. E drágulás 25—30 százaléknyi és a zsidó népesség nagy részének . . . minden esetre érzékeny.«

Ugyancsak e lap hoz egy deczember 18-án kelt második levelet dr. Grünhuttól, a melyben az van: »A vesztegzár Hebron felől meg van szüntetve a mai naptól kezdve és az elkülönítés Jaffa felé 10 naptól hatra lett leszállítva. Az utóbbi városból még csak egyes eseteket jelentenek . . .«

Jaffában a kolerát az alkormányzó szüntette meg. Ez pedig a következőképen történt. A sírások egy kolerás beteg után nagyobb díjt kapnak, mint rendes haláleset után. Az alkormányzónak föltünt, hogy egy idő óta egyáltalában nem jelentettek be rendes halálesetet, bárha a Ramadanban a rendetlen életmód folytán normális viszonyok mellett is több haláleset szokott előfordulni. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy a sírások a nagyobb jutalom kedvéért a közönséges haláleseteket kolerásoknak mondották. Ma hála az égnek az egész ország vészmentes.

Végül még egy eset. Tiberiás és Jeruzsálem között hosszú idő óta megegyezés jött létre, a mely szerint előbbi az amerikai pénzeknek, a melyek a יעד כלל' czímére érkeznek, 10%-át kapja. Az ez évi kecsegtető kilátások azonban arra indították a tiberiásiákat, hogy elszakadjanak Jeruzsálemtől és még a kolera kitörése előtt külön kolduló leveleket küldöttek széjjel ezrivel, azonkívül táviratokat, hogy a kolera ott áldozatait szedi. Sajnos ott a vész tényleg kitört, de a pénz a יעד כלל'-hez érkezett. Január 10-én a következő táviratok jöttek Tiberiásból: Város elzárva, nagy drágaság, éhség, betegség, szükséges a mentés, segítség. Nem kaptunk pénzt Amerikából e czélra. Miért nem küldött nekünk a יעד כלל', az askenazim központi bizottsága Jeruzsálemben, miért nem küld e czélra. Az amerikai pénzből minket illet nagy rész, mert itt kolera volt. Szerencsétlen, keserü állapot. Kérünk sürgönyválaszt. Előbb a יעד hallani sem akart pénzküldésről. Végre megadta nekik a szerződés szerint a 10%-ot. Sokan azt állítják, hogy meg lettek rövidítve, mert nem vallották be nekik az igazi összeget. Vajha a külföldi vezérférfiak ez üzelmek felé fordítanák figyelmüket.

Jeruzsálem. Dr. R. T.

KÚTFŐK.

292. szám.

MINISZTERI RENDELET A KÓSERHUS ÁRUSÍTÁSA TÁRGYÁBAN.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 78.372. számu rendelete valamennyi törvényhatósághoz.

Felmerült esetek elbirálása alkalmával arról győződtem meg, hogy a volt földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter úr által a kóserhus árusítása tárgyában 1888. évi szeptember hó 18-án 48.151. szám alatt — az akkori belügy-, valamint vallás- és közoktatási miniszter urakkal egyetértőleg — kibocsátott rendelet az izraelita hitközségek jogos s a rendeletben kifejezésre juttatott igényeinek megoltalmazására nem minden esetben nyujt módot.

Az idézett rendelet kijelenti, hogy a kóserhus árusítása nem tartozik a szabad ipar körébe, hanem az izraelita hitközségnek kizárólagos jogát képezi, minélfogva kóserhust csak annak szabad árusítani, ki erre az illető községben fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyert. Azonban daczára e kifejezett tilalomnak s daczára annak, hogy a rendelet kibocsátója e tilalomnak a rendelet szövegéből kivehetőleg büntető sanctiót is akart adni, a kóserhus engedély nélkül való árusításának ténye e rendelet alapján még sem büntethető. Az idézett rendelet 4. §-a ugyanis nem foglal magában önálló büntető sanctiót, hanem csupán az ipartörvény 58. §-ára és 157. §-ának *d)* pontjára utal, midőn kijelenti, hogy az idézett törvényszakaszok alapján büntetendő az, ki az izraelita hitközség engedélye nélkül oly felirást vagy megjelölést használ, hogy ő kóserhust árusít, mig a rendelet 5. §-a, mely már önálló büntető sanctiót foglal magában, csak az állatoknak engedély nélkül az izraelita vallás által előirt szertartásnak megfelelő módon történt levágását vagy levágatását rendeli büntetendőnek.

A rendelet megalkotásakor a 4. §. volt az, mely a fentebb jelzett tilalomnak büntető sanctiót kivánt adni; a 4. §. szövege szerint ugyanis a 157. §. *d)* pontja alapján büntetendő az, ki az izraelita hitközség engedélye nélkül kóserhus árusítását jelző jelvényeket vagy felirásokat használ, vagyis a rendelet 4. §-a az ipartörvény 58. és 157. §. *d)* pontját ez esetben ugy magyarázza, hogy az idézett törvényszakaszok alapján büntetendő a kóserhus árusítását jelző feliratoknak engedély

nélkül való használata abban az esetben is, ha az illető tényleg kóserhust árusít. — A törvényt azonban így magyarázni nem lehet, s az idézett törvényszakaszok alapján csak az büntethető, ki a jelzett feliratokat használja, a nélkül, hogy kóserhust tényleg árusítana.

Mindezek folytán a belügyminiszterium vezetésével megbizott m. kir. miniszterelnök s a vallás- és közoktatásügyi miniszter urakkal egyetértőleg s hozzájárulásukkal, az idézett rendelet 4. és 5. §§-nak módosítását határoztam el és pedig a 4. §-t olykép találtam módosítandónak, hogy azzal az ipartörvény 58. §. és 157. §. *d)* pontja alá csakis oly kihágási esetek vonassanak, a melyek az idézett törvényszakaszok helyes és egyedül elfogadható értelme szerint tényleg oda is tartoznak, vagyis, hogy az idézett törvényszakaszok csak arra az egyénre nyerhessenek alkalmazást, a ki kóserhus árúsítását jelző jelvényeket vagy feliratokat használ, tényleg azonban nem kóserhust, hanem más hust árusít.

A 4. §. első bekezdésének szövegét ennélfogva következőképen állapítom meg: »Az 1884. évi XVII. törvényczikkbe foglalt ipartörvény 58. §-a, illetőleg 157. §-nak *d)* pontja alapján az iparhatóságok 40—400 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntettetik az, ki czégén, üzleti helyiségén, nyomtatványain, vagy hirdetésein oly megjelölést használ, hogy kóserhust árusít, tényleg azonban nem kóserhust, hanem más hust árusít.«

A 4. §. második bekezdésének szövege változatlanul marad.

Az 5. §-t olykép találtam módosítandónak, hogy az e szakaszban foglalt büntető sanctió alá vonassék az is, a ki kóserhust árusít a nélkül, hogy erre az elárusítás helyén (községben, városban stb.) fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyert volna. Ezen szakasz első bekezdésének szövegét következőképen állapítom meg: »Kihágást követ el és a rendőrhatóságok által 100 (egyszáz) koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, ismétlés esetén pedig, ha előbbi cselekménye elkövetésétől számítandólag még két év el nem telt, 200 (kettőszáz) koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, ki kóserhust árusít a nélkül, hogy erre az elárusítás helyén fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyert volna, továbbá az, ki az említett engedély nélkül állatot az izraelita vallás által előírt szertartásnak megfelelő módon levág, vagy levágat.«

Az 5. §. második bekezdésének szövege változatlan marad.

Felhivom a törvényhatóságot, hogy ezen rendeletemet a hatósága területén létező összes elsőfoku ipar- és rendőrhatóságokkal tudomás és miheztartás végett közölje s egyszersmind az érdekeltek körében is tegye közhirré.

Budapesten, 1902. évi deczember hó 31-én.

LÁNG, s. k.

VEGYESEK.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: The Jewish Encyclopedia III. *New-York* és *London*. 1902. Funk and Wagnalls Company. Ára kötetenként 30 korona. — Zehn Schriften des Josef Ibn Kaspi, nach den Handschriften in Oxford, Paris und München zum ersten Mal herausgegeben von *Isaac Last*. Nebst einer Einleitung [und Anmerkungen] von Prof. Dr. Ludwig Blau. 2 kötet. Ára 10 márka *Pozsony*, 1903. — *Halász N.*, Kegyelet Forrása stb. Imák, Könyörgések és Fohászok. A pesti Chevra Kadisa megbizásából és a pesti rabbinátus jóváhagyásával. *Budapest*, 1902. — *Heisz A.*, Eine anonyme arabische Uebersetzung und Erklärung der Propheten Zephanja, Haggai und Zecharja. *Berlin*, 1902 (berni dissz.). — *Patai J.*, Saasué Alumim. *Budapest*, 1902 (héber versek). — *Dr. Günzig E.*, Haeschkol I—IV. — IMIT Évkönyv. Szerkeszti *Bánóczi József*. *Budapest*, 1903. — Szentirás. Kiadja az IMIT. Harmadik kötet. Az utolsó próféták. Jesája, Jirmeja, Jechezkél, a tizenkét próféta. *Budapest*, 1903. — *Dr. Horovitz S.*, Der Mikrokosmos des Josef Ibn Saddik. *Boroszló*, 1903 (a boroszlói szeminárium Értesítőjében). — *Theodor J.*, Bereschit Rabba mit kritischem Apparate und Kommentare. Lieferung I. *Berlin*, 1903. — *Ratner B.*, Ahawath Zion We-Jeruscholaim. Varianten und Ergänzungen des Textes des Jerusalemischen Talmuds nach alten Quellen und handschriftlichen Fragmenten ediert mit kritischen Noten und Erläuterungen versehen. Traktat Sabbath. *Wilna*, 1902. — *Dr. Goldschmied L.*, Weiherede. *Prossnitz*, 1903. — *Schechter S.*, Saadyana. Geniza fragments of writings of R. Saadya Gaon and others. *Cambridge*, 1903. — *Grunwald M.*, Mitteilungen der Gesellschaft f. jüdische Volkskunde. Heft XI. *Hamburg*, 1903. — *Silberfeld J.*, A lélekvándorlás tana a zsidó irodalomban. *Budapest*, 1902. — *Rosenberg J.*, Lehrbuch d. neusyrischen Schrift- und Umgangssprache. *Bécs* 1903. Ára 2.20 kor.

A losonczi izr. hitközség *Schneller Károly* vezetése mellett utolsó jelentése szerint az utolsó 3 évben régi tartozását a felére apasztotta, a mi csak a jövedelem gyarapítása által vált lehetségessé. Nagyobb alapítványt (1000 korona) Schmidl Albert tett. Az iskola Dr. Hoffmann Lipót iskolaszéki elnök és Dr. Vajda Béla rabbi vezetése mellett feladatát buzgón teljesíti, de a hitközség a városnál, a mely a többi iskolákat segélyezi, még nem ért czélt. Dr. Vajda rabbi a vallásos ismeretek mélyítése és terjesztése czéljából Talmud-Tórát alapított, a mely már megkezdte tevékenységét.

Dr. Gonda Dezsö, a pesti izr. hitközség hittanára, 34 éves, korában meghalt. A korán elköltözöttben a hitoktatás buzgó munkást vesztett el. Áldás emlékére.

Szegedi Chevra Kadisa. Az imént közzétett jelentés szerint az egylet jótékony czélokra közel 12,000 koronát költött. Összes kiadásai 25,370 koronára rugtak és vagyona 126,156 korona. A lefolyt évben 108 haláleset fordult elő. Az egyleti tagok száma 482.

Montefiore Samuel Sebag, az angol felekezeti és közélet kiváló alakja, Londonban magas korban meghalt.

Statisztika. A Svájczban kerek számban 12,500 zsidó lakik, kik 22 községet alkotnak. A legnagyobb községek Basel, Zürich, Bern és Genfben vannak. Nem régen egy községi szövetkezetben egyesültek érdekeik megvédésére.

Dr. Mielziner Mózes, a cincinnatii rabbiképző elnöke, több mű szerzője, 75 éves korában meghalt. Utódjául dr. Kohler K. new-yorki rabbi lett megválasztva.

Boroszlói szeminárium. A mult évben 41 hallgatója volt, köztük 1 magyar, kik a kellő segélyben részesültek. Jórészt a szemináriumból kikerült rabbik hozták össze a segélyt. A könyvtár elég gazdag: 22,051 kötet és 248 kötet kézirat.

100 évesek. Németországban 37 száz éven felüli ember él, köztük két zsidó van.

Rothschild Alfonz báró Párisban mint a központi konzisztórium elnöke félszázados jubileumát ünnepelte. Zadok Kahn grand rabbin üdvözletére azt felelte, hogy boldog, hogy erejét ezentul is a zsidó felekezet ügyeinek szentelheti. A franczia Rothschildok közül még egy vesz személyesen részt a zsidó ügyek intézésében; egy másik saját költségén poliklinikát tart fenn.

Acsády Ignácz müve: »A Magyar Birodalom története« serényen halad előre. A megjelent 10 füzet, melyekben a hazai történetet a 13. századig adja elő, teljes mértékben igazolják a felcsigázott várakozásokat, melyeket ehhez a legujabb magyar történethez füztek.

Palesztinai bor és cognac. A szentföld ősidők óta a legkiválóbb bortermő országok közé tartozik. Legujabb időben az uj zsidó telepesek foglalkoznak a szőlőmiveléssel, még pedig Rothschild báró bőkezüsége folytán franczia vezetés mellett, ugy hogy a legfinomabb borokat termelik és a legegészségesebb cognacot gyártják. A párisi Pasteur-intézet a nevezett termékeket használja és Európa művelt országaiban több raktár létesült ezek eladására. Legujabban Budapesten is megalakult a »Palästina Beviteli Társaság« (Erzsébet-körut 42), a mely árjegyzékkel és minden felvilágosítással szolgál. A vállalatot már a palesztinai zsidó telepek érdekéből is a legmelegebben ajánljuk.

TÁRSADALOM.

ÖNBIRÁLAT.

A hivatalos statisztika évről-évre megállapítja a felekezetek mérlegét és rideg számokkal konstatálja a zsidóság veszteségét. A szám mértani arányban halad és megdöbbenti a legfásultabbakat közöttünk. Mire vész és vihar közepette nem hajoltak az apák, arra az utódok a zsidó vallás egyenjogusága mellett tömegesen képesek. Megszakítják a vértanusággal megpecsételt kapcsolatot, eladják egy tál lencséért elsőszülöttségüket. Keressük az okokat és meg is találjuk. A zsidó a közpályán örökös kisértésnek van kitéve és vannak, a kik azt hiszik, hogy ily állandó korrumpálásnak más közösség, bármily természetü legyen az erkölcsi összetartó kapocs, összehasonlíthatatlanul csekélyebb ellenálló képességet tanusítana. Akár igaz ez a feltevés, akár nem, semmi esetre sem áll az, hogy a gyengébbek zászlaját elárulók a zsidó felekezet jellemén foltot ejtenek, mert hiszen a felekezetet nem azok alkotják, kik könnyü boldogulás czéljából elhagyják, hanem azok, kik hozzá a sok kisértés mellett ragaszkodnak. Különben is az egyén tényeivel csak saját jellemét mutatja be és nem másokét.

A szenvedett veszteségekért azonban ez a tudat gyenge kárpótlás és érthető, hogy a szomoru jelenség okait köreinkben kutatják és a keresztlevél előnyeiben és a szerelem mindenhatóságában megtalálják. Nem tagadható, hogy a közvélemény helyesen jelöli meg a főokokat, de van még egy ok, melyre ügyet nem vetnek és a mely mégis jelentékeny tényező a szóban forgó jelenség előidézésében. Ennek az oknak felismerése annál fontosabb, mert alapja tudatlanság és előitélet és ennek következtében megszüntethető. Nem a vallásos indifferentizmusról szólunk. Mert kétségtelen ugyan, hogy in ultima

analysi ebben a körülményben keresendő a főok, de tudjuk, hogy a vallásos közömbösség korunk általános jellemvonása és nálunk ép oly nehezen szüntethető meg, mint a többi felekezeteknél. Az intenzivebb vallásoktatás bizonyára hatékony eszköz, de csupán a jövendő és nem a jelen nemzedéknél.

A vallásos közömbösség mellett is van kapocs, a mely az egyeseket köreinkhez füzi: a közös mult, a közös szenvedés, a közös származás. Ha lépten-nyomon halljuk: nem élek vallásom szabványai szerint, de azért jó zsidó vagyok, ez nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy közösségünkhöz a fentérintett kötelékeknél fogva hiven ragaszkodom. Ezeket a kötelékeket pedig semmi sem lazítja annyira, mint a köreinkben elharapódzott leszólása mindennek, a mi zsidó. Ha hittestvérünk valamit cselekszik, a mi nekünk nem kellemes, mindjárt készek vagyunk az itélettel: zsidó. Az általános emberi gyengeséget zsidó gyengeségnek bélyegezzük és ily módon megszületik a jól ismert »zsidó antiszemita«. A külvilág oly régóta és oly állandóan gucsmol bennünket, hogy végre magunk is eltanultuk tőle. Sőt azt is eltanultuk tőle, hogy erényeinket bünökké kritizáljuk. Minő ellentét a zsidó és nem zsidó világ között! A nemzetek és felekezetek nem győzik magukat öndicsérettel, mi pedig kritikával.

Hogyan keletkezett ez a jelen körülmények között eléggé nem sajnálható csunya szokás. Nemes származásu és ősi gyökere van. Goethe azt állította, hogy az ókori Izrael romlottabb volt más népeknél, különben nem korholták volna a próféták oly élesen és oly sürün. Nagyon tévedett. Renan, a szellemes franczia, mélyebbre hatolt, azt állítva, hogy a próféták erkölcsi reakcziója éppen a mellett tanuskodik, hogy a zsidó népjellem erkölcsileg tisztább volt. Más népek a romlottságot észre sem vették, vagy természetesnek tartották, mely ellen küzdeni senki sem volt hivatott. A magas láz a szervezet erejéről tanuskodik, a mely a betegségnek nem adja meg magát, hanem küzd ellene. A próféták az elsők a világtörténetben, kik nem önző okokból, nem politikai versengésből szónokoltak, mint pl. a dicső görögök, hanem erkölcsi felháborodásból, tisztán ideális czélokért. Egy félezreddel később a görög-római kulturvilág nem volt képes felfogni a zsidók vallásos lelkesedését. Hogy jöhet valaki, mint a zsidó prédikátorok, agadisták, extázisba másért, mint nagybecsü énjeért. Uj félezred mulva fellépnek a szónokok mellett az erkölcstanítók, kiknek műveit, fájdalom, nem olvassák. Ezek is tükröt tartottak kortársaik elé. Ezek a nemes igyekezetek a középkor vége felé, midőn a zsidókat ghettókba zárták, változáson mentek át. Az összezsufoltan egymás mellett lakók és ugyanarra, szűk térre szorított keresetre utaltak már nem tisztán a szentirás parancsait: »Intsd meg felebarátodat« követték, hanem a konkurrenst kritizálgatták, majd öntudatlanul, majd tudatosan. Ily állapotban találta a zsidókat a XVIII. század, mely kiadta az asszimiláczió jelszavát. A nemzsidó környezet azonban hiven kitartott középkori felfogása mellett és a vallásos fanatizmus által beléojtott gyülölet szülte zsidószidást vigan folytatta tovább, még pedig tágasabb körben mint azelőtt, mert a czivilizácziónak megnyert zsidók is hallgatói és olvasói közé szegődtek. Ezek a csatornák vezették el a zsidó felekezet széles rétegeibe a »zsidó« kiméletlen gucsmolását, sőt tudatlanság folytán nem ritkán a rágalmat. A »kritikus« becses személye persze kivétel. A jelenlevők is mind kivételek.

Az önbirálat szép és hasznos erény, de a jelenkori ugynevezett művelt zsidók között, kik a zsidóságot sok esetben csupán azon ismeretségből ismerik, melyet vele nyolcz napos korukban kötöttek, ez az önbirálat öngyalázássá fajult és alkalmas arra, hogy az összetartozás érzését gyökerestől kitépje a szivekből. Mikor a művelt zsidó még kivétel volt és a zsidó közönségtől mintegy idegennek tartatott, akkor fejlődött ki teljes erejében ez az öngyilkos gondolkozás. Akkor sem volt igaz, de legalább érthető, ma azonban semmi más mint gondolkozáshiányból és régi előitéletből táplálkozó csunya szokás. Nem kivánjuk tovább szőni ezt a szomoru thémát, mindenki ismeri visszataszító jelenségeit és csak ismételhetjük, hogy itt az ideje, hogy e csunya szokásról letegyünk és minden hittestvérben azt lássunk, a mit a neve mond. Mi a nemzsidó világgal szemben gondolkozásunkban és cselekedeteinkben minden velünk született erős kritikai hajlam mellett felette elnézők vagyunk, még ellenségeinkkel szemben is. Egymásiránt legyünk szigoruak, mert nekünk más emberfiánál sulyosabb kötelességeink vannak, de ne tartsuk a »zsidó« szót az összes egyéni és közjelenségek magyarázatának, mint ama bizonyos,

jól ismert érdekkör, melynek kenyere, kapaszkodója és egyedüli érdeme a zsidók rágalmazása. Ha a zsidó önérzetet nem fogjuk minmagunk könnyelmüen megőrölni, a hivatalos statisztika is más számokat fog közölni.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az orosz Beszarábiában fekvő Kisinevben a középkor bestiálitására emlékeztető zsidóüldözés volt, melynek száznál több halottja és legalább 500 sebesültje volt. A rendszeresen üzött izgatás után elegendő volt egy koholt vérvád, hogy a népet szent ünnepén, midőn megváltója feltámadását ünnepelte, a zsidók megrohanására birja. Nem pillanatnyi hatás alatt gyilkolt és rabolt, hanem hosszas előkészületek után és meggondolt terv szerint, melyben a rendőrség is segédkezett: elszedte a zsidóktól — botjaikat. Hatalmas rendőrség és nagyszámú katonaság szeme láttára téptek szét gyermekeket és kinoztak agyon gyenge nőket. A boltokból kihányt portékára uri nők is rávetették magukat, sőt át is öltözködtek belőle. A kár több száz emberélet és sok millió rubel.

A kisinevi vérengzés minden okoskodásnál meggyőzőbben bizonyítja, hogy a zsidókérdés állandó tárgyalása végső következményeiben hova vezet. Semmikép sem akadémiai jellegű és a zsidó nép évszázados tapasztalat által élesített ösztönével előrelátóbb minden államférfiunál, midőn a zsidók ellen indított sajtóbeli hajsza ellen feljajdul, mert jól tudja, hogy a jó és roszakaró birálgatás vége gyilkolás és rablás. Ez esetben a mérges tinta csupa vér. A szeretet, melylyel unos-untalan kinálgatják, vérébe és vagyonába kerül.

A barbárság oly pokoli méretű volt, hogy a mindenre preparált európai közvéleményt is felháborította. A segélyezés munkájában az orosz hivatalos körök is részt vettek és nagy összegeket adományoztak. Az európai zsidóság természetesen koldusbotra juttatott hittestvéreit és a martyrok hátramaradt családjait nem hagyta el. Nagyarányú gyüjtés indult meg mindenfelé. Hazánkban a VI. izr. községkerület vette kezébe a gyüjtés nemes müvét; Schweiger Márton és dr. Mezey

Ferencz megindító felhivást tettek közzé, melyben adakozásra szólítják fel az emberbarátokat. Reméljük, hogy az emberbaráti ügyhöz méltó sikere lesz.

*

A nagy válság, melybe az orosz és román kormányok zsidófaló politikája és a galicziai slachta üzleti boykottja a zsidóság nagyobb felét döntötte, nemcsak a czionizmust keltette életre és erősíti állandóan, hanem felrázta a nyugateurópai zsidók ama müvelt köreit is, melyek abban a hitben éltek, hogy a zsidó kérdés az egész világon meg van oldva és csupán ideiglenes bajok és nehézségek leküzdéséről lehet még szó. A mélyreható elnyomás idestova egy emberöltő óta tart és borzasztó pusztulás kelt nyomaiban. Báró Hirsch terve, hogy az orosz hitrokonok Argentiniában telepedjenek le, nem vált be és más módokról kell gondoskodni, hogy a hazátlanná tett munkás zsidók uj otthonhoz juthassanak. Ezek között figyelmet érdemel a *dr. Oppenheimr* Ferencz (Berlin) által alapított »Jüdische Orient Colonisations-Gesellschaft. Eingetragene Genossenschaft mit beschränkter Haftpflicht zu Berlin.« Ez a társulat a zsidó telepítést üzleti alapra helyezi és mint vállalat, nem mint puszta jótékony egylet lép a közönség elé. »Die Jüdische Orient-Colonisations-Gesellschaft hat sich die besten Ergebnisse der national-ökonomischen Wissenschaft zu eigen gemacht, sie beruht auf gesunden geschäftlichen Grundsätzen und auch für fachmännische Leitung sowohl des kaufmännischen wie des landwirtschaftlichen Betriebes ist volle Sorge getragen. So dürfen wir hoffen, in der jüdischen Kolonisationsfrage einen bedeutsamen Schritt vorwärts gethan zu haben und in kurzem schon die Früchte unserer Arbeit zu sehen«. Igy hangzik az egész tervet plausibilisen kifejtő prospektus befejező passusa. A hazai zsidó kisexistencziák ellen évek óta tartó hajsza, sajnos, valószinűvé teszi, hogy hovatovább ezek között is nagy kivándorló mozgalom indul meg. Ha a nevezett kisexistencziák ellen alkalmazott hivatalos és nem hivatalos eszközök nem zsidó gyülöletből, hanem divatos nemzetgazdasági felfogásból erednek — annál rosszabb. Az ellenálló képesség semmi esetre sem tarthat évtizedekig. E körülménynél fogva a hazai zsidóság is társadalmi segítségre szorulhat még, melyet a nevezett és hasonló intézményekben talál-

hat meg, ha munkájuk a gyakorlatban be fog válni. A zsidóknak, fájdalom, kevés szerencséjük van és a tapasztalatból merített prognostikon valószinüvé teszi, hogy csak a további nehéz küzdelem a létért marad számukra.

*

Aki még hisz a czionista programm főpontjának, a czionismus végczéljának megvalósithatásában, a zsidó-állam megalkotásában, olvassa el *Herzl* Judenstaatjának utolsó (5-ik) kiadását, és ábrándja elillan, mint a reggeli felhő. Minő »Freiland« Hertzka tudománya nélkül. Minő kedves tárczaczikkek, milyen kellemes és szellemes csevegés a zsidók megváltásáról. Ehhez képest az ősi messiáshit államférfiui józanság, darwinistikus természettudomány. Gyengébb hit kell ahhoz, hogy a »Mesiach ben Dóvid« egy szép napon megjelenik, összegyüjti a világ négy széléről a zsidókat, és Jeruzsálembe vezeti őket, mint ahhoz, hogy a Herzl tervéhez szükséges milliardok, és isteni belátással és erővel rendelkező társulatok előkerüljenek. Minő vegyüléke a valónak és képzeletnek, az igaznak és hamisnak, a józanságnak és álmodozásnak. Hogy fogjuk meg e szappanbuborékokat, melyeken itt-ott egy-egy mákszem igazság csillog?

Tiszta lehetetlenség. Államköltővel való vitatkozás. Szent földről, földmivelésről szó sincs többé. Orvosok, technikusok, vállalkozók a főszereplők. Szó van ugyan munkásokról, de csak kutyafuttában, amennyiben a vállalkozók, épitészek, nagykereskedők stb. ezek nélkül nem képzelhetők. A zsidó nép »drüben« az lesz, a mi »hüben« volt, a hogy a czionista vezér ügyesen kivágja a szót. Propaganda-iratnak a Judenstaat jó lehet, különösen a kivülről is szorongatott zsidó proletárság köreiben, de a czionismus eszméjét csak kompromittálja. Pedig kár érte. A czionisták önérzetet, sőt lelkesedést keltettek a zsidóság oly köreiben is, hol a jelszó eleddig a meghunyászkodás és csendes kimulás volt. Ezt a lelkesedést lelohasztja a Judenstaat-féle képzelődés. Különösen kárhoztatandó az, hogy ily képtelen »eszme« szempontjából a szentföldi zsidótelepités műve elé akadályok gördittessenek. *Nordau* Miksa alvezér rövid ismertetésében a czionismusról nem ad Herzl-féle sziné kben pompázó képeket, sokkal józanabb, de irata elolvasása

után sem tudjuk, hogy mikép akarja nyélbe ütni a Zsidóországot. Az utolsó kongresszuson 180.000 választó képviseltette magát, a czionismus zászlaja alá tehát kerek számban egy millió lélek tartozik. Jó lesz a gyakorlati térre lépni, hogy »hüben« is történjék valami. Az ICA és az Alliance tevékenységének időnkénti birálgatása nem elegendő a nagy jövő előkészitésére. Értékesiteni kell a hivek munkakedvét és munkaerejét.

*

Delitzsch Frigyes sok port felvert felolvasása a biblia és assyriologia viszonyáról végeredményben az »ótestamentom« antisemitaizü támadásává alacsonyodott le. A keresztény vallásnak majdnem összes árnyalatai a jó professzornak keményen neki estek, a császár is megleczkéztette, mert assyriologiája a keresztény dogmákba ütközik. Mit tesz erre az »objektiv történetbuvár?« Meghunyászkodik és azt mondja, hogy az »ótestamentom« nem »kinyilatkoztatás«, csak az ujtestamentom az. Előszedi a penészette argumentumokat az ótestamentom kegyetlenségéről, szóval az antisémiták álláspontjára száll le. De az ujtestamentomnak nincs makulányi hibája. De hát a kereszténység alapítója és terjesztői az ótestamentomra hivatkoznak tanaiknál, ezt idézik mint Isten könyvét, és oly viszonyban állanak vele, mint a talmudisták. Ha tehát D. és mások az ujtestamentomot a régi fölé helyezik, ellenkezésbe jutnak saját legfőbb tekintélyükkel, — az ujtestamentommal. Ez az előitéletektől ment, tisztán az igazság által vezérelt »tudományos buvárt« nem háborgatja. Bennünket még kevésbbé, nem is foglalkoznánk e helyen vele, ha nem szolgálna jellemző például arra, hogy mindenki a zsidókat, ez esetben szent könyvüket, kinálja ellenfeleinek áldozatul. Delitzsch erélyesen tiltakozik azon hir ellen, hogy »Babel und das Neue Testament« cz. felolvasást is fog tartani. Miért nem? Nincs »objektiv« bátorsága? Hja, a zsidó az más. D. az ellen is protestál, hogy a modern zsidóhitet sérteni akarta volna. Ismert formula: nem volt sértő szándékom. De megtette. Kapott is valamelyik zsidótól levelet, melynek irója azt mondja: »feladjuk a zsidóságot? Sok szól mellette, de sok szól ellene.« Az éles gondolkozó ezt kompetens zsidónak tartja, és szavait a zsidóság nevében idézi! Az ilyen levél nem a zsidó vallásos felfo-

gás, hanem csupán a zsidó »chuczpe« jellemzésére alkalmas. A zsidó mondta. Ez emlékeztet a sürübben hallott mondásra: a zsidó tette.

*

A »Babel und Bibel« kérdéshez *Gunkel H.*, a berlini egyetemen az ó-testamentom tanára, is hozzászól »Israel und Babylonien. Der Einfluss Babyloniens auf die israelitische Religion« cz. iratában *(Göttingen* 1903), melyet nem uj tartalma, hanem a »liberális« ev. theológusokra jellemző volta miatt kell bemutatni. G. dióhéjban azt adja elő, mit két munkájából (Schöpfung und Chaos és Kommentar zur Genesis) már ismerünk. Nézete az, hogy a babyloniai kultura az izraelita müveltségre és vallásos felfogásra befolyást gyakorolt, de azért Izraélnek köszönik a modern népek vallásos világnézletüket. A harcz hevében azonban nagyon kigombolkozik, sőt ellenmondásokba is keveredik. Ime néhány idézet:

»Finden wir also wirklich in der Religion Israels babylonische Elemente, ja wären es auch überaus wertvolle und wichtige Stücke, so sollte sich doch unser Glaube freuen, dass die Welt sich uns jetzt auftut und wir Gottes Walten sehen, wo wir es früher nicht geahnt haben. *Das Judentum, bei dem sich Religiöses und Nationales stets innig verbindet, mag Angst haben, dass ihm eine Perle seiner Krone geraubt werden soll; was aber geht uns der nationale Anspruch des Judentums an!* Wir erkennen freudig und ehrlich Gottes Offenbarung überall da, wo sich eine menschliche Seele ihrem Gott nahe fühlt, und sei es unter den dürftigsten und sonderbarsten Formen. Fern sei es von uns, Gottes Offenbarung auf Israel zu beschränken! »Ausgestreuet ist der Samen über alles weite Land!« Wie viel grossartiger als die modernen Orthodoxen haben doch hierin die Väter der christlichen Kirche gedacht, die in den grossen und edlen Heroen der griechischen Philosophie Träger des überallhin zerstreuten Samens des göttlichen Wortes gesehn haben. *Machen wir Christen doch ja nicht die Unart des Judentums mit, das seinen Gott zu ehren glaubte, indem es alle übrigen Religionen verhöhnte und verlästerte.* Die israelitisch-christliche Religion ist, um ein biblisches Bild zu brauchen, der Erstgeborene unter seinen Brüdern. Wir haben es wahrlich nicht nötig, unsern eigentümlichen Besitz eifersüchtig zu verteidigen.« (15. l.).

»Viel Staub aufgewirbelt hat die Ableitung des hebräischen Sabbath von den Babyloniern. Auch hier muss man

die Laien vor unnötiger Aufregung warnen; denn was ist uns Christen der Sabbath? Die hohe und reine Religion des Christentums, wie sie in der Reformation Luthers wieder erneuert ist, kennt keine heiligen Tage! Jesus hat ungescheut das Sabbatgeboth übertreten, und der Apostel sagt, dass uns niemand richten solle über Speise oder Trank, oder in betreff eines Festes oder Neumonds oder Sabbaths (Kolosser 2,16.). *Der christliche Sonntag ist nicht eine Übertragung des Sabbats, sondern etwas Neues und Anderes.«* (27. l.)

»Die babylonische Religion dagegen ist unzweifelhaft polytheistisch, und zwar hat sie eine überaus krasse, groteske Vielgötterei. Wenn sich also in Babylonien einiges an Monotheismus Anklingende finden sollte, so ist das hier die Ausnahme. Die grosse historische Wirkung, auf die es ankommt, ist in diesem Punkte nicht von Babylonien ausgegangen, sondern von Israel.« (29. l.).

»Wenn man auf das Wesentliche, Ausschlaggebende sieht, so muss man doch anerkennen, dass Israels Religion in der klassischen Zeit Babel gegenüber selbständig ist« (31. l.).

»Das schönste Gut Israels aber ist der Satz seiner Propheten, für den sie leidenschaftlich eifern, der Satz, dass Gott keine Opfer und Zeremonien begehre, sondern Frömmigkeit des Herzens und Gerechtigkeit der Taten; diese innerste Verbindung der Religion mit der Sittlichkeit ist es vor allem, wodurch Israels Religion turmhoch über alle übrigen Religionen des alten Orients hervorragt! *Das ist Israels Vermächtnis an die Menschheit und bleibt es, wenn auch das Judentum dieser gewaltigen Idee wieder untreu geworden ist«.* (33. l.).

A zsidókat persze nem bánja. Miért is bánná, ha lehetne kitörölné az egész multból. De hát nem lehet. A zsidók a pogányságot lábbal tiporták, ez »Unart«, de ezen illetlenség nélkül Gunkel ur ma nem szidhatná őket egy fényes theológiai tanszékből. Sőt evangelikus sem volna, egy kukkot sem tudna héberül, se ő, se az assyriológusok. A keresztény vasárnap egészen más, mint a szombat, teljesen uj. Vajjon miért? Nem ünnepelték a keresztények évszázadokig a szombatot? Nem vették a zsidóktól az eszmét? Talán szentebb gondolatokkal ünnepli meg Gunkel, mint a zadagoriai rabbi? A végén csattan az ostor. Izraél vallása »toronymagasságban« áll a többi felett, de a zsidóság hűtlen lett hozzá. Miben? Talán monotheizmusa kevésbbé volt tiszta? Vajjon a liberális keresz-

tény theológia melyik minta után indult, midőn a trinitást elejtette? A nagyhangu tudósok semmiben sem egyek, csak a zsidóság gyalázásában. De hiábavaló minden káromkodás, az igazságot örökre agyonütni nem lehet és Gunkel lelkesedése az egyházatyákért is le fog még lohadni, talán már holnap, ha nem tegnap. A »Babel und Bibel« handa-banda csak ujabb példa arra, hogy az »objektiv« tudomány csatáit csak a zsidók hátán tudja megvivni.

*

Többször adtunk hirt a Berlinben megindult mozgalomról a zsidóság tudományának fellendítése czéljából. A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judenthums« tényleg nemcsak megalakult, hanem már is hozzálátott a munkához. A propaganda még nincs befejezve, de már is biztosítva van 9000 márka évi jövedelem és a beavatottak szerint már a legközelebbi jövőben 20,000 márka fog évente rendelkezésére állani. Kezdetnek ez elég. De csak kezdetnek, mert a tudománynál nincs olcsóbb portéka, ha van, de nincs drágább sem, ha nincs. Az érdeklődés tényleg még csekély, mindössze jelentkezett eddig 200 tag. Ha a zsidók jogait védő berlini »Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens« képes volt 14,000 tagot toborozni zászlaja alá, miért ne szerezhetne a zsidók tudományát ápoló egyesület 1400-at. Miért ne látná be minden tizedik »deutscher Staatsbürger«, hogy a »jüdischer Glaube« is áldozatra érdemes? Biztosra vehető, hogy az idők folyamán a német zsidók saját irodalmuk kiásására is fognak nagy összegeket rendelkezésre bocsátani, mint tették a babyloni ásatásoknál, melyből Babel und Bibel volt a köszönet.

A közrebocsátott programm megvalósítása tényleg jelentékeny pénzt követel. Nem kevesebb, mint 11 szakbizottságot szerveztek, melyek a következők: *Rendszeres theológia (ethika és vallásbölcsészet), héber nyelvtudomány, szentirásmagyarázat, talmud és codexek, történet a II. templom lerombolásáig, történet a II. templom lerombolásától a gaonátus végéig, történet a gaonátus végétől Mendelsohn koráig, történet Mendelsohn korától a jelenkorig, irodalom- és vallástörténet, gyakorlati theológia (pädagógia), apológia.* A társulat, mint

látszik, a történet ápolására különös gondot fordít. Teljes joggal. Ebbe a keretbe veszi fel valószinüleg a statisztikát is, melyről Zunz már 80 év előtt irt. A zsidó müvészet kutatását bizonyára az illető frankfurti, a folkloret pedig az illető hamburgi társulatra bizza. Idővel kezet foghatnak, a mint azt a Zunzstiftunggal már is megtette.

Sokféle javaslalot tettek már is, melyekre az elnökség azzal felelt, hogy a társulat anyagi ereje emelkedésével tekintettel lesz reájuk. Nagyobb vállalkozásokba egyelőre nem bocsátkozhatik, de nem is szükséges. Teljesen elegendő, ha egyelőre világosan átgondolt munkatervet készít. Már ez magában felvilágosító és irányító hatással lesz. Sürgős szükség van egy német organumra és a »Gesellschaft« át is veszi bizonyos feltételek mellett a boroszlói »Monatsschrift«-ot, amely jelenleg rendetlenül jelenik meg és terv nélkül szerkesztődik. Szükséges volna továbbá, hogy nagyszabású könyvtárt létesítsen, ha lehetséges a Berlinben meglevő zsidó könyvtárak bevonásával. Nagy baj az, hogy nincs központ, ahol minden héber könyv megkapható. Az egyetemeken felállítandó zsidó tudományos tanszékek felállításáról természetesen az április 22 és 23-án tartott alakuló gyülésen már nem volt szó. A való tények csakhamar meggyőzték őket arról, mit egyik előző alkalommal mondtunk.

A társaság elnöke dr. Philippson és titkára dr. Lucas (Glogau). A választmány tagjai közt külföldiek is vannak, ugyszintén a szakbizottságokban, amit csak helyeselni lehet. Sajnálni való, hogy az orthodoxia a pártszempontot a tudomány érdekei fölé helyezte és a társaságtól távol maradt. Ez annál feltünőbb, mert néhány év előtt a rabbik az általános rabbiegyesületbe — hogy ugy mondjuk — vallásküllönbség nélkül léptek be. A tudomány pedig sohsem esett pártszempont alá, amint a mult és jelen számos példája bizonyítja. Ugy látjuk, hogy a zsidó tudományt és irodalmat most már több egyesület szolgálja. Frankfurtban külön orthodox egyesület is van. A közérdek most már azt kivánja, hogy a szétforgácsolt erők egyesíttessenek. Minden esetre lehetséges az, hogy a munkafelosztásnál egymással egyetértve járjanak el. A kezdet biztató és szebb jövővel kecsegtet.

*

Ez egyszer, ugy látszik, a zsidó tudománynak szerencséje van. Az elhunyt I. Cohn-Oppenheim bárónő, Vilmos császár bankárjának leánya, vagyona tulnyomó részét közczélokra hagyományozta. A rendelkezésre álló évi jövedelem 150.000 márka, mely fölött a dessaui hitközség disponál. Megbizható hir szerint a jövedelem tizedrészét a zsidó tudomány előmozdítására fogják fordítani, ami az elhunyt nemes nő szellemében történik, ki felekezetünknek oly buzgó hive volt, hogy egyik unokaöccsének, ki keresztény feleséggel él, félannyi örökséget hagyott (félmilliót), mint a többinek. A dessaui hitközség azonban kiadja az egész milliót. Hogy történt volna fordított esetben? A fenti 15.000 márka minden bizonynyal a berlini »Társulat« rendelkezésére fog bocsáttatni, ugy hogy már közel jövőben tekintélyes költségvetéssel kezdheti meg tevékenységét. E biztató kezdet szép jövővel kecsegtet.

*

Nagy megelégedést keltett széles körben, hogy Kohner Zsigmond a pesti izr. hitközség elnöke és Weisz Berthold országgyülési képviselő udvari tanácsosokká lettek kinevezve. Mindkét férfiu közéleti tevékenységét általánosan ismerik és elismerik. Köreinkben az örömet fokozta az a körülmény is, hogy a kitüntetett férfiak felekezeti életünknek is lelkes munkásai. Az orvosképzés és szakirodalom terén szerzett nagyjelentőségű és mélyreható érdemeinek elismeréseül dr. Goldzieher Vilmos főorvos, a szemészet egyetemi rk. tanára, a Ferencz József rend tiszti keresztjével lett kitüntetve. A kitüntetett barátai által rendezett diszlakomán báró Bánffy Dezső volt ministerelnök ünnepelte az európai hirű tudós érdemeit. Dr. Goldzieher a jelenkor legkiválóbb ophtalmológusai közé tartozik.

*

Dr. Berliner Ábrahám, a berlini rabbiszeminárium kiváló tanára és az orthodox zsidóság oszlopos tagja, május hó 15-én ünnepelte 70. születésnapját. Tanítványai és tisztelői az örömnap emlékére fényes ünnepi iratot adtak ki és egyébkép is elhalmozták ragaszkodásuk és szeretetük jeleivel. A német kormány tudományos érdemei elismeréseül a professzor czimmel tüntette ki. Az ünnepelt férfiu széles terjedelmű és sokoldalu irodalmi tevékenységet fejtett ki négy évtized óta. Szerkesztette a »Magazin«-t és uj életre keltette a »Mekize Nirdamim« tudományos egyesületet, amely a héber irodalom kéziratos kincseit bocsájtja közre. Dolgozott és dolgoztatott. A nagyérdemű férfiu 70 éve daczára ifju erővel dolgozik. Mi is csatlakozunk tisztelőihez és kivánjuk, hogy testi és szellemi frisseségét még sokáig tartsa meg felekezetünk és irodalmunk üdvére.

*

A két protestáns egyház az 1848: XX. t.-cz. végrehajtásával kapcsolatban a theologiai fakultás kérdését is állandóan napirenden tartja. Folyóiratunkban saját szempontunkból mindkét nagyjelentőségű ügyet szóvá tettük (1900. évfolyam, 193—196 és 1901. évf., 309—311) és nagy megelégedéssel vettünk tudomást arról, hogy dr. Mezei Mór, egyházi életünk egyik buzgó tagja, mintegy hivatalból vetette fel az 1848: XX. t.-cz. végrehajtásának kérdését. A kérdés tisztázása csak üdvös lehet. Ugy látjuk a protestáns sajtóból, hogy főkép a theologiai fakultás kérdésében a vélemények messze elágaznak, nemcsak az irányban, hogy az államtól ki kapjon fakultást, hanem arra nézve is, hogy egyáltalában kell-e fakultás? Némelyek izlése szerint a hal egyáltalában nem kivánatos eledel, mert szálka van benne, mások pedig ugy gondolkoznak, hogy a halat csak ők érdemlik meg, más emberfia ne kapjon egy falatot sem. Dr. Wlassics miniszter egy izben ugy nyilatkozott, hogy nagyon szeretne a két protestáns egyház számára a budapesti egyetemen theol. fakultást szervezni, de a kérdés még nem eléggé tisztázott és érett. A hivatolt egyházak nem lévén hivei a quieta non movere elvének, nem hagyják a kérdést pihenni és ugy a hivatalos tényezők, valamint a sajtó élénken tárgyalják. Az utóbbi időben a pozsonyi theologiai akadémia azon tervet propagálja, hogy ez fejlesztessék theol. fakultássá. A megindult eleven eszmecserében részt vesz a Békés-Csabán megjelenő »Evangelikus Egyházi Szemle« is, amely igen harczias szellemben nyilatkozik arról, hogy a pozsonyi akadémia theol. fakultassá fejlesztessék. Nekünk természetesen az evangel. egyház e belső ügyéről nincs és nem is lehet véleményünk, csupán azért említjük fel, mert a vita hevében az orsz. rabbi-

képző-intézetről is szó esik. Ugyanis a pozsonyi akadémiának fakultássá emeléséről egyebek közt igy nyilatkozik az említett lap 1903. junius 5. számában, a 84. lapon:

»Valójában ez is csak külsőleg emelné a szinvonalat, de lényegében nem. De ezen utra való lépésnek és a tudományos nivó ilyen elismerésének legnagyobb akadálya ami theol. tanárainknál az, hogy a külföld előtt tudományosságuk ismeretlen, mert nem igen mernek annak termékeivel annak itélőszéke elé lépni. Már egyszer figyelmeztettem arra, hogy ezt avval sem lehet pótolni, hogy — mint valamikor Szlávik dr. — a külföldi lapokban minden jó és rossz hazai irodalmi terméket lediczérünk, hanem csak ugy, hogy a külföldi tudományosság közlönyeiben, vagy nemzetközi nyelven irt könyvekben adjuk annak bizonyságát, hogy munkásságunkkal korunk tudományának szinvonalán állunk és nemcsak annak kérdéseit a magunk részéről is önállóan megoldani, hanem egyuttal azt tovább vinni is tudjuk. *Példányképül szolgálhatnának nekünk e tekintetben pld. a pesti izr. rabbiképző intézet tanárai, kik között teszem, egy Bacher, a külföld előtt is elismert tudományos tekintély.*«

LAZARUS MÓRICZ.

1824—1903.

A tavasz szellőjével Meran kies vidékén egy férfiu lelke szállt el az örökkévalóságba, ki a modern zsidóság disze és büszkesége, egyik vezére és példája volt. Korunk tudományossága és műveltsége a legmagasabb mértékben egyesült nagy elméjében, fejedelmek lesték a bölcs szót ajkairól, tudósok és politikusok sorakoztak bűvös egyénisége körül, de a föld hatalmasainak és nagyjainak magas régióiban sohsem felejtette el származását, vallását és népét. Hol a kis lelkek megtántorodnak, ott ő sziklaszilárdan állt, mert sziklaszilárd volt meggyőződése és egyenes lelkülete.

Bölcsész volt — a berni és berlini egyetem tanára — szakmájában elsőrangu tudós, de azért élte minden szakában nemcsak érdeklődött a zsidóság ügyei iránt, hanem nagyjelentőségü tevékenységet fejtett ki körülöttük. Elnöke volt a lipcsei

és augsburgi rabbigyülekezeteknek, a berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« kuratoriumának; számos más intézménynek tevékeny tagja és előmozdítója. Midőn az ujabb zsidógyülölet a német birodalomban felütötte fejét, ő volt az első, ki hatalmas egyéniségével és bűvös szavával síkra szállt ellene és szervezte az ellenállást. A csalódás, mely érte, szivének fájt, de nem birhatta visszavonulásra, sőt akaratát aczélozta, ugy hogy élte utolsó szakában minden erejét a zsidóságnak, ügyeinek és tudományának szentelte.

Jámbor szülők gyermeke volt, korán lett a talmud rejtekeibe bevezetve, és e gyermekkori benyomások oly mélyek voltak, hogy végig kisérték egész életén át, bár nem készült sem zsidó tudósnak, sem rabbinak. Házát a vallás szabványai szerint rendezte be és Bernays Jakab, a hires klasszikus filologus állandóan nála étkezet, hogy kósert ehessen. Előkelő társaság volt nála péntek este, keresztények is, és Heyse Pál zokon vette, ha Lazarus nem várt reá a kiddussal. De a »mezumman-bensen«-nél, melyet a házigazda sógorával, Steinthal H.-val és Bernayssal végzett, természetesen már jelen volt.

Bár mindvégig a liberális álláspont hive volt, nem értette ezt ugy, hogy ehhez a vallásos törvények negligálása elegendő, mert a synoduson is azt mondotta: »Abschaffen wollen wir den Indifferentismus, abschaffen wollen wir die Ignoranz«. Más helyen igy nyilatkozik: »Treue ist die Wurzel unserer Religion, wie unsere Religion die Wurzel unsere Treue ist. Die Vorsehung hat uns als Juden geboren werden lassen, die erste Forderung an jeden Ehrenmann ist, bei der Fahne zu bleiben! Bei einer Fahne, welche dreitausend Jahre getragen worden ist, und es haftet kein Makel an dieser Fahne; Blut genug, aber unser eigenes.«

Zsidó álláspontját markansul fejezte ki egy magánlevélben, melyet halála előtt néhány hónappal dr. Wohlgemuth J. berlini tanárhoz intézett és amely igy hangzik:

»Was ich in meinem Leben immer bekämpft habe und immer bekämpfen werde, ist der Konservatismus der Worte ohne That, der Konservatismus für Andere, aber nicht für sich selbst. Bildet doch das grosse Gewicht, welches die konservative Richtung auch auf die äussere Handlung legt, ihr wesentlich unterscheidendes Merkmal; daher sind die Schein-und

Zungen-Konservativen, die das Judenthum nicht in der Sukkah und nicht auf dem Seder, nicht im Bethhamidrasch und nicht in der Synagoge, sondern nur am grünen Tisch kennen, die personificirte Contradictio.« (Wohlgemuth, M. Lazarus, Berlin 1903. 6. lap).

Igy beszélt a telivér szabadelvű tudós, kiben a zsidóság nem volt véletlenség, hanem lényének java. Életmunkája a bölcsészet terén megalkotott uj disciplina: a néppsychológia (Völkerpsychologie), melynek három évtizeden át külön folyóirata volt. Egyáltalában a lélektan fejlesztése főérdeme és »Leben der Sele« cz. munkája a nagyszabásu alkotások közé tartozik. De e tevékenységének méltatása nem tartozik e nekrológus keretébe, nem is érezzük magunkat elég hivatottnak arra, hogy Lazarus helyét a bölcsészet történetében kijelöljük. Jellemző azonban egyéniségére az, amit ez uj tudománynyal kapcsolatban magáról mondott: »Ich bin nicht ein Jude und auch ein Völkerpsychologe, ich bin auch nicht Völkerpsychologe und auch Jude, sondern ich bin Völkerpsychologe, weil ich ein Jude bin, und ich bin es geworden, weil ich einer bin.« »Der Zukunftsgedanke einer Einheit und Gleichheit der ganzen Menschheit, wie ihn die Juden haben, brachte mich auf den Gedanken der Völkerpsychologie und je mehr ich Psychologe wurde, desto mehr bin ich Jude gevorden.«

Élte utolsó évtizedét tisztán a zsidóságnak szentelte. Kutatásait ez irányban három nagy alkotás örökíti meg. Jeremiásról irt munkája (Der Prophet Jeremia) a profetizmust lélektanilag magyarázza. Gyüjteményes kötet: »Treu und frei«, melyben nagybecsü kisebb dolgozatokat egyesített, amelyek különböző tárgyakról szólnak, de egységes szellemben. A zsidó irodalom uj termékei iránt is mély érdeklődést tanusított. Halála előtt néhány héttel egy megjegyzést üzent a פסוק szó közkeletü használatáról, melynek magyarázatát »Tanulmányaim«-ban nem találta és feleletet kért. A biblia foglalkoztatta az örök igazság hona felé haladó lelkét. Legkiválóbb alkotása a zsidó irodalom terén utolsó nagy munkája: »Die Ethik des Judenthums«.

Történeti alapon fejtette ki a zsidóság erkölcstanát. Nemcsak szavakba öntött, hanem tényekből kisugárzó nyilatkozatokból konstruálta meg a zsidóság ethikáját. És ki tagadhatja e szempont helyességét. A népek erkölcsiségére elsősorban az jellemző, amit a tömegek cselekednek és nem az, amit tudósaik beszélnek. Mert nem arról van szó, hogy kik beszélnek szebben vagy rendszeresebben, hanem arról, hogy kik cselekednek nemesebben. Semmikép sem lelkesedünk a karddal terjesztett békeért és az emberek fejét beverő szeretetért. Az egyes embernél mint egész népeknél az egyedül helyes ut az erkölcsi felfogás megismeréséhez a tett, mert csakis a tett őszinte. Nincs a zsidóság történetében példa arra, hogy szellemi vagy lelki vezetője ugy nyilatkozott volna: Ne cselekedjetek ugy mint én cselekszem, hanem ugy, amint én beszélek. Nem jogosult tehát a Lazarus előadása ellen emelt kifogás, hogy szépített. Mert szépítette talán a rendszert, de nem a rendszernek czélját: az erkölcsös cselekedetet. A lélekbúvár éles szemével figyelte meg a zsidó nép lelkét és egybefűzte a tömegesen talált erkölcsi gyöngyöket. »A zsidóság erkölcstana« örökbecsű mű, értéke megmarad akkor is, midőn a czéhbeli bölcsészet más-más »rendszert« fog kispekulálni. Megalkotója finom és gazdag lelkének tartós és szép emlékjele.

*

Lazarus életrajza dióhéjban a következő. Született Filehnében (Posen tartomány) 1824 szeptember 15-én. Atyja, ki rabbi volt, korán vezette be a zsidó ismeretekbe. 1844 óta Berlinben tanult. Hallgatta Müller J., Berner, Ranke, Bökh és más hires tanárokat. 1850-ben magántanár lett ugyanott és első irata nagy éleslátásáról tanuskodik. Czime: »Die sittliche Berechtigung Preussens in Deutschland«. 1860-ban Bernbe hivták meg tanárnak, hol egyidejüleg dékán és rektor volt. Hat évi áldásos tevékenység után a berlini »Kriegsakademie« egyik tanszékére hitták meg. Itteni hallgatói közé tartozott a trónörökös, a későbbi III. Frigyes császár, ki mindvégig kedvelte. 1874-ben rendkivüli egyet. tanár, 1894-ben 70-ik születésnapja alkalmából »Geheimer Regierungsrath« lett. A berni egyetem tiszteletbeli doktorrá és a Hebrew Union College theol. doktorrá nevezte ki. L. a legelső német »Sprecher«-ek közé tartozott és még aggkorában is szivesen hallgatták. Második neje Nahida Remi irónő volt, ki a zsidó vallásra áttérvén, a zsidó nőről és más zsidó kérdésekről könyveket irt. Az agg

tudós szellemileg még egészen friss volt, de a test már nem birta a 80 évet.

Élte müvét befejezte és élete, harmonikus összhangban folyva le, a jövő nemzedéknek szép példaképül szolgál és áldás kiséri nemes emlékét.

A KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE.

Az izraelita községkerületi elnökök márczius 30-ikán tartották a pesti izr. hitközség székházában rendes évi gyülésüket, amelyen megjelentek: *Donáth* Manó (Trencsén), *Schweiger* Márton (Budapest), dr. *Szilasi* Fülöp (Szabadka), *Deutsch* J. M. (Szombathely), *Leopold* Sándor (Szegszárd), *Wertheim* Ármin (Székesfehérvár), *Schreiber* Ignácz kir. tanácsos (Győr), *Lippe* Vilmos kir. táblai biró (Szolnok), dr. *Berkovits* Ferencz (Nagyvárad), dr. várhelyi *Rósa* Izsó (Szeged), *Sternthal* Salamon (Temesvár), *Weisz* Mór (Kolozsvár), dr. *Schul* Győző (Szászváros) és dr. *Simon* József, kir. tanácsos mint előadó.

Schweiger Márton mint az utolsó gyülés elnöke üdvözölvén a megjelenteket, tudatta, hogy gelsei *Guttmann* Vilmos és *Policzer* Bernát kimentették elmaradásukat; felkérte ezután a gyülekezetet, hogy a jelen gyülés tartamára elnököt és elnökhelyettest, továbbá az Országos Iroda számára elnököt válaszszanak. A gyülés elnökéül *Schweiger* Mártont, elnökhelyettesül dr. *Rósa* Izsót, az Országos Iroda elnökéül ugyancsak *Sshweiger* Mártont választották meg, ennek akadályoztatása esetére pedig gelsei *Guttmann* Vilmost.

A megalakulás után dr. *Simon* József előterjesztette az Országos Iroda következő jelentését:

Tisztelt gyülés!

Az 1901. évi november hó 18-án tartott utolsó gyülésen — egyebek közt — azzal lettünk megbizva, hogy az 1896. évi január hó 6-án tartott gyülésből — ujabb kongresszus egybehivása tárgyában — a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett emlékirat elintézését megsürgessük és — a mennyiben a sürgetés most sem járna eredménynyel — alkalmas időben a kerületi elnököket, a további teendők megállapítása végett, egybehivjuk.

A kerületi elnökségeket 1902. évi november hó 12-ikén kelt átirattal volt szerencsénk értesiteni arról, hogy az emlékirat elintézése iránt a sürgető felterjesztést megtettük, és hogy történtek a miniszter részéről lépések, melyek arra engednek következtetni, hogy a közel jövőben nézhetünk már oly intézkedéseknek eléje, melyek a kerületi elnökök össztanácskozását szükségessé teszik. És minthogy az évenkint egybehivandó »kerületi elnökök gyülésé«-nek határideje akkor már lejáróban volt, egyben felkértük Önöket: méltóztassanak hozzájárulni ahhoz, hogy a gyülés egybehivását, a várt miniszteri intézkedés leérkeztéig elhalaszthassuk. E kérelmünket mindannyian készséggel teljesitették.

Minthogy azonban az a várakozás, melynek az említett átiratunkban kifejezést adtunk, mindezideig teljesedésbe nem ment és a további halasztásért a felelősséget elvállalhatónak nem találjuk: kötelességünkben állónak tartottuk a »kerületi elnökök gyülése« egybehivását, hogy a felekezetünk érdeke által megkivánt teendőket közösen megállapithassuk.

Midőn Önöket, kik hivásunknak engedve, e gyülésen megjelenni szivesek voltak, mély tisztelettel és hálás érzülettel üdvözölnők, a következőkben van szerencsénk jelentésünket és annak során javaslatainkat tiszteletteljesen előterjeszteni:

I.

Utolsó együttlétünk alkalmával megbizást nyertünk, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez ujabb felterjesztést intézzünk, melyben — rámutatva arra, hogy a lelkészi jövedelem kiegészitésénél a keresztény felekezetek szükségleteihez viszonyitva, a rabbik minő csekély összeget vesznek igénybe — *az izraelita egyházi czélokra* megállapitott javadalomnak a többi egyház dotátiója arányában való további felemelését kérelmezzük, hogy kielégítést nyerhessenek azok az igények is, melyeket az egyházpolitikai törvények által jövedelmükben tetemesen megkárosított, de a kongrua-törvény alá nem eső rabbik az állammal szemben méltán formálhatnak.

E megbizatásban eljártunk és fáradozásunk eredményeképen van szerencsénk jelenteni, hogy a kormány *az izraelita egyházi czélokra megállapitott javadalmat a folyó évre 10.500 koronával emelte*, úgy hogy e czimen az 1903. évi állami költségvetésben már 38.500 korona van felvéve. De elenyészően csekély ez az összeg még mindig, ha összevetjük azt azokkal az összegekkel, a melyekkel az állam az egyes keresztény felekezeteket segélyezi. Az 1903. évi állami költségvetésben ugyanis *egyházi czélokra* fel van véve:

1. a görög szert. kath. egyház	részére	234.000	korona
2. az ágost. hitv. evang	» »	226.000	»
3. az evang. református	» »	330.000	»

4. a görög keleti egyház részére 200.000 korona.
5. az unitárius » » 30.000 »
6. az izraelita vallásuak » 38.000 »

Szembeötlő a felekezetünknek nyujtott államsegély aránytalansága, ha azt összehasonlítjuk a népesség arányával.

Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint:

a görög katholikusok . . .	10·9 %-át
az ág. hitv. ev.	7·5 »
az ev. reform.	14·4 »
a görög keletiek	13·1 »
az unitáriusok	0·4 »
az izraeliták	4·9 »

tették ki az összes népességnek.

Korántsem szabad tehát befejezettnek tekintenünk az e téren megkivánt tevékenységünket, hanem szövetségeseket kell keresnünk, kik azt a törekvésünket, hogy felekezetünknek az államsegély a népesség arányában engedélyeztessék, befolyásukkal érvényre juttatni segítik. Azt hiszszük, hogy ily szövetségeseket fogunk találni a törvényhozó testületnek felekezetünkhez tartozó tagjaiban, a kik eddig is a zsidóság ügyei iránt való kiváló érdeklődésüknek számos jelét adták és autonomiánk ügyében leghatalmasabb támaszunkat képezik. *Méltóztassék tehát bennünket felhatalmazni, hogy az izraelita egyházi czélokra szánt javadalomnak a lélekszám arányában való megállapítása iránt a m. kormányhoz ismét felterjesztést intézzünk és annak támogatására a törvényhozásnak izr. vallásu tagjait felkérjük.*

Hasonló aránytalanság, mint az egyházi segélynél, mutatkozik a *lelkészi jövedelem kiegészítésére* fordított összegeknél is. Az állam 1902. évi költségvetésében a lelkészi jövedelem kiegészítésére 1,450.000 korona lett előirányozva. Ebből kaptak kerekszámban:

1. az ágost. hitv. evang. egyház lelkészei		95.800	koronát
2. az evang. reform.	» »	482.000	»
3. az unitárius	» »	83.000	»
4. a gör, kel. román	» »	711.000	»
5. a » » szerb	» »	263	»
6. az izraelita vallás rabbijai		10.000	»
	Összesen:	1,382.000	korona.

Itt azonban az aránytalanságot már nem az okozza, hogy a törvény nem egyformán gondoskodik a rabbikról és a keresztény lelkészekről, hanem azt maga a törvény hozza magával, a mely — mint már több izben kifejtettük — nem a mi viszonyaink alapján készült. A mennyire lehet, igyekszünk a törvény jótéteményeivel élni, de ez csak igen csekély

mértékben történhetik, mint ezt a következő táblázat mutatja, a mely azokat a rabbikat tünteti fel, a kik *a folyó 1903. év első felében* nyertek jövedelmi kiegészítést:

Sorszám	Rabbiság	A rabbi neve	Képesítése: magasabb	Képesítése: kisebb	Megállapitott tiszta jövedelem: kor.	Megállapitott tiszta jövedelem: fill.	Megállapitott kiegészítés: kor.	Megállapitott kiegészítés: fill.
1	Alsó-Lendva	Dr. Rudolfer Antal	1	—	1125	68	274	32
2	Avas-Felsőfalu I.	Weinberger Juda	—	1	469	—	231	—
3	Avas-Felsőfalu II.	Fried Lázár	—	1	449	—	251	—
4	Balatonfő-Kajár	Üresedésben	—	—	591	60	—	—
5	Balázsfalva	Grünbaum József	—	1	236	—	464	—
6	Bellatnicz	Kaufmann Adolf	—	1	506	—	194	—
7	Berczel	Goldberger Gerszon	—	1	669	48	30	52
8	Bezdán	Dr. Wiesner Henrik	1	—	1231	60	168	40
9	Bihar-Udvari	Friedmann Jakab	—	1	491	—	209	—
10	Bözöd.Ujfalu	Hirsch Izsák	—	1	393	—	307	—
11	Csacza	Üresedésben	—	—	1000	—	—	—
12	Csurgó	Üresedésben	—	—	1018	92	—	—
13	Déva	Diósi (Wesel) Sámuel	—	1	1126	—	—	—
14	Dombrád	Friedmann Chajim	—	1	392	40	307	60
15	Driethoma	Rabbihelyettes	—	—	594	—	—	—
16	Duna-Pentele	Kramer Simon	—	1	444	—	256	—
17	Erdőd	Rabbihelyettes	—	—	411	—	—	—
18	Erdőtelek	Braunfeld Sámuel	—	1	694	—	6	—
19	Forró	Adler Márkus	—	1	246	—	454	—
20	Gáva	Friedländer Hermann	—	1	393	48	306	52
21	Gödöllő	Dr. Klein József	1	—	1183	16	216	84
22	Hajdu-Hadház	Rosenberg Ignácz	—	1	491	—	209	—
23	Hidalmás	Paneth Sámuel	—	1	402	10	297	90
24	Jablonicz	Weisz Mór	—	1	433	60	266	40
25	Kajászó-Szt-Péter	Weisz Izsák	—	1	591	—	109	—
26	Kapoles	Weisz Mór	—	1	208	—	492	—
27	Kántor-János	Beilus Jakab	—	1	309	—	391	—
28	Kápolnás-nyék	Rabbihelyettes	—	—	600	—	—	—
29	Kemenese	Glück Emánuel	—	1	402	—	298	—
30	Köpesény	Perls Armin	—	1	292	—	408	—
31	Lovas-Berény	Taub Jakab	—	1	210	41	489	59
32	Medgyes	Reich Mózes	—	1	422	—	278	—
33	Mező-Kövesd	Ehrenfeld Sámuel	1	—	1183	—	217	—
34	Mihályfa	Fischer Jakab	—	1	985	26	—	—
35	Mindszent	Büchler I. Gyula	1	—	990	—	410	—
36	Modor	Singer Abrahám Benjamin	—	1	480	92	219	08
37	Mosony	Rabbihelyettes	—	—	400	—	—	—
38	Muraszombat	Dr. Frank József	1	—	1181	80	218	20
39	Nádas	Müller Gyula	—	1	400	—	300	—
40	Nagy-Czigánd	Leuchter Jakab	—	1	293	—	407	—
41	Nagy-Halász	Edlisz Izrael	—	1	394	20	305	80
42	Nyír-Acsád	Rosensammen Hermann	—	1	100	—	600	—
43	Nyír-Bátor	Rabbihelyettes	—	—	788	68	—	—
44	Nyír-Megyes	Jungreisz Ignácz	—	1	393	—	307	—
45	Olasz-Liszka	Friedländer Chaim	—	1	466	—	234	—
46	Oroszvár	Goldstein Juda	—	1	300	—	400	—
47	Pacsa	Rabbihelyettes	—	—	591	—	—	—
48	Pétervásár	Reinitz Sámuel	—	1	719	—	—	—
49	Rajka	Schlesinger József	—	1	300	—	400	—
50	Rohoncz	Ehrlich Mór	1	—	987	60	412	40
51	Sepsi-Szt-György	Üresedésben	—	—	246	—	—	—
52	Szászváros	Rosenblüh Jenő	1	—	600	—	800	—
53	Szinyérváralja	Benedikt Jenő	—	1	389	—	311	—
54	Szirák	Üresedésben	—	—	1000	—	—	—
55	Tass	Fried Mór Jakab	—	1	396	—	304	—
56	Tisza-Dada	Briszk Salamon	—	1	394	—	306	—
57	Tót-Györk	Rabbihelyettes	—	—	491	20	—	—
58	Vármező	Paneth Mayer	—	1	454	—	246	—
59	Város-Szalonak	Heinrich János	—	1	1356	—	—	—
60	Vértes	Kaltmann Jakab	—	1	651	—	49	—
61	Vasvár	Dr. Hirschler Ignácz	1	—	1023	36	376	64

Ha ezt a kimutatást összehasonlítjuk azzal a táblázattal, melyet utolsó jelentésünkkel előterjesztettünk, úgy azt találjuk, hogy a jövedelmi kiegészítést nyerő *rabbiságok száma csak hárommal szaporodott és a jövedelem, mely 1901. évben csak 600, illetve 1200 koronáig egészíttetett ki, a folyó 1903. évben már 700, illetve 1400 koronáig nyer kiegészítést* a szerint, a mint a rabbi kisebb, vagy magasabb képesítéssel bir. Minthogy a kiegészítés évenkint 100 koronával emelkedik, csak két év mulva, vagyis 1905. évben fogja az a törvényben megállapított maximumot, vagyis 800, illetve 1600 koronát elérni.

Tisztelettel megjegyezzük, hogy a fentközölt kimutatással a jövedelmi kiegészítésre jogosított rabbik jegyzéke még bezártnak nem tekinthető. A lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló 1898. évi XIV. t.-cz. 3. §-a szerint ugyanis oly rabbiállás, mely 1899. évi julius hó 30-ig bejelentve nem lett, jövedelmi kiegészítésben csak akkor részesíthető, ha az akkori rabbi magasabb képesítéssel nem birván, 1600 koronáig terjedő jövedelmi kiegészítésre igényt nem tarthatott és jövedelme az őt megillető 800 koronát meghaladta, de örömmel jelenthetjük, hogy utóbbi időben gyakrabban fordul elő, hogy kisebb hitközség magasabb képességü rabbit alkalmaz, a kinek a jövedelmi kiegészítést — a törvény most idézett intézkedése alapján — kieszközöljük. A fenti kimutatás is tüntet fel ily eseteket, de két esetben az eljárás — a kedvező eredmény biztos kilátásával — még folyamatban van. Bármennyire is igyekezzünk azonban ily módon a jövedelmi kiegészítésben részesülő rabbik számát szaporítani, nem fogjuk elnyerhetni e czimen az állam segélyét még megközelítőleg sem oly mértékben, mint a minőben azt a keresztény felekezetek élvezik.

De azt az *anyagi* kárt, melyet az állam által nyujtott segélyeknél szenvedünk, nem fájlaljuk annyira, mint azt az *értelmi* veszteséget, mely felekezetünket az *áttérések* által éri. Fájdalmunkat fokozza még az a tapasztalat, hogy gyakran oly férfiak, kik mint zsidók, és nem gyéren zsidó körök által támogatva vívtak ki maguknak kimagasló állást, tagadják le vallásukat, a melyről tudják, hogy tanai tiszták és igazak... Nem vetjük fel magunkat birákul e hitehagyottak fölött, csupán annak megjegyzésére szorítkozunk, hogy távozásukkal *nem a mi vallásunkon* ejtettek csorbát, a mely annyi gyülölet, üldözés és árulás daczára évezredek után is változatlanul fennáll.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalos adatai szerint *az áttérések folytán az izraelita felekezet vesztesége volt:*

1896 évben	. . . . .	97 lélek
1897 »	. . . . .	178 »
1898 »	. . . . .	221 »
1899 »	. . . . .	308 »
1900 »	. . . . .	367 »
1901 »	. . . . .	468 »
Az egyházpol. törv. életbel. óta tehát		1639 lélek

Arról biztos adatok nem léteznek, hogy mindezeknél az áttérési eseteknél az 1868. évi LIII. t.-cz. 1—8. §-aiban előírt formaságok megtartattak-e vagy sem. Ez a ténykörülmény annyiban bir fontossággal, a mennyiben az az áttérés, melynél a törvényes formaságok megtartva nem lettek, *törvényesen* megtörténtnek nem tekintetik. *Maga a keresztlevél felmutatása azt az egyént, a ki az izr. hitközségnek adóköteles tagja, még nem menti fel a hitközségi teher viselése alól. Az illető kultuszadóval megróható mindaddig, míg a törvényes formaságoknak eleget nem tett, jelesül saját hitközségének rabbija előtt két izben* — és pedig másodszor az első nyilatkozattételtől számítandó 14 nap eltelte után, és legfölebb 30 nap eltelte előtt — *áttérési szándékát ki nem nyilatkoztatta.*

Felhivjuk e körülményre hitközségeink figyelmét, bárha gyenge vigasz, hogy az, a ki bennünket gyáván elhagy, esetleg mégis a hitközség terheinek viselésére kötelezhető.

II.

A most említett szomoru tapasztalatok felekezetünknek kötelességévé teszik, hogy a *hitoktatás* helyes teljesítésére a legnagyobb gondot fordítsa. Törekednünk kell oda hatni, hogy ifjúságunk — az iskolából kikerülve — annyi vallási ismerettel legyen felszerelve, mely által felekezetének öntudatos és *önérzetes* tagjává válhat. Nem először hangoztatjuk ennek szükségét. Tétettek is már intézkedések több községkerületben megfelelő tanterv kidolgozására, sőt arra nézve is, hogy a hitoktatás az összes iskolákban mind a lényegre, mind a formára nézve egyöntetüvé tétessék. Kimondtuk már utolsó gyülésünkön, hogy az egyes községkerületek bizottságai által kidolgozott tantervek összeegyeztetésére egy országos bizottság lesz egybehivandó, melyben minden községkerület legalább *egy* szakférfi által legyen képviselve. Eddigelé csak *három* községkerület határozott a tanterv ügyében és csak *öt* kerület jelentette be az országos bizottságba választott tagját. Kivánatos, hogy azok az elnökségek, melyek jelentéseikkel még hátralékban vannak, a kerületük határozatait velünk mielőbb tudassák, hogy egybehivhassuk azt az országos bizottságot, mely hivatva van arra, hogy a vallásoktatást hitközségeinkben országszerte egyöntetüen szabályozza.

Ez az országos bizottság — mint már jelezni bátorkogtunk — szakférfiakból (többnyire rabbikból és tanárokból) fog állani. Nagy hálára kötelezik azok a felekezetet már szellemi munkájukkal is, nem kivánhatjuk, hogy ezenfelül még anyagi áldozatot is hozzanak. Gondoskodni kell tehát arról, hogy a vidéki tagoknak az utazással és az itteni tartózkodással járó költségeik megtérüljenek. E költségek viselésére leghivatottabbnak tartjuk az *Országos Magyar Izraelita Közalap*-ot, a mely — hitügyünk jelen állásában — üdvösebb czélt nem mozdíthat elő, mintha egy az összes hitközségekre kiható országos hitoktatási tanterv létesítését elősegíti.

Indítványozni bátorkodunk tehát: *méltóztassék a Közalap választmányát megkeresni az iránt, hogy az országos hitoktatási tanterv létesítésével járó költségeknek a Közalap jövedelméből való fedezéséről gondoskodni szíveskedjék.*

III.

A lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló törvény 4. §-a szerint a jövedelmének kiegészítését 1600 koronára csak az a lelkész igényelheti, a ki igazolja, hogy a hittudományt valamely hittani intézeten a hazai középiskola nyolcz osztályának elvégzése *után* legalább három évig tanulta és szabályszerü lelkészi képesítést nyert. A kongrua törvény életbelépésekor jelentkezett néhány *magasabb képesítésü lelkész*, a ki csak a tekintetben nem felelt meg a törvény kivánalmainak, hogy nem a középiskola nyolcz osztályának elvégzése után végezte a teologiát, hanem már mint kész lelkész tett érettségi vizsgálatot. Ezekre való tekintettel a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény alkalmazását némileg enyhítette oly módon, hogy elismerte magasabb képesítésü lelkészeknek azokat is, *a kik hiányzó középiskolai tanulmányaikat, teologiai tanulmányaik után bár, de még a kongrua-törvény hatályba lépése előtt pótolták.* Jóllehet nem létezik tudtunkkal rabbi, a ki ennek a kedvezménynek hasznát vehetné, mégis közlendőnek tartjuk tudomás végett a rendeletet, mely a következőképpen hangzik:

Magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministertől.

45951. sz.

Az izraeliták országos irodájának.

Azon lelkészek, kik a hiányzó középiskolai tanulmányaikat már az 1898. évi XIV. t.-cz. hatályba lépése előtt pótolták, méltányosságból a congrua szempontjából magasabb képesítésel biró lelkészeknek tekintendők.

Miről az irodát oly felhivással értesítem, hogy erről az érdekelt rabbikat oly utasítással értesítse, hogy az estleg beadni szándékolt kérvényeiket szabályszerün felszerelve és ujból kiállított *A* ivek kiséretében, hozzám az iroda utján terjeszsze fel.

Budapesten, 1902. évi julius hó 7-én.

Wlassics, s. k.

IV.

Már az 1900. évi november hó 1-én tartott gyülés elé terjesztett jelentésünkben bátorkodtunk felemlíteni, hogy a kereskedelmi miniszter a *kóserhus árusitási rendeletet* módosítani szándékozik. Álláspontunk akkor volt, hogy ez az ügy azoknak egyike, a melyeknek végleges rendezése a felekezet autonom hatásköréhez tartozik. Ha autonomiánk szabályozva lesz, akkor a felekezet egyebek közt a kóserhus árusitási intézményt is az eddiginél tán czélszerübb alapra fogja fektetni. Addig azonban, a mig ez be nem következik, a fennálló szabályrendeletnek változatlanul való fentartását kértük.

Azóta a kereskedelemügyi miniszteriumban az ipartörvény 58. §-a és 127. §-ának *b)* pontja más értelmezést nyert, mint a minő értelmet azoknak a volt földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium tulajdonított, midőn a kóserhus árusitása tárgyában az 1888. évi 48.151. sz. a. kelt rendeletet kibocsátotta. Jelesül aképpen magyarázta a kereskedelemügyi miniszterium a rendeletet, hogy »a kóserhus engedély nélkül való árusításának ténye e rendelet alapján meg sem büntethető«. Uj jegyzékváltás indult meg a kereskedelemügyi és a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumok közt, a mely *hozzájárulásunkkal* a régi rendelet 4. és 5. §-ának módosításával végződött olyformán, hogy ez által a rendelet hitközségeinknek, kizárólagos kóserhus mérési joguk védelmére, több hatósági segélyt biztosít. A módosító rendelet egész terjedélmében a következő:

(Közöltük M. Zs.-Szemle 1903. évf. 197. lap.)

V.

A kir. tanfelügyelők *felekezeti iskoláink* ügyeibe gyakran tulságosan avatkoznak. Többször támadt már köztünk ellentét, de még mindig sikerült velök szemben felekezetünk jogait megvédeni. Ujabban megint értesültünk egy tanfelügyelői mozgalomról, mely oda irányul, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter »a községi iskolaszékek, valamint a községi elemi népiskolák tanítói, illetve igazgató-tanítói részére« az 1902. évi október hó 21-én 44.246. sz. a. kelt rendelettel

kibocsátott »*Utasítás*« hatályát a zsidó iskolákra is kiterjesszse.

Megnyugtatólag jelenthetjük, hogy a tanfelügyelői igyekezet czélt érni nem fog, de megjegyezni bátorkodunk, hogy törvényszerü kötelességünk teljesítésével immár késnünk nem szabad. Az 1876. évi XXVIII. t.-cz. 13. §-ának 2. pontja ugyanis azt rendeli, hogy a *felekezeti iskolaszék szervezetét és teendőit »a felekezeti iskolaügyet vezető illetékes főhatóság« szabja meg.*

E törvény alkotása óta a keresztény felekezeteknek volt alkalmuk egyházi alkotmányuknak ujból való megállapítására s intézkedtek ez alkalommal az iskolaszék és az iskolaügyi főhatóság teendőiről is. Mi is évek óta kérelmezzük egy ujabb kongresszus egybehivását, de számos sürgetés daczára még eredményt elérnünk nem sikerült; Gondoskodnunk kell tehát a szükséges »Utasítás«-ról a 35 év előtt készült kongresszusi statutumaink keretén belül és elégséges támpontot nyujt erre nézve az izr. népiskolai szabályzat VIII. szakasza, mely szerint »az izr. felsőbb iskolai hatóság«-ot a községkerület képviselőtestülete képezi. E szerint a községkerület képviselőtestülete az iskolaszéki »Utasítás« elkészítésére a törvény értelmében illetékesnek tekintendő.

Felkérjük tehát a t. Elnök urakat, sziveskedjenek saját hatáskörükben intézkedni, hogy *a községkerület képviselőtestülete az 1876. évi XXXVIII. t.-cz. 13. §-ának 2. pontja értelmében a felekezeti iskolaszék szervezetét és teendőit megállapítsa.*

VI.

Az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLII. t.-cz. 3. §-a a következő intézkedést tartalmazza:

»*Lelkész (rabbi) és hitközségi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár és a ki képesítését Magyarországban nyerte.*«

A törvény e rendelkezése azonos azzal az intézkedéssel, melyet az 1895. évi XLIII. t.-cz. 13. §-a »*a jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetek*« számára azért statuált ily módon, mert nincs kizárva a lehetősége annak, hogy oly vallásfelekezet is kéri elismertetését, a mely lelkészt nem ismer, hanem csak előljáróval bir, és a törvényhozás azt akarta, hogy az elismerendő vallásfelekezet első functionáriusa — neveztessék az akár lelkésznek, akár előljárónak — mindenképpen magyar állampolgár és a hazában képesített egyén legyen.

Sem a m. kormány, sem a képviselőház, hanem a *főrendiház* kezdeményezte ez intézkedésnek bevitelét az izraelita vallásról szóló törvénybe és minthogy e törvénynek biztos

révbe való juttatása különben is elég nehézséggel járt, a képviselőház hozzájárult a törvény azon szövegéhez, melyben azt a főrendiház elfogadta. Nyomban nyilvánítottuk a homályos szövegezéssel szemben támadt kételyeinket a magas kormánynál, de azzal lettünk megnyugtatva, hogy kellő magyarázatot ad majd az a rendelet, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény végrehajtása tárgyában ki fog bocsátani. De ez a rendelet még kibocsátva nem lett, a félremagyarázások azonban már bekövetkeztek.

Minthogy a törvény azt kivánja, hogy hitközségi előljáró csak az legyen, a ki képesítését Magyarországban nyerte, vita tárgyát képezi egy hitközségben: hogy egy orvos, a ki Bécsben nyerte képesítését, megválasztható-e hitközségi előljárónak.

A honvédelmi miniszter pedig egy konkrét esetben, mely iránt a tárgyalások még folynak, azt az álláspontot foglalja el, hogy az 1895. évi XLII. t.-cz. 3. §-ára való tekintettel *oly rabbijelölt, a ki tanulmányait nem Magyarországon végzi, a véderőtörvény 31. §-ában megállapított kedvezményben nem részesíthető.* E szerint tehát a rabbinak nemcsak a képesítését, hanem a *kiképeztetését* is bent a hazában kellene nyerni, s nem szabadna a zsidó theologusnak tanulmányait még egy éven át sem egy külföldi hittani intézeten és egyetemen folytatni.

Ezek az esetek eléggé igazolják annak elodázhatlan szükségét, hogy az idézett törvényszakasz illetékes helyről irányadó magyarázatot nyerjen. Felekezetünknek tájékozva kell lennie az iránt, hogy az állam mit ért a törvény azon intézkedése alatt, hogy az előljárónak és rabbinak a képesítését Magyarországban kellett nyernie.

Az *előljárói* tisztség hitközségeinkben *tiszteletbeli* állás. Ezen állás elnyerésére felekezetünk nem kiván meg más képességet, mint azt, hogy az illető *közbecsülésnek örvendő, kellő müveltségü, feddhetlen erkölcsü, anyagilag lehetőleg független és magyar honpolgársággal biró hitközségi tag* legyen. Ezeknél a tulajdonságoknál többet az állam sem követelhet, legfeljebb a »kellő müveltség« legalacsonyabb fokát abban határozhatja meg, hogy az előljárónak *az állam nyelvét szóban és irásban birnia kell.* Merő lehetetlenségnek tartjuk, hogy az előljáró külön képesítő vizsgálatnak alávettessék, vagy hogy megakadályozhassa az e tisztségre való megválasztást az a körülmény, hogy az illető egyén más (orvosi, mérnöki stb.) foglalkozására vonatkozó képesítését külföldön nyerte.

A *rabbiképesítés* megállapításánál — nézetünk szerint — szintén figyelembe veendők a létező tényleges viszonyok.

Minthogy az alapszabályok szerint megejtett választás

képezi az egyedül helyes megnyilatkozását a hitközség akaratának és annak itéletét a fölött, hogy a rabbi a hitközség vallásos igényeinek megfelel-e vagy sem: minden hitközség az önalkotta alapszabályaiban a rabbiválasztás módját megállapítja. Jelenleg tehát minden hitközség maga birálja meg a rabbiképesítő okirat (hattarah) értékét és ennek az eljárásnak érintetlenül kell maradnia, mig felekezetünk abba a helyzetbe nem jut, hogy ezt az ügyet is szabályozhatja. Az állam nem sértheti hitközségeinknek e korlátlan önmeghatározási jogát, következésképpen a rabbi *theologiai* képzettségére vonatkozólag a törvénynek megfelelően csak annyit mondhat ki: hogy *rabbiképző okiratot (hattarát) az országos rabbiképző-intézeten kivül — csak Magyarországban alkalmazásban levő rabbi állíthat ki.*

A mi a rabbik *általános műveltségét* illeti, örömmel tapasztaljuk, hogy azok a rabbik, kik nem az országos rabbiképző-intézetben végezték tanulmányaikat, érettségi bizonyítvány elnyerésére törekszenek. Egyáltalán örvendetes haladást tapasztalunk e téren, a mióta a szomszéd Ausztriában lett a rabbi qualificatio megállapítva. A bécsi cs. kir. kultuszminiszer az 1892. évi junius hó 7-én 7025. sz. a kelt rendeletével még a *Galiciában* fekvő Bródy, Brzczany, Drohobycz, Jaroslau, Jasko, Kolomea, Krakkó, Lemberg, Neu-Sandec, Podgórcze, Przemysl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Stanislan, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Złoczów és Zołkiew helységekre vonatkozólag is aképpen intézkedett, hogy azokban csak az lehet rabbi, a ki általános műveltsége tekintetében beigazolja, hogy *legalább a főgimnáziumot sikeresen elvégezte.* Ausztria többi tartományaiban kivétel nélkül szintén ez van a rabbi műveltségi fokának legkisebb mértékeül meghatározva.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1884. évi február hó 6-án 5047. sz. a. kelt rendelete óta, melylyel a rabbi legcsekélyebb műveltségi fokául a középiskola négy alsó osztályának, esetleg a polgári iskolának sikeres végzése lett megállapítva, a hazai zsidóság nagyot haladt. Immár felekezti érdekünk azt követeli, hogy *rabbinak csak az a magyar állampolgár legyen választható, aki általános műveltsége tekintetében beigazolja, hogy legalább a középiskola 8 osztályát sikerrel végezte.*

Kivánatos, hogy a rabbi ne csak *képesítését*, hanem *kiképeztetését* is Magyarországban nyerje, de méltányos, hogy ne legyen kizárva annak a lehetősége, hogy a rabbijelölt egy éven át külföldi hittani intézeten és egyetemen is folytathassa tanulmányait.

Mély tisztelettel kérjük a t. gyülést: méltóztassék az Országos Irodát megbizni, hogy felterjesztést intézzen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez — az 1895. évi XLII. t.-cz. 3. §-ának végrehajtása tárgyában — oly értelmü rendelet kibocsátása iránt, a mely az előadott tényleges viszonyainknak és felekezeti érdekünknek megfelel.

VII.

Mint a mult években, az utolsóban is elég élénk érintkezést folytattunk a *községkerületekkel* és állandó véleményező közege voltunk a m. kormánynak felekezetünket érintő ügyekben. Bizalommal fordultak hozzánk *hatóságok, hitközségek és egyesek,* valahányszor utbaigazításra vagy tanácsra szükségük volt. Majdnem kivétel nélkül sikerült nagyobb bonyodalmaknak elejét vennünk, de azért sokszor tapasztaltuk ügyeink rendezetlen voltának hátrányait és nem késtünk tapasztalatainkról — *a mielőbbi rendezés szükségességének hangsulyozásával* — a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez jelentést tenni.

A XI. és XXI. izr. *községkerületek* a mult év folyamán tartott képviselőtestületi üléseiken szintén tanácskozás tárgyává tették szervezeti ügyünk jelen állapotát és különösen az utóbb nevezett kerület négyrendbeli határozatot is hozott, melyeket hozzánk megfelelő intézkedés végett beküldött. Engedje meg a t. gyülés, hogy a XXI. izr. községkerület négy határozatát előterjeszthessük és azokra tiszteletteljes megjegyzéseinket megtegyük:

1. Az első határozat oda irányul, hogy az Országos Iroda a még szervezetlen kerületeknek mielőbbi megalakításáról gondoskodjék. A t. gyüléstől utolsó együttlétünk alkalmával ugyanezt a megbizást nyertük. Meg is kezdtük e téren a tevékenységet első sorban a XXIV. izr. községkerületben, mely gyüléseinken azelőtt is képviselve volt. De csak a kolozsvári izr. hitközség választotta meg képviselőit, tehát itt arra kellett szoritkoznunk, hogy Weisz Mór urat, a kolozsvári izr. hitközség elnökét, ki kerületi képviselőnek is meg lett választva, felkértük, hogy a kerület ügyeinek vezetését átvenni sziveskedjék. Ő erre vállalkozott és im' van szerencsénk őt körünkben üdvözölni.

A többi kerülettel folytatott levelezéseink közben arról győződtünk meg, hogy összehasonlítlanul nagyobb eredménynyel fogunk e téren eljárhatni, ha a miniszteri intézkedés után, a mely az autonomia tárgyában beadott emlékiratunkra várható, fogjuk a hitközségekhez a felszólítást intézni.

2. A második határozatával azt kivánja a XXI. kerület elérni, hogy a 26 községkerület 3 évről 3 évre országos kongresszusra hivassék össze, a mely községkerületek küldötteiből álljon és mely küldöttek olyképpen választassanak meg, hogy minden hitközség a községkerületi elnökön és saját elnökén

kivül számarányához képest egy vagy két taggal képviselve legyen. Ezen kongresszus elé lennének felekezeti ügyeink esetleges határozathozatal czéljából terjesztendők.

A kerületnek ezt a határozatát elfogadásra nem ajánlhatjuk, mert elvonná alólunk azt a törvényes alapot, a melyen állunk. A felekezeti autonomia terén nem alárendelt, hanem szerintünk egyik főkérdés az: hogy minő módon alakítandó az a testület, a mely hivatva legyen a felekezet számára szabályzatokat megállapítani vagy annak ügyei fölött határozni. Felvetettük mi ezt a kérdést abban az emlékiratban is, melyet az 1896. évi január hó 6-án tartott ülésből a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez autonomiánk tárgyában intéztünk. Kijelentettük mi abban, hogy nem kivánunk mi *pártkongresszust*, hanem *oly egyetemes gyülést, a mely az összes magyar zsidóságot, a mely az ügynél érdekelve van, képviselje.* A miniszter eddigi nyilatkozataiban egy szóval sem említette, hogy az ott kifejtett álláspontunkat nem helyesli, és ezért hibának tartanók, ha attól — bárha ideiglenesen is — bármi módon eltérnének.

3. A kerület a harmadik határozatban utasítandónak tartja ugy a községkerületeket, mint az egyes hitközségeket, hogy minden ügyben a kongresszusi szabályzat intézkedéseihez formailag is szigoruan alkalmazkodjanak, hogy ez által a szükséges egyöntetüség megteremtessék és nevezetesen a hitközségek és alkalmazottainak egymás közötti jogviszonyaiban az általa (a XXI. községkerület által) elfogadott birósági eljárás és perrendtartás általánosan kötelező erejének elfogadtassék.

Két irányban kivánja tehát a kerület az egyöntetüség létrehozatalát és pedig: először *a hitközségek belső szervezetére* nézve, és azután *a perutra és eljárásra vonatkozólag*, mely szerint a vitás ügyek elintézést nyerjenek. Ezekre nézve megjegyzéseink a következők:

a) Senki sem üdvözölné nagyobb örömmel, mint mi, ha hitközségeink arra volnának szoríthatók, hogy belső szervezetük tekintetében a kongresszusi szabályzatban foglalt elég kimeritő intézkedésekhez alkalmazkodjanak. De sajnos, ez hatalmunkban nem áll. A kongr. szerv. szab. legfontosabb határozatát, mely szerint »egy és ugyanazon helységben csak *egy* izraelita hitközség állhat fenn«, a képviselőház 1870. évi márczius hó 18-án kelt határozata és az azóta kifejlődöttt gyakorlat hatályon kivül helyezte, vem vehetjük tehát rossz néven, ha egy hitközség egy kisebb jelentőségü kongresszusi határozatot figyelmen kivül hagy, vagy attól eltérőleg intézkedik alapszabályaiban, mert helyi viszonyai azt megkivánják.

b) Azon intézkedése a kongresszusi szabályzatoknak azonban, miszerint a hitközségeinkben támadó minden viszályos ügy elintézése a kerületi biróság hatásköréhez tartozik, kötelező erővel bir minden kongresszusi alapon álló hitközségekre, annak tagjaira és alkalmazottjaira, ugy hogy tudtunkkal politikai hatóság kongresszusi hitközség ügyeibe nem is elegyedik. A VI. izr. községkerületben legalább az a tapasztalatunk, hogy a közigazgatási hatóságok a felekezeti ügyeinket érintőleg hozzájuk beadott panaszokat illetékességi szempontból a községkerületi elnökséghez teszik át. Arra vonatkozolag tehát, hogy a hitközségek és alkalmazottjaik peres ügyeikkel a kerületi birósághoz forduljanak, részünkről intézkedés szükségét nem látjuk.

A mi pedig azt a szabályzatot illeti, melyet a XXI. községkerület a birósági eljárásra nézve megállapitott, készségesen elismerjük ily szabályzatnak a szükségét, a melynek az eljárás minden részletére kell kiterjednie, de a XXI. községkerület szabályzatának az elfogadására a többi községkerületet kötelezhetőnek nem tartjuk. Részünkről ennek a szabályzatnak csupán 11. §-át kifogásoljuk, a hol egy másodfoku biróságot statuál, mely az Országos Iroda által lenne megalakítandó.

A kongr. szerv. szab. 68. §-a szerint a kerületi biróság itéletei teljes jogerővel birnak és ellenök felfolyamodásnak helye nincsen. E határozatnak a megváltoztatására, nézetünk szerint, csak egy későbbi kongresszus lenne illetékes.

4. Végül a XXI. községkerület képviselőtestülete azt határozta, hogy az összes községkerületekben a hitoktatás ugyanazon elvek és szabályok szerint foganatosíttassék és pedig azon elvek szerint, melyeket az ő közgyülése megállapított és a többi községkerületnek elfogadásra ajánl.

Mint a fentebb előadottakból kitünik, a hitoktatásnak országszerte való egyöntetüvé tétele a t. gyülés gondoskodásának tárgyát is képezi. Csakhogy mi azt kivánjuk, hogy az a tanterv váljék mindenütt kötelezővé, melyet az egyes kerületek küldötteiből álló országos bizottság az összes kerületek javaslatai alapján fog megállapítani. Ennek folytán e pontra vonatkozólag sem tartjuk valamely intézkedés tételét szükségesnek.

Mindamellett mély köszönettel tartozunk a XXI. községkerület képviselőtestületének és elnökségének azért a kiváló buzgalomért, melyet felekezeti ügyeink fölötti tanácskozásában kifejtett. Hálás elismeréssel adózunk neki még azért, mert a kerületi biróság számára eljárási szabályzat készítését kezdeményezte. Kivánatos, hogy ebben a többi községkerület őt kövesse.

Abból a szempontból is becsesnek tartjuk a kerületnek

a felekezeti ügyekkel való behatóbb foglalkozását, mert abban bizonyítékot látunk arra nézve, hogy a XXI. izr. községkerület képviselőtestülete — mondhatjuk tán, hogy vele együtt az egész magyar zsidóság — türelmetlenül várja a szervezeti ügy megfelelő rendezését, hogy abból erőt merítve a reá váró kötelességek teljesítéséhez foghasson.

VIII.

A t. gyülésnek főtörekvését évek óta szintén annak lehetővé tétele képezi, hogy felekezetünk a reá háruló kötelességeknek önkormányzati alapon minél előbb megfelelhessen. Mióta az 1896. évi január hó 6-án tartott ülésünkből egy *ujabb kongresszus* egybehivása tárgyában előterjesztésünket megtettük, azóta a m. kormánynál ez előterjesztés elintézését évről-évre sürgetjük. És valahányszor a kormány tagjainak nyilatkozattételre alkalmuk volt, mindannyiszor elismerték azon törekvésünk helyességét és jogosságát.

Előterjesztésünk értelmében első sorban oda kellene hatnia a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy *a törvényhozás* — felekezetünk önkormányzati jogának biztosítása mellett — *hozzájáruljon* egy kongresszus egybehivásához, a mely hivatva legyen önkormányzati szervezetünknek az izraelita vallás hiveire kötelező módon való megállapítására. Az e végből szükséges törvényhozási intézkedés megtételére azonban még idő és alkalom nem volt és jelenleg sem tartjuk arra kedvezőnek a politikai helyzetet.

Habár tehát nem merjük felekezetünket kecsegtetni azzal, hogy hő kivánságunk már a legközelebbi időben teljesedésbe megy, még sem tartjuk ez alkalommal sem mellőzhetőnek azt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmét a jelen állapot tarthatatlanságára fel ne hivjuk és ismételten fel ne kérjük, hogy felekezetünknek az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyek szabályozására az alkalmat minél előbb megadni kegyeskedjék.

Ezekben terjesztvén elő jelentésünket, az abban foglalt javaslatokat a t. gyülésnek elfogadásra ajánlani bátorkodunk.

*

A gyülés a jelentést nagy tetszéssel fogadta s *Lippe* Vilmos indítványára az Országos Iroda vezetőségének buzgó működéseért köszönetet szavazott. Azután a jelentés pontrólpontra behatóan tárgyaltatván, az abban foglalt javaslatok elfogadtattak azzal a hozzáadással, hogy a rabbi-kvalifikáczió megállapításánál mindenesetre kimondandó, hogy a rabbinak a magyar nyelvet szóban és irásban birnia kell.

Dr. *Rósa* Izsó indítványára az Országos Iroda megbizást nyert, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternél odahasson, hogy az állami iskolákban az izraelita hitoktatók egyforma kulcs szerint dijaztassanak a keresztény hitoktatókkal, hogy továbbá a hitközségek a nem állami iskolákban ellátott hitoktatás czéljaira az országos izraelita iskolaalapból megfelelő segélyt nyerjenek.

Végül az elnökök a pesti izraelita hitközségnek az ülésterem átengedéseért köszönetet szavaztak, mire a gyülés véget ért.

A HATODIK KÖZSÉGKERÜLET GYÜLÉSE.

A nevezett kerület május hó 7-én *Schweiger Márton* elnöklete alatt tartott ülésén *Dr. Mezey Ferencz* a következő jelentést olvasta fel:

Tisztelt Képviselőtestület!

Mielőtt a községkerületünket érdeklő rendes ügyekre rövid pillantást vetnénk, emlékezetükbe idézzük utolsó közgyülésünknek ama kiemelkedő rendelkezését, melylyel a maga köréből közügyeink állapotának megfigyelése, bajainak orvoslása, első sorban pedig autonómiánk fejlesztése ügyében a kerületi elöljáróság mellé bizottságot küldött ki. E bizottság működéséhez nagy reményeket füztünk, nemcsak azért, mert tagjainak tulnyomó része közéletünkben is kiváló sulylyal biró munkásságot fejt ki, hanem kiváltképpen azért is, mert kerületünk ez intézkedése folytán a felekezetnek hosszu időn át elszigetelten működő vezérférfiai lelkes és az összesség iránti erkölcsi felelősséget készséggel megosztó segítséget nyertek.

Évtizedek óta alkalmunk volt a zsidóság ügyeit megfigyelni, a köreinkben irányuló érdeklődést megmérni. Hitünk és ügyeink szolgálata körül a hüség és szeretet nem egy jelenségével találkoztunk. De a hála igaz érzetével kell elismernünk, hogy régóta nem tapasztaltunk annyi buzgalmat, annyi lelkesedést és tettre való készséget, mint a mennyit e kiküldött bizottság tagjai eljárásuk egész folyamán és számos tanácskozásaink közben tanusítottak. És habár a bizottság működése nem járt még azzal az eredménynyel, melyet óhajtva vártunk, nem egy jelenségből megállapítható, hogy fáradozásunk nyom nélkül nem maradt, és hogy a megkezdett uton továbbhaladva, czéljainkat végre is megközelíthetjük.

A bizottság tagjai alkalmat vettek maguknak arra, hogy

illetékes helyen a zsidó vallásfelekezet ügyeinek jelenlegi tarthatatlan állapotára és ennek okaira utaljanak és hogy a reczepczionális törvényből szükségképpen folyó oly szervezeti intézkedéseket sürgessenek, melyeknek alapján a felekezet összes vallási és művelődési ügyeit a törvény oltalma alatt nemzeti szellemben önmaga kormányozhatja. Jogos önérzettel mutattak rá felekezetünk hazafias és emberbaráti törekvéseire és fájdalmas szivvel azokra az akadályokra, melyek egyetemes czéljaink megvalósítását nehezítik, fontosabb részük megközelítését egyenesen akadályozzák. Kérelmezték a községkerületi elnökök 1896. évi ismert memorandumának elintézését, hogy a felekezet végre ugy önmaga, valamint az állam iránti kötelességeinek méltó módon való teljesítéséhez foghasson.

A vallásügyi kormány ez előterjesztésekkel ép ugy, mint a felekezetünk köréből származott eddigi kérelmekkel szemben az általános politikai viszonyokban rejlő nehézségekre való utalással odanyilatkozott, hogy bár a törvényes biztosítékokkal ellátott autonomia iránti törekvésünket jogosnak, az ezzel egybekötött czéljainkat állami szempontból is méltánylandóknak tekinti, a kérdésnek általános rendezésére a mostani időpontot alkalmasnak nem találja.

A bizottság a mostani politikai helyzetben a maga részéről is több olyan jelenséget lát, mely az országos szervezet nagyfontosságu ügyének megindítását ez idő szerint tényleg felette megnehezíti. Midőn ezt a bizottság nevében a tisztelt kerületi képviseletnek bejelentjük, tesszük azt oly megjegyzéssel, hogy a bizottság ezek szerint feladatát megoldottnak nem tarthatja, a czélba vett szent érdekekért tovább közreműködni kész, de a mai nappal lejárt megbizatását kötelességszerüen Önök kezeibe vissza helyezi.

A kerületi elöljáróság pedig, mely a fenforgó nehézségeket teljességükben ismeri és mely a tisztelt bizottsággal számos ülésen folytatott tanácskozáson a tagok meleg buzgalmának állandó tanuja volt, arra kéri a tisztelt képviselőtestületet, hogy a bizottság mandátumát egy további évre meghosszabbítani méltóztassék. Méltó férfiak kezében látjuk azt mi is, akik ép ezért büszkeséggel vagyunk munkájuknak osztályosai.

A történet mutatja, hogy a felekezetek önkormányzatukért gyakran a mienknél sulyosabb harczokat is vivtak. Folytassuk hát a harczot öntudattal, igazainkból merített erélylyel és rendíthetlen kitartással. A győzelem késik, de el nem marad.

Az események és tünetek egész sorozata folytán óhajtanunk kell, hogy zilált viszonyaink végre-valahára rendeztessenek és hogy vallásunk, melyet a törvény a históriai egyházak sorába bevett, tényleg felruháztassék ama jogokkal, melyek

nélkül fejlődése, korszerü haladása és a nemzet erkölcsi közösségébe való teljes beilleszkedése lehetetlenné válik.

Ismeretesek Önök előtt amaz emlékiratok és előterjesztések, melyeket részint az országos izr. iroda, részint a községkerületi elnökök gyülése a vallásügyi kormányhoz intézett. E beadványok java része felekezetünk sérelmeinek és annak a nagy jogbizonytalanságnak szomoru képét rajzolja, mely rendezetlen állapotainkból ered.

Törvényesen bevett vallásfelekezethez méltatlan állapotnak kell jeleznünk azt, hogy vallásos természetü ügyeink is a közigazgatósági hatóságok által döntessenek el. A meglévő szervezetekre való utalás meg nem állhat. E szervezetek vértelenek, határozataikat és intézkedéseiket törvény nem oltalmazza, hatóság nem védi, semmi néven nevezendő tekintély nem támogatja. A szervezeteken kivül állók pedig merőben ki vannak szolgáltatva a hatóságoknak. Igy esik, hogy hitközségeink és sok esetben egyesek e miatt nagy joghátrányokat szenvednek és hogy a felekezet auktorítása teljesen veszendőben van. A szétszórt és többnyire egyes konkrét esetek eldöntésére vonatkozó rendeletek tömkelegében ma már sem az érdekelt felek, sem a biráskodásra vállalkozó hatóságok többé eligazodni nem tudnak. Ki kell jelentenünk és óhajtjuk, hogy azt e termen tul is meghallják, hogy nem méltó állapot ez sem a zsidó felekezethez, melynek testületei sok esetben természetes fejlődésükben akadályozva vannak, sem az államhoz, mely az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, a nélkül, hogy e hitfelekezet megváltozott közjogi állásához képest az eddig fennállott viszonyain bármily változást tett volna.

Érzi ezt ma már nemcsak a zsidóság, de érzik a politikai hatóságok is, melyeket ez ügyek és a nagy jogi bizonytalanság mód felett terhelnek.

Nem szivesen érintjük azt a mételyt, mely ujabb időben a lelkekbe fészkelte magát. Kelletlenül szólunk a sürübb áttérésekről, melyeknek egyes visszataszító nyilvánulásai erkölcsi életünknek nem kis fájdalmára vannak. A felekezet körében máris keresik e bajnak orvoslását. Kérdés, hogy a régi sebektől vérző szervezetlen zsidóság megtalálja-e uj sebeire a gyógyító balzsamot. Ha feljajdulnak azok miatt, akik elszakadnak az apák sirjaitól, a testvérek kötelékéből, a szenvedők szövetségéből, okuk van rá az érzés révén, jogot ad nekik vallásunk örök törvénye. Ám hadd keressék erre első helyen hivatott rabbijaink a kóros állapotnak okát, forrását. Ám hadd szóljanak lángszavakkal azokhoz, akik érdek, hiuság, nagyravágyás okán gyáván megfutamodnak onnan, a hova őket a kegyelet, a hűség, a jellem ezer szála köti. Lelki vezéreink a

mi támogatásunkra számíthatnak, ha figyelve az idők méhében mutatkozó forrongásra, intenzivebb módon gondozzák a hivek lelki életét, leszállnak az eltévelyedőkhöz, felemelik az ingadozókat, megerősítik a kétkedőket, hogy őseink szellemi örökét tisztán óvjuk meg a késői nemzedékek számára.

Mert bár a zsidóság a térítés kórságával szemben immunitását a maga részéről évszázadokon át megóvta, az önfentartási törekvésen jogosan épülő belső missió kötelességünkké teszi, hogy saját hiveinket megoltalmazzuk oly lépéstől, mely a mellett, hogy megfosztja őket a lelkük mélyébe oltott hittől, többnyire egészen a sirig tartó lelki konfliktus szánalmas áldozatává teszi őket. Azért, tisztelt Képviselőtestület, a mi kötelességünk, hogy azokkal szemben, akik az áttérések körüli eljárás rendjén a törvény ellen cselekszenek, a meglevő törvényes rendszabályok legszigorubb alkalmazását sürgessük.

A vallásoktatás kétségtelenül nagy óvszer e baj ellen is. Mult évben jelentettük, hogy a kerületi elnökök azt határozták, hogy a kerületünk részéről megállapított munkálatot képviselőtestületeikben tárgyalás alá vétetik. Ez meg is történt és mint a kerületi elnökök gyülésének f. é. márczius hó 30-án tartott ülésének határozatából kitetszik, a megindult tárgyalások eredménye az, hogy a hitoktatás ügyében országos bizottság szerveztetik. Nehogy pedig e nagyfontosságu kérdés szervezése anyagi okoknál fogva hajótörést szenvedjen, az országos magyar izraelita közalap ez évi költségvetésében az országos bizottság előkészítő munkálatai költségének fedezéséről már is gondoskodott. Hőn óhajtjuk, hogy e tanácskozások felekezetünk eme rég vajudó ügyére üdvös kihatással legyenek.

A közalap szerény mértékben ugyan, de már is szembetünőleg alkalmazkodik hitfelekezeti életünk szükségleteihez. Ez alap, melynek megalkotása kerületünk nagyarányu anyagi és szellemi támogatásával történt, különálló, de kerületünk vezetésével teljesen összeforrott szervezettel birván, önálló jelentésben ad számot működéséről, mely jelentést ime Önöknek bemutatni szerencsések vagyunk. (A Közalap jelentését folyóiratunk jelen füzete más helyén közöljük. A szerk.) Engedje meg a t. Közgyülés, hogy ez alapot, melynek fejlődéséhez annyi nagy érdek füződik, mely ujabb időben a magyar zsidóság egyetemes felbuzdulásának egyetlen nagy maradandó alkotása, nagybecsü pártfogásukba ajánljuk. Mert lelkesedésünk, buzgóságunk, jogainkért való küzdéseink nagy hatással birnak ugyan felekezetünk helyzetének átalakulására, javulására, intézményeink fellendülésére, de anyagi erőnk növelése és az összességre kiható központi segítő források nyitása nélkül az önkormányzati élet tartama teljessé nem válhatik.

Elsőnek felszólalt *Dr. Mezei Mór* alelnök, ki a következő beszédet mondta:

Tisztelt községkerületi képviselet!

Engedjék meg nekem, tisztelt hitsorsosaim, hogy a községkerületi elöljáróság imént előterjesztett évi jelentéséhez élő szóval toldjak néhány észrevételt; önként értetik azonban, hogy azt, amit mondandó leszek, nem az elöljáróság nevében fogom elmondani, hanem csak mint saját egyéni véleményemet.

Az imént felolvasott jelentés első helyen felekezetünknek közjogi helyzetével foglalkozik. Vigasztalan beszámolás olyan kisérletekről, melyek sikerre eddigelé nem vezettek.

A dolog természete hozza azt magával, hogy a beszámoló jelentés nem mehet tul azokon a kérdéseken, melyekkel a beszámoló elöljáróság, illetve az önök által e végre kiküldött bizottság tényleg foglalkoztak; önöknek azonban kétségtelenül megvan az a joguk, hogy ezen a szük korláton tul is kereshessék az eszközöket és módokat arra, hogy kitüzött czélunkhoz közelebb juthassunk.

Fájdalmassan érezzük azt, hogy a reczepczió, vallásunknak a törvényesen bevett vallások közé felvétele, befejezetlen mű marad mindaddig, mig felekezetünknek közjogi állása törvényhozásilag rendezve nincsen, a mig a mi felekezetünk számára is nincsen törvényesen biztosítva az államhatalommal szemben az a jogviszony, melynek azon bevett vallásu felekezetek örvendenek, a melyek önkormányzati alapon szervezkedhettek.

Az egyenes ut, mely ebből a sajnálatos helyzetből kivezet, az egyetemes gyűlés egybehivása és az ez által megállapítandó szervezetnek törvényesítése, beczikkelyezése. Ámde ezen az uton előbbre haladnunk nem sikerült. Ez nem csak mi rajtunk mulik; ez nem történhetik meg az államkormánynak és országos törvényhozásnak közreműködése nélkül, és ennek akadályait — a kerületi elnökök állandó és többször ismételt sürgetései daczára — eddig el nem háríthattuk.

A jövőre sem térhetünk el ettől; én azt hiszem, ezután is állhatatosan erre a megoldásra kell törekednünk. De emellett, persze a nélkül, hogy a jogalapot, melyen állunk, feladnők, körülnézhetnénk, hogy addig is, mig az egyetemes gyülés megtartása lehetővé nem lesz, volna-e lehetséges, hogy saját hatáskörünkben, az államhatalom beavatkozása nélkül a magyar Izrael országos ügyeiről *együttesen* tanácskozhassunk.

A községkerületnek nagyobb fele szervezve van vagy szervezhető; működik vagy legalább működhetik. Én azt hiszem, semmi sem gátolhat minket abban, hogy a község-

kerületek — többen vagy valamennyien — kiküldött képviselők utján, *időnként tartandó nyilvános értekezletekben együttesen beszéljék meg felekezetünknek országos ügyeit.*

Igaz, hogy országosan kötelező határozatok ezen az uton nem jöhetnének létre, de, azt hiszem, hogy egyrészt az ilyen nyilvános tárgyalások bensőbb és erősebb kapcsokat teremtenének az ország különböző részeiben létező hitközségeink között, és hatalmas, kellőképpen tájékozott közvéleményt fejlesztenének a hitfelekezet kebelében; és hiszem másrészt, hogy az ilyen, több községkerületnek nyilvános tárgyalásaiból kikerülő enunciázióknak sokkal nagyobb volna az erkölcsi sulyuk, sokkal nyomatékosabb volna a hatásuk, mint a kerületi elnökök évenként megujuló azon határozatainak, melyekkel ők mindnyájunk őszinte elismerését ugyan méltán kiérdemlik, de melyek mégis csak néhány ember által, zárt ajtók mögött folytatott tanácskozásoknak eredményei.

Önöktől függ, tisztelt hitfeleim, hogy vajjon kivánják-e, vagy nem kivánják-e, saját elöljáróságukat arra utasítani, hogy ezen az uton is keresse a kibontakozás módját?

*

A mikor mi felekezetünk közjogi helyzetével foglalkozunk, vágyaink körét látszólag egészen betölti az önkormányzat elnyerésére irányuló törekvés. Nekem legalább feltünt az, hogy a mikor mellettünk az autonomia teljes birtokában lévő protestáns felekezetek, erős felbuzdulással, és hatalmas közvélemény támogatásával sürgetik az 1848 : XX. t.-cz. végrehajtását, ez az élénk mozgalom semmi viszhangot sem vált ki a mi felekezeti testületeinkből, a mi felekezeti közvéleményünkből, mintha csak semmi érdekközösségben sem volnánk erre a kérdésre nézve a többi bevett felekezetekkel. Pedig azt hiszem, az izraelita hitfelekezet, mely az országban a legszegényebb, nem nézheti a közönyösen ezt a mozgalmat, és az attól várható következményeket.

Sajnos, az ország közviszonyai nem biztatnak azzal, hogy ez a kérdés egyhamar gyökeres, az összes felekezetekre egyaránt kiterjedő megoldást nyerhessen; de a kérdés akként indult meg, hogy azt egyszerüen agyonütni, egészen mellőzni, szintén nem lesz lehetséges.

Lesz tehát, valószinüleg, valamilyen féle megoldás, melynek előnyeit élvezni fogják a győztesek, kik a harczot folytatták. Mi bizonyára nem fogjuk irigyelni a többi felekezetektől azokat az előnyöket, melyekben az állam őket részesíteni fogja, de nagy ideje, hogy a magunk hitfelekezete számára is egyszer kivivjuk az *egyenlő* elbánást.

Ámde a közéletben mindig megfelejtkeznek arról, ki szerényen félre áll. És végre is szakítani kell már egyszer

azzal a tradicióval, hogy például az állami dotáczió kérdésében is a zsidó nem keresheti az arányos részesítést, hanem hálaérzettel kell fogadnia a homoepatikus adagban kimért filléreket, mert elhitetjük magunkkal, hogy ebben legalább megkaptuk az egyenlő jogosultságnak elvi elismerését.

En azt hiszem, felekezeti testületeink kötelességet fognak teljesijeni, ha ezzel a kérdéssel is behatóan foglalkoznak.

*

Még egy kérdésre kivánok észrevételt tenni.

Az elöljárósági jelentés megemlékezik az áttérési esetekről. Tudom, hogy nem éppen izléses dolog, ha az ember saját beszédeiből idéz. Mégis ebben az esetben ismétlem azt, mit 1894. márczius havában, a házassági törvény tárgyalásának alkalmával, a magyar képviselőházban mondottam, annak következésében, hogy egyik protestáns vallásu országos férfiu hasonló panaszokat hangoztatott.

»En olyan felekezetnek vagyok tagja,« — mondottam akkor — »mely a gyermekek vallására vonatkozó törvényes védelemben sohasem részesült; és azonfelül is mindig fokozottabb kisértéseknek volt kitéve. . . . Üldözés és elnyomás révén, a megélhetés és társadalmi előnyök árán, világszerte, évszázadok óta szedik e felekezetből a prozelitákat, és még mindig akadnak, akik úgy találják, hogy kelleténél többen vagyunk. A felekezetek ereje nem a közönyösek tömegében van, hanem azokban a hivekben, kik e nevet megérdemlik, s kiket a kegyelet és erős meggyőződés füz azon erkölcsi érdekekhez, melyek apáik buzgó gondozásának tárgyát képezték.«

Joggal mondja az elöljárósági jelentés, hogy a zsidóságra nem ragadt át a terítési düh kórsága; hozzá merem tenni, hogy az intolerancziától hasonlóképpen távol tartjuk magunkat.

Ha olyan emberekkel állnánk szemben, kik igaz meggyőződésből lépnek ki felekezetünkből, — sajnálnók az eltévelyedetteket, de panaszra okot az ilyen esetekben nem látnánk.

Sajnos, azt is meg kellett évszázadok óta szoknunk, hogy a társadalom nyomása, kenyérkereseti akadályok, házasságok kötéséből előálló helyzetek indítának zsidóembereket arra, hogy elhagyják hitüket, bár vallási meggyőződésük ellenére. (Vészi József orsz. képviselő közbeszól: becstelenség!) Nagyon fájdalmas esetek ezek; szomoru megnyilatkozásai az emberi gyarlóságnak, mely mint a fát megőrlő szú — lassanként töri meg a küszködő embernek ellentállási képességét.

Nem ez az, ami panaszként hangzik ki az elöljáróság jelentéséből; más természetüek azok az esetek, melyek széles körökben keltettek felháborodást. Esetek, melyek nem kivülről jövő kényszernek, nem az egyéni ellenállási képesség fogyaté-

kosságának következményei; esetek, melyeknek nincsenek felfedezhető okaik, melyeknél az elhatározásban nincsen semmi őszinteség és a végrehajtásban nincsen semmi komolyság; bizonyítékai annak, hogy az illetőkből kiveszett minden ragaszkodás ugy elődeik hagyományaival, mint saját multjukkal szemben.

Érthetetlen marad ezekben az esetekben, hogy azok az emberek miért kivánkozhatnak olyan kétes helyzetbe, mely mélyen leszállítja az ő jellembeli értéküket, — és mig az egyik oldalról be nem fogadottakká, a másik oldalról kiközösítettekké teszi őket.

Arra vallnak ezek az esetek, hogy a multban nem tettünk eleget kötelességünknek, sem a családi nevelés, sem az iskolai oktatás terén, és ezért én is hőn óhajtom hitoktatási ügyünk munkában lévő fejlesztésének végrehajtását.

De másrészt ezekből a jelenségekből is csak ujabb megerősítést nyert az a meggyőződésem, hogy feltétlenül szükséges az, hogy hitfelekezeti életünket önkormányzati alapon és széles mederben fejtsük ki.

Élénk felekezeti élet — községenként, vidékenként és országosan, mely munkatért ad a feltörő tehetségeknek és módot nyujt az ambicziók kielégítésére, mely foglalkoztatja a szellemeket, és felekezeti multtal ruházza fel a jellemeket, — az én erős hitem szerint — meg fogja szüntetni a most tapasztalható indifferentizmust, és meg fogja ritkítani az olyan eseteket, mint a milyenek az imént felolvasott jelentésből is szigoru elítélés szavait váltották ki.

Azzal, hogy fordulnak elő olyan esetek is, melyekben a törvényes formák meg nem tartatnak, — a magam részéről nem kivánok foglalkozni; bosszuvágy nem vezet, a fegyelmi vagy büntető törvények alkalmazása nekem nem elégtétel! Másra kivánom felhivni hitközségeink figyelmét.

A zsidó gyermeknek, és a zsidó serdülő ifjuságnak hitoktatásáról gondoskodni, ez a hitközségek joga, ez a hitközségek kötelessége. Bármit mondjanak is az olyan megejtett zsidó gyermekről, vagy 18 éven aluli fiuról, leányról, — ki a törvény ellenére vagy a törvényes formák mellőzésével változtatott hitet — *az Magyarország törvénye szerint zsidó!*

Az ilyen gyermeket, vagy serdülő tanulót kényszeríteni lehet, *kényszeríteni kell* is arra, hogy a zsidó vallástanításban részesüljön, és a zsidó hitoktatótól szerezzen bizonyítványt. Semmiféle, akár állami, akár felekezeti tanintézeteknek vezetője *nincsen jogosítva arra*, hogy az ilyen növendéket a hittanulás kötelessége alól feloldja, és nincsen jogosítva arra, hogy a zsidó hittanitó bizonyítványa helyett, másvallásu hitoktató bizonyítványait fogadja el.

Kötelességünk az, jogunk is az, hogy gyenge ifjuságunkat megvédelmezzük a botor megtévesztések ellen; teljesítsék hitközségeink gondosan ezt a kötelességet, éljenek bátran ezzel a joggal. A hitoktatók pedig használják fel az alkalmat, hogy éppen a ilyen megtámadott tanítványaikban, kettőztetett buzgalommal és az egyéniséghez mért módszerrel, erősítsék meg a ragaszkodást őseink hitéhez!

*

Kérem tisztelt hitrokonaimat, a miket mondottam, tárgyalásaik során részesítsék azokat abban a méltatásban, melyet azok bölcs itéletük szerint megérdemelnek. (Perczekig tartó lelkes éljenzés.)

*

Az erre megindult vitában részt vettek: *Vészi József, Schweiger Márton, dr. Kriszhaber Adolf, dr. Feldmann József, Weisz Berthold, dr. Adler Illés* és *Szabolcsi Miksa* és végül dr. Mezei Mór indítványát egyhangulag elfogadták.

AZ IZR. KÖZALAP JELENTÉSE.

Az Országos Izr. Magyar Közalap tisztikara május hó 30-án a következő jelentést terjesztette a bizottság elé:

Tisztelt Bizottság!

Visszapillantást vetve mult évi működésünkre, mindjárt előljárójában hangsulyozni kivánjuk, hogy Közalapunk anyagi viszonyai folytán nagyobb arányu tevékenységhez nem kezdhettünk. A sulyos közgazdasági viszonyok, melyekről tavaly panaszkodtunk, ez évben sem javultak. Nemcsak hogy a lefolyt esztendőben egyetlen ujabb adomány felajánlása nem történt, hanem, mit sajnálattal kell jelentenünk, a közalap megalkotása alkalmával egyesek és testületek által vállalt kötelezettségek teljesítése körül is nagy mulasztásokat tapasztalunk. Állandó terhe a tisztikarnak, hogy a hátralékosokat felszólítsa, időhaladékot engedélyezzen. Sőt nemsokára a számvizsgáló bizottság egyidejüleg előterjesztett jelentéséhez képest egyes követelések perlése, kétes követelések törlése iránt kell intézkednünk.

Ilyen körülmények között a megoldásra váró nagyobb feladatokhoz csak félve nyulhatunk. A közalap alkotása idején tervelt országos jellegü intézetek életbehivására és szervezésére felekezetünk sajnálatos állapotánál fogva az idő alkalmatlan, az eszközök elégtelenek. A nagy kulturális czélok megközelítését ugyanez okok gátolják. Nem marad tehát más hátra, mint hogy

a t. Bizottság által megállapított szerény költségvetés korlátai között jövendő tevékenységünk alapjain tovább munkálkodjunk.

E tekintetben óvatosan és gondosan jártunk el. És bármily szerény legyen is az eredmény, amelyre mutathatunk, szabályaink által elénk tüzött céltudatos terveink e szegényes mértékek között is jellemző módon kidomborodnak.

Első feladatunk, hogy szegény hitközségeket támogassunk, egyéb felekezeti intézményeket, valamint rabbikat és tanítókat segélyezzünk. E czimen a mult évben 8000 korona összeget praeliminál tunk, de ez összegből csak 4860 koronát adtunk ki. Minthogy folyamodókban hiány nem volt, kiadhattuk volna az egész összeget, de némely folyamodás iránt a tárgyalások még befejezést nem nyertek. Másrészt meg sulyt vetettünk arra, hogy csak iskolájuk fentartásával aránytalanul terhelt, ilyképpen nemzeti szempontból is hivatást betöltő, teljesen szegény hitközségeket gyámolítsunk, mig oly hitközségeket, melyek közalapunk igénybevétele nélkül is boldogulhatnak és nálunk anyagi könnyebbülést keresnek, ez idő szerint nem segíthettünk. Örömmel látjuk majd azt az időt, amikor Közalapunk az utóbb érintett hitközségeket intézményeinek fejlesztésében szintén gyámolíthatja. Bár most is a megelégedés érzetével konstatáljuk, hogy e nem nagy összegü segélyekkel is üdvös munkát végeztünk.

Segélyekre szorult és arra érdemes rabbik, ezeknek özvegyei és tanítók egy esetben sem kopogtattak hiába a közalap ajtaján.

A folyó évre vonatkozó előirányzatban e czimén, a közalap ez időszerinti jövedelmére való tekintettel, 10.000 korona összeget vettünk fel. Bizvást hiszszük, hogy ez összeggel ez évben a sürgős és jogos kivánatoknak eleget tehetünk.

Mult évi költségvetésünkben négy 1000 koronás utazási ösztöndij adományozására 4000 korona összeget vettünk fel. A hirlapokban és az illető főiskolák hirdető tábláin hirdettük ki ez ösztöndijakra a pályázatokat, még pedig egy orvos, bölcsész, festő és szobrász számára. Az orvosoktól 2, a bölcsészek részéről 5, festőktől 12 és szobrászoktól 9 pályázati kérvény érkezett. Az orvosok és bölcsészek tudományos dolgozatokat, a művészek rajzokat, festményeket és szobrokat mutattak be. Utóbbiakkal egy egész terem telt meg. Az ilykép keletkezett kiállítás a zsidó vallásu művészek uj nemzedékének törekvéseit a legelőnyösebb szinekben tüntette fel.

A bölcsészek kérvényeinek megvizsgálására Alexander Bernát dr., Bánóczi József és Fayer László dr. egyetemi tanár urakat kértük fel, akiknek egyhangu véleménye alapján az utazási ösztöndijat Rubinyi Mózes dr. fiatal nyelvésznek adományoztuk, aki Lipcsében folytatja reményekre jogosító tanulmányait.

Az orvosok kérvényeit Baron Jónás dr., Stern Samu dr. és Onodi Adolf dr. egyetemi tanár urak voltak szivesek megvizsgálni. E bizottság véleménye folytán az utazási ösztöndijat a folyamodók egyikének sem adtuk ki.

A festők kérvényeit és munkáit Bihari Sándor, Glatter Ármin és Mannheimer Gusztáv művészek vették tüzetes vizsgálat alá. E bizottság az ösztöndijra egyhangulag Reinhardt Károly festőt tartotta legméltóbbnak, miért is azt részére megszavaztuk. Nevezett betegsége folytán külföldre még el nem utazván, az ösztöndijat részére még ki nem fizettük.

A szobrászok pályázati kérvényeit és munkáit Donáth Gyula, Róna József és Teltsch Ede művészeink voltak szivesek behető módon megvizsgálni. Az ő egyhangulag megállapított javaslatuk alapján az ösztöndijat Klein József szobrásznak itéltük oda, aki azonban nagyobb művészi munkálatai folytán csak tavaszszal indulhat külföldi tanulmányutjára.

Az ösztöndijak odaítélésénél a leghivatottabbak tanácsaival éltünk és ugy látjuk, hogy ez ösztöndijakkal nem kis mértékben szolgálhatjuk felekezetünkben a czélul tüzött kulturális érdekek mellett az összetartozás és felekezeti hüség érzetét. Midőn a felkért bizottságok tisztelt tagjainak fáradozásukért hálás köszönetet mondunk, őszinte megelégedéssel említjük meg, hogy nevezett jeleseink igaz örömmel méltányolták a közalapnak e kezdését és szivesen teljesítették a közösség érdekében reájuk rótt munkarészt.

Az egyidejüleg előterjesztett 1903. évre szóló költségvetésben ösztöndijakra az eddigi négy 1000 koronás helyett két egyenkint 2000 koronás utazási ösztöndijat vettünk fel, még pedig az idén egy orvos és egy festő számára. Meggyőződtünk felőle, hogy 1000 korona nem elegendő arra, hogy valaki külföldön egy évig is megélhessen és ott tanulmányait gond nélkül folytathassa. Reméljük, hogy e téren is kiterjeszthetjük működésünket.

A kőrösmezei iskola fentartására 4000 korona összeget vettünk fel. E czélra 3885 korona 09 fillért fordítottunk. Ez iskola már a kezdet nehézségein tul van. Becsülettel szolgálja azokat az érdekeket, melyeket rábiztunk. Igaz, hogy ama széles parlagon, mely az északi határra eső megyékben kulturális tekintetben is megmunkálásra vár, egy felekezeti népiskola fentartása jelentéktelen vállalkozásnak tünik fel, de azért ennek az iskolának hatását sem kicsinyelhetjük.

Bánóczi József dr. az országos izraelita tanítóképzőintézet nagyérdemü igazgatóját kértük fel arra, hogy a tanév befejeztével Kőrösmezőn az évzáró vizsgálaton elnököljön.

E tudós és elsőrangu szakférfiu a helyszinen tett tapasztalatai alapján megállapította, hogy a kőrösmezei iskola nagy missiót teljesít, nemcsak azért, mert az egyetlen zsidó felekezeti iskola Mármaros-megyében, hanem különösen azért, mert az ifjuságot megnyeri a magyar szónak s a szülőket a modern kulturára való hajlandóságnak. Hogy iskolánk a hódítás biztos utján halad, leginkább az ott mértékadó és nem zsidó társadalmi rétegek magatartásából következtethető.

A megtartott vizsgálat igazi helyi eseménynyé vált; jelen voltak az összes keresztény papok, az állami és helyi hatóságok főbbjei, ünneplő ruhában meglepő nagy közönség. Ahol ilyesmi lehetséges, ott az iskola társadalmi és kulturtényezővé kezd válni.

Sajnálattal tekintünk közalapunk korlátolt anyagi képességére. Az északi megyékben sok és hálás feladat várna reánk, hiszen Bánóczi dr. illetékes véleménye szerint a zsidó gyermek kőrösmezei elhagyottságában is valóságos kulturelem. Ha meggondoljuk, hogy csak ennek az egy megyének 55.000 lelket számláló zsidósága van, megtaláljuk az ottani kulturális feladatok hozzávetőleges mértékét.

Még alig nyulhattunk az ottani viszonyokhoz és máris nagy mértékben érezhetővé vált működésünk. Jellemző, hogy a máramarosi közművelődési egyesület, melynek élén Roszner Ervin báró főispán áll, tanítónőnket, Mágner Bertát, szépsikerü népnevelői fáradozásáért 100 korona ösztöndijjal jutalmazta.

Kedves kötelességet teljesítünk, midőn Bánóczi József dr. urnak, aki ez iskola fejlesztése körül más tekintetben is tanácsával támogat bennünket, ugyszintén a kőrösmezei iskolaszéknek és különösen elnökének, Schnabel Dávid urnak buzgó fáradozásáért köszönetünket nyilvánítjuk.

A folyó évre ez iskolára 5000 koronát vettünk fel. Tanítónk fizetését felemeltük. Az iskolaépületen javításokat végeztünk. A tanszereket megszaporítjuk. Tornahelyiséget szándékozunk felállítani. A leányok kézimunkájához az anyagot szolgáltatjuk. Kiterjesztjük e kedvezményt oly leányokra is, akik már nem tankötelesek és a kézimunkában irás és olvasásban való tanításért könyörögnek. A kézimunkában, ruhavarrásban a leányok máris szép sikert mutatnak fel. Az évzáró vizsgálaton rendezett kiállítás a nőket és tanférfiakat egyaránt meglepte.

Azzal a gondolattal foglalkozunk, hogy a kőrösmezei iskolát gazdasági vagy ipari iskolával toldjuk meg. Mihelyt e részben terveink megvalósításához foghatunk, lesz szerencsénk javaslatainkat Önök elé terjeszteni.

A kőrösmezei iskola épületének átirása elé hárult akadályok megszüntek és legközelebb már tulajdonjogunk bekebelezve lesz. Hálásan említjük fel, hogy Groedl testvérek, akik ez ingatlant előnyös áron bocsátották át a közalapnak, a tulajdonjog bekebelezése után fizetendő vételár után kamatokat nem igényeltek.

Az országos izraelita tanítóképző szegénysorsu hallgatóinak gyámolítására felvett 1000 korona összeggel az intézet igazgatóságának segélyakcióját támogattuk, nagy mértékben hozzájárulván az ottani nyomor enyhítéséhez. Ugyanily összeget vettünk fel ez évi költségvetésünkbe is.

Az országos rabbiképző intézet tanári testülete is folyamodván hozzánk, hogy segélyre szorult növendékeinek gyámolításához szintén járuljunk hozzá, a nevezett intézetnek, felekezeti és közművelődési szempontból egyaránt fontos hivatására való tekintettel, 1000 korona összeget engedélyeztünk, ugyanily összeget praeliminálván ez évre is. E két intézet segélyezése körül a felekezet érthetetlen közönyt mutat. És mindaddig, mig e részben az állapotok nem javulnak, közalapunk ez intézeteinket tőle telhetőleg segíteni fogja. — A magunk szempontjából ezt azért is óhajtanánk, hogy ez összegeket inkább a két intézet növendékei számára kiirandó ösztöndijakra fordíthatnánk.

Az izraelita magyar irodalmi társaság utján rendezendő vidéki felolvasó estélyek költségeire 600 koronát bocsátottunk a társulat rendelkezésére.

Ez összegből a társulat tavaly csak 200 koronát költött el, mig a fennmaradt összeget egyelőre letétbe helyezte. Tervben volt ugyanis 3 felolvasó estély rendezése, de csak egyet tartottak meg, még pedig márczius hó 9-én Debreczenben. Az estély, melyen főtisztelendő Perls Ármin dr. pécsi főrabbi képviselte a közalapot, fényesen sikerült. Ez évben 5 vidéki helyen szándékoznak felolvasást rendezni. Négyre nézve meg is van már a megállapodás. E szerint Székesfehérvárt, Miskolczon, Szombathelyen és Nagy-Kanizsán lesznek felolvasások, melyeken jeles tudósaink és iróink fognak közreműködni. Felesleges, hogy az aránylag kis áldozatokkal járó estélyeknek a felekezeti összetartozás erősítésére gyakorolt hatását és kulturális szempontból való nagyfontosságát fejtegessük. Épp azért ez évre is 600 korona összeget veszünk fel, hogy a tavalyi maradványnyal együtt az idei felolvasások költségére teljes fedezetről gondoskodjunk.

Az ő császári és apostoli királyi Felsége dicső nevére a honvédségi Ludovika Akadémiánál létesített 150.000 korona alapítványok élvezetében, a honvédelmi miniszterium értesítése szerint eddig a következők részesültek:

1. Pászthy Kálmán, született 1882. évben, Aradon. Mint honvédhadapród-tiszthelyettes lépett ki az intézetből.

2. Bartoffy Miklós, született 1882. évben, Eperjesen. Szintén mint honvédhadapród-tiszthelyettes hagyta el a Ludovika Akadémiát.

3. Bálint Flórián, született 1881. évben, Kunfélegyházán. Az uj szervezetet nyert Ludovika Akadémia III. évfolyamában van.

4. Erdy Kálmán, született 1879. évben, Esztáron. A mult évben mint honvédhadnagy lépett ki.

5. Krudy Péter, született 1885. évben, Nyiregyházán. A III. évfolyam elvégzése után a pécsi honvédhadapród-iskolához tétetett át. Jelenleg nem élvezi az alapítványi helyet.

6. Szibnikics György, született Szegeden. Jelenleg I. évfolyambeli akadémikus.

7. Bárczy Gyula, született 1883. évben, Budapesten. Néhány hónap után anyja kérelmére elbocsáttatott.

Megemlítjük, hogy a szóban forgó alapítványi helyek közül az 1903/1904. tanév kezdetén a honvéd-főreáliskolában két hely, a honvédségi Ludovika Akadémiában pedig szintén két hely lesz előreláthatólag betöltendő.

Ezekben foglalván össze mult évi működésünk történetét, röviden utalunk vagyonkezelésünk főbb adataira.

A mult évi költségvetésben előirányoztunk:

szükségletként	19.100 K és
fedezetként	26.000 koronát

Tényleg azonban

a szükséglet	14.548 K 18 f.
volt. Ezzel szemben a fedezet ...	27.132 K 21 f.
lévén, kezelési feleslegként	12.584 K 03 f.

összeg maradt.

Az ez évi költségvetés adatai mellett a mult évi kezelés főbb adatai a zárszámadásoknak megfelelő módon ki vannak tüntetve.

A mérleg-számlát, melynek minden irányban való helyességét a számvizsgálók is igazolják, mellékelten van szerencsénk közölni.

Az 1903. évi költségvetésben

szükségletként	23.100 K
és fedezetként	25.000 koronát
vettünk fel és igy	1.900 korona

kezelési többletre számítunk.

Tisztelt Bizottság!

A mult évi költségvetés egyes tételeinek hováfordítása és egyáltalán a kezelés iránt a t. Bizottság részéről nyert általános felhatalmazások és egyes esetekben külön is kikért meghatalmazás alapján jártunk el. Törekedtünk, hogy a szük mederben is intencióinkat lehetőleg megközelítsük.

A közalap mostani viszonyai között és eszközeink jelen állapotában a t. Bizottság sürübb egybehivását továbbra is czélszerütlennek tartjuk. Önként értetődik azonban, hogy mihelyt fontosabb ügyek kerülnek tárgyalás alá, vagy körükből azt bárki hivatalosan jelzi, a t. Bizottság egybehivását feltétlen kötelességünknek ismerjük.

Kérjük mindezek után, hogy jelentésünket tudomásul venni, az előterjesztett előirányzatokat elfogadni és a költségvetés határvonalai között való működésünkre ez évre nézve az általános meghatalmazást, az elmult évi működés tekintetében pedig nekünk a felmentést megadni méltóztassék.

Budapesten, 1903. évi márczius 30-án.

Az országos magyar izraelita közalap tisztikara nevében:

Dr. Mezey Ferencz s. k. biz. jegyző. *Schweiger Márton* s. k. biz. elnök.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ MARTYROK.[1])

Minden öröm az életből fakad: ifjuság, erő, dicsőség, vágy, és a teljesült remény boldogsága, mind a lét fonalához vannak hozzáfüzve. Az élet még a maga küzdelmeivel, vergődéseivel, csalatkozásaival is az emberek nagy tömege előtt a kincsek-kincse. A sorsnak üldözöttje fölött el nem borulhat olyan sötétre az égbolt, hogy reménykedő szeme előtt minden fellegek mögött föl ne sugározzék egy halovány csillag. A halandó, aki elérkezik ősz fürtökkel a bibliai korszak mesgyéjéhez, amelyen túlnan már fáradalom és bajlódás az élet: megborzong mégis amaz ismeretlen partnak sötét sejtelmétől. Vigasztalan kórágyon testi gyötrelemben fekszik a beteg ember: kinlódás az élete, egyetlen nagy sóhajtás a nappal és az éjszaka és mégis amint betűz a kora tavaszi napsugár a beteg szobája ablakán: végighevíti lankadó tagjait az élet vágyának csudás ereje, és óhaja, reménye, könnye és imádsága: élni, élni . . .

Mert zordon, sötét és kietlen a halál gondolata. Abba a megnyiló sírverembe menthetetlenül beléhull minden emberi fényesség, minden káprázó álmodás, a dicsőség minden babérja, a halandó és a halhatatlannak vélt törekvések minden eredménye. Foszlik előtte az öröm, mint a rózsaszirom az őszi köd lehelletétől. A titkoknak titka a halál. Mi van azontúl? Hová tünik az a büszke gondolat, amely az agyvelőben lakott? a költői merengés, amely az álmokon csüggött? a szivnek dobogása, amely ideálokért rajongott? Szulamith hő

[1]) Az Izr. Magy. Irod. Társ. Miskolczon tartott felolvasó estélyén felolvasta a szerző.

szerelme, Koheleth bölcsesége, Jóbnak bús keserve, Dávid királynak zsoltárszárnyalása átszállhat más szivekbe, más lelkekbe, de azok a szivek, amelyek porlandó hajlékai voltak a legmagasztosabb álmodásoknak: széttörtek az elmulásban csakúgy, mint Kórachnak, Áchábnak avagy Hámánnak háborgó gonoszságban forrongó lelkei. Nincsen kimélet, nincsen tekintély az elmúlás előtt. A halál kettétöri az igazság bajvivó tollát az iró kezében, szétszórja a babért a költő homlokáról, a felfedező éles szemét elhomályosítja hályogával, és romboló munkájáért cserébe nem ad semmi, de semmi vigaszt. Hiába emelnek az emberek szobrot nagyjaiknak, hiába füzik kötetbe életük emlékezetét — ki tudja, vajjon látja-e a tudásnak, a lantnak, a kardnak halott bajnoka a földöntúli dicsőséget? Ki tudja megmondani, vajjon van-e öröm és boldogság a siron túl is? Hiába jő a feltámadás balzsamával az isteneszme, hiába vigasztal a halhatatlanság reménységével a hit szava, megfejthetetlen, rémes a maga ismeretlenségében, a maga nagy titokzatosságában az elmulás, a megsemmisülés. Az élet bizonyos örömökkel és bizonyos keservekkel kinál, a halálnak, a másvilágnak csak a keserve bizonyos. Csodálandó-e hát a gyönge, az esendő embernek rémületes ösztöne a halál borzalma előtt?

És mégis! a történelmi lét legrégibb korszakai óta, mióta az öntudatos gondolat igazságok után kutat, és meggyőződéseket szerzett magának, mióta eszmények, hit és lelki erők mozgatják az emberi kedélyeket: mindig akadtak emberek, akik szembeszállva a létlenség komor gondolatával, a halálnak borzalmaival, önkényt váltak meg a legdrágábbtól: az élettől. Az önfeláldozás gondolata majdnem olyan régi, mint maga az emberiség. A martyriumság eszménye, a vértanuság hajlandósága a nagy lelki forrongásoknak az emberi gondolatok evolucziójának folytonos kisérő tüneménye. Legnagyobb kincsét hozza áldozatul a martyr. Törekvéseinek, harzcainak, üdvének és fájdalmának keretét: az életet dobja el magától a vértanú. Ha széttörik ez a keret: megszünik a törekvés, a harcz, az üdv és a fájdalom. Van-e hát olyan kincs, amely fölötte áll még a vágyott, az imádott életnek is, amelyért érdemes meg nem riadni a halál borzalmától? Van-e olyan üdvösség, amelyért érdemes cserébe adni a legfőbbet: az életet, amelyet az ég kegyelme gyanánt kaptunk? Van-e olyan tiszta igazság

a lét sok és nagy homályossága között, amely tisztább és igazabb, mint minden egyéb a csillagok alatt, csillagok fölött, amely megtudja magyarázni, érthetővé tudja tenni a rajongás eme halálmegvető szenvedelmét? És ha van — merre van? a földön idelenn? a másvilágon? melyik Elysionban? túl-e a Hades birodalmán? a gadarai olajhegy sötét árnyékában, avagy az ó-héber Josafát völgyének, a föltámadás itélkező helyének, pálmazúgásának rémletes borujában?

Chaldea, Aegyptom nem ismeri a martyrium gondolatát. Életfelfogása az isteneikről alkotott képzeletkörben mozog. Azontál nincsen olyan hatalmas ideál, amely a vallásnál nagyobb áldozatot követelne a chaldeus, vagy az aegyptomi hit követőitől. A chald teologia nagy háromsága: Anu, Bél és Eá a démonok egész ártó seregét küldik hiveikre. Harczban állanak tehát az emberek az istenek gonoszságával, küldötteivel: a pokolnak szülötteivel, a vadul rohanó szellemekkel, a méreggel az istenek epéjében, akik lehullnak esőként az égből, kicsiráznak a földből, megtámadnak egyik országot a másik után, nem engedik, hogy anya legyen a szolganőből, kiüzik az urat az apai házból; kikergetik a galambot sziklafészkéből, felverik szárnyaira a pihenő madarat, elüzik fészkéből a fecskét a végtelenbe, felkergetik a bikát, hajszolják a báránytyt; ők a nagy napok, a gonosz, rohanó manók. *Namtar* és *Idpa*, a vészthozó *Alal*, a gonosz *Gigim* és a szörnyű *Telal* ellen védelmezni kell az életet. Ki kell űzni a daimonokat a testből. Aegyptom istenei is balvégzetei hiveiknek. Sötét hatalmak, irtó erők. Ezeknek az isteneknek tulajdonságai nem olthatják be követőik lelkébe a martyr önfeláldozás vágyát. Sőt fölébresztik az irtózatot akaratuk ellen, a menekülés vágyát végzetükkel szemben.

A perzsa fölveti létének küzdelmeiben a gyötrelmes kérdést: hol van a világ bajainak, kárhozatának eredete? Zoroaszter tanítása szerint két istenség van: az egyik *Ariman*, a rossznak, a sötétségnek istene, a másik *Ormuzd*, a világosságnak, a jónak Ura. *Ariman* gonoszsága, a létnek bajai ellen nincs menedék. Esztelen, aki föláldozza életét, azt hivén, hogy ez az áldozat megmenthetné családját a szenvedésektől. Isten a siralmak okozója: engesztelődésekre nem hajlik.

Az élet örömeinek élvezése a könnyelmű hellénnek mindenekfölött való czélja. Gyönyörre szomjazik; a telt serleg, a mámor a gondoknak elűzője. Szolgalélek az, aki nem tudja élvezni a világ szépségét. Eszménye a báj a lét minden megnyilvánulásaiban. Szereti a verőfényben mosolygó kék eget, az illattól terhes levegőt, a nyüzsgő tömeg ujjongását a köztereken, a lant zengését, a szerelem incselkedéseit, a szobrok tökéletességeit, épületeinek karcsú oszlopsorozatát, terített asztalát, érzékeinek hevüléseit. Nincs nagyobb kincs az élet örömeinél. Maguk az istenek is ilyenek: kalandokra járó epikureusok, dévajságok kedvelői. Állhatatlanok a szerelemben, hűtlenek házaséletükben, egymásra féltékenyek, s az emberek fölött való hatalmukat arra használják fel, hogy azok gyöngéivel visszaéljenek. Ezek az istenek sem alkalmasak arra, hogy vért áldozzanak értük a bennük hivők, hiszen ők maguk is az élet művészetének hirdetői: nem tiszteletet, csak félelmet ébresztenek a hellén világban. Ők maguk is alá vannak vetve a *moira*, a fatum hatalmának, és a szenvedéssel szemben ők is védtelenek. Az élettől való önkényes megválás gondolatával a hellén és a római korszakban csak egyes philosophiai irányok követőinél találkozunk. *Anthisthenes*, *Diogenes* készek maguktól az életet elvetni, — de nem egy magasabb eszményhez való törhetetlen ragaszkodás belső ösztöne folytán, hanem mivel a cynikusok tanaihoz hiven megvetik az élet minden örömét, minden diszét: a hirnevet, a gazdagságot, a nemes származást, s nem tartják borzasztónak a halált, nem hősiességből, hanem cynikus közönyösségből. Elvetik az életet maguktól, ha nem tartják érdemesnek a további küzdelemre. *Metroklés* öreg korában fölkötötte magát. *Menippos* fájdalmában kötéllel vet véget életének. *Krates* végső vigaszképen azt hirdeti: »Szerelmed éhség csillapitja vagy idő, s ha mindez még nem győzte le, ott — a kötél.«

Ugyanez a szellem adja a *stoikusoknak* is a fegyvert a kezükbe, és évszázadoknak lassú tovaforgása után ebből a szellemből fakad a martyromság ama extatikus hősiessége, amely valamely megnevezhetetlen sejtelmes vágytól üzetve, azt hirdeté, hogy fölkivánkozik a sziv istenéhez, e földről valamely jobb és tisztább világba, a *Hades* »ittas tántorgásából« a bünbánás, a lelki nyugalom csöndességébe. Zsidó esseusok példaadásai megteremtik a keresztény vértanuk martyrhalálát. Szá-

zával halnak meg a római czirkuszokban hitükért, és elvetik maguktól az életet, ha nem találják meg benne az általuk hirdetett erkölcs javait. Ám a keresztény vértanuk martyrhalála a világ élvezeteinek, örömeinek megvetésén alapszik. Nem sok az, amit hitükért cserébe adnak: egy megvetett, siralomvölgynek tartott életet. S cserébe érte ott ég lelkükben a martyromság nagy jutalma: egy üdvösséges másvilág. Tiszteletreméltó keblükben a hit nagyságos ereje: ám földöntúli, földön nem található a jutalom, amely szenvedéseiknek bére.

Meghal a római hősiességből, virtusból a csatatéren, a görög a végzet hatalma alatt, Socrates a bürök pohárral az élet semmibevevése miatt, a stoikus a lét undorától eltelve, az iszlám is emleget vértanukat, hogy a paradicsomba jusson, — a kereszténységben a másvilági jutalom hatása alatt a martyromság, a meggyőződésért való vérbizonyság magasztos példáira akadhatunk, — ám a martyreszme klasszikus népe a zsidó.

A héber vértanú nem halhatatlan dicsőség várományosaképen száll a sirba. Nem az örömök mámorában elfásult szivvel, réveteg tekintettel. Nem a fátumnak sötét szárnysuhogtatásától hajtva lép a máglyatüzre. Neki önkényt magára vállalt végzete a szenvedés. Tövises út a végtelenségben ragyogó ideál felé. Létének, fönmaradásának corollatuma. Hivatásának nagyságos, vérszentségben fénylő bizonysága.

Mintha soha nem porladó márványtömbből lenne halhatatlan szoborsymbolummá faragva: rohanó századokra örök példaképe Izrael martyromságának, a régi költészet csudálatos fantázia lángjában égő látománya. Mikor Titus elhamvasztotta a jeruzsálemi szentélyt: lánczra füzve vitte rabságba Izrael hőseit, papjait, asszonyait és gyermekeit. Durva légió csapatok viszik a sóhajokban vergődő, zokogásban fuldokló Izraelt. Utjokban bucsuzkodnak az otthoni földtől, a szent rögöktől. És ime! amikor Sáron rózsaerdejébe érnek: százezer rózsa harmatos könnyben ázik. És Izrael megkérdezi a siró virágokat: »Ti rózsák, ti rózsák, miért sirtok?« Felelnek a rózsaszálak: »Hull a könnyünk, mivel töviseinkből koszorut fonnak majd késő századokban a ti gyermekeitek vérző homloka köré.« S elérkezik búcsúútján Izrael a Libánon hatalmasan zugó czédrushegyéhez. És ime? éjféle szélsikongásban ezer pálma hajtja

lombkoronáját, jajgat és sóhajt. És Izrael megkérdezi a panaszkodó czédrusfákat: »Czédrusok, czédrusok, miért e jajszó, miért hogy olyan búsan hajladoztok!?« Felelnek a czédrusfák: »Jaj nekünk: sudarainkból máglyát raknak majd a ti számotokra, magzatjaitok tüzhalálra vannak szánva!« Tovább vándorol a rab Izrael, és a Hermon völgyének mélyéből az aczél és a vasbányák sötétjéből száll feléjük síri panaszolkodás: »Hermon! Hermon! miért búg, miért fuldokol hegyednek méhe?« Kél a felelet: »Aczélból, vasból vernek ellenetek gyilkos szablyát, öldöklő kardot!« A Jordán is sirva csörgedezteti hullámait, és fölzokog: »Vizbe fojtják, hullámsirba vetik majd késő nemzedékeiteket.« És Izrael bilincsbefüzött főpapja hallja mindezt a vészjóslást, és panaszkodva így kiált föl: »Mózes! Mózes! isteni tanítónk! merre vagy eltemetve! Felelj nekünk: halál-e a mi végzetünk? elpusztul-e Izrael, elenyészik-e végképen, és még a sirjának helyét sem fogják tudni, úgy amint terólad sem tudja senkisem: merre vagy eltemetve?!« A főpap eme kérdésére egy csudaszerű tünemény jelenik meg a vándor Izrael előtt: »Egy galambot láttak, amely karmaival a földön állott, ám hófehér szárnyait kitárva, az ég felé csattogott velük. »Ez a galamb a te lelked Izrael, a te sorsod Istennek népe!« hangzott a magasból egy szellemhang.

Beteljesült a látomány! igen! a rózsa töviséből martyrkoronát füztek Izrael homloka köré; czédrusok sudarából máglyatüzet raktak halandó teste számára, Damaskus aczélja, Rhodos vasa gyilkot termelt Izraelnek, hullámsirba, tüzhalálba vitték — és mégsem halt meg Izrael. Mint a galamb: olyan Izrael. A földnek szenvedéseihez, küzdelmeihez van ezer bántalommal hozzáfüzve, — de rendületlenül hitének röptével elhagyja a földi létnek nemtelen szenvedélyeit, és erényeinek hófehér röpülésével fölszáll az üldözések földi rögei fölé — és bár e földön halált készítenek a számára: nincs halála; az örökkévalóság mennyországa az ő birodalma. Galambnak lelke Izrael lelke — és a galamb a régieknél a halhatatlanságnak symboluma.

Szentség Izrael vértanusága, és igaza van a héber nyelv szellemének, amidőn egyedül a martyrokat nevezi szenteknek. Mert a zsidó nép martyreszméje nem hasonlítható össze, a benne rejlő gondolat önzetlen tisztaságánál fogva semmiféle

más nép önkéntes szenvedéseinek motivumaival. Csak külső jellegében mutat föl hasonlatosságot mások kinjaival. De kiinduló pontjában, hivatásának öntudatában, küldetése czéljára nézve messze elüt amazoktól. Azokat a dicsőség szomjazása, a vakmerő hősiesség szülte, Izrael szenvedéseit a dicsőséget nem szerző önmegtagadás hívta életbe. Azokat a rajongás a földi kinokért másvilági fényességgel kecsegtette. Izrael vértanuit sem a szentirás, sem a hagyományos irodalom nem igen csábítgatja földöntúli gyönyörökkel kárpótlásul a világ kinjaiért. Nem mint a szolga, aki bérre várva teljesíti ura parancsait; de önzetlenül, egyedül az eszméért kell Izraelnek a kinpadra lépni. Amazok az élet boldogságát semmibe sem veszik, a halálban találják föl az üdvöt; a zsidó életfelfogás szerint nagy jutalom maga az élet, nincs nagyobb üdvösség, mint a családi élet öröme, boldogsága: hitves és gyermekek — annál fenségesebb, annál önzésnélkülibb: elhagyni a létnek nagy örömeit, elszakadni hitves és gyermek ölelő karjaiból, és halált választani pusztán az eszméért. Megcsendül ugyan a zsidó élet felfogásában, a szentirás irodalmában, a zsoltárköltő ajakán is a földi élet mulandóságának, hiábavalóságának hangja is — ám ez a hang a törékeny, hervadó embernek józan szomorúsága, látván a napok mulandóságát, a hajfürtök őszülését: de semmiképen sem magyarázata a zsidó vértanuság eszméjének, a martyriumra való hajlandóságnak. A pessimismus a zsidóságban az emberi mulandóság természetes folyománya — ám optimizmusa diadalmasan száll szembe a siroknak, az enyészetnek borus hangulatával. Összehasonlítja ugyan az életet a rétnek hervadó virágjával, majd a soha nem pihenő árral, vagy a rajta úszó nádladikkal, az idegenben való tartózkodás rövid tartamával, gyorsan szakadó pókszövedékkel, széltől sodort levéllel, oszladozó füsttel, illanó lehelettel, testetlen árnynyal, semmis álommal, de milyen győzelmes az élet ujjongó hangja, amidőn a szentirás harsonarivalgásával hirdeti: »Nem azért adtam a törvényt, hogy halálod legyen, hanem azért, hogy élj általa.« Milyen megindítóan bűbájos a zsoltár szárnyalása, amidőn a családi boldogságot ecseteli legfőbb üdvösség gyanánt: »Övé az üdv, a pályabér, Az enyhe, édes öntudat, Ki útlan, tüskés bár a tér, Isten nevével tör utat. Vele az ég oltalma van, Lépte nyomán áldás fogan. Kies hajléka hű tanya,

Neje mint termő dús borág, Oly üde és oly szapora, És roskadozó asztalát, Vig gyermekraj, melynek örül, Olajfaként veszi körül. S ha dér megszállja fürteit, Térdein ringat unokát, S az őszi fényben élvezi A tavasz üde mosolyát. És alkonya is enyhe még; Kegyeltjét így áldja az ég!« (Kiss J. fordítása.) Mi sem áll távolabb a zsidó életfelfogástól, mint a kietlen halottcultus, a sivár lemondás, a töviskoszorus martyriumság után való rajongó vágyódás. Hiszen Aegyiptomból is azért kellett kivonulni apáinknak, mivel ott a halál vallása megölt minden életvidorságot a kedélyekben, a lelkekben.

Hiába keressük hát a zsidó martyreszmének magyarázatát a lemondásban, vagy az extasisban. Kicsinyes és a gyülölet magyarázata lehet pusztán Izrael ellenségeinek okfejtése, amely a zsidó makacsságban, a kiválasztás gondolatának gőgjében keresi Izrael hitéhez való ragaszkodásának indító okát, vértanuságának eredetét. Nem! a puszta makacsságot meg lehet törni a szenvedés ütőpőrölyével, ezt a gőgöt össze lehet zúzni a megaláztatás vasveszszejével.

A keleti földnek theokratikus formák szerint élő népei között — mondja Lotze — a héberek úgy tünnek fel, mint józanok ittasok között; az ókor előtt természetesen álmodóknak jelentek meg éberek között. Mélységes phantaziával kutatták a többi népek a világ okait, a keletkezésnek és az elmulásnak okait, és ők, akik magukat a nagy, isteni világtest részeinek tekintették, az érzékiségnek vagy az önsanyargatásnak kicsapongó cultusaival kisérték ama titokzatos élet minden parányi rezgését, a haldokló és az újraszülető természetnek évről-évre megújhodó változását, a világos és jótékony erőknek a sötét és ellenséges hatalmakkal való harczát. És a mindennapi élet eme bölcsességén túl a pogány papok féltékenyen őrzött tudománya ismert még sok más csodaszerű titkot is. Mindezekre a zsidók a legnagyobb közönynyel tekintettek; az az erős és buzgó Isten, aki a szivnek igazságosságát akarja, aki a vétket megtorolja és üldözi a vétek miatt, bizonyára ő teremtette a világegyetemet: életbe hivott növényeket és állatokat, a nagy és kicsiny csillagvilágokat bizonyára ő lobbantotta tüzre, hogy minden jó legyen; de nem ebbe a teremtő munkásságba, amelyben Istennek dicsősége mégis csak mellékesen nyilvánul meg — mélyedt el a zsidó fantáziája, ő előtte Isten történelmi

Isten; zsámoly lábai előtt a nagy természet, — de az emberiség élete, választott népének hivatása az ő gondviselésének főfeladata. A természetphilosophiai mysticismus egész luxusát, amely az ókor többi vallásainak annyira fölösleges salangja: elvetette a zsidó nép, hogy a belső, lelki életnek rejtélyét, az isteni igazságnak, a bünnek magvát fölismerjék, fölkutassák; nem egy örök természeti kerengésnek, hanem a történelmi haladás mámorába érezték magukat beléfonva; nem törődtek olyan titkokkal, amelyek csak elmult események jelentőségével birnak, de annál inkább azokkal, amelyek a jövendő feladáshoz voltak szorosan hozzáfüzve. És ezek a feladatok nem maradtak titokban elrejtőzve, hanem isteni sugallat ösztönözte arra a prófétákat, hogy czél és vigasz gyanánt hirdessék ragyogó ábrándkép gyanánt az emberszeretetnek, a messiás gondolatnak birodalmát.

Igen! ebben a magasztos eszmében rejlik Izrael martyromságának egyedüli magyarázata. A zsidó a görögből vette a »martyr« kifejezését, amely annyit jelent mint: tanú, és a szó legnemesebb értelmében tanuságra Izrael állott az isteni legszentebb czél mellett. A messiási eszme, a békesség, a kölcsönös szeretet, az igazság nem valósítható meg másképen, mintha akad egy nép, amelynek szenvedése, hős türése örök tiltakozás a jogtalanság ellen, és amelynek kinjaiból születik meg a nagy birodalom: a szeretet országa. Izraelt jelölte ki Isten erre a feladatra. Ám nem elegendő az isteni akarat a szenvedéshez, a vértanúsághoz fogékony nép is kell. Izrael ez a fogékony nemzet.

És a zsidó nép vértanúságára szükség van a nagy czél érdekében. A messiás-eszme csak az ő szenvedésükből születhetik meg. Vándorolni, vérezni, türni kell Izraelnek. Mert nyugalomban, békében, szerencsében elernyed lelkének fogékonysága. A czélt békességben elérni nem lehet: kiveszett volna belőle az isten eszme, a hivatás otthoni csöndben. Vándorúton a lélek fogékonyságából öntudatos erő leszen — s ami eleintén csak sejtelmes ösztön volt, abból évszázak tüzének érlelésétől, fejlődésében törhetetlen hit leszen — amíg végre az isteni czél a nép lelki öntudatával összetalálkozik, és födik egymást. Ezért a kínpad, a máglya, az üldözés, a halál.

Ezért a bolyongás, a nyugtalanság, a gúny, a káromlás.

Izrael feladata: a vallást közkincscsé tenni, vándorolni, elszéledni, hirdetni, meggyőzni, a népek között kinhalált szenvedni. És a zsidó Golgotha — amely szó a golusz szóval is összefüghetne — a zsidó Golgotha eme útján fejlődik a zsidó martyrium az öntudatlan önfeláldozás gondolatából azzá a magasztos eszménynyé, amelynek sugárzása örök fényességgel tölti el Izrael lelkét. Egy futólagos pillantás népünk szenvedéseinek történetére igazolja állításomat, és fenséges revelátióban mutatja meg a zsidó martyrium fejlődését.

Nemcsak a halál, az élet is martyrium Izrael számára. Ez egyik nagy különbség a zsidó nép és más népek szenvedései között. Hiszen halál az is, amikor az ember egyik testének egyik tagját elveszíti. Élhet tovább a szervezet; de ez a testrész menthetetlenül meghalt! Hányszor temetett ekképen Izrael ábrándokat! Hányszor sírt özvegy módra az emberszeretet egy-egy szentnek vélt ideáljának elveszte miatt! Hányszor lett sirató árvájává álmainak! Úgy mondja a regeszó: Isten számon tartja az emberek könnyeit, följegyzi azokat, — hajh! a tengerek megteremtésére, a záporfellegek hullatására elég lett volna Izrael szüntelen patakokban omló könnyáradása!

Első vándora az isteneszmének, első vértanúja az isteni hit rendíthetetlenségének a biblia Ábrahámja. Eleven hittel akarja föláldozni az előtte legdrágábbat: egyszülött fiát. A gondolat, amely önfeláldozásának tényében kifejezésre jut, és amely a zsidó hagyományban előtérben áll, az, hogy a martyr Istennek ügyéért válik áldozattá, és hogy Ábrahám megkisértése a martyrhalálra való készség fényes bizonyítéka. Vándorolni kell még Ábrahámnak is a nagy eszme szolgálatáért, mert biztonság és jólét az új gondolatoknak, a forradalmi eszmének gyilkosai. Ezért kell Jákob ivadékainak is Aegyptomot elhagyniok, negyven évi szenvedő bolyongás után otthonra, hazára találniok, mivel Kánaánban a biztos sors, Aegyptomban József kormányzása alatt a hatalmi állás fenyegeti őket a felszívódás veszedelmével. A pusztában kivész a gyáva rabszolga nemzedék, s a kinyilatkoztatott igazságok szent örökségével, az Isten egységének, az emberi szentség, a szabadságnak és a jogegyenlőségnek hatalmas gondolatával fölfegyverkezve szembe száll Izrael a pogány világ erőszakos erkölcsével. Hazát alapít,

hogy hírdesse, megvalósítsa, lelkekbe oltsa, eszményképpé emelje ideáljait. Ámde Izrael még nem eléggé erős erre a feladatra. Nem ő nyomja reá a pogányvilágra igazságainak bélyegét, a bálványcultus inkább az ő lelkét fertőzi meg szellemével, szokásaival. Ezért újra vértanuságra kell állania. A zsidó állam ketté szakad, aztán romba dől. Izrael számkivetésbe megy: Babyloniába. Babyloniában hitének fenséges vértanui támadnak. Nebukadnezár király megparancsolja minden alattvalóinak, hogy bálványképei előtt leborúljanak. Mindenki engedelmeskedik, csak három jámbor zsidó ifjú felel merészen a felbőszült királynak: »A mi Istenünk, akinek szolgálatában állunk, meg tud bennünket szabadítani a tüzes kemenczéből, és a te kezedből is. Azért tudd meg óh király! hogy mi a te Istenednek nem szolgálunk, és az aranykép elé, amelyet felállítottál: le nem borulunk«; még hívebben ecseteli az akkori sinylődés állapotát és a nép kedélyét az a klasszikus fenségü zsoltár, amely későbbi századokban is a martyromság gondolatának lángban izzó kifejezése: »Elhagysz és megszégyenitesz te mibennünket, ki nem vonulsz a mi seregeinkkel. Megszalasztasz bennünket a mi ellenségeink előtt, és a mi káromlóink pusztítanak kedvteléseik szerint. Mint bárányokat eledelül engedsz át nekik, és szétszórtál bennünket a népek közé. Eladtad ingyen a te népedet, és sokat nem kértél értük. Szégyenbe vittél bennünket a mi szomszédjaink előtt s gúnnyá és nevetségessé tettél a mi köreinkben Isten! Mindezek, mindezek értenek minket, de mi el nem felejtettünk téged, és a te szövetségedet meg nem tagadtuk. Ami szivünk meg nem tántorodott, ami szivünk vissza nem rettent a te utjaidtól. Bizony! mi el nem feledtük a mi Istenünk nevét, és a mi kezeinket ki nem nyujtottuk idegen istenek után. Isten tudja ezt, mert ő ismeri a szivnek titkait. Temiattad minden nap halálra visznek bennünket, temiattad juhoknak tekintenek, lemészárlásra készen. Ébredj! miért szunnyadsz óh Isten?! Kelj föl! Ne hagyj el bennünket mindörökre! Óh miért is födöd el a te arczodat, óh miért is feleded el a mi nyomoruságainkat és a mi bajainkat?« Bűneitől megtisztulva tér vissza Izrael Babyloniából hazájába. De nincsen sokáig nyugodalma. Annak a fenséges eszmének vándorlásra, vértanuságra van szüksége. Egymást váltja föl a macedon, az egyptomi, a syriai uralom. Jő Antiochus, a zsarnok őrjöngő.

És a zsidóság gondolatvilágában megérlelődik a martyromságnak még mindig kezdetleges eszméje, hogy a legnagyobb földi hatalommal is daczolni kell inkább, mintsem, hogy Istennek parancsát átlépje a zsidó nép. A Makkabeusok negyedik könyvének bevezetése a vértanuság definitióját akképen adja, hogy a vértanuságot az teljesíti, aki el van határozva, az Isten dicsőségeért elszenvedni mindent. Mélyen megindító a Makkabeus időkből egy anyának hősiessége, aki istenben erős hét fiával hal meg hitéért, de nem engedelmeskedik Antióchus parancsának. Amikor hetedik fiát kötik máglyára, igy szól vértanú gyermekéhez a zsidó anya: »Menj gyermekem! mondd meg Ábrahám apádnak: Te csak egy oltáron vittél áldozatot, én azonban hét oltáron szenvedtem kinhalált!«

A végzet koczkája tovább pereg: Izrael önálló álladalom, kötelékeiben nem teljesítheti a világvallás alapításának szentséges feladatát. Jönni kell Rómának: el kell bukni Judaeának. A rózsát is ha préselik, akkor támad legbűbájosabb illata. Izrael is elnyomatása idejében teremti meg a szentírás varázsától életre keltve, erkölcsének lelkéből fakadt csudatékony hajtásait. Róma győzedelmeskedik, Judaea capta est; de Rómának pogányvilága mégis akkor dől örök romba, mig abból a koporsóból, amelyben az álhalott Jochanan ben Zakkáj viteti ki magát a római táborba: halhatatlannak ébred föl a zsidó hit erkölcse. Az ő tanítása révén születik meg keleten és nyugaton két hatalmas felekezet: a kereszténység és az iszlám. Ő maga pedig szenved. Szenved a czirkuszokban, és vére omlik oroszlánok bömbölésének közepette. A Hadrian császár által kiadott rendeletek a zsidó vallás megsemmisítését tűzik ki czél gyanánt. Halálos itélet van kiszabva a zsidókra, akik imahelyeken gyülnek össze: imádni az Egyetlent. Akik tanulmányozzák a szentírást, a hagyományos irodalmat. A mesterekre, akik új tanítványokat avatnak föl. Hadrian megismerte azt az igazságot, hogy a zsidót csak hitével együtt lehet megölni. Kémek jártak körül a zsidó városnegyedben, s ha látták a szombati gyertyák sugárzását, halálba vitték az ünneplőket. Ha kézimalom zörgését hallották, tudták, hogy zsidó gyermek születését ünnepelik. És mégis! az önfeláldozás a vértanuságnak olyan számos és megrendítő példáit mutatta föl, hogy R. Akiba, R. Tarphon és R. Joszé, a galileus Lyddában kimondották, hogy

életveszélyben a vallástörvényeket meg szabad szegni, háromnak: a bálványimádásnak, a gyilkosságnak és a fajtalanságnak kivételével. R. Akiba szemével hunyorított a tanitványainak, amikor egy római kémet látott, hogy halkan mondják el a Semá imát. Háztetőkre másztak szombati napon, hogy ott olvassanak a tórából. Talán nem is válott volna ez az üldözés olyan veszedelmessé, ha meg nem tiltották volna a zsidó népnek a tanulást, a tanítást. Ez a tilalom azonban a nagy czélnak megölője akart lenni. Hiszen a tanért vándorol, az eszméért szenved Izrael. Ezt kell terjesztenie, világgá vinnie. Ez a lelkének a lelke. R. Chanina b. Tradjon mégis tanítja halálos veszedelem között is a tórát. Máglyára viszik. R. Akibát rajta kapják római kémek a tanításon. Vasfésükkel húzzák le husát testéről. R. Juda ben Bába tanítványokat avat. Nyárssal furják át a szivét. Tanítványai menekülnek, és viszik tovább az igét, a martyromságot. Igy halnak meg R. Simon b. Gamliel, R. Ismael b. Elisa, R. Chuczpith, R. Józé, R. Juda Hanachtam. De ki tudná az eszme vértanuit mind felsorolni? Van a talmudi agadának még egy másik galambmeséje is, amely ennek a martyromságnak a glóriáját, tisztaságát ragyogó szinnel ecseteli. Egy rabbit a római üldözők rajtérnek, amint tefilinnel imádkozik. Rája rohannak, de ime, amint közelébe érnek: a fején levő tefillinből is, a karján levőből is egy-egy galamb leszen, amelyek fölszállnak az égbe. Nem-e azt akarja ez a kép a vad poroszlóknak jelenteni, hogy Izrael gondolatvilága, szent eszméje, az agynak ábrándja hótiszta, ártatlan, mint a galamb, és karjainak cselekedete is eszményiesen ragyogó, mocsoktalan, szennytelen!?

A hadriani üldözések hatása alatt a martyreszme fejlődésében, felfogásában változás mutatkozik. Az e korból származó exegetikus magyarázatok és halachikus intézkedések élénk világot vetnek erre a fejlődésre, és a martyrság gondolata institucziová válik. A szentírás eme helyéből: »Kivezettelek benneteket Aegyptomból« bölcseink a zsidó ama kötelességét következtetik, hogy Istennek nevét azzal kell megszentelnie, hogy törvényeink teljesítésében fel kell áldoznia magát. »Kivezettelek benneteket Aegyptomból«, ezeket az igéket így magyarázzák: »Egy feltétel alatt vezettelek ki benneteket Aegyptomból, ha föláldozzátok magatokat, hogy nevemet megszenteljétek!« Itt találkozunk hát először világosan az isteni név megszentelésének gondolatával. Istennek ügye szoros összefüggésben van népének sorsával. A zsidó vallásos öntudat ebből a zsidó nép azon kötelezettségét következtette, hogy Istennek közötte való működéséről, hitének tisztaságáról minden népek előtt tanubizonyságot tegyen. Minden hiba, amelyet Izrael elkövet, minden fogyatkozás, amelyet föltüntet, minden erkölcsi gyöngeség, mint amilyen például a pogányok kijátszása, megcsalása, amelyet tanusít, Isten nevének megszentségtelenítése. Ellenben: törhetetlen istenbizodalmat tanusitani, Istennek parancsolatait teljesíteni, és kiválóképen Istennek egységéért az életet feláldozni, mindez Isten nevének megszentelése. Ennek a felfogásnak az a belső érzelem az alapja, hogy a zsidónak minden egyes cselekedete, amely a zsidóság vallásos igazságainak erkölcsi hatalmát gyanus, kétséges szinben tünteti föl, bűn maga a zsidóság ellen, mig olyan cselekvések, amelyek a népek előtt a zsidó vallásos öntudat hatalmát és erkölcsi hatásait bizonyítják, úgy hogy tiszteletre kényszerítenek mindeneket: ama vallásos igazságok szentségéről és tökéletességéről tesznek tanuságot.

Elveszett a zsidó állam; a hadvezetők elbolyongtak, a lándzsák kettétörtek, a lantos kobzok némává lettek, baglyok és sirályok tanyáztak a templom omladékain, felíratott a zsidóhonról az ég egére: örökre vége — és a zsidóság vándorol tovább az eszme vértanu útján. Új hatalmas vallásfelekezet keletkezik, amely a zsidó kijelentés alapján áll, és azt hirdeti, hogy a judaizmus szerepének ő a továbbvivője. Izrael hivatása megszünt. Izrael azonban bár látja az ő igazságának drágaköveit az idegen keretben csillogni, bár elismeri az új híradás sok fenségét, mégis törhetetlen hittel vallja, hogy az az új hit nem az ő hite. Nem lehet az ő hite, mivel idegen eszmék engedményeinek révén hódít a pogányságban. És amikor az új felekezet a világhatalmat magához ragadta: a gyönge, a kicsiny Izrael még sem siet felolvadni. Ez a dacz példátlan büntetést követel. Torkába kell fojtani a tiltakozás szavát. De hiába minden káromlás, hiába minden rágalom; Izrael nem hal meg. Valóban hallatlan martyromságot szenved a középkornak sötétjében. És bár a belőle eredő felekezet szelleme a szeretet, bár az új vallás legvilágosabb lelkü egyházfejedelmei, kiváló szellemei

hathatósan tiltakoztak és emelték fel védő szavukat a gyülölet, a babona és a rágalom ellen, amely Izrael népe ellen irányult, mégis a vallás fanatikusai, a rajongás sötétlelkű elvakultjai, a vallás védelmének hamis jelszavával fölbujtogatott népcsőcselék vérző, súlyos sebeket ejtett a középkor örökké szomoruan gyászos ideiében Izrael testén. A szenvedés legmagasabb fokát érte el a zsidó nép. Gyászosabb az ő sorsa minden véres drámánál. Ahol örök a nap heve és szebben nyit a rózsaszál, ahol korábban leszen reggel és későbben száll le az alkonyat, és ott is, ahol a bérczek jéggel fedvék tavasztól őszig és ősztől tavaszig, hová a gólya telelni jár, s ahol a fecske otthont nem talál, ahol nem sejtett pompával fakad a lótusz, s ahol a sziv gerjedelme lágyabban pezseg, mert fagyosb a légkör, melyet a föld lakója belehel, a délszaki földön, s a sarkok körül, népek körében, akiknek szójárása édes és behizelgő, s akiké kemény és érdes, mindenütt élt és szenvedett, örült és búsongott, hazát keresett és hazát veszített, gyermekeket nevelt és családot alapított Jákóbnak népe. Apáinkat sirni látták a csöndes templomok, ha üldözőik elől oda menekültek, a vándor hajók, amelyek kivándorlókkal teltek meg, a tanházak, ahol szebb jövőért epedtek. Magukkal vitték mindenüvé védelmüket: tanukat, hitüket, zsidó szivüknek olthatatlan melegét! Óh regélni tudnánk el nem fáradó ajakkal, nappalok és éjjeleken által, ha csak századrészét akarnók fölsorolni Izrael eme időszakbeli szenvedéseinek. És kevés lenne az irótoll, és kettétörne az ecset; ha festeni akarnók mind a borút, amely Izrael egére akkoron reáborult. Csak egy néhány bánatos példa tegyen fájdalmas tanuságot arról a hűségről, amely apáink szivét az üldözések idejében is eltöltötte, a martyreszme vándorbolyongásairól, és a halhatatlanságnak gondolatáról, a czélnak istenségéről, amely minden fájdalomnak rémségeiben dicsőséges diadém gyanánt köríté Izrael vérző homlokát.[1])

Budapest. DR. KISS ARNOLD.

(Vége következik.)

[1]) Zunz: »Die synagogale Poesie« cz. műve nyomán.

A חזן EREDETÉRŐL.

Sok szó esett már a zsidó irodalomban a *Hazan* szó értelmezéséről. Magyarázzák a *Charzan* szóval (Orient, 1844. évf. 43. sz.), azonosítják az »*al-hazana*«-val [Goldziher a Monatsschrift XX. évf. 317. l.], összefüggésbe hozzák a perzsa »*gâçân*« szóval, mely himnuszt, szent éneket jelent [Kohut, Aruch, s, v.], de minden tetszetős hipotézis mellett is [l. Hecht, der Vorsängerdienst der Israeliten nach seiner geschichtlichen Entwickelung. Creuzenach 1853. 19. l.] csak annyi állapítható meg teljes biztonsággal, hogy csak a gaóni korszaktól kezdve használatos a *Hazan* szó a שליח ציבור jelzésére.

Visszafelé követve a szó történetét, mindeddig csak a talmudi hagyományokig juthatott el a kutató, a hol azonban szintén nem mozoghatott biztos talajon. A sokféle jelentés közül, mely szerint a חזן szó a talmudban »őr« vagy »felügyelő« alapjelentésre vezethető vissza, különösen a חזן הכנסת [Joma VII. 1] és a חזי מתא nyujthat erősebb támpontokat az eredeti jelentés kihámozására; az előbbi templomfelügyelőt, az utóbbi városfelügyelőt jelent, de az már meg nem állapítható, vajjon tiszteletbeli, vagy fizetett hivatalokról van-e az illető helyeken szó. Kohut s. v. összeállította e szóra vonatkozó összes talmudi hagyományokat, melyek végeredményeként a »szolga« jelentés megállapításához jut, holott világosan látható a fejlődés, mely szerint kezdetben tiszteletbeli állást jelzett, már abból az egy hagyományból is, hogy החזן רואה מהיכן התינוקות קורין (Sabbath 11. a.), amely ténykedésre bizonyára nem létezett külön alkalmazott, s valami iskola-elöljáróféle jelenthetett.

Kétségtelennek látszik, hogy a חזן névszó az aram חזא vagy a héber חזה = nézni, látni gyökre vezetendő vissza, de a forrásokban egyáltalán nem található adat arra, hogy ebben az alakjában megvolt-e a névszó akár az aram, akár az őshéber dialektusban. Tény azonban az, hogy az assyr nyelvemlékek nemcsak magát a szót őrizték meg jelen alakjában, hanem olyan jelentést is tárnak fel, amelyben a talmudi hagyományok által megőrzött jelentések közvetlen elődje látható.

Az assyr *Hazânu hübéres fejedelmet, helytartót, város fejét, elöljárót jelent. Delitzsch* (Assyrisches Handwörterbuch,

Leipzig 1896. s. v.) »Vorsteher«-nek fordítja, *Muss-Arnolt* (Assyrisch-Englisch-Deutsches Handwörterbuch, Berlin 1900. p. 308.) »prefect, ruler of a city, Vorsteher, Stadtherr-«nek mondja, *Winckler* (Altorientalische Forschungen, Leipzig 1893. p. 246.) »Dorf- oder Gauvorsteher«-nek nevezi, *Delitzsch* (Assyrische Studien I. Leipzig, 1874. p. 132.) a többes számú »hazanâti»-t »Vorstände«-vel fordítja.

Igazuk van az idézett tudósoknak, amennyiben a hazâmi szó ideogrammája tényleg »bel alu« szavakat jelzi, melyek »város urát« jelentik, de az ideogrammák magyarázata csak Assurbanipal király idejéből (668—626) származnak s így csak az ő korabeli szóhasználatra lehet irányadó. Ilyen értelemben használja is Assurbanipal király »Rassam-Cylinder« néven ismert felirata [Keilinschriftliche Bibliothek II. p. 208.], hol Elam ellen vezetett hadjáratáról számol be s elmondja, hogy fogságba ejtette Elam királyainak leányait, nővéreit, minden leszármazottjait s minden elfoglalt városnak főnökeit (kipâni) és előljáróit (hazanauti). Világosan látható a föliratban feltüntetett fokozatból, hogy ha előkelő tisztség volt is a hazânu, de Assurbanipal idejében már nálánál magasabb tisztség is volt a városok vezetésében. Félszázaddal Assurbanipal előtt, II. Merodach Baladan idejéből (721—710) származó egyik felirat (K. B. III. p. 192.) már a hazânu tisztség szélesebb körü tartalmát gyaníttatja, midőn »hazânu Babili« Bábel város főnökét említi. De eredetileg még többet jelentett a hazânu. Ugyanis a IV. Amenophs egyptomi király idejéből [1400 körül] származó El-Amarna-levelek [kiadta Winckler, Die Thontafeln von Tell-El-Amarna, Berlin 1896.] számos helyéből kitünik az, hogy az egyptomi király által elfoglalt helyeken rendszerint egy meghódolt bennszülött végezte a kormányzást, ki hazânu czimet viselt s akiket egy, időnkint kiküldött egyptomi főhivatalnok (râbis) ellenőrzött. [Schrader, Die Keilinschriften und das A. T. 3. kiadás. Berlin 1902. p. 192.]. Abd-hiba, Jeruzsálem hazânu-ja maga irja (181, 13.), hogy az egyptomi király által megbizott s beigtatott, nem pedig származott fejedelem; Abd-hiba, tehát mint Jeruzsálem helytartója, biztosítja hűségéről a királyt, kéri őt, hogy ne hallgasson a besugókra, kik azért árulkodnak reá az udvarnál, mert nagyon is erélyesen igyekszik az előtérbe nyomuló s

elhatalmasodó Habiri-t [héber törzseket] visszaszorítani; egyben komolyan figyelmezteti is a királyt, hogy ha nem küld hamarosan fegyveres csapatokat, úgy csakhamar nem fog egy helytartó (hazânu) sem megmaradni, valamennyi kénytelen lesz megtörni a Habiri előtt (179). Szidon helytartója, Zinvida, (hazânu ša alu Zidunu) szintén panaszkodik a királynak, hogy városait elvették a Habiri (147), miből következik, hogy a hazânu nemcsak egy városnak, hanem egész kerületnek volt kormányzója. Aziri, kit az egyptomi király megfenyített, amiért Kadeš fejedelmével szövetségre lépett s mert szivesen fogadta egy Hatti király követségét, alázatosan védekezik a rágalmak ellen s biztosítja hűségéről, hiszen »uram királyom tett engem helytartóvá« [51.53. šarru bilia iskunani ina hazânuti].

Felesleges a példák számát szaporítani; az Amarna-levelekben nagyon sűrün találkozunk a hazânu kifejezéssel, de seholsem lehet egyéb értelmet adni a szónak, mint amit a *hübéres helytartó* fogalma fejez ki. Idővel a helytartó fogalma mindinkább elhomályosodott s a szó városi prefectus, vagy polgármester, utóbb pedig előljáró tisztségére ruháztatott. Assurbanipal idejében, amidőn előljárót jelentett, Izrael országa helyén már félszázad óta assyr provinczia volt s Jûda országában is akkora volt az assyr-babyloniai hatás az országos adminisztrácziőban, hogy természetesnek tarthatjuk ezen assyr szónak s előljárói fogalmának a zsidók körében ezen időben való meghonosodását. Amenophis idejére esik ugyan a zsidók egyptomi fogsága, valamint a Habiri előnyomulása is ugyanakkor történik, s így nem lehetetlen, hogy már akkor került a szó a héber nyelvkincsbe, de a talmudi hagyomány, melyen az *előljárói* (még pedig városi, templomi, iskolai előljárói) fogalom csillámlik át, inkább azon időbeli határ mellett bizonyit, amikor az assyrban is előljárót jelentett.

Ujpesten. DR. VENETIANER LAJOS

A LUZZATO CSALÁD TÖRZSFÁJÁHOZ.

Ezen költőkben és tudósokban oly gazdag és hires családról három genealogiai kimutatást ismerünk: a Busch-féle Jahrbuch-ból 1847 évf.; Luzzato Sámuel Dávid, az egykori paduai rabbiiskola nagytudományu tanárának »Autobiografia«-

jából, melyet dr. Grünwald németre fordított (Belovár, 1881) és dr. Brann-nak »Die Familie Luzzato« czimü czikkéből, mely a שד״ל születése századik évfordulójának alkalmából a Berlinben 1900-ban kiadott emlékkönyvben jelent meg.

Már az elsőből, melyet Luzzato S. D. a triesti Luzzato Marco készítette családi törzsfának alapján állított össze, megtudjuk, hogy ezen család egyik ága a XVIII. században ide szakadt Magyarországba. Ott ugyanis — 112. lap — azt olvassuk, hogy Luzzato Benetto, a שד״ל dédatyjának egyik dédunokája: Luzzato Sámuel *Kismartonban* telepedett le és hogy az akkor (1847) Pozsonyban élő Luzzato Sámuel valószinüleg ennek unokája. A hazánkba került Luzzatoékről ennél többet az azóta megjelent másik két genealogiai összeállításból sem tudhatunk meg.

Úgy hiszem, hogy a zsidó irodalomban oly kiválóan szereplő Luzzato család megérdemli, hogy a hazánkba vándorolt tagjainak eddigi homályára több világosságot vessünk és hogy tekintettel arra, nem fölösleges dolgot teszek, ha egynehány felderítő adattal én is hozzájárulok.

A hazai forrásokban már az 1752 évből származó zsidó-conscriptióban [1]) akadhatunk nyomára Luzzato Sámuelnek a kismartoni zsidók összeirásában, a hol azt olvassuk: »Sámuel Herschel ex Gorizia«; a gyermekek rovatába 2 fia és 2 leánya van bejegyezve, a nélkül azonban, hogy azokat megnevezték volna, a mi külömben egyáltalában nem történt. Az 1754. évből származó német szövegü összeirásból [2]) idézzük a következőket: Samuel Luzzato, gewesener Schreiber in Wien, zu da aber facirt und sonst keine Handirung, hat 4 unverheirathete Kinder.

Az 1770-ben tartott conscriptió [3]) még bővebben informál bennünket róla. Ott azt találjuk bejegyezve: »Sámuel Luzzato, nős, 1743 óta Magyarországon tartózkodik, van egy 20 és egy 16 éves leánya. Lakása: »apud Wertheimianos successores judaeos«. Foglalkozása: scriba fuitus senio obrutus, nihil quaerere«. Mindezekből az összeirási adatokból kiderül,

[1]) Acta Judaeorum. fasc. 4. Com. Sopron.
[2]) U. o.
[3]) A. Judaeorum fasc. 139.

hogy Luzzato Sámuel Goriziából került Bécsbe — a mint ezt a Busch-féle évkönyvben is i. h. olvassuk — Bécsben Wertheimer Sámsonnál, a hires udvari factornál irnoki minőségben volt alkalmazva és 1743-ban, ezen nagy kereskedői ház összeomlása után, Kismartonba ment, a hol a Wertheimer Sámson által létesített és még mai napig is fennálló alapítványi házban lakott. Igen magas kort ért el és még 1774-ben is szerepel az akkori összeirási iven, melyből egyéb ujat nem tudunk róla, hacsak azt nem, hogy feleségének neve Fradl volt, és hogy gyermekei közül már senki nála nem lakott. Hogy mikor halt meg? Azt talán a kismartoni zsidó sirkövek nyomán lehetne kideríteni; de nem is oly fontos ezt megtudni. Sokkal fontosabb azon kérdés: hova lett két fia?

Már שדל is sejteti velünk,[1]) hogy egyik fia Pozsonyba mehetett lakni. Ez most az 1900-ban Pakson megjelent אבני בית היוצר alapján már biztosnak vehető. E könyv 24. lapján a következő, a pozsonyi zsidó temetőből származó sirfeliratot találjuk:

נפטר בש״ק חי שבט ונקבר ביום א י״ט בו תקפ״ב לפ״ק
פ״נ יוסף יצא למצוא מזון, ותוך וחסיד בלי חוח, סר מרע וכחר בטוב
פ״ו בתורה פצה לרוב, זך במעשיו וישר בדרכיו, לא סר מצדקו כל ימיו
המנוח הת׳ מה״ יוסף לעצאטע ז״ל תנצב״ה

Hogy ezen Pozsonyban elhalt Luzzato *József* csakugyan fia volt a kismartoni Luzzato Sámuelnek, kitünik abból is, hogy Sámuel atyját is Józsefnek hitták = Iseppo.[2]) A pozsonyi L. József — a mint az אבני ב״ה 64. lapján olvassuk, a מהרם ברבי-nak tanítványa — תלמיד מובהק — volt és kitünő bál-kóré hirében állott. A perikopákat grammatikailag mesterien tudta előadni. Ha egyéb körülmény nem, úgy már egymagában ezen tény is arra vallhat, hogy ezen Luzzato, a héber tudományáról oly hires családnak egyik méltó sarjadéka.

Evvel, vagyis ezen L. mivoltának kimutatásával, úgy hisszük, tarthatlanná válik dr. Büchler Sándor rabbinak e folyóirat 16. évf. 186. lapján kifejezett azon véleménye, mely

[1]) Busch. Jahrb. 1847. 112 l.
[2]) U. o.

szerint »ama igen *gazdag* és tanult« Luzzato, kivel Kazinczy 1786-ban Bécsben oly barátilag érintkezett,[1]) e pozsonyi Luzattoval azonos lehetne.

A kismartoni L. Sámuel második fiának nyomát valószinüleg Balassa-Gyarmaton kell keresnünk, mert ezen községről 1795-ben készült összeirásban[2]) a zsidó családok között egy *Luzaty Sándor* kereskedő is fordul elő.

Vajjon élnek-e még ez idő szerint is valahol hazánkban ezen nagynevű családnak utódjai?

Budapest. MANDL BERNÁT.

A TRENCSÉNMEGYEI NEUBAUER-CSALÁD MULTJÁBÓL.

Kollárovicz Trencsénvármegye nagybittsei járásában fekvő falu, mely távolabb esvén a forgalmi vonaltól, a Vágtól és az ország útjától, nem fejlődhetett. Igen régi helység, neve már Svatopluk nagymorva birodalmában szerepel. Valamikor itt volt a róm. kath. anyahitközség, melyhez évszázadokon át a bittsei is tartozott. Egyetlen nevezetessége az 1873-ban lerombolt templom volt, melynek homlokzatán az 1111 évszám állt. Különben jelentéktelen kis falu.

Rossz közlekedési viszonyainál fogva kereskedelemre alkalmatlan és azért csak egy-két zsidó család tarthatja fenn magát benne. Ilyen a Neubauer-család, melynek őse, *Leb* (Lebko) már 1610-ben kapott a község elöljáróságától letelepedési és házvételi engedélyt. A Neubauer név is innen ered, annyit tesz, mint »ujabb letelepedő«. A család tagjai közt nehány kiváló embert találunk. Neubauer Jakab, jeles talmudista; fia Neubauer Adolf, a nagynevű oxfordi tudós, aki műveivel örök érdemeket szerzett magának az ujabb zsidó irodalomban, született Nemes-Kis-Kottesón 1832-ben; Neubauer Mózes, volt kottesói rabbi, kitünő hebraista, igen elmés költeményeket írt Stern M. E. folyóiratába, a מוכבי יצחק 1847. évfolyamába. Gondolkodó fő volt, aki szerény anyagi viszonyok közt is szellemé-

[1]) Kazinczy: Pályám emlékezete (Aigner kiadása) 86 l.; Váczy-Kazinczy levelezése II. k. 316 l. és J. M. I. T. Évkönyv 1899. 62 l.

[2]) Zsidó conscriptió 1795. tom. 1.

vel és szeretetreméltó egyéniségével, eleinte tanitója volt a bittsei zsidó népiskolának, később rabbija a kottesói községnek, kitünt. Jellemzéséül hadd álljon itt sírfelirata, melyet maga készített. אוהבי יהללוני, ואויבי יקללוני, ומה יתרון ביומי, אלו שני בהלל, ואלו זדו בקלל, ואני אשחק לכולמו. A nevető bölcs a nagybittsei zsidó temetőben aluszsza örök álmát.

A Neubauer-család tagjai itt élnek a vidéken, Kollároviczon, Hliniken, Nagy-Bittsén és Bécsben. Köztük van Büchler Adolf, a bécsi rabbiszeminárium tanára is.

Alábbiakban közlöm a kollároviczi községi elöljáróság 1610-ben kelt letelepedési engedélyét. Az okirat nyelve: tót, fordítását Tauszk Jakab, helybeli körjegyző ur szívességének köszönhetem. Az irat azért érdekes, mert Lebko Trencsénvármegye legrégibb, ismert zsidaja.

Anno Dni 1610 Die 20. Maji.

Mi Richtar y Urad poctivej osady Kollarovicz známost czynime tymto Nassim Listem komuby buducne slišsaty prinaleželo, že naš žid Lebko predstupivše pred nas s inštanciu, že on a jeho predkovia v nassej poctivej osade už dluhé roky byvaju a s občanami slušne obchodia, byvanie svoje opustit musi, ponevadč gazdovu ceru kteru pod vlasomu ma sebe poctivy občan Michal Hubona za manželku vzat chce a tak chce na jej otca gasdovstu gazdovat a v dome bivat. Do povahi berúc našho žida Lebka slušné držanie mu preto dovolujeme, aby pre seba a pre svojich potomkov, jestliže proti nim žaloba nebude sebe fundus zadovažel a nadobudnul a na takovy chalupku postavil. A pritrafelo sa že spoluobčan Duro Stacho do uzkosti prišol a kusek fundusu pri rieke na roli Galovej neužitečney ma, dovolujeme spomenutému našmu židovi aby sebe tento fundus kupel ustalenu kúpom cenu složel a bude za našho občana považovani; aby ale poctivej dedini nebolo skody aneb Milostivému Panstovu ano y Slavnej Stolici. Načo mi Richtar a urad pre lepšu istotu a stalost vydali sme jemu tento list aby bol v tom staly a bez pričiny. V dome richtarskem na ten čas richtaru Andrása Brecsky a uradu uplného načo sme pečed našu dedinsku pritisknul. Richtar András Brecska, s. k. (12 aláirás).

Magyarul:

Anno Domini 1610 Die 20. Maji.

Mi Kollárovicz becsületes község birája és elöljárósága ezen levelünkkel tudtul adjuk mindenkinek, kinek ezt tudni illik, vagy jövőben illenék, hogy Lebko zsidónk elibénk azon alázatos kérelmet terjesztyén, amiszerint ő és elődjei helységünkben már sok év óta laknak és a helységbeli lakosokkal becsületesen bánnak, a mostani lakásáról távoznia kell, lévén a ház tulajdonosának egy hajadon leánya, kit Hubonya Mihály becsületes ifjú magának eljegyzett és hites feleségévé tenni óhajt, ki is ezen házba hurczolkodni és a szóban forgó udvarban gazdálkodni óhajt.

Figyelembe veszszük Lebko zsidónknak *jó magaviseletét és becsületes életmódját* és azért megengedjük neki, hogy magának és utódjainak, ha olyan becsületesek lesznek, mint ő, helységünkben házhelyet örökáron vehessen és arra házat építhessen. És épen előadva magát, hogy Sztacho György polgártársunk szorult helyzetben van és a telkén levő darab fundusra szüksége nincs, a többször említett zsidónk ezen darab fundust megveszi és a megállapított vételárt megfizeti, olyba tekintetik, mintha polgártársunk volna.

Mire mi, a biró és az elöljáróság kiadtuk a birói házban ezen levelet, hogy ezen ügynek állandósága és biztonsága legyen és hogy ezen zsidót senki se bántsa és biztos legyen. Brecska biró hivataloskodása alatt, a község pecsétjét reá nyomtuk.

Brecska András, s. k. biró és tizenkét esküdt.

Nagy-Bittse. Dr. Wellesz Gyula.

A ZSIDÓK A MAGYAR HALÁSZAT MULTJÁBAN.

A »Szemle« utolsó számában dr. Wellesz ur idézi az Ór Zaruát, I. 141., mely szerint a zsidók magyar halkereskedők voltak. Ez alkalomból ráutalunk arra, hogy a zsidók a magyar halászatban nagyobb szerepet vittek.

Herman Ottó »A magyar halászat könyvében« — (Első kötet. Kiadja a k. M. Természettud. Társulat. Budapest, 1887.) a 69. old. olvasható: »1208-ban Fakó és István comesek 10

mansió halászt adnak, kiknek ez a nevök: *Gábriel*, Ludus, *Vriel*, Herczegh, Sena, Becha, Sicu, Cracun, Tenza:«

U. i. Eszerint Wzymuch prédiumban következők a halászok nevei: Poch, Gaalt, Ekeshe, *Jakob*, kik rokonaikkal, *hetven* mans'ót alkotnak.« 70. lapon a következőket olvassuk: »Ugyanebben az okiratban — IV. Béla király oklevelében mely 1235—70 körül kelt, — a következő halászok: Komos, Matheus, Scemet, Hyza, Chyglo, Fileo, *Abram* rokonaikkal és fiaikkal.«

97. old. »Sálya praediumban hat bokor volt, a következő halászokkal: Komos, Matheus, Scemet, Hyze, Chyglo, Fileo, *Abram* rokonaikkal.«

137. old. »Csereyné-féle szakácskönyv, XVII. század.«

»29. *Halat sidó módon.* Végy egy marok vereshagymat apróra meteltet, és főzd megh tiszta vizben, megh ne hadd mind elfőnyi, azután szűrd le, avagy szürd megh, és az megszürt Leube tegy borsot, sáfrányt, gyömbért, szerecsenydjovirágot, sot fahayat elegendőt és főzd megh uynan jol, azután hand bele az halat, főzd megh mind addigh, migh meghfő, ha penig az szerszámok bele tetele után teszed is bele az halat, jó, mert akár meddigh főzd az halat, ezekben az szerszámokban nem könnyen fő el.«

423. old. »Szánalommal, kicsinyléssel nézi a foki vagy kenessei bérlő háromszáz öles hálóját, csigás dereglyéjét, paráit, ólomkarikáit; — ez nem ősi; azt mondja rá, »zsidószerszám, nem kell.«

455. old. »A halnevek, a melyeknek tudományos meghatározását a szótárrészben könnyen kikeresheti az olvasó, im ezek: a párducz és tintáshal egy és ugyanaz, ugy a márna és a zsidóhal. is.«

505. old. »X. A »zsidóutcza« tája. Az elpusztult Jeruzsálemnek a földkerekségére kiszórt népe helyen-közön még ma is szigoruan megtartja vallása tételeit, sőt hagyományos szokásait is; az utóbbiak nem egyszer vallástételek erejével birnak s szintén szigoruan megtartatnak. Ezeknek összesége ugyszólván még a hivő lépését is korlátozza, határt szab a mozgásnak is.«

»Még ma is akadunk helyekre, a hol szemünk egy különös alkotmányon akad meg, a melyet a mai kornak fesztelen mozgásu embere nem bir magának megfejteni. Ez az alkot-

mány a következő: A város vagy falu *némely* utczáinak bizonyos *pontján* s az utcza mindkét oldalán, tehát egymással szemben, két rud vagy gerenda emelkedik árboczszerüen a magasba s ott fönn egy, az utczát átfogó zsineg köti össze a két fát. Ezt a zsidóság állitja föl, s ha nem csalódunk (bizony csalódik, azaz téved. Mert nem »némely utcza bizonyos pontján,« hanem minden utcza nyilásán és végén. Kapubejárat képében, hogy ez által mint *egy* udvarban lakók, egymást megbecsüljék, szép egyetértésben éljenek egymással, és mint *egy* háztartáshoz tartozók, egymást kiegészitve, még szombat napján is eledelt vagy más ilyet kölcsönösen szállithassanak), ez a határjel, a meddig a hivőnek ünnepnapokon járni-kelni szabad.« (Mint mondom, ez — téves.)

»S az már a magyar ember vérében fekvő különös tulajdonság, hogy tárgyak elnevezésénél keresve keresi a hasonlatot, az u. n. analogiát, ezt azután beveszi szilárd fogalomnak édes anyanyelvébe, él vele még akkor is, a midőn az, a mi a hasonlatot adta, már le is tünt.«

»Igy jutott a halásznépség mesterszavai közé a »zsidóutcza« is, mely nem más, mint az alkotmány, a melyen a hasitó-tanya táján, verőfényes, szellős helyen, a kihasitott és sózott halakat száritani szokták. Nagyon is hasonlit ez a zsidóság határfájához.«

»És minthogy a zsidó vagy bérli a halászatot, vagy legalább kereskedik a sóshallal — rendesen Oláhországba, a hol a sóshal a keleti görög vallásu köznépnek bőjti eledele — hát gyakran eljár a hasitó-tanya felé, ott a teritő karózat közeiben fel és alá járkálva, apróra nézegeti a kiteritett portékát, fejében forgatva az üzlet menetét, kalkulusait. Egy-egy derék, kiforditott őnhal, vagy tenyérszélességű dévér láttára meg is áll, ajakán felderül az a bizonyos üzleti mosoly, kalapját kissé hátratolja, kezeit hátracsapja, vagy a két hüvelyknél fogva beakasztja a mellény hónaljába, s a többi ujjal dobolgatva, kiszámitja ennek meg annak a halnak, meg az egésznek az értékét, árát, a kezelés költségét és a hasznot. Hát igy is zsidóutcza az a teritő karózat, s az ifjabb halász-nemzetség mely a zsidóság határfáját már nem ismeri, a bérlőre vagy kereskedőre gondolva, nevezi ugy azt a karótákolmányt.«

Budapest. BATÓ J. LIPÓT.

HELYREIGAZITÁS.

A M.-Zs. Szemle utolsó számában megjelent, az esztergomi zsidókra vonatkozó megjegyzésemet oda igazitom ki, hogy אוסטרינום a város nem magyar, hanem *szláv* elnevezése: Osztrigom. A szláv név révén lett azután Esztergom. Ugyan így áll a dolog בורן-ra is. Izsák Ór Zarna művében a nehezebb kifejezések magyarázatára a szláv nyelvet használja, a לישון כנען-t, Származásra nézve, a szász Meissenben született, német volt, de cseh talmud-iskolákban tanult és többször idézi ארץ כנען-t, ami alatt Csehország értendő.

Nagybittse.

DR. WELLESZ GYULA.

IRODALOM.

NÉPÉLET A BIBLIA ORSZÁGÁBAN.

(*Bauer L.:* Volksleben im Lande der Bibel. 312.8°, 50 képpel, Jeruzsálem, 1903., H. G. Wallmann, Leipzig.)

Palesztina kikutatásának terén az újabb időkben sok történt, különösen a német palesztinai egyesület révén. Egy darab ókor azonban, amelyből visszafelé lehetne következtetni a bibliai időre, a régészek buzgó fáradozása daczára sem talált még oly méltánylásra, amelyben sokkal jelentéktelenebb dolgok részesülnek. Egyes részleteket kiemeltek ugyan, de általános áttekintésért hiába fordulunk az idevágó szakirodalomhoz. Az ország őslakóit értem, a fellahokat és a beduinokat, akik fölött évezredek nyomtalanul vonultak el. Ez embereknek úgyszólván nincs is multjuk, mert a mai fellah semmiben sem különbözik az ezer év előttitől. Ez ősnépek hű képe mintegy a multba helyez bennünket. Ilyen képet akar szemünk előtt elvonultatni Bauer szóbanforgó könyvében. Szerző német születésü és főtanitó a szirus árvaházban, Jeruzsálemben és több mint 10 esztendő óta él a Szentföldön. Bámulatosan rövid idő alatt elsajátította az ország nyelvét, de még sokkal több időt fordított a népnek tanulmányozására, amelynek nyelvét oly gyorsan megtanulta. Több éven át megfigyelte minden körülményei között, elleste legtitkosabb érzelmeit, az élet minden viszonyán át kisérte a bölcsőtől a sirig. A sok évi tanulmányozás eredményeit e könyvben rakta le Bauer.

A könyv következő 32 fejezetre oszlik: 1. Népesség, vallás, vallásosság. 2. A népjellem. 3. A házak építése és berendezése. 4. Ruházat és ékszer. 5. Születés, név, gyermekjátékok és gyermekmunkák. 6. Tanügy. 7. Foglalkozásnemek. 8. Eljegyzés és lakodalom. 9. A nő állása. 10. A fellah-nők

munkái. 11. Az év lefolyása. 12. A földmivelés. 13. Szőlőmivelés. 14. Olaj- és fügefának s zöldségnek termesztése, termés- és zöldségnaptár. 15. Marhatenyésztés és méhészet, vagy »a tejjel s mézzel folyó ország«. 16. Adóviszonyok. 17. Adásvevés. 18. Társadalmi érintkezések. 19. Táplálékok és ételek. 20. Lakomák. 21. Vendégszeretet. 22. Kutak. 23. Régi kultuszhelyek. 24. Synkretizmus, elmebetegek. 25. Babona. 26. Éghajlat, betegség és gyógyítás. 27. Halál, siratás, sír. 28. Gesztusok. 29. Példabeszédek és talányok. 30. Költészet és zene. 31. Utazási lapok [a) Jaffa, Jeruzsálem, b) Hebron és Gaza, Bir Solem, c) Gilead országában]. 32. Jeruzsálem a XIX. században. Azonkivül a bibliai helyeknek összeállítása; átírás és kiejtés; pénzek és súlyok; javítások. Tartalomjegyzék és rövid előszó.

Az egész anyagot szemléltető módon adja elő. A sikerült fényképfölvételek és a többi képek nagyban hozzájárulnak a könyv megértéséhez. Nem értéktelenek a hozzáfűzött magyarázatok és az egyes dolgok arabs nevei. Kiválóan érdekes a bibliára való folytonos utalás, mi által sok homályos hely megértését segíti elő. Az idetartozó anyag sokaságából ragadjunk ki egy példát. עמף (Gen. 30,42) úgy fordítja Gesenius: (W. B. s. v.) gyenge ,העמפים (u. i.) »a gyengék« és záró-jelbe teszi, hogy a régi magyarázók szerint: utószülöttek. Bauer szerint (153. l.) az utóbbi a helyes. Gen. 23,10—17-hez (u. i.) v. ö. a 166. l. Lev. 2,3 v. ö. 106. l., a 113. l.-hoz lásd המעמר Exod. 12,2., Ruth 2, 3, v. ö. a 111. l. A Jezs. 41,45 említette מורג-ot a 128. lapon levő kép ábrázolja. E hely elkerülte a szerző figyelmét. Ezekhiel 13, 14-re vonatkozva nagyon találóan jegyzi meg a szerző: »A késői esők hirtelen voltukkal és hatalmas zuhogásukkal gyakran nagy károkat okoznak. Áttörik a gátakat, elviszik a falakat és jaj annak, akit ily eső ér, mert rendszerint elpusztul. Mult tavaszkor egy ilyen eső 20 embert, sok darab marhát és a Ta'amre beduinok táborának sátrait elvitte.« (114. és 115. l.)

De határozottan vissza kell utasítanunk a Péld. 31,39-nek magyarázatát, v. ö. Genesius i. h. s. v. חיל. Az állás, amelyet a zsidó nő a családban elfoglalt, vagy elfoglaljon, legvilágosabban kitetszik Istennek Ábrahámhoz intézett szavaiból: »mindenben, amit Sára mondani fog, hallgass szavára« (Gen. 21,22).

A héber debas inkább füge, mint szőlőméz (116. l.)

Kethubóth 111. l. és Midras Sir-hasírim ed. Grünhut 14. l. el van beszélve: Rami bar R. Jezekhiel Bené Berakba ment és látta, hogy a kecskék lelegelik a fügefákat. A fügefákból pedig méz csurgott, a kecskék tőgyeiből meg tej csepegett, amig csak egyesülve nem kezdtek folyni. Akkor Rami örvendezve szólt: valóban ez az az ország, amelyben tej és méz folyik. Mindazonáltal egy bibliai hely (Deut. 8, 8) is arra tanít, hogy olyan debas is van, amely különbözik a szőlő- és fügeméztől. (E hely elkerülte a szerző figyelmét.) Itt a hagyománynak kell igazat adnunk, hogy e debas alatt datolyamézet kell értenünk (Terumóth 11,2).

Kár, hogy szerző előtt ismeretlen a talmud, mert sok helyen felhasználhatta volna. Álljon itt egynéhány példa: Kuchl (52. l.) a misnában (Sabbath 8,3) előfordul, mint כהול. Szoki és ba'l (בעל, שקיא) előfordul Terumóth 10,11. Thaffufuhoz (90. l.) lásd Peszáchim 43a טופלות, 195. l.-hoz, Berákhóth 56. kövv. 197 l.-hoz Bába Meczia 107. l.

Nem hagyhatom megemlítetlenül, hogy az idézeteknek oly módja, mint Sa. Mo. helyén van egy szakmunkában, de nem népies könyvben. Oly olvasóra is kellett volna tekintettel lennie, aki előtt ez a megjelölés talányos lesz. Még több megjegyezni valóm volna, de félek, hogy már úgyis túlhaladtam a megbeszélés keretét.

A pazar kiállítás még fokozza e kitünő könyvnek értékét, amelynek elolvasása mindenkinek legmelegebben ajánlható.

Jeruzsálem. Dr. Grünhut Lázár.

HÉBER KÖLTEMÉNYEK.

(*Patai József:* Saasue alumim, *Budapest* 5663. Ajánlva dr. Bacher Vilmosnak.)

A fönti czím alatt egy 80 lapos füzetke hagyta el a sajtót, melyben a fiatal költő »ifjukori gyönyörüségei«-t teszi közzé. A füzetke már csak azért is említést érdemel, mert a régen hallgató héber múzsa szólal meg benne ujra hazai földön. Eléggé ismeretes, hogy Magyarország a mult században nem volt szegény héber költőkben. Hivatott dalnokok szólaltatták meg itt a sok ezeréves lantot. Elegendő *Löwyson Salamon* és *Bacher Simon* neveit említenünk.

Patai József, a mi uj dalosunk, nemes szerénységgel jelenik meg azon az uton, melyen az elődök jártak, de az ifjúi kisérletek határozottan igen szép reményekre jogosítanak. Igaz költői lélek nyilatkozik meg verseiben, lyrája לבי נא ונוכחה czímü költeményeiben valósággal magas szárnyalású. Két nagyobb epikai költeménye, melylyel a füzetet bevezeti, igen szép és sikerült. A költő itt Wesselynek Sire Tiferesz-ét követi, a bibliai elbeszélésekbe remek midrasi helyeket olvaszt bele és költői fantáziával eleveníti meg előttünk az aranyborjú történetét és a jomkipuri áldozást. Többi apróbb költeményei között is találunk sikerülteket, nagyobbára azonban még az ifjúkori kisérletek szinezetével birnak. A התפילה czímü vers alapgondolata nem rossz, de megírva nincs jól, különösen ezen sor ויפת לבי בסתר לעשות כמהנה félreértésre adhat okot, mi aztán nagy hiba.

A magyar költők müveiből vett 5 fordítás zárja be a füzetet. Ezeket kivétel nélkül a legsikerültebbek közé kell számítanunk. Igazi müfordítások a szó legszebb értelmében, hívek, szépek és hangulatosak. Ezen téren is nagyon szép hivatás vár Pataira.

Ami héber nyelvezetét illeti, arról is sok dicséretest és reményt keltőt mondhatni. A nyelv szép, természetesen folyó és rythmicus; szókincse bőséges és ment minden erőszakos ujítástól. Legszebb mégis nyelvezete a rímtelen költeményekben. A rím kissé nehezen megy nála. Ezt nem tartom nagy hibának. Az ó-héber nyelv nem ismerte a rímet és anélkül is birt örökbecsü költeményeket alkotni, épen úgy, mint a görög-római költészet. A rythmus föltétlen követelménye mindenütt és minden időben a költeménynek, de nem így a sorok végeinek összecsöngése.

Természetesen azért ma alkalmazkodnunk kell lehetőleg a nyugati költészet ezen kivánalmához, annál inkább, mert nem lehet állítani, hogy a héber nyelv rímszegény. Olvassuk csak Bacher Vilmos költeményeit és be fogjuk látni, hogy ennél csengőbb rímeket semmi európai nyelvben nem kivánhatunk.

Patai még erősen küzd a rímekkel. Tulsok nála a ragrím, néhol pedig a rím kedveért erőszakot követ el a szavakon, mint p. חָשִׁים — גָּשִׁים, vagy ilyenek בָּמוֹ — הֲנָמוֹ. A 32-ik lapon

מַחֲיוֹת egészen szokatlan, a természetes מְחִיוֹת helyett. Maga a füzet címe talán inkább שעשועי עלומי-nak hangozhatott volna, mivel עלומים önállólag, birtokrag nélkül seholsem fordul elő.

Mindezek azonban csekélységek a nyelvezet általános tisztaságához és emelkedettségéhez képest.

Igen kellemesen hatott rám, hogy végre oly héber munka jelenik meg nálunk, mely sem a füzetben, sem a czímlapon egyetlen német szót sem tartalmaz. Ami orosz vagy angol földön egészen természetes, azt mi még mindig nem tudjuk megszokni és azt a látszatot keltjük, hogy még mindig nincs önálló magyar zsidó tudomány.

Költőnknek pedig nem ajánlhatjuk elég melegen, hogy buzgón munkálkodjék ezen a téren, mely számára bizonyára még sok babért fog teremni.

És legyen szabad itt kifejezést adnom azon sokat hangoztatott ohajtásnak is, vajha minél előbb megindulna itt körünkben egy hébernyelvü folyóirat, mely a héber költészetnek, de első sorban a hébernyelvü tudománynak hazánkban uj lendületet adna és szerves összefüggésbe hozná a hazai zsidótudományt a külföldivel.

Losoncz. Dr. Vajda Béla.

IRODALMI SZEMLE.

Jastrow Morris jr. Babylonia és Assyria vallásáról angol nyelven nagy munkát tett közzé, melyet a kritika egyhangulag jelentékeny alkotásnak nyilvánított. J. az eredeti forrásokból merített és az egész irodalmat felhasználta. A művet nagy előnyei folytán most németre fordítják, melyből az első füzet 1902 végén került ki sajtó alól e czímen: »Die Religion Babyloniens und Assyriens.« Giessen 1902.). A német kiadás, a mely a szerző vezetése alatt készül, az eredetinél tökéletesebb lesz, mert több pontot átdolgozott és javított. Részletes ismertetést majd a mű teljes megjelenése után közlünk.

*

Hölscher G. gyönyörű disszertácziót írt e czímmel: »Palästina in der persischen und hellenistischen Zeit. Eine historischgeographische Untersuchung« (Berlin 1902.). Röviden és

velősen tárgyalja a tekintetbe jövő földrajzi és ethnographiai fogalmakat. Különösen szembeötlő, hogy Palesztinában minő népkeverék lakott. Kétségtelen, hogy a zsidók ezek közül nemcsak karddal (pl. Hyrkan az idumeusokat), hanem vallásukkal is térítettek. Érdekes pl. az עבר נהרא szabatos meghatározása. G. valószínűvé teszi, hogy a *Ἰουδαία* név csak a második században ante kerül használatba, a LXX. mindig *Ἰούδα*-t ír. Jeruzsálemhez a syr uralom alatt olyan kis környék tartozott, mint pl. Tyrushoz és más városokhoz. A szentélyhez a többi zsidók is ragaszkodtak, de a főpap politikai hatalma csupán a fővárosra és a hozzá tartozó csekély területre terjedt ki. G. megállapítja, hogy Palesztina többi részeiben hol volt még zsidó lakosság. Egész kis belső történetet kapunk e 100 lapos dolgozatban. Kár, hogy szerző helylyel-közzel bursikózzá válik. Furcsa, ha Pompejust úgy tünteti fel, mint a ki a zsidó uralkodók rablásait meggátolta. Hát voltak-e a rómaiaknál nagyobb rablók a világon?

*

Anatole Leroy-Beaulieu, franczia akadémikus, ki statisztikai és nemzetgazdasági művei által világhirre tett szert, a gyülölet tanairól a párisi École des Hautes Études sociale-on néhány előadást tartott, melyeket kibővítve könyvalakban bocsát közre e czímmel: »Les doctrines de haine, l'antisemitisme, l'antiprotestantisme, l'anticléricalisme« (Páris 1902.). Mindezekben, melyek a gyülöletet felkeltik és terjesztik, az országot elkeseredett pártokra és szektákra szaggatják, veszélyt lát hazájára. Az evangélium szavára hivatkozik: Minden önmagával meghasonlott ház el fog pusztulni. A nagytudományu és mély gondolkozó kellő világításba helyezi a gyülölet tanait. A gyülölet sohasem áll meg és az antisemitizmussal a középkor sötét szellemei keltek új életre. Franczia országban az inquisitió visszatérését sem tartják kizártnak. A zsidógyülölet volt az archimedesi pont, melyről a középkor lovagjai az újkori világnézletet sarkaiból kiemelték. Leroy-Beaulieu a békét akarja szolgálni. Be kell érnünk ezen általános felemlítéssel, minthogy egyes részleteket itt kiemelni fölösleges.

*

A zsidó hetilapok már 1895-ben közölték a hirt, hogy városszabályozás folytán a prágai ghettót le fogják rombolni.

A zsidó község hires régi (15. századbeli) temetőjét, hol a sirkövek tömegesen állnak egymás mögött és hol a zsidó történet sok neves embere alussza örök álmát, szerette volna megmenteni, de fáradozása és áldozatkészsége hiábavaló volt. Hogy a ghettó végkép el ne veszszen, most irásban és képben örökítették meg egy diszes kiállitásu munkában: »Das Prager Ghetto. Unter Mitwirkung von Ignát Herrmann, Dr. Jos. Feige und Dr. Zikm. Winter. Zeichnungen von A. Kašpar« (*Prága*, 1903). A rajzokkal és képekkel gazdagon diszített munka szemlélteti a prágai ghettót; sok illusztráczió az elmult századokra vonatkozik. A kulturtörténeti részt Winter szolgáltatta 3 fejezetben: 1. A temető. 2. Történet (Geschichtliches). 3. Az életből. Helylyelközzel uj adatokat találunk. A mi ezután következik, az csupán helyi érdekü leirás. Érdekesebbek a képek, de csak kevés a történeti szempontból fontos. A kiállítás fényes.

*

A lapokban olvassuk, hogy Syriából Kairóba került egy pentateuch-kézirat, gazella-pergamentre és szamaritán betükkel irva, a mely dátuma szerint a mohamedán időszámítás 116. évéből való (= 735 post Chr.). Feltünő, hogy a hedsrától számít, de lehetséges, hogy a szamaritánusok már ekkor ezt az aerát használták. Gyanussá teszi a kéziratot az, hogy a tizparancsolat után 15 sor következik, melyeknek sem a maszoretikus szövegben, sem a fordításokban nincs nyoma. 735-ben a pentateuchus szövege már 1000 év óta szilárdan állott. A kézirat külsejéről, sajnos, nem adnak felvilágosítást. A gazella-pergament régi időben Keleten a rendes iróanyag volt.

*

Dr. Horovitz S. a boroszlói szeminárium Értesítőjében kiadta József Ibn Czaddik »Mikrokosmos« (העולם הקטן) cz. munkáját. Kiadásához két kéziratot (München és Hamburg) és több (Oxford, Parma, Budapest) kéziratból vett variánsgyüjteményt használt, a mely apparátussal a Jellinek által nyujtott kiadásnál olvashatóbb szöveget sikerült megállapítania. A bevezetésben röviden tájékoztatja az olvasót Ibn Cz. életéről, forrásairól, hatásáról (csekély volt), a fordításról (erdeti arabs) s még egyebekről. Ibn Czaddik a 12. században élt, Ábrahám Ibn Ezrával és Jehuda Halévivel jó barátságban volt, ugy hogy

egymáshoz verseket intéztek. A liturgiai költészetet is mivelte és egy logikát is irt, a mely azonban elveszett. Müve elején saját nemzedékét »üres«-nek mondja és csekélyebbnek az összes megelőző nemzedékeknél. 2. l. 14. sor olvasandó מדרגה. Dr. Weisberg L. »Der Mikrokosmos, ein angeblich im 12. Jarhundert von dem Cordubenser Josef ibn Zaddik verfasstes philosophisches System, nach seiner Echtheit untersucht« (Boroszló 1888) cz. művét Horovitz nem említi. Kivánatos lett volna, hogy a kiadó autora forrásait vonal alatt részletesen kimutatta volna, a mit a bevezetésben általánosságban megbeszélt.

*

A »Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde« XI. füzete 1903 januárban került ki sajtó alól a következő tartalommal: *Grunwald M.*, Die Statuten der Hamburg-Altonaer Gemeinde« von 1726. — *Landau A.* Das jüdische Volkslied in Russland. Ez utóbbi Ginsburg és Marek »Jüdische Volkslieder in Russland« cz. mü (Pétervár, 1901) megbeszélése. Landau a folklore legjelentékenyebb publikáczioja nak nyilvánítja. Egy hasonló gyüjtemény kiadása nálunk is tervben van már régibb idő óta, de a begyült anyag még nagyon is hézagos. Grunwald közleménye érdekes adalék a zsidó községek történetéhez, de, mint már czime mutatja, csak részben folkloristikus tartalmu. Érdekes, hogy az első paragraphusok a tóra-példányokra vonatkoznak.

*

Schechter S., ki tudvalevőleg a kairói genizát Cambridgebe vitte, ebből a kincses bányából és másfelé szétszórt darabjaiból sok gyöngyöt emelt ki és a Jewish Quarterly Review több évfolyamában közre bocsátotta. Ezeket a czikkeket most összegyüjtötte külön könyvbe és »Saadyana« czim alatt kiadta (Cambridge 1903). Összesen 56 töredéket nyujt, melyek között találhatók elveszett művek maradékai, vitairatok, responsumok és levelek, liturgiai és költői darabok és kivonatok, melyekben Szaadjára való utalások foglaltatnak, de oly dolgok is, melyek világosan másoktól erednek, a mit Sch. maga megjegyez az illető helyeken. Ez utóbbiból látható, hogy nem minden közölt részlet származik a nagy gáontól. Néhány arabs darab kivételével valamennyi héber nyelven van irva és rendszerint e régi rongyok jól olvashatók. Az idő rövidsége és a töredékek

változatos tartalma érthetővé teszi, hogy Sch. nem aknázhatta ki felfedezéseit teljesen történelmi és irodalmi szempontból és hogy a kutatóknak még szabad tért engedett. Bacher tényleg már több felvilágosítással szolgált a szóban forgó szövegekhez és az akták még nincsenek lezárva. A legfontosabb és egyszersmind a legterjedelmesebb részlet a XXXVIII. számu, mely Abiathar »tekercse« és melyből megtudjuk, hogy a szentföld és Egyptom zsidóságának vezérségeért két család versengett, az egyik magát Áron, a másik pedig Dávid családjából származtatta. A harcz több nemzedéken át tartott. Több sajtó- és egyéb hiba tünt fel. XXX, 15 (p. 59) טדם או הבדיקה, ha טרם-re javítjuk, sincs értelme. XXX, 12 טול דבריך (kétszer), ד javítandó ו-ra; XIV, 5 (42 n. 1) ברא olv. בדא; 112, 24 כגבואה olv. בגבו; 114, 8 בדון olv. בהן; 116, 5 כהודש olv. בחודש; 118, 12 a megkérdőjelezett ומחלקנו olv. ומחוקנו (v. ö. 119, 6 הוקי); 120, 13 ורן שכן olv. וכל ש'; 133, 4 ... עליו olv. עליו; 133, 6 לגיי olv. לנו; 134, 11 עבדך (a ב-ben a kéziratban nem lesz dáges); 141, 3 העזות הבורא olv. בעוד'; 141, 8. sor alulról אל' (valószinüleg איך).

Sch. az egyik helyen katalógus fragmentumokat igér, egyet közöl is. Egész ismeretlen irodalom fog előkerülni, különösen egyptom-palesztinai, a mely a genizába került. Megemlítjük, hogy 141 lent és 79 lent (arabs) előfordul תורה ומקרא az egész szentirásról. Más helyen e terminus keletkezését ugy magyaráztuk, hogy rövidítve van ebből: תורה ושאר מקרא. A maszóra is él e terminussal אורייתא וקריא, a mi szintén igy érthető.

*

Schürer Emil ismert művében megirta a zsidó nép történetét az uj-testamentom keletkezése korszakában és el van ismerve, hogy tárgyilagosságra törekedett, melyet keresztény tudós által elérhető mértékben követett is. Nagy művében a politikai és kulturtörténettel kapcsolatban a zsidó vallást és ethikát is bemutatta. A széles keretben ez utóbbiakról természetesen csak vázlatot adhatott, ép ezért a vallástörténet monografikus ismertetése nem felesleges munka. Ennek a hézagnak kipótlására vállalkozik *Bousset W.* »Die Religion des Judenthums im neutestamentlichen Zeitalter« (*Berlin*, 1903.) cz. munkájában. Már futólagos megtekintés és lapozgatás után

állíthatjuk, hogy az eredmény nem áll arányban a szerző tiszteletre méltó törekvésével. Az anyagot felöleli, kellően el is osztja fejezetekre, a külső keretben tehát nincs hézag, de a feldolgozás fogyatékos és nem objektiv. A zsidóság elleni polemia nem történet, Schürer művének idevágó részei nemcsak tudás, hanem felfogás tekintetében is a Bousset elmefuttatásai felett állanak. Csodálatos, hogy Bousset a héber nyelv és irodalom ismerete nélkül irta meg a zsidó vallás történetének egyik fontos korszakát. Ez abból a sok hibából látható, melyeket a héber szavak orthografiájában és pontozásában elkövet. Pl. 111. l., 2. jegyzet משפטי (Rechte); 199. l. s köv. következetesen מַלְכוּת; כָּבוֹד עולם (293); אָדוֹן (305); דִּבּוּרָא (309 dibbura helyett); עַמּ הארץ (166; a két mem felcserélése más helyen is előfordul); גמילות חסדים (182). A fatális tojás, melyet a zsidóságnak már annyiszor szemére vetettek, Bousset szerint szombaton tojatott (110. l. j.). A νόμος καὶ προφῆται kifejezés alatt a hagiografák is értendők és B. egész téves következtetéseket füz hozzá. B. gondolataival polemizálni nagyon messzire vezetne. Csupán jellemzésül, hogy mily féktelen képzelettel dolgozik, idézzük a következő mondatot: »Man könnte die Frage erheben, ob nicht die synagogale Organisation des Judenthums, die Ausbildung eines Kanons heiliger Schriften, die Schriftauslegung, der Schriftgelehrtenstand, der synagogale Gottesdienst, die Zurückdrängung des Kultus, das geregelte, liturgisch formulierte Gebet, der religiöse Jugendunterricht, die synagogale Armenpflege, die ganze Durchbildung der Religion des Judenthums zu einer Religion der Observanz . . . und manches andre ihre Parallele und vielleicht auch ihren Ursprung in fremden Religionen haben könnte« (459). Szóval a zsidóknak nem marad semmi. A keresztény tudósok 1900 év mulva sem tudnak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a népek meghódoltak a zsidó szellemnek. A zsidó istennevet keresik a föld alatt; a nazarethi nép nem volt zsidó faj; a keresztény vallásos eszmék originálisak, még pedig nem a trinitás, hanem a felebaráti szeretet. Igy megy ez az egész vonalon. Bousset pedig még a kánont és a zsinagógát is elvitatja a zsidóktól. A zsidóságban sem eredetiség, sem teremtő erő nem volt és mégis istent szült és meghódította a népeket! Annyi hitbeli erővel, amelylyel ily dolgot el lehet hinni, a fetis istensége is elhihető

és B. bátran a fetisimádók közé állhat. A való tény ezzel szemben az, hogy a zsidó vallás még mai napig hatást gyakorol a keresztény theologiára. Harnack pl. a jellemző keresztény dogmák tagadásával oly mértékben közeledett a zsidó hithez, hogy azt senki sem tartotta volna lehetségesnek. Azonban rövid bemutatásnak ez elegendő.

*

József Kaspi (Ibn Kaspi) 1280—1340, ki nevét Argentiére délfranczia szülővárosától vette és Tarasconban élt, kora felvilágosodottai közé tartozott, ki a bölcsészetnek élt és kiadott Móre-kommentárja által mint bölcsész eléggé ismeretes. Exegetikai munkái azonban eddig a nagy könyvtárakban voltak eltemetve. *Last J.* az Irodalmi hirekben (1903, 2. sz.) említett műben 10 iratát rendezi sajtó alá, melyek közül két-két kommentár a Példabeszédekhez és Jóbhoz, egy-egy kommentár az Énekek Énekére és a Prédikátorra már kikerültek sajtó alól és a többi sajtó alatt van és nemsokára szintén közrebocsáttatik. Bár Kaspi iratairól főkép Steinschneider és Neubauer részletes áttekintést adtak, Last felfedezése az, hogy az 1. Misle-kommentár nem azonos a 2-ikkal. Kaspit mint exegétát a szóban forgó mű bevezetésében jellemeztük és az 1. Misle-kommentár romlott szövegét jegyzetekkel kisértük, egyéb megegyezéseinket pedig, ha az idő engedi, a második részben fogjuk közzétenni; ez okból itt csak felhivjuk olvasóink figyelmét a nevezett műre és a kiadót, ki valóságos rajongással függ szerzőjén, jóakaratukba ajánljuk. A két szépen kiállított kötet ára 10 márka; megrendelhető a kiadónál. Az aláirók nevei a 2. kötetben fognak kinyomatni. Mióta ezt irtuk, a 2. kötet is rég megjelent és a kiadó visszavándorolt Londonba.

*

Egy zsidó sirkerítés felállítása alkalmából a művész a düsseldorfi muzeum igazgatójához fordult »motivumok«-ért. Keresett és nem talált muzeumában semmit. Nem voltak »mintalapok« a Kunstgewerbemuseumban. A dolog további firtatása közben rájött az anyagra és Hallgarten Ch. pénzével Frauberger igazgató megkezdte a munkát és rövid idő mulva (1897) Frankfurtban megalakult a »Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler«, amely serényen dolgozik. Már

nagybecsü gyüjteményre tett szert, 700 mintalapja, 41 művészi kézirata és egyéb tárgyai vannak. Publikácziói is megkezdte, eddig két diszes kiállitásu füzetet adott ki »Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler« czim alatt. Az I. füzet programmot ad 23 szebbnél szebb képpel. A 8. kép bemutatja a modenai zsinagóga frigyládájának belsejét, amely a tórapéldányok felvételére szolgál. 6 nyilást látunk. Bár ez a szekrény csak a 18. századból való, állíthatjuk, hogy 1800 évvel ezelőtt épp igy néztek ki a a frigyládák. A kitünő műismerő, Frauberger igazgató figyelmét elkerülte, hogy az ókori vázákra tökéletesen azonos frigyládák vannak festve (Óhéber könyv 161. lapon idézett irodalom). Van még egy pont, melyről szólani kellene, de azt majd más összefüggésben tárgyaljuk. Általában csak azt említjük még meg, hogy F. szerint igen gazdag és nagybecsü műgyüjteményre van remény és ennek alapján meg lesz állapítható a zsidók helye a művészetek történetében. A legkevesebb várható a plasztikára nézve, ugyszólva semmi. A második füzet (1901), amely szintén Fraubergertől ered, a zsinagógai építészetnek van szentelve és czime: »Ueber Bau und Ausschmückung alter Synagogen« 44 képpel. Látjuk a prágai Altneuschulet, a lengyel fazsinagógákat, melyeket oly sokszor irtak már le, a damaskusi, livornói, hajdani frankfurti s más zsinagógákat. A legérdekesebb, bár szintén rég ismeretes, a hajdani (14. sz.) toledói két zsinagóga, melyek évszázadok óta keresztény templomok (El Transito és Santa Maria la Blanca). A héber feliratok még láthatók, de hibák vannak benne. A 43. figurában a felső szélen, a közepe táján ezek a betük vannak: נסרבותיעטהמורה A ב és כ egyaránt szögletes, de világos, az előző és utána következő betükből is, hogy a 84. zsoltár 7. és 8. verse van idézve és נם után kiesett egy ב betü. A legalsó sor a 49. zs. 6—8 versei, de עניתם-ból kiesett a ת betü; a középső sor a 105. zs. 7. és 8. verse, de זכר után egy fölösleges ו vagy י van (a két betü nem különböztethető meg egymástól). Nem hihető, hogy zsidók ilyen hibákat javítatlanul hagytak volna és azért nem valószinü, hogy ezek a versek eredetileg a zsinagógában voltak. A betük alakjai is keresztény véső kezére vallanak. A frankfurti vállalkozás mindenesetre nagyjelentőségü és a zsidó művészet multjának felderítése vele uj korszakba lép.

A hamburgi »Gesellschaft für jüdische Volkskunde« hasonló irányban dolgozik és szintén szép gyüjteményt toborzott össze. Az I. M. I. T. folklore-bizottsága egyik czéljául szintén kitüzte a műtárgyak gyüjtését, de eddig, sajnos, minden eredmény nélkül. Eszmékben nálunk sincs hiány.

*

»The Semitic Series« czímü gyűjteményben jelent meg Syria és Palesztína legrégibb története *Paton L. B.* tollából, e czímen: »The early history of Syria and Palestine« (London, 1902.) A mű természetesen tudományos alapon készült, de népszerü alakban, úgy hogy a nagy közönség is élvezhesse.

*

Kuttner B. »Jüdische Sagen und Legenden« cz. alatt (Frankfurt a. M., 1902.) ügyesen dolgoz fel zsidó mondákat. Az anyagot 3 maasze-könyvből vette, a talmud és midras mondáit is, és 19 fejezetben elég változatos képet ad a régi zsidó mondavilágról. Az 1. kötetecskét (72 lap) majd több fogja követni. K. egyszerűen és ügyesen mesél és valószinű, hogy vállalkozását siker koronázza. Az irodalmi társulat próbát tehetne ez irányban; a közönség venné a könyvet, ha kellő terjesztésről gondoskodnának. Ily mondagyűjteménynyel meg lehetne indítani apró, népies füzeteket. — Az összehasonlító mondakutatásra itt még szép feladat vár. A középkori zsidók mondáik velejét bizonyára más népektől kölcsönözték és zsidó köntösbe bujtatták. Choni Hamaagal (10. lap) hiba (hameaggel). A második füzet is megjelent már.

*

A *Berliner A.* tiszteletére megjelent »Festschrift« (Frankfurt a. M. 1903) tartalma a következő (h. a héber részt jelzi):

1. Adler, Chief-Rabbi Dr. Hermann, The Baal-Shem of London.

2. Bacher W., Ein hebräisch-arabisches Liederbuch aus Jemen.

3. Barth J., Midraschische Elemente in der muslimischen Tradition.

4. Blau Ludwig, Ueber den Einfluss des althebräischen Buchwesens auf die Originale und auf die ältesten Hand-

schriften der Septuaginta, des neuen Testaments und der Hexapla.

5. Bloch Rabb. Ph., Der Mamran (ממרן), der jüdisch polnische Wechselbrief.

6. Brody Heinrich, קרנים מהאור הגנוז h.

7. Buber, Salomon בקורת כתב יד אחד h.

8. Elbogen, Dr. J., Ein hebräisch-italienisches Glossar philosophischer Ausdrücke.

9. Eppenstein, Rabb, Dr. S., Der Kommentar Josef Kara's zu Micha h.

10. Felsenthal, Dr. B., Jüdische Thesen.

11. Finzi, Prof. avv. Moise, Il diritto di hazaka.

12. Fränkel Siegmund, Kleine Beiträge zum targumischen Wörterbuch.

13. Freimann A., Annalen der hebräischen Druckerei in Wilhermsdorf.

14. Derselbe, Bibliographie der Schriften und Aufsätze des Dr. A. Berliner.

15. Friedländer, Privatdocent Dr. Israel, Die Messiasidee im Islam.

16. Friedländer Michael, פי׳ ההגדה בלי ערב h.

17. Goldziher J., Muhammedanischer Aberglaube über Gedächtnisskraft und Vergesslichkeit mit Parallelen aus der jüdischen Litteratur. Beitrag zur Volkskunde.

18. Grünhut D., Bemerkungen zu Berliners Raschiausgabe.

19. Güdemann, Dr. M., Ein Projekt zur Grüdung einer jüdischen Universität aus dem 16. Jahrhundert.

20. Guidi, Prof. Ignazio, Domenico Gerosolimitano.

21. Harkavy, Dr. A., Netira und seine Söhne, eine angesehene jüdische Familie in Bagdad am Anfang des X. Jahrhunderts. h.

22. Hirschfeld, Hartwig, Einige arabische Gutachten des Abraham Maimuni, h.

23. Hoffmann, Dr. D., Ein Midrasch über die dreizehn Middot. h.

24. Horowitz, Rabbiner Dr. M., Halacha und Schrifterklärung.

25. Jaré G., אם הראב״ע היה בקי בתלמוד מס׳ פחד יצחק מ״ב h אות א׳ כ״י אשר לת״ת פיראיה.

26. Zadoc-Kahn, Grand Rabbin, (ישמיה עד) ס׳ יוסף המקנא (סוף דבריים).

27. Karpeles, Dr. Gustav, »Litte von Regensburg«.

28. Kohler, Rabbiner Dr. K., Zum Kapitel der jüdischen Wohlthätigkeitspflege.

29. Krauss, Dr. Samuel, Zur Katakombenforschung.

30. Landauer S., Das Elif als mater lectionis im Jüdisch-Aramäischen.

31. Lattes, Prof. Guglielmo, Apologia della Tradizione.

32. Löw, Immanuel, Pflanzennamen bei Raschi.

33. Löwenstein, Dr. Leopold, Abbreviaturen.

34. Margulies S. H., Ein Brief Mose Alatinos an den Apostaten Andrea del Monte.

35. Porges, Dr. N., Der hebräische Index expurgatorius ספר היקוק

36. Poznansky Samuel, פירוש על ספר יהושע לרבי יהודה בן בלעם h.

37. Preus, Dr. med. בו״ן מלנ״ט bei Raschi.

38. Rosenthal, Dr. F., Briefe Prof. Kaufmanns an Berliner.

39. Salfeld, Dr. S. Zwei Mainzer Urkunden vom 25. November 1343.

40. Schechter S., Genizah Ms h.

41. Simonsen, Professor D., Giulio Morosinis Mitteilungen über seinen Lehrer Leon da Modena und seine jüdischen Zeitgenossen.

42. Steinschneider, Dr. Moritz, Die hebräischen Commentare zum »Führer« des Maimonides.

43. Stern, Dr. Moritz, מימורבוך הישן דק״ק ווינא לפני הגירוש h.

44. Wohlgemuth, Dr. J., Das jüdische Strafrecht und die positive Strafrechtsschule.

*

A »Mekize Nirdamim« kiadványai, melyek az idén elkéstek, a következők:

1. *Orchóth Chajim* (24 ív).

2. *Széfer Haittim* Jehuda Barcelonitól (14 ív).

3. Jehuda Halévi *Diván*-jából egy uj füzet. Jövő évben Jeh. Halévi összes versei uj kiadásban lesznek meg Dr. Bródy H-tól. Az idei sovány esztendőért a jövő kövér esztendő fogja a tagokat kárpótolni.

*

Rosenberg J., ki ugyan nem sémi nyelvész, de ügyes nyelvmester, a Hartleben-czég (Bécs, Budapest, Lipcse) által kiadott »Bibliothek der Sprachenkunde« cz. gyüjteményben már több rövid nyelvtant (héber, szamaritán stb.) bocsátott közre és legujabban az ujsyr nyelvvel ismerteti meg az érdekdeklődőket (Lehrbuch der neusyrischen Schrift und Umgangssprache, 1903). Megtudjuk belőle, hogy vagy 100,000 ember beszéli még ezt a nyelvet, melynek sok diatektusa van. Bennünket különösen az érdekel, hogy vannak zsidók is, kik ezt a nyelvet beszélik. Érdekes az is, hogy a keresztény syrek ujsága a báseli czionista kongresszusról tudósitást közölt. Rosenberg sok szöveget közöl, ezeket jórészt héber betűkkel átirja és lefordítja. Benyomásunk szerint ügyes módszere van.

*

Bousset könyvéről, melyet e szemle más helyén nagy vonásokban bemutatunk, *Perles F.* mélyreható kritikát ad e czímű iratában: »Bousset's Religion des Judenthums im neutestamentlichen Zeitalter kritisch untersucht« (*Berlin* 1903). Nem kevesebb mint 133 lapon bizonyítja a széles olvasottsággal biró szerző, hogy Bousset nem ismeri eléggé azt a thémát, melyről 512 lapos könyvet írt. Tökéletesen igaza van P.-nek, hogy a rabbinikus irodalom, tehát a főforrás ismerete nélkül vakmerő vállalkozás a zsidó vallás ismertetése. Találóan emeli ki, hogy az apokryph és pseudepigraphikus iratok nem megbizható források, mert ezeket a zsidó közösség kitaszította, amiből az következik, hogy ezen iratok eszmei tartalmát a zsidóság zöme nem vallotta a magáénak. Joggal hangsúlyozza, hogy az evangeliumok pártiratok és ezen irányzatosságnál fogva nem szolgálhatnak a zsidó vallás tárgyilagos bemutatásának alapjául. A részletekben majdnem minden pontra nézve egyetértünk szerzővel és helyeseljük, hogy helylyel-közzel nézeteit éles hangon juttatta kifejezésre. A zsidó vallás és történet nem gazdátlan jószág, melylyel mindenki kénye-kedve szerint bánhatik és elérkezett ezen elemi igazság kiméletlen kimondásának az ideje, különösen Németországban, hol a Wellhausen és Harnack babérai nem hagyják a tudósokat nyugodni. P. különben nemcsak azt bizonyította be, hogy B. a rabbinikus irodalomban járatlan, hanem azt is, hogy nem tud héberül és hogy az »Ótestamentomot« sem

ismeri eléggé. — Az emberi szenvedésekről (27. lap) l. Blau ugyanezen czímű czikkét az IMIT. Évkönyvében 1895, 78—93. A vallásos parancsokról (43. lap) l. Blau, Izrael kiválasztása (Budapest 1891). A felebaráti szeretet Hillél-féle formulájáról (59) l. Jahrbuch für jüdische Geschichte und Litteratur 1901, 95. lap és M. Zs. Sz. XIX. 181. P. 131. l. azt állítja, hogy az eredendő bűnről a zsidó irodalomnak semmi nyoma. Ilyen nyomok tényleg vannak, de ezekről így mellékesen nem szólhatunk. Ugyanazon a lapon P. idézi az Elia Rabbából (ed. Friedmann p. 48), hogy a szent szellem megszállhat zsidót és pogányt, férfit és asszonyt, rabszolgát és rabszolganőt. Az emberek e hármas felosztásáról, mely Pál apostolnál is található ef. M. Zs. Sz. X. (1893) 113—116 és Joël, Blicke in die Religionsgeschichte I. 119.

HYMNUSZ.

(Apám emlékének.)

Hiszek egy Istent. Téged hiszlek!
Téged örök, Egyetlen-Egy!
A vágyaim mind Hozzád visznek
És sohasem kételkedek.
Mint kis fiam, midőn kacsóit
Átfonja a nyakam körül
És sóvárogja ajkam csókjit
A lelkem Véled úgy örül.

Ha olvasom mit mond az írás:
Szent őseink hogy éltenek,
Megrendülök — elfog a sírás
S lelkem gyönyörtül megremeg.
Érzem ki egykor Ábrahámnak
Megjelenél: az vagy ma is
Osztója a jók jutalmának
Igazakat őrző paizs.

Gondterhes, kínos éjszakákon
Ha kerüli álom szemem
Töprengve a világ folyáson
Létczélom meghányom-vetem
Úgy érzem én is félálomban
Véled beszélek Adonáj
Sugárt látok az árnyék-bogban
Írt lelek arra ami fáj.

Hiszem, hiszem óh rendületlen,
Hogy lépteim te vezeted,
Erény-tetőn, bűnbe süppedten
Érzem az intéző kezed.
Hogy nincs véletlen itt a létben
S ha árny suhan virág ha húll
Te vagy ott minden tüneményben
Örökké — szakadatlanúl.

A bölcselemnek tétovája
Bolyonghat sivár téreken
Nekem a szívem dobogása
Dalolja, hogy Te vagy velem.
És valahányszor hitvesemnek
Kezembe öltöm a kezét
Temploma épül a hitemnek
Érzem: ezt is Te terveléd!

Te terveléd, hogy szív a szívre
Egymásra leljen szeretőn
S miként a földre a menny íve
Úgy borúlhasson rám a nőm.
S miként a mennyben szent szavadra
Támadtanak az angyalok
Én se vagyok lám elhagyatva,
Felém három gyermek csacsog.

Véletlen mind ez? Sors szeszélye
Hogy lényem így feltámadott?
S mint örök léted földi képe
Éltemből élet sarjadott?
S felém is az a szent szó hangzik
Mint lelkemből feléd: »Apám«
S lelkemen e szó átviharzik,
Mintha tenszódat hallanám!

S mi volna vélük — hogyha majdan
Ősimhez térnek csontjaim?
Ki segítné őket a bajban
Lelkemből sarjadt magzatim?
Mily őrjítő volna a kétely
Hogy nem Te őrzöd Istenem . . .
Az ész Uram tán gyakran vét el
Ám kiben szív van — sohasem!

Nem vagy te nékem puszta eszmény
Tünékeny lelki délibáb
Mely vízzel csal puszták fövenyjén,
S ha keresem — szomjazni hágy;
Te vagy a lelkem szebbik mása
A társtalan ösvényeken
Lényemnek égi kútforrása
Reményem, vágyam, mindenem!

S bár rám szakad a gondok árja
Bár szívemben sok fájdalom,
Érzem a lelkünk ideálja
Így nő a földi talajon.
S a bú, a gyász, a vérző bánat
Mind, mind jóvoltodból ered,
S hogy hágcsóin az elmulásnak
Lesz az emberfaj nemesebb. —

Te vagy, ki létem úgy szítá fel,
Hogy szülőföldem a magyar.
Hogy ez a föld az a világ-hely
»Mely ápol s majdan eltakar«
S hogy két szent nyelven vallhat ajkam
Az ősim nyelvén s magyarul
S feléd zokog a szívem halkan
Ha vád sujt érte — badarul.

Isten! Te véghetetlen Jóság
Te édes Jó, Te drága Hű
Te örök egyetlen Valóság
Te egyedüli Létderű
Ihlessd meg itt e perczben ajkam,
Hogy Téged úgy hirdesselek
Mint prófétáid, egykor, hajdan
Ha nemzetük kételkedett.

Mint Ábrahám, Izsák és Jákób
E megdicsőült szellemek
E messze a jövőbe látók
E tüneményes emberek.
Akiknek lelki nemességén
Minden nép s nemzet lelkesül.
S akiknek szétszórt töredékén
A hitetlenség átka ül.

Boritsd virágba újra Isten
Hitünknek rózsa erdejét,
Add, hogy termő virág-port hintsen
E dal fuvalma szerteszét.
Add, hogy Nevednek fáklyát gyújtsak,
Melytől egy láng lesz a vadon
S a régi bűnök elpusztulnak
S szánthassunk uj, friss talajon.

Sarjam állítsd majd az ekéhez,
Mely porhanyítja a rögöt,
Szívem a sírban is felérez
Ha rá egy ilyen hant görög.
S onnan az örök sötétségből
Szavadra így feltámadok
S a fénybe gyúló síri mélyből
Zengem Hozzád a hymnusod.

GERŐ ATTILA.

NADZSARA DALAIBÓL. [1])

I.

Epedés.

Kopogtatok hozzád fűzött
Reményeim ajtaján,
Bús szívemben lángok gyúlnak,
Tőlük el is ég talán,
Érted eped sóvárogva,
Teérted nap, nap után.
Óh áraszsz el dicsfényeddel,
Díszkertedbe végy megint.
Szánd meg már a terebint,
Ne korhadjon odakint!

*

Legyek bűvös örök pecsét
Karjaidon s szíveden,
Melyet soha le nem téphet,
Le nem vehet semmisem!

[1]) Nadzsarának e két dala igen szép és megható képet nyújt ama olthatatlan szerelemről Isten és Izrael közt, a melynek a festésében költőnk oly eredeti és utólérhetetlen marad. Az »Epedés« Izraelnek szerelmi sóhaja kedveséhez, Istenhez, aki őt elhagyta, és most kéri, hogy fogadja őt vissza régi kegyébe. A kedves megindúl szeretőjének szívhez szóló panaszain, és szenvedélyes régi szerelme fellobban benne újra s keblére öleli örök hű kedvesét.

Csoda-e, hogy ily fenséges felfogás mellett nem csüggedtek el a XVI. század gyászos vészei között?!

Óh emelj fel, végy magadhoz
S sújtsd le már sok ellenem,
Mert égető szikrát lövel,
Ha dühöngve rám tekint.
Szánd meg már a terebint
Ne korhadjon odakint!

*

Maró bánat tépi lelkem,
Elemészti a nagy bú,
Szolgám hever vígadozva
S szívem fáradt szomorú . . .
Meddig tart még éjem réme,
Az ijesztő köd, ború?
Meddig hordja koronámat,
Kit nem illet jog szerint? . . .
Szánd meg már a terebint,
Ne korhadjon odakint!

*

Vezess vissza hajlokodba,
Vigy a magas várba fel!
Gyűjtsd már össze bujdosóim',
Kik vadak közt vesznek el . . .
És ha Kegyed üdvös karja
Engem újra felemel,
Meghajolok mint a czédrus,
Melyre szellő csókot hint.
Szánd meg már a terebint
Ne korhadjon odakint!

II.

Megváltás.

Fel, fel, vidulj fenséges zergikém,
Szép völgyi rózsa, berki liliom!
Mily sápadt vagy, miként a hold és bús,
Miként multján kesergő büszke rom.

*

Hadd csendüljön a dal szép ajkodon,
Mely a színméznél sokkal édesebb!
Im' újra látod myrrha hegyeid,
S a tömjén illatú szent bérczeket!

*

Emeld fel tündöklő szempárodat,
Tekints magad körül, szép zergikém!
Hű gyermekid sereglenek elő,
Pihenni hő szerelmed lágy ölén.

*

Rabszolgaságban nem maradsz tovább
A vérszomjas vad tigrisek között,
Im' nézd, dicsőségednek hajloka
Már régi dicsfényébe öltözött . . .

*

Vigadjon hű szíved, óh szenvedő,
Vidulj és zengj már hálaéneket!
Fel gyorsan a rút ingoványból, fel!
A megváltás immár elérkezett.

*

Magammal viszlek, óh hű kedvesem,
Kit szívem már oly réges-rég szeret,
És boldogságod szentelt ős helyén,
Ujúlt erővel ver majd gyökeret . . .

*

Ki merne versenyezni majd veled,
Midőn a jóllét foly hazádon át,
És te felkent fejedre felteszed
A szemvakító, drága koronát?! . . .

PATAI JÓZSEF.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁSUNKRÓL.

Az utolsó ötven esztendő a zsidó hitélet megerősödésének nem kedvezett. Vallásos gondolkodásunkba egy bontó elem csempésződött be — *a valláspolitika.* Egyszerre csak vallásos érzéseink tömecsei új alakulást eredményeztek és a zsidó *vallásos* életből, zsidó *felekezeti* élet lett. Legjobbjaink erejüket a zsidóság határvonalainak megerősítésére fordították. Ort állottak, hogy ellenséges indulatok kárt ne tehessenek vetéseinkben, de munkájuk közben teljesen megfeledkeztek arról, hogy vetni is kellene. Mig kint a harczok és küzdelmek folytak, bent a területek parlagon hevertek s ami termés ma még kikél, az mind a régi vetés eredménye.

Nem akarok metaforákban beszélni és mindjárt ki is magyarázom szavaimat. Az utolsó ötven esztendő a zsidó felekezetet fényben és méltóságban emelte, de a zsidó vallásosságnak, ha le is vonjuk a kultura és a rohamos haladás okozta befolyásokat, ártalmára volt. Kifelé és befelé egyaránt csak a fényt növeltük. A zsidóság külső megnyilatkozásaiban tetszetős formát öltött: felekezetünk formálisan egyenjogusíttatott. S hogy az egysorba állíttatással szegénységünk föl ne tünjön, tetszetős templomokat építettünk s istentiszteletünket az esztétika szabályai szem előtt tartásával megreformáltuk. De hivőkről gondoskodni megfelejtkeztünk. Nem tudunk héberül imádkozni, a mi azonos azzal, hogy a templomban unatkozunk. A szép ének nem vonz, mert hisz az opera és a mindenféle hangversenyek különbet produkálnak. Zsidó érzés, tagadhatatlanul, létezik, de zsidó vallásos érzés nem.

A kik fölületesen szemlélik a dolgokat, egyoldalulag majd a vallásoktatást, majd a szülői házat okolják. A valóság

pedig az, hogy vagy mind a kettő, vagy egy sem hibás. A szülői ház önigazolása ismeretes. A vallásoktatás pedig azért nem hibás, mert nem a tanításban rejlik az oka az eredménytelenségnek, hanem abban, hogy a tanterv nem számol a szülői házzal és nem veszi észre, hogy sok minden szorul ma a taníttatásra, amit a régi időben a zsidó gyermek már az anyatejjel szivott be és másrészt sok mindent tanít, ami fölösleges. Tanit a zsidóságról, de a zsidóságot magát nem. A zsidó nép formális története még mindig főtárgya a vallásoktatásnak, ahelyett hogy a zsidóság eszméi, tanai az ősforrásokban kellő méltatásban részesednének. Hozzájárul, hogy voltaképpen a sarkalatos baj ott van, hogy egyáltalában nincs vallásoktatás, mert nincsenek kellő tanerők. Az idő rövidségéről nem is szólunk, azt mindenki belátja, hogy heti két óra — sok helyütt csak egy — kevés arra, hogy valakiből vallását csak fölületesen is ismerő zsidót neveljünk. Az idő rövidségét a talmudtórával akarnák gyógyítani, de elfelejtik, hogy a talmudtórába mindig kevés növendék fog járni és leginkább azok, a kik kevésbbé szorulnak vallástanításra. Ez tehát nem panaczea. Mert nekünk arra kell törekednünk, hogy az adott két órai keretben is érjünk el eredményt és azoknál a tanulóknál is, a kik a talmudtórát nem látogathatják. A vallásoktatás legnagyobb kötelessége, hogy éppen azokat a tanulókat tartsa szem előtt.

A talmudtórákat minden esetre fejleszteni kell és nekünk is az a véleményünk, hogy ügyes szervezéssel és kellő vezetés mellett sikeresen lehetne a héber iskolák intézményét az egész vonalon — tehát a középiskolán keresztül is — meghonosítani. S tagadhatatlan, hogy ez volna a legczélravezetőbb megoldás. De azért az iskolai tanterv mégis csak önállóan képzelhető. Kapcsolatot a két tanítási mód között lehetne és kellene is létesíteni, de olyképen, hogy a két tanterv közül az iskolai önálló és független legyen és mint teljes egész egyúttal beilleszthető legyen a héber iskola tantervébe. Ennek a megvalósítása körülbelül a következő módon volna létesíthető. Az iskolai tanterv pl. előirja Mózes öt könyvének történetét, erkölcsi törvényeit és közben egyes fontosabb részeket héberül taníttat. Átveszi tehát az egész tórát, csakhogy a tanulók fogyatékos nyelvismeretével számolván, nagyrészében magyarul.

A héber iskola ezeket a magyar nyelven megtanult részeket héberül adná elő, úgy hogy a tanítás anyaga mindig azonos volna.

A tantervnek ilyetén módon való elkészítésével még egy czélt lehetne elérni. Azt, hogy esetleg olyan tanulók, akik az alsóbb osztályokban a héber iskolákat nem látogatták, ezt a felsőbb osztályokban tehetnék, a nélkül hogy ezért alsóbb osztályu tanulótársaikkal egy osztályba kellene őket utalnunk. Mert tartalmilag minden tanuló ugyanazzal az anyaggal foglalkoznék, amelylyel a héber iskolát látogató osztálytársa. Ez sem tanulna többet, mint az. A különbség csak a héber és magyar nyelvü tanításban volna meg és ezt a differenciát a buzgó tanuló könnyen kiegyenlíthetné. S ezzel igen sokat nyernénk, mert akárhány fiu, társa példáján buzdulva, későbben is beléphetne a héber iskolába — természetesen mindig az iskolaév elején — s ott lelkiismeretes törekvéssel igen szépen haladhatna.

De a két tanterv egybekapcsolásából még egy nyereség származnék. Megszünne az a sajnálatos gyakorlat, hogy a felsőbb osztályok a héber iskolát már nem látogatják. A mai rendszer mellett ez pszichologiailag nagyon érthető. Az első osztályu fiúk pl. nagyobb számban igaz lelkesedéssel jelentkeznek a bibliai tanfolyamra, de számuk mindig meggyérül. A gyengébbek kidőlnek s új elemekkel a héber iskola többé nem szaporodik. Egy-egy tanuló távolmaradása pedig mértani arányokban gyarapítja a többinek sorozatát s nem igen tudunk esetet, hogy valamelyik fiú nyolcz osztályon keresztül híven kitartana a héber iskola mellett.

A héber iskolák létesítésének szüksége mellett még egy szempont jön figyelembe. S ez a *vallásoktatás eredményes tanítása.* Minden pedagogus tapasztalhatja, hogy oly osztályban, ahol a tanulók egy bizonyos hányada a középszerüség színvonala fölé emelkedik, ott a gyengébb tehetségü tanuló is nagyobb buzgalmat fejt ki. Ellenben gyenge tehetségü gyermekek társaik szorgalmára és tudásvágyára károsan hatnak. Ahol a tanár állandóan arra van kárhoztatva, hogy az alapelemek elsajátíttatásával bíbelődjék, ott csakhamar kivész az érdeklődés és a figyelem elterelődik a tárgy fontosságától. A tanulók kimondják, hogy az óra unalmas s ezzel a legtevékenyebb tanár működése is megbénul. Ez az észlelet kétszeresen mutatkozik a vallásoktatásnál, mert itt — sajnos — a tudatlanság odáig fejlődik, hogy az olvasásig sem jutnak el és hogy mit jelent, ha pl. felsőbb osztályokban az ábcvel foglalkozunk, bővebb magyarázatra nem szorul.

Ezek után átmehetünk annak a tárgyalására, mi legyen a vallástanítás anyaga, vagyis *mire kell az ifjúságot megtanítanunk?* Bizonyos, hogy két dologra. Először arra, hogy *a vallásos érzés zsidó módon való megnyilatkozását* megismerjék. Másodszor pedig arra, hogy *a zsidóság eszmei tartalmát az ifjúság az ősforrásokban tanulja.* Más szóval tanítani kell a zsidó szokásokat: imádságokat, benedikciókat és a szóbeli meg a hagyományos irodalmat.

Mindenek előtt azonban tervezetről kell gondoskodnunk. Olyanról, amely egységes fonalon vezesse a tanítás egész menetét. Szerves egészszé kell tenni az egész anyagot a legalsóbb foktól, az elemi iskolától kezdve egészen a középiskola befejezéséig. Csakhogy itt a nehézségek egész légiója tornyosodik, amelyeket valami úton-módon el kell távolítani. Bizonyos az az egy, hogy a vallásoktatás nem nélkülözheti az eszközöket, amelyek a zsidó ifjut járatossá teszik a zsidó vallásos élet formális megnyilatkozásaiban. Akármennyire hangoztatjuk, hogy vallásos iratainknak, szellemének, gondolkodásának és eszmemenetének megismertetése eminens követelmény, amint az is, mégsem hunyhatunk szemet azon egészen a fölszínen fekvő igazság elől sem, hogy vallásos életünk bizonyos sajátságos gyakorlatokban is mutatkozik és ezeket a gyakorlatokat ismerni, ismételni, végrehajtani kell. Ezek a gyakorlatok tudással vannak egybekapcsolva, tehát *azokat tanítani szükséges.* Hogy liturgiánkban eligazodhassunk, hogy imáink végzésében akadályozva ne legyünk, ahhoz a liturgiának ismételt gyakorlása nélkülözhetetlen. Imádságaink terjedelmessége és nagysága pedig egészen arra utalnak, hogy azokban nagyon otthonosaknak érezzék magukat.

A tantervnek tehát a liturgia tanítását föl kell vennie. De ez nem elég. Az imádságok gyakorlása, tanítása és folytonos ismertetésével még mindig nem érünk czélt, ha nem tudjuk azt az eredményt elérni, hogy az egész anyagot csaknem betéve tudják. Minden igyekezetünk hiábavaló törekvésnek fog bizo-

nyulni, ha az imakönyben való jártasságot nem viszszük odáig, ameddig apáink vitték, akik már zsenge korukban a liturgia összes szövevényeiben a legbiztosabb lépésekkel eligazodtak és ha ezt a tudást nem birjuk annyira általánosítani, hogy a leggyengébb tanuló is ezen a téren tökéletességre vigye. Ez olyan elemi követelmény, akár az egyszeregy. Mihelyt a liturgiát másképen kezeljük, az egész liturgiai tanításunk egy garast sem ér, amint tényleg mai módszerünk mellett nem is ér semmit. Mert a legjobb esetben a jeles tanuló — ha csak nálunk tanul — el tud igazodni az imakönyvben, de a templomban a kántort már nem követheti és ha egy-két évig lazán forgatja a sziddurt, úgy kivetkőzik mindenből, hogy férfikorában, ha a vallásos érzés újból jelentkezik, mindent idegenszerünek fog találni.

De van a liturgia tanításának még két, eddig még pedagógiai szempontból nem méltányolt jó oldala, amelyekhez vallási érdekek is csatlakoznak. A pedagógiai haszon abban mutatkoznék, hogy az imádságok gyakori tanítása és ismétlése az ifjut a héber olvasás nehézségeitől egyszersmindenkorra megszabadítaná s önkénytelenül arra vezetné, hogy öntudatlanul megtanulná a szöveg értelmét. Az imádságok gyakori elmondásával a tanuló a tartalomra is fordítana itt-ott némi gondot és idővel a liturgiát meg is értené.

Mind a két esetben a biblia tanítása sokkal könnyebben menne és bizonyos, hogy az így előkészített ifjakkal a tanítás kevesebb küzdelemmel hamarabb jutna a kivánt czélhoz. A vallásos érdek is nyerne, mert számos ifjú ilyenek után gyakoribb vendége volna a zsinagogának és nagyobb buzdítás mellett a templomnak sok önkénytes látogatót nyerhetnénk. Megjegyezzük, hogy a mi nézetünk szerint a liturgikus tanításoknál forditásos imakönyveket tartanánk czélravezetőnek.

Nem szabad megelégednünk azzal, hogy elvben a liturgia tanításának szükségét kimondjuk. *Intézményes garanciákat* kell adnunk arra, hogy ifjaink a templomjáráshoz és az istentisztelet kellő végzéséhez szükséges eszközökkel föl fognak ruháztatni. Ha a tanterv erre nézve *biztosítékot nem tud nyujtani, elvetendő*, bármily szép legyen és bármennyire is alapuljon pedagogiai elveken. A föladatot egyszerüen úgy kell formulázni és céltudatosan minden módot megragadni,

hogy ez *föltétlenül* meg legyen. Függetlenné kell tennünk a jó tanítótól és függetlenné a jó tanulótól. Az a zsidó gyermek, mely tizennégy éves koráig iskolába járt, ha a leggyengébb tanuló volt, ha a legvallástalanabb szülők gyermeke, az imarendet *gépiesen* ismerje. Ismételjük, ez a vallástanítás conditio sine qua nonja.

Alább megkiséreljük a módozatok megállapítását, amelyek ennek a feladatnak megvalósítását lehetővé teszik. Azonban már itt szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy mi *a liturgia gépies tanítását a felsőbb elemi, polgári és középiskolák vallásoktatási anyagából a fiúknál teljesen kiküszöbölendőnek tartjuk.* Vallástanításunk niveauját mechanikai oktatássá nem sülyeszthetjük. Nem szabad szem előtt tévesztenünk a zsidóság lényegét, mely évezredek óta vallásunk alkotó elemét képezi. Ez pedig a vallásos iratok és a vallásos szellem tanulmányozásában áll. Vallásunk eszméit keletkezésük forrásánál fölkeresni szintén vallásos kötelesség. A szentirás és a hagyomány ismeretére törekedni olyan vallásos parancs, melynek végrehajtását a zsidók egyetlen egy korszakban sem mulasztották el. Ami vallásoktatásunk czélja nem csak a vallásos gyakorlatok ismertetése, hanem jelzése azoknak az irányoknak, melyek nálunk fölléptek és melyek minduntalan és szünetlenül az ember *erkölcsi megmüvelése* felé haladtak. Különösen a műveltebb ifjúságnak szentirási és hagyományos irodalmunkban támaszt kell nyernie, hogy az iskolában nyert fogalmaik és képzeteik az ember magasabb rendeltetéséről irányítást kapjanak a mi évezredes irodalmunkból, azokból a törekvésekből, amelyek őseinkben éltek és abból a kitartásból, melyet vallásuk mellett a legnagyobb veszélyek között tanusítottak.

Nekünk a vallásoktatásban vissza kell térnünk az *egyénképzéshez.* Ifjainkat olyanokká kell nevelnünk, hogy a vallásos igazságok, a szentirás ismeretéből fakadó szeretet a zsidósághoz *jellemvonásukká váljék.* S szeressék a zsidóságot nem csak azért, mert zsidók, hanem mivel hitük és meggyőződésük, hogy az emberiség haladása, saját erkölcsi érzésük mélyedése más elvek, mint a zsidóságban lefektetett és kifejezett elvek szerint nem is lehetséges. Érezze át az ifjúság és lépjen a közéletbe is azzal a képzettel, hogy amely pillanatban szentirásának és irodalmának lapjait nézegeti, mindannyiszor épül lelkileg és

szellemileg. Vigyük be a köztudatba, hogy az emberiség haladásának mértföldjelzői a mi szentirásunkból átvett igazságok mértékét jelölik és az emberiség fokozatos előlépése abban az arányban megy előre, amely arányban a szentirásban föl-állított eszményképeket valóvá teszi. Figyelmeztessük az ifjúságot, hogy úgy az etikusok, mint a társadalmi törvények regeneratorai mindig azon ideálok felé igyekeznek, amelyek a szentirásban is ideálok és menetök közben az ott megjelölt erkölcsi cselekedeteket verték be útjelzőknek. S reámutathatunk már egyszer arra is, hogy a zsidó vallás igen is nevelte, alakította, nemesítette a híveit s kifejlesztett bennök olyan tulajdonságokat, amilyeneket másutt csak a törvényhozás tenyésztett, de azzal a különbséggel, hogy míg a törvényhozás ezt kényszer útján valósította meg, addig a mi körünkben a társadalmi bajok enyhítésére irányuló törekvések folyományai a zsidó szívnek és a zsidó érzésnek.

Csakis a szentirás és hagyományos irodalom alapos ismerete fogja eloszlathatni azokat a zsidók között is elterjedt balvéleményeket, hogy a mi vallásunk történelmi hivatása már megszünt és hogy a legnagyobb dicsősége abban áll, hogy a két világvallást adta az emberiségnek. Ezek a felfogások a tudatlanság és a történelmi ferdítés legerősebben burjánzó hajtásai. Oly elterjedt nézetek, amelyek ellen mostanig a harczot fölvenni nem kellett. Nem kellett pedig azért, mert a zsidó embernek a vallásához és tanaihoz való ragaszkodása életszükséglet volt és tételei megtartásában lelki gyönyörüséget talált, a melytől magát megfosztani nem engedte. Eleink érezték, hogy ők mások mint zsidók nem is lehetnek. Elemükben voltak, ha a szentirást tanulmányozhatták és szellemük rugékonysága itt erősbödött, erkölcsi érzésük tisztasága itt kristályosodott ki, hovatartozóságuk tudata itt ébredt föl. A szentirásnak e dinamikus képességét nekünk is fenn kell tartanunk, hogy ifjuságunk akkor, amidőn szellemileg és lelkileg emelkedni akar, magától is gyönyörrel forduljon ehhez az ősi könyvhöz és merítsen belőle erőt, kitartást, buzdulást élete legkülömbözőbb viszonyaiban. Innen nyerje az irányokat és az életszabályokat és érezze át, hogy egyénenkint mennyit köszönhet annak az őskönyvnek, melynél magasztosabbat a másunnan szerzett irodalmi ismereteiben nem találhat.

Meg kell értetnünk az ifjusággal vallásunk tanításai erkölcsfejlesztő, egyénképző hatalmát azzal, hogy irodalmunk alapján keresztül vezetjük a legkülönbözőbb világfölfogások tömkelegén és midőn az adott helyzeteket szeme előtt viszszük, egyuttal megmutatjuk, mennyi erőt és támaszt nyerhet azokban az eszmékben, melyeket a mi irodalmunk napszinre hozott. Hogy itt csakugyan örök igazságok hangzottak el, igazi hús és vérből való igazságok, melyek az embert egészen az élet számára nevelik. *Embert* akarunk belőle faragni és mert meg vagyunk győződve, hogy az öntökéletesítés munkáját a szentirás és a hagyományos irodalom tanításával megkönnyítjük, azért buzdítjuk, hogy azt olvassa és tanulmányozza. A zsidóság multjának kiásása és föltárása ne a történeti tudást akarja kielégíteni: az is eszköz legyen arra, hogy ifjainkat vallásukhoz való hü kitartásukban megerősítsük. A multak tényei és eseményeiből őseink példájából tanuljunk, mint lehet komoly és nemes igyekezettel a legnagyobb veszélyek között is megmenteni azt, ami nekünk drága és értékes.

A vallásos oktatásnak ilyetén módon való fölfogása mellett az irodalmi tanításnak, természetesen, keresztül kellene vonulnia a zsidó nép egész történelmi korszakán és a biblia utáni irodalomnak kellő méltatásban kellene részesülnie. Szükséges a müvelt ifjuság köztudatába vinni azt az igazságot, hogy hagyományos irataink szellemükkel és eszméikkel egészen a szentiráson alapulnak és voltaképpen nem egyebek, mint a bibliai eszmék és irányoknak gyakorlati törvényekké való átalakulása. Csak úgy teremtenénk meg egy zsidóságot, mely mindig birna kijegeczesedett és formát öltött vallásos meggyőződéssel és akár konzervativ, akár radikális hajlamu volna, a zsidó ügynek és a zsidó vallásnak mindig csak hasznára válnék. Nekünk zsidóknak szükségünk van vallásos eszmékben egy meggyőződés és tudásból kialakult közvéleményre, ha a zsidó szellem erejét és érzése mélységét továbbra is fentartani akarjuk. Josephus büszkeséggel mondja a maga korabeli és a régi zsidókról, hogy arra még nem volt eset, hogy zsidó ember a maga vallását fölcserélte volna. Nem tudjuk, mennyiben igaz Josephusnak ez az állítása, de bizonyos, hogy ezt a zsidó önérzetet más mint vallásunk eszméinek kiválósága nem táplálhatja.

Két feladat köré csoportosul tehát vallásoktatásunk. *Megismerteti a zsidó vallásos szokásokat, amint ezek a gyakorlati életben mutatkoznak és ezek között első sorban a templomi imádságokat.* Másrészt meg *bevezet a Szentirásba, magyarázza az ott előirt tanokat, kifejti azok szellemét és mutatja fejlődésüket a legujabb korig* olyképpen, hogy a zsidóságnál keletkezett intézmények, az itt meggyökeredzett etikai elvek és a köztudatba átment bölcseleti igazságok összefüggését kimutatja a régi iratok tanaival, eszméivel és igazságaival. Közben a zsidók történetét hivja tanuságul arra nézve, hogy meggyőződtessen annak a szellemnek éltető erejéről, a mint évszázadokon át alkotott, teremtett, ellentállást kifejtett, és ha kellett, akkor ezen szellemmel való örök szövetségét vérével is megpecsételte. A történelmet az irodalom kapcsán ismerteti és pedig úgy, hogy az irodalmi irányok bemutatásánál azokról az evolucziókról számol be, melyeken az akkori zsidóság átment. Történelmi tanításunk igy irodalmi tanítássá lesz és a tárgy szinezését a kor eseményei végzik. De miképpen végezzük ezt a feladatot? Nézetünk szerint úgy, hogy az elemi negyedik osztálytól kezdve a liturgiát a vallásoktatás egészéből kikapcsoljuk és csak a középiskola felsőbb osztályaiban vegyük fel ujra a fonalat, de ott is a liturgia már mint irodalom tanítandó. Úgy képzeljük, hogy az egész országban minden osztály a középiskola negyedik osztályáig heti egy órában — a kötelező istentisztelet helyett — héber olvasási gyakorlatokat tart, ahol az illető osztály oktatója sorban az imák gépies begyakorlását végezné. Egészen a közép-, illetve polgári iskola negyedik osztályáig a tanulókat templomlátogatásra nem köteleznők, de buzdítanók, hogy önmaguktól, szabad óráikban esetleg szüleikkel eljárjanak. Ezzel az egygyel elérnők, hogy az imádkozás mechanikai tanitása nem vonna el a rendes tanítástól annyi időt és alapos gondot fordíthatnánk a vallásoktatás irodalmi részére, amelyet a tanulók folyékony olvasása megkönnyítene.

Azt hiszszük, ez a megoldás előbbre vinné a liturgia ismereteit, mint a dunántúli tantervben előirt óra elején való olvasás. Két könyvből egy tanitási órában tanítani körülményes dolog. Eredményre különben sem vezet. Ellenben, ha — amihez a hitközségnek joga van — a tanulókat minden hét egy napján osztályonként istentiszteleti gyakorlatok czimén

berendelik, mindig végezhetnek egy bizonyos imádságot és minden esztendőben keresztülmehetnek az egész szidduron. Ez pedig nagy nyereség, mert öt évi gyakorlat után a fiuk az imakönyvet majdnem betéve fogják ismerni. És nekünk a liturgia tanításánál első sorban a *betévetudásra* kell törekednünk, amit csakis ezen úton lehet elérni.

Ha a liturgia tanítását kikapcsoljuk az iskolában tanítandó tárgyakból, nézetünk szerint a VI. középkerületi iskolai tanterv legjobban felelne meg országos tantervnek azzal a módositással, hogy Mózes öt könyve, az első próféták és a példabeszédek kivonatai az első három osztályban taníttassanak. S pedig olyképpen, hogy az első két osztály tananyaga Mózes öt könyvének történeti, erkölcstani és az ünnepeket tárgyaló része volna. A harmadik osztály tananyagát pedig a szentirás többi prófétai és hagiographiai, mint Dániel, Ezra, Nehemia és Eszter könyveiből állitanók össze. A történeti részek a három osztály anyagában lehetőleg összefüggnének s amennyiben valamennyit héberül tanítani nem lehetne, a kihagyottakat bibliai történet alakjában házi feladatnak kapnák a tanulók. A bibliai történet külön tanítása ezen módszer szerint egészen fölösleges s az arra fordított időt biblia-tanításra lehetne felhasználni, úgy hogy a hét egész két órája héber tanítás volna. Salamon példabeszédeinek egyes válogatott részeit Salamon király történetéhez kapcsolnók. Ugyanazokat az olvasmányokat gyakorolná a talmud tóra. A különbség csak a héber olvasmányok mennyiségében mutatkoznék.

A negyedik osztályban a zsoltárok tanítására mennénk át. A gyermek képzet és kedélyvilágának mélyítését ezekkel erősíthetjük leginkább. A zsidó történetnek a bibliai irodalommal való párhuzamossága itt megszakad, de belső összefüggése nem. Itt módjában áll a tantervnek ezt a belső összefüggést szemlélhetővé tenni és, nézetünk szerint, ennek az összefüggésnek kimutatásával a zsidó vallásos köztudatot lehetne megteremteni. A zsoltároknak a tórát és Isten parancsait magasztaló tanításaival párhuzamosan méltatnók vallásos vezetőink működését a Nagy Zsinagogától kezdve a görög fordításokon, a pharizeusok és szadduczeusok, Hillel, a jamniai és egyéb palesztinai meg babiloniai iskolákon keresztül egészen a talmud befejezéseig. Itt nyernének a gyermekek tiszta

képet a szóbeli és hagyományos irodalomról s bölcseink különböző kijelentéseiről és azoknak a kijelentéseknek még máig is gyakorlati érvényéről, látnák a zsidóság egész mivoltát. Ha itt a negyedik osztályban tanulmányaikat befejeznék, látnák, hogy népünk minden igyekvése szüntelenül vallásunk és tanainak eszményesítése felé törekedett s jellemvonásunkat mindig az képezte, hogy fokról-fokra az öntökéletesítés müvén fáradoztunk.

A negyedik osztály némileg befejező korszakot alkot az ifjuság iskolai képzésében. Akik itt a tanulással fölhagynak megtanulták azt, amit vallásukról tudniok kell. Megjegyezzük, hogy szerintünk a tanterv azonos volna a felső elemi, polgári és középiskola első négy osztályában. Csak a tananyag földolgozása változnék, de tárgya nem. A liturgia, mint mondottuk, az iskolából kizáratnék és heti egy-egy órában istentiszteleti gyakorlatok czimén taníttatnék. A középiskolai felsőbb 5. és 6. osztályban a próféták kerülnének sorra és a prófétai eszmékkel kapcsolatosan azoknak az eszméknek átmenete a liturgiába, tárgyalásuk a talmudi és későbbi irodalomban, ahol tág tér nyilnék a zsidó apologetika és annak fonalán a zsidó történet ismertetésére. A hatodik osztály visszatér a tórához, ismerteti szellemét, befolyását vallásbölcsészetünkre s az emberiség nagy gondolkodóira és vallásalapítóira. A zsidóságban uralkodó eszmeáramlatokat a legkülönbözőbb korokban. Szenvedéseiket és harczaikat. Végre a nyolczadik osztály tárgya a rendszeres zsidó vallástan.

Ámde bármilyen jó tantervet készitünk is és akármennyire iparkodnánk, hogy azt az egész országban kötelezővé tegyük — eredményre csak abban az esetben fog vezetni, ha a szigoru végrehajtásról gondoskodunk. Ehhez pedig kettő szükséges: *alaposan kiképzett tanférfiak* és *kellő vezetés*. Az elemi iskolákban rendelkezésünkre állanak a tanerők és a tanítási módszer is eléggé megállapított elvek szerint folyik. Nem úgy a középiskolákban, a hol — sajnos — a legtöbb esetben a vallásoktató világi ismeretekben nem áll azon a magaslaton, a melyen a középiskolai tanulók többi tanára, saját tárgyát pedig csak rendkivüli fogyatékosan tudja. Hitközségeink tulnyomóan nagy részében elemi iskolai tanítók végzik a hitoktatást nemcsak a középiskola alsó, hanem a

felső osztályaiban is s ha vallásos ismereteik meg is haladják tanulóik vallásos ismereteit, ha jól ismerik is a vallástanításban földolgozandó anyagot, tagadhatatlan, hogy módszerük, pedagogiai nevelésük és tanítási gyakorlatuk mindig az elemi iskolás gyermek fölfogó képességét tartják szem előtt. Középiskolában *jól* csak az taníthat, a ki maga is középiskolát végzett és az odajáró ifjak érzését, eszejárását és gondolatmenetét magán áttapasztalta.

A középiskolai vallásoktatást akadémiai gradushoz kell kötni. Szükséges, hogy az, aki középiskolában tanít, a theologiai tudásán kívül egyetemet végzett ember legyen, ahol pedagogiai kollegiumokat is hallgatott. S amint a tanárvizsgáló bizottság függetlenül az egyetemi hatóságoktól állítja ki a tanári oklevelet, úgy állítana ki egy arra a czélra megválasztott bizottság — lehetőleg az orsz. rabbiképző intézet felső tanfolyamának tanári testülete — középiskolai vallástanári diplomát olyan növendékeknek, a kik az érettségi vizsgálat letétele után theologiai tanulmányaikat befejezték. S ki lehetne mondani, hogy ilyen diploma nélkül ezentúl még rabbi sem taníthat vallástant.

Ennek szükségét nem lehet eléggé hangsulyozni. Ma úgy állunk, hogy a legjobb tanterv mellett sem eredményes a vallástanítás azon egyszerü okból nem, mivel eddig alig voltak vallástanáraink, a minél fogva még nem is alakult ki a vallásoktatásra nézve jó tanítási módszer. A zsidó vallástanításnak nincs tradicziója s ha többé-kevésbbé a fölött már tisztában vagyunk, hogy *mit* kell tanítanunk, azt, hogy *miképpen* kell tanítani, a legkevesebben tudják. A vallástannak és jelesen a *zsidó* vallástannak nincs pedagogiai irodalma, nincs multja. Alig egy félszázadja, hogy a hitoktatás kérdéssé vált s az első években senki sem vette komolyan. Konzervativebb hitsorsosaink egyszerüen fölöslegesnek tartották, mert hetenkénti két órában — szerintük — semmit sem lehet tanulni; a haladó községekben pedig a zöld asztalnál szépen beszéltek a vallásoktatás magasztos czéljairól, formálisan meg is bíztak valakit a tanítással, de a valóságban a szülők panaszkodtak leginkább a héber túlterhelés miatt. S a szülők ellenzésének oka talán nem is egészen a vallási indifferentizmus volt, hanem az a nagy eredménytelenség, amelyet maguk előtt láttak. A konzervativ és kevésbbé

konzervativ szülő egyaránt fölöslegesnek tartotta a vallásoktatást s mindakettő azért, mert nem értek el semmit.

A gyermekek vallásos nevelése így maradt ezentúl is a szülők föladata, akik vallásos gondolkodásukhoz mérten többékevésbbé gondoskodtak a vallásos ismeretek családjukban való továbbterjedéséről. Ha a gyermek otthon tanul, tudott; ha nem, hát nem. Ebbe mindannyian beletörődtek s az egész időn át nem igen tettek kisérletet arra nézve, hogy a két óra mellett is valamelyest czélt érjenek. Nyiltan nem pertraktálták a kérdést és az egész ügy elposványosodott. Mindenki úgy tanított, ahogy neki tetszett. Mert egyrészt maga sem bízott a sikerben, másrészt nem is tudta, hol fogja meg a tanítás fonalát.

De nem is fejlődhetett a vallástani pedagogiai irodalom, mert hivatásszerű ápolója a vallástanításnak nem is volt. A rabbi — ott a hol rabbi van — annyifelé van elfoglalva, hogy a vallástanítás nem a fő, hanem a mellékfoglalkozása. A legjobb akarattal sem szentelhet neki annyi időt, amennyi szükséges. Arra pedig, hogy elméletileg is foglalkozzék vele, igazán nincs ideje. Nem dolgozhat ki egész évre szóló tervezetet, a melyhez következetesen ragaszkodnék, nem is szólva arról, hogy az osztályok tananyagában országos megállapodás nem történt s minden iskola más-más dolgot tanított. Hozzájárul, hogy a sok teendő igen gyakran az óra megtartásában is akadályozza. Osztályok együttes tanítása sem hat valami lélekemelőleg. Ezek az okok bizony szülői a hevenyészett és nem rendszeres tanításnak, a chéder módszernek, mely eredményre vezethetett, amíg az ifjúság egész idejét a héber tanulmányokra fordította, de kárbaveszett fáradtság, ha heti két — vagy, mint sok helyütt — csak heti egy órát köthet le.

Ha tehát komolyan fogjuk föl a vallástanítás reformját, első sorban komolyan kell gondoskodnunk igazi szakférfiakról. De ez egymagában nem elég. A legkörültekintőbb gondossággal alapos utasítást is kell kidolgozni, amely a középiskolai utasításokhoz hasonlóan megállapítaná, mit kell az év minden hetében tanítani, mikor kell az anyagot ismételni, mit szabad esetleg kihagyni, stb. Szóval az országban nem csak ugyanazt az anyagot kell tanítani, hanem megközelítőleg ugyanabban az időben ugyanazt a tárgyat. Az utasításnak azt is kellene

tartalmaznia, milyen föltételek mellett engedheti a tanár a tanulót felsőbb osztályba, vagyis meg kellene szabnia a tudás minimumát. De adjon ez az utasítás útmutatást is. Állapítsa meg a módszereket, melyek szerint a bibliát és melyek szerint a történetet kell földolgozni. Az az utasítás azért a tanár egyéniségét nem gátolná, hogy a maga individualitását is be ne vigye és az utasitást ne a saját egyéni módszere figyelembevételével hajtsa végre.

S ha a tantervről gondoskodtunk, nem kevésbé kellene gondoskodni tanerőkről is. Az elemi osztályokban népiskolai tanítók végeznék — úgy mint eddig — a vallásoktatást és esetleg a polgári iskolákban is. Középiskolában csak középiskolai vallástanításra kvalifikált tanár taníthatna. Első sorban a rabbi, de országos hitközségi szabályzatban kimondandó, hogy *a hitközség nem veheti igénybe a rabbit azokban az órákban, a melyek a vallástanítás idejével összeesnek. Esketés, temetés és egyéb rabbifunkczió a tanítás idejére ki nem tűzhető.* A hol a tanítás a rabbit lelkészi funkciókban gátolhatná, ott vallástanár alkalmazandó és pedig annyi, amennyi a vallástanítás eredményes tanításához szükséges. Két különböző pl. 1. és 2. osztályt csak akkor vonhatunk össze, ha az egyik osztály növendékeinek száma *husznál kisebb* és összesen nem haladják túl az *ötvenet.*

Különben a rabbi amúgy sem taníthatna többet heti 8—10 óránál. Neki jutna feladatul a vallástanítás igazgatása. Ő osztaná be a tanórákat, ő őrizné ellen a tanterv pontos betartását s ő végezné mind azt a munkát, a melyet az iskolai igazgatók végeznek. Konferencziákat tartana: ellenőrző és módszeres konferencziákat, a hol a tanulók haladása és vallásos magaviselete, esetleg a tanterv hiányai megbeszélés tárgyát képeznék. A konferenczia határozatait, esetleges javaslatait a rabbi hitközsége útján az országos irodával vagy a község kerületével tudomásvétel végett közölné. A konferencziák jegyzőkönyvei különben két példányban elkészítendők volnának és az egyik a hitközség, a másik a központi irattárbáan elhelyezendő.

Még több kérdést is föl kell vetni. Igy különösen, nem volna-e szükséges, hogy a középpontban egy országos izraelita vallásoktatási ügyosztály létesíttessék? De arról talán máskor.

Budapest. DR. FRISCH ÁRMIN.

VEGYESEK.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Deissmann A.:* Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus (Leipzig, 1903. Külön lenyomat a »Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur« 1903. évfolyamából). — *Schechter S.:* Inaugural Adress. Delivered November 20., 1902. New-York, 1903. — Niszim Gerundi, Chiddusim Abóda Zâra Traktátushoz (Jeruzsálem, 1903. 2. kiadás). — *Dr. Wellesz Gy.:* Izraél védekezése. Szombati beszéd (*M.-Sziget*, 1903.). — *Leopold G.:* A szociológia újabb irányai. Különnyomat a »Huszadik Század«-ból (*Budapest*, 1903.) — *Strack H. L.:* Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs. Der jüngst gefundene hebräische Text mit Anmerkungen und Wörterbuch (*Leipzig*, 1903.) — *Perles F.:* Bousset's Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter kritisch untersucht (*Berlin*, 1903. Wolf Peisers Verlag. Ára 3 korona.). — *Dr. Baneth E.:* Maimuni's Neumondsberechnung. Teil IV. (befejező rész. A berlini Lehranstalt idei Értesítőjében. Berlin, 1903.). — *Mahler E.:* Babilon és a Biblia. *Budapest*, 1903. (»Urania« Magyar Tudományos Egyesület. Népszerü Tudományos Felolvasások). — The Jewish Theological Seminary of America. Documents, Charter etc. (*New-York*, 1903). — Dr. *Goldschmied L.*, Der Kampf um Babel-Bibel im Lichte des Judentums. (*Frankfurt a. M.* 1903). — *Dr. Lenke M.* Bibliai olvasmányok. Izraelita hittan. (*Beszterczebánya* 1903). Ára kötve 1 korona 60 fillér. — Festschrift zum siebzigsten Geburtstage A. Berliner's. Gewidmet von Freunden und Schülern. Herausgegeben von *Dr. A. Freimann und Dr. M. Hilldesheimer.* (*Frankfurt am Main 1903*). — *Prof. Dr. Schwarz A.*, Die Frauen der Bibel. Drei Vorträge. (Bécs 1903). — *Dr. Bernstein B.*, Az intelligenczia hivatása. (M.-Sziget 1903). — *Dr. Guttmann M*, Ábrahám bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete mint adalék Euclides *Περὶ διαιρέσεων βιβλιον* czimü elveszett könyvéhez. (Külön lenyomat a Magyar-Zsidó Szemle 1903. évfolyamából. *Budapest 1903*). — *Dr. Wohlgemuth J.* Moritz Lazarus. Ein Nachruf. (Separat-Abdruck aus der »Jüdischen Presse«. *Berlin* 1903).

Adresses delivred at the formal opening of the Semitie Museum of Harvard University February 5, 1903 (Cambridge Massa 1903). — *Marx A.*, Seder Olam (Cap. 1—10) nach Handschrift and Druckwerken heransgegeben, übersetzt und erklärt. Berlin 1903 (königsbergi disszertáczió). — *Katz M.*, Commentarius Maimspidae in Mišnam ad tractatum Sabbath (Cap. VIII—XII). Dissertatio inauguralis. Textum arabicum edidit adnotationibusque illustravit. *Budapest* 1903. — Jewish Encyclopedia IV. *New-York.* Funk and Wagnalls Comp. 1903.

Dr. Steinschneider Móricz tanárt, a zsidó tudomány nestorát, a legnagyobb élő bibliographust, ki 60 év óta él és ír Berlinben, a *bécsi* császári akadémia tagjává választotta.

Hatvany-Deutsch Sándor családi hagyományait követve, a budapesti izr. kórház javára 200,000 koronás alapítványt tett elhunyt felesége emlékére azon rendeltetéssel, hogy ebből önálló női osztály létesíttessék. Egyidejüleg elhunyt atyja, H. Deutsch József nevében különféle jótékony czélra 100.000 koronát adományozott.

Ehrlich S., az óbudai hitközség és chevra kadisa elnökét, 80 születésnapja alkalmából nagy óváczióban részesítették.

Lazarus Albert, a pesti izr. hitközség második kántora, Lazarus főkántor öcscse, 43 éves korában elhunyt. Áldás emlékére.

Dr. Gottheil Gusztáv, newyorki rabbi a Temple Emanuel községnél, 76 éves korában meghalt. Posen-tartományból származott és 30 évig működött Amerikában. Hajdanában Holdheim Sámuel, berlini reform rabbi oldalán működött, élte utolsó éveiben fiával, dr. R. Gottheil tanárral együtt az amerikai czionisták vezére volt. Áldás emlékére.

Uj zsidó templom Szegeden. *Dr. Löw J.* főrabbi és *dr. várh. Rózsa J.* elnök buzgósága folytán a szegedi hitközség fényes uj templomhoz jutott. A költségek kerek összegben 600,000 koronára rugtak, mely összeget a szegediek lelkesedése aránylag rövid időn belül teremtette elő. A felavatás fényes ünnepségek közt történt. Képviselve voltak Szeged politikai, polgári és katonai testületein kivül az orsz. iroda, a pesti és még számos hazai hitközség. Nagy alkotásokhoz nem pénz kell, hanem — lelkesedés.

Nagy zsidó könyvtár. A Merzbacher-féle 6000 kötetből álló könyvtár a frankfurti városi könyvtár birtokába ment át, a mely ez uj szerzemény folytán e tekintetben az oxfordi és a British Muzeum könyvtárai mellé emelkedett. A nyomtatott könyveken kivül 156 kéziratot is kapott. Az összesen ismert mintegy 100 héber ősnyomtatvány közül (1500 előtti nyomtatványok) a nevezett könyvtárban 53 van meg. Mint

előző alkalmakkor, most is zsidó Mecenások adták a pénzt (36.000 márka). Miért nem akad Mecenás zsidó intézetek könyvtárai számára? Miért nem és még százszor miért nem? Mi tudjuk, de nem mondjuk meg.

Az első sémi muzeum megnyilt az amerikai Cambridgeben és nagy ünnepségek közt adták át február 7-én a nyilvánosságnak. A közzétett megnyitó beszédekben a zsidóságot dicsérik, mint a mai kultura egyik főtényezőjét. A vén Európában a semitákat fájdalom főleg a vezérczikkek ismertetik.

Czionista álmok. A czionisták a Messiás eljövetelét nem bizzák a csodára, de eszméik a csodák régióiban mozognak. Egy izben nemzeti biztosításról álmodoztak, vagyis arról, hogy az egész világ minden zsidó lakosa biztosítva legyen. Azután tudomány-egyetemet akartak létesíteni Jeruzsálemben. Most végre műegyetemet akarnak alapítani a Svájczban vagy Angliában, melyhez nem hiányzik egyéb, mint a pénz. Ilyen ideális terv ily prózai okon csak nem fog hajótörést szenvedni. A czionistáknak fogalmuk sincs a zsidó viszonyokról. A zsidók adózó és áldozó képessége egyetlenegy műegyetemi tanszék költségeit sem teremtheti elő. De hát in magnis voluisse sat est.

Statisztika. Ausztria zsidó lakossága az 1900. évi népszámlálás szerint 1.224,899. 1890-ben 1.143,305 volt. Galiczióból 10 év alatt kerek számban 100,000 zsidó vándorolt ki Amerikába. — Romániából az utolsó három év alatt 31,615 zsidó vándorolt ki.

Jewish Encyclopedia. Folyóiratunk zártakor veszszük a IV. kötetet és már a lapozgatásból látjuk, hogy époly gazdag és változatos, mint az első három kötet. A nagyérdekü művet, amely első a maga nemében és a zsidó szellem fényes alkotása, ez alkalommal ujból a legmelegebben ajánljuk. Nélkülözhetetlen mű mindenki számára, ki a zsidóságot meg akarja ismerni. Értesülésünk szerint már a legközelebbi napokban az V. kötet is kikerül a sajtó alól, a hatodikon pedig serényen dolgoznak.

TÁRSADALOM.

CZIONISTA SIKEREK ÉS BALSIKEREK.

A hetedik kongresszus, mely augusztus második felében Baselben összegyült, nagy meglepetést szerzett az egész zsidóságnak, bátran mondhatjuk a zsidóság iránt érdeklődő összes köröknek. A Zsidóország, melyet utópiának tartottak, reális alakot öltött. Az angol világbirodalom dr. Herzl czionista vezérnek felajánlott nemcsak egy, hanem két országot. Át akart engedni egy területet a Szentföld szomszédságában, El-Arist, amely a fenhatósága alatt álló Egyptomhoz tartozik. Midőn a szakférfiak a kiszemelt földet a telepítésre alkalmasnak nem találták, valóságos országot ajánlott fel Kelet-Afrikában, még pedig a javából. Kérdés, hogy a nagylelküen átengedett országot az orosz-román-lengyel hitrokonok képesek lesznek-e betelepíteni? Ezt előre tudni nem lehet, mert a telepítés általában oly bonyolult probléma, melyet csak utólag lehet megoldani. Vagy sikerül, vagy nem sikerül. Függ pedig nemcsak a betelepítendő terület minőségétől, hanem főképp a települők testi-lelki tulajdonságaitól. Az eddigi telepítések sikerei és balsikerei nem szolgáltatnak elegendő alapot a jövő alakulás megítélésére. Jósolni pedig egyenlően lehet pro és contra. Próbát kell tenni. Azért nem is tudjuk megérteni a terv zsidó ellenzőit. Nincs nép, amely az angol nemzet ajándéka után két kézzel nem nyulna. Az angol protektorátus alatt álló zsidótelep sokkal szilárdabb politikai alapon áll, mint amilyenről a legvérmesebb czionista álmodni merészkedett. Az angol birodalom alkotó részét képező telep távolról sincs oly veszedelemnek kitéve, mint akár a szultán által

átengedett Szentföld. Palesztina ősidők óta a világtörténelmet csináló váltakozó nagyhatalmak Eris almája. A világhódítók országútja, a versenyző nagyhatalmak csatatere. Igaz, hogy az ó- és középkor óta nagy változásokon ment át, de, ha a jelek nem csalnak, a Szentföld már közel jövőben ismét visszanyeri e szomorú jelentőségét. A török birodalom állapota, melyben a népek egymásra törnek és a bellum omnium contra omnes képét mutatják, különben sem kecsegtető semmiféle új telepítésre, legkevésbbé czionista-telepítésre, mert a zsidó a harczot nem keresi, a gyilkolás és rablásnak nem mestere, és bármily bátor különben, a vérontás elől kitér. De bármikép alakuljon a Szentföld sorsa, tény az, hogy jelenleg a zsidók elől el van zárva és nincs remény arra, hogy számukra államalkotás czéljából átengedtessék. Már ebből az okból sem helyeselhető a czionista-kisebbség állásfoglalása a kelet-afrikai telepítés ellen. A biztos Kelet-Afrika többet ér az egyáltalában nem biztos, helyesebben szólva, egész biztosan nem kapható Palesztinánál.

Számos argumentummal állottak elő az új terv ellenzői. De a zsidó történet arra tanít bennünket, hogy a zsidó faj minden éghajlat és minden állami és társadalmi viszonyokhoz képes alkalmazkodni. Már az ókorban Chinába és Indiába jutottak egyes töredékei, és a jelen korban a muszka Szibériát zárta el előlük. Bizonyára nem abból az okból, mert a klima egészségüknek megárt. A történet tanulságai tehát a kelet-afrikai telepítés sikerülése mellett szólnak. Az ellenzés nem is fakadhat másból, mint a felcsigázott remények által teremtett ködkép eloszlásából. Az orosz czionisták azt hitték, hogy »lesónó habó« csakugyan Jeruzsálemben lesznek. A kelet-afrikai terv álmaikban zavarta meg őket. De semmi sem akadályozza azt, hogy azok, kik csak Cziónért lelkesednek, tovább is várjanak a Szentföldre. Ha 1500 évig várhattak, várhatnak tovább is.

A czionizmus nagy sikere a mi szemünkben az, hogy az angol világbirodalom politikai faktornak ismerte el és irányában oly nagyfokú jóakaratot tanusított, amely Cyrusra emlékeztet és amely csak oly népből telik ki, amely nemcsak az ó-testamentomot, hanem az azt megteremtő népet is szeretettel veszi körül. Mindenesetre szép példa manapság, midőn Jézus és az apostolok hivei nem tudják eléggé gyalázni a »zsidó

fajt«. A czionizmus e jelentékeny sikere után, amely a ködös régiókból a köznapi valóság körébe állítja, kétségtelenül minden erejét arra fogja fordítani, hogy reális tevékenységgel könnyítsen az üldözött zsidók sanyarú helyzetén.

Jelentékeny sikert látunk abban is, hogy az orosz kormány nemcsak szóba állt dr. Herzllel, hanem hivatalosan és a nyilvánosságnak szánt okmányban kilátásba helyezte, hogy a magas portánál a czionistáknak a Szentföldre irányuló törekvéseit támogatni fogja. Bevalljuk, hogy ezt hihetetlennek tartottuk volna. Igaz, hogy Plehve belügyminiszter ezt azon nyilt megokolással tette, hogy a czionista-terv megvalósítása által az orosz birodalom zsidó alattvalóinak egyik részétől megszabadulna. De ez a nyilt és brutális vallomás csak emeli az igéret értékét, mert azt mutatja, hogy őszinte volt. Hogy a hatalmas államférfiú mennyire gombolkozik ki, nem változtat a tényen, hogy a czionizmus végczélját előmozdítani kész. Hogy mennyire azonosítja magát vele, mutatja az a körülmény, hogy a kitelepítés művét anyagilag is támogatni akarja. A megokolás ádáz zsidógyűlöletről tanuskodik ugyan, de ez a gyűlölet nem lenne kisebb, ha a zsidókérdés megoldásához egyáltalában nem nyujtana segédkezet, hanem folytatná azt a politikát, amelyet évszázadok óta követtek: az elnyomás, az üldözés, szóval az embertelenség politikáját. Az orosz miniszter levelében mi a czionisták szempontjából sikert látunk. Balsiker azonban az, midőn ugyanaz az államférfiú egy lélegzet alatt a czionista-propagandát betiltja. Titkos körirathan arra hivja fel a hatóságokat, hogy a czionista-gyüléseket tiltsa be, a pénzgyüjtést akadályozza meg és a gyüjtött összegeket kobozza el, a vezetőket pedig nyilvántartsa. Hogy mit jelent az orosz rendőrség által való nyilvántartás, nem szorul bővebb magyarázatra. Ezt a rendeletet azzal motiválta, hogy a czionizmus külön zsidó nemzetiség megalapítására törekszik és ezzel megakadályozza a zsidók összeolvadását a többi orosz alattvalókkal. Eddigelé tehát a zsidókat oroszoknak tekintette, de azért elnyomta őket, tehát idegeneknek nyilvánította. Hol van itt a logika? Nyilvánvaló, hogy a szóban-forgó rendeletnél a kulturállamok antiszemitáitól kölcsönözte a szinlelést, a hazugságot.

Hogy az orosz hivatalos körök Janusarcza milyen hatás-

sal lesz a czionizmusra, senki sem tudhatja. Annyi bizonyos, hogy üldözései az orosz nemzetiség megkedveltetésére nem alkalmasak. Pedig kétségtelen tény, hogy a czionisták zöme mostoha hazájának is hű alattvalója, mire a legjellemzőbb tény, hogy a czionista-kongresszuson a küldöttek közül sokan orosz nyelven tartották beszédeiket. Az oroszok, mint a czionisták általában, nem alaptalanul állítják, hogy ők hazafiak és nem akarnak mást, mint üldözött testvéreiken segíteni. Jogosan állítják, hogy azok, akik a »zsidókérdést« csinálják, kötelesek ezt a kérdést megoldani. Az agyonütés és éhhalálra való boykottálás nem politika, hanem brutalitás. Talán sikerül még az európai ádáz zsidófalókat észre téríteni és embervoltukról meggyőzni.

A czionista kongresszuson a kelet-afrikai terv fölött elméleti, ugyszólván parlamenti harcz folyt, a mely az egyes czionista szervezetekben folytatódott. A legjelentősebb ez utógyüléseken kétségtelenül az volt, melyet Londonban tartottak. A czionista meetingen Zangvill neves iró mint delegatus nagy és szellemes beszámoló beszédet mondott. Az uj terv ellenzőivel szemben a zsidó észjárásra hivatkozott, a mely azt tartja: leolam tikach (minden esetre végy). Ha nem is mondhatjuk — igy szólt — lesónó habó bijerusólájim, de mondhatjuk lesónó habó bené chórin.

Hogy Zangvill mennyire eltalálta az üldözött zsidók gondolkozását, mutatja az a tény, hogy az uj terv körüli harcz lezajlása után azonnal nagyobb számban állottak össze román zsidók, kiknek delegátusai az ellenzékkel éreztek, hogy az uj telepre való kivándorlás czéljából szervezkedjenek. Nézetünk szerint ez a jelenség tárja fel az országalapitás nehézségeit. Nem a Kelet-Afrikától való tartózkodás, hanem a Kelet-Afrikába való tolongás szüli majd a bonyodalmakat. A zsidó nép, az elnyomott és üldözött nép, az önfegyelmet nem gyakorolta és nem gyakorolhatta. Helyzete a telepitésnél tekintetbe jövő országok nagyobb városaiban tűrhetetlen és érthető, hogy inkább ma akar kivándorolni, mint holnap. A Kelet-Afrika megvizsgálása czéljából szervezendő expediczió költségei még együtt sincsenek és Dr. Herzl már intést tesz közzé az elhamarkodott kivándorlás ellen. Nem hisszük, hogy a jóakaró figyelmeztetések hatásosak lesznek, mert a beteg

testet minden láz átjárja. A Kanada-láz után a Kelet-Afrika-láz következik.

A czionista kongresszus óta nem telt el egy hónap sem és az orosz-lengyel-román zsidóság zöme már nyilatkozott. A román szervezkedés csalhatatlan szimptóma arra, hogy mikép gondolkoznak azok a néprétegek, melyek az uj telepitésnél tekintetbe jönnek. A keletafrikai tervet ellenző czionista delegátusok legkevésbbé értették meg küldőiket. A művelt, jobbmódu kongresszusi tagok doktrinárek, megbizóik szegények és ebből kifolyólag praktikusak. Idealistának mindkettő idealista, csakhogy az egyik az ideált a jövőben, a másik a jelenben akarja megvalósitani. Az egyik vár holnapig, a másik csak máig. Ez a jelentkező buzgalom egyrészt megnehezíti, de másrészt megkönnyiti az országalapitást, mert kétségtelenné teszi, hogy megvan a szükség és megvan az emberanyag. Az előfeltételek tehát nem hiányzanak, a nagy kérdés csak az, hogy mikép sikerül ily tömegeket más éghajlat és részben más foglalkozásra átvinni. Mi a sikerben bizunk, de, mint czikkünk elején mondottuk, nem szabad ily ügyben jósolni. Remélni és kivánni azonban szabad és talán a magyar zsidóság is fog segédkezet nyujtani üldözött hittestvéreinek.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A zsidó probléma nemcsak a mandátumkeresők, hanem az iróknál is kedvelt probléma. Csillog és sok szint játszik, mint a gyémánt. A szemlélő állása szerint más-más sugár éri a szemet, melyről azt hiszi, hogy ez az egyetlen, vagy legalább is az egyetlen *igazi* sugár. A buvár egyénisége a prisma, a mely a zsidó probléma sugarait szinekre töri. Nem csoda tehát, hogy objektivitásra törekvő gondolkozók is egymástól messze elütő eredményekre jutnak. Az eredmény a gondolkozó egyénisége folytán már előre meg van adva.

Nagy általánosságban a zsidó kérdés két alakot mutat: a műveletlen államokban politikai, a művelt államokban társadalmi probléma. A középkorban, mely ebből a szempontból legalább 1848-ig tart, az egész világon politikai kérdés vagyis az erősebb és gyengébb, az erőszak és jog kérdése volt. Mert

akármit mondanak, a politika végeredményben, sőt alapjában is csupán egy kérdés: ki a legény a csárdában? Ebből a szempontból a jogállamok a zsidó kérdést megoldották akkor, mikor az erőszak helyébe a jogot tették. A probléma ezen oldaláról nem beszélünk. Talán igazuk van azoknak, kik azt mondják, hogy ezzel a megoldással a zsidó kérdés megszünt.

A társadalmi problémát, fájdalom, semmiféle fenkölt gondolkozással letagadni nem lehet. Sok mindenféléről lehetne ebben a keretben szó, de csak egyik oldalát érintjük: *a vegyes házasságot*, a mely *Heyermans H.* hires norvég költő egyik elbeszélésének (Ein Judenstreich) a tárgya. A tökéletes zsidó ifju szereti a tökéletes keresztény leányt. Mindkettő gazdag (nem csak a zsidó fél), mindkettő felvilágosodott (a menyasszony nem követeli az áttérést, a vőlegény nem is tenné meg). A költő, ki a »vegyes párokat« nem ismeri, így állítja fel a kérdést. A bonyodalom az, hogy a fiatalok családjai ellenzik a szivek frigyét. De a szerelem győz és egymáséi lesznek családjaikkal való szakítás árán és boldogok az első gyermek születéseig. Az asszony veszedelemben forog, mostoha anyja után sóvárog, de ez csak azon feltétel mellett jön, ha férje, a fiatal asszony atyjának kivánsága teljesül, hogy a születendő gyermek megkereszteltetik. A »felvilágosodott« zsidó férj azon szándékáról, hogy a gyermek felnőtt korában válasszon magának vallást, hallani sem akarnak, bár ez a »felvilágosodott« feleségnek is a kivánsága volt. A férj szorultságában az orvos tanácsára »megadja magát«. De a veszedelem elmultával, a fiatal asszony felgyógyulása után megbánja igéretét, melyet tőle izgalmas állapotában »kicsikartak«. Ezt feleségének meg is mondja. A tökéletes, a felvilágosodott, a szerető asszony erre a szemébe vágja, hogy »ez *zsidó* csiny«. Másnap a gyermeket megkeresztelik.

Heyermans a zsidó családi élet bensőségét, a szombat és ünnepek költészetét nem ismeri. Szemében mindez száraz és unalmas. Alakjai nem is zsidók, de azért a szeget fején találta: az előítéletektől ment, a felvilágosodott, az asszonyi erényekben bővelkedő, a szerelmes feleség az első összetüzésnél a derék, az őt imádó szerelmes férjnek fejéhez vágja zsidó voltát. Az elbeszélés ezzel befejeződik, de kétségtelen, hogy a meg nem írt részben ez az argumentum még

az unalmasságig sokszor szerepelt. De azért Heyermans szerint is a zsidó elfogult és türelmetlen. A mindennapi élet természetesen nem mozog azon a magaslaton, melyen a zsidókat alig ismerő norvég költő ideális alakjai: vajjon milyenek lehetnek a hétköznapi vegyes párok?

Az elbeszélésben még egy typikus vonás van. Az egésznek tenorából kiérzik a költő humanizmusa. A világért sem kivánja, hogy a zsidó, a faj pusztuljon. Sőt azért száll sikra, hogy nemcsak egyenjogunak, hanem egyenrangunak is ismerjék el. De azzal nem tud megbarátkozni, hogy vallásos zsidó maradjon. Az antisemita nem akarja a zsidó *fajt*, a filosemita nem akarja a zsidó *vallást*. A zsidóságot, úgy a hogy van, egyik sem akarja, pedig az igazi humanizmus és jogegyenlőség nem ismer a becsületességen kívül feltételeket. Ha nem kivánják a keresztény felekezetektől a valláscserét, miért és minő jogon kivánhatják ezt a zsidótól. A zsidó vallás talán fiatalabb, vagy kevésbbé áll összhangban észszel és erkölcscsel? Hol van az az elfogulatlan és igazságos ember, ki ezt állíthatja?

*

A hitoktatás ügye, a mely évtizedek óta felszinen uszik, döntő stádiumba került. Miután egyes községkerületek beható tárgyalás alá vették, az orsz. iroda, a mely e tanácskozások megindítása körül fáradozott, most a hitoktatás országos rendezését tűzte napirendre és e czélra a költségek fedezése végett az Izr. Közalap jelentékeny összeget szavazott meg. Bár vallásoktatásunknak már kis irodalma van, az eszmék még nem tisztázódtak eléggé. Nevezetesen nincs még kellően tisztázva, hogy az adott viszonyok között mi érendő és mi érhető el? Mely módszerrel lehetne a legbiztosabban czélt érni? Kivánatos lévén, hogy az érdekelt körök e fontos ügyről tökéletesen tájékozódva legyenek, folyóiratunkat az érintett és minden vele összefüggő kérdés tárgyalása számára a szakférfiaknak rendelkezésükre bocsátjuk. E főfontosságu ügynek annyi tért szentelünk, a mennyire szükség lesz, mert azon nézeten vagyunk, hogy a jelenlegi rendezés a hitoktatást nemcsak egyöntetüvé, hanem hosszu időre állandóvá kell, hogy tegye. Ez pedig csak akkor lesz áldásos, ha a viszonyainkhoz mért legmegfelelőbb tantervet sikerül megállapítani. Arra

kérjük tehát theologusainkat és paedagogusainkat, hogy eszméiket és javaslataikat folyóiratunkban tömötten és világosan fejtsék ki, hogy az eszmék harczából a végleges tanterv kijegeczesedjék.

*

A héber nyelvü irodalom fellendülése Oroszországban oly arányokat öltött már, hogy egy Zsidó Encyclopédia kiadása nemcsak szükségessé, hanem lehetségessé is vált. *Sokolow N.* a »Hazefira« szerkesztője, ki az eszmét az egyik czionista kongresszuson megpendítette, azt egymaga meg is valósítja. Az utolsó kongresszuson a következőket jelentette: »Az általános és zsidó héber nyelvü encyclopaedia meg van alapítva. Az e vállalathoz szükséges rendkívül nagy költséget egyetlen-egy férfiu maga deponálta. Az egész felelősséget elvállalom és azon helyzetben vagyok, hogy a munkát megkezdhetem. A férfiu, ki a költségeket fedezi, *Tworok* ur Captownból«. Tworok czionista és a létesítendő nagy műből befolyó összeg czionista czélokra fog szolgálni. Tworok szép példát mutatott. A héber Encyclopédiára ötnegyed millió koronát deponált. Vannak elegen, kik tudnak úgy magyarul, mint Tworok úr héberül. Miért nem akad köztük ilyen Maecenás? Kiegyezkednénk akár a magyar quótára is. Még pedig barátságosan.

*

A mult század nyolczvanas éveinek elején éledt fel ujra a középkor a zsidók számára mind a félbarbár államok törvényeiben, mind pedig a rendszeresen izgatott népek elemi kitöréseiben. Az agyon zaklatott zsidókat ezután nagyjában békében hagyták. De, ugy látszik, ez csak kiméleti idő volt. Mert az utolsó években a nagyon is gyakorlati hatásu vérvádak és gazdasági boykottálások után a tettleges bántalmazások szomorú korszaka köszöntött be. Előljár a világbékeért lelkesedő hatalmas czár birodalma, a mely a kisineffi vérontással feltárta az örvényt, melyet a zsidó kérdés elméleti és gyakorlati örökös bolygatása teremtett. A kisineffi mély terjed, a mi nem csoda, mióta az orosz belügyminister hivatalból jelentette ki, hogy a zsidók forradalmárok. Igaz, hogy az óhitű oroszok is forradalmárok, de az más. Az orosz népet

nem lehet kikergetni, mert akkor nem lesznek kozákok, melyekkel a világbirodalom számtalan apróbb népeit féken lehet tartani. A kisineffi tűz átcsapott már a határon és Galiczában is lángba borított egy-két helyet. Az utolsó hír ismét Oroszországból jön. Valóságos harcz dult a keresztények és zsidók között, úgy hogy a katonaság csak nehezen tudta helyreállítani a rendet. A legkülönösebb az orosz hatóság, a mely megállapította, hogy a vérfürdő oka a zsidók »kihivó« magaviselete volt. Ha zsidók nem lettek volna, a nép nem lett volna izgatott. Ki érti a muszka hatóság észjárását? A papságot arra inti, hogy a népet csillapítsa, ő maga pedig hivatalból izgatja. Mert kell-e nagyobb izgatás annál, ha a hatóság megállapítja, hogy a zsidók megtámadását az okozta, hogy a báránszelidségű népet »kihivó magaviseletével« izgatta? A mandsuk is bizonyára kihivóan viselkedtek, úgy hogy országukat okkupálni kellett.

*

Löw Immanuel szegedi főrabbi szeptember 15-én ünnepelte rabbi-tevékenységének negyedszázados évfordulóját, mely alkalomból a szegedi hitközség dr. várhelyi Rózsa Izsó elnökkel élén nagy ovációkban részesítette. A benső viszony, mely a hivek és lelkipásztoruk között fennáll, mindkettőjüknek díszére válik és mintául szolgálhat más hitközségeknek. A szegediek rabbijukban nemcsak a nagytevékenységű rabbit szeretik, hanem a kitünő tudóst is tisztelik és ugyanazért örömünnepükben sokan osztozkodnak.

*

Rabbinowitsch Sara a »Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen« cz. gyüjteményben a következő iratot tette közzé: »Die Organisation des jüdischen Proletariats in Russland« (Karlsruhe 1903). Érdekes történelmi bevezetésében nagy vonásokban ecseteli a zsidók bevándorlását és sorsát Litvániában a Kahal (az antisemiták Kagalja) megszüntetéseig 1840-ben. A Kahal a zsidóság legfelsőbb foruma és vezető testülete volt, mely az idők folyamán a zsidó tömegek elnyomójává nőtte ki magát. A chaszidismus alapjában a Kahal zsarnoksága ellen irányuló népmozgalom volt. A Kahal

a kormánynál keresztül vitte, hogy Salman Schneersohn csodarabbi Sziberiába számüzessék (18 s köv. ll.). A szerzőnő azonban csak másodkézből veheti idevágó anyagát, mert *chazáka* helyett következetesen (11, 15, 18) chassafát ír. Sabbatai Zevi Lebatah Zevi lett. Önálló tanulmányon és személyes kutatáson alapszik az első szakasz, az irat dereka, a mely a mohileffi chevrákat ismerteti. A vallásos forma — közös zsinagóga, széfer tóra, kölcsönös támogatás — megmaradt, de tulajdonképen socialista módra modernizált czéhek ezek. A rettenetes nyomor, melyről R. képet fest, túlszárnyalja az európai ember képzeletét és érthetővé teszi az orosz-zsidó tömegek kivándorlását, helyesebben menekülését. Az éhség szörnyen pusztít. Az orosz főpap, Pobiedenoszow, maga azt mondta, hogy az orosz zsidók egyik harmada ki fog térni, másik harmada ki fog vándorolni, az utolsó harmad pedig éhen fog elpusztulni. Igaza lehet két harmadnál, csupán abban tévedett, hogy az egyik harmadrész ki fog térni. Az árulók csupán a jobbmóduak közül kerülnek ki. Bár csak Mohileffről van szó, biztos, hogy hasonló a helyzet a letelepedési kerület többi nagy városaiban is és e könyvből érthetjük csak meg az orosz zsidóság jelenségeit: a forradalmárokat, a socialistákat, sőt a czionistákat, kik tulajdonképen békés forradalmárok, kik kivándorlás utján akarnak a nyomor elől menekülni. A tiszta zsidó alapon álló chevrák mellett van egy »orosz-zsidó munkás szövetség«, a mely az általános socialista párthoz csatlakozik. Ezt is ismerteti R., még pedig az orosz socialismusról szóló terjedelmes történeti bevezetés után, mely megértéséhez szükséges. A socialista párt programmjában a zsidó ploteriatus kérdésének megoldása is szerepel. Az első zsidó socialista ujság Bécsben jelent meg héber nyelven: »Az Igazság« czímmel. Jellemző, hogy a »zsidó szövetség« az általános socialista párttal megy ugyan, de a »gazdasági terrorizmust« elitéli (151). Rabbinowitsch Sára új és érdekes világot tár fel iratában.

*

A zsidóknak és különösen felekezeti sajtójuknak sürün hányják fel, hogy mindenből zsidó kérdést csinálnak. Igaz-e ez? Részben igaz, részben nem igaz. Igaz a tekintetben, hogy a zsidó organumok oly ügyekről is beszélnek, melyeket az ugandai néger vagy akár a délafrikai bazuto ott nem keresne, de nem igaz a tekintetben, hogy azok az ügyek a zsidók által nyertek felekezeti ízt vagy szint. Valójában úgy áll a dolog, hogy mindennemü bajban a bűnbak szerepére szemelik ki. A délafrikai háboruért és az orosz forradalomért Ignácz felelős. Ezt hirdették az ujságok, sőt az orosz belügyminiszter is.

Az ilyen környülállások mellett csak a pólyás babák vannak meglepve, ha nemcsak a mindenben jeleskedő osztrák szomszédok, egész Bécsország, hanem hazai csatlósaik is azt hirdetik, hogy a magyar obstrukcziónak a zsidók az okai. Ha a zsidók obstruálni tudnának, már ezer év előtt találtak volna sérelmet ezer obstrukczióra. Bizonyára vannak zsidók, kik a nemzeti követelésekért készek obstruálni, de hogy »a zsidók« csinálják az obstrukcziót, az oly igaz, mint a legközelebbi husvétkor a fentérintett körök által forgalomba hozandó vérvád. Ime, mi annyit értünk a magas politikából, mint a kakas a bené ódomból, de azért mégis beszéltünk az obstrukczióról. Bocsánat, sohse teszszük többé, a rosz példa daczára sem, melyet azok adnak, kik a zsidókat minden alkalomra előránczigálják és a nagy politikából épannyit értenek, mint a most időszerü fenntisztelt kakas.

*

Általános a panasz, hogy a lateiner pályák túlzsufolvák és hogy kevés a theológus. A papjelöltek száma tényleg az összes felekezeteknél már évtizedek óta állandóan apad az összes kulturországokban, még Olaszországban és Spanyolországban is. Ilyen általános jelenségnek kétségtelenül általános okai vannak, melyeket nem kivánunk ez alkalommal kutatni. Csupán egy okra akarunk rámutatni, a mely symptomatikus jellegü a mi köreinkben és alkalmas arra, hogy a rabbipályáért lelkesedők szárnyait megszegje és ez a semmiféle körülmények által nem igazolt magas igények, melyeket kis községek is támasztanak. Szép, nagyon szép, hogy a községek egy-egy Mózest szeretnének lelki vezetőül megnyerni, de hát a tökéletes lények nem teremnek oly busásan. Különben kételkedünk benne, hogy sok rabbi volna ezen a sártekén, melyről a következő minősítési tábla minden rovatát közmegelégedésre ki lehetne tölteni.

Tudakozó ív.

X rabbi ur személye és személyes viszonyairól.

1.	Kora, nős, nőtlen?	
2.	Hány gyermeke van?	
3.	Minő az alakja, külső kinézése, viselete és viselkedése?	
4.	Minők az illetőnek és családjának egészségi viszonyai?	
5.	Milyen az előadási, szónoki és beszélő képessége? Magyar hazafiságát nogyan itélik meg?	
6.	Tart-e magyar és német szónoklatokat és birja-e e két nyelvet oly tökéletesen, hogy szónoklatai ezen nyelvekben kifogástalanok? Hangja és kiejtése hibanélküli-e? vagy minő tekintetben kifogásolható?	
7.	Érintkezik-e a társadalomban és hogy? Részesül-e állásának megfelelő tiszteletben?	
8.	Békeszerető, népszerű egyén-e vagy surlódásban él hiveivel és a többi körökkel?	
9.	Pörösködő egyén-e, vannak-e ügyei az ottani biróságokkal és hatóságokkal?	
10.	Képviseli-e egyházát, melynek papja és hogy? Minő viszonyt tart fenn a többi egyházak lelkészeivel és előljáróival?	
11.	Nincsenek-e bizonyos szenvedélyei, melyek tulzásba mennek? Minő családi életet folytat?	
12.	Az illetőre és családjára vonatkozó itt nem kérdett más körülmények?	

Ha van oly tökéletes lény, kiről az itt közölt ivet közmegelégedésre ki lehet tölteni, akkor ő az a férfiu, kit az egész ország lámpással keres, hogy a várva-várt kibontakozást létesítse. Nincs szüksége sem kongruás, sem kongrua nélküli papi álásra. Sőt valószinü, hogy ezért a jó hazafiért, ki oly kiváló jellem és szellem, ügyes és tapintatos diplomata, az európai államok valóságos versengést fognak rendezni: Itt van a balkánkérdés, melyet ki kell gobozni. A gyarmatosítás és világbéke ügye is rászorul a lángeszü és lánglelkü férfiura. De ha mindezek nem hódítanák meg, a czionizmus kétségtelenül elvinné vezérnek, hogy egy zsidó község vezetése helyett vegye most át a Zsidóország megalkotásának aktuális tervét. Jó lesz tehát, ha ezt a keresett férfiut általában felfedezzük és a világnak rendelkezésére bocsátjuk.

*

Herzog Ödön főfelügyelő a magy. kir. államvasutaknál a pályafelügyelet és pályafentartás szakosztályfőnökévé lett kinevezve. A kiváló mérnök, ki tulajdonképi munkakörén kivül a traszirozás és kutfurás terén is elsőrendü szaktekintély és több jeles mű szerzője, e diszes állásra, melynél magasabbat az államvasutaknál hitrokon még nem ért el, 40 éves csendes, a nyilvánosságot mindig kerülő szakadatlan munka utján küzdötte fel magát. Óriási munkaereje és munkakedve nemes előzékenységgel és finom tapintattal párosul és ép ezért jól kiérdemelt előléptetése közmegelégedést keltett mindazon körökben, melyeknek tevékenységét közelről szemlélni alkalmuk van.

UJ VESZEDELEM.

A zsidóság hosszu multjában és nagy vándorlásaiban az összes kulturákkal érintkezett. Jellegzetes népélete, befejezett világnézlete és első sorban sziklaszilárd vallásos meggyőződése mellett e kulturákkal szemben nem maradt sem passziv, sem közömbös. Adott és vett a szó nem kereskedelmi, hanem kulturtörténelmi értelemben. Sem a hellenista, sem az arabs világműveltség nem maradt mély hatás nélkül, de nem vetkőztette

ki eredeti mivoltából. A zsidók felcserélték nyelvüket, megváltoztatták külső életüket, de a zsidóság magva, a vallás és erkölcs, megmaradt régi épségében.

Öntudatlanul ez az ösztön vezérelte a zsidó tömegeket és fejeiket, midőn az európai új kultúra karjai közé vetették magukat, mert nem igaz az, hogy sokan lettek volna a multban azok, a kik a zsidóságot azon hátsó gondolattal vezették volna az új eszmék vonzó körébe, hogy abban megsemmisüljenek. Az európai államférfiak közt voltak ugyan akárhányan, kik a zsidókat azon hiszemben emanczipálták, hogy a szabadság napja biztosabban elégeti őket, mint a középkori máglya, de zsidó csatlósaik felette csekély számban lehettek. A zsidóság zöme — bármit hirdessenek intra et extra muros — a polgári és vallási egyenjoguságot nem kivánta ősi vallásának lassankénti feláldozása árán kivivni. Tényleg, a sok árulás daczára, a tömegek még ma is érintetlenek, mert az egyéni előnyök vadászai mindenhol és mindenha csak egyesek és nem tömegek.

A széles néprétegeket veszély csak ujabb időben kezdi fenyegetni, midőn nem anyagi előnyökkel, hanem szellemi fegyverekkel törnek rájuk, hogy az uralkodó felekezetek számára meghódítsák. Az előfeltételek oly mértékben léteznek, mint az elmult korok egyikében sem. A hellenista vagy arabs zsidó felvette magába kora műveltségét, de mellette zsidó vallásos műveltséggel is saturálva volt. Egészen az újkorig általában minden műveltség vallásos alapon épült fel. A nyugot-európai zsidók azonban zsidó-műveltséggel nem birnak, a biblia, a talmud, a nagy héber-irodalom előttük hétszer bepecsételt könyv. A német zsidók a főiskolákra hétszer annyi tanulót küldenek, mint a többi felekezetek, de saját régi irodalmuk művelők nélkül marad.

A felette fogékony és sokaldalu érdeklődést tanusító német hittestvér — nemcsak a lateiner, hanem a kereskedő és egyéb pályákon tevékeny is — a divatos könyveket olvassa. Divatossá lesz pedig a legujabb időben sok német könyv, a mely a zsidóságot alapjaiban ássa alá. A tiszta és nyílt antisemita termék veszélyes a zsidókra, de nem a zsidóságra; a tudomány mezében jelentkező, külsőleg sima, látszólag irányzat nélküli »tudományos« könyv a laikus lelkét ejti meg. Wellhausen, Harnack, Delitzsch többet ártottak a zsidóságnak, mint Stöcker, Ahlwart és Böckel.

Ha a jelek nem csalnak, nem szórványos jelenséggel állunk szemben. Legujabban a német zsidótörténet nyert oly feldolgozást, a mely alkalmas arra, hogy a zsidókat multjuk iránt megtévessze. Georg *Liebe* a »Monographien zur deutschen Kulturgeschichte« czímű gyüjteményben a zsidók történetéről könyvet irt: »Das Judentum in der deutschen Vergangenheit.« A gyüjtemény, a melyben megjelent, népszerü, a kiállítás gyönyörű, az illusztrácziók száma nagy, az ár csekély, együtt van tehát minden, a mi a mű elterjedését biztosítja.

A könyv a német zsidóság multját nem az objektiv tények alapján mutatja be, hanem azon világításban, melyben a középkori nép és irói helyezték. Zsidó forrás egyáltalában nincs szerző számára, adatait a krónikások, egész és fél antisemita theológusok és jogászok, tudósok és művészek produktumaiból meríti. Az ártatlanul kiontott tengernyi zsidóvér, a mely az olvasó lelkiismeretét zavarhatná, őt is érinti, de hát mások is meghaltak, és ezek csak kivételes események voltak. Csak egyszer ütöttek agyon mindenkit, nem többször. A nép nagyon haragudott. A legártatlanabb formában nyugtatja meg olvasóit. Több is veszett Mohácsnál. A nyilt zsidófalás nem oly veszedelmes, mint az alattomos. Az ilyen fajta könyv a laikus zsidót is megtéveszti, mert az egész tenorja a zsidóság lealacsonyítására és lecsekélylésére van berendezve. Az illusztrácziók az összes korok gúnylapjaiból vannak összegyűjtve, a legártatlanabb arczczal, mint a művészet példái, lefakszimilézve. Közbe-közbe van egy Rembrandt is, hogy az olvasó valahogy észbe ne kapjon és ne lássa a gonosz játékot, melyet jóhiszemüségével üznek. Ily módon a zsidó olvasó zsidó öntudata is aláaknáztatik és a robbanás el nem maradhat. — A veszély annál nagyobb, mert a zsidóság a meglevő szükséglet kielégítéséről nem gondoskodik.

Chamberlaine, nem az angol miniszter, hanem a német divatos iró iskolát csinált. A zsidók nyilt agyonütése barbár dolog, tudományos vivisectióval nemesebb és méltóbb. Az agyonütés pedig igy is be fog következni. Ha élni akarunk, nemcsak védeni kell házunkat az ellenség ellen, hanem laká-

lyossá is kell tennünk, hogy abban jól érezzük magunkat. A szu, a mely a zsidó öntudat fáján rágód k, lassan, de biztosan meg fogja őrölni, ha eltávolításáról nem gondoskodunk.

A BUDAI RABBIGYŰLÉS.

Lassan, de szemmel láthatólag halad hazánkban a rabbik egyesülése. Másképen nem is képzelhető. Századok mulasztásait és előítéleteit kell e téren még leküzdeni. Különben is a rabbikra nagyon is ráillik, hogy ahány fej, annyi vélemény. Néha még több is. Irányt, egyöntetüséget a régi jesibák ép oly kevéssé adtak növendékeiknek, mint a modern rabbiképző intézetek. Praktikus theologiával, a gyakorlati lelkipásztorság kérdéseivel a leendő rabbikat ma sem foglalkoztatják, mintha a rabbinak ma is csak az volna egyedüli hivatása, hogy »ül és kutat«. Csoda-e aztán, hogy e kérdésekben az egyöntetüséget még megközelíteni is nehéz? De még az egyöntetüség szükségessége sem ment át még eléggé a rabbik tudatába, azért sokan vannak a tétovázók. Egy azonban tény: *a rabbik egyesülése felekezeti szükségesség*, mert csak egyesült erővel képesek a hitéletnek a mostaninál nagyobb erősítést nyujtani. Ezt mindinkább belátják, úgy a rabbik mint a világi vezetők, habár egyes rabbik még mindig fényes elszigeteltségben tetszelegnek és kartársaiktól tartózkodnak vagy pedig félnek, hogy lázadóknak nézik őket, mert létezni bátorkodnak vagy hivatásuk hahatósabb gyakorolhatására egyesülni merészkednek. Hogy a rabbik nagy többsége nem így gondolkozik, eléggé bizonyítja, a Dunántuli Rabbiegyesület hét éves fönnállása és az az örvendetes tény, hogy a f. évi augusztus 19. és 20-ik napjain a *budai izr. hitközség* tanácstermében a nevezett egyesület megvalósíthatta legfőbb vágyát és megalakította az *Országos Rabbiegyesületet*, melynek eddig is száznál több tagja van. Buzdító és jó példa volt az orsz. rabbiképző intézet két rabbi-tanárának, dr. Bacher Vilmos és dr. Blau Lajos uraknak még a mult évi november 1-én tartott rabbiképző jubileum alkalmával irásba adott belépési nyilatkozata. Én ezen lépést nagy horderejünek látom a rabbiképzést illetőleg, mert a nevezett tanár uraknak itt nyilik legjobb alkalma kutatni és megállapítni, hogy gyakorlati szempontból merre irányítsák a rabbiképzés utját, hogy a rabbiképző-intézet mindig jobban felelhessen meg fontos feladatának. Ép oly jó hatást fog gyakorolni sok nagyhirü és elismert rabbi csatlakozása, még ha az illetők közül némelyek ez idő szerint csupán a csatlakozás és kartársaikkal való szolidaritás kinyilatkoztatására szorítkozik is, mert ez bátorítás lesz azokra, kik erre rászorulnak. Nagy dolgokat még most a rabbiegyesülettől nem szabad várni. Elég nagy dolog, ha a rabbikat egybe tudja gyüjteni és tartani. Csak ezt az összetartást sikerüljön megszilárdítni, úgy az egyesület mindazon feladatok megoldására sikeresen vállalkozhatik, melyek ügykörének tartoznak.

A rabbigyülést istentisztelet előzte meg a budai izr. hitközség templomában, melyen *dr. Klein Mór*, a nagytudományu nagybecskereki rabbi tartott mély gondolkozásu, remek beszédet, melynek főtárgya a rabbik országos egyesülésének és az országos izraelita nyugdijintézet szükségessége volt. Kedves meglepetés volt a hallgatóságra a szónoklatot megelőző gyönyörü héber verses imádság, melyben a szónok mint kiváló héber költő mutatkozott be.

A gyülés *dr. Schnitzer Ármin* elnöki megnyitójával kezdődött, mely a Dunántuli Rabbiegyesületnek a legutóbbi gyülése óta végzett munkásságáról számolt be. Nevezetes pontja volt a beszámolónak az elnök azon személyes véleménynyilvánítása, melylyel az *Orsz. Iroda* és az egyesület eddigi viszonyát ecsetelte.

A gyülés első főtárgya az *Országos Rabbiegyesület* megalakulása volt. *Dr. Neumann Ede* készítette nagy gonddal, körültekintéssel és tapintattal, az egyesület alapszabályait, melyeket a közgyülés rövid vita után elfogadott.

Ezután *dr. Venetianer Lajos* olvasta fel tanulmányát: *a magyar zsidók szervezetéről*. Köszönet illeti meg a rabbiegyesület elnökét, hogy e felolvasás megtartására dr. Venetianert felszólította, ki e kérdésben a hazai literátusok közül elsőrendü szaktekintélylyé lett, »A zsidóság szervezete az európai államokban« cz. pályanyertes műve által. Felolvasása megfelelt a hozzáfüzött várakozásnak és kiérdemelte azt az általános elismerést, melyben részesült. A felolvasást az egyesület kinyomtatja és szélesebb körben terjeszti. A szokásos talmudi előadást *dr.*

Rosenthal Tóbiás tartotta fényes dialektikával. Kivánatos volna azonban, meghagyva a »pilpul«-nak a maga jogosultságát, ha a rabbigyüléseken nemcsak ily irányu talmudi előadások, hanem a zsidó tudomány más részeiből vett értekezések is kerülnének szőnyegre, »mert nemcsak kenyérrel él az ember« mondották éppen a halákháról a — *talmud* bölcsei.

A rabbiegyesület megbizásából megirt hittankönyvek közül elkészült két munkáról számolt be még a közgyülés, *dr. Bernstein Béla* tanulmányszámbamenő ismertetést nyujtott *dr. Steinherz Jakab*nak a középiskolák VIII. oszt. részére nagy szakavatottsággal megirt hittankönyvéről, *dr. Kiss Arnold* pedig felolvasta a távollevő *dr. Eisler Mátyás* jelentését *dr. Lővy Ferencz*nek a középiskolák I. oszt. számára irt bibliai történetéről szóló beható és körültekintő birálatát.

A budai gyülés másik főtárgya: »Az Orsz. Izr. Nyugdijintézet« megalapítása volt. Nem olyan értelemben, mint ahogyan egyesületet megalakítnak és az rögtön meg is kezdi működését. Nyugdijintézethez *pénz* kell; még pedig sok pénz. Azt pedig nem lehet határozattal kimondani, hanem elő kell teremteni. *dr. Lővy Ferencz* már két évvel ezelőtt bemutatta alapszabálytervezetét és megokolását a szombathelyi rabbigyülésen, melyet azóta a rabbiegyesület kinyomatott és a hazai hitközségeknek megküldött. Sok nagy és előkelő hitközség — még pedig pártárnyalatra való tekintet nélkül — bejelentette erre csatlakozását. Erről és a legközelebbi teendőkről számolt be dr. Lővy előadó. A budai gyülésen az ügy ujabb stádiumba került. A rabbiegyesület az általa megpendített és vezetett ügyet kiadta kezéből egy *vegyes bizottságnak*, mely rabbikból és világi emberekből országos bizottságot alakít a nyugdijintézet megvalósítására. A nyugdijintézet nem vallástörvényi dolog, nem is annyira a rabbik érdeke, mint hitközségeké és nem képezhet felekezeti pártpolitikai kérdést. Nem szükséges, hogy minden hitközség azonnal csatlakozzék hozzá; majd belépnek, ha előnyös voltát megismerik. De egy dolog mulhatatlanul kell hozzá: pénz. Megfelelő alaptőke nélkül a kormány nem engedheti meg a nyugdijintézet működését. Pénzszerzés most az első feladat. Ez nehéz, de nem lehetetlen.

A nyugdijügy vezetésével *dr. Révész Dezső* balassagyarmati hitk. elnököt és *dr. Lővy Ferencz* rabbit bizták meg.

A gyülésnek ezen része már nem is a rabbigyülés keretében, hanem azonkivül mint teljesen önálló és külön gyülés folyt le. Részt vettek benne a rabbikon kivül hitközségek elnökei és küldöttei is. Általában évről-évre nagyobb érdeklődéssel viseltetik a nagy közönség a rabbigyülések iránt, melyeknek gyülései nyilvánosak. Hadd lássa mindeki, hogy ott nem a papzsákról, hanem csakis közérdekü felekezeti ügyekről van szó.

A budai rabbigyülés is erről győzte meg mindazokat, kik azon részt vettek. Méltányolta is ezt a budai izr. hitközség és talán először történik, hogy valamely fővárosi izr. hitközség megadta azt a figyelmet az ott egybegyült rabbiknak, a melyben őket zsidó hitközségek másutt mindenütt részesítik. *Dr. Szabolcsi Izidor* budai izr. hitközségi elnöké az érdem, hogy a fővárosi ez irányu nemtörődömséggel szakítva, a budai rabbigyülés emlékezetes napja marad a budai zsidó hitközségnek is, mely e tekintetben csakugy megelőzte a fővárosi zsidó hitközségeket, mint ahogyan első köztük régiségre nézve is.

Nagy-Átád. DR. LŐVY FERENCZ.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ EXORCISMUS.

(Vázlat.)

Kezdetleges felfogás szerint mindenféle betegséget, főleg olyanokat, melyek hirtelen keletkeznek és gyógyíthatatlanok, a démonok okoznak, melyek az emberekbe belebújnak. A beteget gonosz vagy tisztátalan szellemek szállják meg s megfosztják akaratától, gondolkodásától. Az eszelősnek dühöngésében és zavaros beszédében valamely szellem bősz cselekedeteit, az epilepsiában pedig annak megszállását látták, amit az elnevezés is kifejez (*ἐπίληψις, ἐπιλαμβάνω*, héberül נִכְפֶּה). Hogy milyen általánosan és mélyen volt e felfogás a néphitben elterjedve, mutatják az evangeliumok és az apostolok története, ahol az akkori zsidó nép alsóbb osztályainak gondolkodásmódja tükröződik. Figyelemre méltó már a kifejezések gazdagsága is, melyeket az ördöngösség fogalmára használtak: *δαιμονιζόμενοι* (Máté IV. 24.); *ἔχων δαιμόνια* (Luk. VIII. 27.); *ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαιμονίου* (u. o. VIII. 29.); *πνεῦμα λαμβάνει* (u. o. IX. 39., v. ö. Márk IX. 18.); *ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ* (Márk I. 23., v. ö. u. o. III. 30. és Acta XIX. 16.); *πνεῦμα εἰσέρχεται* (Máté XII. 45.); *ὀχλουμένοι ὑπὸ πνευμάτων* (Acta V. 16., v. ö. Luk. VI. 18.). A bűvészpapyrusok ugyane nyelvet használják, bárha nem is oly gazdagok a kifejezésekben. Igy előfornak *ὑπό δαίμονος εἰλήμπται* (Wessely, Neue griech. Zauberpapyri 680), *δαιμονιοζαμένους* és mások (Wessely, Griech. Zauberpapyrus von Paris und London az indexben).

A héber terminus technicus כפה *kényszeríteni, erőt venni* (vlmin). »Ez az ördögnek a természete, belebújik az emberbe és erőt vesz rajta« (Szifré Deut. 318 p. 316 b 13, v. ö. 137 b 20; más helyeket Blau 49 a 3. jegyzetben). Az ördögről hasz-

náltatik Luk. 13, 16. e kifejezés *kötni* (*ἣν ἔδησεν ὁ σατανᾶς κτλ.*, v. ö. Acta 10, 38 *καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου*), melyhez כפה a legközelebb áll. Az epileptikus neve נִכְפֶּה, amivel az ördöngösséget általában jelölik. (Schlatter, Geschichte Israels 23. l. 1. j. ezt elnézte.) A beteget vagy valami gonosz, vagy valami tisztátalan szellem, t, i. egy meghalt egyénnek elköltözött, de nyugalomhoz nem jutott lelke, vagy az ördög megszállta, amiért az uj testamentomban *πνεῦμα πονηρόν* = רוח רעה; *πνεῦμα ἀκάθαρτον* = רוח טומאה (ellentéte *πνεῦμα ἅγιον*, v. ö. Acta 10, 38); *πνεῦμα δαίμονος, διάβολος* = שד s hasonlókról van szó.

A démon kiüzését *ἐκβάλλειν* szóval jelölik (Máté 8, 16. 31.; 9, 34. 38.; Márk. 1, 34. 38.; 9, 38.; Luk. 13, 32. s egyebütt). A párisi bűvészpapyrusban is (125. sor) találjuk *εκβαλειν τον δ.* és *δ. εκβαλλουσα*. A héberben csak צֵא »menj ki« (Meila 17 b; A. Z. 55 b) fordul elő, ennek szintén megvan a görög egyenértéke (*ἔξηλε*). A démon kikergetése ráolvasás utján történt, görögül *ἐξορκίζω* (*ἐξορκόω*-ból, *ἐξορκιστής* Acta 19, 13 s másh.) és héberül הַשְׁבָּעָה.

Már a bibliában is találjuk, hogy a melancholiának oka a gonosz szellem és Dávid hárfajátékával kergeti el a Sáult ijesztő, kinzó gonosz szellemet. A gonosz szellemet Isten küldi s az általa előidézett ijedtséget a בעת szó fejezi ki, melyet még a negyedik században is terminusként használnak az ördöngösséget megelőző félelem kifejezésére (I. Sámuel 16, 14—23., v. ö. Meg 3 a l.). Josephus a király eszelősségét a következőképen irja le: »Sáult pedig mindenféle nyugtalanság és gonosz szellemek kinozták, melyek őt, mint látszik, megfojtani akarták« (Arch. VI. 8, 2.). Sára, Raguel leánya, hétszer ment férjhez, de Asmodeus, a gonosz szellem, mindegyiket megölte a nászéjszakán. Istennek angyala (Raphael = Isten gyógyít) megtanítja Tóbiást, hogy miképen űzheti el a gonosz szellemet. »Ami a szivet és májat illeti (a halét), azokat, ha valaki démontól, vagy gonosz szellemtől kinoztatik, ez előtt, legyen az férfi vagy nő, füstölni kell. Akkor nem kinoztatik többé . . . És ha a nászkamrába mész, végy a füstölőről parazsat, tégy reá egy keveset a hal szivéből és májából és füstölj. Ha a démon ezt megszagolja, menekűlni fog és soha többé vissza nem jő . . . Midőn pedig a démon megérezte az illatot, elfutott a felső

Egyptomig és az angyal ott megkötözte.« (Tóbit 6, 8. 17. 18. és 8, 3.)

Josephus korában a megszállottakat szintén oly módon gyógyították, hogy a démonnal valamit szagoltattak. Egy Baaras nevü helységben hasonnevü növény terem. »Ez a gyökér lángvörös szinü és este sugárzik. Ha az ember közeledik hozzá és meg akarja fogni, nehezen tartja meg, mert ide-oda mozog és nem áll meg, amig egy asszony vizelletét... nem öntik reá stb. A gyökér gyüjtésének nagy veszedelmei mellett is, sajátos tulajdonsága miatt, buzgón gyüjtik. Ugyanis az u. n. démonok vagyis a gonosz emberek szellemei, melyek az élőkbe belébujnak és mindenkit, kin nem segítenek, megölnek, ezen gyökér által elüzetnek, már akkor is, ha a beteghez közel hozzák.« (Bellum VII. 6, 3).

»Isten Salamont az emberek üdvére megtanította arra, hogy miképpen kell gonosz szellemeket elüzni áldások és szellemüző formulák által, és ily módon sulyos és veszedelmes betegségeket megszüntetni. Az ördögüzés módjait irásban is ránk hagyta s ez oly hatásos volt, hogy a gonosz szellemek nemcsak hogy eltávoztak, hanem vissza sem térhettek többé. Ez a gyógyitás-mód ránk is maradt és mai napig sűrün alkalmazzák. Magam láttam, hogy földijeim közül Eleázár nevü ember Vespasianus és fiai és vezérei és az egész hadsereg jelenlétében sok megszállottat a szellemtől megszabadított. Ezt következőkép cselekedte: Vett egy gyürüt, melyben egy gyökér volt lezárva, a melyet Salamon talált fel és a megszállottnak az orra alá tartotta, hogy szagolja meg. Ez uton a szagoló emberből a gonosz szellemet az orlyukakon át huzta ki. Ekkor a beteg elesett és Eleázár a gonosz szellemnek megtiltotta, hogy visszatérjen, azáltal hogy Salamon nevét említette és az általa készitett szellem-üző formulát mormolta. Midőn a nevezett Eleázár müvészetét a jelenlevőknek be akarta mutatni, vizzel telt edényt tett maga elé és megparancsolta a démonnak, hogy szálljon ki a betegből és kiszállása jeléül a vizes edényt lökje fel. Ennek megtörténte után többé senki sem kételkedett Salamon nagy eszében és bölcseségében.« (Antiquitates VIII. 2, 5).

A legrégibb adat az exorcismusról a *rabbinikus irodalomban* Josephus egyik kortársától, Rabbi Jóchanan ben Zakkaj-tól származik, ki a templom elpusztulásakor a legtekintélyesebb tudós, a békepárt vezére volt és későbben a szentély és állam nélküli zsidóság megalapítója lett. Midőn egy pogány azt mondta neki, hogy a vörös tehén használata a varázslás egyik neme, igy felelt: »nem szállt még meg téged gonosz szellem? Nem láttál soha embert, a kibe gonosz szellem szállt? Igen! Mit tesztek vele? Növénygyökerekkel füstölnek alá és körülveszik őt vizzel, mire a szellem elillan.« Jóchanan ezután megmagyarázza, hogy az a szellem is, melyet a vörös tehén hamujával elűznek, a tisztátalanság szelleme. J. b. Zakkaj tanítványai erre azt mondták: a pogányt elutasítottad gyönge nádszállal, mit fogsz nekünk felelni? Mire az ünnepelt mester megmagyarázza: nem a holttest tisztátalanít, nem a hintő viz tesz tisztává, hanem Isten törvényt hozott, amelyről nem szabad gondolkozni (Peszikta Buber 40 a, Blau 28). Az eljárást, mely lényegében azonos azzal, melyet Josephus közöl, sajátlagosan a pogány mondja s a rabbinikus elbeszélés azt a benyomást kelti, hogy Joch. b. Z. nem hitt ördöngösségben és szellemüzésben. E nézetével egyedül maradhatott. Már R. Akiba (meghalt 132 körül) használja a betegségekről az exorcismus terminusait (A. Z. 55 b, Blau 52) és Simon ben Jócháj »a csodákban kipróbált« talmudtudós a császár leányából kigergette Ben Temalion démont (Meila 17 b, Blau 30 és Budge 206 s kövv.). E szellemüzés a közjó érdekében történt, mert a császár hálából visszavonta a zsidók ellen kiadott kegyetlen rendeleteit, de magánczélokra az exorcismust nem használták.

A hivatalos zsidóság Palesztinában körülbelül a második század végeig tartózkodóan viselkedik a csodás gyógyításokkal szemben. Előfordulnak ugyan kijelentések, melyek szerint epilepsia és más sulyos betegségek gonosz szellemektől erednek (Blau 18., 3. j.; 30., 6. j.), de az exorcistikus gyógymódot a talmud adatai szerint is zsidó-keresztény körök alkalmazták. Többször említtetik a Szekhanja falubeli Jakob, aki Jézus nevével kigyómarást akart gyógyítani, de R. Jismael nem engedte meg és inkább meghalni engedte testvérének fiát (Tósz. Chullin II., 22.; egyéb adatok Blau 26. s kövv.) Ez nemcsak az evangeliumok elbeszéléseivel, melyek tudvalevőleg számos exorcistikus gyógyítást közölnek, hanem a későbbi keresztény felfogással is megegyezik. Origenes beszéli (contra

Celsum III., 24.), hogy ő maga látta, midőn emberek Isten és Jézus nevének puszta említésére sulyos betegségből, őrjöngésből, ördöngösségből és sok más bajból kigyógyultak, melyeket sem ember, sem démon nem tudott gyógyítani. E kezdetleges felfogáshoz a kereszténység részben a mai napig hű maradt, mert a keresztelésnél az exorcismusnak szerepe van (PRE³ V. 695—700.; Hastings I. 811. s köv.; Winer RRW³ I. 161—165.; főhely a mágiára Acta 19., 13—16).

Hellén-zsidó körökben a Jézus név szintén mint varázsszó szerepelt, ami annál jellemzőbb, mert egy régi mondásba, valószinüleg utólag korrigálták bele. A párisi bűvészpapyrus (3009 s kövv.) közléséből következtethetjük, hogy miképen hangozhattak az exorcistikus formulák, melyekre az evangeliumokban csak utalás van. Ennek szövege olvasható Wesselynél (Griech. Zauberpapyrus), Dietrichnél (Abraxas 138. s kövv.) és Blau 100 s kövv. E mondás magát »héber«-nek vallja és a keresztény előtti időkből, még pedig görög-zsidó körökből eredhet. Mindenesetre az idevágó ujtestamentomi helyek megértésére haszonnal jár. A démon kiüzéséhez éretlen olajbogyó veendő [az olajfa hazája a szentföld és olaj különben is szerepelt a varázslásban] egyéb növényekkel együtt, miközben magikus szavakat mormolnak, melyek között ιαω, a héber tetragrammaton aequivalense még felismerhető. A szelleműző azt mondja: menj ki (démon) N. N.-ből; oly formula, mely az uj testamentumon kivül Meila 17 b is található. Azután czinnlemezre phylakteriumot irnak, melyet a megszállott nyakába akasztanak. A szelleműző szembe áll a beteggel s ráolvasását e szavakkal kezdi: megesketlek a héberek Istenére *Jézusra*, Jabaiae-re stb. Az Isten jelzői főleg a bibliából vétettek, mint Blau részletezi és kimutatja. Rövidebb, de hasonló exorcismus található ugyanazon papyrusban 1255. s kövv. sorok.

Az antik kultura letüntével a népszerü babona fejlődött ki és az exorcismus a zsidóságon kivül törvényes gyógymód, vallásos eljárás lett. Az általános áramlatnak a zsidók sem állhattak ellent és a talmud utáni korból származó pseudepigraphikus mű Pirké R. Eliézer az uj testamentom hangján beszél a következő helyen: »Hasonlat. Ha az emberben gonosz szellem tanyáz, cselekedeteit saját akarata szerint intézi-e? Szavait saját tudomása szerint mondja-e? Mindent,

amit tesz, a szellem akarata szerint teszi, mely reá jött« (c. XIII. elején).

Hogy a »Dämonenbeschwörungen auf babylonischen Thongefässen des Königlichen Museums in Berlin« (Wohlstein, Berlin 1894; Stübe, Jüdisch-babylonische Zaubertexte, Halle 1895) ide tartozik-e, nem dönthető el a szöveg homályossága miatt (v. ö. Blau 136). A mysticismus minden időben mint alsó áramlat létezett, alsóbbrendü jelenség volt és csak a 13. s következő századokban jutott felszinre. Mig az arab kultúra maradványait ápoló Spanyolország és a tőle függő Dél-Francziaország és Itália tágas körben állt ellen a babonának, igy az exorcismusnak is (l. pl. Jakob Anatoli, Malmad, Lyck 1866., 68a és 184a ll.), addig a műveletlen és mystikus tanoktól áthatott német zsidóság más babonás szokásokkal együtt az exorcismust is átvette a kereszténységtől. »A jámborok könyve« 462. §. igy szól: »aki egy megszálltat akar gyógyítani, mondja kilenczszer a mondatot, mint ezt Németországban teszik, hol kilencz csomót számlálnak, vagy kilenczféle fából vagy répából való pálczákkal gyógyítják, melyeket a betegre akasztanak« (Güdemann Culturgeschichte I., 216. és 205.; v. ö. 202.)

A középkor végén sőt az ujkor első századaiban is a kabbala mindig mélyebben hatott a kedélyekre, aminek természetes következménye a babonaság és ezzel kapcsolatban az exorcismus elterjedése volt. A ירא קדש (*Fürth* 1696 végén) egész szabályszerü démonűzést beszél el és chassideus körökben e tévhit még ma sem szünt meg, aminthogy mind az árja, mind a sémi kulturnépeknél, még inkább pedig a természeti népeknél virágzik. Említésre méltó, hogy a héber proselyta régente a keresztelésnél nem exorcisáltatott (PRE³ V. 696., 35 sor). Másrészt Curtiss elbeszéli (152 l.), hogy néhány évvel ezelőtt Palesztinában egy nőt exorcisáltak, mely alkalommal a felszólított gonosz szellem azt felelte a szelleműzőnek, hogy ő egy 12 évvel azelőtt Nablusban (Szichem) agyonütött zsidónak szelleme, ami megerősíti azt a fönt említett felfogást, hogy a gonosz szellem valamely elhunytnak, főleg gonosz vagy agyonütött embernek nyugodni nem tudó lelke.

Irodalom. *Winer*, Biblisches Realwörterburch³ I. 161—165; Prot. Real-Encyclopädie³ V. 695—700; *Hastings*,

Dictionary of the Bible I. 811—813; *Blau L.*, Az ózsidó büvészet, Budapest 1898; *Wessely C.*, Griechische Zauberpapyrus von Paris und London, Wien 1888; *ugyanaz*, Neue Griechische Zauberpapyri, Wien 1893; *Dietrich A.*, Abraxas, Leipzig 1891; *Alexander W. M. Menz.*, Demonic posession in the New Testament, Edinburg 1902. (Az uj testamentom idevágó részéről a legkimerítőbb monografia). Az exorcizmusról általában felvilágosítások találhatók: *Tylor E. B.*, Primitive Culture (több kiadás, németül is); *Lehmann A.*, Aberglaube und Zauberei, Stuttgart 1898; *Budge W.*, Egyptian Magic, London 1899; *Strauss D. F.*, Leben Jesu, 4. kiadás, Tübingen 1840.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

ZSIDÓ MARTYROK.

(Vége.)

Ahelyett, hogy Izrael szétszóródásának végzetteljes eseménye szánalmat ébresztett volna azon nép iránt, amelynek körében az idegenek szeretete törvény számba ment, a gyönge és összetörött Izrael a fejedelmek, az egyházfők és a néptömeg kapzsiságának áldozata lőn. Fejadó, tartózkodási adó, türelmi adó, vásárpénz, ezer büntetés váltságdíja, a zsarolás szenvedelmének hangzatos és szomorú nevei. Ide az aranyoddal zsidó! már a Tanchuma is eme jelige miatt panaszkodik és imádságaink hemzsegnek a sóhaj ama kifejezéseitől, amelyek az önkényes megadóztatás keserveit ecsetelik. Ábrahám b. Sámuel, Eleasar b. Jehuda, Gerson, Simeon és mások a végtelen nyomor miatt zokognak imáikban, amely népüket e fosztogatások révén éri.

Pedig a néplélek a középkor hajnalderengésén még nem volt a gyülölet mételyétől megfertőzve. Syriában, Franciaországban a zsinagógákat sok más vallásu látogatja: zsidók és keresztények látogatják egymást, együtt étkeznek, együtt vigadnak. Ám a fanatismus ördögi művét fényes sikerrel tetőzi be. Hildebranddal a szerzetesrend Európában uralomra vergődik, s ezen idő óta törvény és szokás a zsidóságot a megvetés legalsóbb fokára taszítja. »Szidalom az eledelünk, gúny az italunk, sarokban ülünk, akár a hamis eskün ért tanuk, hallgatjuk a bántalmazást, és nem felelhetünk.« Igy sóhajt Abenezra. Gúnyolják őket a messiásban való hitük miatt: »A ti messiástok jaj be lassan érkezik — igy kiáltanak felém az esztelenek — én vagyok a világba üldözött, a hiába reménykedő.« Zokog Izrael költőinek lantján a bánatos húr. Hitükben akarja őket az elnyomás és a gúny megingatni — és ahol erőszak és kaczagás és szidalom nem használ: a bántalmazó tettektől sem igen riadnak vissza. Zsidó templomokat lerombolnak, az egyházi szertartások végzése szigoru büntetéssel sujtatik, kényszerrel viszik a zsidókat a keresztelő medencze alá, mint Spanyolországban a 694. évben, Konstantinápolyban a 722. esztendőben. A Koránnak hivei is a kilenczedik évszázad óta kényszerrel viszik a zsidókat az izlámba. Különösen véres üldözés napjai érik őket Chiwi Balki idejében Arábiában, Afrikában és Spanyolországban. És ezeknél az embertelen üldözéseknél gyalázatos szerepet visznek a delatorok, és a kitérő zsidók. Alacsony bosszuvágy, sértett hiuság, pénzvágy vezeti ezeket a sötétlelkű alakokat arra, hogy népük vére és szenvedése száradjon kárhozott lelkeiken. Anyámnak gyermekei haragszanak reám — mondja az Enekek Éneke — ezek azok — véli Tobia b. Eliezer — a gonosztevő zsidók, akik elleneseink vérpadjára visznek bennünket. Amitai, Elia b. Semaja, Maimonides, Benjamin b. Abraham hasonlóképen telve vannak panaszszal a kitérő, áruló zsidók miatt. A négyszáz évvel ezelőtt élt Benjamin Helévi egyik költeményében azt énekli, hogy a megváltás harsonája akkor fog felriadni, amikor a gőg és a bálványimádás és az árulás reménytelen járnak majd a nagy világban. Ezeknek az áruló kitérő zsidóknak köszönheti a zsidóság nagy részben a gyermekgyilkosság, az ostyafertőzés, a kútmérgezés undok meséjét; ők vezetik nyomra a kémeket, akik zsidó könyvek és kéziratok után kutatnak, hogy a bölcsek szellemi termékeit megtizedeljék, czenzura alá vessék és tűzhalálra itéljék. Angolországban, Franczia és Németföldön — abban a korszakban, amikor az ököljog, a boszorkánypörök, az istenítéletek és az eretnekégetés virágoznak, — a zsidó árunak tekintetik, és egyik kézből a másikba vándorol. Fejedelmek, királyok, egyháznagyok követelik Izraeltől a hitüktől való elszakadást, és patakokban ömlik a vér, ha ellenkeznek. De a hűségnek ezerszeres visszhangja kél a zsidó ajkakról minden

ilyen kisérlettel szemben. »Isten óvjon meg bennünket a gyalázattól, hogy megtagadjuk az Egyetlent, hogy hitünket elhagyjuk, hűségeskünket megszegjük.« És a zsidó kegyelet »szenteknek« nevezi azokat, akik hitük miatt vértanuhalált haltak. Mindenki kötelezve volt érettük gyászt tartani, és a vértanu özvegyének meg lett hagyva, hogy Istennek és a halottnak tiszteletére özvegyi tisztét ez életben többé soha le ne vesse. Amikor az első keresztes hadjárat idejében a csőcselék Mainzban a zsidókat halállal fenyegette, ha föl nem veszik a keresztséget: összegyülekeztek a zsidó férfiak, hitveseiket és gyermekeiket megölték, azután pedig ők maguk is a halálba mentek. Jechiél b. Abrahám sirva kiált föl: »Mikép a sár: ugy vagyok összetaposva, üstnek tüzében megpörkölve, mint a szalma kicsépelve, miképen sajtóban megtiporva.« És ha ez a sóhaj pusztán kép, szóról-szóra, betűről-betüre valóság Eleazar Zion költeményének ecsetelése: »A te hiveidet óh Isten! megkövezik, elégetik, megfojtják és megkinozzák, kerékbe törik és fölakasztják, élve sirba viszik, sirba hozzák. Látom, amint szemeiket kifurják, kezeiket levagdossák, a borsajtó alá teszik őket, összetapossák, megfullasztják, szétfűrészelik a te hiveidet Isten, csacsogó vén asszonyok és fiatal delatorok szavára a zsinagógákat idegen templommá változtatják, a zsidó temetők sirköveit lerombolják, könyveket rabolnak, égetnek.« A babona és az ördöghit rémségeket szimatol a legegyszerübb zsidó ünnepségekben. Egyszer egy temetésről érkezik haza a zsidó gyászmenet — és az utbaeső folyóban a szertartáshoz hiven megmossák kezeiket: a csőcselék ezért reájuk tör, és megöl közülök sokakat: nyilván azt hitték, hogy megmérgezték a folyót. A szárazságnak, a rothadásnak, a jégesőnek, az üszöknek egyképen a zsidó az okozója. A XI. században Francziaországban, Olaszországban, Cseh és Görögországban ömlik patakokban a zsidóknak vére. Az 1010-évben a franczia zsidók azért halnak vértanu halált, mert egy szerzetes azzal vádolta őket, hogy az orleánsi zsidók a szultánnak elárulták a kereszténység terveit. Hét évvel későbben Rómában zsidókat fejeznek le földrengés előidézése miatt. Ebben az időben üldözik ki őket Oroszországból is. Az első keresztes háboru idejében kitérésre szólítják fel a zsidókat. Mivel ellenkeznek: vérüktől megáradnak a folyók. Izsák b. Dávid és Uri, mainzi lakosokat erőszakkal keresztviz

alá vészik — mire ezek hazatérnek otthonukba: először hitveseiket és gyermekeiket küldik a halálba, azután ők maguk választják inkább a halált, mint más hitet. Wormsban ebben az időben halnak vértanuságot: Lévi b. Sámuel és fivére Simon kohániták, Chakim fiaival, Sámuel két fiával, Salamon, Méir, Jechiél, mindhárman hitves és gyermekekkel, Mózes, Izsák 8 fia, Kalonymos, Izsák Abrahám b. Sámson és felesége, Sámuel és leányai, Jakob. Leviták közül névvel neveztetnek: Jehuda és fia: Mózes, Eliezer és neje, Aser gyermekeivel, Izsák és fia Aser, Jakob és Sámuel mindannyian hitveseikkel és gyermekeikkel egyetemben. Aser sajátkezüleg ölte meg öt fiát. Egy Czippora nevü öreg asszony és fia Izsák lemészároltatták magukat, azonkivül 44 asszonyról és leányról van tudomásunk — azon számtalanon kivül, akik családjaikkal együtt haltanak — továbbá 70 családfőről, 140 családról, akik Gottfried pusztító hadseregének csatabárdjai alatt hulltak el. Az 1107. évben Lucena zsidóságát akarták arra kényszeríteni, hogy a turbánt öltsék magukra; 1111-ben a cseh zsidókat üldözik halálba, egynehány évvel későbben Kiewben van véres zsidóüldözés. Az 1146. és 1147. évben a második keresztes hadjárat rémségei érik a zsidó hitközségeket: Kölni Simeonnak a fejét hasítják ketté, a Speyeri Minnának füleit és hüvelykujjait levagdossák, a kölni zsidókat számkivetik. Pedig Clairvauxi Bernát védelmébe veszi őket. Blois-ban a vérvád babonája miatt harminczegy zsidó vértanu, közöttük tizenhét asszony lép máglyára, és meghalnak az »Olenu Lesabéach« énekével ajkaikon. Az 1179. év őszén Boppard hitközsége áll vértanuságot, és Jehuda rabbi hulláját egyik városból a másikba viszik kerékhez kötve. 1197-ben a fanatikus hordák Erfurt zsidóságát marczangolják halálra: kerékbetörés, tűzhalál napirenden. Egy szombati napon férfiakat, asszonyokat gyermekeikkel együtt felkonczolnak. Trithemiusnál olvassuk, hogy az 1236. évben Fuldában a zsidókat gyermekgyilkossággal vádolták; a vétkeseket malomkerekek közt őrlik meg. Az 1234. évben egy folyóba fult gyermeket találnak; deczember 10. napján ezért máglyára viszik: Eliezert, feleségét és gyermekeit, Sámuelt és fiait, Eljakimot és hitvesét: Minnát, Simsont és hitvesét: Rachelt, Áront és feleségét Rebekkát, Bunát fiával és a nemeslelkü Hannát; gyermekeket ölnek meg anyjuk ölében. Mindezzel a csőcselék

még nincsen megelégedve: tiz férfiut megragad, megkinoz és azután halálra itélik őket. Francziaországban ugyanebben az időben hatezer zsidó szenved vértanuságot. Üldözik mindenütt a talmudot; Párizsban, Maimuni műveinek elégetése után 40 nappal, 1200 talmudpéldányt égetnek el kommentárjaikkal együtt. — »Nincsen könyvem tanulásra — igy irja egy franczia rabbi — Rottenburgi rabbi Méirnek — szorongatóink elrabolták tőlünk összes kincseinket.« A kitért zsidó *Dunin* kieszközli, hogy vallásvitatkozásra hivják fel a zsidókat, és 1240. junius 25-én, a zsidó tudósok vallásvitára állnak Párisban. Végtelen szenvedés az ára az ilyen vitatkozásoknak. 1239-ben a vörös herczeg rendez a Bretagneban hajtóvadászatot a zsidókra; 1246-ban Saragossában van vérfürdő, 1255-ben a franczia zsidók szenvednek leirhatatlanul. Az 1254. év meghozza a franczia inquisitiót. 1260-ban Angliában szenvedi Izrael a kinzatások különféle nemeit. Az 1263. év julius 20-án R. Mózes ben Nachmannak kellett Barczellonában nyilvános hitvitát állnia a kitért Dominikánus Pál baráttal, — a rákövetkező évben Péter de Janua ir a zsidó tévelygések ellen. A gyermekgyilkosság vádja alatt 1285-ben a müncheni zsidók szenvednek, és 90 ártatlan ember lép máglyára és hal meg a »Halljad Izrael« jelszavával. Bajor és Frankhonban a Rindfleischről elnevezett üldözés zsidó vérrel festi meg az országutakat. Königshoven százezerre teszi a vértanu zsidók számát. Szerdán: junius 25-én Rothenburgban 250-en halnak meg, a többiek négy héttel későbben, kedden: julius 22-én halnak meg; az anyák gyermekeiket szorosan keblükhöz kötözték, és együttesen haltak meg. Mergentheimban, Neuenmarktban, Bamberg és Ambergben az üldözött zsidók önként rohannak gyermekeikkel a tűzhalálba. A XIV. században északi Spanyolországban és délfranczia földön a pásztorüldözés szedi véres áldozatait; 110 zsidó hitközség pusztul el Lauguedoc és Navartában. Az 1348—1350-ig tartó fekete halál, amely nyugot Európát pusztította, az elzászi, rajnamelléki, svájczi és provenczei zsidóságnak kárhozata, réme. Ők a fekete halál fölidézői. Rájuk rohan az elvakult csőcselék: halál a sorsuk. Chilonban egy zsidó enged a kényszernek: fölveszi a keresztséget; de azután fölgyujtja házát, a lángokba rohan és onnan kiáltja: »Mint zsidó halok meg!« Az 1391. év a spanyolországi zsidók

gyászéve: Sevillában fölgyujtják a zsidónegyedet; hét ezer zsidó család szenved tűzhalált, de hitét el nem hagyja egy sem. Julius 9-én Valenczíában hangzik fel a gyilkosok halálordítása. Ezer családapát kinhalállal ölnek meg. 1435-ben Fra Vicenca Castiliában vezeti körül gyilkos seregeit: szülők inkább megölik gyermekeiket, mintsem hogy más hitre térítsék őket. Végre az 1492. év a nagy spanyol kiűzetés szomoruságos éve. Majorca, Siczilia, Sardinia zsidó kivándorlókat lát. Ezrével pusztulnak el éhségtől, szomjuságtól gyötörve az uton. Gyászmenet, véráldozat, kinhalál, máglyalobogás mindenütt, ártatlanok halála ország és világszerte, de százezrek között csak elvétve egyesek, akik minden üldözés daczára elvetnék maguktól apáik hitét. Beszédes, szemrehányó, kárhoztató tanítás ami napjaink hűtlenjei számára, akik olyan könnyen, rangért, czímért, vagyonért gyáván és hűtelenül és jellem nélkül futnak zászlóink alól. A középkori zsidó üldözések a zsidó martyreszmét vándorutján a messiásczél ideálja felé viszik. Maimonidesnél jut legfőbb érvényre a zsidó öntudatos martyrgondolat, aki törvénybe igtatja, hogy nyilvánosan megszegni e vallástörvényt zsidóüldözések idejében olyan bűn, amelyet halálos veszedelem közepette sem szabad elkövetni. A szeretet, az igazság messiáshitét kell a népek között szenvedéseinkkel megerősíteni. Azért láthatják mindenek, hogy mi türelmesen várunk, reménykedünk, és nem kétkedünk benne, bátorságunkat el nem veszítjük — de kitartóan hiszünk az irás igéjében: »Legyetek erősek, és legyen erős a ti szivetek, ti akik az Örökkévalóban bizakodtok. A ki bennünket ez állapotban lát, az csudálkozik rajtunk és balgáknak tart bennünket, mert nem tapasztalta azt, amit mi tapasztaltunk, és nem tud olyan erősen hinni mint, a hogyan mi tudunk«. Igen! a zsidó martyreszme a zsidó hivatás legfényesebb bizonyítéka. És ha annyiszor fölvetik a régi kérdést. »Mi az ami a zsidóságot annyi időn át életben tartotta — mig az őskor annyi vallásából misem maradt meg? — akkor megdicsőült tekintettel vethetjük fel válaszképen mi is egy kérdést: Mi az, ami más vallásokat elpusztított? Nem egyéb, mint az a mélyebb erkölcsi tartalom, amelyet a régi népek későbben ismertek fel mintsemhogy vallásukat birták: ez a későbben fölismert erkölcsi tartalom elpusztította vallásukat, mint a rómaiaknál, avagy a görögöknél. A népnek saját

szelleme szállott harczba vallásuk szellemével. Az eleven erő kettéfeszíti a holtat. És ez az örök élet rejtezik a vértanuk hitvallomásában: »Egy az Isten!« Máglyán tűzhalálban, földön és égben, poklokban és irtózatban örök igazság: »Egy az Isten!«

Koldus a népek között Izrael, ha külső sorsát tekintjük a történelem hullámzásaiban — de király a nemzetek között, ha belső gondolatvilágának harmonikus, egyenletes nyugodalmát vesszük tekintetbe. Mindent elveszített: hazát és önállóságát, templomát és ősi otthonát — mondjátok, hol van az a nép, avagy az az összeség, amely nemzeti létének sírján tul is fönnmaradott volna, és szétszéledve a föld kerekén, daczolni tudott volna az idők viharaival, és a lelkének lelkéből nem rázott ki egy álmot, egy ábrándot, egy hitvallomást soha semmiféle erő, semmiféle változás? Hát miből van megalkotva ez a faj, a melynek ilyen mondhatatlan, irthatatlan a léte? Vasból vannak-e az inai? érczből-e a teste? száz feje van-e, mint annak a mesebeli szörnynek, amelynek mindegyik levágott feje helyébe másik, ujabb nő? Kiontott vérének tengere tanuskodik arról, hogy az ő testét is meg lehet ölni; martyriumkönyvei zokognak arról, hogy gyönge volt a gyöngék között is; imáinak busongó melódiája sikongva hirdeti, hogy mint az ártó vadat, úgy pusztították mindenkoron — és mégis a vele egykoru, nálánál sokalta hatalmasabb népek közül egyedül Izrael maradt meg hivatásának teljes és csorbítatlan tudatában. Hol van ennek a rejtélynek a kulcsa? És Izrael követője mint egy győzelemben és sujtoló csapásban szilárddá vállott pajzsot emeli magosba a két törvénytáblát és azzal felel a kérdésekre: »Enyém az Isten! ez az én életem titka! Ez az én kincsem — népek és nemzetek! Szánjatok csak, nevessetek csak rajtam, — ez az én boldogságom. Olyan drágaságom ez énnekem, amelynek értékét egyedül én tudom megbecsülni, mivel csak én tudom, hogy mim volt ez a kő énnekem. Csellengő, iramlatos minden jelenség a nagy világon, ezt én mondom, az öreg Izrael, aki trónusokat láttam összedőlni, és csillagokat láttam elborulni, akinek a történetébe olyan népnevek vannak följegyezve, amelyekről ti halandó nemzetek alighogy hallottatok, — én velök éltem, harczoltam ellenük; az ő nevük ma a pornál is semmibb, de én még tovább küzdök és harczolok. Nekik kőből való bálványaik voltak, és ezekben a bálványokban nem lakott

szellem — az én törvényem is kőből van, de benne eleven szellem lüktet, az ő Istenük nem tudta őket megvédeni — mivelhogy! enyém az igazi Isten. »És ígyen lett zsákmánynyá Edom, és ígyen alázta meg Széirt ellensége, de én a régi hatalommal állok.« A régi hatalommal. Mivel az én erőm nem a fegyveres kéz és nem a győzelmes jobb, és nem az élesrefent kard, és nem a czélbalövő tegez: az én erőm az Isten, az én lobogóm az Isten szelleme, vértem az Isten törvényéhez való hűség. Látjátok! az aranyomat el tudtátok venni tőlem, a házaimat is összeperzselte a láng Kergetni tudtatok, kinozni tudtatok, máglyára vittetek — de az én Istenemet el nem vehettétek sohasem. Tűzbe dobtátok magát a törvényt is, bölcseim irásait — hiu erőlködés! A papir, a pergament, az irott lap pernyévé zsennyedett — de enyém az Isten! a szellemet nem járja át a kard, nem emészti meg a tűz, határa maga az örökkévalóság. Óh, van nékem egy mámorító diadalmam az én csüggedő elhagyottságom közepette: az, hogy az én törvényem nélkül ti sem tudtok élni. Kölcsön kértétek tőlem, s én szivesen adtam; sallangot raktatok reá, s azt mondtátok, hogy más a ti törvénytek, — mit törődtem én azzal, ha az én napom másnak is világít, s ha a káprázószemüek azt hitték, hogy két külön nap ragyog az égnek boltján? Jártam örvények fölött; tanyáztam oroszlánok bömbölése között; íttam a keserűség poharából mérget: a gyermekeim félénken öleltek át, a hitvestársam ott a középkori zsidó templomokban, amelyeket vérszomjas tömeg vett üvöltő fenyegetéssel körül, sírva készült a halálos órára, — és én fennen hirdettem a vallomást: enyém az Isten! és nem tettem le a zsoltárok könyvét a kezemből, és buvárkodtam éjjel és nappal a törvénykönyvben, és inkább a halált választottam, mint más hitet. Csókkal csítítottam síró kis fiam, akit korán megtépett az utczagyerkőczök gúnyja és ütőköve — odaültem vigaszul a törvénykönyv mellé, elővettem az apáim talmudmelódiáját és úgy oktattam: Miénk az Isten fiam! övék a gyülölet, a káromlás, a szeretetlenség — de te azért csak szeressed felebarátodat, mint tenmagadat, mivel ez ennek a törvénykönyvnek az egész alapja. Szeressed azt az otthont, amelyet az emberek hazának neveznek, ha kiűznek belőle, akkor is szeressed, a nyelvét el ne feledjed, mert egyszer születik az ember, és hazája is csak

egy van. Légy jó a gonoszokhoz, éppen azért, mert azok gonoszok tehozzád! Vándor embert ha látsz, aki éhezve áll meg küszöböd előtt, ne kérdezd, hogy hívják Istenét, szegj neki kenyeredből; a te apád is vándorbottal bujdosott; árva gyermeket ha zokogva otthont keresni látnál — szorítsál helyet az asztalodnál néki — úgy! úgy! szorosabbra kicsiny testvéreiddel, és mondd neki: enyém az Isten! nálunk otthon van az Isten! a lelked kincseit ne tartsd meg önmagadnak, hanem tanítsál, ha majd tanítani fogsz tudni, oktassál, ha világosságra lészen szükség, légy azon, hogy a jók, a nemesek közé tartozzál, s ha úgy éreznéd, hogy a tiéd az igazság, hirdessed: enyém az Isten! jőjjetek, adok az én hitemből mindeneknek, s ha majd kicsiny gyermekeim, én édes kis fiam, szöszke kis leányom, akiknek feje ölemben nyugszik még ma, ha majdan én már nem leszek, ha arczczal fordulok a falnak, és pihenni vittetek engem, ha majdan édes anyátok is porlik majd a hant alatt, elalszik hűséges szemének sugara, — majd jőjjetek ki a sírhantunkhoz, mosolygó tavaszi hajnalidőben, avagy altató, őszi alkonyatkor: álljatok meg ott künn a temetőben a mi két sírkövünk előtt; óh a gyermek szive előtt az is két kőtábla, két törvénytábla, kulcsoljátok össze két kezetek, és tegyetek ottan vallomást nékünk: Édes apánk! édes anyánk! miénk még az Isten! lelkünkben van a törvény, és hívek vagyunk hozzá, nem adtuk cserébe semmiért sem őseink hitét...

Gyermekregék, gyermekálmok suhannak el emlékezetemben. Mintha bölcsőm dalával lenne telve ez a város: látok ismerős ismeretleneket, ismeretlen kedveseket. Talán szülőházam meseszavai elevenednek föl bennem. Az ifjuság reményei, amelyekről könnyes szemekkel regélt apám; a tünő boldogság ragyogásai, a mikről szólott hozzám: a csillogó szemü gyermekhez, édes anyám. Regéket hallok az Avas bübájos szépségeiről. Künn a csöndes zsidó temetőkertben nyugszanak az én jámborlelkületü őseim, akik martyriummal nevelték gyermekeiket, s örökbe hagyták nekik is a szent sóhajtást: »Egy az Isten«. A régi istenházában könybelábadt szemmel mutogatta szülém az ősök,*) az apák imahelyét. Ott játszadozott ő is

*) Jelen munkálat szerzőjének édes atyja: *Dr. Klein* Mór nagybecskereki rabbi; édes anyja: *Kiss* Erzsébet, néhai *Dr. Kiss* miskolczi orvos és hitközségi elnök leánya.

gyermekálmokkal. Ott hirdette először Isten igéjét. Az uj templomot is ő avatta az »Egy az Isten« jelszavával. Itt alapított otthont: itt aratta hivatása első babérjait és küzdelmeinek első csalatkozásait. Itt lett rabbi és tanitó Izraelben. Itt alapított otthont és elszakadva innen, évről-évre borus és örömteljes szivvel, az ifjukor varázsemlékeitől eltelve jőnek apám és anyám e csöndes sirhantokhoz — és ime a késő unoka is eljött ma kegyeletes szivvel, hogy hűséges lélekkel hirdesse e régi, örök és szent sóhajtást s regéljen egykori szenvedésekről. — Mindörökkön egy az Isten!

Az üldözések története megujhódott a századok forgásában sokszor. A zsidót üldözték, a zsidót bántották, a zsidó sirt; aztán ujra fölemelték, glóriát fontak feje köré, törvénybe igtatták egyenlőségét; — a fölvilágosodás napja elküldte sugarát a birodalmakba, a szabadság géniusa hatalmas erővel rázta össze a koczkaköveket igazságos jobbjában, és a jogegyenlőség fehér színével ejtette le a földre... és bár a középkornak borzalmai napjainkban is véres iszonyattal ujhodtak meg Kisenevben s Romániában és ujra vértanuságot szenvedett a mi fajunk hite, vallásos meggyőződése miatt, bár még mindig sok és nagy okunk van a fájdalmas gyászra, mégis mi nem szününk meg bizakodni az emberszeretet eljövendő országának messiási győzedelmében.

Budapest. DR. KISS ARNOLD.

EGY ÉRDEKES TARGUMTÖREDÉK A GENIZÁHBÓL.

Már igen korán fejlődött a rítusokban az a szokás, hogy a nyilvános istentisztelet alatt nem csupán a tóralekcziót kisérték a targummal, hanem a haftóra felolvasásával is kapcsolatban maradt a *Jonatan* targum megfelelő szakaszának felolvasása.[1]) Csakhogy a *tórafelolvasás* után a talmudban előírt אחר תרגום-ot[2]) az aramnyelvü targumon kivül már igen korán a nemzeti nyelven tartott fordítással azonosították. Azt akarták, hogy a közönség értse az Írás szavát. Hangoztatták, hogy az aram

[1]) A Vitry Machzor ezért hozza a targumot.

[2]) Berákhót 8 a s máshol.

nyelvü targum is ebből a szükségletből folyt és hogy az aram nyelv nem tudása folytán a nemzeti nyelv léphet előtérbe.[1]) Így tudjuk, hogy Francziaországban szombatokon és ünnepeken *nemzeti nyelven* olvasták a fordítást a zsinagógákban. Lassanként ez a szokás feledésbe ment és egy jó ideig pészach hetedik napján és sabuót első napján volt még divatban. Ilyenkor kis fiú[2]) olvasta föl a fordítást, hogy annál nagyobb figyelmet keltsen a קריעת ים סוף és מתן תורה nagy csodája. A yémeni rítus az arab nyelvet használta nagyon sokáig a zsinagógában a fordításban.[3]) A *próféták lekcióját* azonban csupán az *aram* nyelvü targum követte. Használták Jonatán ben Uziel fordítását. A franczia, német és provençei rítusban ezen szokás eredetileg minden szombaton és ünnepen dívott, később azonban az is csak pészach hetedik napjára és sabuót első napjára maradt.[4]) Yémenben, illetve a keleti rítusban e szokás még máig is fenmaradt. Számos kézirat kerül elő Yemenből, mely a haftórák targumát tartalmazza, és mely újabb időben iródott. A yemeni rítus haftórái körülbelül megegyeznek a mieinkkel. Az eltéréseket ideiktatjuk:

S. Beresitkor a yemeni rítus a Jes. 42₁—₅ verseit is hozzámondja a mi haftóránkhoz; S. Lech Lecho kezdi Jes. 40₂₅ és végzi 41₁₇ [5]); S. Vajislach: Obadja próféta; S. Semaut: Ezekiel 16 [6]); S. Bau: Jesaja 19 [7]); S. Mataut: Jeremia 1;

---

[1]) Igy pl. Francziaországban ונהגו הכמים תלמידי ראש גולה לקרא בסדר בשבת שנים מקרא וא׳ תרגום שנים מקרא בשביל הביכות התורה כי כל דבר שהוא חביב יקרא שנים ואחד תרגום להשמיע לנשים ולעמי הארץ דברי תורה אולי יכנס היראה בלבבם, וכן מנהג צרפתים לקרוא הסדר בשבת שנים מקרא ואחד לעז בלשון בני המדינה. (XIII. sz.-beli paedagogiái חוקי התורה előirásból, ed. *Güdemann:* Erziehungswesen Frankreich. 264. l.) Pardész ed Varsó 1870. 9. §; ép igy Olaszországban והלעז שלנו כמקרא תרגום. Sibb. Halleket. Hil. Sab.; V. ö. Toszafot Berákhót 8,a שנים מקרא.

[2]) Vitry Machsor II. 204. és Pardész f. i. h.

[3]) Szaadia-féle ישרה-ot. Óránban és Yémenben ma is használják.

[4]) A targum felolvasását a רשות előzte meg, aram nyelvü költemény, mely Jonatant, a fordítót dicsőítette. Ezen poesis maradéka machzorunkban Sebuotkor a יציב פתגם kezdetü רשות.

[5]) Nálunk 40₂₇—41₁₆-ig.

[6]) Nálunk Jes. 27, vagy Jeremia 1.

[7]) Nálunk Jeremia 46.

Maszé: Jesaja 1₁—₂₀; Devorim: Jesaja 1₂₀—₃₁; [1]) Haazinó: Ezekiel 18.

A Sabuót-kor olvasandó מעשה מרכבה targumához való toldalék az alább közölt darab, mely valóságos midrás gyanánt beléje illeszkedik Ezekiel első fejezetének első verse targumjába. A minálunk közkézen forgó targumból hiányzik e darab, melyet egy a genizáhból jövő 8⁰ lapról másoltam, mely néhai *Kaufmann* Dávid könyvtára birtokába került. Ilyen agadai kitérések a mi próféta targumunkban nem tartoznak a ritkaságok közé. Az itt közölt darab Chagiga 13a, Peszachim 94b és Erubin 53a-ban előforduló agada aram paraphrasisát tartalmazza és egy párbeszédet Szanherib és Nebukadneczar közt, mely az alvilágban lejátszódik.

A darab czime: תוספתא תרגום ויהי בשלשים שנה, a pontozás felső pontozás, a mi yemenitikus kéziratoknál igen gyakori. A darab négy papyrus oldalból áll és teljes. Mutatványképen az első sorok pontozását is közöljük:

והוה בסוף ארבע מאה [2]) ותלתין שנין לזמן דאשכח חלקיה כהנא רבה
ית ספרא דאריתא בבית מקדשא ברביעאה בתמוז בתלתות ליליא; [3]) ביומי ישיה
בר אמן מלך שבטא דבית יהודה אשכח חלקיה כהנא רבא ספרא דאוריתא בבית
מקדשא ויהבית לשפן ספרא וקרי שפן ספרא קדם מלכא ישיה, וכד שמע
מלכא ישיה ית פתגמי ספרא דאוריתא דהיכין כתיב ביה,[4]) יגלי י״י יתך וית
מלכך דתקים עלך לעם דלא ידעת(א) את ואבהתך ותפלה תמן לעממיא פלחי
טעותא אנא ואבנא, כה בשעתא ההיא בוע ית לבישוהי ואזל ותבר רשע לבא
דישראל ואתיבהון לפתגמי אוריתא,[5]) מן קדם דלא אתמסרת קרתא ירושלם ביד

---

[1]) Nálunk ישר״ה a jel. A Buber-féle Pesziktában tényleg csak איכה-היתה לזונה-nál kezdődik az idevágó szakasz.

[2]) Az ארבע מאה dátum értelmetlen és valószinüleg hibás. A T. J. igy hangzik: והוה בתלתין שנין לזמן דאשכח חלקיה כהנא רבא ספרא דאוריתא בעזרתא תחות אולמא בפלגות ליליא בתר מעלני סיהדא ביומי ישיה בר אמון מלך שיבטא דבית יהודה בתמוז בחמשא לירחא etc. Ezen chronologiai adatok különben a *Szeder Ólam.* is emliti. V. ö. Jálkut S. Ezekiel I. 1.

[3]) Itt kezdődik az agadai kitérés a régi midrás módja szerint.

[4]) Targ. Onk. Deuter. 28. 36. Épen ezen vers szerepel különben Josijahuval összefüggésben az ágadában. Joma 52. b.

[5]) Ujabb dátum Ezekiel fellépésére, a בתוך הגולה fordlitása. Az agada szerint akkor volt Nebukadneczar hatalma tetőpontján: ואיתא והנה רוח סערה באה מן הצפון להיכן אזל אמר ר׳ יהודה אמר רב שהלך לכבוש את כל העולם כולו תחת נבוכדנצר הרשע וכל כך למה שלא יאמרו אומות העולם ביד אומה שפלה מסר הקב״ה את בניו וכו׳ (Chagiga 13 b).

נבוכדנצר בקדמא דהוה משתבח בטעותיה מתיב וכין אמר: הלא דא היא ירושלם דאלהא עלאה דאמרין ליה לית כותיה מסוף עלמא ועד סופיה, עתידא לאתמסרא בידי ואנא אחריב יתה ואקלי בית מקדשא בנורא ואגלי עמא דבה למדינת טעותי ובתר כין אסק לשמי שמיא ואחרוב מדורין עלאין ואניח קרבא עם קדישי עליונין ואשוי כורסי מלכותי עיל מן כוביא דהכין כתיב אעלה על במתי עב אדמה לעליון.[1]) בה בשעתא ההיא מתיבא יתיה רוח קודשא, קרת יתיה ואמרת ליה: רשיעא בר רשיעא בר בריה דנמרוד רשיעא דמריד עלי מכל עלמא כוליה, וכמה חילותך, וכמה חילא אית בידך, וכמה יומי וירחי חייך, דאת אמרת אסק לשמי שמיא ואחרוב מדורין עלאין ואניח קרבא עם קדישי עליונין ואשוי כורסי מלכותי עיל מן כוביא, והלא מן ארעא לשמיא מהלך חמיש מאה שנין וסומכיה דזילון מהלך חמיש מואה שנין ומן זילון לרקיעא מהלך חמיש מאה שנין וסומכיה דשחקים מהלך חמיש מאה שנין ומן שחקים לזבול מהלך חמיש מאה שנין וסומכיה דזבול מהלך חמיש מאה שנין ומן זבול למעון מהלך חמיש מאה שנין וסומכיה דמעון מהלך חמיש מאה שנין ומן מעון למכון מהלך חמיש מאה שנין וסומכיה דמכון מהלך חמיש מאה שנין ומן מכון לערבות מהלך חמיש מאה שנין וסומכיה דערבות מהלך חמש מאה שנין ובקביל שבעא רקיעין ובסומכוותהון ובתר כין מתחזן פרסת דגלי חיותי דאנון למן הדום ארעא לרום שמיא ובקביל שבעא רקיעין ובסומכוותהון, ובתר כן מיתחזן קרסולי חיותא דאינון רמן כרום ארעא לרום שמיא, ובקביל שבעה רקיעין ובסומכוותהון, ובין רכוביהון וכין מעוהין וכין גפיהון וכין גדפיהון וכין ערפיהון וכין קרניהון וכין ראשיהון דאנון רמן כרום ארעא לרום שמיא ובקביל שבעא רקיעין ובסומכוותהון, ובתר כין מתגלי כורסיא דמלך מלכי מלכיא בריך הוא יהא' שמיה רבא מיברך לעלם ולעלמי עלמיא דאנון רמן כרום ארעא לרום שמיא, והדרין לפורקיא וימלך מלכי מלכיא בריך הוא אלף אלפי ורבוא רבוון מלאכי אישתא ואלף אלפי אלפין ורבוא רבוון מלאכי רוגזא, דאינון רמון כרום ארעא לרום שמיא, ובתר כין מיתחזן תמני מאה רקיעין לעילא די ממנא עליהון[?] רבא, דאי לא רחמנותיה דאלהא עלמא, מתקלי כולי עלמא בנורא, ואת אמרת אסק לשמי שמיא ואחרוב מדורין עלאין ואניח קרבא עם קדישי עליונין, כען אנא אחית יתך לשבעה מדורין תחתאין ואלין שמתהון: שאול וניהנם ובור ושחת ודומה וארקא וטיט היון

[1]) Az egész rekonstruálva Jchanan b. Zakkai mondásából. Chagiga 13b. תניא אמר רבי יוחנן בן זכאי מה תשובה השיבתו בת קול לאותו רשע בשעה שאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן בנו של נמרוד הרשע שהמריד כל העולם כולו עליו במלכותו כמה שנותיו של אדם שבעים שנה שנאמ' ימי שנותינו וכ"ו והלא מן הארץ ועד לרקיע מהלך חמש מאות שנה וכן בין כל רקיע ורקיע למעלה מהן חיות הקודש רגלי החיות כנגד כולם קרסולי החיות etc. Csakhogy Jochanan b. Zakkai mondása bővitve van, a mennyiben a hét ég זילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות is specialisáltatik. Chagiga 12, b. V. ö. még Jer. Berákh. 13 r. Lévi mondását.

ואבדון עולם.[1]) אתר דשימשא וסיהרא לא דנה לתמן, יפרסת רגלי אנשא לא משתמע בה, ותהו נפשך משתלחבא בנו ניהנום עד דימשי דינא רבא. דהכין כתיב: אך אל שאול תורד אל ירכתי בור.[2]) בה בשעתא ההיא אשתלחו עלוהי תרין מלאכין אכוראין, חבילו ואחיתו יתיה לאבדון עולם[3]) אתר דסנחריב מלכא דאתור שרא תמן. והוו תרויהון מהלכין בחשוכא, עני דין בדין, עני סנחריב ואמר לנבוכדנצר: מן את, עני נבוכדנצר ואמר ליה: אנא נבוכדנצר בקדמא דמרדית באלהיא דיהודאי ואחריבת קרתא דירושלם ואגליתי עמא רבה למדינת טעותי; עני סנחריב ואמר לנבוכדנצר: רשיעא בר רשיעא. הלא בעינך חזיתא ולא באודנך שמעתא מא דעבד עמי אלהא דיהודאי דאשרי ואסיק יתי לקרתא ירושלם וידי לא אושיטה בנוה, ולא אשתאר לי אלא אנא בלחודי ואת מא הות עצתך לות יהודאי; עני נבוכדנצר ואמר ליה: כען אם ישבוק יתי אלהא דיהודאי איזיל ואבני יתה באבנין טבן ומרגלין. עני סנחריב ואמר ליה: רשיעא, שטיא די בעלמא כוליה הלא שמעתא מא דמתלין יהודאי למימר: מן דלא תקין במעלי שבא מא ייכול בשבתא.[4]) בה בשעתא ההיא אשתלחו עלוהי תרין מלאכין אכוראין חבילו ואחיתו יתיה לאבדון עולם דהכין כתיב ומפיש ואמר, והוה כתלתין שנין לומן דאשכח וכ"ו.

Az egész egy agadai prooemium benyomását teszi és mutatja, hogy a prófétai targum is első sorban a nyilvános istentisztelet használatában állott és ügyes agadisták keze alatt nem csupán fordításra, hanem a nép áhitatos épülésére is szolgált.

Budapest. DR. WEISZ MIKSA.

[1]) Erubin 19 a. Jalkut Jesaja 437 §.

[2]) Jes. 14. 15.

[3]) A következő párbeszédre nem ismerem a forrásokat. Hogy Nebukadneczar megjelenése az alvilágban feltünést kelt, megjegyzi a hagyomány: Sabb. 149 b. אמר ר' יהודה אמר רב בשעה שירד אותו רשע לניהנום רעשו כל יורדי ניהנום וכו'

[4]) Ab. Z. 3,a. שוטים שבעולם מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת

IRODALOM.

JEWISH ENCYCLOPEDIA IV.

(New-York és London 1903, Funk and Wagnalls.)

A kiadók igéretüket, hogy 1905. deczember haváig az egész művet kinyomatják, komolyan veszik és valóságos amerikai gyorsasággal haladnak előre. Az idén már 2 kötet látott napvilágot és még egy kötet akkorra, midőn e sorok megjelennek, kikerül a sajtó alól, mert szeptember elején az V. kötet utolsó lapjaiból láttunk korrekturát. A IV. kötet Dreyfussal, az V. pedig G. vége felé jár. Bár a czikkek tömöttebbek, mégis sok tért követelnek: 5 kötet csupán 7 betűt ölel fel és most már biztosra vehető, hogy 12 kötet nem lesz elegendő a teljes anyag számára. Ezt a körülményt azonban inkább előnynek tekintjük. A fő nemcsak az, hogy a mű elkészüljön, hanem az, hogy jó és kimerítő legyen. A nagy erélynél, melylyel rajta dolgoznak, a végső határidő legfeljebb egy évvel fog kitolatni.

A műről annyiszor adtunk hírt és az első három kötetet oly bőven ismertettük, hogy a jelen kötetnél megelégszünk az érdekesebb és terjedelmesebb czikkek összeállításával, melyből egyszersmind kitünik, hogy a kiadók gondja mindenre kiterjed. Szempontjaik gazdagsága meglepő és nem hiszszük, hogy e tekintetben hasonló vállalat mögött maradnának, sőt valószínű, hogy valamennyit túlszárnyalták. A leggazdagabban természetesen ebben a kötetben is a legtágabb értelemben vett történet van képviselve. Azon történiai személyek, melyek a zsidósággal vagy irodalmával összeköttetésben állottak, külön czikkeket kaptak. Sok kitért zsidót történelmi életre kelt a zsidó encyclopedia. Nem egy közülük szerzett bajt egykori hittestvéreinek, de most békében huzódik meg valamelyik nevesebb rabbi

mellett. Feltünő, hogy milyen sokan vették fel a Christiani nevet, mintha emlékeztetni akarták volna az embereket hajdani zsidó voltukra, vagy szükségét érezték annak, hogy keresztény voltukat azonnal tudtára adjanak mindeneknek, a kiket illet. Kérdés, hogy a született keresztények viselték-e ezt a cognoment? Most a név nem ritka. A kitértekről egyébiránt külön czikk szól, épígy a zsidóság és kereszténység viszonyáról. De nem bocsátkozunk a részletekbe, az olvasó maga itélhet a következő listából.

Chazars, Ceese (turó), Chemosh (moabita isten), Cherethites (keréthi upeléthi), Cherub (illusztr.), Chess (sakk, illusztr.), Chicago (ill.), Child, Childbirth, China (ill.), Chmielnieki, Choir (kórus), Cholera Asiatica, Chorin Aaron, Chorin Franz, Chosen People (kiválasztott nép), Chovevei Zion, Christian, Christianity in its relation to Judaism, Chronicles book of, Chronogram, Chronology (nagy czikk), Church Councils, Church Fathers, Cincinnati (ill.), Circumcision (kimerítő czikk), Classical Writers and the Jews, Clementina, Clerical Errors, Cleveland (ill.), Climation (akklimálás), Coat of Arms (ill.), Cochin (ill.), Coen és Cohen (sok czikk), Cologne (ill.), Colon Josef, Colophon (ill.), Color, Columbus, Commandement (613 parancsolat), Commerce (kereskedelem), Community (községi szervezet), Concordance, Conferences Rabbinical, Confession of Sin (ידוי), Confirmation, Consanguinity among Jews, Consistory, Constantinopel (ill.), Consumption (tuberkulosis), Conversion (kitérés), Converts, Cookery (konyha), Copenhagen, Cordova (ill.), Corfu, Cosmogony, Costume (ill.), Council of four Lands (ill.), Courage (bátorság), Courland, Covenant (ברית), Cracow (ill.), Craniometry, Creation, Cremation, Cremieux, Crescas, Crete, Crime, Crimea, Croatia, Cromwell, Crown (ill.), Crucifixion, Cruelty, Crusades, Crypto-Jews, Cuba, Cup, Curtain (יריעה, ill.), Custom (szokás), Cyrus, Damascus (ill.), Daniel, Darius, Darmsteter, David (ill.), Deaf and Dumb, Death Angel of, Debarim Rabbah, Debtor and Creditor, Decalogue, Deism, Delmedigo (ill.), Denmark, Derenbourg J. és H., Deuteronomy, Deutsch (több czikk), Diabetes, Dialects, Diaspora, Dictionaries, Didache, Didascalia, Dietary Laws, Disputations, Disraeli, Divination, Divorce (ill.), Dove (galamb), Drama, Dreams, Dreyfus Case.

A zsidó ethnologia és folklore az encyclopediában tár-

gyaltatik először bőven és rendszeresen. Az Egyesült-Államokat annyi népfaj lakja, hogy ezek a szempontok önmaguktól kínálkoznak és az olvasók érdeklődését elégítik ki. De általában mondhatjuk a misna szavaival: Forgasd, forgasd, mert minden benne van. A zsidó theológusnak ezentul okvetlenül meg kell tanulni angolul.

JERUZSÁLEMI TANCHUM SZÓTÁRA.

(*Dr. Bacher Vilmos*, Jeruzsálemi Tanchum szótárából. Egy függelékkel: Maimúni Misné-Tórájának nyelvi jellegéről. *Budapest* 1903. Az orsz. rabbiképző-intézet 1902/1903. Értesitőjében. Ugyanaz németül is.)

Tanchum, ki a XIII. században Jeruzsálemben élt, Maimuni kódexéhez arabs nyelvű szótárt irt, melynek czime: Mursid Alkáfi. A tudomány régi óhaja, hogy e szótár kiadassék és Neubauer régebben tervbe vette ez óhaj megvalósitását. A mult század 80-as éveinek végén a szótár teljes másolatát arabs átirásban befejezte és Büchler Adolf az idézetek javarészének kimutatásával látta el. A másolat ebben az alakban került Bacher kezébe, ki nem lévén biztos abban, hogy az eredetit kiadhatja-e, annak tartalmáról a figyelembe jöhető szempontokból teljes képet ad.

A bevezetésül szolgáló Előszó után az irat a következő XII fejezetre oszlik: Jeruzsálemi Tanchum ben József. Maimúni Mózes. Az Árukh. Abulvalid Merván Ibn Ganah. Tanchum szótárában idézett egyéb irók. Tanchum szótára. A halákha nyelve. A targum. Arabs szóösszehasonlitások. Tanchum görög ismeretei. Etymologizáló szóértelmezősek. Szentirásmagyarázat. Ehhez tartoznak a Tanchum szótárából eredeti nyelven közölt szemelvények, melyek X csoportba osztatnak és az ismertetésnek részben igazolására, részben bővebb megvilágitására szolgálnak.

Minthogy Tanchum szótárát Maimuni Misné-Tórájához készitette, czélirányosnak mutatkozott a hires kódexet, melyet tartalmilag már régi idők óta elég behatóan magyaráztak, nyelvi szempontból is jellemezni. Maimuni e tekintetben is a legkiválóbb mester és a halákháról senkisem irt oly egyszerű és tiszta héber nyelven. A Sulchan Árukh tiszta

hébersége szintén erre a munkára megy vissza, mert József Karó a halákha főtekintélyeinek, mint elődje Jakob ben Áser, Alfaszit és a Rost tartotta ugyan, de a törvények formulázásában Maimonidest követte. Bacher az első, ki a Misné-Tóra nyelvezetét jellemezni megkisérli, mihez az anyagot nemcsak Tanchum szótárából vette, hanem önállóan is gyüjtötte. Két szó-listát ad és ezekből a tanulságokat nagyterjedelmü ismeretei segitségével vonja le. A héber rész utolsó fejezetében összeállitja Maimuni kodexének azon kitételeit, melyek a szentirásból vétettek, más szóval: a Maimuni muziv stylusát jellemzi. A misnában a héber még élő nyelv, de azért néhány helyen már itt is akadunk muziv részletekre. Maimuninál azonban ezek sokkal számosabbak, melyeknek kikutatása csak is a biblia oly ismerőjének, mint Bacher, sikerülhetett oly terjedelemben.

Ha már most az előttünk fekvő iratról általános itéletet akarunk mondani, csak azt ismételhetjük, mit Brüll Nehemiás, a hajdani nagytudományu frankfurti rabbi, mondott a Jahrbücherben Bachernek Abulvalidról szóló munkájának ismertetésében: B. munkái az auctort oly alaposan ismertetik, hogy az eredetit egészen fölöslegessé teszik. A szóban forgó értesitőmelléklet olvasása ránk ugyanezt a benyomást teszi, hogy mindazt, a mi Tanchum szótárában érdekes és tanulságos, B. kiemelte, áttekinthetően csoportositotta és kellően megvilágitotta. Egyébiránt maga a tény, hogy az egyszerű héberséggel irt, architekturájában nemcsak művészi, hanem mesterien átlátszó halákha-kódexhez a XIII. században Jeruzsálemben arabs szótárra volt szükség, a kulturtörténet, pontosabban a héber ismeretek története szempontjából felette érdekes és fontos adat. Ugyszintén az a tény is, hogy csak is Dél-Arábiában talált méltánylást.

A legfáradságosabb munka kétségen kivül a százával idézett helyek forrásainak kimutatása volt, mely körül Büchler és Bacheren kivül Horowitz (Boroszló) is fáradozott. De még mindig nagy a hazátlan mondások száma, melyek közül néhányat sikerült elhelyeznünk. Némelyek szóról-szóra találhatók, mások pedig némi eltéréssel. De Bacher bebizonyitotta számos példa alapján, hogy Tanchum emlékezetből is idézett és nem mindig pontosan, sőt valószinü, hogy jegyzeteinek ren-

detlensége vagy olvashatatlansága folytán némelykor bakot is lőtt. Joggal tételezhetjük tehát fel, hogy az alább megjelölendő helyek voltak forrásai ott is, hol az idézet az eredetivel nem egyezik tökéletesen, minthogy a lényeg közös. A számok közül az első a lapszámot, a második pedig a sort jelöli.

Kezdjük a héber részszel:

I. 25, 22: מתקן מדרנה בשעת עקירתה Misné-Tóra (= MT.) Sabbath II. 17: ואעפ"י שהוא מתקן בה מדרנה בשעת עקירתו.

II. 26, 1: אין מסתפקין מהן בשבת MT. Sabbath XXVI. 18. (מסתפק egysz.).

III. 27, 6: כורכין עליו חוט או משיחה. MT. Sabb. XIX. 13: ובלבד שלא יכרוך עליהן חוט או משיחה. Tószifta B. Meczia I. 14. (372, 17) is idézhető: תכריך של שטרות כל שחוט או משיחה או דבר אחר כרוך עליו.

IV. 27, 10: תכריך בוץ וארגמן ..... תכריך כסות. A pontokkal jelölt hiányt is kipótolhatjuk misna Kélim XXVI, 7-ből, hol ez foglaltatik: עב כסות ותכריך כסות. Hogy Tanchum erre a helyre gondolt, kitünik abból is, hogy más bizonyitékul 35, 6. עיב czikk alatt ugyanezt idézi, hol Bacher helyesen utalt a forrásra.

V. 27, 17: עושין אותו תכריכין למת מצוה. Található Megilla 26 b. lent: מטפחות שבלו עושין אותן וכו'. Szóról-szóra MT. Széfer Tóra X. 3. Tanchum bizonyára innen vette.

VI. 29, 16: נפסק החבל. Ez a jellegtelen két szó többször található. MT. Sabb. X. 2.; Nizké Mámón II. 14.

VII. 31, 20: אין מכבדין בידים מזוהמות. MT. Berákhóth VII. 12.

VIII. 28, 16: שפה של סדין צריך למתח. MT. Mikváóth II. 22.

IX. 26, 6: פיטם שקרזלו. MT. Kélim XVI. 8.

X. 30, 14: אם נתן מעות יחזיר. MT. Aboda Zára VII. 5. אם נתן מעות ולא משך יחזירם.

XI. 31, 1: פרה שפיטמה בכרשיני ע"ז. MT. Aboda Zára VII. 14.

A magyar részben 131—137. lapon összeállított listához.

XII. 131: בול של עין. MT. Kélim XXV. 10.

XIII. Ugyanott: היה בעל דינו אלם. MT. Szanhedrin végén: היתה (יד העכום תקיפא) ובעל דינו אלם.

XIV. U. o.: אומדן דעת הוא. MT. Szanh. XX. 1.: אין ב"ד עושין באומד הדעת.

XV. 136: אם יש בעינו ציר או קדח. Ilyen alakban nem találtam, de, minthogy Tanchum nem idéz pontosan, valószinü, hogy a következő helyből kivonatolta: החושש בעינו והוא שיהיה בשתים או באחד מהם ציר .... או שהיה בהן קדח' (MT. Sab. II. 4.). A döntő az, hogy ציר és קדח(ה) e helyen mint két szembetegség neve együtt van.

A részletekre nézve csupán néhány megjegyzésünk van.

A gematriára Tanchum felhozza példának גישתם szót (Deut. 4, 25), melynek betűszámértéke 852. Bacher 88. lap 6. jegyzet azt mondja, hogy Mózes Ibn Ezra idézi Sámuel ben Chofni nevében (Die jüd. Bibelexegese vom 10. bis zum 15. Jahrhundert 30.) A forrás azonban Gittin 88 a lent és 88 b fent, hol Ulla és Acha bar Jakob használja ezt a gematriát.

93. lap. Tanchum בור (tudatlan) igy pontozza בוּר. Bacher több bizonyítékot hoz e pontozásra. Nézetem szerint ez a helyes kiejtés, mert csak ennek alapján jutunk megfelelő etymológiához. Azt teszik fel, hogy בור = parlagon heverő, meg nem művelt föld, tehát »műveletlen.« A modern nyelvekben a kultiválatlan szóból könnyü az átmenet a »müveletlen« jelentésre, de semmi sem bizonyítja, hogy a régi zsidóknál ugyanilyen képzetek léteztek. Valószinübb, hogy aram בועיא-ból (héberül בועי) lett az ע elnyelése folytán בור. Az ע elnyelésére elég példa van רפתא = רעיפתא az arabs szerint (טוגא stb.). Tényleg sem בֵּעֵר, sem בועי nem fordul elő ujhéber szövegben, (Levynél nincs czikk), ami feltünő. Feltevésünk szerint azonban megvan, csak nem ismertek rá.

102. lap. התראה megintés ראה-ból származik. T. mestersségesen etymológizál. Talán eredetileg ezt kérdezték a tanutól התריתם בו (= התראיתם) *mutatkoztatok-e* a bünös előtt. Valószinü ugyanis, hogy eredetileg nem követelték meg a bünös elitéléséhez a tanuk előleges megintését, mert ez gyakorlatilag ki nem vihető. Csak midőn a talmudi büntető jog puszta elméletté vált, követelhették a megintést. Azelőtt megelégedtek azzal, hogy a bünös látta a tanukat, ha tehát beszámíthatatlan állapotban volt, emberek látása által magához térhetett volna. Guisius (Surrenhusius) latin misnaforditásának jelenleg általam nem kereshető valamelyik helyén תורה-ból származtatja.

108. lap. Bacher felemlíti, hogy Tanchum a bibliai vers nevét mindig igy irja פיסוק és utal a Derenbourg által kiadott

Manuel du lecteurre, hol szintén igy fordul elő. Megjegyzendő, hogy Ginsburg nagy »Massorah« müvében I. 450—453. szintén ez a szóalak fordul elő. Ugy emlékszem, hogy a IV. kötetben is és több bibliakéziratban. A Dikduke Hateámim azonban a rendes פסוק alakot mutatja (55 s köv.).

Budapest. B. L.

ZSIDÓ STATISZTIKA.

(Jüdische Statistik. Herausgegeben vom »Verein für jüdische Statistik«. Unter der Redaction von *Dr. Alfred Nossig.* Berlin, 1903. Jüdischer Verlag.)

A statisztika fontosságáról nem szükséges szólani, hiszen minden állam és nagyobb város külön hivatalokat tart fenn e czélra. A zsidókról szintén van statisztika, a legczivilizáltabb államokat (Anglia, Egyesült Államok, Franczia- és Olaszország stb.) kivéve, melyek azt vallják, hogy a felekezet után való kérdezősködés a vallásszabadság korlátozása és a polgárok kereseti kilátásainak megkárosítása. De még azon államokban, melyekben a fenti hatásoktól nem riadnak vissza, sem adnak a zsidókról olyan statisztikát, a mely testi, szellemi, gazdasági s egyéb irányú életükről és tevékenységükről felvilágosítást adna. Rendesen csupán a számot és lakóhelyekre való megoszlását adják meg. A foglalkozást ugyan szintén megállapítja a népszámlálás, de az anyagot nem dolgozzák fel mindenütt, vagy legalább nem a kellő szempontok szerint. Már pedig pontos statisztikai adatok nélkül minden társadalmi akczió a sötétben való tapogatózás. Az orosz-lengyel zsidóság pedig hosszú ideig támogatást igényel, hogy el ne pusztuljon. A nagy társulatok, melyek vállára a segély-akczió nehezedik, maguk is adatokat gyűjtenek, hogy tevékenységük talaját alaposan ismerjék. Orosz-lengyel körökből indúlt tehát ki újabb időben az eszme, hogy meg kell teremteni a zsidók világstatisztikáját. Az eszme nem új, mert Zunz már 1823-ban rajzolta meg a zsidó-statisztika alapvonalait, hol nemcsak a jelen, hanem a mult adatainak összegyűjtését is követelte. De kétségtelen, hogy az orosz-lengyel elnyomás folytán a czionisták és nemczionisták körében gyakorlati szükség vetette az eszmét felszínre. Mert ha őszinték akarunk lenni, be kell vallani,

hogy jelenleg a zsidó kérdés az orosz, lengyel és román zsidók kérdése. Igaz ugyan, hogy máshol is vannak bajok, de ezek nem ölik meg mindjárt az embereket. A nevezett országokban azonban a törvények és szokások, a hivatalnokok és magánosok antisemitizmusa gyorsan ölő méreggé változott. A nagy zsidó tömegek végtelen nyomora oly nagyarányú tevékenységet igényel, hogy kellő tájékozottság mellett sem fejthető ki a szükséges mértékben. A kísérletezésekre tehát pénzt, szellemet és időt pazarolni nem szabad.

Ebből a szempontból a Berlinben alakult »Verein für jüdische Statistik« hézagot pótol. Ha már megalakult, csak előnyére válik, ha általános czímet vesz fel és programmját az egész világra terjeszti ki. A »világ« nagy és hangzatos szó, a mely az emberekre hat és az egyesületbe való belépésre birja. Az egyesület megalakulása után azonnal megkezdte a munkát és az első kötetet már is szárnyra bocsátotta. Hogy a gyorsaság az alaposságnak nem használt, természetes, de hát korunk a hirlapirás kora és mindent azonnal akar.

A mű három részre oszlik. Instructiv bevezetés után következik a zsidó statisztika rendszeres bibliografiája (25—145), amely első sorozatnak jelöltetik. A leggazdagabb a Németországra vonatkozó rész, magyar egyáltalában nincs. Idézi ugyan *Venetianer L.* művét a zsidók szervezéséről németül »Die Organisation stb.« (41. l.), de ezt a czimet csak valamely ujságból szedte fel, mert németül még nem jelent meg. Jearbook (41. fent) helyett olv. Yearbook; Zeitschrift für Gesch. und Wissensch. des Judenthums (133 lent) helyett olv. Monatschrift; Mimisrach umimasra (38 lent) olv. Mimisrach umimarab; Zung (19 l. a jegyzetben) helyett olvasandó Zunz; Die Erwachen (39. l.) hely. das Erw. Különös idézet 138. fent »Jüdisches Litteraturblatt Nro 25.« évfolyam nélkül.

Az egész anyagot és ennek megfelelőleg a bibliografiát is a következő szempontok szerint csoportosítja: 1. Népességi st. 2. Anthropologiai és ethnografiai st. 3. Egészs. st. 4. Gazdasági st. 5. A társadalmi élet statisztikája. 6. A vallásos élet st. 7. Moralstat. 8. Politikai st. 9. Vegyes. Az egyes főcsoportok ismét alcsoportokra oszlanak, ugy, hogy a zsidó nép teljes demografiáját öleli fel.

A bibliografia után mintegy kiegészítésül következik azon szervezetek ismertetése, melyek zsidó statisztikai munkát végeztek és végeznek. Hogy első helyen a legujabb organum, a »Verein für jüdische Statistik« van bemutatva, érthető, hisz már Ahasverus adta ki a rendeletet: »mindenki legyen ur a maga házában.« Fennállásának rövid ideje alatt tényleg eleget dolgozott. Az ICA és a Bnei-Brit és más egyletek és testületek által végzett némely munkálatok ismertetése azt mutatja, hogy az uj egyletnek nemcsak elődei, hanem ezekben erős támogatói is vannak. Utolsó helyen áll ezek között a »Jüdische Hochschule« cz. bureau egyik munkájának bemutatása. A »Jüdische Hochschule« székhelye Genf, czélja: zsidó főiskola — egyetem vagy még inkább műegyetem — felállítása. Az orosz zsidó deákok az orosz egyetemekre csak bizonyos százalékokban bocsáttatnak, kénytelenek tehát külföldi főiskolákra menni. Ügyvéd és tanár, mint idegen, nem lehet, sőt az orvosi diploma sem nyitja meg a kapukat. Az egyetlen szabad pálya a technika. Innen érthető, hogy a külföldi orosz-lengyel diákok csekély kivétellel technikusok. Minthogy az utolsó években számuk egyre szaporodik, a külföldi főiskolák nehézségeket támasztanak. Érthető, hogy ezek a deákok zsidó főiskolát szeretnének. Megvan a szükség és hozzá a deák, csupán a pénz (évi 2—3 millió korona) hiányzik. No meg a felállítás joga és helye. De a »Jüdische Hochschule« irodája él és dolgozik. Az orosz diákok között sok mindenfélére kiterjedő kérdőívet köröztetett. Érdekes, hogy e sokat hányatott, hazájukból kiszorított deákok közül a fele sem vallotta magát zsidó nemzetiségünek, még kevesebb (egyharmada) czionistának.

A legérdekesebb a harmadik rész, a mely 11 czikket közöl ugyanannyi szerzőtől egyes országok zsidó statisztikája köréből. Első helyen itt is az orosz-lengyel hitrokonok állnak. Szakszerű ismertetések vannak a londoni és newyorki zsidókról is, persze itt is csak az oroszokról. A többiről nincs mit beszélni. Francziaországnak, helyesebben Párisnak is van bevándorolt zsidó proletariátusa. Számuk 20.000, túlnyomólag munkások. A kép, mely elénk tárul, sötét. Csupa szegénység, baj, nyomor. Vigasztaló csupán az, hogy a zsidó szorgalmas, szivós, józan, családias, és minden testi gyengesége mellett hosszú életű. A szük és szegény newyorki ghettóban a mortalitás a legkisebb.

A negyedik, mindössze 47 lapot kitevő utolsó rész czíme: »Beiträge zur Gesammtstatistik der Juden« és három czikkből áll. Judt I. M. a zsidó faj physikai oldaláról értekezik; Ruppin A. mint városlakót mutatja be. Végül az egész világon élő zsidók számáról, megoszlásáról és szaporodásáról van egy kis tanulmány, amely a különböző becsléseket hasonlítja össze. Az igazsághoz legközelebb áll az a becslés, amely az összszámot 11—12 millióra teszi, melynek fele az orosz birodalomban sinlődik. Második helyen az osztrák-magyar birodalom, harmadikon az Egyesült-Államok, negyediken a német birodalom áll.

Ha már most a 452 lapból álló, szép kiállításu műről általános itéletet formálunk magunknak, konstatálnunk kell, hogy az új egyesület a rendelkezésre álló idő és anyagi erőhöz képest szépet alkotott. Nem nyujt egységes munkát, inkább évkönyv-félét, melyben többé-kevésbbé alapos és érdekes közlemények foglaltatnak. A java része nem is szolgál ismeretlen adatokkal, de új az egymásmellé állítás, melyből a zsidóság szomorú sorsa sír ki. Kétségtelen, hogy az új egyesület ez első publikácziója felette biztató kezdet, amelynek folytatását nagyon is óhajtjuk. Ép ezért szükséges lett volna I. számmal jelölni.

LA MEROPE HÉBER FORDÍTÁSA.

(La Merope. Tragedia illustrissimi poëtae Veronensis, *Marchionis Francisci Scipionis Maffei*, quam ex Italico sermone in linguam sacram classicam convertit celeber poëta Mantuanus *Samuel Aaron Romanelli*. *Nunc* primum cum praefatione et notis in lucem edita e manuscripto autographo translatoris existente in bibliotheca privata editoris. *Dnis P. Thomae Aqu. Weikert O. S. B.* publ. in collegio s. Anselmi de urbe ling. orient. prof. consultoris commissionis biblicae. *Romae* Typis s. c. de propaganda fide, sumptibus Friderici Pustet pontificalis bibliopolae. Ratisbonae-Romae — Neo-Eboràci — Cincinnati. 1903.)

Merope szerencsétlen sorsa már a legrégibb latin és görög költőknek is megható tárgyat nyujtott a tragikum drámai feldolgozására. Euripides volt az első a görög tragikusok

között, ki e motivumot költői formába öntötte. Utána a latin Hyginus. De az Újkor költőire is igen nagy hatással volt Merope tragédiája s nem kisebbek, mint Torelli, Alfieri és Voltaire próbálkoztak meg vele. Azonban egyiköknek sem sikerült ennek a tárgynak megfelelelő mezt és hangot adni, úgy, mint az olasz Maffeinek. Az ő tragédiáját ismerte el a hivatásos kritika a legjobbnak és a legtökéletesebbnek valamennyi feldolgozás között és csakhamar le is fordították franczia, angol és más nyelvekre. Ennek a nagyhírű tragédiának klasszikus héber fordítását adta most ki a Vatikán nyomdája. Héber fordítója Romanelli Sámuel,*) az olasz vándor lantos, akinek a múzsája nem hozhatta házához a honoráriumot, hanem hü életpárjává szegődött és így együtt jártak koldulva országról-országra és azért nem is hozhatott létre maradandóbb, értékesebb művet. Eleme az alkalmi poezis volt, amit bolyongása közben a gazdag, előkelő lakodalmakra, vagy más örömünnepekre költött. Az ilyen alkalmi költeményeknek természetesen annyi sem az értékök, mint amennyit fizetnek érte, de Romanelli itt is szépeket tudott alkotni. Legértékesebb műve azonban Merope fordítása, amit, úgy látszik, nem pénzért csinált és éppen azért csak művének tökéletessége lebegett szeme előtt, midőn a világirodalom e nagybecsű gyöngyét a héber irodalom birtokába tette át, amivel magának feledhetetlen érdemeket és irodalmunknak becses nyereséget szerzett. A fordításnál csakis ideális czél lebeghetett előtte, hogy munkáját oly nagy műgonddal végezte. Megtartotta az eredetinek versmértékét, sőt, hogy a szereplők nevei is hasonlók legyenek az eredetikhez, olyanokat választott a szentirásból, amelyek hangzásukra szinte teljesen megegyeznek a görög, illetve olaszszal. Így Merope = מֵרַב (Sául leánya I. Sam. 14., 49.). Nyelvezete fényes, klasszikus és ragyogó, de emelkedettsége daczára is folyékony és könnyen érthető. Az egész tragédiában nem találunk olyan szót, amely a szentirásban legalább egyszer ne fordulna elő. Így tehát igen szűk körben mozog, de művészetével a kevés szókincscsel

*) Romanelli életéről L. Della Torre a paduai szeminárium tanára irt, aki lantosunkat személyesen is ismerte gyermekkorában. Irodalmi működéséről pedig bő értekezést irt Dr. Blau Lajos, szemináriumi tanár, amely legközelebb német nyelven fog megjelenni.

is oly költői nyelvet alkot magának, amely az újításokkal telt mai héber művek bármelyikével kiállja a versenyt.

Álljon itt egy-két példa klasszikus nyelvezetére:

לשתוק תוכל אך לא תוכל לשכוח
על זה ימשול, על זה יכשול הול נפש.

הוות בכל תמצא, נקל לך יהי
שנות מקום, אך לא שנות הפנע.

*

E minden tekintetben tökéletes műfordítás kézirata majdnem egy évszázadig hevert különböző könyvtárak porában, mig az olasz orientalista Weikert benediktinus szerzetes és tanár Rómában autograf alapján sajtó alá rendezte a czélból, hogy tanítványai tanulják meg belőle az újhéber nyelvet. És valóban, tisztább nyelvezetü művet alig találunk az egész héber irodalomban. Romanelli lánglelkének egész költészetét öntötte belé és méltó, hogy 100 éves porából feltámadjon, hogy tanulják belőle a héber nyelvet azok, kik azt hiszik, hogy az ujítások nélkül szépen héberül irni nem lehet és hogy gyönyörködjenek benne azok, kik az igazi költészet gyümölcsét akarják élvezni.

Hogy e művet hibáktól menten kaptuk meg, bizonyára nem a Vatikán nyomdájának érdeme. Nagy része van ebben dr. Blau Lajosnak, ki a Weikert kezében levő autograf után szedett korrektura-iveket megkapta, hogy azokat összehasonlítsa azzal az apograffal, mely Romanelli többi iratával együtt a szemináriumi könyvtár birtoka és egyuttal a korrektura gondos munkáját is elvégezte, a bevezetést pedig az adatok szempontjából kijavította. »Collationem huius M. S. apographi cum fasciculis praelo prodeuntibus maxima cum diligentia et cura libenter suscepit et absolvit Clarissimus dr. Ludovicus Blau Sem. Isr. Budapest, pro quo adiutorio et obsequio ei debitas gratias agimus.« (Weikert: Praefatio.)

Nagy értékű művel szaporodott tehát a héber irodalom! Azonban jelent-e az valamit reánk, magyar zsidókra nézve is?! Meg van-e nálunk a tudományos irodalmi művek iránti érdeklődésnek aránylag századrésze is, mint a külföldön? Nem dől-e dugába minden vállalat, amely az irodalom fellendítésére megindul? Nem kénytelenek-e magyar tudósaink értekezéseiket

német, franczia meg angol nyelveken megjelentetni, mert hazájukban kellő érdeklődéssel és méltánylással nem találkoznak? Magyar zsidó-irodalmunk még új; de megvan-e benne az újság szokott pezsgése? Mennyi irodalmi és zsidó irodalmi vállalat virul a külföldön! És nálunk?...

Vajha Magyarországon is átvonulna az érdeklődés szelleme!

ומלאה בארץ דעה כמים לים מכסים.

Budapest. PATAI JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

Steinberg Augusta, egy galicziai kereskedő leánya, doktori disszertáczió írt e czímen: »Studien zur Geschichte der Juden in der Schweiz während des Mittelalters.« (*Zürich*, 1902.), melyet a berni bölcsészeti fakultás el is fogadott. Általános bevezetés után 2 fejezetbe foglalja összegyűjtött adatait. Az első a zsidók jogi állásáról szól. Az adatok lényegileg azonosak azokkal, melyek a zsidók történetéből a középkorban eléggé ismeretesek. A második fejezet a zsidók kereseti ágait mutatja be, melyek szintén azonosak a máshonnan ismeretesekkel. Előtérben áll persze a pénzkölcsönzés. Érdekes, hogy a városok ezt a zsidók felvételénél kikötik maguknak. Ha a zsidók kölcsön nem adnak, a városból kiutasíttatnak. A svájczi Cahors franczia városból származó keresztények és »lombard-ok« (honnan a mai lombard műszó ered) a zsidókkal a kánoni tilalom ellenére versenyeztek az uzsorával. Egy középkori prédikátor ezeket a zsidóknál sokkal szivtelenebbeknek mondja. Nevezetes, hogy a nagy elkülönítés mellett fennmaradt peres akták zsidók és keresztények között előfordult benső viszonyokról értesítenek bennünket. De úgy látom, hogy majdnem kivétel nélkül zsidó férfiak és keresztény nők a szereplők. Sőt egy jeruzsálemi is. Steinberg Augusztával a zsidó történetirásba talán az első nő vonul be.

*

Pick H., »Assyrisches und Talmudisches« cz. disszertácziója (Berlin, 1903.) jegyzetek gyüjteménye, amely ezt a fontos és sokat igérő témát felületességével diskreditálni

alkalmas. Az egész 33 lapból áll és szerző a 30. lap végén »zárja be bevezető megjegyzéseit«, tehát még jönni fog, még jönni kell. A talmudi astrologiánál, melyet Sabb. 156a-ból idéz a 17. és köv. ll., utalhatott volna Löw (Ges. Schriften) és Blau (Jew. Encyclopedia) czikkére. — 20. lap עין כל (A Z. 46 a s párhuz.) hibás irás עין כום helyett (Blau, Tanulmányok 89). — 22. s köv. ll. utalandó Herzfeld művére: »Der altjüdische Handel«. Ehhez a kitételhez »ez a kötelezvény puszta cserép« (B. B. 32 b) l. Óhéber Könyv 16. l. A kakas (Szanh. 105 b) hypnosist okoz és az áldozattal nem hozható összefüggésbe (17. lap). Amit a babyl. szerződések és a talmud közti összefüggésről mond (26. s köv.) édes kevés. Remélhető, hogy sz. a lexikális résznél szerencsésebb lesz.

*

Sycz S. »Ursprung und Wiedergabe der biblischen Eigennamen im Koran« (Frankfurt 1903) cz. dolgozatában összesen 44 nevet tárgyal. Nem szorítkozik pusztán a kóran átirásainak megvilágítására, hanem a nevek etymológiáit is kutatja, összeállítva az eddig adott szófejtéseket. Kikerülte figyelmét, hogy a Mária névről és etymológiáiról Bardenhewer monografiát írt (Der Name Maria. Biblische Studien 1. füzet), melyhez *Kaufmann* Monatschrift 44, 188—192 és *Blau* Revue d. E. J. XXXII. 152—160. uj adatokat szolgáltattak.

*

Niszim Gerundi (Ran) megjegyzéseit Abóda Zára traktátushoz kiadta Wertheimer S. A. néhány év előtt egy igen régi kéziratból, amely már nehezen volt olvasható. Most ugyancsak Wertheimer újra átnézte a kéziratot és jobb szöveget ad, melyet *Marder E.* bocsát közre. Wertheimer jól bizonyította, hogy az eddigelé ismeretlen Chiddusim tényleg a Ran műve. Többnyire spanyol autorokat idéz. A R. Izsák és az Ibn Gajját idézetek talán máshonnan nem ismeretesek. A kiadó megérdemli a támogatást.

*

Rosenthal L. A., ki a misna összefüggésével két dolgozatban foglalkozott (Ueber den Zusammenhang der Mischna I. Teil: Die Sadducäerkämpfe und die Mischnasammlungen vor dem Auftreten Hillel's. Strassburg 1890. II. Teil: Vom

Streite der Bet Schammai und Bet Hillel bis zu Rabbi Akiba. u. o. 1892), most nagy czímű iratot tesz közzé: Die Mischna, Aufbau und Quellenscheidung. Erster Teil: Die Ordnung Seraim. Erste Hälfte: Von Berakhot bis Schebiit« *(Strassburg* 1903). A misna régibb alakjairól és alkatelemeiről már régóta beszélnek, hiszen a talmud említi, hogy R. Meir a misnát Akiba szerint állította össze (Szanh. 86 a), sőt maga a misna beszél az első (régibb) és utolsó (későbbi) misnáról. Hillel, Akiba, Jehuda I a fejlődés három főfazisát jelzik. De hogy a meglevő misnából mikép hámozhatók ki a régibb elemek és alakok, ez a nagy kérdés. Lewy (Ueber einige Fragmente aus der Mischna des Abba Saul), Hoffmann (Die erste Mischna) és mások kisérleteket tettek ez irányban egyes traktátusokkal vagy nagyobb részekkel. De meg kell vallani, hogy eddig hiányzik a vegyi áram, amely az anyagot elemeire bontaná. Tudjuk, hogy a misnában több réteg rakódott le, de nem tudjuk a rétegeket egymástól megkülönböztetni. Minthogy a bibliakritika »forrásokkal« operál, nem meglepő, hogy Rosenthal a misnánál »Quellenscheidung«-al próbálkozik. Az érintett minta szerint mindjárt egész csomó forrást fedez fel, szerkesztéssel és interpolácziókkal. Nem kevesebb mint 10 forrás bugyog a misnában, sőt minden traktátusban és az amórák toldásai sem jelentéktelenek. A pentateuchkritika mintájára a forráskimutatásról tabellát készít Az elveket, melyek szerint eljár, és a forrásokat 16 lapból álló bevezetésben mutatja be. Rövidnek elég rövid, de előttünk nem világos. Meglepő, hogy a forrásokra bontást igazolni törekvő bevezetésben sem új tény, sem új gondolat nincs. Frankel *Hodogeticaja* a vezérfonal az egyes tannák (források) jellemzésénél. Talán a részletek behatóbb tanulmányozása fog világosságot gyújtani, egyelőre tamáskodunk.

*

Az »Óhéber Könyv«-ben kifejtettük, hogy a bibliai szövegkritika önkényesen jár el és a héber irás és könyvalak történetét nem veszi tekintetbe. Különösen nagy jelentőségű a kolumnamagasság és a sorhosszúság. *Peiser F. E.* »Der Prophet Habakuk« cz. iratában (Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft. 1903, 1. 8. Jahrgang. *Berlin*) e kis prófétai irat ősalakját akarja megállapítani és két táblában be is

mutatja. A létező, 2000 éves történelmi adatokat, minthogy a zsidó irodalomból veendők, nem használja fel, hanem éleselméjűséggel és divinátióval pótolja. Az induktiv eljárás pedig az lenne, hogy az elérhető legrégibb alakból hatoljunk visszafelé az ősalakhoz. Hogy P. milyen sikerrel operált, más összefüggésben fogjuk megvilágítani, a jelen sorokkal csak a figyelmet irányítjuk reá. Kár, hogy P. az assyrologiával terhelte meg kis dolgozatát. Az erőltetett párhuzamok egyéb feltevései iránt is bizalmatlanságot keltenek. Ha az ékirati idézeteket a prófétai helyekkel összevetjük, csodálkozunk, hogy ezek között összefüggést lehet felfedezni. P. szabadon ereszti képzelete sasszárnyait és azt is kihozza, hogy a Hab. szerzője zsidó princz volt, ki gyermekkorában tuszként került Ninivébe (609 körül) és ott az assyriológiát tanulmányozta és trónpretendens volt (11. s köv.). Nem tréfálunk, mert P. az 5. lapon maga mondja Habakukról: »assyrisch studiert hat«. Ez abból következik, mert a próféta 2, 2 azt mondja: »Ird fel a látomást a táblákra, hogy az olvasó átfusson rajta (למען ירוץ קורא בו)«. Már pedig azt az ékirati táblák következő gyakori aláírásából vette: »(die ganze Litteratur) schrieb ich auf Tafeln zusammen fassend und vergleichend und stellte sie in meinem Palaste zu meiner persönlichen Lektüre auf« (?!). Az assyr szövegben ימהר-nak megfelelő szó áll és P. csodálkozik, hogy a próféta nem azt a szót használja. Mi akkor csodálkoznánk, ha használná, mert ימהר קורא בו nem azt jelentené, hogy az olvasó folyékonyan olvas, hanem hogy siet, azaz sietős dolga van. — כפים-t (2, 10) assyr כבים-re javítja (8. l.), de elfelejti, hogy כפים a talmudban elég sűrűn használt szó, tehát élőszó volt. Azt pedig nem lehet feltenni, hogy a bibliából vették, mert a talmudisták mindig az élő nyelvet használják. Az assyriológusok nem is tudják, mily hű követői a zsidó népnek, amelynek felfogása szerint minden a pószukban áll. Csupán a megtalálás elmésségében különböznek egymástól.

*

A zsidó-német zsargon és irodalma a germanisták részéről nem részesül oly figyelemben, mint más német dialektus, p. az erdélyi szászok nyelve, de azért már *von der Hagen* is olvasott róla a berlini Akadémiában (1853) és több tudós (Lotze H., Grünbaum) szentelte figyelmét ennek az iroda-

lomnak, sőt *Wiener L.* általunk is ismertetett irodalomtörténetet irt a Jiddischről. A zsidó-német dialektusról is napvilágot látott egy értekezés (Deutsche Mundarten, 1896.) és ehhez fűzi *Gerzon J.* disszertácziójáit: »Die jüdisch-deutsche Sprache. Eine grammatisch-lexikalische Untersuchung ihres deutschen Grundbestandes«. Frankfurt a. M. 1902. G. maga nem ismeri a zsargont és munkája alapjául főkép *Perez J. L.* ismert orosz zsargonköltő munkáit választotta, a kiejtésre nézve pedig egy hameli orosz deák volt orakuluma. Valami jelesebb dolgozat ezek szerint már eleve nem várható; de lehet, hogy G. az alak- és mondattant a rendelkezésére álló anyaghoz mérten jól csinálta. A germanistika zsargonját nem értjük. A szótár természetesen nem teljes és nem is megbizható. 1. (84. l.) *ágres* = piszke (büszke), a magyar nyelvben is él: *egres*. A G. által idézett német szótár tévedhetett. — 6. *bêdem* (= bodem) jelentése padlás, nem Bodem, Grund. — 7. *bêgel*, melyhez G. bögelt idéz, az ismert beugel (bajgel). G. azt mondja: »Das Wort kommt einmal bei Luther vor, ohne jedoch sicher erklärt zu werden« (?!). — 18. *dêse*. Magyarul dézsa. A zsargon ezt nálunk nem használja. Biztosan tót eredetű. — 34. *farfel-nudeln*. A német szt. helyesebben mondja: geriebener Teig, mert a zsargonban ezt jelenti és a nudlit loksen-nek mondják. — G. 4 csoportban vagy 400 szót állít össze. Érdekes, hogy nemcsak spanyol-zsidó (ladino), hanem perzsa-zsidó zsargon is létezik. Ez utóbbinak külön czikket szentel a Geiger-Kuhn-féle »Grundriss der iranischen Philologie« (Strassburg, 1899.). Arabs-zsidó zsargon is van, a mely mai napig virágzik és egész irodalmat teremtett. A zsidók nem zárkóznak el a népektől, megtanulják nyelveiket, de társadalmilag izoláltatván, csakhamar beáll a nyelvi különállás is.

*

Deissmann A. »Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus« cz. előadásában tulajdonképen arról szól, hogy a biblia görög fordítása mikép hódította meg a hellén világot. Schürer ellen bizonyítja, hogy a hellének a septuagintát igen jól értették, mert ez a nép nyelvén beszél. Nem klasszikus próza, de a közönséges nép, az egész világon elterjedt hellenista nép előtt az attikai próza idegenszerűbb volt, mint a

LXX, amely épen az ő nyelvén beszélt hozzá. Meggyőzően bizonyítja, hogy zsidó-görög nyelv (Judengriechisch) sohasem létezett (4. l.), mert a zsidók ugyanazt a nyelvet beszélték, melyet a pogányok. D. azt mondja, hogy a *κύριος* szó, melylyel a LXX a tetragrammatont visszaadja, hozzájárult a zsidó nemzeti isten יהוה egyetemessé tételéhez (13. l.). Szellemes megjegyzés, de nem igaz. Mert az eredeti példányokban tényleg héber betűkkel irták a tetragrammatont és tényleg ismeretes volt pogány-zsidó körökben, továbbá a zsidókhoz csatlakozók nem az istennév, hanem a zsidó vallás köré csoportosultak. — A héber כבוד szót, hol Istenre vonatkozik, a LXX *δόξα*-val fordítja, ami sugárzó fényt (Lichtglanz) jelent (6. lap). Látjuk ebből, hogy a זיו שכינה milyen régi fogalom. — A talmud minden gúnyolódást tilt, de a bálvány kigúnyolását megengedi. Ezt úgy tették, hogy a bálványnevet elferdítették, pl. עין כוס helyett עין קיין-ot mondtak (j. A. Z. 43 a fent). Ez volt a hellén zsidók szokása is. »Dass die Weltjuden selbst einzelne der Umprägungen und Neuprägungen des Wortschatzes vorgenommen haben, ist ohne weiteres zuzugeben: was der Heide *ἱερόθυτον* nannte, das haben sie verächtlich *εἰδωλόθυτον* genannt« (5. lap). — »Das Wort *συναγωγή* (wie später *ἐκκλησία*) übersetzt man, wo es die religiöse Gemeinde bedeutet, am besten durch *Versammlung*« (3. lap, 1. jegyzet).

A *synagoge* tényleg כנסיה-nak hű fordítása, amely gyülekezést jelent (Abóth 4, 11). Szó van a gyülekezés tagjairól בני כנסיה (Ékha rabba sub ולא אותי). A szó konkrét jelentést kap és a gyülekező helyet is jelöli (Num. r. c. 1, אני בונה כנסיה ודר בתוכה). Épúgy jelenti *synagoge* is a gyülekező helyet, a zsinagógát. Ez a nyelvhasználat oly mély gyökeret vert, hogy Galerius türelmi rendelete 311-ből a keresztények számára igy szól: *conventicula sua componant* (Lactant. De mort. persec. 34), mi alatt zsinagógáik felépítését értette (Fourneret P., Les biens d'église, Paris 1902, p. 16). Eusebius ugyanazt a rendeletet görögül közli (Hist. Eccl. VIII 7) és abban a kérdéses szavak így hangzanak: *καὶ τοὺς οἴκους ἐν οἷς συνήγοντο συνθῶσιν*. A milanói rendeletben (313. év) a következő kitételek fordulnak elő: »locas ad quae antea (Christiani) convenire consueverant . . . . iidem Christiani non ea loca tantum, ad

quae antea convenire consueverant.« Más névvel ezeket a helyeket »loca ecclesiastica«-nak nevezték (Fourneret 21. l., 1. j. és 18. l. 3. j.). Elég világos, hogy a zsidók és a nyomukba lépő keresztények mindvégig kerülték a pogány templomokat jelölő neveket. — A zsinagógákat a szent földön kivül viz mellé építették (Schürer, Geschichte II 444; Blau, M. Zs. Sz. X. 492—496; Löw, Ges. Schriften IV 24 tagadja). Deissmann 5. lap új bizonyítékot hoz fel, hogy t. i. Arsinoében a προσευχὴ Ἰουδαίων a vizcsatorna mellett állott. Idézett czikkünkben a Mekhilta elejéből bizonyítottuk, hogy a palesztinai tudósok is külföldön csak a viz melletti helyet tartották tisztának. Ott Egyptomról van szó és Arsinóé is Egyptomban van. Nem lehetetlen tehát, hogy a zsinagógáknak viz mellé építése az egyptomi zsidóktól eredő szokás volt.

*

Az újonnan felfedezett Szirach-fragmentumok mindenféle alakban kerültek az érdeklődők kezébe. Vannak facsimilék, fényes kiadások, terjedelmes kommentárok, csak épen olcsó szövegkiadás nincsen. Ezt a hézagot tölti ki *Strack H. L.* irata: Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs *(Lpzg* 1903). Str. adja a szöveget, kritikai apparatust a szöveg alatt és a végén egy kis szótárt, amely a ritkább szavakat nyújtja. A kiadás előnye, hogy 1.50 márkáért kapható. Az elrendezés Str. ügyes és gyakorlott kezére vall. A puszta szöveg nem olvasható simán, de ebből a szöveg eredetére nem következtethetünk, mert a bibliai iratok szövegei ugyanily benyomást tennének ránk, ha gyakori olvasás által nem ismerkedtünk volna meg velük már előbb.

*

Montefiore C. G., az ICA elnöke és a Jewish Quarterly Review társszerkesztője, »Liberal Judaism« czím alatt kis kötetet tett közzé (London 1903), melyben zsidó theológiai kérdéseket tárgyal. Montefiore Dr. Schechter tanítványa és ez utóbbi az első, aki zsidó szemináriumban (Newyork) a theológiát mint külön disciplinát fogja előadni. A tanítvány nagyban különbözik a mestertől; mint már könyvczíme mutatja és a mint előző irodalmi termékeiből ismeretes, a legszabadelvűbb iránynak hive. Minthogy a modern zsidóság körében a nagyközönség csinálja a theológiát, csak örülni lehet, ha akad olyan

is közötte, ki ért hozzá. Részletek kiemelése lehetetlen, mert az egész egyaránt fontos és érdekes.

*

Delitzsch Frigyes »Zweiter Vortrag über Babel und Bibel« (Stuttgart 1903), melyet mint társadalmi jelenséget már bemutattunk, felette gyenge termék. A »Babel« czimet alig érdemli meg, mert velejében káromkodás a *sémi* biblia ellen. Az orthodox evangelikusokkal háboruskodván, kikel katechizmusuk ellen, amely a tizparancsolat első két igéjét egybefoglalja és az utolsót ketté vágja. »Was er dir weise verschweigt, zeigt dir den Meister des Stils.« A világért sem említené, hogy a zsidók tényleg úgy osztják fel a parancsolatokat, ahogy ő kivánja. A héber szöveg hűségét védi a modern emendáló láz ellen, helyesen utalva arra, hogy az assyr nyelvből sok érthetetlennek nyilvánított szót magyarázták már meg.

*

Delitzsch »Babel und Bibel«-je kicsibe azt a hatást érte el, amit Harnack felolvasásai: feltünést keltett. Ebben a reklámvilágban ez teljes siker. Az elleniratok és nyilatkozatok száma elég tekintélyes, melyeknek ismertetéséhez se képességünk, se kedvünk nincsen. *Bahr H.* »Die Babylonischen Busspsalmen und das Alte Testament« cz. iratát is csak azért említjük fel, mert a sokszor emlegetett babyl. vezeklő zsoltárokból 9-et fordításban közöl. Vizsgálódásának eredménye az, hogy a babyloni vallás monotheizmust nem ismert és hogy az »ótestamentom« vallásánál jóval alacsonyabb. B. azt mondja, hogy az assyrológusok állításai folytán sok keresztény vallásos érzelmeiben nyugtalaníttatik. Hinc illae lacrymae.

*

A folklore népszerűvé tette a babona és mystika összes fajtáit és a figyelmet erős mértékben terelte a régi irodalmak e körbe vágó termékeire. A daemonologia a feledés homályából ujra napfényre került és különösen az evangeliumok elbeszélései a démonok által megszállottakról nagyban foglalkoztatja nemcsak a theológusokat, hanem a psychologusokat és orvosokat is. Jelen alkalommal két monografiáról adunk hírt, az egyik franczia, a másik angol. A külső terjedelemre és belső becsre egyaránt gyengébb az előbbi, melynek szerzője *Draussin*

U. és czíme: »Les Démoniaques au temps de N. S. Jésus-Christ« (*Cahors* 1902.). Kis történelmi bevezetés után Lukács 9, 37—43, a démoniakusokról szóló főhely, magyarázatát adja és a gonosz szellemekre vonatkozó »ótestamentomi« helyeket állítja össze. Leirja azután a betegeket és megszállottakat Jézus korában. Foglalkozik ezután azzal a sokat vitatott kérdéssel, hogy Jézus hitt-e démonokban és megszállásukban. Sokan ugyanis azt állítják, hogy e balhitet nem osztotta és csak hallgatólag tűrte a nép körében általánosan elterjedt babonát. Szerző azonban ezt őszinteség hiányának tekintené és az evangeliumok félre nem magyarázható értesítései alapján azt állítja, hogy a keresztény vallás alapítója kora nézeteit maga is vallotta. Szerző bibliai ismereteire jellemző, hogy azt a kiváló helyet, hol az Achabot félrevezető »hazug szellemről« van szó, II. Krónika 18. fejezetéből és nem az eredeti forrásból I. Kir. 22, 19—23. idézi (29. lap lent). Ugyanott a jegyzetben Antiquit. XVIII. helyett olvasandó VIII. Jelesebb alkotás *Alexander Menzies WM.* műve: »Demonic possession in the New Testament. Its relations historical, medical and theological« (Edinburgh 1902.) Angol terjengősséggel tárgyalja ugyan a kérdéseket, de kimerítően. Nem kevesebbet, mint 300 lapot szentel ennek a speciális kérdésnek és még a megszállottak számát is meg akarja állapítani statisztikai alapon. A történelmi szempont mellett az orvosi szempontot is figyelembe veszi és pogány párhuzamokat is idéz. Azon nézeten vagyunk, hogy *Tylor* a primitiv müveltségről szóló művében (Primitive Culture) megmutatta a helyes utat, a melyen e problemákat meg kell fejteni. A könyv, melyben az elbeszélések foglaltatnak, nem befolyásolhatja a tudomány nyujtotta magyarázatot. Kár minden erőlködésért.

*

A legismertebb héber irók közé tartozik *Achad-Haam*, kinek összegyüjtött irataiból az I. kötet 2. kiadásban látott napvilágot. Héber czím: על פרשת דרכים, német czím: Am Scheidewege (Achiaszaf kiadása, Berlin, 1902.). Szerző jól ír, de a miről ír, az ránk nézve jórészt idegen világ. A legfontosabbak nézetünk szerint az utolsó értekezések a mai héber nyelvről, a mely szerző világában élő nyelv. A neológia híve, vagyis annak a törekvésnek, hogy a héber nyelv modernizáltassék oly mérték-

ben, hogy héberül lehessen mindenről irni, épúgy mint az élő kulturnyelveken. Ginzberg (ez a magán neve) zsidó nemzeti kulturát kiván, a mely a czionismussal párhuzamosan haladjon. Erről a témáról értekezett az orosz czionisták kongresszusán, a mely referátum az »Ost und West« német havi folyóirat 1902. novemberi füzetében meg is jelent. Iratai minden esetre kellemes héber olvasmányul szolgálhatnak. Felemlítjük még, hogy a szent földi zsidó gyarmatokról és gyarmatositásról is több levél található a kötetben.

*

Guthe H. szerkesztésében megjelent egy »Kurzes Bibelwörterbuch« (Tübinga és Lipcse, 1903.), a mely tényleg rövid (768 lap), de mégis igen gazdag. A reáliák teljesen fel vannak véve, csupán egyes theológiai czikkek maradtak ki, melyek ily kézikönyvbe tényleg nem valók. A mű jó mellékletekkel és számos illusztráczióval van ellátva. Sok czikk átnézéséből azt látjuk, hogy minden alaposság és tömöttség mellett ezek világosak és élvezhetők. Bár csupa szakember dolgozta fel az egyes czikkeket, pontatlanságok előfordulnak. Birák 8, 14 נער; Socin szerint 589. lap 11. sor alulról = »beliebiger Bürger«. 591/20 S. azt állítja, hogy az íróbőr rendesen báránybőrből készült és talán kecskebőrből is. Ezt csak éleselméjűségből tudhatja, mert a történelmi adatok a vad- és borjubőrről szólanak (Óhéber Könyv 27). — »Das griech. Wort κεραία [Máté 5, 18; Luk. 16. 17], bezeichnet für d. Griech. die Accente, für d. Hebr. alle möglichen dem Consonantentext beigefügten Punkte und Lesezeichen« (591.). Szó van az első századról, midőn Jézus azt mondta, hogy a törvényből egy κεραία sem veszhet el. Mik voltak akkor a »consonansszöveghez hozzátett pontok és olvasójegyek?« Pontozás még egyáltalában nem létezett és a matres lectionis, vagyis a plena és defectiva nem tekintettek alsóbb rendű fontossággal biróknak. Biztos, hogy κεραία héber aequivalense נקודה, a mi a hagyományban a betük vonalainak kimagasló vagy kinyuló részét (pontját) jelenti (Óhéber Könyv 147. lap 3. jegyzet). — 592, előbb kell említeni a כתב אשורי-t, mert ez a régibb név, míg כתב מרבע a hagyományban elő sem fordul. S. maga helyesen csupán az előbbit említi 594. lap közepén. — 594 »statt *jôd* »Hand« sagen sie aber z. B. *jaman* »Rechte.« Ez a példa arra, hogy betük neveinél eltérések

mutatkoznak. Ez nem helyes, mert *jod* a jobb kezet jelenti, tehát helyesen beszélnek a »*jaman*«-ról. — Némely tudós számára zsidó hiába ír. S. pl. 592. és 594. az óhéber irásról és Ezra szerepéről az új irás meghonosításánál nem tálalja fel a régi nézeteket, ha figyelembe veszi »Zur Einleitung« 2. szakaszát és a Kaufmann-Gedenkhuchban megjelent czikkemet: Wie lange stand die althebräische Schrift bei den Juden im Gebrauch?

A bibliai törvény a házastársak elválását megengedi, sőt a hagyomány bizonyos esetekben ezt elrendeli. Ha semmikép sem tudnak megférni, a válást a hagyomány még akkor is helyesli, ha egy fél sem követett el büntetendő cselekményt. A keresztény egyház Máté 19, 4—9 és 5, 31. 32. alapján a házasságot felbonthatatlannak nyilvánította. 1900 év tapasztalatai arra tanították a népeket, hogy a zsidó felfogás a helyesebb és a modern törvényhozások erre az álláspontra helyezkedtek a kath. országokban is. De azért Siegfried (143. lapon) azt mondja, hogy az evangelium idézett helyein Jézus a házasságról »magasabb felfogást« honosított meg. — Az amulet (410. lap) és az angyal (156) czikkeknek nem vált volna nagy kárára, ha a Jewish Encyclopedia hasonnevű czikkei figyelembe vétettek volna.

E szük keretben természetesen nem terjeszkedhetünk ki sok pontra és csupán még a »Testament, Altes« és a fordításokról szóló czikkeket vesszük figyelembe (659—662.). Kautzsch a babyl. talmudban (Bába Bathra 14 b—15 a) fenmaradt barajtáról, a mely a bibliai könyvek sorrendjéről és szerzőiről szól, azt mondja: »z. Th. in albernen Phantasien.« Hát az Ujtestamentom irói nem e »balga képzelődés« szerint gondolkoztak? Sőt még 1500 év után is e balga nézeteket vallotta a protestáns egyház is! B. továbbá az elterjedt állításnak hódol, hogy Ezra és Nehemiás 444. ante csupán a »Priestergesetz«-et kanonizálták. Tudva van, hogy a szamaritánusokat a mondott időszakban kizárták a zsidó közösségéből és hogy a szamaritánusok az egész tórát tartják szentnek. Minden józan ember azt kérdezi tehát, hogy honnan vették a szamaritánusok a tórát, ha 444-ben kizárásuk idején még nem létezett? Ez az apró nehézség B. figyelmét sem kerülhette ki, mert azt mondja, hogy a »Mózes tórája« az 5. század végén vagy a 4. elején

lett a papi codex és a többi részek összeolvasztása által szerkesztve. Hihető-e, hogy a szamaritánusok, akkor a zsidóknak már halálos ellenségei, átvették volna az egész tórát a zsidóktól? — A textus receptus Beer szerint is valószínüleg Hadrian császár idejében (138) lett megállapítva. Az »Óhéber könyv« 87—102. bebizonyítottuk, hogy a mostani szöveg már a templom fennállása idején fixirozva volt. — A fordításokról (Uebersetzungen 689—695) jól tájékoztató czikket ad Beer. Alaposan fejti ki, hogy a Septuaginta milyen romlott állapotban maradt ránk. De azért ennek segítségével akarja az őshéber szöveget rekonstruálni (?) Még ha igaz is volna az, hogy a LXX a héber szöveg régibb alakját fordította, mi ellen 100 ok szól, akkor sem használhat ily romlott instrumentumot. Origenes 1700 év előtt a LXX-át a héber szövegből akarta javitani, a jelenkori bibliakritikusok az azóta új meg új okokból romló LXX-ből akarják a héber szöveget javítani, még pedig nem csupán egyes helyeken, hanem általában. Fordított világ!

Végül megjegyezzük, hogy a czímszókat Luther fordításából vették, mert a bibliaolvasó közönségre számítanak. Ez mindenesetre annak a jele, hogy a német protestánsok olvassák a bibliát. Csakis e buzgalomból érthető, hogy a Winer Schenkel és Riehm bibliai kézi szótárai mellett még egy újabb szótár kiadására vállalkozhatnak. Mikor fogjuk mi apáink örökségét, a világirodalom gyöngyét, ennyire szeretni és becsülni?

*

A héber nyelvü irodalom nagy hullámokat vet, melyeknek zugása hozzánk is elhallatszik. Nemzeti, nem vallásos iratok alkotják, mire a multból nem tudunk példát. A zsidó irodalom — a görögül és arabsul irott is — vallásos tartalmu. Az európai nyelveken megjelent, a zsidósággal kapcsolatban levő irodalmi termékek szintén vallásos vonatkozásuak voltak. A czionizmus maga sem produkált zsidó nemzeti irodalmat, csupán ujságczikkeket és egy-két jó-rossz versgyüjteményt. Az idegen nyelven éneklő zsidó poéta talmi nemzeti érzelmek tolmácsolója, a prózairó is inkább politikus és zsurnaliszta, mintsem nemzeti. A zsargon költő, akárhogy hányjuk-vetjük a dolgot, az orosz-lengyel területeken nemzeti költő. De a zsidók igazi nemzeti nyelve mégis csak a héber lehet. És tényleg

azt látjuk, hogy az említett területeken a két nyelv harczban áll egymással. A héber mellé inkább a tanultak, a zsargon mellé a nép áll. Hogy melyik lesz az erősebb? Ki tudhatja. Az életből a héber a zsargont kiszorítani nem fogja, erre csak élő nemzeti nyelv képes, mint a nyugateurópai zsidóság példája mutatja. Az irodalomban persze sokáig hadakozhatnak. Ezeket a gondolatokat egy nagyobb jelenkori héber irodalmi gyüjtemény megtekintése kelti bennünk. Kevés itt a zsidó tudomány. Ennek az irodalomnak irányát és szellemét jellemzi már az a tény, hogy a világirodalom minden rendü és fajtáju termékeit héber nyelvre fordítja. A fő a nyelv. És a héber nyelv tényleg hajlékonnyá és simulékonnyá vált. Csodálatos egyszerüséggel ir pl. *Rabbinovitz L.*, kinek iratai כתבי אייש יהודי czim alatt 1901-ben (Sz.-Pétervár) kezdtek megjelenni. A héber szépirók rendszerint nem mondanak semmit, az irás, a nyelv önczél. Rabbinovitz nem tartozik ehhez a fajtához, csupa apró dolgozataiban mindig van tartalom is. Jó eszméi vannak. Azt állítja pl., hogy a próféták gyermekkorban meg nem értett beszédei arra szoktatják a héber irót, hogy nagy hangon beszéljen és hogy a talmudtanulás önczél, vagyis a vallásos parancsolatok tanulmányozása többet ér, mint ezeknek megtartása — a talmud tanulása nélkül. Jól formulázza a talmud gondolatát. Tényleg a tanulás a fő, a szellem mindig megmarad. Rabbin. többnyire nemzeti és nevelési problémákkal foglalkozik. A kötet vége egy elbeszélés, melyben a von Sonnenburghoz nőül ment zsidó leány tragédiája vonul fel előttünk. Ezeket mi magyarok látásból ismerjük.

*

Az aram nyelv az idők folyamán egész Előázsiát hatalmába kerítette, minek még látható emlékei az aram, nabateus, palmyrai feliratok, a targumok és a két talmud és a syr irodalom. Ennek az egykor nagyszámu népnek történetét ismerteti *dr. Šanda A.* »Die Aramäer« czimü füzetében (Der alte Orient IV. 3. *Lipcse*, 1902.). A bibliában is elég sürün szerepelnek Dávid idejében s később (Damaskus stb.) és az ékiratokban többször van róluk szó. Érdekes világtörténeti jelenség, hogy politikailag és kultura tekintetében nem első rangu nép nyelvét a világhódítók széles birodalmaira rákényszerítette, ha igaz az, hogy az assyr-babylon-perzsa-hellén birodalmak területén a nép ősi időben nem volt aram. Az ismertetésből ugyanis nem látjuk, hogy mi bizonyítja azt, hogy az alsóbb nép már régebbi időben nem volt jórészt arameus. Az aram nyelvről, 22. lap, egyebek közt ezt mondja: »Die Juden der späteren Zeit standen eben unter dem Einflusse der die ganze damalige semitische Kulturwelt beherrschenden aramäischen Sprache.« Kulturájuk jelentéktelen volt (24. pont). A legrégibb felirat 727—722-ből (ante) ered, egy oroszlánsuly jelzése. A legtöbb felirat ugynevezett votivfelirat (Weihinschrift). Az egyik nabateus felirat igy hangzik: »Kinek neve örökre dicsértessék, a jó és könyörületesnek, állította ezt az oltárt Maki stb. saját és leánya élete kedveért« (28. l., Euting 6). Hasonló felirat sok maradt fenn, melyeknek tartalma az, hogy az illető áldozatot hoz a czélból, hogy ő, vagy fia, vagy leánya, vagy férje stb. éljen. Hogy ez közös sémi szokás, mutatja a talmud: »Ha azt mondja valaki, ez a szela legyen alamizsna (czedáka), hogy fiaim éljenek . . . tökéletes jámbor« (Peszáchim 8a lent; R. H. 4a; B. B. 10b). A barajtha nem ok nélkül emeli ki, hogy az illető צדיק גמור, mert a pogány szokás folytán némelyek az adományozás e módját elitélték. A diskusszióból különben kitünik, hogy sokaknak ez a felfogás nem tetszett. Az idézett feliratok a 3. századból valók. 29. lap, 15. sor v. Chr. helyett olv. nach Chr.

*

Ugyanabban a gyüjteményben IV. 4. *Winkler H.* lefordítja Hammurabi, a bibliai Amrafel törvénykönyvét. Ha az identificatio igaz, akkor tényleg a legrégibb törvénygyüjtemény. Mózes törvényeivel összehasonlítva, a meglepő nem az, hogy némely pontban vele találkozik, hanem az, hogy a tárgy és czél hasonlósága mellett oly ritka a megegyezés. Az assyr törvényt a kegyetlenség jellemzi: kézlevágás, vizbefojtás, istenitélet stb. A tolvaj, mint még a középkorban a 11. és 12. századig, halállal lakol. A hierodula és egyéb erkölcstelenségek tükröződnek egyes határozmányokból. Érdekes pl. hogy a bérelt állat szerencsétlen elveszéseért — ha oroszlán tépte szét — a bérlő nem felelős (244. §.). Ebből konstatálható, hogy a talmud Exodus 22., 9—12. verseit helyesen magyarázta. A 245. s köv. §§. alapján azt lehet állítani, hogy a משיעה az, ha a bérlő maga töri össze az állatot. Ha magától mulik ki az állat

(249. §.: »ha isten veri meg és kimulik«), akkor a talmud szerint is felmentendő a bérlő. Ezután következnek az öklelő ökörről szóló törvények. Az 54. §. azt mondja, ha valaki az okozott kárt nem térítheti meg, adassék el birtokostul (mint Ex. 22., 2.). A bérletről és az üzérkedés czéljaira adott pénzről szóló szabályok a talmudnak az אריס és עסקא-ra vonatkozó törvényeivel nagy hasonlatosságot mutatnak. Ez utóbbiak a felést szintén *kertész*nek nevezik. Az a benyomásom, hogy az ősbabyloni szokások még a talmud idejében is éltek és valószinü, hogy a bab. amórák érthető törvényei az ékiratok fordításainál jó szolgálatot tehetnének. A kifizetett adósságlevelet, az agyagtáblát eltörték (16. lap, 1. jegyzet). Ugy látszik, hogy a sóver (שובר), a nyugta neve, mégis csak innen származik. Egyébiránt láttunk egy ily kötelezvényt, melynek széle le volt törve. Ez alkalomból megemlítjük, hogy Peiser lefordított babylóniai szerződéseket. Kérdés, mily összefüggés van ezek és a babyl. talmud idevágó jogtételei közt?

*

Steinschneider legujabb művének czime: »Die arabische Literatur der Juden. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte der Araber, grossenteils aus handschriftlichen Quellen« (Frankfurt a. M. 1902). A könyv nem azonos a JQR. IX—XIII. évfolyamában megjelent »An introduction to the Arabic literature« cz. munkával. A jelen műről, melyhez St. szellemben és szempontokban gazdag bevezetést irt, maga igy nyilatkozik: »Meines Wissens biete ich die erste umfassende Bibliographie dieses Literaturkreises mit biographischen Notizen über die Autoren, die hier sehr spärlich bekannt sind« (XLVI). »Das gegenwärtige Buch bietet hauptsächlich eine möglichst vollständige Zusammenstellung der Schriften in arabischer Sprache, deren Verfasser als Juden geboren waren, unter Angabe der etwaigen Drucke oder Manuscripte des ganzen Werkes oder eines Fragmentes, oder einer Uebersetzung in irgend einer Sprache« (XLIX). A névtelenek száma 200-nál több; 500-nál ismeretes az arabs czim, soknál elveszett. A zsidó arabs irodalom első nyomai a VI. században tünnek fel (költészet). St. ezek leirása közben beszél a zsidó nemzetiségről és a czionizmus ellen nyilatkozik, mert csak árt a zsidóknak (3. lap, 8. jegyzet). Zunz szokása szerint, kit sokszor említ,

sisakos-paizsos előszót is irt, melyben nagy igazságokat mond. Mi St.-t egyáltalában nem tartjuk száraz tudósnak. Jelen művéből is sok érdekes dolgot tudunk meg. Pl. azt, hogy Maimonides a legtermékenyebb arabs-zsidó iró, hogy a Zohar סוד הסודות = יז דרוי ar. eredetü (XL), ugyszintén a talmudistáknál (főkép Maharsánál) található ידוק. A virágos könyvczimek adását az araboktól tanulták, jöttek a bibliai szavakból álló czimek. Benyomásunk szerint a kabbalisták a legtöbb könyvczimet az Énekek Énekéből, mystikájuk kedvelt könyvéből vették. Sok mindenféléről van e könyvben szó, a mi azt is érdekli, ki ehhez az irodalomhoz nem ért. Néhány észrevétel. A XL. lapon St. azt kérdezi פרק-ről: »wie alt ist diese Bezeichnung für die talmudischen Kapitel nach ihrer gegenwärtigen Einteilung?« Erre felelhetünk: olyan régi, mint a talmud maga, a mely már említi. Gyüjtöttünk erre adatokat, talán még rájuk kerül a sor. — »Der semitische Vers ist bekanntlich ein selbstwertiges Glied einer Kette, oder, nach dem stereotypen Bilde, eine Perle der Halsschnur« (XIX). E sémi felfogás tükröződik a midrasban, a mely »a nyaklánczokat« (Én. Én. 1, 10) a prófétákra értelmezi, vagyis az egyes verseket gyöngyöknek tekinti (Sir r. e helyre; cf. Óhéber könyv 116, 3). — St. XL összeállít arabs-héber könyvterminusokat, köztük van שער, a mely azonos az arabs באב-bal (kapu). Ugy látszik azonban, hogy ez eredetileg aram terminus, mert a talmud 3 részre osztott נזקין traktátusát emlékezetünk szerint már a talmud nevezi בבא קמא stb.-nek. — A III. registerből azt látom, hogy St. kezeibe nem jutottak a Klein D. és Friedmann A. kiadásai (M.-Zs. Szemle) az orsz. rabbiképző-intézet birtokában levő, a XII prófétára vonatkozó névtelen arabs kéziratból. A Heisz kiadását még nem ismerhette. A kéziratot magát nem kellett említenie a VI. registerben, mert csak másolat. A legtöbb kézirat természetesen a Bodleianában, a British Museumban és Pétervárott van. A magánosok között a legtöbb kézirattal Adler Elkan (London) rendelkezik.

*

Harkavy A. »Studien und Mittheilungen» cz. gyüjteményének 8. kötete (*Pétervár* 1903.) a legrégibb karaita törvénykönyvekből három nagyobb részletet közöl, jelesen *Anan*, *Benjámin Nahavendi* és *Daniel Kumissi* »Széfer Hamiczvóth«-

jaiból. A főrész az alapítóra esik, melynek könyvéből jelentékeny töredéket szerzett meg H. Ezt aram eredetiben lenyomatja, héberre fordítja és jegyzetekkel kiséri. Ánan úgy okoskodik, mint a rabbaniták. A különbség csak az, hogy a rabbaniták a régiek derasjait fogadják el, Ánan pedig ujakat teremt ugyanazon uton-módon. Ánan munkája olyan kompendium-féle, milyet a gáonok komponáltak. Kérdés, nem követ-e nagyjában ilyen mintát? A közölt töredékekből nem látszik, hogy a tóra sorrendje szerint fejtegette volna a »parancsolatokat«. Alapkönyve nem pusztán a tóra, hanem a próféták és hagiografák is. Azt a különbséget, melyet a talmud a tóra és a többi könyvek közt tesz, a karaiták elvetették. Talán oppositióból a tisztasági törvényeket előtérbe tolták. Ánan fejtegetései általában világosak, ha nem is meggyőzők. A 17. lapon azt mondja: »Mint az evésnél, úgy a tóraevésnél [olvasásnál] is köteles vagy, midőn kezded és midőn befejezed, benedictiót mondani. Minthogy ez áll [Ezekiel 2, 9] מגלת ספר, ezzel azt tudatja veled, hogy csak midőn olvasol (בסיפרא) a könyvben, vagy köteles előtte és utána benedictiót mondani.« Harkavy azt véli, hogy Ánan ki akarja zárni a kötelezettségből a könyvnélküli olvasást. A folytatás ennek a magyarázatnak nem kedvez, mert ezután azt fejtegeti, hogy magánolvasásnál csak előbenedictio kötelező. Nézetem szerint Anan azt akarja mondani, hogy mindkét benedictio csak akkor kötelező, ha tekercsből és nem könyvből olvas. Erre illik a bizonyiték מגלת ספר. Tényleg tekercsalaku könyv lebeg előtte, mert a 88. és köv. lapon többször mondja: »göngyölíti a könyet.« A ספר nála épúgy, mint a talmudban rendesen, a zsinagógapéldányt jelenti (38. lapon: ס' תורה = סיפרא). Ha ez a magyarázat helyes, akkor Anan ismert bibliát kodex-alakban. Valószinü is, hogy a 7—8. században kezdték a bibliai iratokat könyvalakba irni. Nem világos, hogy Anan milyen szidrákra osztotta a pentateuchust (38 és köv. l.). Talán összefüggött azzal az ujítással, hogy minden nap (nemcsak hétfőn és csütörtökön) olvastak a bibliából.

Harkavy a kézirati szövegen kivül összegyüjti az idézeteket is és mindent lefordít héberre. A Nahavendi és Kumissitől közölt részletek csekély terjedelmüek és mintegy pótlásoknak tekinthetők (173—192). A művet észrevételek és javítások

zárják be. H. az általános czímen kivül alczímet is adott művének: »Likkuté Kadmonijót« II. és Pinsker emlékének ajánlja. A kegyelet szép, de az alczimmel csak zavarja az olvasókat és sok boszuságot fog még okozni.

*

Dr. *Gaster M.*, az angol szefard zsidóság főrabbija, a »Proceedings of the Society of Biblical Archaeology« czimü folyóirat 1900. juniusi füzetébe irt czikkét mellékletekkel ellátva és fényesen kiállítva kiadta e czimen: »Hebrew Illuminated Bibles of the IX.th and X.th. Centuries (Codices Or. Gaster, Nos. 150 and 151); and a Samaritan Scroll of the Law of the XI.th. Century (Cod. Or. Gaster No. 350).« *London* 1901. Nyolcz fakszimilevel. A czim szépen hangzik, nagyon is hangzik. G. semmivel sem bizonyítja, hogy kódexei a 9. és 10. századból valók. Beszél sokat, de mindebből a kódexekre semmi sem következik. Az első kódex 37 levélből áll, melyek a pentateuchus egyes részleteit tartalmazzák. A kódex nevezetessége az, hogy festések (illumináczíók) diszítik. Minden lapon három kolumna van és a kolumnaközökön van a masora parva és három aranyozott növénylevél egyenlő távolságban egymástól. Ily aranyozott levelek jelzik a nyilt és zárt parásákat, még pedig az előbbit 3 vagy 4, az utóbbit 1. Feltünő, hogy a lapok nincsenek vonalozva. Ez a hiány nem kedvez a Gaster feltevésének, hogy a IX. századból való. A kolumna- és lapszélvonalak az irás után huzattak, ami egész biztos, mert az egyik helyen a vonal egy betüt leszel. A kódex utólag lett illuminálva. Láttunk egy teljes bibliakódexet, melyről Baer is beszél valamelyik általa kiadott bibliai könyv előszavában, amelynek első lapjai gazdagabban voltak kifestve, mint a Gaster példánya. A Jewish Encyclopedia mutatványa III. 178 (1476-ban iratott Spanyolországban, most a Bodleianában) összehasonlíthatatlanul gazdagabb. Gaster 2. kódexe, amely a zsoltárokat tartalmazza, nincs kolumnákba osztva. Ez direkt ugy iratott, hogy illumináltassék. Ez abból is látszik, hogy a szöveg közepén üres helyek vannak. Az illuminátor ezeket nem töltötte ki. Ez a példány a festések alakjai után itélve egyptomi eredetü. G. két levélen közli az összes illumináczíókat, de hol van a műtörténész, ki ezekből a kódex hazáját és korát megállapíthatja?

G. könyve második részében egy szamaritán tekercsről beszél, amely birtokában van és melyből szintén ad faksimilet. Összehasonlítja a szöveget a héber szöveggel (csak Deut. utolsó fejezetei) és sok eltérést talál. Ezeket csoportosítja, de ezekből a csoportosításokból az ember nem lesz okosabb. G. sokféléről beszél, ami a héber könyv általános történetébe vág, de ezeket a kérdéseket tárgyaltuk az »Óhéber Könyv« cz. munkában és ép ezért megelégszünk az arra való utalással.

*

A kisineffi zsidómészárlás a szabad Amerikában felrázta a lelkeket és az általános felháborodás, mint ismeretes, az Egyesült-Államok kormányát diplomácziai lépésre birta. *Stiles W. C.*, protestáns pap és neves író, külön könyvet írt e czímen: »Out of Kishineff« (New-York 1903, G. W. Dillingham Company), melyben az ujabb időben példátlan gyilkolások és rablások leirása kapcsán megvilágítja a zsidók és keresztények közti viszonyt, a hogy ennek lenni kell. Eleven szinekkel festi a newyorki Ghettót, általában a zsidók bevándorlását Amerikába. Felette érdekesek az amerikai keresztény papság nyilatkozatai, melyeket Stiles közöl. Stiles műve az amerikai szabad és igazságos szellem nagybecsű elemi megnyilatkozása. Bár alkalmi irat, általános szempontok magaslatára emelkedik, vonzó és tanulságos. Az emberies gondolkozás terjesztésére felette alkalmas és kivánatos, hogy a közönség széles rétegeiben kellő mértékben terjedjen. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

*

Az »Achiaszaf« 10. naptára (5663) nagyterjedelmű irodalmi gyüjteménynyel kedveskedett olvasóinak: 67 közleménynyel szolgál 574 lapon. Ezen kivül van még naptári rész (12 lap), krónika (34), bibliográfia (15) és 12 kép. A saját olvasóközönségének mind nagyon szükséges és hasznos. Bennünket tisztán az irodalmi rész érdekel. Gazdagsága dicséretet érdemel, van benne próza és vers minden irodalmi műfajban, de, sajnos, tudományos dolgozatok nincsenek benne. Pusztán *Bader G.* Letteris M. H. életrajza volna ilyennek tekinthető. Kissé keményen fogja hősét, de nem igazságtalan. Letteris irodalmi termékeinek felsorolása hiányos, ki van hagyva L. érdekes czikke a bécsi héber nyomdáról, a mely Keller Bikkurimjében (II) látott napvilágot. Brainin (1—34) egy zsidó szanhedrin felállításának szükségességéről és lehetőségéről értekezik. De az ő szanhedrimje, melyet a változatosság kedveért »akadémiá«-nak is nevez, nem vallásos fórum, hanem olyan magas politikai testület, mely az egész zsidóságot igazgatná és egyszersmind a héber irodalom vezető testülete lenne. B. meg van győződve, hogy a kormányok ilyen fórumot támogatnának. Mi az ellenkezőről vagyunk meggyőződve. Most már bizonyára B. is. Hiszen az orosz kormány már a czionistákat is összefogdossa. Az egyik író felveti a héber írók egyesületének eszméjét (497—502). Úgy látjuk, hogy az orosz hitrokonok is szivesen politizálnak, persze csak a saját szakállukra és körük számára.

*

Perles Félix kritikájára *Bousset W.* műveről »Religion des Judenthums im N. T. Zeitalter«, melyet már bemutattunk, az erősen megtapogatott szerző külön vitairatban felel: »Volksfrömmigkeit und Schriftgelehrtentum« (Berlin, 1903). Védekezésének hangja általában szelid, csupán egyszer beszél kritikusának »kecke Unverfrorenheit«-járól. Perlesnek a fődolgokban igaza volt, mi abból is látszik, hogy B. védekezésében nem egyszer visszadudál. De hát ezekről részletesen referálni nagyon sok tért foglalna el, ugyanezért csupán a legfontosabb pontra szorítkozunk. Arra a szemrehányásra, hogy a rabbinikus irodalmat nem vette figyelembe, azzal védekezik, hogy ő csak »datálható adatok«kal kivánt operálni, már pedig a zsidó hagyomány 70 utáni időből származik. Ebben nagyon téved. Általában az a felfogás vált uralkodóvá, hogy a tannaitikus hagyományok, minthogy a misna és a vele rokon gyüjtemények a III. század elején vagy még később kapták végleges alakjukat, ebből a korból vagy legfeljebb a második századból erednek. Ennek a felfogásnak főkép Schürer története a propagálója és érvényesítője. De azért teljesen hamis nézet. A hagyomány tartalmilag évszázadokkal régibb, azok is, melyek egyes tekintélyek neveihez fűzvék. Ez a névhez fűződés ugyanis csupán azt jelenti, hogy bizonyos alakban adta elő, erről a problémáról így nyilatkozott, de nem azt, hogy a tárgyat, problémát, nézetet stb. ő kitalálta, felfedezte. A hol rabbinikus körön kívüli »datált« anyag áll rendelkezésre, bebizonyosodik, hogy ugyanaz a dolog a zsidó hagyományban későbbiek neve alatt szerepel.

*

Bousset már dicső elődök nyomdokát követte, midőn a zsidó vallást a keresztény vallásnál inferiorisabbnak igyekezett feltüntetni. Valóságos divattá vált német földön az ujtestamentomi kor zsidóságát és vallását kritika alá venni. Csodálatos vagyis inkább nem csodálatos, hogy nem a keresztény dogmák felsőbbségét fejtegetik, hanem magas trónról a zsidó hitet és erkölcstant szólják le. E jeles műveletnél az Ujtestamentom vagy egyáltalában nem szerepel vagy csak in usum Delphini kiadásban. Nem végzett tehát felesleges munkát az, a ki szó nélkül állította szembe a legfontosabb kérdésekről egy hasábon az Ujtestamentom, a másikon pedig az Ótestamentom és a talmud nyilatkozatait. A kis füzet címe: »Religiöse Ethik des Alten und des Neuen Testaments. Eine Gegenüberstellung von *L. S.*« (Berlin, 1903.). A konfrontálás a következő rubrikákat öleli fel. A hit és az örök üdvösség. A kegyválasztás (Gnadenwahl). A csodák és a hit. Nemzeti és világvallás. A bosszuálló Isten. Isten haragja. Az örökkétartó büntetések. Felebaráti szeretet. A szülők tisztelete és szeretete. A nők társadalmi becsülése. Ez a kritikus 10 pont egy nyomtatott íven világíttatik meg, élesebben, mint némely valláshistórikus egy-egy kötetében.

*

A czionista kalendárium helyébe a »Jüdischer Volkskalender« lépett, melyből most a második került sorra. Szerkeszti dr. Zlocisti Th., megjelenik Brünnben, ára 1 korona. Felette olcsó, mert a nagy oktáv kötetben csupán az irodalmi rész 174 lapot tesz ki, még pedig igen változatos tartalommal. A közlemények száma — vers és próza — 36. Mindenféléről van szó. A szerkesztő ismerteti a mult század hatvanas éveiben Grätz czikke nyomán keletkezett messiás-pört, a mely bennünket közelebbről érdekel, mert az orthodox főszereplő Hildesheimer volt és 160 aláirói közt igen sok volt a magyar rabbi, kik tekintélyükkel a zsidó, de egyszersmind a keresztény messiás-hitet is védő államügyész támogatására siettek. Néhai Brill S. L. is kapott H-tól ilyen köriratot aláirás végett, de magának tartotta. Dr. Löwi H. sisakos paizsos czikket ir a palesztinai chaluka körül elkövetett visszaélésekről, melyből megtudjuk, hogy a holland-német chaluka után bőségre a magyar következik. Vagy 30 kép is diszíti a kalendáriumot, de úgy tetszik előttünk, hogy ezek egytől-egyig megjelentek már az »Ost und West«-ben és máshol. A kóta melléklet egy német és két zsargon dal megzenésítése.

*

Kiváló héber kalendárium *Luncz A. M.* »Palaestina Almanach«-ja. Előző években eléggé ismertettük és megelégszünk a következő czikkek felemlítésével. Luncz M. A., Elfelejtett mondák időrendben és megjegyzésekkel. *Choma Jehudith* (nő). A gonosz szem. Az eredetit Einzsler Lydia írta és a »Zeitschrift d. Deutschen Palästinavereins« XII. 5. füzetében tette közzé. Ebből a czikkből látjuk, hogy a talmud által említett amuletek (l. Blau, *Amulet* a Jewish Encyclopedia I. kötetében és az V. kötetben megjelenendő *Evil Eye* czikket) még most is járják. *Schloschz N.*, A nozairok szektája (franczia mű nyomán.) Azt bizonyítgatja, hogy ezek Kanaan ős lakóinak maradványai. Van egy czikk a török birodalom zsidó hivatalnokairól és kitüntetettjeiről. A közlemények között sok a fordítás.

*

Eisenberg Jochanan, bialystoki magántudós 1899—1901. kiadott héber nyelven egy kommentárt a pentateuchus mindhárom targumához (első 4 füzet *Varsó*, 5. füzet Zitomir). Megjegyzései rövidek és egyszerűek, tehát nem követi a régi módszert, a mi munkájának előnyére válik. Nemhéber kutatásokat egyáltalában nem vesz figyelembe, de úgy látom, hogy a régibb kommentárokat sem használja fel teljesen. Ellenben bőven idézi a midrast és a talmudot, a mi felette hasznos a modern olvasó szempontjából is. A bevezetésben polemizál Chajeszszel (Imré Bina) és azt állítja, hogy a Jónathan csakugyan Jónathán ben Uziél műve. A munka czíme ספר יחיו és rövid lapozgatás közben jó benyomást tett reánk. Mindenesetre jó segédeszköz.

*

Jelen füzetünk lezárása előtt jutott el hozzánk *Bacher* »Agada der Tannaiten« czímű műve első kötetének második kiadása (Strassburg Karl J. Trübner 1903.). Habár az első kiadás óta, a mely a Monatsschriftből vett külön lenyomat volt, 19 év telt el, az új kiadás mégis sikernek mondható ily szakmunkánál, a mely e mellett még tartalmánál fogva is szükebbkörü olvasóközönségre van utalva. A bővebb bemutatást

a jövő számra tartva fenn, csak azt említjük még, hogy az új kiadás nemcsak »javított és bővített«, hanem külsőleg is szebb. Minthogy ez a kötet már régebben elfogyott, sokan fognak örülni, hogy csonka példányukat kiegészíthetik.

*

»Iwoh Lemoschaw« (אוה למושב) czím alatt *Dukesz Eduard*, altonai Klausrabbiner, héber és német nyelven egy iratot bocsátott közre (Krakó 1903, Gräber Eisig kiadásában), melyben Altona, Wandsbeck és Hamburg főrabbijainak életrajzait állította össze. Ismeretes, hogy a XVII. század elején marannok alapították e községeket, kik eleinte »portugies« név alatt telepedtek le és türettek meg. Az askenaz zsidók nemsokára követték az első letelepülőket, de nem alkottak önálló községet. Csak I. Napoleon vágta ketté őket, Altona pedig 1863-ban, még dán uralom alatt, vesztette el polgári ügyekben a zsidó jurisdictiót. Dukesz 24 főrabbi életét ecseteli, kik közül a legismeretesebbek: 1. *Askenázi* Czevi Hirs (Chacham Czevi), kinek nagyatyja Kohen Efrajim az első budai rabbi volt és a ki maga hosszu évekig élt ugyanitt. 2. *Eibeschütz* Jónathan, kinek pere mai napig foglalkoztatja az elméket. Szerzőnk valóságos védőiratot szur be az életrajzába. 3. Chacham *Bernays* (mh. 1849). Az utolsónak fia volt a kiváló klasszikus filológus, bonni könyvtárnok és egyetemi tanár. De egy más fia, ki Münchenben volt tanár, kit D. 113. lapon מיכאל ר'-nek nevez, kitért. A mostani hamburgi főrabbi, *Hirsch M.*, mint ismeretes, magyar ember. A könyvet érdekes arczképek és egyéb fotografiák diszítik. A sírfeliratok közöltetnek, a mi a pontos adatok czéljából szükséges. Dukesz műve hasonlít a Weisz által kiadott »Avné bész hajóczér«-hez. *Buber S.* több jegyzettel emelte az irat értékét.

*

Oppert Gustav indológus (Berlin) »Tharshish und Ophir« czím alatt (Berlin 1903) terjedelmes értekezést tesz közzé, melyben a bibliai Ofir és a Salamon kereskedelmi expedicziójának sokat vitatott kérdését végleg meg akarja oldani. Az alapot Afrika felkutatása szolgáltatja. Az eredményeket szerző értekezése végén maga foglalja össze, melyeket az előszóban így formuláz: »Diese (Schlussfolgerungen) sind, dass Tartessus oder Tharshish, was schon bekannt war, in Süd-Spanien, dem heutigen Andalusien lag; dass ein ursprüngliches Tharshish in Afrika nicht existirt hat, und dass man ersteres auch nicht mit dem cilicischen Tarsus, wie Flavius Josephus es wollte, identificiren darf; dass ferner Salomo nachweisbar nie Fahrten nach Tharshish unternommen; dass die Tharshish-Schiffe der Könige Chiram und Salomo grosse vom Roten-Meer aus den Indischen Ocean nach Indien und Ost-Afrika befahrende Kauffahrtei-Schiffe waren; dass sich der Vers 1. Könige, X. 22 auf Indien bezieht, und dass die übrigen nach Ophir gerichteten Expeditionen nach Ost-Afrika gingen.«

A SÁTRAK ÜNNEPÉN.

Mint közkatlanban, kinn a világban
Gyülölet fő, forr, szerte viszály van.
Nemzetek, népek egy falat jóért
Egymást ölnék meg — egy sértő szóért.
S lássad Izrael, mily ünnep vár rád:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Engesztelődvén egy Isteneddel,
Engesztelődj meg a földi renddel.
Kezedben dőljön földig a pálma,
Mint szomorú fűz, lehajló ága;
Dús illatát szét hintse a gránát:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Jelezze törvény jelképes csokra,
Pálma, fűzága s a myrtus bokra,
Hogy kezet kézben küzdjön az ember
Szeretve egymást szent szeretettel,
Élvezze együtt küzdelme árát:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Az anyaföld is lám mily pazar ma,
Mindannyiunknak jut gránát alma.
Szegény és gazdag, pór, fenkölt lelkü
Egy czélra törjön ma minden rendü:
Szent hossanával az Urat áldják:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Budapest. GERŐ ATTILA.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁSUNKRÓL.

E czim alatt a M.-Zs. Sz. mult számában (296—309. ll.) Dr. *Frisch Ármin* hosszú fejtegetést közölt, melynek tenorja nagyban megfelelt Dr. Vajda Bélának e lapok XIX. évfolyamában (378—381. ll.) megjelent rövid czikkével. Mindkettő a vallásoktatás alapjául a liturgiát, az imakönyv ismétlését választja. Bővebben szólni a hitoktatás fontosságáról e problema kicsinylését és félreismerését jelentené, de tartalmáról és módszeréről vitatkozni szerfölött szükséges, mert még mindig quot capita tot sensus.

E sorok irója hozzászólási jogot formál magának abból a körülményből, hogy már három éve kizárólag a hitoktatásnak él egy nagy községben és érzi a felelősséget, hogy ennek ifjuságát »jó zsidókká« nevelje, amiért is élénk figyelemmel kiséri a magyar zsidó hitoktatás terén ritkán feltünedező jelenségeket.

Szerény nézetem szerint mind a két czikkiró úr, nemkülönben a VI. izr. községkerület tantervének szerzői — ne vegyék zokon — roppant nagy idealisták. Egyik túltesz a másikon követelés dolgában. Szivesen veszem magamra a skeptikus vádját és nem restellem állítani, hogy az egész VI. községkerületben nem találni egy maturánst, aki tizedrészét tudja annak, amit a tanterv előir, és én nem szeretnék externistát, a kinek az érettségi vizsgán hittanból is kell felelnie, e tanterv szerint examinálni, mert kérlelhetetlenül »elhasalna«. Ugyanis az utolsó felső négy osztály tananyagát véve, ismernie kellene a szegény fráternek részint magyarul tartalma (?) szerint, részint héberből fordítania, a tórából 466 verset, 16 zsoltárt, a prófétákból 480 verset, az egész zsidó történetet, liturgiából az ujévi és jomkipuri imákat, a rendszeres zsidó vallástant és végre néhány olvasmányt, misnából, midrásból,

talmudból és középkori bölcsészektől. És ha *Frisch dr.* úr tanácsát még megfogadnám és az imakönyvet elébe tenném, nem tudna imádkozni. Hic Rhodus, hic salta. E tanterv fölött további birálatot nem kell mondani, és ezt a tantervet úgy látszik *Frisch dr.* úr keresztül tudja vinni, mert változásai azt veszik alapul — ha csak a héber olvasás tudatlansága nem akasztaná meg.

Tán merésznek látszik ama állításom, vagy sejtelmem, amelytől nem vagyok képes szabadulni, valahányszor e témáról szóló dolgot olvasok, *hogy a mi rabbijaink* — a vallástanítók javarésze végzett rabbi — *az orthodoxiával kaczérkodnak.* Mintha azt mondanák: Lám ti azt hangoztatjátok, mi aláássuk a zsidóságot, nézzétek, mennyit tanítunk mi! A mi papjaink nem merik mondani, most más idők járnak. Mi nem vagyunk képesek maturánsokat nevelni, akik a jesiba növendékeivel felveszik a versenyt zsidó tudás dolgában, de nem is akarjuk, mert a mai gyermek rendes iskolába is jár világi tudomány elsajátítása czéljából. Voltak más idők is, mikor a zsidóság zöme nem ismerte a midrást és talmudot, és még sem ment tönkre.

Szóról-szóra aláirom mindazt, amit *Frisch dr.* javasol az egyénképzésről, zsidó jellemről, de a módszerre, amelylyel e fenséges czélt el akarja érni, nem tudok vele egyetérteni. De mielőtt kifogásaimat motiválnám, örömmel konstatálom, hogy megjelölte az irányt, amelyben az egyik főakadályt elhárítani lehet.

Az »ivre«-vel az iskolában bajlódni nem lehet, kevés hozzá az idő és sok a tanuló, pedig az minden zs. vallástannak ábéczéje. Ezt külön iskolában kell begyakorolni, erre nézve jó volna a más vallásuakat utánozni. Pld. nálunk van egy tantárgy »templomi ének«, mely kötelező külön-külön a romai katholikusokra és a görög-keletiekre. Ezt az egy órát a zsidók a héber-olvasásnak szánhatnák, amelyet ép úgy, mint ama vallásoknál — nem kellene a hitoktatónak tanítani, hanem a a kántor vagy a tanító is végezhetne — természetesen a hitközség csekély honoráriuma fejében. Ezzel elesnék a nagy baj, hogy a tanulók nem tudnak imádkozni.

Vajda és Frisch egyetértenek abban, hogy az imakönyvben jegeczesedjék az egész hittanítás.

Nem tehetek róla, de én az imakönyvet nem becsülöm

annyira. Biztos vagyok benne, hogy alább kifejtendő nézetem nagy visszatetszést fog szülni, de ez nem riaszt attól vissza, hogy a dolog tisztázása érdekében ne nyilvánitsam. Az imák nekem megszokott dallamaikkal igen becsesek és fülbemászók, de mihelyt a fordításra gondolok, eltünt az előbbi melegség és helyébe lép valami hideg érzés. Először tapasztaltam ezt, mikor az imakönyvet horvát nyelvre kezdtem fordítani, és azon kérdés előtt állottam, vajjon szószerinti legyen-e az átültetés? Fordítsuk le az iskolában a »smóne eszré«-t, magyarázzuk meg vallásos ideáit, és azt fogjuk észrevenni, hogy éppen az ellenkező benyomást idéztük elő, mint a milyent szándékoltunk, t. i. vallásos meggyőződést, hitbeli melegség és ragaszkodás helyett kétkedést és indolenciát. A héber nyelv szellemének megfelelő iszonyatos sok synonima a fordításban untat és kifáraszt, a vallásos eszmék némelyike az ima keletkezése idejének viszonyaiból nőtt ki és nem képezi a mai zsidóság eszmekincsének alkotó elemét. Helyes-e gyermekeknek magyarázni elavult eszméket? Például egyrészt azt állítjuk, hogy a zsidóság szétszóródása hivatás, hogy Isten igéjét terjeszsze, másrészt meg imádkozunk, hogy Isten összegyüjtse a szétszóródott Izraelt (הדע). Azt mondjuk, nem vagyunk nép és nemzet csak vallásfelekezet és imádkozunk Izrael országának helyreállításáért (השיבה). Hirdetjük a szeretetről szóló fenséges erkölcstanunkat, de mégis imádkozzuk a ולמלשינים-ot, amelyet orthodox rabbik is megváltoztatnak. Dávid trónjának visszaállítása, a személyes messiás jövetele a modern zsidóknak nem tétele, de imáinkban folyton ismétlődik; a templom felépítése, az áldozatok feltámasztása egyenest ellentmond vallásos gondolkozásuknak, a liturgiának meg kiapadhatlan forrása.

Bizony az 50 év előtti zsidó, a kinek tán még voltak ilyen óhajai, és nem tudott semmit Izrael hivatásáról és erkölcstanáról, nem ismerte az ima tartalmát és ha valaki figyelmeztette rá, úgy válaszolt, megszokta az imát, amelyet évszázados hagyomány tartott fenn, de nem törődik tartalmával. A zsidó ima vallásos szabvány, szertartás és mint ilyen hat kedélyünkre, szivünkre régiségével, megszokottságával, dallamával, de ha tartalmát fogjuk elemezni, veszit nimbusából és nem érjük el vele az óhajtott czélt.

Elhibázott dolognak tartanám, ha az ima megértésére mindig a származásra kellene visszamenni, a hely, az idő és a körülmények magyarázatára, amelyekből kinőtt. Így minden gyermekből imareformálót nevelünk, aki úgy fog érvelni: adjatok nekünk imákat, amelyek a mi korunknak, a mi körülményeinknek felelnek meg, és ne legyen szivünk esedezése elavult érzéseknek kifejezése.

Nem akarok félreértésre alkalmat adni, az imakönyv jó úgy, a hogy van, csak tudományt ne csináljunk belőle, vallásunkat ne akarjuk belőle megismerni, mert az imakönyv nagyjában a II. templom idejét tükrözteti vissza, az elnyomott nemzet kivánságait és érzelmeit, a zsidóság pedig akkor még nem alkotott befejezett vallási rendszert.

Ha dr. Vajda az imakönyv ösmertetésével fel tudja ölelni a hittant és liturgiát és eredményeket elérni, akkor visszavonok minden állítást. De erre nem lesz képes, mert ha lesz is ily tartalmu könyve, akkor az minden pedagógiai tapasztalatott arczul fog ütni. Nem lehet abban se módszer, se rend, össze lesz benne minden hányva-vetve. Rendszer nélkül pedig nem lehet tanítani. Igenis lehet szépen, lelkesen beszélni, előadni majd erről, majd arról, a tanulók örömmel fognak hallgatni, de megtanulni vajmi keveset fognak, megtartani még kevesebbet.

Vajda legalább belátja, hogy a zsidó történetet nem lehet a liturgiával összekapcsolni, Frisch nem tudja mit kezdjen vele. Állításomat illusztrálom e czitátumokkal: »az irodalmi tanításnak, természetesen (sic) keresztül kellene vonulni a zsidó nép egész történelmi korszakán (303. l.)« Ekkora irodalmat azonban a szemináriumban sem tanítanak. »Közben a zsidók történetét hozza fel tanuságul stb.« (304. l. 10. sor.) Azaz úgy mellesleg, no akkor szép fogalma lesz a tanulónak a zsidó történetről, ha adagonkint tálaljuk fel neki, tekintet nélkül az események egymásutáni fejlődésére. A történet csak akkor szolgálhat tanuságul a zsidó intézmények éltető ereje mellett, ha már eleve jól ismerjük.

A zsoltárokkal összefüggésben tárgyalni a II. templom idejét (305. l.) annyit jelent, mint biblia-kritikát tanítani. Ez mégsem járja az V. osztályban, nem is szólva arról, hogy a hipotesiseket nem szabad a hitoktatásba belevinni. Praktikus

hitoktatónak nem szabadna ilyet irni: »a középiskolai 5. és 6. osztályában a próféták kerülnének sorra és a prófétai eszmékkel kapcsolatosan azoknak az uj eszméknek átmenete a liturgiába, tárgyalásuk a talmudi és későbbi irodalomban, a hol tág tér nyilnék a zsidó apologetika és annak fonalán a zs. történet ismertetésére (306. l. 16. sor).« Én felhivom *Frisch* dr. urat, válasszon egy prófétai eszmét és dolgozza azt ki fentebbi értelemben és közölje. A Szemle t. szerkesztője nem fogja megtagadni a helyet, és minden hitoktató hálával fog neki adózni. Adjon nekünk egy egész órai előadást, mint a pedagógusok szólnak a *metódikai egységről*, hogy lássuk szavainak praktikus horderejét. Szó lesz benne prófétákról, talmudról, vallásbölcsességről és zsidó történetről. A tanuló kétségbe fog esni, mit tartson meg emlékezetében.

Nem, így zsidó történetet nem lehet tanítani.

Gyakran hallom az apáktól azt a panaszt: »mikor én iskolába jártam, Mislét és Rasit (az összeállítás!) tanultunk.« Megengedem — válaszolom — de mit tartott meg belőlük, és általában zsidó ismereteiből?

A tanterv szerzői a bevezetésben elismerik, hogy »nem alkalmazkodnak a gyöngékhez«, de kételkedem, hogy találnak olyan erőseket, akik elbirják a nekik szánt szellemi táplálékot.

Tiz évvel ezelőtt korrepetitora voltam egy hatod osztályú reáltanulónak, akinek Ámoszt kellett tanulnia Schreiner könyvéből, amelyre Frisch dr. ur emlékezik. A gyerek a szöveget nem ismerte, elbeszélése szerint a többiek sem, magolt persze és »elégségessel« átment a következő osztályba. Az 10 év előtt történt, de úgy látszik a viszonyok nem javultak, mert dr. Frisch úr leginkább arra panaszkodik, hogy az »ivre« nagyon lanyhán megy. Az ivre nélkül pedig nem lehet tanítani se tórát, se prófétákat, se imakönyvet, de persze talmudot se.

A tanterv megállapításánál túlzásoktól óvakodnia kellett volna, mert rámegy az idő — és mekkora idő — e túlzások tanítására minden eredmény nélkül, annak kárára, a mivel lehet eredményt elérni.

Ilyen utopiákkal, mint amilyenek »héber nyelvismereteket« tanítani, prófétákat eredeti szövegben, egyszer s mindenkorra fel kell hagyni. A czikkiró urak 5 évig tanultak görögül hetenkint négy-öt órán át, és féltek a secundától,

mondják meg, vajjon képesítették-e görög ismereteik a klaszszikusok olvasására? Nyolcz éven át tanulunk latinul heti 6—8 órán át és nehezen birkózunk meg önállóan egy Horatius-féle ódával. De ha alábecsültem latin és görög ismereteiket, nem hiszem, hogy két (?) heti óra tanítás mellett prófétákat értsen a deák vagy plane midrást olvasson, pontozatlan szöveget! Ez merő lehetetlenség!

Nem áll tehát az »hogy tisztában vagyunk a fölött, *mit* kell tanítani,« mert lám az egyik tudományt, a másik héber nyelvismeretet, a harmadik filozofiát akar tanítani. Még messze vagyunk attól, hogy egyetértsünk a tanítás anyagára nézve. És ennek oka, hogy nekünk nincsenek vallástanáraink, hanem rabbijaink. Az urak, akiket támadok, nem veszik ezt gáncsnak, hisz én is rabbi vagyok. Igenis rabbik vagyunk, áthatva a legnagyobb lelkesedéstől, hogy a zsidóságot megszilárdítsuk ifjainkban, de mikor a szószékről lelépünk és a katedra elé állunk, nem tudjuk, hogy kezdjük. Egész zsidó valónkat és lelkesedésünket be akarjuk plántálni ifjainkba, de észre vesszük, hogy nem elég az akarat, hanem szükséges határozott tanterv, kiszabott irány a tanításhoz és végre a tanítási képesség. Határozott jó tanterv nincs, és tanítási képességünk szintén különböző fokú. Csak évek multán, hosszú tapasztalatok után jutunk kellő fokra.

Budapesten talán minden osztályban két óra hittan van, ez általában egy évben kitesz 70 órát maximum. Ennek a felét veszem héber fordításnak. Egy órában ötnél több verset nem lehet átvenni, tehát összesen 5×35=175 verset. Egy félévben, két félévre osztva az iskolai évet, legalább háromszor ki kell kérdezni minden tanulót. Vegyük, hogy az alsó osztályokban 30 tanuló van, azaz 90-et ki kell kérdezni, mindegyikre csak 3 perczet számítva az 270 percz, ami hat órának felel meg, mert 45 percznél többet nem lehet iskolai óránál számítani, maradna tehát 29 óra 5—5 verssel, ez 145 verset tész ki. Minthogy grammatikát nem lehet tanítani, a fordítás mechanikus lesz és nem vésődhetik be az emlékezetbe. Ha pedig a tanulók száma a 30-at felülhaladja, és csak egy óra van hetenkint, mint vidéken rendszerint, eleve látható, mily eredménynyel fog végződni a héber fordítás tanítása. Nem restellem bevallani, hogy ez évben az első osztályban hetenkint

egy órát szenteltem a fordításnak és szerencsésen elvégeztem a *sema*-t öt hónap alatt, és azt tapasztaltam, hogy a talmud tora növendékein kivül csak még 5—6 tudta az egészet, a többiek, azaz a fele, csak nagyobb részét, és azért elvetettem a rendszeres fordítást az iskolában. Ha a tananyag fele nem válik legalább a tanulóság felének szellemi sajátjává, akkor a mértéket lejebb kell szállítani. A legszebb előadások czéltalanok középiskolai tanulóknál, ha velejüket nem képesek megtanulni és belőle vizsgázni. A középiskolában tanulni kell és nem hallgatni, a tanulásra pedig a vizsga indít. A vizsgázásra minnél több időt kell szentelni, mert ez is a tanítás és magyarázat lényeges része. A lelkiismeretes kikérdezés pedig megszorítja a tananyag terjedelmét.

Vétek volna az alsó osztályok tanulóit az ifjusági istentiszteletből kizárni, mint Frisch ajánlja. Vajjon bizonyos-e az, hogy szüleikkel fognak templomba menni? De az ifjusági istentiszteletet úgy kell szervezni, hogy külön legyen az alsó 4 osztály és külön a felső. Okvetlenül szükséges a templomi tanítás, mint az iskolai tanításnak részint ismétlése, részint az iskolai tananyag fontosabb mozzanatainak, pl. az erkölcstannak — kidomborítása. Más nívóju a predikáczió gyermekekhez, más felnőtt ifjakhoz.

Miután anynyit kifogásoltam, méltán kérdezhető, hát én hogy csinálnám. Ámbátor a kritikának nem kell mindig positiv adatokat szolgáltatni, mert az is positiv eredmény, ha a megfelelő viszonyok helytelenségét kimutathatja, de megmondom, hogy járok el.

Hetenkint egy órám van minden osztályban. A felsőbb osztályokban kettő-kettő tanul együtt. A tanulók száma az egyes osztályban 8—35 között váltakozik.

Hitoktatásom két félévre van osztva. Az egyik félévben történetet tanítok, Mózestől kezdve napjainkig. A magam irta történeti tankönyv (*Brann* alapján) tekintettel van a zsidóság egészének fejlődésére, felöleli a fontos politikai eseményeket, az irodalmat, a vallás fejlődését, a liturgia termékeit. Minden szakasz mellett vannak szemelvények. Például szólva a VI.—VII. századról ismertetem az istentiszteletet, az imákat és a derását, röviden jellemzem a midrásokat (amelyekről előbb is volt szó) és azután hat oldalon át következnek szemelvények Kalizból

és más költőkből és a midrásokból. A szükséges héber terminusok mindenütt megvannak héberül és megmagyarázvák. Juda Halévi czímű szakaszának a fele költői szemelvények és Kuzari-részletek. És így mindegyiknél.

Ezt *Kroner* kis-történetéből lestem el és mondhatom, nagyon hasznos. Két jellemző példa Ábr. Ibn Ezra elmés mondásaiból világosabb képet nyujt, mint valamely hosszas jellemzés. A tanuló azokat könnyen megtartja és ennek révén az egész férfi jellemzését. Ha a tannákat és amórákat ismertetjük mondások alapján, miért ne járhatnánk így el a zsidóság későbbi szellemi nagyjainál? A rendszeres történeti tanítás alkalmat nyujt így a zsidó irodalom és vallás megismerésére. Nem is kell hangsúlyozni, hogy a zsidó öntudatot és a vallásért való lelkesedést kiváló mértékben a történet ismerete kelti fel. *Az elnyomatások és kiüzések, a vértanuság és a szenvedés páratlan példái az ifjú lelkére mélyebben hatnak, mint a legszebb eszmék.*

A másik félévnek anyaga nem ily egységes. Felöleli az ünnepek, félünnepek és böjtök tüzetes tárgyalását (I. oszt.), a liturgiát azaz az imakönyvet (II. oszt.), a tóra-olvasás szertartását, a tefillin, talith, mezuza, milo, pidjon haben, aveluth és a házi szertartások tárgyalását (IV. osztály). Szóval egy kis sulhan-aruh, amelyre az iskolában kell tanítani a gyereket, mert otthon nem tanulja meg. Erre — és ebben egyetértek Frisch urral — a szertartástanra akkora súlyt helyezek, hogy a IV. osztályban az egész anyagot megismétlem.

Az anyag nem sok, de nem lehet eléggé ismételni, miután a gyermek házi nevelése olyan, hogy nagyobbára csupán az iskolában sajátíthatja el ezeket az ismereteket. Mellette fordítgatok az imakönyvből, de lehetőleg apró 1—2 mondatból álló részeket, például a szombati istentiszteletnél mindazokat, melyeket a kórus énekel vagy a kántor fenhangon reczitál. Ünnep előtt elővesszem a Hallél ilynemű részleteit. A IV. osztály végével a tanuló ismeri a II. templom elpusztulásáig a történetet, az ünnepeket és a liturgiát és a szertartásokat, tehát a gyakorlati vallást.

Hiszem is, hogy ez a leghelyesebb. Bibliafordításra, rendszeres imafordításra nincs idő és nem hoz semilyen hasznot. Még egy nyelvtanításra a középiskola nem alkalmas.

A felsőbb osztályok tananyaga az egyik félévben ismét a történet, alkalom adtával a szertartások ismétlése (pl. ünnepek, nevezetes szombatok előtt), a második félévben rendszeres vallástan. Elismerem, hogy ez a legnehezebb feladatom, amelylyel még mindig küzdök.

Az egész rendszeres vallástant a 8. osztályba szorítani lehetetlen, mert az anyag terjedelmes. Nem szabad elfelejteni, hogy a vallástanárnak számolni kell azzal, hogy a nyolcz. osztály második félévében a tanuló a maturára készül, más tárgyakból is nagyobbára csak ismétel, tehát nem praktikus és czélszerű ilyen nehéz materiával megterhelni. Rendszerint erkölcstant adtam elő olykép, hogy a tanulónak otthon lehetőleg keveset kellett tanulnia, mivel a kikérdezés a főbb elvek és tanok megértéséből, megbeszéléséből és megvitatásából állott. Azt tapasztaltam, hogy az érdeklődés nagyobb és intenzivebb volt és megvolt az iparkodás az anyag megértésére.

A többi három osztályra nézve így osztom be az anyagot. Az V-ben ismétlem a bevezető fogalmakat, vallásról, istenről, tan és kultuszról, a zsidó vallás forrásairól, és ezután átmegyek és tárgyalom a pentateuchus tartalmát vallásos eszméi szempontjából. A VI-ik osztályban a prófétákat és hagiográfákat. A VII-ik osztályban tárgyalom a V—VI-ik osztály tananyaga alapján a zsidó vallás tanait (monotheismus, kiválasztás stb.) és ismét a szertartásokat valláserkölcsi szempontból. Szóval a rendszeres vallástan a VII. és VIII-ik osztály tárgya, előkészíti az V. és VI-ban a Szentirás ismertetése és mind a négy osztályban a történeti tanítás.

Nagy bajom a felső osztályokban, hogy nincsen könyvem. A diktálással tudvalevő dolog elvész az idő fele. *Krausz*-nak ily tartalmu könyve, mint első kisérlet e téren, nem rossz, de nem való tanuló kezébe. Sok benne a tudomány, nyelvezete tömör, és végre tág ajtót nyit a skepticizmusnak.

A héber Szentirás a talmudtóra tárgya. 160 tanulóból kikerül 50, a ki a talmudtórába jár. Ha nyolcz évig ebben az iskolában tanul, szép héber ismeretekre tehet szert. Megjegyzem, hogy a talmudtóra 4—5 tanfolyamból áll, heti 10—12 órát foglal le, és ott képesek vagyunk 4—5 év mulva a gyermeket megtanítani héber irásra, persze grammatikára is.

Utoljára még egy szokásról akarok szólni. Én a négy

osztályban délután az előadást minhával végzem. A tanulók fele tiz percz alatt képes az egész minhát fenhangon imádkozni. A talmudtórában ugyanezen szokás divik a márivra nézve.

Nem lesz érdektelen egy másik itt fennálló intézményt bemutatni, a felsőbb osztályok tanulóiból álló »irodalmi értekezleteket«, amelyeken hetenkint tartanak zsidó tárgyú felolvasásokat. Hitközségünk tagjai előszeretettel látogatják ezen felolvasásokat, főleg az évi diszüléseket és szivesen támogatják az »értekezletek« könyvtárának gyarapítását. Ez az ifjusági egyesület az iskolai hatóságok fenhatósága alatt áll és zsidó öntudatot, tudást, lelkesedést visz be ifjainkba, no és öregeinkbe is. Lehet tehát jó zsidókat nevelni, ha sajnos ki is küszöböljük a középiskolából a Szentirás eredeti szövegének ismertetését.

Czikkem hosszura nyult, de ha hozzájárult ahhoz, hogy másokat figyelmeztettem hibáikra és mások engem figyelmeztetnek tévedéseimre, nem volt hiábavaló dolog.

Én azt látom, hogy hitoktatásunk még pólyában van, fejlődésének elején és mindenkinek, a ki szolgálatában áll, törekednie kell fellendítésére. E törekvésnél legyenek irányadók az iskola tapasztalatai és nem pia desideria, utópiák vagy pláne behizelgések az orthodoxoknál, akiknél az ujabb időben, mióta gyermekeik állami iskolákba járnak, a hitoktatás a legalacsonyabb nivón van, mert a rabbi nem arra való, hogy a gyermekeket tanítsa, hanem a talmudban fürkészszen ki »ujdonságokat.« Legyenek rabbijaink a teljes sugárú »napok«, mi megelégszünk azzal, hogy »csillagoknak« tekintenek bölcseink és büszkén nevezzük magunkat (melamde tinókóth) »iskolás gyermekek tanítói«-nak.

Zágráb. DR. SCHWARCZ GÁBOR.

ORSZÁGVILÁG.

A ZSIDÓK SZÁMA A FŐBB ORSZÁGOKBAN ÉS VÁROSOKBAN.

Az itt közölt két statisztikai listát az irodalmi rovatban ismertetett »Jüdische Statistik« cz. műből vesszük ki. Téves a Jeruzsálemre vonatkozó adat. A szent városban a zsidók 50,000 körül vannak és a lakosságnak kétharmadát tehetik. New-Yorkban megbizható becslések szerint 600,000 zsidó lakik. Bécsben azonban nincs több 150,000 zsidónál és a kérdőjel megokolatlan. Végre itt is megjegyezzük, hogy az összzsidóság száma kerek összegben 11—12 millióra tehető. Csekély szám oly népnél, a mely már az ó-korban az egész világon el volt terjedve, mindenütt községeket alkotott és nagy területeket (Palesztina-, Babylonia- és Egyptomban) kizárólag lakott. Az első keresztény községek zsidó községekből alakultak, sok zsidó vér csergedez tehát keresztény erekben.

A zsidók száma a világ jelentékenyebb városaiban, az arányszámok szerint rendezve:

		Zsidók száma	Össz-népesség	Zsidók arányszáma
Botuschany		25.000	35.000	71·43
Jassy		45.000	78.067	57·69
Odessa		120.000	209.085	57·14
Saloniki	(?)	60.000	(?) 105.000	(?) 57·14
Lomza		14.000	26.075	53·84
Krakkó		45.000	91.323	49·28
Jeruzsálem	(?)	23.000	(?) 50.000	(?) 46·00
Mogador		8.676	19.000	45·66
Minsk		40.000	91.494	43·71
Tanger		12.000	30.000	40·00
Kowno		28.000	75.543	37·06
Varsó		255.000	712.000	35·82
Vilna		50.000	154.532	29·03
Lemberg		40.000	159.875	25·00
Bagdad		35.000	145.000	24·14
Budapest		168.000	732.322	23·08
Galatz		12.000	62.678	19·17

		Zsidók száma	Össz-népesség	Zsidók arányszáma
Korfu		3.500	17.918	19·00
Drinápoly		15.000	81.000	18·52
Bukarest		40.000	282.071	14·11
Amsterdam		56.000	520.602	10·76
New-York	(?)	360.000	3,437.202	(?) 10·59
Larissa		1.500	15.000	10·00
Prága		20.000	201.589	9·92
Johannesburg	(1896)	10.000	102.078	9·80
Philippopol		4.000	42.849	9·34
Bécs	(?)	150.000	1,674.957	(?) 8·95
Frankfurt a. M.		22.000	288.489	7·63
Gibraltar		2.000	27.460	7·30
Aden		3.000	41.222	7·28
Damaskus		10.000	140.500	7·11
Kiew	(?)	15.000	247.432	(?) 6·06
Philadelfia		75.000	1,293.697	5·80
Cincinnati		18.000	325.902	5·52
Mainz		4.300	84.500	5·10
Posen		5.810	117.014	5·00
Manchester		25.000	543.969	4·60
Berlin		86.152	1,884.151	4·56
Konstantinápoly		50.000	1,125.000	4·44
Boroszló		18.440	422.738	4·36
Leghorn		4.000	95.505	4·06
Chicago		60.000	1,698.575	3·53
Alexandria		10.000	319.766	2·13
Montreal		8.000	266.826	2·99
Hamburg	(?)	17.308	625.552	(?) 2·76
Köln		10.000	372.229	2·68
Nürenberg		6.500	260.743	2·49
Párizs		58 000	2,660.000	(?) 2·18
Königsberg		4.076	187.897	2·16
München		9.500	498.503	1 90
Hannover		4.151	235.666	1·76
Kairo		10.000	570.062	1·75
Róma		8.000	463.000	1·73
Antwerpen		4.500	285.600	1·58
London	(?)	104.550	6,581.327	(?) 1·58
Turin		5.000	335.639	1·49
Toronto		3.000	207.971	1·44
Sidney		6.000	451.000	1·33
Bordeaux		3.000	257.471	1·17
Brüssel		6.500	561.782	1·16
Kopenhága		3.500	313.000	1·11
Marseille		5.500	494.769	1·11

	Zsidók száma	Össz-népesség	Zsidók arányszáma
Melbourne	5.500	493.956	1·11
Lipcse	4.844	455.089	1·06
Dublin	2.200	240.000	0·91
Glasgow	6.500	760.329	0·85
Liverpool	5.000	684.947	0·73
Birmingham	3.500	522.182	0·67
Bombay	5.020	770.843	0·65
Lyon	2.636	453.145	0·58
Edinburg	1.500	316.479	0·47
Athen	300	111.486	0·27
Szt-Pétervár	2.800	1,267.020	0·22
Lissabon	250	308.000	0·08
Madrid	300	498.000	0·06

A zsidók számaránya az össznépességhez a világ főbb országaiban:

	Össz-népesség	Zsidók száma	Zsidók arányszáma
Palesztina	(?) 180.000	(?) 60.000	(?) 33·33
Magyarország	19,207.103	851.378	4·43
Ausztria	26,150.597	1,143.000	4·35
Oroszország	125,668.000	5,189.401	4·13
Románia	5,912.600	243.000	4·11
Marokkó	5,000.000	150.000	3·00
Hollandia	5,179.100	103.988	2·00
Északam. E.-Államok	76,085.794	(?) 1,045.555	(?) 1·38
Németország	56,367.178	586.948	1·04
Algeria	4,739.331	(?) 44.207	(?) 0·93
Bulgária	3,733.189	28.307	0·76
Luxemburg	236.543	1.200	0·50
N.-Brittania	41,454.573	179.000	0·43
Perzsia	9,000.000	350.000	0·39
Svajcz	3,315.443	12.551	0·38
Ausztrália	4,557.223	16.678	0·36
Görögország	2,433.806	8.350	0·34
Kanada	5,369.666	16.432	0·30
Egyptom	9,734.405	25.300	0·26
Francziaország	38,595.500	(?) 86.885	(?) 0·22
Uj-Seeland	772.719	1.611	0·20
Szerbia	2,493.770	5.102	0·20
Dánia	2,464.770	5.000	0·20
Belgium	6,687.651	12.000	0·18
Itália	32,449.754	44.037	0·13
Svéd- és Norvégország	7,376.321	5.000	0·07
India	294,266.701	22.000	0·07
Portugalia	5,428.659	1.000	0·02
Spanyolország	18,089.500	2.500	0·01

KÚTFŐK.

293. szám.

AZ ELSŐ ZSINAGÓGA NAGY-BITTSÉN ÉS ESTERHÁZY MIKLÓS HERCZEG.

Nagy-Bittsén a Thurzók alatt zsidó nem lakott, de az Esterházyak alatt is csak a XVIII. század közepe táján telepedtek le a közel morva határról és körülfekvő falvakból az első családok, melyek alig egy évtized leforgása alatt gyülekezetet, községet képeznek. Az uradalom jóakarattal támogatja őket és 1776. ápr. 15-én saját költségén egy 4² ölnyi zsinagógát építtet nekik, melyet 30 frt. évi bérért ad át a »bicsai« zsidó községnek. Temetőt már előbb engedélyezett a beköltözött családoknak. Az első zsinagóga 110 évig állt fenn, míg 1886-ban le kellett rombolni.

Az alábbiakban közölt szerződést érdekessé teszi Esterházy Miklós herczeg záradéka, melyből a község iránt táplált jóindulata tűnik ki.

Anheute zu Ende gesetzten Dato ist von Seiten Sr Durchl. des heÿl. Röm: Reiches: Fürsten und HE: HErrn Nicolai Eszterházÿ v. Galantha Erbgrafen zu Forchten-Stein etc. durch uns untengefertigte Sr Titulirten Hochfürstlichen Durchl. activirte zweÿ Ober-Beamte mit denen sämmtlichen Juden in Marckt Bicsa, wegen eine Sinagoga und Freÿdhoff, folgender Contract verabgeredet auch vest gestellett worden alss:

1^mó: Es wird vor die ganze Bicsaer Juden-Gemeinde in dem Marckte Bicsa nebst dem HErrschafftlichen Kuchelgarten eine 4 Klafter lange und 4 Klafter breite Schul oder Sinagoga von guten Materialien mit HErrschafftlichen Unkösten zugewölbter erbauet, auch nach dessen vollkommenen Stand denenselben zum eigenen Genuss übergegeben. weiters

2^dó: Wird denenselben Bicsaer sämtlichen Juden der Platz, welchen solche bishero in dem Bicsaer Hotter zum

Freud-Hoff genossen haben, auch ferner beÿ Handen gelassen und von Jahr zu Jahr mit einem gehörigen Umfang unterhalten, hingegen

3tio: Verobligiret sich die sämtliche Bicsaer Juden-Gemeinde von Zeit der Übernahme an gerechnet vor die Sinagoga fl. 30 vor den Freud-Hoff aber fl. 10 folgssam im Summa fl. 40 sage Gulden vierzig in die Bicsaer Renntamtes Cassa alljährlich zu zahlen, auch solche viertljahr weise absuführen, alss Schutz u Arenda Geld.

Zu dessen Endesgefertigter Versicherung gegenwärtiger, in zweÿen gleich lautenden Exemplarien ausgefertigte Contract mit beider seithiger Unterschrifft und Beÿdrückung deren gewöhnlichen Insigeln bekräftiget worden, So geschehen zu Bicsa den 15ten April 1776.

Stefan Nagy, Administrator.	L. S. L. S.	Lazar Erney, Inspector.
ה״ק חוקיהו בו . . . ז״ל		ה״ק בצלאל ב״מ אריה ליבש L. S.
ה״ק משה בן כהר אהרון י״צ		ה״ק זעלינ בן כ״ה חיים ז״ל מב״פ L. S.
ה״ק איסרל צורף מהעלשויא.		ה״ק ידל בהה . . . מלך L. S.

Vorstehender Contract wird von Uns nicht nur allein begnehmiget und ratificiret, sondern verordnen auch, dass Unser Bittseer Officiolat die Juden Gemeinde hierinnfahls jedesmahl unterstützen und wieder alle Unbillichkeiten bestens schützen solle, damit sie ein vor allemahl gesichert seÿ und zu klagen keine Ursache haben möge. Esterház den 17t 9bris 1778 Nicolaus fürst Esterházy L. S.

A külzeten: Anno 1777 die 29 7bris resignata est Judaica Comunitati Bittsensi Schola seu Synagoga in fundo Dnali Noviter exstructa a qua Census seu Arenda intus Contractualiter expositam rato temporis usque finem huius Anni et subsequos pendere tenebit. Ignatius Sivsik revisor.

Nagy-Bittse.

Közli: Dr. Wellesz Gyula.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VEGYESEK.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Weikert P. Th. Aq.* La Merope. *(Róma, 1903.* Teljes czim fent 361. lap.) — *Stiles W. C.*, Out of Kishineff. The Duty of the American People to the Russian Jew. *New-York* [1903], G. W. Dillingham Company Publishers. — *Dr. Weisz M.*, Kis Biblia. Bibliai történet a honfoglalásig. A VI. községkerület tanterve nyomán iskolai használatra. *Budapest* 1903. Ára 1 korona. — *Büchler A.*, Die Grundbedeutung des hebräischen und neuhebräischen Stammes קלם (Külön lenyomat a Wiener Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenlandes XVII. kötetéből). — *Dr. Poznánski S.*, Arabischer Commentar zum Buche Josua von Abu Zakarjâ Jahjâ (R. Jehûda) ibn Bal'âm. Zum ersten Male herausgegeben. *Frankfurt a. M.* 1903. — Dreyfus Case (»L'Affaire Dreyfuss«). From The Jewish Encyclopedia Volume IV. *New-York and London* 1903. Funk and Wagnalls Company. — *Ehrman B.*, Széfer Debarim Arébim I. Munkács 1903 (héber nyelven). — *Tora Nebiim Ukhethubim* (tudományos kommentárral héber nyelven). Kiadja *Kahan Abrahám* Gitomir (Zitomir, Oroszország). 1903. I füzet: *Chajes P. H.*, Zsoltárok 1—72. fej. Ára 1.35 rubel. Kapható a kiadónál. — *Dr. Bacher V.*, Jeruzsálemi Tanchum szótárából. Egy függelékkel: Maimûni Misné-Törájának nyelvi jellegéről. Budapest, 1903 (az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében. Német nyelven is megjelent). — *Dr. Bacher W.*, Die Agada der Tannaiten. Erster Band. Von Hillel bis Akiba. Von 30 vor bis 135 nach der gew. Zeitrechnung. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. *Strassburg.* Verlag von Karl J. Trübner 1903. Ára 10 márka. — *Dr. Kohn L.*, Commenterius R. Mosis Maimuni in Mischnam ad tractatum Sabbath (cap. XIX—XXIV.) Textum Arabicum edidit adnotationibusque illustravit *Budapest*, 1903. (dissz.) — *Dr. Neumann E.*, A nagykanizsai izr. hitközség hitoktatási intézményei az 1902—1903. tanévben. *N.-Kanizsa* 1903. —

Klingenberg I., A pécsi izr. népiskola és hittani intézmények Értesitője. *Pécs* 1903. — A szegedi és a kaposvári zsidó hitközség népiskolájának Értesitője az 1902—1903. tanévről.

Szemináriumi tanárok. Dr. Schechter S., a newyorki rabbiképző igazgatója, a nyáron Európába jött és *Dr. Friedländer Izrael* és *Dr. Marx Alexander* fiatal tudósokat megnyerte az igazgatása alatt álló intézet tanáraiul.

Bernard Lazare, ki a Dreyfuss ügyben nagy szerepet vitt (1896) és a ki azóta tollával a zsidó ügyet szolgálta, Párisban 38 éves korában meghalt.

Rabbiválasztások. Dr. *Wellesz Gyula* munkatársunk (Nagy-Bittse) Tapolczán, dr. *Sik Bernát* Károlyvárosban rabbikká választattak. Előbbi régi állását megtartotta.

Rabbikongresszus. A kairói főrabbi Krakóba általános rabbikongresszust hivott egybe, hogy fontos ügyekről tanácskozzék. A vérvád hazug voltáról nyilvános esküt tettek. A művelt rabbikat nem hivták meg — hazánkból egy-két orthodox strébér jelent meg — és Krakó nem a világ középpontja. Természetes ezek folytán, hogy a kongresszus fiaskóval végződött.

Dr. Goitein H. kopenhágai rabbi 39 éves korában meghalt. G. neves magyar rabbicsaládból származott.

Orsz. szervezet. Dr. Venetianer Lajos aug. 20-án a Dunántúli Rabbiegyesület közgyülésén felolvasást tartott a magyar zsidóság szervezetéről. Tanulságos történelmi bevezetés és a megoldás nehézségeinek feltárása után oda konkludál, hogy a szervezet csak is a kormány által, még pedig octroy utján létesithető. De hogy oktrojáljuk az octroyt a kormányra?

Uj tudományos folyóiratot inditott meg Bécsben *Dr. Altschüler M.* e czimen »Vierteljahrsschrift für Bibelkunde, talmudische und patristische Studien«, melyből az első füzet már kikerült a sajtó alól.

Talányos zászló van a berni muzeumban. Egy papucs felett olvasható 1540 és fölötte félkörben 15 héber betü. Frankenthal A. L., az Egyesült-Államok berni konzulja ötnyelvü levélben kér felvilágositást a »világ nagy filológusaitól«. A zászló a humanizmus korából származik, midőn a héber is népszerűvé lett és a suszterek czéhe zászlajára héber betüket applikáltatott. Ezek értelme nem világos. Minthogy néhány betü nem igazi héber betű, valószinü, hogy a feliratnak tisztán dekorativ jelentősége van és jelentése egyáltalában nincs.

Helyreigazitás. Magyar Zsidó Szemle XX. évf. 266. old. Luzzatto Sámuel nem volt Wertheimer Sámsonnál alkalmazva — amint már a conscriptió szavai is: apud Wertheimianos *successores* judaen, mutatják — mert Wertheimer Sámson 1724. augusztus 6-án halt meg. Állításomat, miszerint Kazinczy

Luzzatto Józseffel érintkezett, Mandl Bernát czikke nem döntötte meg. Hogy a Mandltól felvetett kérdésre megfeleljek, a pozsonyi Luzzatto József utódaira vonatkozólag adatokat még a Dessauer Gábriel balatonfő kajári és enyingi rabbinak Pesten, 1859-ben megjelent »Ariel« (האריאל) czimü füzetkéjében lehet találni. Dessauer anyja, Treitel ugyanis, leánya volt a pozsonyi Luzzatto Józsefnek és felesége a nyitrai Dessauer Nátánnak. Dessauer Gábriel anyjának fivére Luzzatto Abrahám Makón lakott. Ugyanott 271. old. Bató I. Lipót czikkére megjegyzem, hogy Herman Ottó könyvéből tévesen olvasta ki, hogy az idézett halászok zsidók voltak. Azok bizony a keresztény hitet vallották. *Keszthely. Büchler Sándor.*

Kitüntetés. A fővárosi Leiteredorfer D. és fia czég a cs. és kir. udvari szállító czimet kapta.

A Magyar-Zsidó Szemle. következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896., 1897. és 1898. egyenként 4 koronáért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett. Az 1895. évf. februári számát szerkesztőségünk visszavásárolja.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

Lap

Faj és nemzet a történelem világításában ... 1
Az országos rabbiképző-intézet jubileuma ... 5
Társadalmi szemle ... 7, 105, 204, 317
Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat közgyülése ... 115
Önbirálat ... 201
Lazarus Móricz ... 214
A községkerületi elnökök gyülése ... 218
A VI. községkerület gyülése ... 233
Az izr. közalap jelentése ... 241
Czionista sikerek és balsikerek ... 313
Új veszedelem ... 325
Dr. Löwy Ferencz: A budai rabbigyülés ... 328

TUDOMÁNY.

Guttmann Mihály: Euclides elveszett munkájának héber nyelven fenmaradt töredékei ... 14, 121
Dr. Kohlbach Bertalan: Suezkint von Trimberg. Adalék a középkori zsidók irodalomtörténetéhez ... 37
Singer Charles: / *Dr. Blau Lajos:* A debreczeni ref. kollegium és a londoni zsidók 1767-ben ... 45
Dr. Krausz Sámuel: Az esztergomi szentkép egy régi zsidó könyvben ... 49
Dr. Blau Lajos: Peszach-este 1800 év előtt ... 137
Dr. Löwy Mór: A »törvény« kérdéséhez ... 140
Dr. Löwy Ferencz: Talmud-midrási görög szavak ... 146
Dr. Wellesz Gyula: Izsák ben Mózes Or Zarua és az esztergomi zsidók ... 148
Dr. Grünhut Lázár: Mikor volt tudelai Benjámin Arábiában? ... 151
Dr. Kiss Arnold: Zsidó martyrok ... 248, 338
Dr. Venetianer Lajos: A חוץ szó eredetéről ... 263
Mandl Bernát: A Luzzato-család törzsfájához ... 265
Dr. Wellesz Gyula: A trencsénmegyei Neubauer család multjából 268

Lap

Bató J. Lipót: A zsidók a magyar halászat multjában ... 270
Helyreigazítás ... 273
Dr. Blau Lajos: Zsidó exorcismus ... 332
Dr. Weisz Miksa: Egy érdekes targumtöredék a genizából ... 347

FOLKLORE.

Urbach Henrik: Rabbi Akiba leánya és ennek mostohaanyja ... 57
B. L.: A primitiv sémi vallás a jelenkorban ... 153
Urbach Henrik: Abuha di Sámuel (csodarabbi elbeszélése) ... 157

IRODALOM.

Dr. Grünhut Lázár: A jeruzsálemi szanhedrin és a nagy béth-din 65
Dr. Blau Lajos: A héber biblia uj kiadásának lehetősége és szüksége ... 71
Dr. Kiss Arnold: Az Isten-egy ... 75
Gerő Attila: Feleségemnek ... 86
Irodalmi szemle ... 89, 190, 278, 364
A »Jewish Encyclopedia« harmadik kötete ... 166
Dr. Schwarcz Gábor: Az IMIT Évkönyve ... 172
Dr. W. M.: Kegyelet forrása ... 179
Kiss Arnold: A derék hitves ... 184
Kiss Arnold: Eli Czión ... 186
Gerő Attila: Zsidó lány dala ... 187
Patai József: Nagiara dalaiból ... 188
Dr. Grünhut Lázár: Népélet a biblia országában ... 274
Dr. Vajda Béla: Héber költemények ... 276
Gerő Attila: Hymnus ... 290
Patai József: Nadszara dalaiból ... 293
B. L.: Jewish Encyclopedia IV. ... 352
B. L.: Jeruzsálemi Tanchám szótárából ... 354
B. L.: Zsidó statisztika ... 358
Patai József: La Mérope héber fordítása ... 361
Gerő Attila: Sátrak ünnepén ... 387

TANÜGY.

Dr. Bernstein Béla: A talmudtórák és a talmudtanulás ... 99
Dr. Frisch Ármin: Vallásoktatásunkról ... 296
Dr. Schwarcz Gábor: Vallásoktatásunkról ... 388

ORSZÁG-VILÁG.

A kolera a szent földön és következményei ... 194
A zsidók száma a főbb országokban és városokban ... 398

KUTFŐK.

Lap
Miniszteri rendelet a kóserhus árúsítása tárgyában ... 197
Az első zsinagóga Nagy-Bittsén és Esterházy Miklós herczeg ... 401

VEGYESEK.

Irodalmi hirek. — Uj tanárok. — Dél-Afrika kormányzója. — Zsidók Koreában. — Statisztika. — Lorm Hieronimus. — Ösztöndij-egyesület ... 103
Irodalmi hirek. — Losonczi izr. hitközség. — Dr. Gonda Dezső. — Statisztika. — Szegedi Chevra Kadisa. — Montefiore Samuel Sebag. — Dr. Mielziner Mózes. — Boroszlói szeminárium. — 100 évesek. — Rothschild Alfonz báró. — Acsády Ignácz müve. — Palesztinai bor és cognac ... 199
Irodalmi hirek. — Dr. Steinschneider Móricz. — Hatvany-Deutsch Sándor. — Ehrlich S. — Lazarus Albert. — Dr. Gottheil Gusztáv. — Uj zsidó templom Szegeden. — Nagy zsidó könyvtár. — Az első sémi muzeum. — Statisztika. — Jewish Encyclopedia ... 310
Irodalmi hirek. — Szemináriumi tanárok. — Bernard Lazare. — Rabbiválasztások. — Rabbikongresszus. — Dr. Goitein H. — Orsz. szervezet. — Uj tudományos folyóirat. — Talányos zászló. — Helyreigazítás. — Kitüntetés. — Hirdetés ...

A megbeszélt munkák lajstroma.

Dr. Bacher Vilmos: Jeruzsálemi Tanchum Szótárából (Budapest, 1903) ... 354
Bauer L.: Volksleben im Lande der Bibel (Jeruzsálem 1903) ... 274
Dr. Büchler Adolf: Das Synedrion in Jerusalem und das grosse Beth-Din in der Quaderkammer der Jerusalemischen Tempels. Wissenschaftliche Beilage des IX. Jahrberichtes der isr. theologischen Lehranstalt in Wien 1902. (Verlag: die Anstalt.) 65
Halász Nátán: Kegyelet forrása. (Budapest, 1902) ... 179
Jewish Encyclopedia III. (New-York, London 1902) ... 166
Jewish Encyclopedia IV. ... 352
Jüdische Statistik (Berlin 1903) ... 358
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve 1903 ... 172
Prof. Dr. Kittel R. Ueber die Notwendigkeit und Möglichkeit einer neuen Ausgabe der hebräischen Bibel Studien und Erwägungen. (Leipzig 1902) ... 71
Patai József: Saasue alumim, (Budapest 5663) ... 276
Dr. Weikert A. Thomas P.: La Mérope (Róma 1903) ... 362

Számos mü kisebb-nagyobb terjedelmü ismertetése az »Irodalmi Szemlé«-ben ... 89, 190, 278, 300

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

jából, melyet dr. (
és dr. Brann-nak
mely a שד״ל szül
Berlinben 1900-b

Már az első
Marco készítette
tudjuk, hogy eze
szakadt Magyar
olvassuk, hogy
dédunokája: Luz
hogy az akkor (
szinüleg ennek
ennél többet az
állításból sem tu

Úgy hiszen
replő Luzzato c
tagjainak eddigi
tekintettel arra
felderítő adatta

A hazai
zsidó-conscripti
nek a kismart
»Sámuel Hers
és 2 leánya va
megnevezték
tént. Az 175
idézzük a köve
in Wien, zu
4 unverheiratl

Az 177
mál bennünk
Luzzato, nős,
20 és egy 16
cessores juda
nihil quaerer

[1]) Acta
[2]) U. o.
[3]) A. Ju

Budapest IV. Váci-utca 85
le 15 avril 1924.

Fort honoré Monsieur!

Votre travail publié dans le Masédon XXXVI, 1-2, que je ne connais que d'un compte-rendu, m'intéresserait extrêmement. Je vous serais fort obligé, si vous vouliez bien m'en faire parvenir un tirage à part. Je désirerais vous prouver ma reconnaissance par l'envoi de l'un ou l'autre de mes travaux.

Agréez l'expression sincère de ma haute considération

L. Blau
professeur

Monsieur
L. Gry
Paris.

ül került Bécsbe — a mint ezt
. olvassuk — Bécsben Wert-
vari factornál irnoki minőség-
n, ezen nagy kereskedői ház
ment, a hol a Wertheimer
mai napig is fennálló alapít-
s kort ért el és még 1774-ben
iven, melyből egyéb ujat nem
hogy feleségének neve Fradl
l már senki nála nem lakott.
lán a kismartoni zsidó sirkövek
nem is oly fontos ezt meg-
érdés: hova lett két fia?
ik,[1]) hogy egyik fia Pozsonyba
1900-ban Pakson megjelent
snak vehető. E könyv 24. lap-
idó temetőből származó sirfel-

נפטר בשי״ק חי שבט ונקבר
פ״נ יוסף יצא למצוא מנוח, ותיק ו
פ״ו בתורה פצה לרוב, דך במעשיו
המנוח הת׳ מה״ יוסף

lhalt Luzzato *József* csakugyan
Sámuelnek, kitünik abból is,
hitták = Iseppo.[2]) A pozsonyi
אבני ב״
64. lapján olvassuk, a
תלמיד מובהו
— volt és kitünő
kopákat grammatikailag meste-
körülmény nem, úgy már egy-
vallhat, hogy ezen Luzzato, a
s családnak egyik méltó sar-

mivoltának kimutatásával, úgy
. Büchler Sándor rabbinak e
ifejezett azon véleménye, mely

jából, melyet
és dr. Bran
mely a שדל
Berlinben 19

Már a
Marco készít
tudjuk, hogy
szakadt Ma
olvassuk, ho
dédunokája:
hogy az akk
szinüleg en
ennél többet
állításból se

Úgy h
replő Luzza
tagjainak e
tekintettel
felderítő ad

A ha
zsidó-conscr
nek a kisn
»Sámuel H
és 2 leánya
megneveztél
tént. Az 1
idézzük a k
in Wien, zu
4 unverheir

Az 17
mál bennü
Luzzato, nő
20 és egy 1
cessores jud
nihil quaere

[1]) Acta
[2]) U. o.
[3]) A. J

Handschriftl
Scrolls of the Law XI 126
Grundz. I, 1, 20 Landesgesetze
Volksrichter

iziából került Bécsbe — a mint ezt
s i. h. olvassuk — Bécsben Wert-
es udvari factornál irnoki minőség-
43-ban, ezen nagy kereskedői ház
tonba ment, a hol a Wertheimer
még mai napig is fennálló alapít-
magas kort ért el és még 1774-ben
irási iven, melyből egyéb ujat nem
nem, hogy feleségének neve Fradl
közül már senki nála nem lakott.
t talán a kismartoni zsidó sirkövek
; de nem is oly fontos ezt meg-
n kérdés: hova lett két fia?
elünk,[1]) hogy egyik fia Pozsonyba
az 1900-ban Pakson megjelent
ztosnak vehető. E könyv 24, lap-
zsidó temetőből származó sirfel-

נפטר בש״ק חי שבט ונקבר ביו
פ״נ יוסף יצא למצוא מנוח, ותוך וחסי
סיו בתורה פצה לרוב, וך במעשיו וישו
המנוח הת׳ מה״ יוסף לע

elhalt Luzzato *József* csakugyan
to Sámuelnek, kitünik abból is,
ek hitták = Iseppo.[2]) A pozsonyi
אבני ב״ה 64. lapján olvassuk, a
תלמיד מובהק — volt és kitünő
rikopákat grammatikailag meste-
körülmény nem, úgy már egy-
a vallhat, hogy ezen Luzzato, a
res családnak egyik méltó sar-

mivoltának kimutatásával, úgy
dr. Büchler Sándor rabbinak e
kifejezett azon véleménye, mely